

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHUSZONÖTÖDIK KÖTET

(653., 654., 655. SZÁM)



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

TARTALOM.

DCLIII.

	Lap
A SCHMERLING-PROVISORIUMOT MEGELŐZŐ UTOLSÓ ALKOT-	
MÁNYOS KÜZDELMEK. — Berzeviczy Alberttől	1
NEVELÉSTÖRTÉNET ÉS SZELLEMTÖRTÉNET. — Kornis Gyulától	22
GOETHE. — Sebestyén Károlytól	40
A VÁROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI	
JOGÉRT AZ 1825—1848. ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSEKEN. (I.) — Takáts	
Sándortól	66
A «VÖRÖS RÉM» FENYEGETÉSE. — Vadnay Tibortól	92
SZEKÉREN. — Csehov után, oroszról — Berényi Lászlótól	109
KÖLTEMÉNYEK: <i>Gyötör a jószág... — A magamé.</i> — Bárd Miklóstól. —	
<i>Goethe költeményeiből: A bölcsék és a nép. — Átmenet. — Vég-</i>	
<i>rendelet.</i> — Goethe után, németből — Szász Bélától	119
GOETHE ANYJA. — Wildner Ödöntől	126
SZEMLE. — <i>A mult esztendő magyar drámairodalma.</i> — Szász	
Károlytól	136
IRODALOM: 1. <i>Kazinczy pályája.</i> — (Négyesy László: <i>Kazinczy</i>	
<i>pályája.</i>) — Pap Károlytól.	
2. <i>Magyar kastélyok.</i> — (Rados Jenő: <i>Magyar kastélyok.</i>) — Péter	
Andrástól.	
3. <i>Egy komoly magyar regény.</i> — (Szitnyai Zoltán: <i>Lángoló</i>	
<i>hegyek.</i>) — r. r.-től	148

DCLIV.

A HÁBORÚ UTÁNI KOR SZELLEME. — Gróf Klebelsberg Kunótól	161
A KORESZMÉK HATÁSA TISZA ISTVÁN FEJLŐDÉSÉRE. —	
Horánszky Lajostól	173
AZ IRODALMI FEJLŐDÉS SZABADSÁGA. — Négyesy Lászlótól	188
A VÁROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI	
JOGÉRT AZ 1825—1848. ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSEKEN. (II.) —	
Takáts Sándortól	198
SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802—1816)	
FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. — Meszlényi Antaltól	238

A SZÜRKE KORVINA. — Költemény. — Harsányi Kálmántól	Lap 249
AZ OROSZ NÉPDRÁMA. — Bonkáló Sándortól	268
SZEMLE: 1. Vámbéry Ármin emlékezete. — Berzeviczy Alberttől.	
2. Goethe, a végtelen keresője. — Pekár Gyulától.	
3. Haydn József. — Papp Viktortól	290
IRODALOM: 1. Kazinczy fogságának naplója. — (Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója.) — Vajthó Lászlótól.	
2. A történet ritmusa. — (Paul Ligeti: <i>Der Weg aus dem Chaos.</i>) — Nagy Józseftől.	
3. Mórícz Zsigmond diákregegye. — (Mórícz Zsigmond: <i>Forr a bor.</i>) — r. r.-től.	
4. A magyar-horvát unió keletkezése. — (Deér József: <i>A magyar-horvát államközösség kezdetei.</i>) — Bajza Józseftől	306

DCLV.

GOETHE ÉLETE ÉS ÉLETE MŰVE. — Berzeviczy Alberttől	321
ARANY ÉS AZ UTÓKOR. — Császár Elemértől	330
VARGHA GYULA. — Horváth Jánostól	365
A MAGYAR FALU SORSA ERDÉLYBEN. — Radnóti Istvántól	403
SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802 1816)	
FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. (II.) — Meszlényi Antaltól	423
KÖLTEMÉNYEK: <i>Mi cha Él?</i> — <i>Őszi szántás.</i> — Harsányi Lajostól. — <i>Két Garibaldi-vers.</i> — (1. Carducci: <i>Giuseppe Garibaldihoz.</i> — 2. D'Annunzio: <i>Két részlet A caprerai éj c. költeményből.</i>) — Olaszból, — Radó Antaltól	444
NŐK A HÁBORÚBAN. — (Niameessyné Manaszy Margit könyve: <i>Vilámlík messziről . . .</i>) — Szász Károlytól	458
SZEMLE. — <i>Pribičević röpirata.</i> — (Pribičević Svetozar: <i>Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njezinu budućnost.</i>) Bajza Józseftől	467
IRODALOM: 1. <i>Két koltovszvári regény.</i> — (Kuncz Aladár: <i>Felleg a város felett.</i> — Ifj. Grandpierre Emil: <i>A rosta.</i>) — K. Gy.-től.	
2. <i>A munka bölcselete.</i> — (Dr. Kisléghi Nagy Dénes: <i>Az emberi munka bölcselete.</i>) — Horn Józseftől.	
3. <i>Terescsényi György új regénye.</i> — Terescsényi György: <i>Lesz, ahogy lesz.</i> — -yi-től	474

A SCHMERLING-PROVISORIUMOT MEGELŐZŐ UTOLSÓ ALKOTMÁNYOS KÜZDELMEK.¹

A rövid életű 1861.-i magyar országgyűlés feloszlása után Schmerling államminiszter sietett e ténnyel, mint legújabb diadalával eldicsekedni teremtménye, a birodalmi tanács (Reichsrath) előtt, mely e célból mindjárt a feloszlást követő napra, augusztus 23.-ára összehívatott. Itt olvasta fel azt a — köztudomás szerint — ismét a Perthaler tollából folyt terjedelmes államiratot, melyet ő maga a sajtóban csak mint «Közlemény»-t tétetett közzé, de melyet az osztrák képviselők, valamint az Urak-házának tagjai is — hossza ellenére — állva hallgattak végig, mert az a legfelsőbb uralkodói kijelentéseknek és üzeneteknek egész sorát tartalmazta, többnyire olyanokat, amelyek a birodalmi tanács címére voltak ugyan intézve, de az ott nem képviselt Magyarországnak szóltak.

Ebben az államiratban, mely az utolsó uralkodói leirat szellemében igyekszik az országgyűlés feloszlását igazolni s a szakításért minden felelősséget az országgyűlésre hárítani, furesán hangzott — különösen a Schmerling ajkairól — az alkotmányosság szünetlen hánytorgatása, mikor az ő egész politikája világosan elárulta, hogy ő alkotmányosság alatt csak a korlátlan uralkodói teljhatalom elvét érti; azét a teljhatalomét, amely előtt nem állanak meg a szentesített törvények, sem a nemzet és királya között véres küzdelmek után létrejött szerződések. Az uralkodói akarat változhatatlanságának hirdetése pedig kevés hatással lehetett azokra a

¹ Lásd szerző megelőző cikkeit *Az októberi diploma előzményeiről*, *A februáriusi pátenz keletkezéséről* és *Az 1861.-i országgyűlés végéről* a *Budapesti Szemle* 1928, 1930 és 1931.-i évfolyamainak 606., 629., 641. számaiban.

népekre, amelyek tizenkét év óta annak az uralkodói akaratnak már annyi változását érték meg.

A várt tapsok a birodalmi tanácsban el nem maradtak, de azért nem maradt el a kritika sem, sem e testületben, sem a külföldi sajtóban. A képviselőházban a vita hosszabban elhúzódott, mert ott a kiküldött bizottság felirati javaslatával szemben állott a gróf Clam-Martinitz kisebbségi véleménye. A vitában elhangzott beszédek közül kimagaslik Smolka Ferenc lengyel demokratának, az 1848.-i osztrák birodalmi gyűlés egykori elnökének s az akkori osztrák élet egyik legtekintélyesebb és legtiszteltebb alakjának hatalmas beszédje, melyet nálunk magyar fordításban is széles körökben terjesztettek.

Ez a szónok beszédje végén szembeszállott azzal az állítással, hogy Magyarország hálával tartozik azért, mert a Habsburg-ház s a német hatalom szabadították föl a török járom alól; ellenkezőleg, Magyarország századokon át Németország és az örökös tartományok bástyája volt s drága vérént ontá, hogy azokat ez oldalról megóvjá. Sobieski János király is fölszabadította egyszer Bécsét lengyel hadaival, s mivel hálálták meg ezt? . . . ismerjük Lengyelország sorsát. Emlékeztetett Smolka a «Moriatur pro rege nostro»-ra s a magyarok mindenkori áldozatkészségére, s Magyarországnak mindezt azzal hálálják meg, hogy el akarják venni legdrágább kincsét, önállóságát és szerződésekkel biztosított jogait. Magyarország csakis a törvényhez és joghoz való megszeghetetlen hűségének s honszeretetének köszönheti, hogy érvényes joga ma is eltörölhetetlenül fennáll, amiért az Isten nem is fogja engedni, hogy elveszen.

Elképzelhető a hatás, melyet e beszéd — mely közjogi fejtegetéseiben is kiváló volt — Magyarországon gyakorolt; Pest városa példájára mintegy harminc törvényhatóság küldött lelkes hálátelt üdvözetet a lengyel hazafinak, aki válaszaiban erősen hangsúlyozta a lengyel-magyar örökre szóló barátságot, az osztrák abszolutizmust végvonaglásban levőnek mondta s azt jósolta, hogy a Szent István és a Jagellók koronái régi fényökben fognak újra tündökölni. Azonban nem maradt a beszéd hatástalan a birodalmi tanács-

ban s Ausztriában sem, úgy hogy az osztrák kormány utóbb rövid időre internáltatta Smolkát Lembergbe s csak az általános visszatetszés hatása alatt állott el az ellenében alkalmazandó további rendszabályoktól.

A főkérdés, mely elé már most a kormány magát állítva látta, az volt, hogy mit csináljon Magyarországgal?, milyen hatást gyakorolt ott az országgyűlés felosztatása és miként különböztetheti meg magát a még kifejezetten az októberi diploma alapján álló kormány elődjétől, mely bevallott abszolutizmust gyakorolt?

Csakhamar meg kellett győződnie arról, hogy az országban a hangulat ugyan elborult, de a behódolási készségnek semmi nyoma sem mutatkozik, s nincs egyetlen számbavehető tényező sem, melynek támaszára számíthatna az alkotmányossággal szakítani akaró kormánypolitika.

A főispánok mindjárt az országgyűlés felosztatása után értekezletet tartottak gróf Károlyi Györgynél s elhatározták, szemben a kancellár körlevelével, hogy a szigorú törvényességtől egy hajszálnyira se térnek el. Ez eléggé fenyegetően hangzott, mert hiszen az országgyűlés időelőtti felosztatásának ténye s az új országgyűlés összehívásának bizonytalansága már magában megsértése volt a «szigorú törvényesség»-nek.

A rendőrminiszter bizalmasainak jelentése szerint Pesten a közhangulat az országgyűlés felosztatása után a félelem s a szenvedési elszántság között ingadozott. Már akkor híre járt, hogy Schmerlinget gróf Belcredi fogja felváltani, ami négy év múlva valósággal bekövetkezett, de amiben Magyarországon állítólag már akkor sokan örvendezve hittek. Izgalommal várták, hogy Pest megyének már kihirdetett közgyűlésén mi fog történni. Gróf Károlyi István, Pest megye főispáni helytartója, állítólag kijelentette, hogy ha a tisztikar testületileg lemond, ő sajátjából ad mindenkinek félévi fizetést végkielégítésül. A rendőri jelentés hozzáteszi, hogy ez kitelik attól, aki 1849-ben egy egész huszárezredet állított fel a saját költségén.

Gróf Forgách Antal kancellár — mint már említve volt — a főispánokhoz körlevelet és utasítást intézett augusztus 21.-én és 22.-én, tehát akkor, amikor már el volt határozva

az országgyűléssel való szakítás. Ezek a körlevelek közzé is tétettek. Az első a kancellár reményét fejezi ki, hogy hat hó alatt, lecsillapodván a kedélyek, lehetséges lesz az újból összehívandó országgyűléssel a félbemaradt feladatokat megoldani. Az uralkodó nem akarja Magyarországot a birodalomba beolvasztani s az 1790 : X. tc. értelmében belügyi önkormányzatát és függetlenségét fenn akarja tartani. E törekvésében számít a főispánok és tisztviselaik támogatására. A beállott bajok nagyrészt annak tulajdonítandók, hogy annakidejében a főispáni utasítások meg nem tartattak, már a megyebizottsági tagok s a tisztviselők választásánál sem. A megyék a parlamentek szerepét vették át ; ezért kell most visszatérni a főispáni utasításokhoz, melyekre való hivatkozással most a főispánok figyelmébe ajánlja a következőket. 1. A főispánnak oda kell hatnia, hogy a jövő tisztújítás alkalmával oly egyének nyerjenek tisztségeket, kik hivatásuknak megfelelni tudnak is, akarnak is. 2. A megye költségvetése a helytartótanácsához terjesztendő fel s a megyék a kormányshékekkel és bíróságokkal szemben további engedetlenséget ne tanusítsanak. 3. Az országbírói értekezlet munkálata szigorú zsinórmértékül szolgáljon a törvénykezésnél s egyes megyék azt vita tárgyává ne tegyék. 4. Különösen ügyelni kell arra, hogy a megyegyűlésekbe a bizottsági tagokon és tisztviselőkön kívül senki más be ne bocsáttassék. 5. Az adófizetés megtagadásának további pártolása megszüntetendő, nehogy erősebb rendszabályokhoz kelljen nyulni. A második körlevél általánosságban hangsúlyozza, hogy az országgyűlés feloszlataa nem jelenti az októberi diploma által helyreállított alkotmány megsemmisítését s a fennálló rendszertől való eltérést, sőt a kancellár meg van győződve az alkotmányosság üdvös voltáról. Elvárja, hogy a főispánok oda törekedjenek, hogy megyéjökben a rendezett állapotok megszilárduljanak, az ingerült kedélyek lecsillapodjanak s a rendzavarások meggátoltassanak. Végül augusztus 27.-én még egy körrendeletet bocsátott ki a kancellár, melyben a megyéknek szigorúan megtiltotta a további adóbeszedést, intézkedett a nálok befizetett adó kezelése iránt és újra sürgette a költségvetések fölterjesztését.

Nincs okunk kétségbevonni, hogy gróf Forgách Antal őszintén igyekezett a törvényhatóságokkal való további együttműködést lehetővé tenni; hiszen neki tudnia kellett, hogy ha a törvényhatósági autonómiák megtagadják ezt az együttműködést, ő maga fog a legnehezebb helyzetbe jutni a közigazgatás továbbvitelében. Az sem vonható viszont tagadásba, hogy egyes vármegyék az ellenzékieskedésben a túlságba mentek, s nem fontolták meg, hogy a kormány, hatalmi eszközei birtokában, nem lesz mindjárt teljes kapitulációra rábírható. Azonban másrészt tagadhatatlan, hogy az országgyűlés határozatai a nemzeti közvéleménynek megfelelték, azokkal a törvényhatóságok majdnem kivétel nélkül azonosították magukat, s miután a 48-i törvények, bár a népképviseleti rendszer behozatalával megvonták a megyéktől a követküldés jogát és azt a jogot, hogy követeket utasítással lássák el, meg nem vonták azt az ősi jogukat, hogy az országot érdeklő nagy kérdések iránt megnyilatkozzanak, ha nincs is országgyűlés, amelyhez feliratukkal fordulhatnak. Lehetséges volt-e az előzmények után elvárni azt, hogy az elmúlt évi főispáni utasításokra való hivatkozás egyszerre betöltse azt a mély szakadékot, mely a nemzet közvéleményét s így a törvényhatóságokét is a kormánytól az alkotmány kérdésében elválasztotta s amely az országgyűlés feloszlataása által mindenestre még mélyült? Az összeütkezésnek multhatatlanul be kellett következnie, annál inkább, mert a törvényhatóságok az országgyűlés feloszlataása következtében magukra hárulni látták az alkotmány védelmének köteleességét és mert — megvallva az igazat — a kormány részéről is vajmi kevés történt az összeütkezés elkerülése vagy legalább enyhítése érdekében.

Az első renitencia a mindig ellenzéki Heves és Szabolcs megyékben mutatkozott, és pedig abban, hogy vonakodtak az országbírói értekezlet munkálatát a megyei törvényszékre nézve kötelezőnek elismerni, miáltal az országgyűlés határozatával szálltak szembe, amiért maga Mailáth, mint a helytartótanács elnöke, szükségesnek jelezte kir. biztos kiküldését e megyékbe.

A tulajdonképen való hadüzenet Pest megyétől indult

ki, amely augusztus 26.-i közgyűlésén teljes elismerését fejezte ki a feloszlatott országgyűlés magatartása iránt s egyetértését a feloszlítás elleni óvástételével s e határozatát hozzájárulás végett a társ-törvényhatóságokkal is közölte. Nyáry Pál alispán beszédjében jelezte, hogy valószínűleg nemsokára a megyékkel is az fog történni, ami az országgyűléssel, de addig kötelességek helyökön kitartani. A Nyáry jóslata hamar beteljesült, a három nappal utóbb összehívott újabb közgyűlésen már felolvasásra került a helytartótanácsnak egy, Károlyi László elnökhelyettestől aláírt leirata, mely a megyének a minap hozott «vakmerő» határozatát, amellyel az országgyűlés feloszlítása ellen tiltakozván, hatáskörét túllépte s a királyi jogokat megtámadta, királyi parancs alapján megsemmisítettnek jelenti ki s utasítja a megyét, hogy bizottsága üléseit azonnal függeszse föl. A közgyűlés e rendeletet a megyék alkotmányos jogával ellenkezőnek találván, annak külön tárgyalását a szeptember 30.-i közgyűlés napirendjére tűzte ki. Időközben Pest város közgyűlésének is volt alkalma szembeszállni a kormánnyal; abban az intézkedésben, mely szerint azok, kik behívott katonákat a bevonulástól visszatartanak, haditörvényszék elé állítandók, az ostromállapot bejelentését látta s ez ellen felirattal és óvással élt, egyúttal utasította tisztviselőit, hogy tevékenységöket hagyják abba, ha az a becsülettel, a hazafisággal, az alkotmány szellemével és törvényeink rendelkezésével ellentétbe hozná őket. Sáros megye közgyűlésén Szinyei Merse Félix alispán nagy helyeslés közt kijelentette, hogy a megye magát alkotmányos működése teréről csak a hatalom által fogja leszoríttatni engedni. A közizgalmat még növelték a brutális katonai beavatkozásnak megújuló esetei; így Biharban egy, az adópénztár kirablásával vádolt s a megyei törvényszék elé állított adóhivatalnokot katonai karhatalom szabadított ki fogságából; Pest város közgyűlésének ideje alatt fegyveres katonaság jelent meg a városházán és 282 adókönyvet erőhatalommal elvitt.

Általános érdeklődés mutatkozott Esztergom megyének — amelyben tudvalevőleg a hercegprímás volt a főispán — szeptember 2.-ára kitűzött közgyűlése iránt. A prímás

megnyitó beszédjében visszatekintvén a felosztatott országgyűlésre, megállapította, hogy bár az a hozzáfűzött vára-kozásoknak meg nem felelhetett, munkálatai mégis hazánk évkönyveiben kitörölhetetlen betűkkel lesznek följegyezve. Az országgyűlés mindvégig törvényes alapon állott s a törvényes autonómia keretén belül önként felajánlotta szolgálatait a birodalmi érdekek istápolására. E célra azonban hazai törvényhozásunk hozzájárulása nélkül, sőt azt megelőzve, oly központi birodalmi intézmény állíttatott fel Bécsben, melyet Magyarország legsarkalatosabb jogainak, sőt az 1790 : X. tc. által biztosított önállóságának feláldozása nélkül el nem fogadhat, törvényesnek el nem ismerhet. Így bekövetkezett a felosztatás. De az országgyűlés mégsem volt egészen sikertelen, mert az országbírói értekezlet munkálatának elfogadásával a törvénykezés rendje és a magyar törvények uralma biztosítva van s a nemzetiségi bizottság munkálatának kihirdetése eloszlatta a veszélyeket, melyek az ország testvér-népfajainak egyetértését fenyegették. Bár az országgyűlésnek el kellett némulnia, a birodalom másik felében emelkedtek hatalmas hangok a mi védelmünkre. Bízik benne, — úgymond a bíbornok — hogy ősi alkotmányunk el sem veszhet, míg azt vétkes kezekkel magunk le nem romboljuk, s abban és az uralkodóban bízva megmarad helyén, ellenben abban a pillanatban, melyben e remény elenyészne, elhagyná e díszes széket.

Roppant éljenzés követte a beszédet, mely mindenfelé — a külföldön is — méltó feltűnést keltett, a nélkül; hogy az osztrák kormányt legkevésbé gondolkodóba ejtette volna. Minthogy az esztergomi példa után már kétségtelen volt, hogy a többi törvényhatóságoktól sem várható engedékenyebb magatartás, a kancellár úgy vélte, hogy legjobb lesz mindjárt a vezető törvényhatósággal, Pest megyével, röviden elbánni, ez majd példaadólag és megfélemlítően fog hatni a többire. Szeptember 2.-áról keltezve rendeletet intézett Pest megye főispáni helytartójához, gróf Károlyi Istvánhoz, melyben kijelentette, hogy tekintettel a törvényhatóság makacs ellenszegülésére, Pest megye bizottságát ezennel végkép felosztatja, egyidejűleg vizsgálatot rendel el a történ-

tekre nézve s e végből Gombos Bertalan min. tanácsost és pénzügyi főügyészt küldi ki kir. biztos gyanánt ; a főispáni helytartó azonban hatáskörében meghagyatik. Habár a minisztertanács már Gombos rendkívüli tiszteletdíjának kérdésével is foglalkozott, a kiküldetésből semmi se lett, mert Gombos állítólag hirtelen veszélyesen megbetegedett ; ekkor Kapy Eduard volt nógrádi megyefőnökre esett a választás, aki azonban szintén csak hosszú habozás és huzavona után tette le a kir. biztos esküt. Ugyanekkor Pest város is intést kapott, de törvényhatósági bizottsága csak felfüggesztetett, bár a város ez ellen is feliratilag óvást emelt. Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága ellenben feloszlattatott, úgy mint a pestmegyei, s kir. biztosként oda — miután Torkos Kálmán helytartótanácsos vonakodott e megbízást elfogadni. — Szekrényessy Endre volt főtörvényszéki tanácsos küldetett ki.

Miután ezek a kir. biztos kiküldésének első esetei voltak, a kormány jónak látta közzétenni az e biztosoknak adott utasítás egy részét ; persze csak azt, amely azt a már egészen komolytalanná vált szólamot tartalmazza, hogy Ő Felségének nem szándéka az alkotmányos intézményeket megszüntetni vagy Magyarország «közigazgatási és országlási törvényes függetlenségét gátolni», csak a rendet kívánja helyreállítani a forradalmi törekvésekkel szemben. Hogy ez az utasítás már a megyei bizottságok új megalakításának módjára is rámutatott, arról hallgatott a hivatalos közlés, az csak a félhivatalos Pesti Hírnök s a bécsi lapok útján szivárgott ki a közönségbe.

És ezzel föltartóztathatatlanul megindult a görgeteg, megindult a reménytelen harc az októberi diploma által részben helyreállított alkotmányosság utolsó maradványa : a törvényhatósági önkormányzat és a viszonyok hatalmától mindinkább a jogfosztás és erőszak útjára terelt kormányzat között. Sok megyében a nevesebb képviselőknek az országgyűlésről beszámoló beszédei adták meg az alkalmat az országgyűlés feloszlításának tényével szemben állást foglalni, másutt a pestmegyei körlevél ; több helyen a helytartótanács intézkedéseivel való szembeszállás idézte elő az összeütközést.

Az összeütközés pedig előidézte a törvényhatósági bizottság felfüggesztését, súlyosabb esetekben feloszlatását és kir. biztosok kiküldését ; a kir. biztosok némely helyen csak katonai karhatalom igénybevételével voltak képesek hivatalukat elfoglalni. Amint a feloszlatás megtörtént, a közgyűlés rendesen határozatot hozott, mellyel a tisztikart vagy lemondásra hívta fel, vagy arra, hogy csak addig maradjon helyén, amíg semmi alkotmány- vagy törvényellenes cselekményre nem kötelezik ; ahol a lemondás megtörtént, ott gyakran ünnepélyes búcsút is vett a megye főispánjától s a feloszlatott bizottság, tiltakozva a hatalmi tény ellen, a Szózat éneklése közben hagyta el a gyűléstermet. A határozatok legtöbb helyen egyhangúlag hozattak, csak a románlakta vármegyékben volt nézeteltérés és vita. Több főispán igen erélyes hangú felterjesztésben fejezte ki a maga és megyéje óvását a történetek ellen.

Csak néhány jellegzetesebb mozzanatát emeljük ki ennek a hosszú, több mint két hónapig tartó elkeseredett küzdelemnek.

Heves megyében hasonló volt a helyzet, mint Esztergomban : ott az érsek volt a főispán ; Bartakovics Béla érsek közgyűlési elnöki beszédjében hangsúlyozta, hogy az országgyűlés szentesített alaptörvényeinket áruba nem bocsáthatta és nemzetünk függetlenségét áldozatul nem hozhatta. A februáriusi pápens hazánk önállóságát, függetlenségét követelte áldozatul. Ő mégis tisztársaival együtt, bár áldozatok árán is szívesen megmarad helyén, mert ha ők lelépnek, vagy őket leléptetik, helyöket ismét a bürokrácia foglalja el. Tapasztaltuk, — úgymond — hogy a centralizáció rendszerében a bürokrácia minden, a polgár semmi ; az az egyenlőséget abba helyezi, hogy egy polgárnak sincs szabadsága. Minden reményünk a megyei municipium ; folytassuk tehát alkotmányos ildomossággal működésünket ; ő bízva az isteni gondviselésben, reméli, hogy hazánk csillaga fel fog még derülni. Az érseknek ez a reménye akkor nem teljesült, ő is csak úgy, mint alkotmányos főispán-társai, kénytelen volt elhagyni helyét.

Székesfehérvárott már szeptember 21.-én Szekrényessy

kir. biztos oszlatta fel a városi képviselőtestületet, csak a tiszttviselők jelenlétében, mert hívására csak azok jelentek meg. A biztos hangzatos, biztató szózata után Zsömböry Ede városbíró fejezte ki a város sajnálkozását a történt intézkedés fölött, ragaszkodását az alkotmányhoz és a tisztikar elhatározását a képviselőtestület újjászervezése esetében testületileg visszavonulni. A főbíró e beszédjéért este fátyászenét kapott.

Feszült várakozás előzte meg Pest megyének már régebben szeptember 30.-ára kitűzött, de a helytartótanácsból rendeletileg betiltott közgyűlését. Már a megelőző napon kívántak a bizottság tagjai értekezletet tartani a megyeházán, de azt katonaságtól megszállva találták, a nép pedig hullámozott a székház előtt. Másnap néhány bizottsági tagnak sikerült a folyosóra feljuthatni; ezeknek Nyáry alispán magyarázta meg a helyzetet, mire a felszaporodott tömeg a Szózatot énekelve a főispáni helytartó, gróf Károlyi lakása elé vonult, ahol Jókai tartott beszédet, melyre Károlyi válaszolt. A megye pecsétjét átadták a főispáni helytartónak, ki azt a múzeumban helyezte el. A tömeg vállaira vette Károlyit, ki ezután Budára ment, a helytartótanácsnál átadni saját és az egész tisztikar lemondását. Károlyi László helyettes elnök fogadta a megjelenteket s a helytartótanács sajnálatát fejezte ki a katonai megszállás fölött, melyről semmi előzetes tudomása nem volt. A megyei tisztikarból csak a levéltárnok s a közbiztonsági személyzet maradt meg a helyén.

Tolna megye példájára a megyegyűlések utolsó határozatai a végrendelkezés jellegét öltötték. Előre tudva feloszlátásukat, előre intézkedtek a közigazgatás menetének lehető fenntartása, a megye értékeinek megőrzése, a tiszttviselők kellő utasítása s főkép a közbiztonság megóvása iránt. Némely megyében — mint Nyitrában — közadakozás útján próbáltak a rabtartás, a megyei szolgaszemélyzet, a kórház költségeire fedezetet biztosítani, miután a megyei tiszttviselők sok helyen, különösen a törvényszékiek, megvonatván a megyéktől minden pénzforrás, úgyis díjtalanul látták el tisztokeket. Hont megye kijelentette, hogy inkább nem választ törvényszéket, mintsem hogy annak fenntartására a törvény-

telen kormányhatóságok anyagi segélyét legyen kénytelen igénybe venni. A kormányhatóságok törvényességét most már alig egy-két megyében ismerték el, annyira, hogy a sajtóban fölmerült már a kérdés, vajjon a kir. Kúriának szabad-e azokkal az érintkezést fenntartani. Ennek következtében attól lehetett tartani, hogy a megyei rendszer bukását a törvénykezési rendszer fölbomlása is fogja követni, amelynek rendbehozása érdekében Deáknak egész népszerűségét latba kellett vetnie.

Időközben a kormány gondoskodott róla, hogy a régi sérelmekhez újak, nem kevésbé súlyosak járuljanak, s e miatt az izgalom nőttön nőjjön. A július 27.-én a bélyeg- és törvényszéki illetékeknek a törvényszékek által visszamenőleg leendő behajtása kérdésében kiadott rendelet közhírré tétele óta bizonyos nyugalom állott be, mely remélni engedte, hogy a kormány annak végrehajtását erőszakolni nem fogja. Most egy augusztus 23.-i pénzügyigazgatósági rendelet a legszigorúbb alakban megújította ezt az utasítást, ami az alkotmányos bíróságokat a legkellemetlenebb helyzetbe hozta s elkeseredett fölszólalásokra adott okot.

És mialatt a katonai adóvégrehajtások a kimondott szünet ellenére egyáltalán nem szüneteltek, október 12.-ről egy császári pátens adatott ki, mely elrendelte, hogy miután az 1862. évi költségvetés alkotmányos úton nem volt megállapítható s az állami szükségletekről gondoskodni kell, az állami adók és pótlékok ugyanazon módon és összegben szedendők be az 1862. évre, mint azt az 1860 október 8.-i pátens 1861-re elrendelte. Az uralkodó azonban fenntartja magának azt, hogy az alkotmányos úton netán még elhatározandó változtatásokat még az 1862. év folyamában érvényesítse. Ezt a pénzügyigazgatóság azzal a hozzáadással tette közzé, hogy az egyenes adók behajtásánál a községek, testületek és az adókötelezettek felelősség terhe alatt tartoznak közreműködni.

S mintha még ez sem volna elég, a kancellária sietett egy október 18.-i, a főispánokhoz intézett rendeletben kijelenteni, hogy miután az októberi diploma értelmében is a birodalomra nézve közös adó- és katonai ügyek tekintetében az eddigi rend-

szabályok érvényben maradnak, s ennél fogva az újoncozás végrehajtása körül a megyék s különösen a főispánok közreműködni kötelesek, nyilatkozzanak a főispánok az iránt, milyen kilátás van a kormányzatukra bízott megyében az újoncozásnak a megyei tisztviselők által leendő végrehajtására s amennyiben a megye ezt megtagadná, mennyiben számíthat a kormány arra, hogy a főispán ez ügyet elő fogja mozdítani s minő lépéseket szándékozik ez irányban tenni. Figyelmezteti a rendelet a főispánokat, hogy az adónak katonai erővel való behajtása állandóvá nem válhatik; ezen visszás helyzet megszüntetése azonban csak a megyék és főispánok közreműködése útján lehetséges.

Valóban legalább is naívnak volt minősítendő ez a felszólítás akkor, mikor már a törvényhatóságok főispánjaikkal együtt, kevés kivétellel, több mint egy hónap óta nyílt harcban állottak a kormánnyal és annak e kérdésére — mely még hozzá nyilvánosságra is hozatott — a legfélreérthetlenebb alakban megadták a választ. De hát a kancellária még mindig kíváncsi lévén, kapott újabb választ is, olyat, amelyben nem telhetett öröme.

Megint a bíbornok-hercegprímás mint főispán volt az elsők egyike, kik bátran és egyenesen nyilatkoztak, s nyilatkozata ép úgy, mint a hozzá is intézett kérdés, megjelent a lapokban. Válasza az volt, hogy semmi kilátás nincs arra, hogy a 'megye, mely már a törvénytelenül követelt adók erőszakos behajtása miatt is fel van zaklatva, a törvényesen meg nem ajánlott újoncok besorozása körül közreműködjék. Neki pedig mint főispánnak ezt eszközölni sem joga, sem hatalma nincs. Nem is ajánlja a jelen viszonyok között az újoncozást, mert «nem hiszi, hogy újone, ki szülei zsarolatásának zokogó szemtanuja volt, elegendő biztosítékot nyújtson a fejedelemnek . . . nem hiszi, hogy egy ország és becsületes népek érzelmeivel, reményeivel, jogával játszani hosszú időre tanácsos lenne». Bár kéretlenül, azt tanácsolja, hogy az adó- és újoncállítás kérdése halasztassék el a legközelebbi időre összehívandó országgyűlésre, addig pedig az adó erőszakos behajtása szüntettessék meg. Ő Felsége jelenjen meg hű országa szívében, szóljon egy őszinte szót, lépjen

közvetetlen érintkezésbe a nemzettel ; a nemzet mindenre kész lesz, amit a Felség tőle törvényesen követel.

E nyilatkozata s különösen annak közzététele miatt Seitovszkyt Bécsbe idézték ad audiendum verbum regium, s közzétették, hogy az uralkodó ez eljárása fölötti nem tetzését adta tudtára. Hogy a primás az uralkodónak mit mondott, azt nem tudjuk, de a kancellárhoz intézett másik nyilatkozatát bírjuk, s az nagyon férfiasan hangzik. Kijelenti benne, hogy neki válasza közlésében semmi része sem volt ; sajnos. — úgymond — hogy a kormány őt, ki a trónhoz legközelebb áll, oly kevésbé ismeri, hogy a részességet föltételezte róla. Ő a Felség iránti szeplőtelen hűségének mindig tanubizonyságát adta. «Felszólíttattam, — így folytatja — hogy nyilatkozzam és adnék tanácsot. Szóltam tehát mint felszólított s lelkiismeretem sugallata szerint adtam azt a tanácsot, melyet a körülmények figyelembevételével mellett nemcsak egyéni meggyőződéseim szerint legcélszerűbbnek tartottam és tartok, hanem amelyet nem hiszem, hogy valaki, ki a körülményeket ismeri, rosszalni, még kevésbbé talán károsnak mondani merne. Fájdalom, őszinteségem rosszalást aratott. Tudom és hálás kebellem elismerem, hogy sokat és mindent fejedelmeim kegyelméből nyertem. És épen ezen hálaérzet készített amaz őszinte tanácsadásra, melyet ugyanezen hálaérzettől ösztönözve, alattvalói legmélyebb hódolattal ezennel ismétlek. Mindent a fejedelemtől nyertem, csak lelkiismeretemet Istentől vettem. Ez ellen szólni sohasem fogok, legkevésbbé akkor, midőn annak sugallatát követve királyomnak s hazámnak szolgálni vélek.»

A főispánok legnagyobb része a primás nyilatkozatához hasonló értelemben válaszolt a kancellár kérdésére, még az erősen konzervatív érzületű gróf Péchy Manó is, legélesebben gróf Károlyi Lajos ; ez időben már el volt terjedve Mailáth György tárnokmester lemondásának híre. Pest városában, ahol a képviselőtestület már fel volt oszlatva, a tanács teljes ülése vette át szerepét s egy, Királyi Pál főjegyzőtől szerkesztett rendkívül éles hangú felirat fölterjesztésében állapodott meg, főkép a törvénytelen adóbehajtások ügyében, de támadó éllel a hadsereg ellen is. Ennek az lett a következése,

hogy Koller Ferenc, Pest város kiküldött királyi biztosa, megjelent a tanács teljes ülésén s előhozván az előbbi ülés jegyzőkönyvét, abból sajátkezűleg kivágta az adóbehajtásra vonatkozó határozatot s egyúttal közölte az illető ülésben elnöklő Horváth Károly városbíróval a legfelsőbb rosszalást, s Királyi Pál főjegyzőt, ki ellen hűtlenségi per van folyamatban, állásától és fizetésétől felfüggesztette; a többi résztvevők is rosszalást kaptak. Ennek következtében Pest város tanácsa, miután a Királyi Pál elleni per beszüntetése érdekében feliratot határozott el, testületileg lemondott, csak a kapitányságokat hagyva a rendfenntartás érdekében működésben és átmenetileg, 15 napig a városi hatóság némely más osztályát is a magánérdekek megóvása szempontjából; kérte azonban Pest város a helytartótanácsot, hogy a személyzetnek másokkal való pótlásáról gondoskodjék.

E közben Pest megyében megtörtént Kapy Eduard kir. biztosnak eléggé dicstelen székfoglalása. Már annak előestéjén a biztos ablakbeveréssel egybekötött macskazenét kapott az István főherceg-szállóban levő lakásán. A hivatalos jelentés szerint is csak 20—30 főt számláló tüntetők ellen katonaság vonult fel és hat éles lövést tett, mire a tüntetők néhánynak letartóztatása mellett szétoszlottak. Kapy ijedtében egy budai szállodába akart átköltözni, de Coronini parancsnok biztatására megmaradt helyén; a rendőrigazgatóság a városi rendőri közegek magatartását ez esetben gyanúsának találta. Kapy a hívására megjelent nagyon csekélyszámú, hivatalban maradt megyei tisztviselőhöz beszédet intézett, melyben magyarázni s mintegy mentegezni igyekezett vállalkozását, bizonygatva, hogy mindig híve volt az alkotmányosságnak s a megyei önkormányzatnak is, és csak súlyos aggodalmak között vállalta el a rábízott feladatot, miután valakinek kell a közrend fenntartásáról gondoskodnia. Ő most — úgymond — néhány napra falura vonul; reméli, hogy az alatt a kedélyek némileg megnyugosznak; addig írják össze a szolgálkat és rabokat, mert első teendő ezek ellátásáról gondoskodni; a működésben maradt tisztviselők fizetéséről is gondoskodni kívánt, de azok kijelentették, hogy a helytartótanáctól fizetést nem fogadnak el.

Az áldatlan és kilátástalan harc e csüggesztő jelenségei közepett senkit meg nem lepett s már feltűnést se keltett, mikor a kancellária egy, október 27.-én kiadott s a főispánokhoz is intézett rendelettel, legfelsőbb szóbeli parancsra hivatkozva általában mindennemű «megyei gyűlés» tartását megtiltotta s e tilalom megtartásáért a főispánokat személyesen felelősekké tette. Ezt a tilalmat közölték a pesti katonai főparancsnokkal is a szükségessé válható karhatalmi intézkedések előkészíthetése végett. A megyék ezt a rendeletet is ép oly kevésbé vették figyelembe, mint az előbbieket, s a legtöbb helyen gyűlést hívtak össze, s ha annak tartását a katonaság megakadályozta, rendesen az alispán lakásán történt meg az összejövetel, melyet aztán szintén szétugrasztott a katonai erő, úgy hogy több helyen az utcán kellett a tisztikar lemondását s a megye tiltakozását kihirdetni.

Forgách aligha hitegette magát azzal, hogy ez a tilalom már most segíteni fog a bajon. A helyzet teljesen tarthatatlanná vált s az ország az anarchia küszöbén állott; most már nem tiltani, hanem cselekedni kellett, különben a kormány — ez iránt tisztában lehetett — tehetetlenségében nemcsak tekintélyét veszti el egészen, hanem hovatovább nevetségessé válik.

Ámde a cselekvésnek ezer nehézsége volt; a helyzet nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarországon volt beteg. Hiszen a dédelgetett Horvátország a maga országgyűlésén szeptember 27.-én egy felíratot fogadott el s azt küldöttsége útján az uralkodónak át is nyújtotta, amely teljesen megtagadta a birodalmi tanácsban való megjelenést, ellenben követelte a most a birodalmi tanácsban képviselt Dalmáciának Horvátországhoz való csatolását és Horvátország készségét nyilvánította a magyar országgyűléssel a teljes jogegyenlőség alapján bizonyos ügyeknek közös törvényhozás és közös kormányzat elé utalása iránt tárgyalásokat folytatni. Ezért kívánta a magyar országgyűlés mielőbbi összehívását, s magát az alkotmány közös védelmében Magyarország szövetségesének tekintette. A horvát országgyűlés is követelte magának az adó- és újoncmegszavazás jogát és tiltakozott a törvénytelen adóknak katonai erőszak-

kal való behajtása ellen. A horvát országgyűlésen gróf Jellačić György altábornagy, a volt bán testvéröccse, kit országos alkapitánnyá választottak meg, valósággal lázító beszédet mondott Ausztria ellen és Fiumében egymást érték a Magyarország melletti tüntetések. Szóval: nyilvánvaló volt, hogy Ausztria mostani politikájában Horvátország megszokott támaszára épen nem számíthat, sőt abban a harcban, amelyet Magyarország ellen folytat, Horvátországgal is szemben találja magát.

Erdély akkor, mikor Magyarországgal szakításra került a sor, nagy kérdőjel volt még. Más helyen fogjuk ismertetni azt a szívós küzdelmet, amelyet az ottani kormányzók és az erdélyi kancellária a külön országgyűlés összejövetele ellen folytattak és amelynek tulajdonítható, hogy a már egyszer szeptember 19.-i legfelsőbb elhatározással «Károlyfehérvár»-ba november 4.-ére összehívott erdélyi országgyűlést is el kellett halasztani. Amit az uralkodó erdélyi magyar tanácsadói a magyar kancellárral és miniszterrel összefogva elérni tudtak, az épen csak haladék volt a Schmerling terveinek megvalósításában. Egyébként a törvényhatósági autonómia terén Erdélyben a harc, bár mérsékeltebb hévvel s nem ellenmondás nélkül, ugyanabban az irányban folyt, mint Magyarországon, s bár később, de ott is ugyanoly vereséggel végződött.

Külső veszély nem fenyegette épen a monarchiát; Garibaldi közeli betörésében csak a legvérmesebb patrióták hittek; de hogy Olaszország a maga teljes nemzeti egységének megteremtésében megállni nem fog, az bizonyos volt, s ez magyarázza meg azt az éberséget, amellyel az osztrák rendőrség az olasz földről visszatérő, vagy az ottani magyar légióval valami összeköttetésben levő egyéneket megfigyelte; fegyvercsempészetet, fegyverkezést, gyanús pénzgyűjtést és honvédtoborzást szimatolt ott is, ahol annak valójában nyoma sem volt. És ez magyarázza meg azt a sietséget is, amellyel a hadügyminiszter az újoncozási munkálatokat meg akarta indítani mindazokkal az aggályokkal szemben, melyeket a magyar és erdélyi kormányhatóságok felhoztak, s ugyancsak az újoncozás foganatosításának biztosítása volt egyik legfontosabb érv arra, hogy a magyarországi köz-

igazgatás terén a törvényhatóságok ellenkezése következtében beállott fejtelenségnek vége vettessék.

Míg mindezek a nehézségek bénították a kormányt elhatározásában a magyar helyzettel szemben, hátráltatták megállapodását a saját kebelében kiütköző ellentétek is. A hadügyminiszter minduntalan sürgette a katonaság fölmentését az adóvégrehajtás és dohányelkobzás gyűlöletes munkájától, a pénzügyminiszter azonban sehogyse akart erről az eszköztől végkép lemondani s ezzel még inkább csökkenteni az adóbevételeket. Még nyilvánvalóbb volt az ellentét Forgách és Schmerling között abban a tekintetben, hogy ez utóbbi a nemzetiségek által akarta a magyarságot sakkban tartani s ekkép ellentállását megtörni, ellenben Forgách — ezt el kell ismerni — nem szívesen kedvezett a nemzetiségeknek a magyarság rovására. Schmerling intézkedéseiben sok esetben mellőzte a magyar kancellárt s ez csak utólag értesült bizonyos, hatáskörébe vágó dolgokról, Forgáchnak mégis sikerült megakadályozni azt, hogy Krassóban a román nyelv nyilváníttassék a megye hivatalos nyelvül, hogy Arad megyébe román kir. biztos küldessék ki s hogy Zaránd megye visszacsatoltassék Erdélyhez, ellenben nem akadályozhatta meg, hogy a kormány egy névtelen röpiratot terjesszen hivatalos közegei útján a nemzetiségek közt, amely megvádolta az országgyűlést magatartása miatt, mondván, hogy izgatásával feldőlt a közállapotokat. E röpirat az uralkodót tüntette föl, mint a nemzetiségek védelmezőjét, aki nem fogja megengedni, hogy Erdély önállóságát elveszítse, s meg fogja követelni, hogy a 48.-i törvényeknek Erdélyre és a nemzetiségekre nézve sérelmes rendelkezései megváltoztattassanak.

Végül nehézségeket gördített Forgách útjába a saját végrehajtó-közege, a helytartótanács is; el kell ismerni, hogy nagyon tiszteletreméltó nehézségeket: ez a testület úgy szerepelt 1861 őszén, mint az októberi csonka alkotmányosság utolsó védelmezője, habár ez a szerepe a nyilvánosság elől el volt vonva, s így el kellett tűnnie, hogy az e feladatot mindenesetre messzebbmenőleg teljesíteni akaró törvényhatóságok támadásuk nyilait ellene intézzék.

Mailáth, mint tárnokmester. fölötte kényelmetlenül

érezte magát az országgyűlés feloszlata óta a helytartótanács elnöki székében s igyekezett is magát a hivatalos teendőktől lehetőleg távoltartani. Bécsben kívánták az ő megmaradását ép úgy, mint az Apponyiét az országbírói állásban, mert ők voltak utolsó képviselői az októberi kormányzat folytonosságának, de épenséggel nem voltak elragadtatva magatartásától és működésétől. Azokért a beszédeiért, amelyeket a főrendiház utolsó ülésén tartott, kérdőre vonták, mire ő bemutatta s a lapokban is közzététette mindkettőnek szövegét.

Már a rendőri hatóságok panasztartották, hogy a helytartótanács nem lép fel a kívánatos szigorral a honvédegyletek ellen. Sőt a helytartótanácsnak Mailáth elnöklete alatt volt bátorsága a kancellária azon intézkedése ellen, mellyel Pest megye ismeretes határozatát megsemmisítette s a megyei bizottság feloszlátását elrendelte, előterjesztéssel élni augusztus 29.-én magához az uralkodóhoz, mire már két nappal később egy, Ő Felsége parancsára hivatkozó választ kapott a kancellártól, amely, bár egyetértve a helytartótanács érvelésével, hangsúlyozza, hogy miután az uralkodónak nem szándéka a magyar alkotmányt és megyeszervezetet megsemmisíteni, csak kötelességeinek korlátai közé kívánja utasítani a megyét, a helytartótanács tanúsítson a rend fenntartása érdekében szilárdabb fellépést és nagyobb kitartást.

A tanács azonban ez intés ellenére nem nézhette tétlenül, hogy a törvényhatósági önkormányzat szerveit a kormány miképen némítja el egymásután és október 16.-áról egy újabb, az egész helyzetre kiterjeszkedő felirattal élt az uralkodóhoz. Hivatkozott ebben az októberi diplomára, mely a megyei önkormányzatot s a helytartótanács által az ország autonóm beligazgatását visszaállította; a tanács hozzá is látott a munkához, remélve, hogy kölcsönös jóakarattal a még függő kérdések megoldása is lehetséges s a koronázás előkészíthető lesz. Vádat emelt a felirat a törvényhatóságok ellen, melyeknek nagyobb része a helytartótanács illetékességét el nem ismerte s az önkényes intézkedések terére lépett még a januárius 16.-i királyi leirat után is és főkép a februárius 26.-i pápens megjelenése óta. Mégis találkozott több megye,

mely a házi adó kivetését mellőzte, költségvetését fölterjesztette s a szükséges összeg utalványozását kérte. Azonban a legnagyobb nehézségeket maguk a pénzügyi hatóságok okozták, ami ellen a helytartótanács április 17.-én előterjesztést is tett. A pénzügyi közegek eljárása ásta alá a helytartótanács tekintélyét. Még inkább nőtt a bizalmatlanság a tanács iránt ama legfelsőbb intézkedés következtében, mely a tanács meghallgatása nélkül megengedte a volt bánság és vajdaság területén a szerb nemzeti gyűlés megtartását, ami ellen a tanács nem késett máj. 22.-én aggodalmainak adni kifejezést. Fölszólalt május 22.-én az ellen is, hogy a május 15.-i legfelsőbb elhatározás értelmében az országban alkalmazott cs. és kir. polgári államhivatalnokok és szolgák s az országban állomásozó pénzügyőri legénység további rendelkezésig a katonai bíráskodás védelme alá helyeztettek, s így most már az őket érintő bünvádi és polgári ügyekben a budai, illetve temesvári katonai főparancsnokság, illetőleg az ottani katonai bíróságok lesznek hivatva ítélni. Az előterjesztés felsorolja a törvényeket, melyekbe ez az intézkedés beléütközik, s kimutatja, hogy törvénytelenes a pénzügyi hatóságoknak is mindenbe avatkozása s tisztán polgári ügyekben való intézkedése, ami azt a látszatot kelti, mintha a helytartótanács a törvények mellőzésével az abszolutizmus elvének hódolna. A higgadtabb gondolkodásúaknak is meginog hitük a kormányzás alkotmányos mivoltában, ha kénytelenek tapasztalni, hogy az igazgató kir. kormányshoz amúgy is megtámadott tekintélyének s törvényes állásának csorbításával, törvényszabta eljárásaiba idegen hatóságok részéről oly beavatkozások történnek, amelyek hazánk törvényeivel homlokegyenest ellenkeznek, s így a rendezett állam eszméjével össze nem egyeztethető dualizmus terjedésével az alkotmányos kormányzat intézése mindinkább háttérbe szorul. A helytartótanács augusztus 29.-én és október 3.-án is felszólalt a törvényhatósági bizottságok és képviselők feloszlatása ellen, mely kiegyenlítés helyett csak fokozza az ingerültséget s növeli a bonyodalmakat. Most azt ajánlja, hogy gyűjtse Ő Felsége maga köré a főispánokat és világosítsa föl őket alkotmányos szándékai felől s mindenekfölött

jöjjön az országba, amit úgyis előírnak törvényeink, és bízza meg az ország kormányzatának vezetésével az egyik, Magyarország viszonyaival ismerős főherceget mint helytartót; csak ez fogja a helytartótanács tekintélyét is visszaállítani s lehetővé tenni az országgyűlés mielőbbi. eredményes megtartását.

Habár e fölterjesztés érdemleges része nem tartalmazott semmi olyat, ami a megfontolást meg nem érdemelte volna. Bécsben a helytartótanács e lépésében valóságos palotaforradalmat láttak, a minisztertanács csak azért tekintett el a tanács megrendszabályozásától, mert napjai úgyis meg voltak számlálva, s a rendőrminiszter nem késett a kancellár figyelmét azokra a tanácsosokra irányozni, kiket az ő kémei legveszedelmesebbeknek tartanak s akikben a felterjesztés értelmi szerzőit és a primásnak is sugalmazóit látják.

Mikor e följelentés megtörtént, már a helytartótanács fölött a maga régi alakjában megkondult a halálharang. Most már Mailáthot sem marasztalták, ő október 29.-én nyújtotta be nagyon önérzetes hangon írt, a kancellárhoz intézett lemondását. Az, amire vállalkozott, — mondja ebben — megghiúsult, részint mert a 12 évi nyomás alól hirtelen fölszabadult elemek túlesapongtak a mérséklet és józanság határain, részint mert ennek ellenhatásaként az elhatározó körökben feledték azt, hogy mélyen fekvő és régóta elhanyagolt bajok orvoslása egyedül gondos ápolás és hosszú türelem mellett remélhető. A kiegyenlítés művének elháríthatatlan akadály, hogy az ország nemzeti és állami létének jogfolytonossága vonatott kétségbe. A kancellárt nem szükséges figyelmeztetnie arra a veszélyre, amely az alkotmányos eljárás elméletének gyakorlati alkalmazásából a fejedelmi jogok legitimitására és a trón szilárdságára hárulhat. Már pedig a július hó 20.-án a magyar országgyűléshez intézett leirat kiindulási pontjául ez az elv tüzetett ki és annak Magyarországra leendő gyakorlati alkalmazását az államminiszternek a birodalmi tanács előtt az összkormány nevében tett nyilatkozata ép oly határozott, mint éles modorban kilátásba helyezte. Ebben a közjogi alapon ő nem tud megnyugodni, sőt abban a «cselekvési rendszerben» sem,

mellyel a kancellár a közigazgatás terén rendet vél teremthetni; ezért nem támogathatja a kormányt és kéri felmentését.

Bár Forgách legfelsőbb helyre tett előterjesztésében nagy elismeréssel nyilatkozott Mailáth érdemeiről s ajánlotta, hogy a fölmentés azok teljes elismerése mellett adassék meg, a november 3.-áról kelt legfelsőbb elhatározás értelmében a tárnokmester kegyelemben ugyan, de érdemei elismerése nélkül bocsáttatott el; ami — a fejedelmi kegy forgandósága mellett — nem szolgált akadályául annak, hogy kevesebb mint négy évvel később mint kancellár térjen vissza.

Egy november 5.-éről kelt legfelsőbb elhatározás alapján látott azután napvilágot az úgynevezett «Provisorium», melyet — megkülönböztetésül a régebbiektől — joggal Schmerlingről nevezhetünk el, mely az ügyis csonka magyarországi alkotmányosságot az ideiglenesség jellegével fölfüggesztette, a törvényhatósági szervezet formai fenntartásával a közigazgatást kinevezett, tehát a kormánynak engedelmes, de magyar honos tisztviselőkre bízta a magyar szolgálati nyelv megtartásával, a helytartótanácsot helytartósággá szervezte át, s amelynek legjellegzetesebb vonása az volt, hogy behozatalával egyidejűleg mindazok a büntények és vétségek, melyek csak legtávolabbi vonatkozásban is vannak a politikával, a katonai bíróságok hatáskörébe utaltattak.

BERZEVICZY ALBERT.

NEVELÉSTÖRTÉNET ÉS SZELLEMTÖRTÉNET.

I.

1. A neveléstörténet is, mint minden történeti kutatás, az emberi multnak, mint egységesen összefüggő egésznek egyik részét, egyik oldalát iparkodik rekonstruálni. De vajjon mit bocsát át a neveléstörténet a maga kapuján, amikor a multnak rengeteg szétszórt tárgyi és írásbeli emléke, dokumentuma, adata tárul föl előtte? E kérdésre nyilván ez a válasz: a multnak mindazt a mozzanatát, amely a *nevelésre* vonatkozik. A kiválasztás mérővesszeje a nevelés. Annak tehát, aki a nevelés történésze akar lenni, természetesen már eleve, történeti vizsgálata előtt, tisztában kell lennie a nevelés fogalmával, hogy ennek ismertetőjegyeit alkalmazhassa a történet nyers anyagára. A nevelés eszméje tehát már előre megszabja a neveléstörténet anyagát, viszont ebben az anyagban már immanens módon bennrejlének azok az irányvonalak, amelyek szövődménye a neveléstörténet struktúrája.

A nevelés a meglévő kultúrjavak átszármaztatása a következő nemzedékre, hogy ezeket necsak megőrizze, hanem tovább is fejlessze. Az első kérdés tehát az, vajjon mit értünk *kultúrjavakon*, melyeket a nevelés továbbörökít nemzedékről nemzedékre? A nélkül, hogy most itt a kultúra fogalmát mélyebben elemeznők, megállapíthatjuk, hogy egy-egy kor kultúrjain értjük vallását, világ- és életfelfogását, szaktudományait és filozófiáját, erkölcsi és jogi kódexét, politikai életformáit és szervezetét, művészetét és irodalmát, gazdasági és technikai formáit. A nevelés története azt vizsgálja elsősorban, vajjon hogyan, milyen eljárasmódok vagy intézmények útján származtatják tovább az egymásra következő nemzedékek ezeket a kultúrjavakat? micsoda részt

vesz ebben a munkában a család, a kisebb-nagyobb társadalmi közösség, az állam, az egyház, az iskola? A neveléstörténet tehát először a nevelésnek egy-egy korszakban lefolyó tényleges módját és rendjét, a nevelési eljárásokat és intézményeket vizsgálja.

2. A kultúrjavakban azonban, mint egy-egy korszak történeti termékeiben a priori módon — tudatosan vagy tudattalanul — bizonyos értékek, eszmények rejlenek, melyeket az emberi tevékenység megvalósított bennük. Egyik nemzedék a másiknak a kultúrjavakat azért adja át nevelés útján, mert értékeseknek tartja őket. A nevelés nem is egyéb, mint az új sarjadék lelkének ezen értékek irányában való formálása. Minden nevelés emberformálás, ámde ez előtt az alakító tevékenység előtt bizonyos céloknak, eszményeknek, embermintáknak kell lebegniök, amelyeknek megvalósítását, legalább megközelítését az idősebb nemzedék kívánatosnak, sőt kötelességszerűnek tartja. A meglévőnél még különb, tökéletesebb embert akar. Egyesek céltudatosan szerkesztik meg az új embereszményt s az ennek megvalósítását szolgáló nevelő eljárásokról és intézményekről elmélkednek. A kor meglévő kultúráján, az ebben rejlő értékfelfogáson, ezt az értékfelfogást tovább közvetítő nevelésen és intézményeken kritikát gyakorolnak, s helyettük új, az addigi embereszményektől elütő ideálokat szerkesztenek. A neveléstörténetnek tehát az a második feladata, hogy az egyes korszakok nevelési elméleteit is vizsgálja.

3. E ponton a neveléstörténet a legszorosabb kapcsolatba jut a filozófia történetével. Az új embereszmény konstrukciója, új értékfelfogás kialakítása ugyanis filozófiai gondolatmunka. A kultúra az értékek rendszere, amelyek emberi tevékenység útján a kultúrjavakban öltenek alakot s történetileg objektiválódnak. Minthogy pedig a kultúrjavak (vallási, erkölcsi, jogi, művészeti, technikai, politikai intézmények és mozgalmak) sokszor egymásnak ellenmondanak, bennük ellentétes értékfelfogások erjednek-forrongnak, az a vágy támad, hogy ennek a zűrzavarnak közös elvi alapjai vizsgálat alá vettessenek. A kultúra tehát öntudatossá iparkodik válni, mintegy öneszméletre tör.

A kultúrának ez az öntudatosná válása a filozófiában megy végbe. A filozófus arra törekszik, hogy a kultúra szétfolyó anyagát bizonyos egyetemes kategóriák körül kristályosítsa, fogalmi rendszerbe foglalja. Amikor egy-egy korszak életérzése, az emberi élet értékéről és eszményéről táplált felfogása megváltozik s új értékrendszerre, azaz kultúrára tör, akkor egy-egy filozófus szerkeszti meg, kisebb-nagyobb radikalizmussal, az értékek új rangsorát s azt az embermodellt, amelyben mint eszményben az új értékfelfogás testet ölt. Ahhoz azonban, hogy a kultúrának új érték-tartalma a fiatal embersarjadékban gyökeret verjen és megvalósuljon, új lélekformáló tevékenységre, új szellemű nevelésre és intézményekre van szükség. A filozófus tehát a régi kultúra kritikájának, s az új kultúra értékfelfogásának vonalát egészen természetesen húzza ki tovább a nevelés területére: a filozófus önként pedagógussá válik, a kultúr-filozófia nevelélméletbe torkollik. A neveléstörténet tehát, mint a nevelélméletek története, a filozófia történetének nyomában halad. Csakis az utóbbiból tudja fölfejteti a szálatokat, amelyek érthetővé teszik előtte az új nevelésművelődési ideálokat. Platonnak grandiózus állampolgári nevelélmélete csakis a legfőbb jó ideológiájában, az erkölcsnek *μέγιστον μάθημα*-ként való felfogásában leli magyarázatát. A középkor nevelési rendszere a kereszténység életfelfogásának vallásos transzcendenciáján nyugszik. A renaissance humanizmusának pedagógiai eszményképében az antik világ immanens értékfelfogásának másfélezer év múltán vissza-tükröződő sugarait foghatjuk fel. A felvilágosodás hatalmas pedagógiai lendületének, magabízó optimizmussal gyártott nevelélméleteinek forrása a XVIII. századnak folyton a kultúráról s a haladásról filozófáló szelleme, melynek fővonása a racionalizmus, naturalizmus, individualizmus, utilitarizmus és történetellenes értékfelfogás. Diderot, Helvetius, a filantropisták, a nevelés állami jellegét hangsúlyozó s az iskolákról sokat elmélkedő és rendelkező fejedelmek (pl. Nagy Frigyes, II. József) mind a felvilágosodás kultúr-filozófiájának értékhierarchiáját iparkodnak a valóságba átültetni. Rousseau pedagógiai programja kultúr-filozófiájá-

nak alkalmazott folytatása. A német filozófia klasszikusai: Kant, Fichte, Schleiermacher mind sietnek az idealizmus életfelfogásának pedagógiai következményeit levonni. Herbart filozófiájának természetes és logikus folytatása nagyhatású nevelésteóriája. A XIX. század pozitivistái sem késnek természettudományi kategóriákon nyugvó, rendszerint *more biologico* szerkesztett világfelfogásuk nevelési következményeinek kifejtésével (Herbert Spencer, A. Bain, Ostwald stb.).

A filozófia és pedagógia e szerint a legszorosabb kapcsolatban van egymással: a kultúra, mint értékrendszer ver közöttük logikai és történeti hidat. Innen érthető, hogy a pedagógia más tudományokkal szemben ép úgy sokkal bensőbb viszonyban van a maga történetével, mint ahogy a filozófia. A filozófiai irodalom igen tetemes része — főképp a hisztorizmusnak a XIX. században való fellendülése óta — a filozófia multjára vonatkozik: hasonlóképp a pedagógiai irodalom jelentékeny területe neveléstörténet. Az egyetemi előadások körében is a nevelés multjának felderítése — ép úgy mint a filozófiáé — sokkal nagyobb szerepet játszik, mint bármely más tudomány története. Az egyetemeken tanrendjében nem találhatók a fizika, kémia, biológia történetére vonatkozó rendszeres előadások. Az egyetemeken nem hallunk előadásokat Archimedesről vagy Eratosthenesről, Newtonról vagy Helmholtzról, Darwinról vagy Pasteurról úgy, ahogy Platonról vagy Aristotelesről, Leibnizről vagy Kantól, Comeniusról vagy Pestalozziról. Valaki kitűnő fizikus, kémikus vagy matematikus lehet, a nélkül, hogy tudományának történeti fejlődését behatóbban ismerné. De vajjon lehet-e valaki nagyobb szabású filozófus vagy nevelésteorétikus a filozófia vagy a pedagógia történetének mélyebb ismerete híján?

Természetesen valamennyi tudomány körében rendkívül tanulságos és elmegerjesztő a szellemi világ nagy demiurgoszainak, a klasszikus feltaláló és felfedező génuszoknak gondolatmunkáját lépésről-lépésre kísérni, hatalmas egyéni elmefeszítéseiket újraélni, úttörő belátásaikat újragondolni, szellemük logikai-metodikai szerkezetébe behatolni. Valamennyi tudomány története ezen a szuggesztív hatáson kívül

azért is jelentős, mert föltárja előttünk a tévedések tipikus útjait is: nemcsak azt mutatja meg, hogyan kell gondolkodni, hanem azt is, hogyan nem helyes gondolkodni. Ezek az okai annak, hogy az, aki szaktudományának magaslatára emelkedett, rendszerint érzi is a történeti ismeret szükségét. A kiváló szakbúvárok ezért gyakran historizálnak. Mach az *Erkenntnis und Irrtum*ban a fizikára nézve erősen hangsúlyozza, hogy az alapfogalmaknak mély és teljes megértése a történeti fejlődés ismerete nélkül nem lehetséges.

A filozófia s nyomában a pedagógia történetének azonban *elvileg* még más, egyetemesebb jelentősége is van, mint a szaktudományok történetének. A filozófia ugyanis lényegében — mint Hegel már rámutatott — az emberi szellemnek magára eszmélése. A filozófia története pedig annak a fejlődési útnak nyomozása, hogyan iparkodott az emberi szellem a maga megismerési formáit és értékelési módjait tudatossá tenni, a világ és az élet végső elveire nézve egységesen állást foglalni, azaz a tények és értékek világára vonatkozó egyetemes felfogását fogalmilag egységesen kimunkálni és megformulálni. A filozófia története mintegy folytonos kísérlet arra, hogy az emberi szellem önnönmagát fokozatosan megértse. Minthogy pedig az emberi szellem a kultúrában bontakozik ki s fejti ki azt, ami benne szunnyad, tágabb értelemben a filozófia története az emberi kultúra elvi magára eszmélésének története.

A pedagógia története ugyanerről a töről fakad: a nevelés ugyanis az emberi lélek formálása, ez pedig eleve föltesz bizonyos embereszményt, ez viszont a kultúra értékeinek valamiféle, tudattalan vagy tudatos felfogásában gyökerezik. Ha a nevelés fejlett fokon már tervszerű tevékenység, akkor a meglevő kultúra magára eszmélésén és kritikáján, az igaznak tartott embereszmény megszerkesztésén, azaz filozófián alapul. A nevelés története tehát ép oly szoros kapcsolatban van a filozófia történetével, mint a nevelés elmélete a filozófiával. A pedagógia történetének tehát ugyanaz a mély elvi jelentősége van a pedagógiára nézve, mint a filozófia történetének a filozófiára vonatkozólag.

4. A neveléstörténetnek a pedagógiára vonatkozó külö-

nős jelentősége azonban nemcsak abból fakad, hogy a filozófiával a legszorosabban összeszővődik, hanem abból is, hogy a pedagógia, mint az emberi lélek formálásának tudománya. tárgya természeténél fogva szellemi tudomány. Már pedig a szellemi tudományokra nézve a történeti fejlődés ismerete mindig lényegesen fontosabb, mint a természettudományokra nézve. Minden szellemi tudomány voltaképp azzal foglalkozik, vajjon hogyan objektiválja magát az emberi szellem a kultúra egy-egy irányában. A szisztematikus szellemi tudományok (államtudomány, jogtudomány, filológia, nyelvtudomány, irodalomtudomány, művészettudomány, közgazdaságtudomány stb.), mint ilyenek, az emberi szellemnek különféle életformáit a jelenre vonatkozóan vizsgálják. Ámde önkénytelenül, akarva-nemakarva, mindegyik azonnal átcsúszik a történeti síkra: a mai szellemi életformákat csak úgy tudják megérteni, ha megvizsgálják, hogyan váltak a fejlődés folyamán éppen ilyenekké. A szellemi termékeket és alakulatokat, ezek lényegét és értékét csakis történeti fejlődésük tárhatja elénk. Ki tudja megérteni a mai államszerkezetet, jogrendszert, vallásokat, nyelveket, irodalmakat, művészeteket, társadalmi és gazdasági életformákat történeti fejlődésük ismerete nélkül? Az ember szellemi életére és kultúrájára vonatkozó minden kutatás egészen természetesen *historizál*: a konkrét történeti kialakulás szemléletes ismeretét rendszerint alapul veti a szellemi életformák elvont, fogalmi kifejtésének és rendszerezésének. A szellemi tudományokban a szisztematika mindig át van itatva történeti mozzanatokkal. Miért? Mert minden, ami szellemi, egyszerűen történeti. A szelleminek a természettel szemben saját-sága, hogy valami minőségileg újat, értékbeli novumot, eredeti, előre ki nem számítható (mert nem mechanikus), irracionális mozzanatot tud felszínre vetni, olyat, ami addig nem volt, ami a fejlődésben új láncszem. A szellemnek ebből a teremtő, önmagát felfokozó mivoltából érthető, hogy a szellemi tudományokban a természettudományokkal szemben annyira túlnyomó a történeti szempont és felfogásmód. A szisztematikus kutatás itt természetszerűen folyik át a történelmi vizsgálatba. A vallásra, államra, jogra, nyelvre,

művészetre stb. vonatkozó kutatásoknak aránytalanul nagy része történelmi természetű (L. *Történetfilozófia* 1924. c. művemet, 206. l.).

Ugyanez áll a pedagógiára nézve is. Tárgya a nevelés, mint a kultúra átszármaztatásának különféle módja. Ezek az eljárasmódok és intézmények mind lelki ráhatásokat céloznak, értékeket valósítanak, túlnyomóan szellemi természetűek. Lényegük akkor tárul fel igazán előttünk, ha ismerjük az egyes korszakokban jelentkező formáikat, fokozatos fejlődésüket. Mai erkölcsi nevelő eljárásainkat, iskolai jutalmazó és büntető politikánkat, tanterveinket, iskolatípusainkat, iskolai fegyelmi szabályzatainkat, oktatási módjainkat stb. valóban tudatosan akkor értjük, ha ismerjük azt a történeti utat, amelyen idáig fejlődtek.

Főnnebb azt mutattuk ki, hogy a nevelés történetének a pedagógiára nézve ennek filozófiai jellege miatt sajátos elvi jelentősége van. Most meg azt igazoltuk, hogy a nevelés történetének különös szerepe és fontossága abból is folyik, hogy a pedagógia szellemi tudomány. Az előbbiben a nevelés történetének az az oldala domborodik ki, hogy a nevelési elméletek történeti vizsgálata; az utóbbiban pedig az a feladata tárul elénk, hogy a nevelési eljárasmódok és intézmények, mint szellemi életformák történeti fejlődésének kutatása. A pedagógiát tehát a maga tudománystruktúrája mindkét oldalról a legbensőbb viszonyba zárja a történeti vizsgálattal: az ideálszerkesztés értéksíkjáról is, mert filozófia, de meg a nevelésmódok és intézmények tény síkjáról is, mert szellemi tudomány, természetszerűen tolódik át a történeti fejlődés vizsgálatának területére. A nevelés tudományának szisztematikus és genetikusan egy szerves egésznek csak két mozzanata.

Az egyoldalú, antiquárius szellemű, terméketlen historizmus a multat csak magában nézi elszigetelt szingularitásában; a racionalista szisztematikus felfogás viszont csak az ideákat nézi, a nélkül, hogy vizsgálná, miképpen fejlődtek és váltak tudatossá. Az igazi történeti felfogás az ideákat mindig a maguk fejlődési fokán ragadja meg: hogyan bontakozik ki az ideák immanens ereje a történet folyamán? Így ter-

mékenyíti meg egymást kölcsönösen a történeti és a szisztematikus kutatás.

Jellemző, hogy akkor indul meg a neveléstörténeti vizsgálat, amikor Hegel hatása alatt a historizmus általában ki kezd bontakozni a filozófia és a szellemi tudományok körében. Az első neveléstörténészek a hegeli iskola hívei (Fr. Cramer, A. Kapp, G. Thaulow), akik egyben mindjárt összekapcsolni iparkodnak a történeti és a szisztematikus felfogásmódot.

II.

5. A nevelés történetének, mint minden történettudománynak, első konkrét munkája *a tényeknek* a meglévő forrásokból való *pontos megállapítása*.

A második teendő már sokkal bonyolultabb : a genetikus megértés, vagyis annak vizsgálata, vajjon milyen hatással volt a nevelés eszményeinek, eljárásmódjainak és intézményeinek, másfelől a neveléelméleteknek kialakulására a kor vallása és erkölce, jogi kódexe és politikai szervezete, szaktudománya és filozófiája, művészete s főképp irodalma, gazdasági és technikai formái, a kiváló egyéniségek és a nemzeti szellem, a társadalom egyes rétegeinek művelődési állapota és szükséglete.

Ez a vizsgálat kettőre irányulhat. Először a kultúra imént felsorolt történeti tényezőiben rejlő *lelkiségre*, *φυχί-*re s ennek *kauzális* feltételeire és folyamataira : miképen formálta (*okozta*) a vallásos érzés, az életfelfogás, egy-egy szaktudomány fejlődése és túlsúlya, a művészi (irodalmi) ízlés változása, a gazdasági és társadalmi állapotok fokozatos eltolódása, a politikai hatalomeloszlás módosulása, egy-egy nagy történeti egyéniség sugalmazó ereje, a korszellem átfordulása stb. a nevelésre vonatkozó felfogások és intézmények átalakulását? Másodszor : a vizsgálat irányulhat arra a *szellemre*, *λόγος*-ra, értelemre, jelentésre, amely a nevelés eszményeiben, intézményeiben, szabálykódexeiben megnyilvánul. Ekkor az a kérdés, vajjon micsoda szellem, azaz értékrendszer objektíválódott a nevelés műveltségi tartalmában, micsoda értékeket iparkodott megvalósítani a nevelés a maga

intézményei útján. Ez nem oksági *magyarázat*, hanem a koronkint jelentkező értékintenciók, azaz rációk *megértése*, ma divatos szóval élve : *szellemtörténeli* kutatás.

6. Hogy a neveléstörténetnek az ú. n. szellemtörténethez való viszonyát tüzetesebben szemügyre vehessük, el kell mélyednünk a puszta lelakiséggel szemben a szellemnek elemzésébe.

A természettudományok a természet külső tényeit megállapítják, oksági, azaz törvényszerű kapcsolatba állítják s ezzel magyarázzák. A tudományos kutatásnak ez a felfogásmódja hatolt be önkénytelenül a szellemi tudományokba is, így a XVII. század óta a pszichológiába és a XIX. században a természettudományi modell után induló pozitívizmus útján a történelembe is. Pedig nagy különbség van a fizikai és a lelki-szellemi élet természete között : az utóbbit nemcsak okokkal magyarázzuk, hanem jelentésekből, célokból, rációkból *meg is értjük* (Dilthey.) A pszichológus is, kétségkívül olyan fajta módon, mint a természetbűvár, állít fel ilyen oksági kapcsolatokat : a fényinger az oka a fényérzetnek ; a sértés haragot okoz ; ilyen és ilyen színek együttese kellemesen hat ; a veszedelem látása a menekülés hirtelen akarását idézi elő stb. Ugyanílyen konkrét lelki oksági kapcsolatokat léptenyomon állapít meg a történész is. Mindez automatikusan lepergő lelki történésekre vonatkozik, a nélkül, hogy értelmükre, jelentésükre irányulna a figyelem. Ugyanazon elemi lelki folyamatok (szemléletek, képzetek, érzelmek, akarások s ezek különféle kapcsolatai) egyformán előfordulhatnak igen különböző lelki aktusokban : megismerő, vallásos, erkölcsi, esztétikai, politikai stb. élményekben. Az utóbbiakat azonban az különbözteti meg a puszta lelki történésektől, hogy bizonyos irányú értelmük, jelentésük van. Ez az értelem, jelentés úgy támad, hogy az én belsőleg rávonatkoztatja (intencionálja) magát valamely tárgyra. Az intenciós aktus vagy egy tárgyi tényállást megállapít ('a kréta fehér'), vagy pedig valamit szeret-gyűlöl, kíván-elutasít, akar-nemakar. A szeretet-gyűlölet, törekvés, kívánság, akarás, cselekvés «jelentésében» mindig valami értéknek elismerése vagy elvetése lappang, melyeket a törekvés, vágy, akarat megvaló-

sítani vagy elhárítani törekszik. Még a tényítéletben is rejlik bizonyos értékvonatkoztatás: az igaz tényállást elismeri, a nemigazat elveti, tehát az igazságérték megismerésének mozzanata játszik benne szerepet. Mi kölcsönöz tehát a lelki aktusoknak «értelmet», «jelentést»? Az értékekre való vonatkoztatás. Ez avatja a lelki tevékenységet a pusztá lelki (ψυχή) fölött «szellemivé» (λόγος-jellegűvé); ez különbözteti meg az állatok automatikus lelki történésétől az emberek szellemi tevékenységét. Ez a különbség a nyitja annak, hogy az embernek van kultúrája, melyben értékeket valósít meg, míg az állatnak nincsen; ezért fejlődhetik az emberiség, ezért van története, melyben szelleme fokozatosan feltárul (humanitas), míg az állat csak a mindig egyforma fajtípus biológiai fenntartásában reked meg.

7. Nyilvánvaló, hogy az, ami az ember történeti életének lényege, nem a pusztá automatikus lelki történés, hanem a sokféle szellemi aktus, törekvés, akarás, mely az élet minden mozzanatát, egyéni és társas viselkedésmódját át- meg át- hatja. A szellemi aktusok pedig, amikor valamely értékre irányulnak, *célt* iparkodnak megvalósítani. Az emberi viselkedést és cselekvést elsősorban *célokból*, cél-jelentésekből értjük meg. A világosság különböző fokozatával, homályos ösztönszerűséggel vagy evidens észszerűséggel jelentkező cél ad 'értelmet', 'jelentést' az emberi tevékenységnek.

A céltudat döntő jelentőségű az ember szellemi-történeti világában. Itt ugyanis a célra irányuló szándék, mint valóságos belső ható ok, mint a lelki folyamatot valóban eleve belülről irányító és formáló tényező szerepel. A szellemi életben nemesak a posteriori nézek valamit célnak és eszköznek, mint a természetben, hanem tudatosan, a cselekvés megindítása előtt is, azaz itt teleológiai okság játszik szerepet. A cél ad belső egységet a lelki tartalmak felmerülésének és a cselekvésnek. Az én a lelki okságot a cél kitűzése és akarása által a maga szolgálatába tudja állítani. A célnak ez a valóságos ható-okozó szerepe teszi lehetővé a pusztá ösztönszerű lelki történéssel szemben a kultúrát, mint a világot és életet értékek értelmében alakító tevékenységet, s ezzel az emberi haladást. A természet tárgyait és folyamatait, mint először

Dilthey hangsúlyozta, ható okokból magyarázzuk, a kultúra szellemi-történeti változásait és termékeit pedig célokból meg is értjük.

A célokban pedig mindig valamely értékfelfogás rejlik. Az értékhordozó cél-tartalom kölcsönöz az emberi tevékenységeknek és alkotásoknak belső értelmes egységet, szellemi jelleget. A vallási, erkölcsi, társadalmi, politikai mozgalmak, művészi s irodalmi alkotások, gazdasági-társadalmi irányzatok, intézkedések stb. mind lényegükben célokból, azaz értékfelfogásokból érthetők. Az ember célkitűző lény, tehát értékvalósító lény, tehát szellemi vagy kultúrlény.

A céltudat s a benne rejtező értékintenció e szerint a történeti megértés kulcsa. Mi van híd az eddig különválasztott lelkiség és szellem, *φύξις* és *λόγος* között a történeti vizsgálatban? A célnak, az értékfelfogásnak ható, okozó jellege. A szellemet vizsgáljuk, ha az emberi cselekvésekben s a kultúra termékeiben a jelentést, értelmet, értéktartalmat, értékszerkezetet kutatjuk, amelyek azokban testet öltöttek. S a lelkiséget vizsgáljuk, ha azt vesszük szemügyre, hogyan hatottak ezek az értéktartalmak, mint célok az egyéni vagy kollektív lélekre, nyomukban micsoda lelki okozási folyamatok jelentkeztek? Így a történeti kutatásban szellem és lelkiség felsőbb egységbe zárul: egymást kölcsönösen feltételező, korrelatív tényezők. A szellem csakis lelki tevékenységek, sőt pszichofizikai folyamatok útján nyilvánulhat meg s ölthet külső formát az emberek viselkedéseiben, a kultúra alkotásaiban s intézményeiben.

8. A kultúra szó három fogalmi jelentést takar. Először jelenti az értékek, eszmények rendszerét (a kultúra *statikus* fogalma). Másodszor ezen értékek megvalósítására irányuló tevékenységet: tudományos gondolkodást, művészi alkotómunkát, erkölcsi cselekvést, vallásos kultuszt, jogalkotást stb. (a kultúra *dinamikus* fogalma, melynek szubjektív jellege van: művelődés). Harmadszor jelenti e tevékenység történeti eredményét: egy-egy kor tudományát, művészi alkotásait, erkölcsét, jogát, vallását, technikáját, államrendjét stb. (a kultúra *objektív*, történeti fogalma: műveltség).

Kapcsoljuk most össze a kultúrának ezzel a hármas

fogalmával a történész feladatait. Fordított sorrendben kell haladnunk. A historikus előtt ugyanis egy-egy kor kultúrájának először csak objektív eredményei állanak, még pedig többé-kevésbbé töredékes módon. Először tehát ezek tényanyagát veszi számba. Azután mindebből rekonstruálni iparkodik azt az emberi tevékenységet, amely a kultúrának ezeket az eredményeit létrehozta. Ez a történésznek oksági vizsgálata, amely a *φωχή*-re s ennek aktusaira vonatkozik. Végül ezzel a feladattal a legszorosabban összefügg a tevékenységek előtt lebegő céloknak, primitívebb vagy fejlettebb értékrendszernek, szellemnek, *λόγος*-nak kutatása, amely a kultúra különböző termékeiben történetileg objektiválódott. A szellemnek, mint értékjelentésnek a történeti anyagból való kidesztillálása sajátlagos értelemben a «szellemtörténet» feladata. Így viszonylik a történeti vizsgálódás a kultúrának objektív, dinamikus és statikus fogalmához. A szellem-történet tehát a történettudománynak nem valami külön ágazata, hanem csak egyik vizsgálati szakasza és felfogásmódja, mely eddig is — talán kevésbbé tudatosan — a történelmi kutatásban szerepet játszott.

A ma annyira előtérbe lépő, szinte divatszerűvé fölserkent szellemtörténeti kutatásoknak az a sajátos érdemük, hogy metodikai szempontból világosabbá és tudatosabbá tették az egyes korok kultúrájában immanens módon bennrejlő értékstruktúrának, azaz szellemnek vizsgálatára vonatkozó történettudományi feladatot. Az igazi történettudomány eddig sem állott távol ennek a feladatnak teljesítésétől, csak hogy nem a mai «szellemtudományi pszichológia» műszavainak bennünket sokszor fojtogató füstjében. Eddig is kereste az emberi törekvések, mozgalmak, cselekvések, alkotások, intézmények «jelentését», «értelmét», «értékintencióit», «célösszefüggéseit», «eszményeit», azaz szellemét, csak hogy inkább a mindennapi élet intuitív, gyakorlati bölcsességével, emberismeretével, pszichognózisával, nem pedig a tudományos kategóriák, lelki struktúrák, életformák, típusok szerkesztése útján.

9. A szellemtörténetet (*λόγος*-kutatást) elhatároltuk lefelé a lelkiség történetétől (*φωχή*-kutatástól), bár a szellem

épen a lelki hatások útján bontakozik ki s ölt testet a kultúrjavakban. De ugyanígy el kell választanunk fölfelé a szellem-történetet a szellem örök, állandó formáinak vizsgálatától (eĩdoç-kutatástól) is, amivel egyes szellemtörténészek össze-
 tévesztik. A rendelkezésre álló történeti anyagot ugyanis nemcsak a történetileg jelentkezett értékrendszer, szellem szempontjából lehet vizsgálni, hanem az örök szellemi tartalmak és formák, az «örök emberi» szempontjából is, amikor az a kérdés, vajjon mi a változatlan lényeg az emberi kultúra történetében. A jogász keresheti, mi volt mindig a jognak lényege. A művészetkutató vizsgálhatja, mik voltak mindig a művészetnek változatlan vonásai, állandó értékformái. Az államtudós ki akarja emelni a történetileg kifejlődött sokféle államszerkezet láttára az állam essenciáját az állam annyiféle történeti existenciájával szemben. Ugyanígy a nevelés bűvara azt keresheti, vajjon mi volt a nevelésnek minden korban megnyilvánuló lényegformája. A művelődési ideálokban az időbeli és időfölötti keverve van, vagyis egyrészt a történeti-egyéni feltételektől meghatározott, másrészt az objektív, örök értékek. A vizsgálat ezek szétválasztására is irányulhat.

A kutatók ekkor a változó történés tovasuhanó árjából azt iparkodnak kiemelni, ami újra ismétlődik, ami szilárd, ami változatlan, vagyis a szellemi termékek, a kultúrjavak ideáját, eĩdos-át, más szóval: a kutatók ekkor platonizálnak. Az ilyen irányú lényegszemlélet eredménye azonban már nem történelem, hanem erre felépülő szuperstruktúra, ez, már *metahistoria*, a történetfilozófia metafizikai ágazata. A szellemtörténet határa ott végződik, ahol a történetileg egyszer jelentkezett, szinguláris szellemi szerkezet a kutatás tárgya: különben a sajátos történeti idiographika átsiklik a nomothetikába, az egyszerire, individuálisra irányuló vizsgálat a fenomenológiai lényeglátásba.

III.

10. Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a neveléstörténet jelentékeny része a legsajátosabb értelemben szellemtörténet. A nevelés célja ugyanis épen az, hogy a fiatal lelkek előtt feltárja a környező kultúrában rejlő értékeket. ezeket megélesse velük, s a fejlődő egyéneknek a kultúrértékekkel egybehangzó diszpozícióit kifejlessze. A neveléstörténet azt vizsgálja, micsoda kultúrértékeket tartalmazó szellemi javakat törekedett a nevelés koronként a fiatal nemzedékre átszármaztatni, részint a családi, társadalmi, iskolai nevelésmódok, s intézmények útján, részint a meglévő nevelési rendszert reformálni iparkodó neveléselméletekben. Hogy azonban a neveléstörténet ezt a sajátos szellemtörténeti feladatát megoldhassa, természetesen szüksége van a történeti anyag tényeinek pontos és szilárd megállapítására, amely a történettudománynak egész történeti-filológiai apparátusával meggyégbe. A szellemtörténeti feladaton kívül tehát továbbra is fennáll a tények és kauzális összefüggéseik, a lelkiség dinamikájának megismerésére vonatkozó feladat is oly értelemben, amint a pszichikai okságot főnebb a célfogalom sajátos szerepe alapján kifejtettük. A kultúra átszármaztatása, a sokféle nevelő eljárás ugyanis, bár mindig bizonyos többé-kevésbbé tudatos célt, értéket, eszményt tételez fel, azonban mégis tevékenység, melynél a kauzális szempontnak természetsszerűen érvényesülnie kell. Mindebből egyszersmind az is világos, hogy a neveléstörténet nem merül ki szellemtörténetben, hanem ez csak egyik vizsgálati felfogásmódja, az, amely a nevelésnek koronként történetileg fölmerült céljaira, értékrendszerére, szellemére vonatkozik.

11. A szellemtörténeti vizsgálat a nevelés történetében tehát a nevelés, tágabban: a művelődés eszményeinek kutatása, amelyek az egyes korszakok nevelő munkája, intézményei, iskolai kódexei stb. előtt lebegtek. A spártai nevelés egyoldalúan gimnasztikai szellemét s rigorozitását a spártaiaknak az igazi emberről, mint jó katonáról táplált eszményéből érthetjük meg. A korábbi athéni nevelés művelődési tartal-

mának és eljárás módjainak kulcsa a *kalokagathiában* rejlő embereszmény. A demokrácia előretörésével párhuzamosan ez mindinkább átalakul retorikai művelődési eszménnyé, mely a nyilvános élet háttérében meghúzódó utilitarisztikus értékrendszeren sarkall. A hellenisztikus korszak ideálja már egészen a kiművelt stílustechnikájú rétor. A középkor egész nevelési rendszere abból vezethető le, hogy a keresztény élet-felfogás értékhierarchiájának csúcspontján a vallás áll: legfőbb életideál a földi élet örömeit megvető *szent*. A nevelés valamennyi módját és intézményét a vallásos értékstruktúra határozza meg: a kultúra valamennyi tartalma a teológiában fut össze. Az antik retorikai-esztétikai művelődéseszmény — immanens és optimista világnézettel, felfokozott egyéni önérzettel — ölt újra testet a renaissance humanizmusában. A humanizmus szelleme, másrészt a vallási individualizmus bizonyos foka a reformáció nevelési rendszerének forrása.

Közben Európa-szerte az egyház mellé, sőt fölé az *állam* lép, a nevelési eszmény elvilágiasodik. A neveléstől közvetített kultúra tartalma fokozatosan átalakul: a legfőbb tudomány már nem a tekintélyen nyugvó teológia, hanem az ész autonómiájára támaszkodó matematika, hozzá a fizika; az iskolákba mind több világi tudomány szivárogo be. Az immanens életfelfogás a művelődési eszményben is visszatükröződik. A centralizált államéletet irányító XVII. századbeli nemesség életeszménye a *galant homme* a maga társas-utilitarisztikus értékrendszerével. Ennek felel meg a nevelés anyaga: az udvari embernek majd ismernie kell az uralkodó francia nyelvet, jártasnak kell lennie a matematika és fizika, a hadtudomány s a gazdaságtan elemeiben, táncolnia, vívnia, lovagolnia, külföldön utaznia kell, otthonos legyen a felsőbb körök illemtörvényében s udvarias szófinomkodásában.

A XVIII. század második felének felvilágosult abszolutizmusa abban a meggyőződésben él, hogy az egyetemes életforma az állam, a társas élet célja az állam boldogsága. Ezért a köznevelést az állam feladatának nyilvánítja. Az állam művelődési eszménye pedig, mikor a közoktatást köz-

pontilag megszervezi, a *hasznos és engedelmes állampolgár*. Az állami nevelés egészen utilitarisztikus értékfelfogáson épül fel: a művelődési anyag kiszemelésének legfőbb érték-mérője a hasznosság elve. E körül mint centrum körül helyezkedik el a kor egész enciklopédikus műveltségi tartalma.

Az állam politikai művelődési eszményével párhuzamosan azonban a XVIII. század végén kialakul egy apolitikus s önzetlen nevelési ideál is: a neoklasszicizmus humanitás-eszménye, amely egyszer már az antik görög emberben ideális alakot öltött. Olyanná kell formálni a fiatal nemzedéket, hogy valamennyi értelmi, erkölcsi, de elsősorban esztétikai erőit összhangban kifejtse, a benne rejlő humanumot kibontakoztassa. Ennek egyedüli biztos útja az antik kultúrának, különösen a görög nyelvnek, irodalomnak s művészetnek tanulmányozása. Ez a főképp esztétikai-irodalmi művelődési eszmény nem a nemességnek, hanem a polgárságnak műve, mely a XVIII. században megvagyonosodva, a szellem világában mind nagyobb jelentőségre tesz szert, bár a politikai jogoknak és hivatali állásoknak még mindig a felsőbb nemesség van birtokában. Az utilitarisztikus állam-nevelési rendszerrel szemben a neohumanisztikus nevelési eszmény egészen idealisztikus értékfelfogásból fakad. A humanisztikus élet-ideál az embert, a harmónikus gazdag személyiséget, a humanitást öncélként tekinti: erősen individualisztikus értékelési síkon mozog.

Ez az esztétikai és individualisztikus nevelési eszmény a XIX. század második felében s a XX. században fokozatosan elhalványul. A kor életérzése és értékfelfogása megváltozik. A modern embereszménynek értékrendszerében a neohumanizmus esztétikai értéke helyébe a gazdasági-technikai érték lép a természettudományok, a technika, a világgazdaság sohasem sejtett fejlődése és differenciálódása nyomán: az elspecializált szakember eszménye megteremtette a leggazdagabban szerteágazó szakiskolaügyet; a kultúra értékes tartalmának rendkívüli szétkülönülése és megnövekedése szertefoszlatta a neohumanistáknak másfél-száz évvel ezelőtt a sokoldalú, de harmónikus embereszmény-

ról táplált illúzióit. De másrészt az individualisztikus értékelési alap is megingott, még pedig kétféle irányban : először a mindenütt nagyranőtt nacionalizmus meleg lelki áramlata az antik, immár lényegében kozmopolita egyén-eszményt fokozatosan kiszorítani iparkodott a nemzet társas értékeinek irányában ; másodszer a mind nagyobb hatalomra szert tevő fizikai munkásság szocializmusa is a művelődési eszményben rejlő társas értékeket domborította ki, az egyén sajátos értékét elvileg lefokozta s a kollektívum szükségleteit az egyénre nézve a legfőbb normává léptette elő. De ugyancsak a társadalmi élet eldemokratizálódása is a technikai-nemzetközi művelődési eszmény útját egyengette, a teljesen utilitarisztikus-szocialisztikus értékskála alapján (történelmi materializmus).

12. Csak néhány főbb nevelési eszmény-típust ragadtam ki a történeti fejlődésből, s vázoltam föl néhány vonással, hogy megvilágítsam a neveléstörténetnek ú. n. szellem-történeti feladatát, mely az egyes korok tényleges nevelési rendjének, intézményeinek, mozgalmainak, reformtörekvéseinek, nevelési elméleteinek alapjául szolgáló értékrendszert, eszményt, szellemet veszi szemügyre és elemzi.¹ Módszertani szempontból természetesen itt is, mint a kultúra minden termékének történeti interpretációjánál, nagy *circulus vitiosus*-szal állunk szemben : a mindenkori nevelés eszményeit, szellemét csakis a rendelkezésre álló történeti anyagnak (egykorú nevelési emlékeknek, írásbeli forrásoknak, iskolai szabályzatoknak stb.) alapos ismerete alapján szerkeszthetjük meg ; viszont ezeket meg csak úgy érthetjük meg igazán, ha tisztában vagyunk a kor művelődési vágyával, a nevelésnek akkor kitűzött céljával, eszményeivel, a korszellem értékelési háttérével. A szellem-történet tehát nem vállalhat elszigetelt, önálló feladatot, hanem csakis a neveléstörténet

¹ Ilyen program körvonalai bontakoznak ki nálunk Fináczy Ernő klasszikus becsű neveléstörténeti munkáiból, vagy *A magyar művelődés eszményei 1777—1848-ig* (2 kötet, 1927) című művemből. (Németül : *Ungarische Kulturideale 1777—1848*. Leipzig, 1930. Quelle u. Mayer).

többi munkájába szorosan bekapcsolódva érheti el a maga nem új, de kétségtelenül jelentős és felsőbbrendű célját.

Ez a cél teljes összhangban van azzal a szoros kapcsolattal, amelyben a világnézet és nevelés, filozófia és pedagógia, értékelmélet és nevelési teleológia egybeforr. A szellemtörténeti vizsgálódásban domborodik ki itt az a sajátos viszony, amely a filozófia és a pedagógia történetét egybefűzi s a nevelés történetét a neveléstudomány integrans részévé avatja.

KORNIS GYULA.

GOETHE.

A német nép kegyelettel és büszke önérzettel szenteli az Úr 1932. esztendejét halhatatlan költője emlékezetének. Az egyetemes kultúrvilág, nemzetiségre való tekintet nélkül, örömmel járul az ünnep közös asztalához. Hiszen a szellem történetében kevés hősosz akad, aki oly pazar bőkezűséggel ajándékozta volna kincseit az egész emberiségnek, mint Goethe. De mintha az öröm poharába keserű cseppek vegyülnének. Mintha ösztönösen éreznénk valami idegenséget, sőt bántó ellentétet, amely a mi lelkünk és a költőé, a mi korunk és az ő kora között tátong. Mintha csak fél szívvel és lankadó figyelemmel, fogyatékos odaadással és lohadó lelkesedéssel ülnők meg Goethe elhalálkozásának századik fordulóját. Honnan e zavar, e fájdalmas diszharmónia?

Onnan van, hogy Goethéről a halála óta lefolyt évszáz képet formált, amely elfedi a valódi Goethét. Legendák képződtek róla, amelyek feledésbe borították a históriát. És a legenda Goethéjét a mi korunktól csakugyan egy világ választja el. A legenda Goethéje a hideg klasszikus, aki isteni önzéssel hátat fordított az emberi szenvedésnek, inségnek, vergődésnek és felvonult felhőkbe burkolt Olympusára. Megteremtette önnönlelkében a teljes, tökéletes és zárt harmóniát azzal, hogy kirekesztette belőle a világ diszharmóniáit. Udvári méltóságot, nemességet, excellenciás címet, rendjelet, kamarási kulcsot szerzett, s ezzel tüntetőleg megtagadta a rendet, amelynek legfő ékessége volt: a polgárságot. Szerelmeit kénye szerint válogatta, mindig csak a maga érzései épségére, kedvteléseire, hiúságára volt gondja és nem a nő jogos ígényeire, önérzetére, büszkeségére. Anyja halála után pár nappal már az erfurti kongresszus zajos ünnepélyei foglal-

ták le minden leleményét, érdeklődését. Csaknem közömbösen, a gyász minden látható jele nélkül vett tudomást egyetlen fia korai haláláról. Megtagadta még azt a nemes érzelmet is, amely mindnyájunknak szívébe oltatott s amelyet szégyenlünk emlegetni, olyan természetesnek tartjuk: a hazafiságot. A német nép legsúlyosabb válságai közepett jelentkezett kihallgatásra és udvarlásra hazája legnagyobb ellenségénél, Napoleonnál. És a felszabadító háború idejében egyetlen lelkesedő és lelkesítő szava sem volt a német ügy számára. Neki szentebb volt a színház, a vers, a művészet, mint nemzetének vívódása az egység titáni eszméjének megvalósításáért.

A legendárius képet, ezt a szörnyen igazságtalan és fájdalmas történelemhamisítást betetőzi a derék, szolgálatkész, együgyű dr. Eckermann, aki elméjének nemes egyszerűségében föl sem érhetett Goethe szédítő magasságaiba, annál kevésbbé szállhatott alá még szédítőbb mélységeibe. Megmarad a kényelmes földszinten. Megakad a kényelmes felszínen. És pontosan olyan megértője és értelmezője lett Goethének, mint Wagner, a famulus, Faustnak. Csak hallgassuk meg följegyzését az 1832 március 22.-i nagy eseményről, Goethe haláláról:

«Ott feküdt a meztelen test, fehér lepelbe burkolva. Friedrich visszahajtotta a leplet, és én bámulva álltam meg a test isteni szépsége előtt. Hatalmas mellkasa széles és domború. Karja és combja telt és enyhén izmos lábai formásak, sőt kecsesek. A tökéletes ember feküdt előttem ragyogó szépségében, és annyira el voltam telve a bámulattól, hogy pillanatokra megfeledkeztem arról, hogy a halhatatlan lélek elhagyott egy ilyen burkot.»

Ezek a szabatos anatómiai részletek, a test tagjainak felszámolása, a plasztikus jelzők már mind a szobrászra vallanak, aki e karokat és combokat, e formás, sőt kecses lábakat rózsaszínbe játszó fehér márványból fogja kifaragni. Valóban, a képfaragó munkája nem késhetett soká. A szobor elkészült Weimarban és Berlinben és Bécsben és száz más helyen. És annyira megszoktuk Goethét, a szobrot, hogy egészen elfeledtük Goethét, az embert.

S ma, amikor mindkettőt egyszerre kellene ünnepelnünk, válhatatlan egységbe forrva látnunk és a szobortól nem tudunk eljutni az emberig : ma azt érezzük, hogy épen a mi korunknak és a száz évvel ezelőtt elköltözött szellemóriásnak alig van mondanivalójuk egymás számára. Mi tele vagyunk kétségekkel, amelyek a kétségbeeséshez sodornak bennünket közel : mit csináljunk Goethe hellén derűjével? A mi egész létünk merő nyugtalanóság, lázas tépelődés, meddő önkeresés : hogyan barátkozzunk meg Goethe felsőbbbségével, nyugodtságával, kiegyensúlyozottságával? Mi kockára vetettük minden javunkat, sőt örökségünket sok nemzedékre, csak azért, hogy népünknek helyet szorítsunk a nap alatt, hogy elégtételt szerezzünk megbántott becsületének, hogy boldogulását, jövő fejlődését biztosítsuk. A kockavetés ellenünk fordult. De azóta még forróbb, még türelmetlenebb, még boldogtalanabb szerelemmel szeretjük népünket és hazánkat : meg tudja ezt a világpolgár Goethe érteni?

De íme, a szobor megelevenül. Felnyitja lelkes, mélytűzű szemét. Gyönyörű arcvonásai engednek merevségükből és beszédes hírnökeivé lesznek a még néma költő mondanivalóinak. Meglendül a kar. A százesztendőös üléstől elzsibbadt lábba visszatér az élet. Már felállott. Már int, hogy szólani óhajt hozzánk. Most leveti magáról a nehéz érceredőzetet és szabadon áll, egész magasságában, egész fenségében. Most megindul. Határozottan, szilárdan, szédülés és ingadozás nélkül, nem rogyó térddel, nem szédülő fővel. Most alászáll talapzatáról, amelyre haragosan tekint vissza : neki nincs szüksége erre a distanciateremtő, legendagyártó hazugságra. A megelevenedett szobor, Jupiter és Apollo híres keveréke, emberré válik, közeledik hozzánk, karonfog bennünket olyan gyengédséggel, amely sejteti velünk az erőt. És mialatt hitet tesz önmagáról : egyszer és mindenkorra végez a legendával. Az Ember megöli a Hazugságot, mint Szent György a sárkányt.

*

Kezdjük a mesét az elején. A boldog Goethéről. A boldog Goethe voltaképen egész életében soha boldog nem volt.

Gyermekkorra gondtalan volt, de nem boldog. Ifjúságát korai és szerencsétlen szenvedélyek dúták, amelyek egyike csaknem végzetessé vált rá nézve. Sok és sokféle asszonnyal volt dolga, érdekes, elmés, művelt, eredeti, szép nőkkel. S végül törvényes hitvesévé tesz egy unalmas, korlátolt, tudatlan asszonyt. Késő vénségében olyan intenzív lángolással szeretett meg egy félig még gyermekszámba menő leányt, hogy környezete halálos válságtól tartott. Elégedetlen volt és maradt kívülről fényesnek mutatkozó hivatali pályájával is. A békés egyetértés és kölcsönös becsülés éveit meghasonlott gazdájával, letette tisztét, visszavonult büszke és dacos magányosságába. Ismerte költői tehetsége erejét és nagyságát, mégis örökké csak kételkedett önmagában. Ő is, mint Faust, szívesen odavetette volna életét, ha csak egyszer elmondhatja a múló pillanatnak: «Maradj még, oly szép vagy nekem». Reá is, mint Faustra, illett a jelző: «unbefriedigt jeden Augenblick».

Már a Sturm und Drang viharzó éveiben, amikor érzi a felszabadulást a régi elkorhadt dogmák uralma alól; mikor barátai boldogító társaságában, egymással nemes vetélkedésben egy új szellemvilág megalkotására indul; mikor a nyájas természet szende és bájos képekkel ragadja el és a szerelem első virágaival kínálgatja: megtalálja a végtelenben a végest; nyomasztón érzi a célok és eszközök aránytalanságát; nem tud megpihenni, nem tud rohantában megállni egy-egy virágnál, hogy illatát felszívja és színpompájában gyönyörködjék. Az elégtelenségnek, az örök nyugtalan-ságnak, az ifjonti esztelen szenvedélynek, oktalan elborulás-nak és végzetes mélabúnak terméke és egyúttal leghívebb kifejezője a *Werther*. Werther öngyilkossá lesz — és hány lelkes ifjat fog még az öngyilkosságba űzni! — és Faust megkísérli az öngyilkosságot. Csak a húsvéti harang és zsolozsma szava tartja vissza a végső, elszánt tettől. Mert ő is, miként megteremtője, feszülni érzi önmagában az alkotás hatalmas ösztönét. S ő is, mint Goethe, vágyai szertelenségével szembe-szögezve találja képességei elégtelenségét.

Szinte megdöbbenő és fájdalmas egyúttal, milyen sötét színben látja a világot a boldognak és gondtalannak tartott

Goethe nemcsak a *Werther*ben és az *Urfaust*ban, hanem a lángoló és szenvedélyes *Goetz von Berlichingen*ben is. «Zárjátok be szíveteket gondosabban, mint kapuitokat. Elérkezik a család korszaka. A semmirekellők jutnak uralomra és a nemes áldozatává lesz cseleiknek.» A genie soha nem is lehet más, csak tragikus. Szabad szárnyalásában gátolják a köznap gondjai. Merész előretöréseinek útját szegi az irigység, az értetlenség, a nyárspolgárok szolidaritása. Goethe riadtan menekül a megalázó viszonyok fojtogató ölelése elől Itália kék ege alá. Ahol a citrom virágozik, ahol zöld lombok közt a narancs sárga pompája izzik. Ahol ott-hon van a művészet, nem mint ritka ünnepi adomány, mint messziről jött idegen látogató. Ahol Észak fia fölenged a Dél tüzeiben.

És most mintha Ahasvérus csakugyan megpihenne; mintha meglazulna a feszültség, amely már-már szétvetette a lángelelkű ifjú keblét. Mintha elérhető közelben intene feléje a boldogság: csak kezét kell kinyújtania érette. De ismét a felszín téveszt meg bennünket. Megtévesztenek a *Római Elégiák* vidám, pajzán elevenségükkel. És *Iphigénie* görögösen klasszikus tökéletességével. Goethe a Déltre levitte magával az északi ember borongó lelkét, kínzó kételyeit, sötétlátását. És amint hazájába visszatért, Északra magával vitte Dél örök sóvárgását, kielégíthetetlen szépségsszomját. «Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust», így sóhajt fel Faust, hű tolmácsa Goethe kétlelkűségének, a belső meghasonlottságnak, amely már ifjú éveiben gyötörte s amelyet az olaszországi tartózkodás csak még élesebbé tett szívében. És közelebbről megnézve *Iphigénie* sem a teljes egyensúlyozottságnak, megengesztelődésnek, megbékélésnek himnusza, hanem csak a küzdelemé ezért a soha el nem érhető, meg nem valósulható harmóniáért. Nem a görög derű sugárzik belőle, amelyről Nietzsche oly meggyőzőn bizonyította be, hogy merő fikció, átöröklött hagyomány, annál is rosszabb: üres szóbeszéd. Hanem a görög pesszimizmus, amelyet az emberi élet mindennapos megfigyelése szült és táplál; amely visszadöbben az égi hatalmak megérthetetlen, visszás magatartásától, az istenek irigységétől, a sors

gúnykacajától, örökös vergődésünknek e tragikus zenekíséretétől.

Bizonyára Goethe egész szívvel vágyódott a klasszikusan tiszta, csak a szépségben és szépségnek élő, művészetben és költészetben megteljesedő világ után. De a vágyat ne tévesszük össze a valósággal. Sőt vegyük végre tudomásul, hogy a vágy az elérhetetlen után csak megsokszorozza földi létünk kínjait. Goethe lelkében a nosztalgia sajog rég letűnt boldog idők és boldog emberek után (akik talán nem is voltak olyan boldogok). És körülötte — a francia forradalomtól megbolygatott, lázas, nyugtalan emberiség. Egyik oldalon Iphigenie, Tasso, a másikon a guillotine és a rémuralom. S hogy még teljesebbé váljék lelkében a bizonytalanság, a történelmi események fejlődése rendjén egyik oldalon Napoleon emberföldröttivé nőtt alakja, a már életében misztikussá vált hősosz, akitől egy nagyszerű, egész Nyugatot átfogó új birodalomnak, új kultúrának, új humanizmusnak hajnalhasadását várja. S a másik oldalon a költő német szíve, amely vérzik nemzete vérzésén, szegyenkezik nemzete szegyenén és epedve várja a felszabadulás óráját. A világpolgár állandó hareban áll a hazafival.

S a keserű pohár még nincsen esordultig. A vihar elült, a mythos hőse megbukott és elvonult száműzetése szigetére, hogy ott meghaljon és népe szívében és képzeletében örök életre feltámadjon. Európa itt marad a Szent Szövetség prédájául. De még ki sem tombolta magát a reakció; még vad dühvel tartotta lábát a zsarnoki önkény a leigázott népszabadság nyakán: s máris egy új veszedelem jelentkezik. Veszedelem, amelyet a legkevesebben sejtettek, amely azonban egész súlyosságában válik tudatossá az agg költő előtt. Egyre hatalmasabbá válik a civilizált világ rendjében a Gép. Az emberiség mechanizálódik. A fennálló rend bástyáit dőngeti a negyedik rend. A gyökeresen átalakult világ gyökeresen átalakult embert követel. Hol, aki nevelje? Hol a lángész, aki a kor lelkét megértse, szükségleteit kielégítse? *Wilhelm Meisters Wanderjahre* prófétai ihlettel jövendőli meg a katasztrófát, amelyet az ellentét gép és ember között elkerülhetetlenül fel fog idézni, ha idején föl nem lép a meg-

váltó, aki képes lesz áldássá változtatni az átkot, teremtő géppé a romboló gépet. Szava, mint Keresztelő Jánosé, a pusztában kiáltónak szózata maradt.

A megirígyelt boldogság — fantom. Az olymposi nyugalom álarc, amely mögött kínnó nyugtalanság lappang. De a külső dísznek, a rangnak és méltóságnak, a miniszteri hatalomnak, befolyásnak való voltát csak nem lehet kétségbe vonnunk? Erre a kérdésre egyelőre azzal lehetne válaszolni, hogy egy Goethe-szerű egyéniségnek csekély kárpótlás minde pompa, rendjel és excellenciás cím a lélek keserű vergődéseieért s még keserűbb csalódásaiért. De ennél többet is mondhatunk. Goethe, az uralkodó herceg kegyeltje, Goethe, a miniszter, Goethe, a nemesített kamarás és kegyelmes úr voltaképp szegény és szerencsétlen ember volt egész úgynevezett karrierje alatt. Csak olvassuk el *Faust* második részében a császári udvar leírását, nyomban látni fogjuk, milyen állapotok uralkodtak Weimarban. És a nagyherceg a világhírű költőt, a kegyencet 1817-ben oly ridegen és sértőn bocsátotta el a színházi intendántúra éléről, hogy az önérzetében halálosan sértett hatvannyolc éves aggastyán ezt a sebet sokáig nem tudta kiheverni.

De aki a valódi Goethét akarja ismerni, álarc nélkül, díszruha nélkül, rendjelek nélkül, azt a költő megismerésének ősforrásához kell utalnunk, a *Faust*hoz. Belőle megtanulhatja, mi volt Goethe felfogása az emberről, a világról, Istenről. Az ember szeretne elmerülni az örök értékek szemléletébe, a tiszta szellem kontemplációjába, az eszmények csodálatába, és lépten-nyomon beleütközik a józan, kiábrándító, kegyetlen valóságba. A legjobbat akarja és a legszeretettebb lény vesztének lesz okozójává. Lemond a dolgozószoba magános csendjéről, a tudós egyhangú, de veszélytelen életéről, hogy tettekkel avatkozzék bele a világ folyásába, kalandból kalandba botlik, tisztul, emelkedik, nemesbedik ugyan, de a tökéletességig sohasem fog elérni.

E kétségek és vergődések, e testi és szellemi szenvedések, egymással ütköző és egymást megsemmisítő ellentétek szűkségszerűen sodorják a költőt a tragikum felé. Goethe egy Schillerhez intézett levelében ezt írja: «Nem ismerem ugyan

eléggé magamat, hogy tudhatnám, képes volnék-e valódi tragédiát írni. De már a puszta vállalkozástól is visszadöbbenek és csaknem meg vagyok győződve róla, hogy a merő kísérlettel is elpusztítanám magamat.» Ebből a vallomásból sokan, olyanok is, akik jó Goethe-ismerőknek tartják magukat, azt a következtetést vonták le, hogy Goethe nem volt igazi tragikus költő. De ez a következtetés hamis. A költő abban az időszakban tette ezt a vallomást, — 1797-ben — amikor csakugyan egészen más természetű tárgyakra vetette lelke minden erejét; tudományos kutatásra, kísérletezésre, a gyakorlati élet követeléseinek kielégítésére. Pályájának ebben a momentumában tragikus eszmék és tragédia-tervek nem foglalkoztatták. De szerény, önkorlátozó nyilatkozata éppen csak erre a viszonylagos nyugvópontra vonatkozhatnak, nem egész életművére.

Hogy Goethének a tragikumhoz való viszonyáról ítéletet mondhassunk, ahhoz nem elég a költő életfolyását és költői munkásságát ismernünk, hanem tisztában kell lennünk azzal is, mit tartott ő maga tragikusnak és tragikumnak. Élete alkonyatán kétszer is megfogalmazta egészen világosan és szabatosan felfogását a tragikumról. Egyszer azt mondta: «Minden tragikum egy kiegyenlíthetetlen konfliktuson alapul.» Később: «A tragédiánál alapjában véve a konfliktuson fordul meg minden; ez pedig bármifajta viszonyok ellenmondásából keletkezhetik, csak természetes oka legyen.» Mi ez ellenmondásnak, ez összeütközésnek legmélyebb és legtermészetesebb forrása? Az örök harc egyfelől Én-ünk, szabad akaratunk, másfelől az élet szükséges folyamata, az örök Kényszer, az Ananké között. Mert a kozmikus élet a maga törvényszerűségében nem ismer kiméletet, nem ismer irgalmat, de még ratiót sem. Csak a maga souverain akarata után igazodik. S ha ennek az akaratnak úgy tetszik, akkor rosszra fordítja a jót, gyilkossággá a szerelmet, megsemmisíti a csírázó életet és poklokra veti az angyali ártatlanságot. Mint az *Urfaustban*. Itt nincs meggondolás, nincs igazgatszolgáltatás, nincs aránytartás jószág és jutalom, bűn és megtorlás között. Mint a földrengés vagy mennykőcsapás, mint egy elemi természeti erő, amellyel nem lehet vitatkozni;

amelytől nem lehet eljárás módját számonkérni, úgy csap le az emberre az elháríthatatlan vég.

Faust nem egyéni sorsával ragad meg bennünket, hanem szimbólikus jelentőségével. Faust az emberi élet jelképezője. Faust személyében csodálatos tiszta dialektikával egyesül és kél egymással örök küzdelemre a Jó és a Rossz principiuma. A Rossz a csábító, a démonok hada, amely titokzatos hatalmával megrontja és kárhozatba viszi az igaz embert. A Rossz az a gonosz tanácsadó, aki legjobb szándékainkat ártalmassá teszi, szerelmünk tisztaságát beszennyezi, lelkünkben bűnös vágyakat gerjeszt, önzésünk tüzeit szítogatja és diadalmasan kacag fel, ha látja alávaló törekvéseinek sikerét. Goethe kivetítette az emberi lélekből a Rossz principiumát és megtestesítette Mephistophelesnek alakjában. A csábító és kerítő, az alkalmosszerző és tolvaj, a paráznaságra szító és orgyilkos állandóan Faust oldalán áll, válthatatlanul melléje szegődött, kedvét leli abban, hogy nemcsak Faustot rontja meg, akinek elvesztésére fogadást kötött, hanem mellékes haszonként a tiszta, ártatlan Gretchent is bűnbe és szegyenbe dönti. De szerepének igazi jelentősége, monumentalitása csak akkor bontakozik ki igazán, mikor a Gretchen-epizód s vele a tragédia első része is lezárult. Mert most már nem egy kispolgári leányzó megejtéséről, hanem országos dolgokról van szó. A kaland nő, dagad. Faustot mind merészebb kísérletekre ragadja a kebelében élő örök nyugtalan-ság és elégedetlenség. Bekalandozza a világot, mindig és mindenhol mint a mephistophelesi eszme készséges szolgája, a nélkül, hogy elbizakodottságában, hybrisében csak sejtené, hogy ő voltaképen nem úr, hanem szolga. Hogy ő Mephistopheles vetését műveli, az ő gyümölcsét érleli: az ember megrontását, erkölcsi alásülvedését, az Úrral kötött fogadása megnyerését.

Elérheti a Sátán célját? Nem. Mert ha elérné, akkor a költőnek kétségbe kellene esnie az emberiség jövője miatt. A Sátánnak tehát az egyenetlen küzdelemből, amelyben elejétől fogva ő volt az erősebb, amelyben sokkal kedvezőbb esélyei voltak a győzelemre, mint Faustnak, kudarccal kell kikerülnie. Ez a kudarc kettős. Az egyik: Faustot első és

egyetlen nemes cselekedete, a közjóért történt első áldozása, tehát egy valóban nem mephistophelesi motívum öli meg. A másik : Faust halhatatlan részét, amelyre Mephistophelesnek a vérrel aláírott szerződés betűi szerint nem vitatható joga volt, éppen Gretchen közbenjárása a mennyei hatalmaknál váltja meg. Amit Faust a tragédia két részében cselekedett, azt mind ördögi kísérője sugallta neki, Gretchen elcsábításától Philemon és Baucis kunyhójának lerombolásáig. Az egyedüli, amiben nincs benne Mephistopheles keze, ami egyenesen az ő intenciói ellen való: a védőgát felépítése. S az egyedüli, amire az agg Faust elégedetten tekint vissza kalandokban, változatokban, sikerekben gazdag pályája végén : ez a mű. És ez az elégedett visszapillantás oltja ki életét.

Nagy tanulság van ebben a hatalmas koncepcióban! A tanulságok egész sora. S valamennyi megegyez egymással abban, hogy a két legsúlyosabb problémát vetik fel és keresik e kérdések megoldását. Tehát valamennyi alapjában véve metafizikai természetű. Szemben áll egymással a Jó és a Rossz. Mi szüksége van Istennek az Ő véghetetlen bölcsességében és jóságában a Rosszra? Miért rendelte e céda társat az ember mellé, hogy megkísértse, hogy tündöklő látszatokkal vakítsa, hogy vele az ártatlanság megrontására szövetkezzék s hogy végül a poklokra taszítsa? De hiszen nem is taszítja poklokra. Hiszen az égi hatalom minden logika, minden igazságosság megcsúfolásával bolonddá tartja az ördögöt és derűs, sőt boldogító *happy endinget* biggyeszt a tragédia mögé! S milyen akaratnélküli báb az ember! Milyen kedvesen zsörtölődő, ártalmatlanul lázadozó rab-szolgája Mephistophelesnek! Kijárt minden iskolát, kanállal falt fel minden tudományt; sikerült mélyebben belelátnia a természet műhelytitkaiba bárki másnál; megleste a szellemek idézésének nagy misztériumát; elhiteti magával, hogy pragmatikus összefüggést, észszerűséget, törvényt lát ott is, ahol a gyarló ész csak a véletlen vakoskodó szorgoskodását tudja észrevenni. És mi haszna, mi öröme van tudásából? Szellemet idéz és a szellem megjelenésére eltaposott féregként vonaglik. Fölfedezte a természet rendjét és törvény-

szerűségét, de e törvényeket nem tudja alkalmazni az örökké nyüzsgő, változó, kiszámíthatatlan emberi életre, még a maga nyomorúságos egyéni életére sem. Olyannyira, hogy az öngyilkosságtól, ettől a gyökeres élettagadástól csak a húsvéti harangszó, a húsvéti zsolozsma rántja vissza. De ez sem az élő hit erejével! Csak a gyermekkor édes sejtéseire való visszaemlékezés varázsával. Íme, ismét egy fájdalmas dualizmus, amely végigvonul az egyén s a közösség egész életén : a céltudatos törvényszerűségnek és a megfeythetetlen, irracionális vak-esetnek kettőssége. .

Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem.

Így veti Lucifer is az Úr szemére e földi lét tökéletlenségét az Ember Tragédiája mennyei színében.

Mi sem természetesebb, mint hogy az embert, aki napról-napra érzi, mennyire játékszere ennek a kettősségnek ; mennyire nem kovácsa szerencsájének (mint az optimista példaszó nagyon hazugul tanítja) ; mennyire nincs hatalmában a holnap, a következő másodperc, sőt tulajdon erénye és bűne sem : hogy az embert mélységes és gyötrő elégedetlenség fogja el. *Faust* ennek az örökös elégedetlenségnek tragédiája. Ezt az örökös elégedetlenséget egy belső nyugtalanság szítja ; Faust, a hazátlan és házatlan, sehol sem leli helyét ; egy országot sem érez honának ; egy néppel sem vállal közösséget ; egy városban sem tudna letelepedni polgárnak. Valami hajtja előre, ő maga sem tudja, mi. Talán a mindentudó Mephistopheles sem tudná szabatosan megjelölni az okot, amely Faust kezéből nem engedi ki a vándorbotot, amíg csak fáradtan sírjára nem roskad.

Akár a dolgozószoba gótikus homályában tengődik, ócska lim-lomja, foliánsai, lombikjai között, akár Gretchen karjában élvezi a megifjodás mámorát : Faust csak Faust marad, az örökké elégedetlen, az örökké nyughatatlan.

Setz' dir Perücken auf von Millionen Locken,
Setz' deinen Fuss auf ellenhohe Socken,
Du bleibst doch immer, was du bist.

S mikor annyi botorkálás, tévelygés és tévedés után elérkezik az emberi lét csúcsára, mikor csaknem befejezte

hatalmas és közcélú munkáját és büszkén tekint körül az általa megmentett, fölvirágoztatott és benépesített területen: akkor is megmarad kicsinynek és hívságosnak. Őt bántja a kis kápolna harangszava (a haranggal, a kápolnával Mephistopheles útítársa nincs jó barátságban); és büszke és szabad kilátását elzárja Philemon és Baucis viskója. Faust kiadja a parancsot, hogy az akadályt el kell hárítani útjából. És Mephistopheles ezúttal kész örömmel engedelmeskedik gazdájának. Többet is tesz a parancsnál: az öregeket, akik megkísérelték az ellenállást, megöli, a hajlékot felgyújtja. A megvénült, megtisztult, közjó szolgálatába szegődött Faust így válik akaratlanul is két védtelen, ártalmatlan öreg gyilkosává. Hiába, aki az ördögnek eladta lelkét, az élte fogytáig nem szabadul a céda cimborától, bármily szörnyű tehernek érzi is e végzetes társulást:

Noch hab' ich mich ins Freie nicht gekämpft.
 Könnt' ich Magie von meinem Pfad entfernen,
 Die Zaubersprüche ganz und gar verlernen,
 Stünd' ich, Natur, vor dir ein Mann allein,
 Da wär's der Mühe wert, ein Mensch zu sein.
 Das war ich sonst, eh' ich's im Düstern suchte,
 Mit Frevelwort mich und die Welt verfluchte.
 Nun ist die Luft von solchem Spuk so voll,
 Dass niemand weiss, wie er ihn meiden soll.
 Wenn auch ein Tag uns klar vernünftig lacht,
 In Traumgespinst verwickelt uns die Nacht.
 Wir kehren froh von junger Flur zurück,
 Ein Vogel krächzt; was krächzt er? Missgeschick.
 Von Aberglauben früh und spät umgarnt,
 Es eignet sich, es zeigt sich an, es warnt.
 Und so verschüchtert stehen wir allein,
 Die Pforte knarrt, und niemand kommt herein.

Minden a közeledő véget jósolja, a felbomlást, az örök megpihenést az örökös nyugalanság után. A Gond rálehel Faustra és Faust megvakul. Már csak tapogatódzva, sejtve inkább, mintsem látva, tekint végig élete folyásán és a nagy művön, amelyet sikerült megalkotnia. És kimondja a varázsszót, amely őt a Mephistophelesszel kötött szerződés értelmében kiszolgáltatja az ördögnek.

Zum Augenblicke dürft' ich sagen :
 Verweile doch, du bist so schön!
 Es kann die Spur von meinen Erdentagen
 Nicht in Äonen untergehn.
 Im Vorgefühl von solchem hohen Glück
 Geniess' ich jetzt den höchsten Augenblick.

Faust holtan roskad össze. Lelkét azonban, amely az igazság vagy legalább is a formai jog szerint Mephistopheles prédája volna, az angyali légió fellopja az égbe és Gretchen az Ég Királynőjének megváltó irgalmába ajánlja.

*

Jutalmazó feladat az élesszemű irodalmi kutató számára nyomon követni, mi az egyezés és mi a különbség *Faust* és megalkotója között. Nekünk az tetszik fontosnak és döntő jelentőségűnek, hogy a *Faustban* megnyilatkozó gondolatvilág egyúttal költőjének világszemléletét is tükrözi.

Milyen viszonylatban van ez a világszemlélet a pozitív vallással?

A klasszikai világ szépségeibe elmerült költő gyakran úgy érzi, hogy görög eszményeit, játékos isteneit, mosolygó derűjét kegyetlen ridegséggel öli meg az új hit, bírálója és egyben ellensége a réginek. Úgy érzi, hogy a józan, hideg, szinte hivatalos vallás köréből el kell menekednie abba az álomvilágba, amelynek Aphrodité és Eros szab törvényt; amelyben égiek és földiek boldog vegyülésben üzik egy örökös ifjúság tünde játékait. Ilyen hangulatból fakadt a *Braul von Korinth*, Goethe legszebb balladája, amely szembeállítja a természetnek, a szerelemnek, az érzékeknek velünk született jogát az emberalkotta erőszakos dogmákkal. A szerelem győz, de diadalának ára a halál. A két szerelmes ifjú meghal, de közös sírjukból diadalmasan támad fel a lebírhatatlan szerelem. A pogányság és kereszténység ellentétét élezi ki az *Erste Walpurgisnacht* is. Itt is a pogányság mellé szegődik Goethe szimpátiája. De szatírájának éle nem a krisztusi kereszténység ellen irányul, hanem a dogmává merevedett, türelmetlen, ördöggel és pokollal fenyegetődző álhit ellen. Itt is Goethe mélységes filozófiája, világszemlélete érvénye-

sül : ebben a költeményében a kinyilatkoztatott vallás hívői a maguk hitét tökéletesnek, lezártnak, mert isteni eredetűnek tartják ; a pogányok a magukét igaznak, de tökéletlennek ; mert a természettel egyazonos istenség csak lassankint, fokról-fokra tárulhat fel az ember előtt.

Még ragyogóbb alakban jelentkezik Goethe mindent átölelő, minden hittételnek fölébe emelkedő humanizmusa a *Gott und die Bajadere*-ben, a mindent megértés, mindent megbocsátás e nagyszerű himnuszában, amely a megtévelyedett, de szerelmében megigazodott és megtisztult nőt felragadja az égbe. De bárha Goethe ezekben a halhatatlan költeményekben perbe száll is a hittételekkel, mégis kétségtelen, hogy reá a keresztény kultúra eltörölhetetlenül mély benyomást tett, amely nem vesztett erejéből akkor sem, mikor a költő lélekben idegen lett a hittől. Tudjuk, hogy ifjúságában egyenesen pietisztikus hatások alatt állott ; és a halál küszöbén, a *Faust* befejezésekor nála szokatlan határozottsággal és világossággal tért vissza a keresztény-katolikus vallásnak nemcsak eszmei tartalmához, hanem külsőségeihez, szentjeihez, angyalaihoz, *Pater ecstaticus*ához, *Pater profundus*ához, *Pater Seraphicus*ához, *Doctor Marianus*ához és magához a *Mater glorios*ához, a Dicsőséges Szűzanya kultuszához. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy e szertartásos formák és legendai alakzatok egyet jelentenek Goethe istenhitével, a szó dogmatikus értelmében.

A dogma személyes istensége helyébe Goethe a személytelen, örökké ható, örökké működő életerőt teszi, a világ-egyetem ideáját. Szóval : a nagy *Pantheistikont*. Ahonnan elindult fogékony, zsenge gyermekkorában, oda tért vissza késő vénségében, Spinoza hatalmas, mindeneket összefoglaló gondolatpalotájába. A kör lezárult. A nyolcvanhárom évet megért költő és gondolkodó életműve nagyszerű egységben bontakozik ki előttünk.

Mi ennek az életműnek a summája ? Az egyéniség. Az az elidegeníthetetlen és utánozhatatlan javunk, amelyet magunkban és másokban is megérzünk, de amelynek mivoltát szavakba foglalni nem vagyunk képesek. Az az egyéniség, amely nem születik velünk készen, amelyet az élet kemény

küzdelseinek tüzeiben kell megedzenünk, féltékenyen megóvnunk, külső befolyások nyomásától ép úgy, mint a vak véletlen eshetőségeitől. Az az egyéniség, amely nem éri be a tétlen szemlélődéssel, a képzelet renyhe játékaival, a szépség epikureus élvezésével, hanem részt követel a világ irányításából, cselekvő tényezőjévé akar lenni a közösségek életfolyamatainak. Ez az egyéniség nem sztatikai, nem egyszerűsmindenkorra megszabott. Értékét éppen dinamikája adja meg, fejlődésre és alkalmazkodásra való képessége, viszonyok változásával együtt való módosulása, expanziója s ha kell, összehúzódása.

*

Az 1932. esztendőt azonban nem egy, hanem két évforduló teszi jelentőssé az emberi szellem történetében. Ez év március havának 22. napján telik le egy százada Goethe elhalálózása napjának. És november 24.-én lesz háromszáz éve annak, hogy Spinoza az amsterdami ghettóban napvilágot látott. A költő és a gondolkodó más és más visszfénye Isten ábrázatának. Nemcsak különbözők, hanem lényegüket tekintve sokban ellentétesek is. A költő echója és függvénye a valós világnak, amely szüntelenül ostromolja minden pillanatban változó benyomásaival; amely rezgésbe hozza szívének érzékeny húrjait; amely izgatja, foglalkoztatja és teremtő munkára sarkalja képzeletét. A filozófus maga építi föl önnönvilágát; hatalmas gondolatkövekből emel rendszeralotát, amelynek homlokzata büszkén mutatja alkotójának géniuszát; a filozófus elvonatkozik, sőt elvonul az élet nyüzsgő, tülekedő, profán üzletétől és csöndes remeteségben él álmainak. *Noli turbare circulos meos*, kiált a körüle tolakodó vaskos és durva valóságnak.

És mégis, a költő és a gondolkodó között szoros atyafiság van. Mindkettőt a fantázia ihleti. Mindkettő a lét és nemlét örök problémáinak megoldása körül szorgoskodik. Mindkettő az élet reális javainak körén kívül eső eszméket érlel és eszményekért hevül. Az igazi nagy költők egyúttal nagy gondolkodók is. Hitük, világfelfogásuk, vérmérsékletük törvényei szerint vagy vidám hédonisták, okos életigenlők, vagy lemondók, aszkéták, a hús örömeinek megvetői. Rajongó

misztikusok, vizionáriusok, természetimádók, szkeptikusok, sötét pesszimisták, istenhívők, istentagadók, istenkáromlók, ördög cimborái tarkítják a poézis népes táborát. S aki nem a szakbéli gőgjével, elfogultságával, magára erőltetett ridegségével ítéli meg a filozófusokat, az még Aristoteles rendszerességében, Aquinói Tamás formalizmusában, Spinoza geometriai okfejtéseiben, Descartes racionalizmusában, Kant kategórikus imperativusában is megérzi az elgondolás mérész költői lendületét.

Spinoza és Goethe két külön világ. Nemcsak tér és idő, hanem a két férfiú életfolyásának külső körülményei is széles árkot vonnak e két világ közé. És a kettő felett mégis karcsú, de teherbíró híd emelkedik : az eszmék, a világszemlélet, a metafizikai, sőt *metaethikai* felfogások rokonságának, sőt azonosságának hídjai. Goethe nem volt filozófus. Nem is tartotta sokra a szakmányos filozófiát. Hatalmas kortársának, Kantnak befolyása elől tudatosan és tervszerűen elzárkózott, míg csak a Schillerrel kötött szoros barátság meg nem értette vele a königsbergi bölcse valódi jelentőségét. Nemcsak Mephisto, hanem Goethe is meg volt győződve róla, hogy

Ein Kerl, der spekuliert,
Ist wie ein Tier, auf dürrer Heide
Von einem bösen Geist im Kreis herumgeführt,
Und ringsumher liegt schöne grüne Weide.

De korán tudatossá érett, válogatós szelleme kivételt tett Spinozával. Benne megtalálta, előbb talán csak ösztönösen érezte, de később már világosan látta azt a nagyszerű gondolatot, amely Spinoza pantheizmusának mintegy jel-szava és összesűrített foglalatja : Isten és a természet egységének, egyazonosságának gondolatát. Húszéves korában, amikor még nem férközhetett Spinoza írásaihoz, feljegyzi, hogy «Istent a természet által ismerjük meg. Mindaz, ami van, szükségszerűen Isten lényegéhez tartozik, mert Isten az egyedül létező.» Spinoza az *Ethikában* (I. Istenről): «Istenen kívül semminemű szubsztancia nem létezhetik s nem gondolható. Minden, ami van, Istenben van, s Isten nélkül semmi sem lehet s nem gondolható. Az isteni természet

szükségyszerűségéből végtelenül sok módon végtelenül sok dolognak kell következnie.»

Spinoza egész gondolatvilága ott emelkedik legmagasabbra, ahol elérkezik Isten és a világ azonosságának megismeréséhez, a nagy Pantheisztikonhoz. Ahol belátja, hogy ez a világ üres, értelmetlen chaosz volna, ha Isten lelke át nem tüzesítené. És Isten üres, értelmetlen schemává halványodnék, ha nem teljesednék ki és nem mutatkoznék meg alkotásában, a végtelen világban. Goethe is elérkezik élete változatos, gyakran viharos fordulói rendjén egy ponthoz, mikor hitet kell tennie hitéről. Miko' szóba kell állania szigorú bírójával, önnön lelkiismeretével és egyszer végre kerülő nélkül, köntörfalazás nélkül meg kell felelnie a kérdésre: «Nun sag', wie hast du's mit der Religion?» S a választ mintha Spinoza bölcsességének könyvéből olvasta volna ki:

Wer darf ihn nennen?
 Und wer bekennen :
 Ich glaub' ihn?
 Wer empfinden
 Und sich unterwinden
 Zu sagen : ich glaub' ihn nicht?
 Der Allumfasser,
 Der Allerhalter,
 Fasst und erhält er nicht
 Dich, mich, sich selbst?
 Wölbt sich der Himmel nicht da droben?
 Liegt die Erde nicht hier unten fest?
 Und steigen freundlich blickend
 Ewige Sterne nicht herauf?
 Schau ich nicht Aug' in Auge dir,
 Und drängt nicht alles
 Nach Haupt und Herzen dir,
 Und webt in ewigem Geheimnis
 Unsichtbar sichtbar neben dir?
 Erfüll' davon dein Herz, so gross es ist.
 Und wenn du ganz in dem Gefühle selig bist,
 Nenn' es dann, wie du willst,
 Nenn's Glück! Herz! Liebe! Gott!
 Ich habe keinen Namen
 Dafür! Gefühl ist alles ;
 Name ist Schall und Rauch,
 Unnebelnd Himmelsglut.

E nagy vallomást megerősítik a kisebbek. A *Prometheus* gyönyörű mondata : «Und eine Gottheit sprach, wenn ich zu reden wähnte, und wähnt' ich, eine Gottheit spreche, sprach ich selbst.» A *Zahme Xenien* 260. darabja : «Je mehr du fühlst, ein Mensch zu sein, desto ähnlicher bist du den Göttern.»

Isten és a világegyetem azonosságából Spinoza tanítása szerint a világrend szükségszerűségének kell következnie. E szükségszerűségeen Isten abszolút lény uralkodik ; e szükségszerűség eleve kirekeszt minden önkényt, sőt minden szabadságot, természetesen az akarat szabadságát is. Az akarat szabadságának egyik legfontosabb korollárium a célkitűzés szabadsága. Spinoza szerint azonban «a természetnek nincsen semmiféle maga elé kitűzött célja. Az összes célokat csak az emberek költötték. Az a felfogás, amely a célt hangoztatja, teljesen felforgatja a természetet . . . Azután meg Isten tökéletességét szünteti meg e felfogás ; mert «ha Isten a cél kedvéért cselekszik, olyasmire vágyódik szükségképen, aminek híjával van.»

Az örök kényszert, a parancsoló szükségességet, a célkitűzések gyarlóságán mosolygó égi hatalmat érzi maga felett Goethe Egmontja : «Láthatatlan szellemektől ostromolva rohannak az idő paripái sorsunk könnyű szekerével tovább.» Néha fellázad e zsarnokság ellen. A szellem megkísérli, hogy akaratát érvényesítse és a maga belátása szerint formálja az anyagot. De minden kísérlet meddő : a törvény győz. Az a törvény, amely utólérhetetlen magasságban lebeg fölöttünk és mégis megszabja minden lépésünket. S nem az a törvény, amelyet Kant a tulajdon lelkiismeretünkbe helyezett. Ezért nem szól Goethehez érthető nyelven a *Kritik der praktischen Vernunft*. De ugyanez okból érintette idegenül, sőt ellenségesen minden *teleológia*. Hallani sem akart célszerűségről, céltudatosságról ; az volt a meggyőződése, hogy amikép a természet nem ismer célt és nem hajhász tapsot vagy tetszést, mikor a nagyot és a kicsit, az elefántot és a kolibrit megteremti : azonkép a művésznek is csak a belső kényszerűség parancsszáva kell hallgatnia alkotás közben, nem gondolva arra, lesz-e hatása a tömegre, lesz-e maradandó sikere, lesz-e kecsegtető anyagi jutalma.

Mihelyt kikapcsolódik gondolkodásunkból a célszerűség fogalma, megszűnik az oly fogalompárok jelentősége is, mint : hasznos—káros, tökéletes—tökéletlen, jó—rossz, erény—bűn. Hogyan is mondta Hamlet? «Nincs a világon se jó, se rossz ; gondolkozás teszi azzá.» Az örökkévalóság, az örök-egy törvényszerűség, az örök-egy Abszolútum mértékéhez mérve ezek az értékjelzések mulandók, esetlegesek, szubjektívek. «Csak azzal szeretnék foglalkozni, — írja Goethe Olaszországból — ami maradandó vonatkozás, s ekép Spinoza tanítása szerint szellememnek megszerezni az örökkévalóságot.» Aki szemét az örök fényre szögezi ; aki előtt a tökéletesség lebeg végső célképen : az nem fog törődni a jelen kicsinyes küzdelmeivel, a kor sürgős követeléseivel, a divat kérészéletű szabályaival. Az lemond a tömeg tetszéséről, kiemelkedik a szűkeklű és balul értelmezett nacionalizmus fojtogató légköréből, mint gondolkodó az Istenben való egységre és megjeljesedésre, mint ember a világpolgárságra fog törekedni. Így cselekedett Spinoza, a maga életével igazolva oktatásait. S ebben követte Goethe, noha tudva tudta, hogy ezért a világnézetéért nagy lemondások áldozatával kell megfizetnie, sok méltatlan gáncsot elviselnie, sok néma szenvedés keresztjét magára vennie.

De megtalálta jutalmát lelke tisztaságában ; a nagy belső szabadságban, amely nem mond ellent a világrend kényszerű kötöttségének. Megtalálta költői önérzete jogosságában, költői álmai édességében, abban a fennkölt idealizmusban, amelynek *Faust* Színházi Prológusában a Költő ad szárnyas szavakat, aki maga is irtózáttal vonul el a tömegből, hogy magánosságában Múzsájával társaloghasson :

O sprich mir nicht von jener bunten Menge,
Bei deren Anblick uns der Geist entflieht,
Verhülle mir das wogende Gedränge,
Das wider Willen uns zum Strudel zieht.
Nein, führe mich zur stillen Himmelsenge,
Wo nur dem Dichter reine Freude blüht,
Wo Lieb' und Freundschaft unsres Herzens Segen
Mit Götterhand erschaffen und erpflegen.

De ez a csöndes magányosság Goethe részére csak örök vágy maradt, míg Spinozának a valóság világa volt. Mert

a két rokonlelket mégis csak elválasztotta egymástól az a két világ, amelyben éltek. Spinoza fénytelen magányosságban, szűkös szegénységben róttá napjait ; míg csak földi pályafutását be nem fejezte, mindennapos vendége, hálótársa a Gond volt ; fia egy üldözött, megvetett, kiátkozott felekezetnek, amely legdicsebb fiát üldözte, megvetette, kiátkozta. Csendes mártír, aki zúgolódás nélkül, az igaz bölcs megadásával hordozta terhét. Életébe nem lopott egyetlen derűs napsugarat sem az asszony mosolya, a szerető gyengédsége, a siker ragyogása. Goethe ellenben tündöklő jelenség volt, már fiatal diák korában környezetének bálványa ; már a szülei házban jószágos, okos, tehetséges anyjának dédelgetett gyermeke. Később nagyurak barátja, maga is nagy úr, kamarás, nemes, miniszter. De a legnagyobb ellentét a mester és tanítvány közt nem a külső sors különbözősége, hanem a belsőnek, a léleknek, a vérmérsékletnek eltérő volta. Spinoza nyugodt, sztoikus, kiegyensúlyozott filozófus, aki megszabadult minden affektustól azzal, hogy levezette, rendszerbe foglalta és így az elvont fogalmak kategóriái közé temette őket. Goethe azonban költő, aki kora ifjúságában már lángoló szerelemre fakad és késő vénségében egy új szerelmi szenvedély tüzeiben ég. Aki megannyiszor ellenállás, önfelegyelmezés nélkül adja magát indulatai hatalmába. «Es irrt der Mensch, so lang er strebt», mondhatta önmagáról is. Sokat tévelygett, mert sokra törekedett. Sokat szenvedett, mert sokat szeretett. És az élet minden poklán keresztül, remény és félelem közt ingadozva, szeretve és szerettetve, csábítva és csábítatva, kalandokon, botlásokon, sőt bűnökön át végül mégis megtisztult, hitben megigazodott és, mint Faustja, érkezett a tündöklő csúcsra, ahol a tiszta eszményiség légkörében ismét találkozhatott tanítójával, Spinozával, aki nyilván egészen más úton bár, de szintén felhágott a lét ormaira, a tiszta szemlélet, a valóság megismerésének tetőfokára. Mert meg kell halnunk, hogy újra születhessünk. Le kell vetnünk földi létünk mezét, le kell törölnünk saruinkról a halandóság profán porát, hogy megtaláljuk a kivezető utat e siralomvölgyéből.

Und so lang du das nicht hast,
Dieses : Stirb und Werde!
Bist du nur ein trüber Gast
Auf der dunklen Erde.

Spinoza azonban nemcsak koncepciója nagyszerűségével hatott a költőre, hanem okfejtéseinek meggyőző világosságával is. Különösen oly pontokban, amelyek Goethét úgyszólván tulajdon személyében érintették, érdekelték és izgatták. Spinoza az *Ethika* II. könyvének 40. tételének («Mindazok a képzetek, amelyek a lélekben olyan képzetekből következnek, amelyek adequátok benne, szintén adequátok.») 2. Scholiumában a fogalmak és érzetek egymáshoz való viszonyáról szólva kimondja a következőt : «Az ismeretnek van egy neme, amelyet intuitív tudománynak nevez. A megismerésnek ez a neme Isten némely attributumai formális lényegének adequát képzeteiről a dolgok lényegének ade uát ismeretéig halad.» Az adaequata idea, még inkább pedig az intuición boldog lelkesedéssel tölti el Goethét. Ujjongva fedezi föl önmagában a tehetséget arra, hogy megismerje az igazságot az intuición erejével és hirtelen villámszerű jelentkezésével. Bensőnkéből fejlődő megnyilatkozás az, amely Istenhez való hasonlóságunkat sejteti velünk ; szintézise világnak és szellemnek, biztosítéka a lét örök harmóniájának.

Mélyen megragadta Goethét Spinoza fenséges tanítása Isten tökéletes tárgyilagosságáról és szenvedélytelenségéről is. «Aki Istent szereti, nem kívánhatja, hogy Isten őt viszontszeresse», így hangzik Spinoza posztulátuma, első hallásra ridegen, csaknem ellenségesen. Aki azonban Spinoza gondolatvilágába elmélyed, az meg fogja érteni : Isten nem szerethet, mert a szeretet ép úgy affektus, mint a gyűlölet és ő megközelíthetetlen magasságban lebeg az emberi indulatok felett. Isten nem szerethet, mert akkor az imádság és áldozat önző érdekből keresné föl, a jámborság jutalmat követelne tőle, kíválságokat, amelyeket az egyazon mértékkel mérő abszolút Igazságosság a föld egyetlen fiának sem adhat meg. Az ember csak egy adományért fohászkodhat Istenhez, de ez a legnagyobb : a megismerésért, a bölcsességért. S még ezt is csak a maga munkája, megerőltetése, önzetlen áldozatosága, lemondása árán érheti el.

Fejezzük be Goethe és Spinoza egymáshoz való viszonyának ismertetését a költő tulajdon szavaival, amelyek legszabatosabban meghatározzák, mit köszönhetett Goethe nagy mesterének. Az önéletrajz jellegével bíró *Dichtung und Wahrheit* negyedik részében (16. könyv) olvassuk a következőket :

«Mich führte die Neugierde auf den Artikel «Spinoza» in Bayles Wörterbuch, einem Werke, das wegen Gelehrsamkeit und Scharfsinn ebenso schätzbar und nützlich als wegen Klätscherei und Salbaderei lächerlich und schädlich ist. Der Artikel «Spinoza» erregte in mir Unbehagen und Misstrauen. Zuerst wird der Mann als Atheist und seine Meinungen als höchst verwerflich angegeben ; sodann aber zugestanden, dass er ein ruhig nachdenkender und seinen Studien obliegender Mann, ein guter Staatsbürger, ein mitteilender Mensch, ein ruhiger Particulier gewesen ; und so schien man ganz das evangelische Wort vergessen zu haben : an ihren Früchten sollt ihr sie erkennen! — denn wie will doch ein Menschen und Gott gefälliges Leben aus verderblichen Grundsätzen entspringen?

Ich erinnere mich noch gar wohl, welche Beruhigung und Klarheit über mich gekommen, als ich einst die nachgelassenen Werke jenes merkwürdigen Mannes durchblättert. Diese Wirkung war mir noch ganz deutlich, ohne dass ich mich des Einzelnen hätte erinnern können ; ich eilte daher abermals zu den Werken, denen ich so viel schuldig geworden, und dieselbe Friedenslust wehte mich wieder an. Ich ergab mich dieser Lektüre und glaubte, indem ich in mich selbst schaute, die Welt niemals zu deutlich erblickt zu haben.»

Nagyon messze elvezetne bennünket voltaképeni célunktól, ha pusztán a rendszeresség és teljesség kedvéért sorra vennők mindazokat a filozófusokat, akik Goethe öntudatában megfordultak. A sort Thalesszel és Anaxagorasszal, a Sokrates előtt élt ősfizikusokkal kellene kezdenünk, és csak Fichtével, Schellinggel, Hegellel lehetne befejeznünk. Thalest és Anaxagorast Goethe megszólaltatja a klasszikus Walpurgis-éjszakában. Kortársait, a XIX. század elején

virágzott és divatos német idealistákat csaknem kivétel nélkül személy szerint ismerte. Goethe rendkívül fogékony és sokoldalúan művelt elme volt, akit minden újonnan fölmerült szellemi jelenség érdekelt. És fogékonysága késő vénségében sem apadt. Természetes tehát, hogy örömmel fogadta be Leibniz tanítását a monas-okról, a nélkül, hogy Spinozától tanult pantheizmusát felcserélte volna Leibniz individualizmusával. Kanttal is megbarátkozott az idegenkedés hosszú évei után, de inkább Schiller hatása alatt (már a két költő szorosabb barátsága korszakában), mintsem meggyőződésből. De még 1801-ben ezt írta Jacobinak: «Wenn sich die Philosophie vorzüglich aufs Trennen legt, so kann ich mit ihr nicht zurechte kommen. Und ich kann wohl sagen: sie hat mir mitunter geschadet, indem sie mich in meinem natürlichen Gang störte. Wenn sie aber vereint oder vielmehr wenn sie unsere ursprüngliche Empfindung, als seien wir mit der Natur eins, erhöht, sichert und in ein tiefes, ruhiges Anschauen verwandelt, in dessen immerwährender Vereinigung und Scheidung wir ein göttliches Leben fühlen, wenn uns ein solches zu führen nicht erlaubt ist, dann ist sie mir willkommen.» De az ő érzése szerint ez időben is Spinoza filozófiája volt az egyesítő, a konstruktív, és Kanté az elválasztó, a széjjelboncoló, a destruktív.

Bensőségesnek nem lehet nevezni azt a kapcsolatot, amely Goethét kora elismert filozófusaihoz fűzte. Hegeltől visszadöbbsentette a berlini bölcs formátlansága, nehezen érthető nyelve és egyoldalúsága, amely a természettől teljesen elfordult és kizárólag a történelemben kereste és találta meg dialektikus okoskodásai anyagát. És nagyon szorosnak azt a kapcsolatot sem lehet nevezni, amely őt a hozzá mégis közelebb álló Schellinghez fűzte.

Goethe magatartását kora elismert filozófusaival szemben megmagyarázza az, hogy ő költő volt, nem szakfilozófus. Annyira nem volt az, hogy a *Faust* híres Schülerszenéjében egyenesen diszkreditálni igyekezett a filozófia legfőbb diszciplínáját, betetőzését: a metafizikát.

Nachher, vor allen andern Sachen,
Müsst Ihr Euch an die Metaphysik machen!

Da seht, dass Ihr tiefsinnig fasst,
 Was in des Menschen Hirn nicht passt.
 Für was drein geht und nicht drein geht,
 Ein prächtig Wort zu Diensten steht.

Metafizikának tehát azt a tudományt nevezte, amelyet az emberi agy nem képes felfogni. De a metafizika a legcsodálatosabb boszorkány. Kielégíteni vagy éppen boldoggá tenni nem képes azokat, akik neki szentelik egész életüket, minden gondolatukat, munkás napjaikat és álmatlan éjszakáikat. Ellenben gúnyt űz a vakmerőkből, akik tagadják létjogosultságát, le akarják rombolni tekintélyét és sajnálják az időt és erőfeszítést, az elmeelt és tehetséget, amelyet jobb sorsra érdemes fők fordítottak művelésére. Elég, ha a XIX. század nagy természettudósaira, Haeckelre, Ostwaldra, Ernst Machra gondolunk. Mindannyian hadat üzentek a metafizikának és mindannyian metafizikát csináltak. Talán késő vénségükben, amikor megroppant elméjük ellenálló ereje? Amikor a halál közeledése megtérésre bírja a legmakacsabb, a leggőgösebb férfiút is? Korántsem. Életük delén, teljes kivirágzásuk korában.

Ugyanez a tréfás sors érte Goethét is. Mephistophelese gúnyt űzött a metafizikából. És a metafizika gúnyt űzött Goethéből. Mert ha van Goethének, a költőnek műve, amelyet azonosíthatunk Goethével, az emberrel: akkor a *Faust* az. S ha valaha költői genie alkotott remeket, amely nagyobb mértékben metafizikai, mint költői természetű és tartalmú, akkor azt Goethe teremtette meg *Faust*jában.

*

A szenvedések poklán és purgatóriumán keresztül jutott el Goethe a megigazodottak Paradicsomába. Ő érette még csak nem is járt közbe egy ama számos Gretchenek közül, akik hosszú pályája sok érdekes fordulóján útjába vetődtek. Önmagának kellett megtennie a hármast utat, amelyet az isteni Alighieri háromszor harminchárom éneken keresztül másodmagával, részint Vergilius, részint Beatrice-je kalauzolásával tett meg. S épen azért, mert oly sokat tévelygett és szenvedett, áll közel hozzánk, tévelygőkhöz és szenvedők-

höz. Mit kezdhethetnénk mi azzal a régi olajnyomattal, amely a költőt egyszerre derűsnek, felsőbbbbségesnek, méltósággal teljesnek és szentnek ábrázolta? Ha e kép igaz volna, akkor Goethe nem száz évvel ezelőtt, hanem már életében meghalt volna. És mindenestre végkép halott és eltemetett és széjjelporladt volna a mi számunkra.

Így azonban, ahogy mi, kételkedők, látjuk kétségektől üldözötten, ahogy mi, nyugtalan lelkek, látjuk örökös nyugtalanságban forrongani; ahogy mi, a vak véletlen bolondjai, gonosz hatalmak áldozatai, megnyomorítottak és megcsönkítettak, látjuk őt fájdalmas részvéttel a betegek fölé hajolni, a csüggedőket vigasztalni, a holtakat megsiratni: csodálatos épségben és frissességben kél föl kriptájából és vegyül el közénk. Úgy érezzük: jobban él, mint valaha. Vitatkozunk tételeivel, számonkérjük élete folyását, kikérdezzük titkai felől. És valami melegséget érzünk szívünk táján, ahogy a beszéd sora reá fordul. Mifajta ez a melegség? Talán magunk sem tudnók urát adni. Hála a gyönyörűségért, amellyel megajándékozta magános óráinkat. Tisztelet a nagyság iránt, amely minden szavából s egész lényegéből kisugárzik. Résztét az ember iránt, ki sokat szenvedett, mert sokat szeretett. A nemes érzések egész raja röpködi körül alakját. Csak egy nem: a kegyelet érzése. A kegyelet a halottakat illeti, és Goethe él.

*

E megemlékezés szűk körébe nem vonhatjuk be a problémát, mit köszönhet a magyar szellemi élet közvetlenül Goethének. A Goethe-hatásnak irodalmunkra már magának is tetemes irodalma van. Azt a pontot, ahol a legvilágosabb, legkiadósabb, legtermékenyebb Goethe lángelméjének besugárzása egy magyar lángelme gondolkodásába, koncepciójába, egész alkotásába: Goethe és Madách találkozásait kicsinyekben és nagyokban, részletekben és elgondolásban, Voinovich kitűnő Madách-könyve végkép megvilágította. Alig hiszem, hogy nagyon tüzetes vizsgálódás után is az összehasonlító kritikai irodalomtörténet valamely eljövendő művelőjének e tárgyban lesz lényegesen új mondani-

valója. Hálásan elismerni, amit e jeleseink ez érdekes problémák megoldása érdekében dolgoztak és el is értek : illő ehhez a mi megemlékezésünkhöz. Ismételni vagy variálni azt, amit nálunknál jobbak már nálunknál jobban elmondottak, felesleges és fárasztó volna.

De a kérdést föl lehet tenni másképen is. És befejezésül *ennek* a kérdésnek feltevését már nem érezzük feleslegesnek. Minekutána megkíséreltük vizsgálat tárgyává tenni, mi mondanivalója van a száz évvel ezelőtt megdicsőült hősosznak a mai zilált, válságokban vergődő, kétségbeeséshez közel sodort emberiség részére, most szemébe nézhetünk a speciális problémának : mi mondanivalója van Goethének a mai magyarság részére? Miért követelünk részt ünnepléséből? Miben érezzük őt rokonnak minmagunk lelkével? Mért hogy szívünket melegség járja át, ha földidézzük az évszázad óta porladónak ma is eleven alakját?

S a válasz : mi is része vagyunk annak a világnak, annak a művelt, eszményekért hevülő, szellemi felszabadulásért küzdő világnak, amelyhez Goethe szózata szól. Mi is igyekezzünk kitörni börtönünkből, ahova ármány, árulás, dőre vak-eset taszított, és együtt szárnyalni a nagyokkal, akik utunkat mutatják, mindig előre, mindig fölfelé, köztük egyikével a legnagyobbaknak, Goethével. S nekünk is az örök vágyunk, ami az övé volt : hogy a magunk buzgalmát, szorgos dologtevését, becsületes törekvését Isten kegyelme koronázza. Az égi kar is azt énekli : «Wer immer strebend sich bemüht, den können wir erlösen.» Karunkban az erő, szívünkben a hit ; elménkben a világosság, érzéseinkben az Isten közélébe való vágyódás együtt, de csak együtt fogja meghozni számunkra a megváltást. Az égi kegyelem nélkül Faust halhatatlan része a pokloké és egész munkássága merő romhalmaz. De a maga munkája nélkül hiába várta az Ég segedelmét. Erre tanít bennünket a Mesterek Mestere. És alig van nemzet, amelynek erre az okulásra olyan égető szüksége volna, mint a magyarnak.

SEBESTYÉN KÁROLY.

A VÁROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI JOGÉRT AZ 1825–1848. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN.¹

— Első közlemény. —

Az 1608. évben, a koronázás után tartott országgyűlés az első törvénycikkben kimondotta, hogy a négy rend, vagyis a főpapság, a mágnások, a nemesek és a szabad királyi városok alkotják a karokat és a rendeket, s őfelsége ezeken kívül másokat nem hívhat meg az országgyűlésekre. Ez a négy rend — írják az egykorú jelentések — az a négy oszlop, melyen a magyar alkotmány nyugszik.

Az 1608. évi első törvénycikk azt is megmondja, hogy a királyi városok, a káptalanok és a távollevő főurak követeinek az alsó táblán szavazati joguk s ülőhelyük van.

Mivel a királyi városok száma folyton növekedett, s mivel attól lehetett tartani, hogy szavazatukkal háttérbe szoríthatják a megyéket, az 1687. évi országgyűlés tizenhetedik törvénycikke kimondotta, hogy a szabad királyi városok száma tovább nem növelhető.² Ha az uralkodók e törvényt megtartották volna, akkor a rendi táblán a megyei követek számát nem múlhatta volna felül a városi és a káptalani követek száma. Azonban a dolog nem így történt. Az 1802. évi országgyűlésre például már 81 városi, 52 káptalani és 208 távollevő főúri követ kapott meghívót. Az alsó táblán tehát 98 megyei követtel szemben 341 másféle követ foglalhatott helyet. Azaz, hogy a megyei követeket — akik a magyar nemzetet képviselték — játszva leszavazhatta a többi meg-

¹ Az itt felhasznált anyag legnagyobb része a volt titkosrendőrség (Polizei-Hofstelle) elégett levéltárából való. Az anyag kisebb része az Országos Levéltár kancelláriai osztályából származik.

² Az uralkodók azonban, köztük Mária Terézia is, tovább is szaporították a szabad királyi városok számát.

hívott követ. Ha ez mégsem történt meg, az annak köszönhető, hogy a szavazatokat rendesen nem számlálták, hanem mérlegelték (*vota non numerantur, sed ponderantur*). De mikor későbbben a rendes szavazás jött divatba, a megyei követeknek tenniök kellett valamit az őket fenyegető többség ellen.

Ismert dolog, hogy 1790 előtt az úgynevezett kerületi ülések nem hivatalos, hanem barátságos tanácskozások voltak. A négy kerület kezdetben külön-külön tanácskozott. Később egyesült egymással a két tiszai, ép úgy, mint a két dunai kerület, s aztán izenetváltással érintkezett egymással a most már két kerület. A kerületi tanácskozásokban csakis a megyei követek vettek részt. Ott sem a városi, sem a káptalani követek nem jelentek meg, de nem is hívták meg őket. Az 1790. évtől kezdve azonban a kerületi ülés az országgyűlések egyik legfontosabb szerves részévé lett, melynek tárgyalásába a kormány nem avatkozhatott bele. A kerületi ülések magukhoz ragadták a kezdeményezés jogát; megvitatták a napirenden lévő javaslatokat s határozatokat hoztak. Ezeket aztán az országos ülés elé terjesztették, ahol az ott felzúgó hatalmas *maradjon* szóval a további tárgyalást fölöslegessé tették. Ily módon — jelenti a titkosrendőrség — az országos üléseket annyira erőtlenné tették, hogy azok egészen elvesztették egykoron volt tárgyalási erejüket.

A kerületi üléseken az 1790. év óta vagy felkiáltás útján, vagy pedig szavazással döntötték el a határozatokat. A szavazásban azonban csak a megyei követek vettek részt. A szavazásnak e módja ellen a városi és a káptalani követek jóideig nem tiltakoztak, úgyhogy ez a szavazási mód szokássá vált. Ezt később maguk a városi követek is elismerték. Így állt a dolog, mikor megnyílt az 1825—1827. évi országgyűlés, melynek legelején mindjárt szavazásra került a dolog, még pedig a régi mód szerint. S a szavazás e módja ellen ekkor még senki sem tett óvást.

Az uralkodó és a herceg Metternich részére küldött titkos jelentések az 1825 december 3.-án tartott kerületi ülésről írták, hogy az operátumok sorrendje ügyében szavaztak, de nem személyenkint. A káptalanok és a királyi városok

követeit nem engedték szavazni. S így a szavazásban csak a megyék követei vettek részt. Mindez csendben és tiltakozás nélkül folyt le. Csak a december 10.-i kerületi ülésen szólalt fel e miatt Boráros, Pest városának követe, még pedig igen mérsékelt és tárgyilagos hangon. Utána Szabadka fiatal követe (Mukits) szólalt fel s tiltakozott a városoknak a szavazásból való kizárása ellen. Ez a heves és támadó beszéd nagy vihart okozott a kerületi ülésen. Volt is mit hallgatnia Mukits követnek. Az uralkodó és Metternich részére küldött jelentés ez esethez a következő megjegyzést fűzte: Az országgyűlésen a szavazatok megszámlálására ritkán került a sor, s ha olykor meg is történt, a káptalanok és a királyi városok követei engedték a megyei követeket szavazni s ők maguk nem vettek részt a szavazásban. Furcsán is ütött volna ki, ha a városok követei is szavaztak volna. Pozsony megye öt városának például ötször annyi szavazata lett volna, mint a megyének.¹

Mukitsnak és Borárosnak tiltakozása megmozdította a többi városi követet is, úgyhogy a harc a megyei és városi követek közt ezentúl állandóan tartott.

Az 1826. év március 14.-én fölötte érdekes jelentés érkezett Pozsonyból a rendőrminisztériumhoz. Írta pedig e jelentést — nagy titokban — a kerületi ülés egyik elnöke, tehát megyei követ.²

E szerint a március 9.-én tartott ülésen azon vitatkoztak, hogy sérelem, avagy postulatum gyanánt terjesszék-e fel ő felségéhez, hogy a katolikusoknak nem szabad protestáns tanítót fogadniok, s hogy a protestánsok fiaikat nem küldhetik külföldi egyetemekre. E kérdés felett nagy vita fejlődött ki. Ennek bevégezése után a szavazás következett. A személynök³ a megejtett számlálás után a következő kijelentést tette: Ha a káptalanok, a szabad királyi városok és a horvát követek szavazatait a megyei követekéhez adjuk, akkor a többség eldöntötte, hogy a nevezett tárgyat mint postulatumot kell ő felsége elé terjeszteni.

¹ Bécsi állami levéltár, Ungarn, Comititalia 415. fasc. Bericht vom 10. Dezember 1825.

² Nevét nem írta a jelentésre, de bizonyos, hogy a bécsi kormány megbízottja volt.

³ Mailáth György.

Erre azonnal többen felálltak s tiltakoztak a személynök kijelentése ellen. kimondván, hogy csak a megyei követeknek van joguk szavazni. A szavazásnak e módja pedig a jövőben ugyanaz marad. Mivel a láрма hallatlan nagy volt, a személynök kénytelen volt az ülést berekeszteni. Másnap — folytatja a jelentés írója — én lévén a kerületi ülés elnöke, a második kerületi elnök: Bernát, kora reggel hozzám jött s jelenté, hogy a megyei követek tanácskozást tartanak s addig nem jelennek meg sem a kerületi, sem az országos üléseken, míg a személynök az elkövetett hibát jóvá nem teszi.

A konferencián nagy láрма támadt s kikeltek a személynök ellen. A legtöbb felszólaló azt követelte, hogy a személynök nyilvánosan vonja vissza kijelentését.¹ Végre arra a gondolatra jöttek, hogy maga a személynök tárja föl, mit tart kijelentendőnek ez ügyben. hogy a jövőben minden balvélemény elkerülhető legyen.

Én — írja a jelentés tovább — a rendek kérésére a kerületi ülés másik elnökével és Nemák követtel a személynökhöz mentem s a rendek kívánságát előadtam. A személynök hallatlan zavarban volt. Maga mondá, hogy egész éjjel nem aludt. De megígérte, hogy hibáját jóváteszi s kért minket, hogy este hat órára a követekkel együtt jelenjünk meg nála. Ez meg is történt, s hosszas tanácskozás után elhatározták, hogy ez ügyben semmiféle indítványt nem tesznek s a diariumban az elnöki enunciació helyett csak ennyi álljon: »a többség eldöntötte«.

Mily hamis és téves nézet ez — írja a jelentés. A káptalani és a városi követek a törvények értelmében minden országgyűlésen szavaztak. a mai naptól fogva azonban nincs többé szavazati joguk.² Lehetetlenség, hogy ő felsége ezt jóváhagyja; mert hiszen a káptalani és városi követekben van ő felsége számára a többség. A meghalt személynök, Szögyényi, ezt a többséget gyakran felhasználta. A rendeknek pedig világosan kinyilvánította, hogy a káptalanok és a királyi városok is rendek s így joguk is van szavazni. Ám a mostani személynök nem alkalmas magas tisztsége betöltésére; nincs is tekintélye s nem tud imponálni a kiabálóknak.

A király számára — folytatja a jelentés — rendkívül fontos a káptalanok és a királyi városok szavazata. A káptalanokat és a királyi városokat regalesekkel hívták meg az országgyűlésre, még pedig nem azért, hogy ott üljenek, hanem hogy szavazzanak is. Ők a törvényhozó hatalomnak tagjai s ugyanoly jogaik vannak, mint a többi követnek. De hol is van az a törvény, hogy csak a megyei

¹ »Der Personal soll seine Declaration öffentlich wiederrufen.«

² Ez állítás nem felel meg a valóságnak. Az usus (szokás) ugyanis az volt, hogy a szavazatokat nem számlálták, hanem mérlegelték. Ezt a szokást a városi követek sem tagadták, sőt 1835-ben a királynak is megírták.

követek részesei a törvényhozó hatalomnak? Hol van az a törvény, mely kimondja, hogy a káptalani és a városi követek nem tartoznak a rendekhez? Aztán hol van az a királyság, ahol az ellenzék a rendek nagy részét megfosztja a szavazati jogtól?¹ Ezt a király hallgatólag nem tűrheti. Semmi sem sürgősebb most, mint ő felségének gyors és komoly kijelentése, hogy tudniillik ő sohsem engedi meg, hogy a rendek egy részét régi joguktól megfosszák. Ha e nyilatkozat meg nem történik, minden veszve van. A személynök viselkedése minden kritikán alól van.

Másnap — végzi a jelentés írója — a személynök meghívta a követeket s itt megnyugtatta a felizgatott kedélyeket.

E hosszú jelentés írója még külön megjegyzést is írt a fentebbiekhez. Sürgősen tudni kellene, — írja — hogy a nádor ő fenségének és a személynöknek mi a véleménye a nemességnek ezen új jogbitorlásáról.² Nem lehet engedni, hogy a káptalanok és a királyi városok követeitől elrabolják szavazati jogukat.

Bármint erőlködött is e jelentés írója, bármennyire sürgette a király beavatkozását, ez nem történt meg. Sőt a nádort sem vonták kérdőre; pedig a személynökkel együtt ő is belenyugodott a rendek határozatába.

Úgy látszik, e titkos levelező félt, hogy jelentéséről tudomást szerez a nádor. Ezért tehát jelentését azzal kezdte, hogy semmi olyast ne hozzanak a nádor tudomására, ami őt ő fensége előtt ferde helyzetbe juttathatná.³

Bár a királyi városok és a káptalanok követeit nem engedték személyenkint szavazni, a rendek a szabad királyi városok jogát a személyes szavazati joghoz mindig elismerték. Azonban előbb rendezni óhajtották mind az országgyűlést, mind a megyéket és a királyi városokat.⁴ Ezzel

¹ «Folglich das Maul stopfen lässt.

² «Solche eine Conferentialberathung zu unterziehen.»

³ «Der Correspondent bittet ausdrücklich von dieser Mittheilung keinen solchen Gebrauch zu machen, der ihn bei des Erzherzog Palatinus k. k. Hoheit compromittiren könnte.» Pressburg den 14. März 1826.

⁴ A nagy hazafi: Illésházy István, mint az ellenzék vezére, 1826 március 12.-én így nyilatkozott ez ügyről: «Bei einer Regulierung des Landtages müssten wohl die Alegate Absentium und vielleicht auch die Domherrn wegbleiben; allein die Städte als wirk-

azonban nem tudták elhallgattatni a városi követeket. És nemcsak a városi követek, hanem a titkos referensek és a titkos rendőrség jelentései is állandóan azt hangoztatták, hogy a megyei követek a városi követeknek ellenségei és gyűlölői. Ez nem felel meg a valóságnak. Sőt ennek éppen az ellenkezője igaz. A megyei követek ugyanis szívesen megadták volna a királyi városok követeinek a szavazati jogot, ha a nemzeti érdek követelte intézkedések teljesültek volna. A városi követeket nem a polgárság összesége, hanem csak az úgynevezett választó polgárság (Wahlbürgerschaft) választotta. A kijelölés a tanács joga lévén, az lett követté, akit a tanács óhajtott. A választó polgárság is érdektársulat lévén, követnek azt választotta, akinek legnagyobb rokonsága és összeköttetése volt. Tehetség, rátermettség stb. a választásnál mit sem jelentett. Innét van, hogy a városi követek túlnyomó része állandóan jelentéktelen emberekből állott. A megyei követek a fentebbieken kívül azt is követelték, hogy a királyi városokat előbb ki kell venni a kincstár hatalmából, aztán szabadelvű szellemben kell rendezni őket. S ha ez mind megtörtént, a szavazati jogot is megkapják. Az országgyűlés célból már 1827-ben regnikoláris deputációt küldött ki a városok rendezésének ügyében kidolgozandó munkálatra.

E szerint világos, hogy a megyei követeknek nem az volt céljuk, hogy a városi követeket jogaiktól megfosszák, hanem az, hogy őket a magyarságnak megnyerjék. Az alábbiakból egyez világosan kitűnik.

Tudjuk jól, hogy a királyi városok követeinek túlnyomó része nem volt magyar nemzetiségű s nem is csatlakozott a hazafias megyei követekhez, hanem a bécsi kormánynak volt lelkes híve s örökké az uralkodóházhoz való hűségét és ragaszkodását hangoztatta. Nem a magyar országgyűlés határozatával, hanem az uralkodó hatalmi szavával és a bécsi kormány támogatásával igyekezett elvesztett jogát visszaszerezni. A megyei követeket a városiak vádakkal

liche gesetzmässige Jurisdictionen könnten weder jetzt, noch damals in einer gewissen, verhältnissmässigen Anzahl Deputirten des Sitz- und Stimmrechtes beraubt werden.» (Bécsi Staatsarchiv, Ungarn, Comititalia.)

halmozták el Bécsben. S ezzel a megyei követek nagyon is tisztában voltak, mivel néhány magyar érzésű városi követtől mindent megtudtak. Az sem volt titok a megyei követek előtt, hogy a titkos referensek — vagyis a kémek — jobbra városi követek voltak. A rendőrminisztériumhoz küldött titkos jelentések is sokszor hangoztatták, hogy a városi követek közt egységet, egytelkűséget teremteni lehetetlen. A titkos jelentések mondják azt is, hogy a városi követek közt nem akadt olyan, aki tudásával s tekintélyével segíthetett volna tartani a többit. S mikor arra került a sor, hogy az országos deputációkba a városi követek közül is kellett néhányat választani, csupa irígységből és önérdékből nem a kiválóbbakat, hanem a legjelentéktelenebbeket választották meg. Toperczer, Nagybánya követe, például egyike volt a jelesebb városi követeknek, aki hevesen küzdött a királyi városok érdekében s folyton cselekvésre tüzelte követársait. S a városi követek e tehetséges emberüket még a regnikoláris deputációkból is kibuktatták. Egy ilyen alkalommal Toperczer aztán így förmedt rá a városi követekre: »Das ist ein wahres Lumpenvolk.«¹

Maguk a titkos referensek is megírták a rendőrminisztériumnak, hogy a városok korántsem az arra termett tehetséges embereket, hanem a nagy összeköttetéssel s nagy rokonsággal rendelkező jelentéktelen embereket választják követeknek.

Mivel a városi követek sérelmeikkel és kívánságaikkal nem a rendekhez, hanem a bécsi kormányhoz, olykor megmagához az uralkodóhoz fordultak, az ellentét a megyei és a városi követek közt nem kisebbedett, sőt növekedett. Pedig a hazafias ellenzék legkiválóbb s országos nevű tagjai nyíltan hirdették, hogy szívesen megadják a városi követeknek a személyenkint való szavazati jogot, de előbb rendezni kell a városokat.

A városok szabadelvű szervezése azonban sem a főrendeknek, sem a bécsi kormánynak, sem a városi követeknek nem tetszett, a harc tehát szakadatlanul folyt a megyei és

¹ Pressburg, am 23. Novemb. 1839.

városi követek közt. Az ország magyarsága természetesen a megyei követek mellett volt. A magyar városi követek is a hazafias ellenzékkel tartottak. Hogy minő népszerűtlenek voltak a városi követek, azt egész sereg egykorú irat hirdeti.¹ Nem egyszer az alkotmány megrontásával, sőt hazaárulással vádolták őket. A legérdekesebb jelenség e küzdelmekben, hogy a magyar eszmék, a magyar alkotmány ellen küzdő városi követek «érdemeik» fejében magyar nemességet kértek az uralkodótól, s hogy a magyar nemességhez magyar név is csatlakozzék, nevüket is megmagyarosították.²

A városi követek közül néhányan — köztük főleg Kassa követe — már az 1825—1827. évi országgyűlésen erősen küzdöttek régi jogaik visszaszerzése ügyében. Baj csak az volt, hogy e mellett a hazafias megyei követeket is támadták. Így tett például Szabadka követe is.

Tudott dolog, hogy a megyei követek az 1825—1827. évi országgyűlésen a követelt adót ugyan megszavazták, de kikötötték, hogy e törvény csakis három évig, azaz a legközelebbi országgyűlésig legyen érvényben.³ A rendek ezzel természetesen azt akarták elérni, hogy a kormány országgyűlés nélkül ne vethessen ki adókat. Szabadka város követe élesen ellenezte a háromévi kikötést s kijelenté, hogy ez megfenyegetése a királynak s egyúttal veszedelmes az államra is; mert ha a király három év alatt nem tartana országgyűlést, adót sem vethetne ki. A szabadkai városi követ támadása a rendek ellen hatalmas vihart támasztott az ülésteremben.⁴ A rendek a személynöktől kértek elégtételt, aki aztán arra ítélte Szabadka követét, hogy kérjen bocsánatot a rendektől.⁵

¹ Az 1825—1826.-i országgyűlési végjáték két felvonásokban című gúnyirat is, mely kéziratban forgott az országgyűlésen, élesen kikelt a «csúszó-mászó, here városi¹ követek» ellen.

² Kramerlauf (Kalmárfy), Wagner (Wághy), Tretter (Járy), Fischer, Hoffmann stb. mind nemességet kértek.

³ «usque futuram diaetam intra triennium inomisse celebrandum et non ultra.»

⁴ «Wie wüthende Menschen fuhren die Schreier über ihm her und überhaften ihn mit den unanständigsten Vorwürfen.» (Pressburg, vom 25. Mai 1826.)

⁵ Mukits Simon, Szabadka polgármesteréről és követéről a tit-

A városi jogoknak szelídebb, de erőteljesebb védője volt az országgyűlésen a kassai városi követ. Fischer Károly, kassai bíró, aki több országgyűlésen képviselte városát, az uralkodóháznak és a bécsi kormánynak törhetetlen híve volt. Felszólalásaiban okos és tanult embernek mutatkozott. Már az 1825—1827. évi országgyűlésen erős védője volt a városi jogoknak. Résztvett Pesten 1828—1830-ig a rendszeres országos munkálatokban. Bár nemességre vonatkozó kérése nem teljesült, azért híve maradt az udvarnak és a kormánynak. Az 1830. évi országgyűlésen is többször felszólalt. Mikor a királyi városok sérelmét tárgyalták, ő volt a királyi városok jogainak legbuzgóbb s legalaposabb védője. Mukits Simon (szabadkai), Vághy Ferenc (soproni) követekkel egyetemben sokat tett egy egyesület alapítása ügyében, melynek célja volt a városi jogokat s a legfelsőbb érdekeket védeni.¹ Ő a megyei követekkel az üléseken állandó küzdelmet folytatott; de azért az ellenzék a magánéletben nagyon becsülte őt s még a kerületi deputációba is beválasztotta.

A Pesten tartott regnikoláris deputációk munkálkodása idején a titkosrendőrség is Pesten tartózkodott. Innét írta Ferstl Lipót Sedlnitzky miniszternek, hogy a főherceg nádor erősen készül arra, hogy a városok rendezésekor azok jogait és kiváltságait megvédje. Ugyanő a megyék rendezését is sürgetni fogja. A városi követek — írta Ferstl — igyekeznek a jóérzésű (gutgesinnten) követekhez csatlakozni. Ezeken kívül az ő bizalmuk az uralkodóban marad ezentúl is mindig s ő leend ezentúl is legfőbb támaszuk.²

A konzervatív városi követeknek Fischer alapította egyesülete csak az 1830. évi rövid országgyűlés idején szere-

kosrendőrség azt jelentette, hogy beszél magyarul, németül, latinul, tótul, rácúl és franciául. Igen művelt ember s nagyon jártas a törvénykezés és az adminisztráció terén.

¹ Mukits Simonról jelentette a titkosrendőrség: «Zur ent-stehung und nützlichen Ausbildung eines Vereins von gutgesinnten städtischen Deputirten die Veranlassung gab.»

² Pest, 1829 május 15. («Seine kaiserliche Hoheit der Herr Erzherzog Palatin sollen sich besonders in Bezug der Coordinirung der königlichen Freistädte, zur Vertheidigung für derselben Rechte und Privilegien vorbereiten», etc.)

pelt. Lehetséges, hogy ez egyesületnek a műve volt az a folyamodás, melyet a kormánytámogató városi követek 1830-ban ő felsége elé terjesztettek, kérvén őt arra, hogy hatalmi szavával helyezze őket vissza régi jogaikba.¹

Úgy látszik, hogy a városi követek e folyamodására válasz nem érkezett. Legalább a titkos referensek és az országgyűlési titkosrendőrség jelentései mitsem szólnak a királyi válasziról.

A következő, 1832—1836. évi országgyűlésen is tapasztalniok kellett a kormánypárti városi követeknek, hogy üres ígéreteken kívül egyebet nem kapnak a bécsi kormánytól. Így hát az országgyűlésen próbálták régi jogaikat visszaszerezni. Beszélni ugyanis kedvükre beszélhettek mind a kerületi, mind az országos üléseken. S hogy bosszantsák a megyei követeket, elhatározták azt, hogy ők is tartanak kerületi üléseket. Kimondották, hogy az ő üléseiken is két elnök fog elnökösködni, még pedig betűrend szerint. Aztán kerületi jegyzőt is választottak. A városi követek e kerületi üléseinek természetesen semmi törvényes formájuk, semmi jelentőségük nem volt. Ennek ellenére a rendőrminisztérium minden ülésről bőséges jelentést kapott. S e jelentések nemcsak a szónokok neveit, hanem magukat a beszédeket is elég bőven megírták Bécsbe.

Miután a városi követek inígyen maguk közt tanácskozhattak, a többség kimondotta, hogy a nemesi rend kerületi üléseit nem tartja törvényesnek s azokon részt nem vesz.

Nem a megyei követek, hanem az udvari kamara mért ez időben egy újabb csapást a városi követekre.

A városi követek napidíját 1790-ben állapították meg. Még pedig úgy, hogy napi két forinttal kevesebbet kaptak, mint a megyei követek. Mivel a városi követek mindennemű költségét maguk a városok fizették, a kamara ebbe a kérdésbe is beleszólhatott. Az 1833. évben aztán a követek nagy meglepetésére elrendelte, hogy a városi követek az eddigi 4 forint napidíj helyett 3 forintot, kancellistájuk a napi 1 forint

¹ 1830 okt. 30.-án terjesztették fel a városi követek folyamodásukat a császárhoz.

30 krajcár helyett 1 forint 12 krajcárt, pandúrijok ellenben az eddigi napi 48 krajcár helyett 50 krajcárt kap.

Ez intézkedés mélyen elkeserítette a városi követeket. A sok mellőzés és jogfosztás mellett most arról is meg kellett győződnie, hogy a kormány is ellenséges érülettel viselkedik irántuk. Közös akarattal elhatározták tehát, hogy két városi követtel folyamodást nyújtanak be az uralkodóhoz.¹ s ha ennek nem lenne meg a kívánt eredménye, akkor lemondanak a követségről.

Az eredményre sokáig várhattak. De azért egyetlen városi követ sem mondott le.

Az 1834. évben a királyi városok követei több héten át tanácskoztak egy tervezeten a királyi városok bíraskodása ügyében. E tanácskozások eredménye lényegesen különbözött a harmadik rend tervezetétől. A városok e nemű tervezetét Vághy Ferenc készítette s ezt a városi követek tanácskozásain alaposan megvitatták és részben meg is változtatták. Erre a tervezet kidolgozását egy bizottságra bízta, melynek tagjai a következők voltak: Vághy (soproni), Pósfay Sándor (pozsonyi), Havas József (pesti), Szumrák János (besztercebányai), Wirkner Károly (kassai), Gállé Menyhárt (szebeni), Poroszlai Frigyes (debreceni) és Klapka János (temesvári) követ. Az ezek által kidolgozott tervezetet a február 25. és 26.-án tartott tanácskozáson ellentmondás nélkül elfogadták s előzetes betekintés céljából a nádornak bemutatni elhatározták. A nádori jóváhagyás után pedig kinyomtatják.

A tervezet az 1635. évi 21., az 1649. évi 15. és az 1723. évi 64. artikuluson alapszik. A tervezet indokolása — írja a titkosrendőrség — igen mérsékelt. Azonban a harmadik rend mégis el fogja vetni. Ez esetben a városi követek a személynöktől követelni fogják az őket törvényileg megillető személyes szavazati jogot. S ha ezt meg nem kapják, az országgyűlési tárgyalásokat alkotmányelleneseknek fogják nyilvánítani. Ő felségét pedig küldöttségileg fogják kérni, kegyes-

¹ Vághy Ferenc soproni és Staidacher József zágrábi követ vitte fel a folyamodást 1833 okt. 21.-én. (Ferstl ez ügyről terjedelmes jelentést küldött Pozsonyból a rendőrminiszternek 1833 okt. 18.-án.)

kednék a negyedik rend törvényes jogait érvényre emelni s a városi követeket a harmadik rendnek mindig növekedő jogbitorlásaival szemben megvédeni.

A városi követek azt is elhatározták, hogy az országgyűlés tervezett rendezéséig hazahívatják magukat s addig minden bizalmukat a császár és király igazságszeretetébe helyezik.

A negyedik rend tagjai — írja a titkosrendőrség — azt várják, hogy a kormány a legnagyobb erővel támogatni fogja őket ; mert máskülönben az első és a második renddel együtt minden befolyástól megfosztatnak s a harmadik rend, a királyi jogokra való tekintet nélkül, kedvére való törvényeket alkothat.¹

A juridikai operátum tárgyalása alkalmával a harmadik és a negyedik rend is a nádorhoz fordult. A nevezett operátum második artikulusa ugyanis² elsősorban a városokat érdekelte. A városi követek külön projektumot dolgoztak ki ez ügyben s azt mint izenetet (nuncium) akarták benyújtani. Előbb azonban a nádor véleményét akarták tudni ; ezért küldöttség³ vitte a tervezetet a nádorhoz. A nádornak nem volt a tervezet ellen semmi kifogása, de a benyújtást illetőleg megjegyezte, hogy ha azt mint nunciumot nyújtják be, a rendek közt könnyen félreértésre adna okot s a jövőben majd mindegyik rend külön nunciummal állana elő, ami nagyon megnehezítené az országgyűlési tárgyalásokat. Ezért semmi szín alatt sem lehet megengedni, hogy a tervezet mint külön nuncium kerüljön tárgyalás alá. De ha a városi követeknek csak az a céljuk, hogy a szabad királyi városok megjegyzéseit a második artikulust illetőleg a többi rendeknek is tudomására hozzák, ez ellen semmi kifogás sem emelhető.

A nádornak e kijelentése a városi követek közt igen nagy feltűnést keltett. Nyíltan kimondották, hogy nemcsak a harmadik rend, hanem a kormány is üres semmit igyekszik a városoknak odavetni. A nádornak és a főrendeknek szép

¹ Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez, 1834 márc. 3. Pozsony.

² De coordinatione fori civici.

³ Vághy, Havas, Gyurkovics és Kricske.

szavai, hogy t. i. Magyarország alkotmánya négy oszlopon, vagyis a négy renden alapszik, csak üres szóvirágok. A valóságban a harmadik rend kezében van a döntő befolyás, a főrendek meg csak a vétó jogát tartják fent maguk számára. A nádor fejtegetései szerint is a negyedik rend csak informálhatja a harmadik rendet, de vele semmiesetre sem egyenjogú. Ez nyílt lealacsonyítása és megsértése a negyedik rendnek, ami végül oda fog vezetni, hogy a negyedik rend az országgyűléseken csak kérvény alakjában terjesztheti elő véleményét.

Vághy (soproni) és Klapka (temesvári) követek igen okos beszéddel igyekeztek lecsillapítani a felizgatott városi követeket. Ez jórészt sikerült is nekik. Délután aztán újabb értekezletre jöttek össze. Itt megjelent a nádor magántitkára, Stoffer, s átnyújtotta a nádor írásbeli végzését, mely csekély változással jóváhagyta a városi követek projektumát. Az értekezlet örömmel vette tudomásul a nádor leiratát s a projektum elkészítését latin nyelven Klapkára, magyar nyelven Pósfayra bízta.¹

Mikor 1834 április 2.-án az országos ülésen a juridikai operátum első részét készültek tárgyalni, a városi követek miheztartás végett tanácskozásra jöttek össze. Ez alkalommal azt kellett volna eldönteniök, miként és mikor terjesszék be a városi követek a juridikai operátumra vonatkozó külön tervezetüket, s mit tegyenek az esetben, ha e tervezet együtt kerül tárgyalás alá a kerületi ülés operátumával. Mint rendesen, ezúttal sem tudtak megegyezni a teendőkbén. Ezért április 2.-án ismét tanácskozásra jöttek össze. Ezt megelőzőleg Dienes Istvánnál megjelent Say (fehérvári), Havas (pesti), Klapka (temesvári), Bujanovics (eperjesi) és Szántó (győri) követ s elhatározták, hogy minden erővel mérsékelt magatartásra bírják a városi követeket, mert ennek ellenkezője ő felségének is kellemetlen s a rendek közt is szakadást okozna. A tanácskozáson először Havas szólalt fel. Ő — mondá — a negyedik rend minden közös határozatának aláveti ugyan magát, de mivel a szőnyegen lévő kérdés eldöntéséhez

¹ Pressburg, am 13. März 1834. Ferstl jelentése.

a legtökéletesebb egyértelműség kívántatik, előbb tudnia kell, létrejön-e ez a városi követek közt.

Klapka ugyanígy szólt. Kricske (lőcsei) követ megkijelenté, ha a városi követek azt határoznák el, hogy ott-hagyják az országgyűlést, ő — ha egyedül maradna is — helyét az országgyűlésen el nem hagyja. Vághy, Havas, Dienes, Say, Szántó, Gyurkovics s mások ugyanígy szólaltak fel. Pósfay, Gallé,¹ Riesman, Mathei és Klobucsárich követeknek ez nem tetszett s távoztak. Akik ottmaradtak, a mellett voltak, hogy kellő mérséklettel fognak jogaikért küzdeni. A felszólalók közt különösen kitűnt Dienes (eperjesi bíró), aki korholta némely városi követnek szenvedélyes viselkedését, mert ezek akadályozzák meg a városi követek egységes fellépését. Ő bízik ő felsége igazságosságában s ígéré-tében, hogy védelmébe veszi a negyedik rendet. Végül meg-említé, hogy nem a kormány támogatásának hiánya, nem is a harmadik rend ellenséges magatartása, hanem egyedül a városi követek egyenetlensége és tétlensége az oka a negye-dik rend hanyatlásának.

Ugyanily értelemben beszélt Vághy soproni követ is.² A városi követek hangulatának lecsillapításában bizonyára része volt Reviczky kancellárnak is, aki Szumrák, Havas és Bujanovics városi követeket magához kérette s velök ta-nácskozott.

Ferstl 1834 április 21.-én jelentette Pozsonyból Sedl-nitzky miniszternek, hogy a városi követek már régóta nem tartottak konferenciát, s amint látszik, egyhamar nem is fognak tartani. Különben is kimondották, hogy erővel, méltósággal, de egyúttal mérséklettel küzdenek jogaikért a harmadik rend és a személynök ellen. A városi bíraskodás

¹ Gallé Menyhátról, Kisszeben főjegyzőjéről és követéről, ezt jelentik Bécsbe: «ohne Bildung, dem Trunke, Spiel und unmoralischen Lebenswandel ergeben.»

² Ferstl jelentése Sedlniczky miniszterhez. 1834 ápril 5. («Vieles glaubt man — írja Ferstl jelentése végén — endlich dürfte zur Ände-rung der Gesinnung... auch die Berufung der drei städtischen Ablegerten zu seiner Excellenz dem königl. ung. Hofkanzler Herrn Grafen von Reviczky nach Wien beigetragen.»)

ügyének tárgyalásakor már hebizonyult, hogy a városi követek beszédei ¹ a nevezett cél elérésére alkalmasak.

A kiválóbb városi követek remélik is, hogy ő felsége az ország érdekében a szabad királyi városokat oly állapotba hozza, hogy az ingadozó egyensúly a négy rend közt helyreáll. Új jogokat ők nem követelnek. Eddigi beszédeikben nagy mérsékletet tanúsítottak. S ha egyikük-másikuk beszédében izgatottságot árult is el, ezzel csak fájdalomuk legbelsőbb érzését akarták ő felsége tudtára adni a megyei követek igazságtalan és bántó viselkedése miatt. (!?)

Az 1834. évi június hó 2.-án tartott kerületi ülésen tovább tárgyalták a juridikai operátumot. Kassa város követe ismételten megjegyezte, hogy a negyedik rendet a kerületi üléseken sohasem hívják fel személyenkint való szavazásra, s így a kerületi izenetek benyújtása a városi követek megegyezése nélkül történik. A személynök erre kijelentette, hogy az eddigi gyakorlatot további döntésig meg kell hagyni. A negyedik rend nyilatkozatait megteheti a regnikoláris üléseken.

A városi követek 1834 augusztus 1.-én Markovich bártfai követ szállásán tanácskozást tartottak az ülésterem helyeinek új beosztása ügyében. A követek többsége e tekintetben a törvénybe való iktatás időrendje szerint kívánta az elhelyezést. Trencsén város követe ez ellen tiltakozott; mert ha az elhelyezés e módját fogadják el, Trencsén követe az utolsó helyre kerül. A tiszai részek követei a kerületenkint való elhelyezést kívánták. A többség erre elhatározta, hogy az eddigi állapotot, vagyis a kerületenkint való elhelyezést tartja fenn. A városi követek számára öt asztalt tartottak fenn hatvan székkal. A személynök azonban megígérte, hogy amennyiben ez az öt asztal kevés lenne, még egy hatodikat helyeztet az ülésterembe. Különben az öt asztal közül (a jobboldalon) hármát a dunai kerületek városai foglalnak el,² kettőt pedig a baloldalon a tiszai részek.

¹ Ferstl német fordításban küldte fel a városi követek beszédei közül Bujanovics Vince négy beszédét, továbbá Dienes István és Say István egy-egy terjedelmes beszédét.

² A dunai részeken ugyanis több volt a királyi város, mint

A városi követek 1834 november 23.-án Klapka József (temesvári) és Bakos József (trencsényi) követ elnöklete alatt ülést tartottak az úrbéri javaslat ügyében. Klapka elnök előre kijelenti, hogy határozatot nem fognak hozni, nehogy bárki véleménynyilvánításának szabadságát korlátozzák. A tanácskozás célja az, hogy az úrbéri javaslat V. és VIII. artikulusának tárgyalására a negyedik rendnek is meglegyen a befolyása s hogy e két törvénycikket előzőleg is alaposan megvitassák. Az első felszólaló Szumrák (besztercebányai) követ volt, aki nagy beszédben védelmezte a nevezett két törvénycikket.¹ Ugyanezt tette Klapka, Vághy és Havas is. Mindegyikük városi szempontból fejtegette a két törvényjavaslat előnyeit és hátrányait. Utoljára Pósfay (pozsonyi) követ szólalt fel. Nekünk — mondá ő — élet-halálharcra kell felkészülnünk; mivel valószínűnek látszik, hogy a megyék szavazatai e két törvénycikknél nagyon meg fognak oszolni s tán a városok szavazata dönti el majd az ügyet. Ő (Pósfay) biztosan tudja, hogy az ellenzék részéről Deák Ferenc, Beöthy Ödön, Balogh János stb. a városok szavazati jogát védelmezik, de ép azért a városi követeknek velük együtt kell küzdeniök. Hiszi, hogy ez szent kötelessége minden városi követnek.

Mivel az idő nagyon előrehaladt. — írta Ferstl a rendőrmiszternek — a követek elhatározták, hogy délután három órákor folytatni fogják a tanácskozást.

Ferstl a királyi városok kerületi üléseiről² szóló jelentéseket azzal a megjegyzéssel küldte fel Sedlnitzky miniszternek, hogy elhatározott lépés ezen üléseken nem történt. A városi követek már egy évvel előbb elhatározták, hogy

a tiszai részeken. Az első asztalnál ült Buda 2, Pest 2, Pozsony 2, Nagyszombat 2, Sopron 2 és Székesfehérvár 2 követe.

¹ «Mit diesen Gründen verband er am Schlusse seiner Rede den Antrag: in so ferne diesen beiden Artikel nicht zum Gesetze erhoben werden sollten, im Namen des vierten Standes dass Missfallen hierüber schriftlich beim Landtage einzureichen.» (Pressburg, den 24. November 1834. Ferstl.)

² «Die im Revisionsberichte von 28. August erwähnten zwei Zirkeln der städtischen Deputirten betreffend.» (1834.)

folyamodást adnak be ő felségéhez s ebben előadják a személy-nőknek és a harmadik rendnek törvény- és alkotmányellenes viselkedését a városi követekkel szemben, megfosztván őket a személyenkint való szavazás jogától.

E folyamodást az e célra választott küldöttség idáig nem készítette el. S ezt a követek többsége nem vette rossz néven, sőt hallgatólag méltányolta is; mert az ilyen folyamodástól nem sokat vártak. Havas (pesti) és Pósfay (pozsonyi) követ nem annyira meggyőződésből, mint inkább túlbuzgóságból az ő felségéhez benyújtandó folyamodást, de kevesen lévén jelen, a 28.-án tartandó tanácskozásra halasztották az ügy tárgyalását s erre a többi városi követet is meghívták. E tanácskozásokon Klapka temesvári követ élesen kikelt az ő felségéhez intézendő folyamodás terve ellen. Ő felsége — mondá Klapka — úgyis ismeri a negyedik rend sérelmeit, s ha nem volnának akadályok, bizonyára orvosolta volna már azokat. Jelenleg tehát nincs kilátás arra, hogy törvényes jogaikba helyeztessenek. Ha ugyanis a király a városi követeknek nem ad kedvező végzést, ezzel fájdalmat okoz a városoknak. Ha pedig teljesíti kérésüket, akkor ez a harmadik rendet hozza izgalomba s megzavarja a tárgyalások menetét. A folyamodás tehát nem lehet kellemes ő felségére s a negyedik rendnek sem hozza meg a kívánt eredményt. A városi követek jogaikat csakis az országgyűlésen szerezhetik vissza mérsékelt és nyugodt küzdelemmel.

Klapka e beszéde után Havas és más követek kijelentették, hogy már határozatot hoztak a folyamodás benyújtására, tehát ettől elállni már nem lehet. Klapka erre kijelenti, hogy ő nem fogja ellenezni a folyamodás benyújtását.

Két nappal később (28.-án) 28 városi követ ismét tanácskozásra gyűlt egybe. Hódy (szegedi követ) mint elnök felszólította a jelenlévőket, kívánják-e a kérvény beadását ő felségéhez. Egyhangúlag igennel feleltek. Pósfay, aki a folyamodás szerkesztésére választott küldöttség egyik tagja volt, kijelenti, hogy ő addig egy betűt sem ír, míg meg nem ígérik a követek, hogy a folyamodást mindnyájan aláírják. Ebbe természetesen több városi követ nem egyezett bele.

Ezért egyhangúlag azt határozták, hogy azok nevében nyújtják be ő felségéhez a folyamodást, akik azt aláírják.

Ez a folyamodás — írja a titkos referens — csak ismétlése lesz annak, amit a negyedik rend 1790-ben és 1830-ban benyújtott sérelmei ügyében.

Az 1835. év július hó 19.-én a városi követek a városházán ismét tanácskozást folytattak. Elnökök voltak: Bauer, Székesfehérvár, és Fandl, Bazin követe. Jelen volt húsz városi követ. Mukits, Szabadka követe, a gyűlés előtt felolvasta felterjesztési javaslatát, mely szólt a városi követeket alkotmányjogilag megillető szavazati jogról. Mukits ezt a felterjesztést több városi követ kérésére készítette. Markovics, Bártfa követe, erre azt a kérdést vetette fel, vajjon a többség határozata ez ügyben az egész negyedik (városi) rendet kötelezi-e. Dienes, Eperjes követe, kijelenté, hogy ha a többség a felterjesztést elfogadja, akkor az az egész negyedik rendre kötelező. Ha pedig a többség nem fogadná el a felterjesztés tervezetét, akkor ő maga fogja aláírni a felterjesztést. Ilyenformán nyilatkozott Zágráb követe, Staidacher is. Ő még azt ajánlotta, hogy felterjesztés előtt tudassák a tervet az országgyűlés két elnökével is.

Az így felvetett kérdéshez a városi követek jórésze hozzászólott. Érdekes volt Klapkának, Temesvár követének, felszólalása. Ő elmondá, hogy Temesvár választópolgárai nemrég arra kérték a nádort, mentené fel a várost követ küldésétől a jelen országgyűlésre. Fölöslegesnek tartja ugyanis a város követ küldését, mikor szavazati jogot úgysem gyakorolhat. Aztán a követ felküldése csak pénzbe kerül. A városi követek pedig nem egyebek az országgyűlésen, mint alkotmányos jogaik megsemmisítésének tanui. Ő (Klapka) nem hiszi, hogy akadjon városi követ, aki olyan országgyűlések tartását óhajtaná, melyek a városi követeket jogaiktól s kiváltságaiktól megfosztották. A felterjesztést illetőleg ő azon véleményen van, hogy el kell tekinteni a többségtől vagy a kisebbségtől. Minden város maga írja alá a reprezentációt. A többség — mondá Klapka — nem kötelezhet minket. Különben is a megegyezés a városi követek közt sohasem jön létre. Követnünk kell elődeink példáját, akik az 1647. évi

78. törvénycikk ellen ünnepélyesen tiltakoztak s imígyen elérték e törvénycikk módosítását. Pedig csak öt városi követ írta alá a fontos tiltakozást. Mire való tehát most azt követelnünk, hogy valamennyi városi követ aláírja a felterjesztést? Ez a követelés egyértelmű lenne az ügy megbuktatásával. Én — mondá Klapka — akkor is aláírom a reprezentációt, ha kívülem csupán egyetlen városi követ írná azt alá.

Ezután a városi követek egyhangúlag kimondották, hogy a reprezentációt az egyes városokkal íratják alá s aztán felterjesztik ő felségéhez.¹

A városi követek e tanácskozásáról és határozatáról a titkosrendőrség feje (Ferstl) július 24.-én értesítette a rendőrminisztert. Jelentésében megírta, hogy a városi követek ő felségétől a nekik járó szavazati jog megadását, vagy a jelenlegi, szerintük törvénytelen országgyűlés feloszlata-át kéri. A szabad királyi városoknak ez ügyben folytatott tanácskozásán Mukits Simon, Dienes István és Klapka József követ tűntek ki legjobban törvényes jogaik védelmében s ő felsége felszentelt személyéhez való leghűbb ragaszkodásban. A reprezentációt Mukits készítette. A városi követek reménylik, hogy törekvésüket a kormány kedvezően fogadja, mert hiszen imígyen a városi követeknek a liberális ellenzékhez való csatlakozása akadályoztatik meg. Magát a reprezentációt stílus szempontjából vasárnap még egyszer tárgyalás alá veszik, aztán fölterjesztik.²

A városi követek ezután még többször tanácskoztak ez ügyben s jónak látták elhagyni a szövegből az országgyűlés feloszlatására vonatkozó kérésüket. Ezt — írja a rendőri jelentés — részben azért tették, mert a diétai napidíjakról nem akartak lemondani, részben pedig azért, mert hízelgett a hiúságuknak, hogy az üléseken beszélhetnek.

A reprezentációt valamennyi városi követ nevében küldöttség viszi ő felségéhez. A küldöttség tagjai ezek lesznek: Mukits Simon, Vághy Ferenc, Dienes István és Staidacher

¹ Pressburg, am 19. Juli 1835.

² Pressburg, den 24. Juli 1835. «In tiefster Ehrfurcht und Hochachtung verharrend eurer Excellenz unterthänigster Diener: Ferstl.»

József, akik augusztus 19.-én indulnak Bécsbe. A reprezentációnak azt kimondó része, hogy a városi követek azon határozatokat, melyeket az országgyűlés az ő kizárásukkal hoz, törvényeseknek el nem ismerhetik, a megyei követek közt nagy megütközést keltett. A kormány hívei (gutgesinntén) attól tartanak, hogy ha a kormány a városi követek kérését nem teljesítené, ezek a liberális ellenzékhez csatlakoznának. Ez ellenzékiek ugyanis készséggel hajlandók nekik megadni a szavazati jogot.

Ma délelőtt kilenc órakor — írja Ferstl a rendőrminiszternek — a városi követek küldöttsége megjelent a főherceg nádornál s engedélyét kérte arra, hogy a reprezentációt ő felségének átadhassák. A nádor biztosította őket, hogy a negyedik rendnek e fölötte jogos kérését legfelsőbb helyen támogatni fogja. A nádor e nyilatkozatát a ma délután tartott utolsó konferencián referálták a többieknek; mire a nádort lelkesen éltették.¹

Az országgyűlési titkosrendőrség felterjesztette a városi követek reprezentációját a rendőrminiszternek. E terjedelmes írásban a városok követei a legalázatosabb hangon tudatták ő felségével az őket ért sérelmeket. Ezek orvoslásáért már 1830 október 30.-án folyamodtak ő felségéhez. Sérelmeik a jelen országgyűlésen még inkább fokozódtak.²

Mikor — írják a városi követek — Fölséged felséges atyja a jelen országgyűlést kiírdettette, mind a királyi előterjesztésekben, mind önként tett nyilatkozatában a törvények és az alkotmány megtartását hangoztatta, kiemelvén, hogy ebben minden osztálynak közre kell működnie. Az a tisztelet, melyet mi ezen halhatatlan királyi erényekkel ékes uralkodó iránt éreztünk, érthetővé teszi azt, hogy bízunk is benne s parancsára siettünk az országgyűlésre, hogy csekély erőnkkel ott a haza javát előmozdítsuk. Azonban a harmadik rend, vagyis a megyei nemesek, akik azt hirdetik, hogy az alkotmány közös java az egész nemzetnek, a valóságban csak maguk kizárólagos tulajdonának tartják azt. Minket pedig kizártak a törvényhozásban való részvételből. S ha Fölséged, mint végrehajtó hatalom, nem támogat minket, nem marad részünkre más, mint mélyen gyászolva sirat-

¹ Pressburg, am 18. Aug. 1835. Ferstl a rendőrminiszterhez.

² „In diesem Landtage gleichsam methodisch beigebracht — ja bis zu unserer gänzlichen Vernichtung gesteigert“ etc.

nunk sorsunkat. Fájdalommal emlékezünk az esetekre, melyek e tekintetben a jelen országgyűlésen történtek s melyek nagy aggodalommal töltenek el minket. Az országgyűlés mostani tárgyalási módja ugyanis a régi rendszertől lényegesen elüt. A kerületi ülések eredetileg csak a kölcsönös nézetek közlésére szolgáló barátságos (de nem hivatalos) tanácskozások voltak. Most azonban az országgyűlések szilárd és szerves részévé alakultak. S ezek a kezdeményezés ürügye alatt az országos üléseket annyira erőtlenné tették, hogy előbbi tárgyalási fontosságukat s erejüket egészen elvesztették. A kerületi ülésekről jövő indítványok és nunciumok felolvasása után felhangzik a *maradjon* szó, s így az igazi tárgyalás elmarad. Az országos ülések tehát már nem annyira törvényes tanácskozások, hanem egyszerűen az indítványok és izenetek átvivői a főrendi táblához.

Az 1830. évi országgyűlésen a rendi tábla elnöke ismételtelen és nyomatékosan kijelentette, hogy a kerületi ülések szavazását és határozathozatalát nem ismeri el; mert ezek csakis az ő elnöklése alatt tartandó országos ülések jogkörébe tartoznak. Ennek ellenére — írják a városi követek — a kerületi üléseken a negyedik (városi) rend kizárásával szavaznak, határozatokat stb. hoznak. A városi követeknek együttesen csak az úgynevezett *rotum curiatum*¹ szavazatuk van. De mivel ez ellenkezik jogainkkal, egyszersmindenkorra kijelentettük, hogy az ilyen szavazásban részt nem veszünk.

Az efféle dolgok fájdalommal töltének el, de mégis hallgattunk; mert nem akartunk Fölségednek alkalmatlankodni s reméltük, hogy az országos ülések s azoknak elnöksége nem fogják engedni, hogy egy alkotmányos országban, mely négy rendből áll, minden ügy elintézése egyetlen rendre legyen bízva. Az országgyűlési napló szerint 1834 április 10.-től 18.-ig személyünk mély megaláztatásával a harmadik rendtől sok bántalmat szenvedtünk. S tapasztalnunk kellett, hogy maga a rendi tábla elnöke is az április 14.-i ülésen csak a megyei szavazatokat vette figyelembe s a határozatot nélkülünk mondta ki.²

Felséges Úr! Minden érzésünket meg kell tagadnunk, hogy meg ne dermedjünk, ha ötven királyi város³ és ugyanannyi törvényhatóság, az országnak igazi ereje, kénytelen bevallani, hogy jogaitól megfosztva, csak árnyékképe az ország alkotmányának. Ez ötven királyi város követeinek a törvény védelme helyett csak az engedelmesség és a teljesítés dicsősége marad fent. Küldőinknek tehát könnyes szemekkel kell jelentenünk jogaink romlását. Páratlan jelenség ez az alkotmányos világban! Nemcsak a mi és küldőink szívét rendíti

¹ Valamennyi királyi városnak együttesen egy szavazata volt. Ugyancsak egy szavazatuk volt az összes káptalani követeknek is.

² «Sondern sogar unsere unverzügliche Reclamation, unsere Rechte gleichsam als ein Vergehen, drohend rügte.»

³ Csak 48 királyi várost hitt meg az uralkodó az országgyűlésre.

meg, hanem aláássa a hűséget, az alkotmány biztonságát s elhomályosítja az egész nemzet becsületét. Az 1608. évi I. törvénycikk az alkotmány alapjául négy rendet említ. A későbbi törvények is így szólnak. Az 1687. évi 17. törvénycikk csak azért tiltotta meg a szabad királyi városok szaporítását, mert attól lehetett tartani, hogy szavazatukkal felülműlják a többi rendet. Az 1741. évi 8. és az 1790. évi 67. törvénycikk is világosan előírja a rendek jogait. A koronázási eskük is megerősítik ez alaptörvényeket. Lehetetlenség tehát, hogy ennyi alaptörvényt egyetlen rendnek önkénye hatályon kívül helyezhessen akkor, mikor Főlséged határozottan kijelentette, hogy az ország alkotmányát a maga egészében fenn kell tartani. A mi elődeink — írják továbbá a városi kövek — a törvények erejénél fogva a négy rend egyesült jogaiból alkották alkotmányunk közös lényegét s azt szentnek tartották. A négy rend egyesülése a polgári társadalom főelemeit, úgymint a tulajdonjogot, a személyes biztonságot, az egyességet és a királyi trón biztonságát magában foglalja. Innét ered az 1825. évi királyi leiratnak azon ismert kijelentése, hogy ha a király és a rendek jogaiból valamit elvonnak, az alkotmány egész lényege széthullik. Bizonyos dolog, hogy minden polgári társadalom csak abban az alakban állhat fenn, melyet az alkotmány biztosított számára. De az is bizonyos, hogy mindaz, ami ezt az alkotmányos formát lényegében megrontja, egyúttal a polgári társadalom bukását is idézi elő. Nyíltan kimondhatjuk tehát, hogy nézetünk szerint ott, ahol egyik rend a másikat elnyomhatja, vagy nincs alkotmány, vagy nagyon gyöngye lábon áll az, s egyetlen pillanatban sem biztos a bukástól.

A minket ért jogfosztások annál inkább fájdalommal töltönek el, mert a legszorgosabb kutatás mellett sem találtunk alapot kizárásunkra. Nem tagadjuk, hogy hazánkban a szokást, amennyiben a törvény hiányosságát és kétes voltát pótolja, tisztelik. Ám a világos törvényeket a szokás nem érvénytelenítheti.

Bizonyos dolog, hogy az 1825. év előtt tartott országgyűléseken a tárgyalások nem úgy folytak, mint ma. A sok beszéd és az egyénenkint való szavazás nem volt szokásban. A szavazatokat nem számlálták, hanem a tapasztaltabb s kiválóbb férfiak beszéde alapján felkiáltás útján határoztak.¹ Ám az 1825. évtől kezdve szokássá vált az egyénenkint való szavazás, de ezzel mi nem veszthetjük el alapjogainkat. Nem is engedhetünk e téren semmit sem, míg újabb törvény nem intézkedik az ügyben.

Felsőges Urunk! Főlséged iránt való hűségünk, hazánk iránt való igaz szeretetünk, s küldőinkkel szemben való kötelességünk ösztökel minket arra, hogy jogaink súlyos megsértése ellen küzdjünk. Amint az országgyűlési akták bizonyítják, mi minden rendelkezésünkre

¹ Vota non numerantur sed ponderantur.

álló törvényes eszközzel igyekeztünk eltávoztatni jogaink megkárosítását, de eredmény nélkül. Az ilyen országgyűlésnek a mi kizárásunk mellett hozott határozatait törvényeseknek elismerni sohasem fogjuk.¹ Hisszük, hogy az így hozott törvények — bármily üdvösek legyenek is — a mi küldőink szívét soha meg nem nyugtatják. Meg vagyunk győződve, hogy Főlséged igazságszeretete és méltányossága kegyeskedik elismerni, hogy ilyen viszonyok közt mi személyünk lealacsonyításával e dezorganizált országgyűlésen tovább nem maradhatunk. De hogy távozásunk be ne következzen, tórdénálva kérjük Főlségedet, kegyeskedjék minket minél előbb királyi leirattal gondjainktól megszabadítani s a törvények által biztosított szavazati jogunkat érvényben tartatni.

A városi követek sokat vártak a folyamodásuktól. Azonban a január 4—6.-ig tartott tanácskozásaiukon maguk bevallották, hogy mint az előbbi folyamodásaik, ez utóbbi sem hozta meg nekik a kedvező döntést.²

Az 1836. év januárjának 3—6. napján a városi követek nagy tanácskozást folytattak a pesti követet a kerületi ülésen ért sérelem ügyében.³ Havas, Pest városának követe a január 2.-án tartott kerületi ülésen városa és annak kapitánya ellen felhozott sérelmet akarta helyreigazítani. Ötször próbált felszólalni, de nem engedték szóhoz jutni, s így nem védhette meg városát. E helyett nemcsak a jelenlévő hallgatóság részesítette őt gúnyos csúfolódásban, hanem maguk a megyei követek is, s így mintegy kényszerítették őt, hogy több városi követtel együtt elhagyja az üléstermet. Szántó elnök felvetette tehát a kérdést, mit tegyenek a városi követek most az országgyűlés végén.

Bujanovics eperjesi követ kijelenté, hogy őt és küldőit ez az eset nagyon bántja. Ő azokat a városi követeket, akiket

¹ «Die Beschlüsse eines solchen mit unserer Ausschliessung operirenden Landtages nie für gesetzlich anerkennen können, aber auch überzeugt seien, dass die in diesem Wege zu bringenden Gesetze — sie mögen noch so heilsam sein — die gekränkte Herzen unserer Kommittenten nie beruhigen werden.»

² Országos Levéltár: Acta diaetalia: «Duos jam recursus sub postremis et his comitiis ad suam majestatem seu legum subpremam custodem ac vindicem exhibuerunt» etc.

³ A január 4.-én tartott tanácskozáson Szántó (győri) és Matey (készmárki) követ elnöklete alatt 31 követ jelent meg.

az egyik városi követnek méltatlan lealázása meg nem indít, a negyedik rend árulóinak tartja, s fogalma sincs arról, mi vezetheti ezeket az ilyen szégyen elviselésére.

Bujanovics után Vághy és néhány társa a mellett hadakozott, hogy tovább is részt kell venni a kerületi üléseken.

Klapka a pesti követnek esetét nagyon is alkalmasnak tartja arra, hogy ezután minden városi követ egyszersmindenkorra távoltartsa magát a kerületi ülésektől, melyeken tisztességük folytonos kicsinyítésnek van kitéve s amelyeken a városi követek lealacsonyító élcek és gúnyos csúfolódások céltáblájául szolgálnak. Ő (Klapka) nemcsak a kerületi, hanem az országos üléseket is a megyei követek színjátékának tartja, melynek a helyiséget Pozsony városa adja s ahová a városi követek csak jelentékeny beléptidíjjal juthatnak be, hogy néma hallgatói legyenek a színjátéknak. Vannak ugyan városi követek, kiknek illúzióját semmiféle baleset nem gyöngíti, ilyen például Lőcse követe (Kricske), aki az országos ülésen minden alkalommal kijelenti, hogy az ő szavazata annyit ér, mint Zala vagy bármelyik más megye követéé. De e kijelentésével olyan általános derűtséget kelt, mintha azt mondaná, hogy ő a római pápa.

Ezután Bujanovics szólalt fel. Szerínte az, aki a kerületi üléseket látogatja, ellensége a negyedik rendnek s fogalma sincs arról, hogy mi egy országgyűlés s mi a negyedik rend.

Nem tudván megegyezésre jutni, a városi követek a gyűlést másnapra halasztották. Erre meghívták a Pozsonyban lévő összes városi követeket is. Ezen (január 4.-i) ülésen a legelső felszólaló Havas pesti követ volt. Ő hosszas fejtegetésében Vághy érveit cáfolgatta. Vághy ugyanis arról beszélt, hogy most, az országgyűlés végén nem tanácsos a rendek közt szakadást előidézni. Az 1833. év március 6.-án, mikor a városiaknak a megyei követek részéről jó csomó sértést kellett eltűrniök, Vághy akkor kijelentette, hogy a városi követeknek távol kell maradniok a kerületi ülésekről. Azonban csak hatan csatlakoztak hozzá. Nem sokat törődött ezzel; mert hiszen az országgyűlésnek még csak a kezdetén voltak. Ő (Havas) a kerületi ülésekről való elmaradásban nem lát mást, mint a szoros igától való megszabadulást,

mely iga alatt ez országgyűlésben állandóan nyögött a negyedik rend. Ami Vághynak azon kijelentését illeti, hogy a kormány rossz néven fogja venni a városi követek viselkedését, erre azt feleli: ha a városi követeknek minden lépésükről előbb a kormánytól kellene tanácsot kérniök, akkor sokkal jobb lenne, ha a királyi városok minden jogukat átengednék a kormánynak. Így aztán megmenekednének attól a nagy költségtől, amibe a követküldés kerül nekik.

Ezután Bujanovics nagy és tartalmas beszédet mondott, még pedig történeti visszapillantással, megvilágítván a királyi városok jogait az országgyűléseken az Árpádok idejétől a XIX. századig. Az ő állítása szerint a királyi városokkal szemben való irigység és gyűlölet már II. Ulászló idejében annyira ment, hogy jogaikat és kiváltságait megkurtították. Az 1608. évben pedig több mezővárost szavazati joguktól az országgyűlésen megfosztottak, hogy imígyen a velök összeköttetésben levő királyi városokat gyöngítsék. Ezenkívül a nemesség arra törekedett, hogy a királyi városokat a megyék joghatósága alá rendelhesse. Még a jelenlegi országgyűlésen is veszélyesnek mondotta a nemesség a királyi városok alkotmányát az országgyűlésre.

«Nekünk — mondá Bujanovics — a legnagyobb egységre és egytelkűségre van szükségünk, hogy elvesztett jogainkat visszaszerezhessük. Aztán meg kell adnunk minden polgárnak a választási jogot. Amit a megyei követek szemünkre hánynak, hogy t. i. a királyi városokban a családok oligarchiája, az arisztokratizmus, sőt a magisztrátus és a választó polgárság (Wahlbürgerschaft) deszpotizmusa uralkodik, való igaz! Az is bizonyos, hogy a követséggel járó anyagi előnyök miatt a királyi városok nem az arra rátermettséget tekintik a választásnál, hanem a rokonságot és az összeköttetést.

Mindezeket a bajokat meg kell szüntetni, ha a negyedik rend újjászületését kívánjuk.»

Bujanovics után Vághy szólalt fel, aki nem tartá célszerűnek a kerületi ülések elhagyását. Most ugyanis olyan törvényjavaslatokat tárgyalnak, melyek a királyi városokat nagyon is közelelről érintik.

«Ezért — mondá — nekünk is dolgoznunk kell s e célból nekünk is kell kerületi üléseket tartanunk. De mi célja lehet e külön tanácskozásnak? Vagy azokkal a kérdésekkel kellene foglalkoznunk, amelyek az országgyűlésen tárgyalnak, vagy pedig a harmadik rend

példájára mi is nyujtanánk be a rendekhez további tárgyalás céljából nunciumokat. De vajjon remélhetjük-e, hogy a nádor és a személynök beleegyezését ehhez elnyerjük? Bizonyára soha! E szerint nem maradna más hátra, mint az országgyűlést elhagynunk. Ezzel szakadást idéznénk elő a rendek közt s így késleltetnénk az úrbéri törvényjavaslat szentesítését. Ez pedig a mágnásoknak és sok megyei követnek az óhaja.

Ezek után Vághy tiltakozott a kerületi ülésekről való elmaradás ellen.

Klapka szólalván fel ezután, Vághy érveit ízekre szedte s Bujanovics érvelését helyeselte. Ő — mondá — a kerületi üléseken soha többé részt nem vesz.¹

Klapka után Mukits szólalt fel. A mi távolmaradásunk a kerületi ülésekről — mondá a többi közt — nem jelent mást, mint hogy mi az országgyűlések régi formáját akarjuk visszaállítani.

Ezután többen szólaltak fel, még pedig többnyire Vághy fejtegetései ellen. Szavazásra kerülván a dolog, csak öten szavaztak a kerületi ülések további látogatása mellett, ellene pedig tizenkilencen.² A kerületi ülések föltételes elhagyása mellett viszont heten szavaztak. A többség tehát kimondotta, hogy a kerületi üléseken nem vesznek részt, s amíg jogaikat vissza nem nyerik, maguk közt tanácskoznak.

Ez utóbbit a városi követek többsége meg is tette, de többnyire azon javaslatokról tanácskozott, melyeket a megyei követek a kerületi üléseken tárgyaltak.³

TAKÁTS SÁNDOR.

¹ «Denn derjenige, welcher durch die unzähligen Herabwürdigungen des vierten Standes während der dreijährigen Landtagsdauer noch nicht zur wahren Erkenntniss gelangt ist, bei dem würde man wohl alle Überzeugungsgründe fruchtlos vergeuden.»

² Az ezen tanácskozásokról készült jegyzőkönyv viszont azt írja, hogy kilencen szavaztak a kerületi ülések további látogatása mellett, a többi pedig mind ellene szavazott.

³ «Notizen über die städtische Deputirtenkonferenz von 25. Februar 1836»; továbbá: «Notizen über die am 26. Februar 1836 abgehaltene Konferenz der städtischen Ablegaten.» (Polizei-Hofstelle.)

A «VÖRÖS RÉM» FENYEGETÉSE.

Komolyan fenyegető veszedelemmé vált-e a «vörös rém», amióta a kommunista elméletek elvont képzelgéseiből s a velük összekötött rettegés és reménységek alaktalan gomolygásából, az oroszországi *szovjetek* rendszerében szilárd, élő testet öltött?

Fenyegetése velejében mire irányul?

Arra-e, hogy véglegesen elsöpörje azt a világszemléletet, amely az utolsó másfél évszázad folyamán a nyugati művelődésnek irányt szabott, amikor az emberiség haladásának, anyagi, szellemi, erkölcsi tökéletesbítésének leghathatósabb eszközét erkölcsiek terén: az emberi méltóság tiszteletében, az egyéni szabadságjogok megbecsülésében, az egyéni értékek érvényesítésében látta, — szellemiek terén: a tudományos vizsgálódás és a gondolat terjesztésének korlátozatlanságában, — anyagiak terén: a magántulajdon gyümölcsöztetésében, az egyéni kezdeményezésben, a munka és a verseny szabadságában, — társas szervezkedés terén: a vallás, haza, család egyesítő kötelékeiben, — közjog terén: a népképviselési alkotmányosságban, — keretét pedig: mindez eszményeit összhangban együvékapcsolóan, a polgári nemzeti államban?

Helyére világszerte az állam, társadalom és munka megszervezésének olyan rendjét akarja-e erőszakolni, amely a nyers anyagiasság alapjára helyezkedetten, véres kényszerítéssel, nemzetközi összefogás erejével, elenyésző kisebbség kezébe adja a rendelkezés korlátlan jogát a túlnyomó nagy többség élete sora intézésére, ettől viszont föltétlen engedelmességet, gondolatai, cselekvése, munkája, köz- és magán-tevékenysége legkisebb mozzanatának rabszolgai alávetését követeli, azzal biztatva, hogy megélhetésüket a tőke köz-

tulajdonba vétele, az együttes termelés munkáiban mindenkit kötelező részvétel és a javak egyenlő elosztása útján biztosítja?

Csak a még elkövetkezendő nemzedékeket érdekelheti-e a mai rendnek ez a gyökeres fölforgatása, vagy közel időben, néhány év, talán néhány hónap alatt, a mieinket is?

Vajjon egyedül a közvetetlen, kisebb, gyöngébb szomszédokat érinti-e vagy viharos áramlása ellenállhatatlan erővel magával sodorhatja a többit is, elterpeszkedve Nyugat rendezettségére, Kelet ziláltságára egyaránt?

Az emberiség jövő fejlődésének alakulására sorsdöntőbb kérdések ezek, mint a mának sürgetően égető, maróan tépő számtalan ügye-baja: jóvátétel, háborús adósság, leszerelés, termelés és fogyasztás válsága, elszegényedés, munkahiány, hatalmi mozgolódások, fegyveres összeütközések lehetősége, amelyek annyira kimerítik az emberiség érdeklődését, hogy a «vörös rém» fölvetette kérdésekkel behatóan nemcsak a magyar közvélemény nem foglalkozik, hanem a többi nemzeté sem. Kivéve az angolt, amely évszázadok óta valamennyinél iskolázottabb arra, hogy figyelmet, tanulmányt, időt szenteljen világot átfogó, messzire előrelátó elgondolásoknak és amely — talán éppen e szélesebb látköre miatt — fontos szerepet juttat erkölcsi okoknak és mások érzelmei megértésének. Mi, igazságért olyan elszigetelten küzdő kicsiny magyar nemzet, tehetünk erről hálás bizonysgot.

Állandóan, rendszeresen foglalkozik az angol nemzet a szovjet ügyeivel is; napi sajtójában, országgyűlési vitáiban, gazdasági szervezeteinek tanácskozásaiban, társadalmi köreinek eszmecseréiben, sőt népgyűléseken; még pedig nem kizáróan a saját külön érdekei szempontjából, hanem egyetemes emberi tekintetekből is.

Példáját követni kellene nagyoknak, kicsiknek egyformán, mert szintiszta igazságul fogadhatjuk el a vörös uralom egyik főemberének megállapítását, hogy a szovjetnek azok az ellenségei teszik a legjobb szolgálatot, akik hamaros összeomlásának bizonyosságával úgy el vannak telve, hogy érdemesnek sem tartják törődni vele.

Odáig már el is jutottunk, hogy magának az anyagnak

a megismerése nincs annyira elzárva előlünk, mint még csak néhány évvel ezelőtt is. Angol, amerikai, német, francia, lengyel közgazdáknak, íróknak, politikusoknak, gazdasági vezetőembereknek mind bővebben nyílik módja, hogy a szovjet sokágú, bonyolult életét a helyszínén mélyrehatóan, hosszabban, részleteiben tanulmányozzák. Tapasztalataikról beszámoló munkáik nyomán annyira megismerhetjük a mai orosz életet, amennyire idegen államok állapotairól általában tájékozódni szoktunk.

Nézzünk hát bátran szemébe a «vörös rém»-nek. Ne áltasuk, de ne is ijesztgessük magunkat. Harag és elfogultság nélkül igyekezzünk megvizsgálni a szovjetrendszer kialakulását, fejlődése korszakait, mai állását és megállapításainkból a tudományosság bátorságával és őszinteségével vonjuk le a tanulságot, milyen eshetőségekkel kell vele szemben számolnunk.

*

Három éven át minduntalan kiújuló, kölcsönösen vadállati vérszomjúsággal vívott polgárháborúk szakadatlan sora után a szovjetrendszer 1921-ben, az utolsó kronstadti matrózlázadás leverésével jutott uralma teljességének birtokába.

Azóta, több mint egy évtized alatt, a körülmények olykor-olykor rákényszerítették, hogy módszerein változtatásokat tegyen, de a kommunizmus alapelvei mellett mindenkor hajthatatlanul kitartott.

Első korszakában, a «harci kommunizmus»-nak elnevezettben, élén Leninnel, a vallásujítással boldogítók türelmetlen vakbuzgalmával, szenvedélyes mohósággal, irgalmat nem ismerő kegyetlenséggel veti magát elméletének azonnali gyakorlati valóra keltésére. Máról-holnapra vezetőinek korlátlan rendelkezése alá tartozó köztulajdonná nyilvánít mindennemű ingó és ingatlan vagyont: földet, épületet, gyárat, raktárt, értéket, pénzt, letétet, ékszer, sőt a személyes használatra, napi fogyasztásra nélkülözhetetlen életszükségleteket: lakást, bútort, ruhaneműt, élelmet, fűtőszert. Ideiglenes jelleggel még megtűri ugyan, hogy a régi birtokosoktól elvett földeket a parasztok a maguk belátása szerint

műveljék tovább, de mereven fölntartja jogát, hogy tőlük akár az egész termést elvehesse.

Emberek, dolgok törvényein vakon keresztül gázoló, elszánt, kemény erőszakkal viszi végbe ezt a mindent feje tetejére állító fölforgatást. Kiraboltjainak örökös elnémitására, családostól milliószámra irtja ki a régi rend híveit: uralkodóházat, főurat, papot, tisztviselőt, katonatisztet, föld-, gyár-, háztulajdonost, velük érző szabadfoglalkozását. Meghallgatás, vizsgálat, ítélet nélkül, — pusztá gyanúra, vagy magánbosszúból — fegyverrel, börtönnel, száműzetéssel fegyencmunkára, — lakás, élelem, fűtőanyag megvonásával, kirekesztésükkel a megengedett munkaalkalmakból, ráutalással a csak megtűrt, mégis üldözött, veszélyes, kétéres eredményű magánfoglalkozásokra vagy útszéli koldulásra, — kivándorlásuk meggátlásával, a menekülés egyetlen módjaul tömeges öngyilkosságba kergetésükkel, — embertelen üldözéssel még gyermekeikben, unokáikban is, akiket kizár a magasabb oktatás, a művelődés útján kiküzdhető érvénysülés lehetőségeiből.

Csirájában elfojt mindenféle szervezkedést, amely ellene irányulhatna. Kíméletlenül tolakodó kémhálózata, idegrombolóan gyötrő ellenőrzése, lealázóan durva hatalmi szervei gúzsba kötik a mozgás legcsekélyebb lehetőségét, a gondolat közlését nyomtatásban, írásban, élőszóval.

Az előkészítés, átmenet nélkül kierőszakolt hirtelen átugrás a teljes kommunizmusba szükségképpen maga után vonta az egész gazdasági életnek hasonlókép hirtelen teljes széthullását. A 75 millió hektárnyi elkobzott nagybirtok megművelésére hiányzott a munkaerő, a magánkezelésben egyelőre meghagyott 65 millió hektáron pedig a parasztság éppen csak annyit termelt, amennyi a maga szűkös megélhetésére elég lehetett, mert hamarosan tapasztalta, hogy a többit — gyakran még ezt is — elkövetelik a katonaság és az ipari munkásság ellátására. Ipari földolgozás számára nem volt nyersanyag, hajtóerő, tőke, hitel. A kereskedelem, vállalkozás, forgalom megmerevedett, elsorvadt élettelenné. Mindezek következményeként olyan egyetemes hiány állt be a legegyszerűbb szükségletekben is, amely széles

területeken általános nyomorúsággá, sok helyütt inséggé fokozódott.

A köz-elkeseredés már-már azzal fenyegetett, hogy szétrobbantja az egész rendszert, amikor a szovjet, Lenin halála után. Trockij vezetésével, áttért második korszakára : a «N. E. P.» rövidítéssel jelölt új gazdasági politikára. Ebben valamit lassított végcélja elérésének menetsebességén, enyhített módszerei vas-szigorán, kisipar, kiskereskedelem magán-tevékenységének némi teret engedett, a föld művelőjétől nem vette el munkája egész eredményét, csak adót szedett tőle, — sőt elnézte, hogy bér munkással, felesel dolgoztasson és hogy ez úton egy új kistőkés osztály alakuljon ki : a vagyonos paraszt, a «kulak».

Ezek az engedmények azonban éppen nem könnyítettek annyit az életen, hogy a kommunizmus alapeszméjének gyakorlati beválását tényekkel bizonyítotttnak lehetett volna föltüntetni. A kudarc okát azonban éppen nem az elgondolás téves voltában keresték, hanem homlokegyenest ellenkező irányban : szerintök ott volt a hiba, hogy lazítottak a megindulás keménységén és iramán.

Legélesebb képviselője ennek a szélső álláspontnak Stalin, akinek uralomra jutásával kezdődött a szovjet harmadik, mostani korszaka : visszakanyarodás a kommunizmus eredeti kiindulópontjára, amelynek jelszava, hogy a gazdasági élet terén is csak egy parancsolhat : az állam, — az egyes ember pedig nem lehet egyéb, mint az államnak alávetett önállótlan, engedelmesen dolgozó szolga.

Ezen az elven és következetes kerestülvitelén alapul az ötéves tervgazdálkodás, a «pjatelitka». A termelés, szétosztás és fölhasználás valamennyi részletére kidolgozott beruházási, üzem- és munkaterv ez, amely az 1928/1929-től 1932/1933-ig terjedő gazdasági évekre meghatározza, hogy a rendelkezésre álló és fejlesztendő termelési tényezők : természeti-, tőke- és munkaerők kihasználásával miből, mikor, mennyit kell termelnie iparnak, mezőgazdaságnak, hogy e határidő lejárta után a belső termelés eredményeiből minden köz- és magánszükségletet tisztességesen kielégíthessen.

Módszerül e cél elérésére a következő tennivalókat álla-

pította meg: e túlnyomóan mezőgazdasági ország átalakítása nagyiparivá; a földművelése is nagyüzemmé, az állami nagybirtoknak központi vezetés alá, házi kezelésbe vétele, s a nem kisebb kiterjedésű egyéb földeken a parasztságnak nagyszabású termelőszövetkezésekbe kényszerítése, ugyancsak egysegies vezetés alatt; a termelés mindkét főágában általános meghonosítása olyan haladott eljárási módoknak, amelyek a legbőségesebb eredmények szolgáltatására alkalmasak; mindezekben gépies, föltétlen munkafegyelem, a teljesítőképesség megfeszítése a végsőig, igények leszállítása a legszerényebbre.

Tervgazdálkodásának kialakítására, lendületbe hozására és rendszeres működésben tartására a szovjet ugyanolyan rideg elhatározottságot és zsarnoki kényszert fejtett ki, aminőt politikai berendezésének megteremtésében tanúsított. Nemcsak az ellenszegülést, hanem a semlegességet, a csatlakozás, a részvétel megtagadását is halálos véteknek minősíti, és mint ilyent az életlehetőségek: lakás, élelem, fűtőszert megvonásával vagy nehéz kényszermunkára küldéssel bünteti.

Követeléseinek kikényszerítésére teljes súllyal latbat veti egyfelől fegyveres és hatalmi szervezeteinek erőyes felhasználását, másfelől azt a korlátlan rendelkezési jogát, amelyet a gazdasági élet valamennyi részében saját kezébe központosított, amikor minden magántevékenységet kizáró, úgyszólván állami egyedárusági jelleggel rendelkezik a belső és külső kereskedelem, bank-, hitel-, devizaügyek intézésében, mindennemű munka nemének, helyének, díjazásának és mindennemű cikk árának tetszése szerinti megállapítását és a közszolgáltatásokból s üzleti bevételekből származó jövedelmeknek hováfordítása fölött a rendelkezést, ellenőrzést, elszámolás kötelezettsége nélkül.

Az ilyen módszerre és ilyen hatalomra támaszkodó öt éves tervgazdálkodás sikere vagy kudarca mellett a természeti, néplélektani és pénzügyi tényezőknek csaknem egyforma súlyú közrehatása szól.

A természeti tényezők közül javára esnek ennek az óriási kiterjedésű birodalomnak kihasználatlan, szinte kiemeríthetetlen méretű kincsei: sok millió hektár még föltörésre váró televény szűztalaja, erdőségei, kőolajforrásai,

szén- és ércbányái, olcsó tömegszállítás lebonyolítására alkalmas vizei, sokféle tengerre nyíló kikötői. Viszont terhére szól, hogy a mezőgazdasági termelésre ügödöntő időjárási viszonyok Európa-szerte sehol sem csaponganak olyan szélsőségekbe, mint az orosz földön, ahol nem egyszer mindenestől, további évekre is kártékonyan, megsemmisítik az egész termést, — ilyenek a nálunk ismeretlen ázsiai homokviharok. Az elemi csapásoknál állandóbb jelleggel szólnak ellene azok a különleges forgalmi akadályok, amelyek leküzdhetetlen nehézséget gördítenek az elé, hogy személy, nyersanyag, termék, iparcikk, fölszerelési tárgy tervszerűen, idején, kellő mennyiségben eljusson rendeltetési helyére a rengeteg távolságok e hazájában, amelyet félétven át eltemet a hó, további hónapokig sárba fúlaszt az olvadás, — amelynek városa kevés. egymástól távol fekszik, vasúti hálózata ritka, útjai kiépíttelenek.

Mellette szól a munkaerő mennyisége, amely évről-évre rendszeresen, rohamosan nő. Lakossága 1923-ban 135 millió volt, 1929-ben már 154 millió; évi 3—3.3 millió szaporulattal, holott Európa többi állama együttvéve, ugyanezen idő alatt, 370 millió induló létszámról évenként legföljebb 2.5 millió szaporulatot mutathat föl. Alacsony életszínvonala és elmaradt közegészségügyi viszonyai ellenére is az orosz szaporodást olyan törvényszerű jelenségnek kell tekintenünk, hogy az ötéves terv végére bizvást 170 milliós létszámmal lehet számolni, újabb öt év múlva 200 millióssal. Ilyen többlet eltartása érzékeny tehertétele ugyan a tervgazdálkodás szükségleti oldalának, viszont a munkaerőnek ez a gyarapodása a termelés fokozására kétségtelenül kedvező tételnek minősül.

Hasonlóképpen, szinte egymást kiegyenlítő értékkel esnek mérlegbe azok a néplélektani tényezők, amelyek a munkaerő minőségét meghatározzák. A hagyományosan megszokott, külterjes, kezdetleges, saját üzemben végzett mezei munkát szereti az orosz, víg kedéllyel, szíves örömet, munkabíróan végzi; kisiparban ügyes, leleményes, szorgalmas; az egyéni hasznára folytatott kiskereskedés aprólékos fogásaiban élelmes, mozgékony, fáradtságot nem ismer. Ellenben a gépiesen ismétlődő, fegyelmezett összedolgozást

követelő nagyipari munkafajtákra nincs hajlama. Ilyesmivel szemben fanyar, bizalmatlan, hanyag, gyakran rosszakaratú. Géppel, szerszámmal, eszközzel, anyaggal, ha nem sajátja, nem tud, nem is akar gazdaságosan és kíméletesen bánni; azért a gépek kihasználása tökéletlenebb, életük tartama rövidebb, mint bárhol másutt. Az értelmiségi osztályok kipusztítása után alig van belföldi, aki mezőgazdasági és ipari nagyüzemek vezetésére alkalmas volna, a külföldiek drágák és «vörös» szempontból megbízhatatlanok. Ugyanilyen a hiány előmunkásokban, akik arra is hivatva volnának, hogy szakképzésben részesítsék a tanulatlan munkást; — már pedig arra, hogy a túlnyomó részében földművelő lakosságot műszaki munkára és belterjes mezőgazdálkodásra átképezzék, nemhogy néhány év, hanem egy emberöltő is kevés.

Viszont az orosz néplélek egyéb különleges sajátosságai valósággal kiválasztottá teszik, hogy éppen ez a nép szolgáljon emberanyagául ennek a célkitűzéseiben, méreteiben, eljárási módjaiban legnagyobbszabású kísérletnek, amelyre emberek valaha is vállalkozni mertek. Az életigények bámulatos szerénysége, az elnyomás hosszas békéntűrése, a parancszo-ra dolgozás évszázados megszokása, sajátos hajlama szenvedések önkéntes, vezeklésszerű vállalására, a gyakorlati kezdeményező szellem hiánya, tehetetlensége szervezkedésre, önmegadó közömbössége, álmatag puhasága egytől-egyig olyan tulajdonság, amely a szovjet-rendszer és tervgazdálkodásának kierőszakolására az elképzelhetően legkedvezőbb feltételeket kínálja.

Legsebezhetőbb pontja a szovjet működésének a lebonyolítás pénzügyi része. Beruházásainak végső összegét az ötéves terv közel 100 milliárd aranyrubelre irányozta elő. Ez összeg megszerzése volt kezdettől a szovjet vezetőinek legfőbb gondja, — legfőbb gondja ma is. Egészen az 1931. év közepéig még sikerült a beruházásaira: a nagyiparosítás megindítására mulhatatlanul szükséges gépeket, géprészeket, anyagokat külföldről legalább részben megszerezni akként, hogy a lakosságot a legszükségesebb megélhetésre szorították, a termelés költségeit ily módon is leszállították, a lecsökkentett belső fogyasztáson felül maradt termelési eredményeket kül-

földi piacokon értékesítették, ebből a bevételből és az elkobzott arany, drágaságok, ékszer eladásából, valamint árúhitelre, külföldről bevásárolták azokat a termelő eszközöket, amelyeket otthonn gyártani nem tudtak.

A mult év derekán föllépett általános világgazdasági válság jelentkezésére ez az eddig eredményesen folytatott pénzügyi tevékenység is megtorpant. Talán egyik polgári államot sem sujtja annyira érzékenyen a fogyasztóképesség hanyatlása, a piacok fölvevő erejének csökkenése, a pénz szűke, az üzleti bizalom megrendülése, a hitel korlátozása, megvonása, mint épen a szovjetet. Tervgazdálkodására és ezzel egész további létére könnyen végzetessé is válhat, mert elvágja, ha talán teljesen nem apasztja is ki azokat a forrásokat, amelyekből ötéves terve táplálkozhatott.

E sokrétű, szövevényes, gyakran szembenálló elemek vizsgálatából megállapíthatjuk, hogy különféle fejlődési fokain keresztül a szovjet ma abba a helyzetbe jutott, amikor létének sark- és fordulópontjává tervgazdálkodásának sikere vált; ezt a sikert pedig külkereskedelmének további alakulása dönti el.

*

A «vörös» külkereskedelemnek ez üggydöntő tevékenységéről, módszereiről, eredményeiről világosabb, áttekinthetőbb és megbízhatóbb képet alakíthatunk ki, mint abból a még mindig csak futó, homályos, hézagos bepillantásból, amelyet belső élete folyásáról szerezhetünk.

Kiválóan szakavatott amerikai közgazdasággazdálkodásnak nyílt módja rá, hogy az utolsó évek folyamán tizenegy országban a helyszínén, tájékozódásra illetékes forrásoknál, behatóan és részletesen tanulmányozza a szovjet külkereskedelmének ügyeit. Hiteles följegyzésekből, állami, gazdasági, társadalmi szervezetek kimutatásaiból, táblázataiból hatalmas anyagot gyűjtött össze, széles látkörből mélyreható eszmemenettel vonta le a szükségszerű következtetéseket és átfogó munkássága eredményeit meghökkentően érdekes nagyobb tanulmányban tette közzé.¹

¹ H. R. Knickerbocker: *Fighting the Red Trade menace.*

Élesszemű megfigyelései és meggyőző okfejtései nyomán kétségtelen tényül lerögzíthetjük, hogy a «vörös» külkereskedelmi monopólium a legnagyobb méretű, leghatalmasabb kereskedelmi szervezet, amely valaha is e világon működött. A trösztök, kartelek, konszernek ma uralkodó rendszerében sem történt még soha, hogy egy egész ország teljes kivitelének és teljes behozatalának gyakorlati intézése valamennyi mozzanatában egyetlen kézben központosult volna.

Lerögzíthetjük azt is, hogy ez a szinte áttekinthetetlen anyagot felölelő tevékenység mesteri kereskedelmi érzékkel, ügyességgel, körültekintéssel, eréllyel folyik. Minden irányban és teljes méreteiben ki tudja aknázni azokat a fölbecsülhetetlen előnyöket, amelyeket egy egész földgömbre kiterjedő vállalkozás számára az egységes, céltudatos, élelmes, összefogó vezetés nyújthat: részletes és alapos tájékozódást a legkülönbözőbb áruk mennyiségéről, minőségéről, kínálatáról, keresletéről, szállítási lehetőségeiről, — piacok hódítását hol megfélemlítéssel, visszatöreléssel, hol óvatos tapogatózással, síma alkalmazkodással, a küzdelemnél előnyösebb meggyezéssel, — áruinak ide-oda eltolását gyors elhatározással és biztos keresztülvitelével, — versenytársak kijátszását egymás ellen, — az egyik oldalon szándékosan szenvedett veszteség bőséges behozását a másikon és kihasználását azoknak az érdekellentéteknek, amelyek ipar és mezőgazdaság, termelő és fogyasztó, olcsó nyersanyagra és készítmények drága eladására vágyó üzletágak között állandóan előfordulnak.

Rideg számok bizonyítják eljárása gyakorlati eredményeit. A cári Oroszország 1913. évi kivitelének összes értéke 750 millió dollár volt. A következő évtized alatt minden kivitel megszűnt. Ellenben 1930-ban már 500 millióra ugrott és valószínű, hogy az 1931. évben elérte, talán túl is szárnyalta a régi uralomét. Annál szembeszökőbb ez a fejlődés, mert ugyanez idő alatt valamennyi többi ország kivitele hanyatlott, ideértve a tengerentúliakat is. Egyetlen megvilágító példa: az 1929. év első három hónapjában Hollandiába bevitt áruk értéke 250 millió dollárt tett ki, ebben az Egyesült Államok 32 millió dollárral vettek részt, a szovjet 0.8 millió

dollárral, az 1931. évnék ugyane hónapjaiban a bevétel összes értéke 197 millióra szállt le, ebben az Egyesült-Államoké 16 millióra esett, ellenben a szovjeté 7·5 millióra emelkedett; az előbbinek 13 %-nyi részesedése tehát 8·45 %-ra esett vissza, az utóbbié 0·37 %-ról 4 %-ra szökkent föl.

A «vörös» kivitelben a főszerepet elsősorban nyersanyagok, tömegáruk viszik: főként gabonaneműek, kőolaj, fa, feketeszén, gyapot, kender. Újabban azonban mind nagyobb mennyiségben és változatosságban lépnek föl fél- és készgyártmányok, kényelmi, fényűzési cikkek, izzólámpától, borotvapengétől desszert-asztalkendőig és elhízott kutyák orvosságaiig. Selyemfélék, hímzés, csipke, szőnyeg, ceruza, papír, cipő, posztó, készruha, gomb, lakk- és fémtárgyak, gumiabroncs, billiárdgolyó, játék, vegyszerek, hús-, hal-, gyümölcs-, főzelékkonzerv és ezer meg ezer egyéb fajta cikk, amelyet a szovjet 52 országban kínál föl, valamennyit kifogástalan minőségben és olyan áron, amely minden más országbeli kereskedőt kétségbeejt.

A kivitel 30 %-át Anglia veszi föl, 22 %-át Németország, 7 %-át Lettország (legnagyobb részt átfutó kereskedésre), 5 %-át Olaszország, 4·5 %-át Franciaország, 3·5 %-át Hollandia, 2·5 %-át Belgium, 2 %-át Dánia, 1 %-át Norvégia, 0·5—0·5 %-át Svéd- és Finnország; a fennmaradó 22·5 % főként Lengyel-, Görög-, Csehország és Ausztria között oszlik meg.

A szovjettel szemben egyetlen tengerentúli állam: Kanada, és öt európai: Magyarország, Románia, Bulgária, Jugoszlávia és Albánia rendelt el általános ki- és bevételi tilalmat. A szovjet külkereskedelmét azonban ez sem érintette érzékenyen; 500 millió dollár értékű kiviteléből a föl-sorolt hat állam együttvéve csupán 1·05 milliót vett föl; az egésznek 0·02 %-át. Állítólag ezt a csekély veszteséget is behozta magában Görögországban. Franciaország és Belgium külön engedélyhez köti bizonyos szovjetáruk bevitelét; ez a rendszabály sem okozott károsodást a szovjetnek, sőt azóta a sűrűn üzött csempészet következtében, amelyben nem is a szovjet, hanem ez államok saját alattvalói a legszorgosabbak, bevitele ez országokba is növekedett.

Az európai nagyhatalmak és a világkereskedelemben számottevő kisebb országok nemcsak barátságos diplomáciai viszonyt tartanak fenn a szovjettel, hanem nagyméretű üzleti összeköttetést, sőt arra törekesznek, hogy ez utóbbit mennél jobban föllendítsék.

Az erre indító okok nyilvánvalóak. A «vörös» külkereskedelem, különösen e nehéz időkben, megbecsülésre méltó hasznót juttat olyan országoknak, amelyek olcsó élelmickek és olcsó nyersanyag után sóvárognak, viszont a maguk termelte iparcikkeket jó áron szeretnék külföldre elhelyezni. A szovjet mindkét irányban kielégíti ezeket a kíválmakat. Kereskedő országoknak számottevő nyereség jut magából a forgalomból is: közvetítői, kikötő-, raktárdíjakból, szállító eszközök használásából.

Minde hasznok kedvező mérlegelésére előnyösen hat az a körülmény is, hogy a szovjet óvakodik eladóként föllépni valamely ország piacán olyan cikkekkel, amelyeket az ország maga is bőségesen termel és belső termelését könnyen megvédhetné vámokkal, akár behozatali tilalommal is. A «vörös» verseny mindenkor olyan árukra irányul, amelyekben valamely ország egyébként is behozatalra szorul; ott pedig a több oldalról jelentkező kínálatot szívesen fogadják, mint olyan tényezőt, amely az árak csökkentésére alkalmas. Versenye így mindig csak közvetve, harmadik, mindkét fél számára külföldi piacon sujtja az övével egyfajta áruk termelőit.

A rögtönös haszon szűkkeblű, rövidlátó hajhászása a távolabb, közvetve fenyegető károsodás meglátását elhomályosítja még akkor is, ha az ország külkereskedelmi és pénzügyi mérlegére kedvezőtlenül hat, sőt ha olyan cikkek tömeges eladására irányul is, amelyek oly módon növelik a szovjet termelő erejét, hogy segítségükkel odahaza gyárthatja azokat az árukat, amelyek azután magának az eladó országnak is versenyt támasztanak.

Az üzleti fölfogás így nemcsak kapva-kap a szovjet kínálta előnyök után, hanem a «világnézletük»-ben vele szembehelyezkedő polgári államok ipari és kereskedelmi érdekkörei Európa-szerte erős nyomást gyakorolnak kor-

mányukra, törvényhozásukra: ragadjon meg minden módot, amellyel a szovjetnek cikkeiket mennél nagyobb mennyiségben eladhassák.

E módok csúcspontja az a rendszer, hogy a szovjetnek eladott cikkek vételáráért vagy nagyobb részéért az eladók állama készfizető kezességet vállal.

Németország léptette legelőször életbe. Az a német gyáros, aki a szovjetnek 100,000 márka árucikket elad, tőle két váltót kap; egyiket 70,000, a másikat 30,000 márkáról. A német állam jótáll az előbbiért, ennél fogva a kijelölt bank — a rendes kamat és költség levonása után — készpénzben leszámítolja teljes értékét; a másakra már kielégítő magánkezes-ség kell. A 70 % nagyjában fedezi az eladott áru nyersanyagát és munkabérét, úgyhogy az eladó a fennmaradó 30 %-ban csak az egyéb költségeket és a várt hasznot kockáztatja. Ez a kockázat mostanáig teljességgel nem nyilvánult elijesztőnek; nem tudnak a szovjet olyan kereskedelmi váltójáról, amelyet lejáratakor ki ne egyenlített volna. Nem meglepő ez a jelenség: a «vörös» külkereskedelem politikájának alapja az üzleti megbízhatóság, ezt az alapot, hitelét nem hagyhatja megingani, még legvégsőbb tartalékainak fölázdozása árán sem.

Áruhitelei általában hosszabb időre szólnak; az áruváltók lejáratá, a cikkek különfélesége szerint, 11 és 36 hónap közt váltakozik; hajók építésénél 54 hónapra is kihúzódik. A szovjetnek bevásárlásaira ilyen huzamos idő alatt nincs szüksége készpénzre. Jellemző bizonyíték arra is, milyen messzeterjedő bizalommal viseltetnek a polgári államok a szovjet fennmaradása iránt. Pedig bukásával ugyan tekintélyes összeg veszne kárba; a német állam jótállásával fedezett szovjet-áruváltók hitelkerete 1930-ban 200 millió dollárra rugott.

Kisebb változatokkal magáévá tette ezt a rendszert Anglia, Olaszország és hat kisebb, de a világkereskedelemben élénk szerepet játszó európai állam. Franciaországban, Belgiumban, Lengyel-, Cseh-, Görögországban és Ausztriában pedig hatalmas áramlat sürgeti, hogy a «vörös» kereskedelmi összeköttetést az állami kezesség rendszeresítésével lendítsék föl.

Olyan országok is vannak, amelyek magatartásában az üzleti hasznosságon fölül katonai és hatalmi szempontok is súlyosan esnek latba a szovjet barátsága mellett. Francia- és Olaszország tőle akarja biztosítani haditengerészete és hadserege számára nélkülözhetetlen kőolaj- és benzinszükségletét, arra az esetre, ha az amerikai és angol behozatalt háború bénítaná meg. Németország nála keres hátvédet a francia nyomással szemben ; viszont Franciaország éppen az ezoldalú fenyegetés ellensúlyozására kacérkodik vele.

A szanaszéthúzó európai államok gazdasági nehézségei, nem kevésbbé félelme egymástól, irigységük, féltékenységeik, fenyegetéseik mindannyi támaszték a szovjet javára. Még olyan hatalmak is, mint Anglia és Franciaország, amelyeknek politikai körei tüntetően törnek pálcát a szovjet zsarnoki önkényuralma és embertelen rabszolga-dolgoztatása fölött, nemcsak súlyos anyagi érdekközösségbe léptek vele, hanem egyéb céljaik előmozdítására is hozzá fordulnak.

*

A szovjet külkereskedelmének e vázlatos számadatai kívülről, tárgyilagosan, célzatosság nélkül mutatnak rá azokra az eredményekre, amelyeket tervgazdálkodásának el kellett érnie, hogy ilyen forgalom anyagát szolgáltatthassa. Bizonyos, hogy sokban «Potemkin-falu»-nak lehet minősíteni azokat a gyárakat, mezőgazdasági berendezéseket, jóléti és művelődési intézményeket, amelyeket a «vörös» uralom vezetői külföldieknek olyan dicsekedve mutogatnak ; megbízhatatlannak, valóságukban ellenőrizhetetlennek azokat az ismertetéseket, leírásokat, beszámolókat, tanulmányokat, amelyeket a szovjet hatóságok széltében-hosszában terjesztenek, hogy sámsorok, összehasonlító görbék, oszlopok, kockák bemutatásával bizonyítsák, mennyire teljes mértékben beváltak számításaik. Külkereskedelmük hiteles adatai, bizonyított tényei viszont arra vallanak, hogy az ötéves terv, legalább némely részében, gondolkodásra méltó eredményekkel járt.

Így a többiek között bizvást elhihetjük, hogy kőolajtermelése harmadfél év alatt elérte az öt év végére előírányzottat : a napi 57,000 tonnát. Elhihetjük, hogy tavalyi buza-

termelése 1315 millió bushel (egy bushel = 36·3 liter) volt, 254 millióval több, mint az előző évben, amikor 125 millió került külföldre, míg 80 millió tartalékul maradt, és hogyha elemi csapás nem jön közbe, az idei aratás után 360 millió állhat kivitele rendelkezésére.

Fakitermelése szintén elérhette a tervbe vett méreteket, jöllehet e téren legerősebb versenytársai, a világot eddig fával ellátó két legnagyobb állam : Svéd- és Finnország szakértői bizonykodnak, hogy a szovjet fakitermelése túlerőltetett volt, mert minden olyan szálerdőt kiírtott már, amely nincs 8—10 kilométernél távolabb a tengertől, ennél hosszabb szárazföldi szállítás pedig nem teszi többé versenytbíróvá velük szemben, akik felényi úton tengerhez juttatják el fájukat.

Maga beismeri a szovjet, hogy, szén,- gyapot-, kendertermelésben, vasutak, közutak, hidak építésében, gépi berendezésben még nem tudta elérni a kitűzötteket, de eddigi rohamos fejlődésére hivatkozva, rendületlenül bízik, hogy az elmulasztottakat hamarosan behozza, — ha csak külkereskedelmének lendülete elé az események új, leküzdhetetlen akadályokat nem állítanak.

Érzelmek, érdekek, óhajok befolyásától mentesen, józan tárgyilagossággal megállapíthatjuk tehát, hogy a szovjet mai helyzete nem enged többé teret annak a régi fölfogásnak, hogy tervgazdálkodása hamarosan nevetségbe vagy vérbe fúlاد, sem annak a reménységnek, hogy önmagától, belülről összeomlik, hanem meg kell látnunk, hogy mindaddig, amíg alapjaiban meg nem ingott az egész polgári világ is, a szovjet mind gazdasági erőiben, mind belső hatalmában, mind külső tekintélyében évről-évre állandóan gyarapodott.

Nem tapasztaljuk figyelemreméltó nyomát annak sem, hogy — amint Nyugaton általában gondolták — a lakosság izom- és idegereje megroppanna a silány ellátástól, a túlerőltetett dolgoztatástól. Úgy látszik, minden másnál önmegadóbban és hosszabban tud nélkülözést, erőltetést elviselni a «mindegy» népe. Nem mutatkozik türelmetlennek még azokkal a határidőkkel szemben sem, amelyeket szenvedéseinek lejárataul, jólétének kezdetéül vezetői maguk jelöltek ki. Hírlik, hogy az 1933-ban lejáráó munkatervet

meghosszabbítják újabb öt évre, kiterjesztik az ázsiai orosz földre is; mégsem értesülünk olyasmiről, mintha az ígéreteknek ez az idő- és térbeli eltolása észrevehető tömegmegmozdulást idézett volna föl.

*

Melyek hát azok a végső következtetések, amelyeket mindezek megismeréséből tanulságul levonhatunk?

Sajnálatos, csupán olyan megállapítások, amelyek belső tartalma — nemleges.

Az egyik, hogy a «vörös rém» belső — hogy úgy mondjuk: szervibe tegségéből eredő fölbomlására számítani annyit jelent, mint továbbra is háborítatlanul hagyni azt a tevékenységet, amely eddigi megizmosodására vezetett.

Nem marad tehát más, mint megdöntése kívülről.

Ennek a megoldásnak teljes bizonyossággal ható módjai, eszközei elméletben meg is vannak. Mihelyt a szovjet nem értékesítheti nyersanyagát külföldön, mihelyt onnan sem készpénzen, sem hitelre nem kaphatja meg azokat a cikkeket, amelyek berendezésének befektetésre szükségesek: tervgazdálkodása összedől és vele politikai uralma megsemmisül.

Gyakorlatban azonban ez a mód csak úgy lehetne valóban hatályos, ha az ezirányú rendszabályokat valamennyi polgári állam, kivétel, halogatás, kibúvó nélkül, egyértelműen és azonos időpontban léptetné életbe.

Ilyen egységes, határozott, őszinte cselekvésre képesnek tarthatjuk-e a nemzeteket mai széthúzó politikai és nyomott gazdasági helyzetükben, amikor napról-napra szomorú bizonyosságait adják, hogy alárendeltebb jelentőségű kérdésekben sem tudnak megegyezni, sőt igyekeznek valamennyit egymás ellen kiélezni és amikor a leghatalmasabbak olyan anyagi érdekközösségbe léptek a szovjettel, hogy megdöntése saját maguknak is mérhetetlen veszteséget okozna? Adhatunk-e más választ, mint — nemlegeset?

Pedig fölöttébb helytálló mondás, hogy a világ jövőjét az a versenyfutás dönti el, amely «Pan-Európa» és a «Pan-Szovjet» között folyik és amelyben ezidőszert a «Pan-Szovjet» van egy lóhosszal elül; helyesbítsük talán arra, hogy

«Pan-Európa» az indulásnál állva maradt és a «Pan-Szovjet» versenytárs nélkül szabadon száguld tovább.

Sőt még azt a félős föltevést sem szabad elhanyagolnunk, hogy a «Pan-Szovjet»-nek könnyen akadhatnak hatalmas nyílt segítőtársai is: önérzetükben, gazdasági fejlődésükben, mozgási szabadságukban erőszakkal elnyomott nemzetek, amelyek végső elkeseredésükben a szovjetrendszer átvételében kereshetik a nyomorúságukból kivezető utat.

Ilyen vergődésben vonaglik az a nagy birodalom, amelyben ez a gondolat már odáig megért, hogy e gyökeres átalakulás módszerével is foglalkoznak, főként olyan irányban, hogy megindítását fölülről kell kézbe venni, nem pedig átengedni alsóbbak romboló hajlamainak. Történelmi példákra hivatkoznak, hogy a polgári állam kialakítása is csak az első úttörő nemzetnél, a nagy francia forradalomban volt véres erőszakkal összekötve, míg áldásainak élvezetébe valamennyi többi békés úton, belső közmegegyezéssel eljutott.

Világáramlatok ilyen vészesen kavargó forgatagában nekünk, megcsonkított, gúzsba kötött, elnyomorított magyar nemzetnek, egyéb szerep alig juthat, mint az éber figyelés, a szellemi fölkészülés, a lélek edzése, nehogy meglepetések fejvesztése elpusztulásunkig fokozza föl a nagy fölfordulás rémségeit.

VADNAY TIBOR.

SZEKÉREN.

A kocsi félkilenckor indult haza a városból.

Az út felszikkadt, a ragyogó áprilisi nap melegen sütött, de az árkokban és az erdőben még nem olvadt el a hó. Alighogy elmúlt a kegyetlenül komor és hosszú tél, egyszerre váratlanul beköszöntött a tavasz. De Márja Vasziljevna számára — aki a szekéren hazafelé igyekezett — semmi újat, semmi szépet sem jelentett sem a napsugár, sem a tavasz langyos lehelletétől felmelegedett, bágyadt, áttetsző erdő, sem a tavakhoz hasonló pocsolyák felett magasan elhúzó hatalmas varjúcsapat, sőt az a csodás, mélységes-kék égbolt sem, ahová — úgy érzi — oly jó volna felemelkedni.

Márja Vasziljevna már tizenhárom esztendeje tanítónő és hamarjában nem is tudná összeszámlálni, hogy ezalatt hányszor kellett megtennie ezt az utat a városba fizetéseért. És akár tavasz volt, mint most, akár esőre hajló őszi alkonyat, akár tél, neki mindegy volt, mindig egyformán nehezen várta, hogy mielőbb hazaérjen.

Úgy érezte, mintha már régesrégén élne ezen a vidéken és úgy tűnt fel neki, hogy a várostól az iskoláig vezető út minden kövét, minden fáját jól ismeri. Itt az ő multja és jelene. És a jövőt sem tudta másként elképzelni, mint tanítás, utazás a városba és vissza, újra az iskola és megint ez az út . . .

Arról már régesrégén leszokott, hogy a multat emlegetse, a multat, amikor még nem volt tanítónő, — már csaknem mindent elfelejtett, ami azelőtt volt. Valamikor, apja és anyja életében Moszkvában laktak, a Vöröskapu közelében, nagy, fényes lakásban, de akkori életéből nem maradt egyéb, csak valami homályos, elmosódó visszaemlékezés ;

olyan, mint valami álom. Tízéves volt, mikor meghalt apja, rá nemsokára anyja is árván hagyta . . . Bátyja katonatiszt volt, eleinte még leveleztek egymással, de aztán a bátyja levelei elmaradtak, úgy látszik, egészen elfelejtkezett nővéréről. A régi emlékek közül nem maradt egyebe, mint anyja fényképe, de a nedves iskola falán az is egészen megfakult s a hajon és szemöldökön kívül semmit sem látni már belőle.

Mikor már megtettek vagy három versztnyi utat, a vén Szemjon, ki a lovakat hajtotta, hátrafordult és odaszólt neki :

— A városban megest elcsíptek egy hivatalnokot. Elvitték. Azt beszélik, hogy Moszkvában a németekkel szövetkezett és megölték Alekszéjevet, a városparancsnokot.

— Ki mondta ezt neked?

— Ivan Jonov kocsmájában olvasták ki az újságból.

Újra hallgattak egy darabig. Márja Vasziljevna az iskolára gondolt ; az járt az eszében, hogy nemsokára itt a vizsga és hogy négy fiút meg egy leánykát fog feleltetni. Épen, mikor a vizsgáról gondolkozott, utolérte őket Hanov, a földbirtokos, négylovas kocsijával. Ez volt az, aki a mult évben elnökkölt a vizsgán, az ő iskolájában. Mikor a hintó elkerülte a szekerét, a földbirtokos megismerte és köszönt neki :

— Jónapot! — mondta Hanov. — Hazafelé tetszik?

Hanov negyven év körüli, kiélt, közönséges arcú férfi volt, s bár észrevehetően kezdett öregedni, még mindig csinos férfinak számított és tetszett a nőknek. Egészen egyedül élt hatalmas kiterjedésű tanyáján, semmi elfoglaltsága sem volt és azt beszélték, hogy otthon naphosszat egyebet sem tesz, mint járkál fel és alá, egyik sarokból a másikba, és füttyörész, vagy öreg inasával sakkozik. Azt is híresztelték, hogy rengeteget iszik. Csakugyan, a mult évben, mikor a vizsgán elnökkölt, még a magával hozott papíron is parfüm- és borszag érzett. Akkor ünnepélyesen kicsíptè magát és Márja Vasziljevnanak szörnyen tetszett, úgyhogy mikor mellé ült, folyton irult-pirult. A tanítónő megszokta, hogy a vizsgaelnökök hideg, barátságtalan emberek ; Hanov azonfelül, hogy nem tudott egyetlen imádságot sem és sejtelve sem volt, hogy mit kérdezzen, szokatlanul finom és udvarias volt s minden gyermeknek egyest adott.

— Én Bakviszthoz készülök, — kezdte Hanov, a tanítónő felé fordulva — de azt hallom, nincs otthon.

Most lekanyarodtak az országútról a faluba vivő útra : elől Hanov, Szemjon meg utána. A négyes az út közepén haladt lépésben, ki-kirántva a nehéz kocsit a kátyuból. Szemjon óvatosan kerülgette az utat, egyszer föl valamelyik dombocskára, másszor egyenesen bele a pocsolyába s közben minduntalan leugrált a szekérről, hogy könnyebb legyen a lónak. Márja Vasziljevna megint iskolájára gondolt ; az járt eszében, milyen legyen a vizsgai feladat : könnyű-e vagy nehéz. Bosszankodott, hogy tegnap senkit sem talált a tanfelügyelői hivatalban. Micsoda rendetlenség! Már két esztendeje rimánkodik, hogy csapják el az iskolaszolgát, aki semmit sem dolgozik, csak gorombáskodik vele s a gyermekeket veri, de a tanítónőt senki sem hallgatja meg. Az iskolaszéki elnököt nehéz hivatalában találni, de ha véletlenül ott éri az ember, könnyes szemmel panaszkodik, hogy nincs egy szabad perce ; a tanfelügyelő minden három évben egyszer jön meglátogatni az iskolát, de amúgy sem ért tanügyi kérdésekhez, mivel azelőtt az adóhivatalnál volt, mostani állását protekció révén kapta ; az iskolaszék csak nagyritkán gyűl össze s ha összejönnek is, nem lehet tudni, hol ; a gondnok félig írástudatlan muzsik, egyébként bőrcserző műhelye van, értelmetlen, durva ember s az iskolaszolgával barátkozik, — egyedül a jó Isten a tudója, kihez kellene fordulni orvoslásért vagy felvilágosításért . . .

— Igazán csinos ember — gondolta a tanítónő, Hanovon felejtve tekintetét.

Az út egyre rosszabb, egyre rázósabb lett . . . Beértek az erdőbe. Itt már nem lehetett az útról letérni s a mély kerékvágásban fröcsög, cuppog a víz. S minduntalan szúrós ágak csapódnak az ember arcába.

— Micsoda út! — mondta Hanov és elnevette magát.

A tanítónő értelmetlenül nézett rá : miért él itt ez a hóbortos? Mit ér nagy vagyona, érdekes külseje és finom modora itt ebben a sárfészekben? Nem élvezheti az élet gyönyörűségeit s ép úgy lépésben hajtat ezen az undorító úton, mint Szemjon és ugyanabban a kényelmetlenségben

él. Miért lakik itt, holott módjában volna Pétervárotra vagy külföldön élni? Az ember azt hihetné, hogy neki, a gazdag embernek, semmit sem jelentene, ha megcsináltatná ezt a borzasztó utat, hogy ne kelljen kínlódnia és ne lássa azt a kétségbeesést, amely Szemjonnak és a kocsisnak az arcára van írva; ő azonban mindezen csak nevet, úgy látszik, neki minden mindegy és nem is vágyik jobb élet után. Jószívú, elpuhult, naiv ember, nem érti meg az élet durvaságait s ép úgy nem ismeri, mint a vizsgán az imádságokat. Az iskolának egyetlen földgömböt ajándékozott és szentül hiszi, hogy ő igen jótékony ember és érdemes harcosa a népműveltség terjesztésének. Pedig kinek van itt szüksége az ő földgömbjére?

— Vasziljevna, kapaszkodjál! — szólott hátra Szemjon.

A taliga erősen féloldalra billent, mintha fel akarna fordulni; Márja Vasziljevna lábára valami súlyos tárgy esett; a bevásárlása volt, melyet a városból hozott. Hegynek fel, hirtelen emelkedett az agyagos út; amott, a kanyargós árokban sebesen rohan az ár, mely egészen alámosta az utat; hogy tudjon itt hajtani az ember! A lovak fújnak, prüszkölnek. Hanov leszállott a kocsiról s hosszú felöltőjében gyalog lépdél az út szélén. Melege van.

— Micsoda út! — mondta újra és megint nevetett hozzá.
— Így hamar oda lesz a kocsi.

— Hát ki parancsolta, hogy ilyen sárban kocsikázzék a nagyságos úr? — szólalt meg Szemjon mogorván. — Ilyenkor otthonn kéne ülni.

— Hja, öreg, otthonn unalmas. Nem szeretek otthonn ülni.

A földbirtokos a vén Szemjon mellett csinosnak, fiatalosnak látszott, de járásában volt valami alig észrevehető fáradtság, ami elárulta az öregség felé közeledő, gyengülő embert. Mintha az egész erdő egyszerre borszagúvá lett volna. Márja Vasziljevna megborzadt és sajnálni kezdte ezt a céltalanul pusztuló embert. Aztán eszébe jutott, hogyha ő a felesége vagy nővére volna, — úgy érzi — életét tudná áldozni, hogy megmentse őt a zülléstől. A felesége? Az élet úgy alakult, hogy Hanov egyedül éldegél hatalmas birtokán, és ő szintén egyedül egy eldugott faluban. De már maga a pusztá gondolat is, hogy ők egymáshoz tartozók, egyenlők lehetnének, kép-

telennek és ostobának tűnik fel előtte. Tulajdonképen az egész élet, az embereknek egymáshoz való viszonya oly érthetetlen, hogy ha rágondol az ember, eláll a szívverése.

— Érthetetlen, — fűzte tovább gondolatait a tanítónő — mirevaló ez a férfias szépség, ez a kedvesség és ezek a szelíd, szomorú szemek? Minek ád az Isten az ilyen gyöngö, szerencsétlen és haszontalan embernek ily vonzó külsőt?

— No, mi itt jobbra fordulunk — mondta Hanov, újra felülve a kocsira. — Isten megáldja, kisasszony! Minden jót!

A tanítónő most újra tanítványairól, a vizsgáról és az iskolaszolgáról kezdett gondolkodni, s amikor a szél fülébe hozta az egyre távolodó kocsi zörgését, ezekhez a gondolatokhoz újak szegődtek. Szeretett volna szép szemekre, szerelemre gondolni és arra a boldogságra, amelyben neki sohasem lesz része . . .

A felesége lenni? . . . Reggel hideg van; nincs, aki fűtsön szobájában, az iskolaszolga mindig elcsavarog valamerre. Alig virrad, már jönnek a gyermekek s az iskola-termet telehordják hóval, sárral; lármáznak s mindez oly kényelmetlen és bántó. Lakása egyetlen szobácskából áll, ez egyúttal a konyha is. Tanítás után mindennap fáj a feje és szívdobogást kap. A gyermekektől össze kell szednie az iskolaszolga fizetését meg a tüzelő árát, a pénzt át kell adni a gondnoknak és aztán könyörögni ennek a jóllakott, pimasz parasztnak, hogy, az Isten szerelmére, küldjön egy kis fát. Éjszaka aztán vizsgáról, részeg parasztokról és nagy hórakásokról álmodik. Ebben az életben megöregedett, eldurvult, megcsúnyult; szögletes, ügyetlen lett, úgy mozog, mintha ólomból volna minden tagja. Mindenkitől retteg s az előljáró és a gondnok jelenlétében le sem mer ülni. Senki sem szereti, élete unalmas és lemorzsolódik a nélkül, hogy ismerte volna a gyöngédséget, a baráti részvétet, vagy hogy egyetlen érdekes ismerőse volna. Mily borzasztó lenne az ő helyzetében, ha beleszeretne valakibe!

— Kapaszkodjál, Vasziljevna!

Ismét erősen emelkedett az út . . .

A szükség kényszerítette erre a pályára, amelyre semmi hivatottságot nem érzett; különben ő soha nem is gondol-

kozott hivatásáról, a műveltség hasznáról és mindig úgy hitte, hogy foglalkozásában nem a tanítványok és nem az oktatás a fontos, hanem a vizsgák. De mikor érne rá, hogy gondolkozzék hivatásáról vagy a népműveltség hasznáról? A diákok, a szegény vidéki orvosok és felcserek rengeteg munkájuk közepett még azzal a gondolattal sem vigasztalhatják magukat, hogy a magasztos eszméknek, a nép műveltségének szolgálnak, mert fejük állandóan tele van a kenyér, a tüzelőfa, a rossz utak és a betegségek nyomasztó gondjával. Életük nehéz és unalmas s csak a Márja Vasziljevnához hasonló béketűrő lelkek képesek elviselni; azok a szenvedélyes, ideges és érzékenylelkű emberek, akik kezdetben a hivatás magasztosságáról, az ideálokról beszélnek, hamar elfáradnak és otthagyják munkájukat.

Szemjon kerülgette, merre szárazabb és rövidebb az út s hol az árok szélén, hol a pocsolyákon hajtott keresztül; erre a parasztok nem engedik majd át, az a pap földje, amazon meg nincs kocsíút, a másikat Joan Joanov megvette a földesúrtól és körülárkolta. Kénytelen minduntalan visszafordulni.

Alsó-Gorodiscsébe értek. A kocsmá előtt, a szeméttel borított úton, amely alól még kifehérlött a hó, szekerek állottak: hatalmas üvegekben kékgalic-savat vittek. A kocsmá tele volt fuvarosnéppel. Bent az ivóban pálinka-, dohányfüst- és bundaszag terjengett. A léckerítés mögött a söntésben szünet nélkül szólt a harmonika. Márja Vasziljevna leült és teát ivott; a szomszéd asztal mellett a forró teától és a kocsmái melegtől nekihevült arcú parasztok ültek és vodkát meg sört ittak.

— Te, Kuzma, ide hallgass! — röpködtek a szavak zűrzavaros összevisszaságban. — Ugyan má'! . . . Isten éltesen! Iván Demjentsics, igazán csak a te kedvedért! Sógor, ide nézz e!

Egy alacsony, feketeszakállú, ragyásképzű paraszt, aki már alaposan felöntött, valamin elcsodálkozva, hangosan elkáromkodta magát.

— Mit káromkodol? Hé, te, — szólott rá dühösen Szemjon, ki egy távolabbi asztalnál ült. — Nem látod, hogy a kisasszony is itt van?

— Kisasszony . . . — ismételte gúnyosan egy hang az ivó másik sarkából.

— Ejnye, te disznófülű!

— Hát 'iszen én nem . . . — motyogta zavartan a tömzsi muzsik. — Megkövetem. Az én pénzem épen olyan, mint a kisasszonyé . . . Adjon Isten, kisasszony!

— Jónapot, — válaszolta a tanítónő.

— Köszönöm alássan . . .

Márja Vasziljevna nagy élvezettel szürcsölte a forró teát s ép úgy nekipirult, mint a parasztok. Azután újra eszébe jutott a tüzelő meg az iskolaszolga . . .

— Sógor, hallod-e, hé . . . megállj no! — hallatszott a szomszéd asztal felől. — Ez a vjázovói tanítókisasszony, ismerem! Jóravaló fehérszemély.

— Jóravaló!

A kocsmajót egyre csapkodták, egyik ki, a másik be. És Márja Vasziljevna ott gubbasztott asztalánál s még egyre az előbbi gondolatok motoszkáltak fejében. A szomszédos ivóban szakadatlanul szólt a harmonika. A napsugár beszűrődött az ablakon s ferde csikban világította meg a padlót, a sötét asztalát s a falat, aztán egyre feljebb húzódva, egészen eltűnt; lemenőben volt a nap. A parasztok kezdtek kászolódni a szomszéd asztal mellől. A tömzsi paraszt megmegtántorodva közeledett Márja Vasziljevnához és kezét nyújtott neki; erre a többiek is kezét fogtak vele búcsúzóul. Aztán egymásután kimentek, kilencszer nyílt és kilencszer csapódott be a kocsmajtó.

— Vasziljevna, indulunk! — szólt oda Szemjon.

Elindultak. Megint csak lépésben.

— Nemrégiben Alsó-Gorodiscsében iskolát építettek — szólalt meg Szemjon visszafordulva. — Gyalázat, amit csinálnak!

— Miért, mi történt?

— Azt beszélik, hogy az iskolaszéki elnök ezer rubelt vágott zsebre, a gondnok is ezret kapott, a tanító meg ötszázat.

— Ugyan, hova beszélsz, hiszen az egész iskola ezer rubelbe került. Nem szép így megrágalmazni az embereket, öreg. Ez képtelenség.

— Én nem tudom . . . És csak azt mondom, amit a nép beszél.

De látszott, hogy Szemjon nem hisz a tanítónőnek. Általában a parasztok bizalmatlanok voltak iránta; az volt a véleményük, hogy húsz rubel túlságosan nagy fizetés (elég volna neki havonta öt rubel is) és hogy azt a pénzt, amit a gyermekektől szed össze fára és az iskolaszolga számára. nagyrészt magának tartja meg. A gondnok ugyanúgy gondolkozott, mint a többi paraszt s azon igyekezett, hogy menél többet zsebrevághasson a fa árából s a gondnokságért titokban, a vezetőség tudta nélkül, fizetést húzott.

Az erdő, hála Istennek, véget ért és most már egész Vjazovóig egyenes mező következik. Már nem nagy út állott előttük; csak át kellett jutni a patakon, aztán a vasúti síneken s már ott vannak Vjazovón.

— Hova hajtasz? — kérdezte Márja Vasziljevna Szemjontól. — Jobbra tarts, ez az út egyenesen a hídon visz keresztül.

— Mi a'? Majd odaérünk emerre is. Nem nagyon mély most a patak.

— Vigyázz, még belefúladnak a lovaidd.

— Mi a'?

— Nézd, Hanov is a hídon megy keresztül — mondta Márja Vasziljevna, messziről megismerve a közeledő négylovas kocsit. — Azt hiszem, ő az, úgy-e?

— Ő hát. Alkalmasint nem lelte otthonn Bakvisztot. Nézd a bolondját! Úr Isten, minek került ez a bolond arra, hisz itt teljes három verszttel rövidebb az út.

A patakhoz értek. A patak nyáron csak apró erecske, amelyen könnyűszerrel átgázolhat az ember, augusztusban meg rendszerint egészen kiszárad, de most az olvadáستól vagy hat öl széles, gyorsfolyású, hidegvizű folyóvá dagadt. A parton, a víz szélénél friss kerékvágás nyomai, — itt már valaki keresztülhajtott.

— Gyia! — kiáltott erélyes hangon Szemjon a lovakra, s aggodalmában megrángatta a gyeplőszárat, miközben könnyökével olyanformán csapkodott, mint madár a szárnyával. — No, gyí te!

A ló hasig belegázolt a vízbe, aztán megállott, de mindjárt utána újra nekifeszült a hámnak s megindult. Ekkor Mária Vasziljevna egyszer csak metsző hideget érzett lábáiban.

— Gyia! — kiáltotta ő is, felemelkedve a szekérben. — Gyia!

Átérték a patakon.

— Mi az ördög, ez az izé... Űr Isten — mormogta Szemjon, a hevedert igazgatva. — Valóságos Isten büntetése ez az út...

A tanítónő sárcipője telemerült vízzel, szoknyája alja, télikabátja és a kabát egyik újja csupa víz meg sár lett, hogy csakúgy csöpögött; a legszomorúbb azonban az volt, hogy a liszt és a cukor is egészen átnedvesedett és Márja Vasziljevna elkeseredésében kezeit tördelve, siránkozott:

— Jaj, Szemjon, Szemjon!... Igazán, mit csinálsz te!...

A vasúti átjárónál a sorompó le volt zárva: ekkor közeledett az állomás felől a gyorsvonat. Márja Vasziljevna a hidegtől reszketve állott a sorompó előtt és várta, míg elhalad a vonat. Innen már Vjázovót is lehetett látni, — látszik az iskola zöldes teteje és a templom tornya, amelynek keresztje szinte lángolva verte vissza a lenyugvó napot; a vasútállomás ablakai is csillogtak és a mozdony kéményéből rózsaszínű füst gomolygott... A tanítónő úgy érezte, mintha körülötte minden reszketne a hidegtől.

Már itt a vonat is; ablakai úgy csillogtak a napfényben, mint a templom keresztje, szinte belefájdult az ember szeme. Az egyik elsőosztályú kocsi nyitott ajtajánál egy nő állott; Márja Vasziljevna futólag rápillantott: az anyja! Micsoda hasonlatosság! Az ő anyjának is olyan hullámos haja, olyan homloka és ugyanaz a fejtartása volt. És a tanítónő képzeletében tizenhárom év óta először jelent meg élénken és csodálatosan tisztán apja, anyja és bátyja alakja, a moszkvai lakás, a halas akvárium, minden, a legjelentéktelenebb apróságig. Egyszerre hallani vélte a zongoraszót, apja énekét s olyannak érezte magát, mint akkor: fiatalnak, szépnek; elegánsnak, világos, meleg szobában, a családi körben. Egyszerre elfogta az öröm s boldognak érezte magát és elragad-

tatásában kezét homlokára szorítva, gyöngéd, panaszos hangon suttogta maga elé :

— Anyám!

Aztán egyszerre, Isten tudja, miért, eleredt a könnye. Épen ekkor ért oda Hanov kocsija is és a tanítónő megpillantva a földbirtokost, arra a boldogságra gondolt, melyben sohasem volt része. Elmosolyodott s úgy biccentett fejével a földbirtokos felé, mint valami egyenrangú, hozzáillő úrinő és úgy érezte, hogy az égboltról, a vonat ablakaiból, a fákról és mindenünnen az ő boldogsága és diadala ragyog le. Úgy érezte, mintha apja és anyja sohasem haltak volna meg, ő sohasem lett volna tanítónő és hogy mindaz, ami eddig volt, csak valami hosszú, nehéz és különös álom, amelyből most felébredt . . .

— Ülj föl, Vasziljevna! — dörmögte Szemjon.

Egyszerre eltűnt minden. A sorompó lassan felemelkedett. Márja Vasziljevna a hidegtől dideregve s egészen átfázva, felkapaszkodott a szekérre. A négylovas hintó keresztülment a síneken, utána Szemjon. A vasúti őr megemelte a sipkáját.

— No, itt van Vjázovó. Megérkeztünk.

Csehov Pavlovics Antal után, oroszról

BERÉNYI LÁSZLÓ.

KÖLTEMÉNYEK.

Gyötör a jóság . . .

Gyötör a jóság; — gondja türhetetlen,
Jó éjszakám volt, — csend van a szivemben,
Vidám a regg, — s az asszony gondja — kény.
Bánt rajtam feledt riadt pillantása
Minek az asszony féltő gondozása;
Annak, ki — mint én, ha vén is, — legény.

De jaj, ha egy rossz óra meggyötör!
A vén legény kedve sudárba tör
S egy halk fohással hódol asszonyának,
Megáldja gondja nyügösségét;
Oh asszony-jóság, asszonyhűség,
Terjeszd fölédem védő galambszárnyad.

A magamé.

Van nékem egy kis ligetem,
Ahol dalok születnek;
Nem járja ezt sok idegen,
Nem sétány a tömegnek.
A kapu fölé magyarul
Egyetlen szó van írva:
«A magamé». — Hej ritka úr,
Kinek ez tárva-nyitva.

Benn árnyakkal incselg a fény,
Amig én benne járok,
A szélingatta lomb zenél,
Dudolgatnak az álmok.

Kis ingatlan, — de szűz talaj,
 Virágzó nyárba, télbe ; —
 S ha szegénység, hát az se baj,
 A magam szegénysége.

BÁRD MIKLÓS.

Goethe költeményeiből.

A bölcsek és a nép.

— Die Weisen und die Leute. —

EPIMENIDES. (*A többi bölcshöz.*)

Testvérek, jertek a ligetbe,
 Ahova már sok nép seregle,
 A négy égtájról gyűlve egybe.
 De úgy vágnak csak a tudásra,
 Hogy ne kerüljön fáradságba.
 Készüljetek hát, hogy lehessen
 Tudást nekik beadni nyersen.

NÉP.

Ábrándozó, nagyképű bölcsek,
 Feleljetek — de érthetőleg,
 S ne csak rejtélyek leplin át:
 Öröktől áll-e a világ?

ANAXAGORAS.

Én azt hiszem. Mert az idő,
 Amelybe' még nem állt, valóba'
 Egészen kárba veszve volna.

NÉP.

S hogy el fog veszni, félhető?

ANAXIMENES.

Talán. De bajt abban se látok,
 Mert míg az örök Isten lesz még,
 Addig mindig lesznek világok.

NÉP.

De mondd, mi az a végtelenség?

PARMENIDES.

Miért gyötörnek ilyen eszmék?
 Magadba nézz, s benned ha nincsen
 Ami örök — érezni, tudni,
 Úgy nincs, aki rajtad segítsen.

NÉP.

S hol és hogyan gondolkodunk mi?

DIOGENES.

Ugyan miért ugattok itten?!
 Minden bölcset fejtől lábhegyéig
 Gondolkodik, s ők rögtön értik
 A *Mi*, *Hogyan* s a *Legjobb* titkát.

NÉP.

Bennem is lélek lakozik hát?

MIMNERMOS.

Jobb, ha vendégid' kérdezed.
 Mert én a finom érzetet —
 Mit az, ha mással jól teszen,
 S magával is, szent, égi kéjjel
 Tölt el — léleknek nevezem.

NÉP.

S a lélek szintén alszik éjjel?

PERIANDER.

Tőled nem válhat el, valóba',
 S testeddel úgy van összeforrva,
 Hogy nappal jól tevén a testbe',
 Nyugton pihen a lelked este.

NÉP.

S szellem alatt — mondd csak — mit értesz?

KLEOBOLOS.

Azt, mi úgy oldja meg a dolgot,
Hogy csak felel, de sose kérdez.

NÉP.

S ki az, kire mondhatni: boldog?

KRATES.

A gyermek — aki tán ruhátlan,
De nem haboz, szaladni bátran
Fillérjével, tudván a boltot,
Ahol kenyér s cukros kalács van.

NÉP.

S a halhatatlanság hogy' áll?

ARISTIPPOS.

Kezünkben az élet-fonál.
Ki sző — a rokkát jól forgassa,
Éljen, de mást is élni hagyva,
S aztán — az Isten megmutatja.

NÉP.

Jobb a balgának, vagy a bölcsnek?

DEMOKRITOS.

A kérdés könnyen fejthető meg.
A balga higgye: világ bölcse —
S a bölcs ezt nem sajnálja tőle.

NÉP.

Szemfényvesztés s vaksors az úr csak?

EPIKUIROS.

Rám vár, hogy rá felelni tudjak.
A szemfényvesztést nézd kacagva,
A vak esélyt fordítsd javadra,
S mindkettő kedvez s hasznot ad.

NÉP.

És van-e szabad akarat?

ZENON.

Azon mulik, hogy mersz-e tenni?
Akaratodnál megmaradj,
S bár végül tönkre fogsz te menni,
Minden legyen számodra semmi.

NÉP.

Hát úgy születtem már gonosznak?

PELAGIOS.

E kérdésnél nincs semmi rosszabb.
Anyád méhéből — higgyed el —
Legfőbb bűnöd' magaddal hoztad:
Hogy ily ügyetlen kérdezel.

NÉP.

S van ösztönünk a javításra?

PLATON.

Ne lenne ez mindenki vágya:
Nem jöttél vón kérdezni, lásd.
Magadon kezd a javítást,
S ha magaddal nem jössz tisztába,
Úgy ne kívánj gyötörni mást.

NÉP.

Mégis pénz s önzés úr a földön!

EPIKTETOS.

A zsákmányból részed' ne kérd,
S a világ minden kincseért
A rút irigység ne gyötörjön.

NÉP.

S mondd, mielőtt örökre válunk,
Jogos tetszést miben lelünk mi?

A BÖLCSEK.

A legelső szabály minálunk:
A kérdezőket elkerülni.

Átmenet.

— Parabase. —

Régi vágy, mi arra késztet
Minden buzgó szellemet,
Nézni, látni: a természet
Mint él abban, hogy teremt.
Bár sokképpen nyilatkozva,
Az örök Egy megmarad,
S amint azt ön-lénye hozza,
Nagy kicsiny, kicsiny a nagy.
Bár változva, el nem veszve,
Most közel, majd távol ott,
Más alakban egyre-egyre,
— Én csak nézem, s bámulok . . .

Végrendelet.

— Vermächtnis. —

Lény semmivé nem válhat egy sem!
Az Örök mozdúl mindenkben,
Ne bántson hát a percnyi lét!
A lét örök, mivel törvények
Itt minden élő kincset védnek,
Mint a Mindenség ön-diszét.

Ami igaz, rég föltalálva,
S nemes Szellem füzé egymásba,
Az ős-valót hát megragadd!
Te föld-fia, köszönd a Bölcsnek,

Hogy napnak és csillag-köröknek
Kimérte, merre járjanak.

Csak fordúlj ön-magadba gyorsan,
S a központot leled föl ottan,
Miben böles sosem kétkedett.
S mindig találsz törvényt magadba,
Mert lelki léted tiszta napja:
A biztos lelki-ismeret.

Akkor hihetsz érzékeidnek;
Valótlan látszat nem vakít meg,
Ha az ész ébren s nem pihen.
Friss szemmel nézz mindent, örülve,
S ügyesen s bátran járj körül te
E dús világ szép berkiben!

Az élvezetben tarts mértéket,
S ahol a lét örvend a létnek,
Az értelemre bizd magad',
S a múlt állandó lesz, s előre
Él az, mi rejtve még jövőbe',
S öröklét lesz a pillanat.

S ha célodat végül eléred,
S egészen áthat az az érzet:
Igaz a termékeny csupán,
Vizsgáld azt, mi mindent igazgat,
S melynek törvényt csak maga szabhat,
S legjobbak közt nézz társ után.

S mint kezdettől kedvére, csendbe'
Költő s böles oly művet teremte,
Mit meg nem alkothatna más,
Elérhedd úgy a fő-kegyelmet:
A sejtés a nemes lelkeknek
Legóhajtabb hivatás.

GOETHE ANYJA.

A múlt év februárjának közepén telt be 200 éve annak, hogy Goethe anyja, Textor Katalin Erzsébet, mint a majnamelléki Frankfurt város egyik esküdtjének, későbbi vezető városbírájának leánya született.

A kétszázévesztendő forduló alkalmából a frankfurti városi köz-művelődési bizottság megbízta Paquet Alfonz jeles író, hogy írja meg a «Frau Rat» életrajzát, az újabb kutatások értékesítésével is, a nagyközönség részére. A mű szép kiállításban és érdekes azonkorbeli metszetek másával élénkítve, a közelmúltban megjelent.¹ Alkalmat nyújt nekünk is, hogy meggyujtsuk az emlékezés szövétnekét a kiváló nagyasszony képe előtt.

Életről és jelleméről eddig is bő források adtak fölvilágosítást : fia saját költői életírása, Bettina von Arnim könyvei, — különösen a túlsapongó képzelettel kiszínezett *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* — de első sorban a Frau Rat saját levelei, amelyeket Köster Albert adott ki. Ezen az alapon írta meg kiváló életrajzát Heinemann Károly. Paquet «színvázlata» mindazonáltal — a mellett, hogy kelle-mes olvasmány — helyel-közzel új forrásokat is tudott értékesíteni ; másik érdeme, hogy Goethe anyját s a Goethe- és Textor-családot beállította az akkori Frankfurt gondosan megfestett életébe, történelmi és társadalmi környezetébe, úgy hogy a vonzó életrajznak egyszersmind kor- és kultúrtörténelmi jelentőséget is adott.

*

Goethe édesanyja kettős lény és mégis egy. Kettős egységében egyformán megkapó jelenség. Érdekes és — emberi megszorításokkal véve a szót — örökéletű, mint anya, egy lángeszű, nagy ember méltó anyja ; de ugyanakkor megkapó jelenség, mint maga is kivételes ember, nagy egyéniség.

¹ *Frau Rat Goethe und ihre Welt. Eine Farbenskizze von Alfons Paquet. Frankfurt a. M. Englert u. Schlosser. 1931.*

Anyaságában szinte tökéletes. És — ismét földi korlátozásokkal véve a szót — tökéletes az anyai boldogsága. De példakép az ő áldozatossága, békességes tűrése és rezignációja is.

Tiszta és beteljesedett az anyai boldogsága, hiszen megadatott neki, hogy olyan fiút szüljön, fölneveljen, dicsőséges emberi és költői trónon lásson, amilyen fiút századok folyásában is vajmi kevés anya vallhatott szülöttének. És beteljesedett anyai szenvedése és bölcs megadása az élet és a Gondviselés örök törvényeivel szemben. Mert, valljuk meg, itt a földön a legboldogabb anya szíve is nem egyszer hét tőrtől átjárt szív; titkos, elfojtott fájdalmaktól, sokszor fizikai mérleggel nem mérhető tényezőktől érzékenyen meg-meggyötört szív. Különösen végzete ez a rendkívüli emberek anyjának. Hogy ő ezt a sorsot olyan erővel, olyan bölcseséggel viselte, ez is emberi nagyságának egyik ékesen szóló bizonyysága.

Nagy fia szerette őt váltig és hálásan; de szerette és szeretette-e úgy, amint megérdemelte, amily mértékben, amilyen jóssággal és melegséggel ő szerette fiát? Nem. És ebből fakadtak könnyei, melyeket elrejtett, bánata, amelyet ajka nem panaszkodt el senkinek. Büszke magánosságban számolt le bajaival. Kifelé mindig csak a boldog anya mosolygó és sugárzó képét mutatja, a kiegyensúlyozott lélek aranyos verőfényét, «In dulci júbilo; in ständigen Begeisterung».

Földézzük-e anyasága állomásait? Nem, hisz mindnyájan ismerjük. Csak emlékezzünk a frankfurti patricius-ház levegőjére, az apa nehéz és beteg, a legjobbat akarásában is már-már zsarnoki természetére, féltékeny felindulásaira, a nehezen kormányozható serdülő ifjú kilengéseire és lázadó kitöréseire, szárnyaszegett óráira. Mi lett volna ebből a fiúból anyjának, a «fröhlich-listige Bubenmutter»-nek mindent elrendező, elsimító segítsége nélkül? És mindig eleven csillag-hite nélkül, amellyel mindig — a legsötétebb percekben is — bizakodik, hogy borúra derű, a Jezsaiás próféta ígéje szerint: «Újra fognak szőlőket ültetni Samaria hegyén — ültetni fognak sippal, dobbal, nádi hegedűvel».

Vagy emlékezzünk fia elszakadására, a weimari évekre, amidőn 1775-től kezdve csak négy, hét és még több év közével látogatott haza, holott még az akkori, csigamozgású világban is mindössze két-napi postakocsizásába került volna a látogatás. Goethe jelleme kritikusainak súlyos érveket szolgáltat ez a távolmaradása s az érveket még súlyosbítja leveleinek ritkasága is. Viszont igaz, hogy a Frau Rat is megmozdulhatott volna, de az vessen rá követ, aki az akkori világ asszonyainak a család és háztartás szigorú rendje által

való lekötöttségét és talán megrögzött kényelemszeretetét nem ismeri.¹ Számba kell még venni, hogy fiát az udvari tekintetek, a «Minnedienst» Steinné körül, utóbb a Christiane befogadásával járó kényes házi viszonyok szintén meggondolásra bírták, hogy hívogassa-e anyját.

Pedig mennyire szomjuhozta az anya fiának színről-színre látását, vagy pedig — legalább — «ó áldott, ó áldott» keze-írását. 1795 októberében például, amikor fia jelzi, hogy Mainz ostromáról visszatérőben meg fogja látogatni, napokig ott ül az ablaknál s várja, hiába várja ; csak a nagy poggyász érkezik meg. «Sass tagelang am Fenster, guckte mich blind und hielt jede Postchaise für die Deine.» — «E röpke szóban mennyi fájdalom» — s mily bájosan-szelíd dorgatórium a miniszter úrnak, akit tudj' Isten milyen lelki kényszerűség, szeszélyes benyomás vagy kaland térített el föltett jószándékától.

A Frau Rat anyai szeretete sohasem érzélgős, fellengős, cicomás ; nem az, mert igaz. Leveleinek egyszerű stereotip megszólítása : «Lieber Sohn», aláírása is az : «Deine treue Mutter». Gondoskodásában feledi, hogy 40—50 éves «fiú»-val van dolga ; örökre a «Hätschel-hans»-t látja benne.²

Az anya, valámíg él, fiát és utóbb egész családját részeltetni kívánja minden jóban. Sűrűn repülnek a csomagok jóféle ételekkel, ritka újdonságokkal, nyalánságokkal, ruhákkal, ünneplő- és hétköznapi kalapokkal, pántlikákkal, sok egyébbel. Fia jelenlétét szinte magához varázsolná. Amidőn élete utolsó, hetvenes éveiben, hogy a háborús zaklatásoktól szabaduljon és fiát is költőpénzhez juttassa —

¹ Humorosan írja unokájának, hogy a nagymama csak úgy mehetne Weimarba, ha a doktor Faust varázsköpenyegé röpítené át a levegőn.

² «Lieber Sohn, Gott segne Dein Schwalbacher-Wassertrinken. Nehme Dich nur zur Abendzeit vor Verkältung in Acht, denn der Nordwind, — so erquickend er ist — macht gerne Bauchgrimmen». Amikor 50 éven túl járó fia 45 ezer forintért nagy birtokot akar vásárolni, holott nem igen van pénze a vételarra, az anya sok okos érveléssel téríti észre : «Das Gut scheint mir zu gross für Dich. — Du bist kein Landmann — hast andere Lieblingsbeschäftigungen. — wirst leicht zu bevorteilen sein» stb. Amikor megkérlik, hogy unokája, August számára vegyen egy akkor divatos guillotine-játékszer, felháborodva feleli : «Észem ágában sincs, hogy ilyen gyalázatos gyilkolószerszámot vegyek. Micsoda beteg gondolat az, hogy gyilkolást, vérontást szórakoztató eszköznek, játékszernek használnak és megméltelyezték vele a gyermeki lelket!» Weimar erre a dörgedelemre szépen elhallgatott.

eladja az ősi házat, az 1700 kötetes könyvtárt és az évtizedes pompás borokat, amelyeket «alte Herren» titulussal tisztel meg, a Rossmarkt-ra költözik, kényelmes lakásba, ahonnan olyan érdekes a kilátás, különösen a katonai parádékra. Ekkor írt egyik levelében a szellemidéző nő magához vonja az ablakba a fiút, hogy ő is vele lelkendezzék a dísz-fölvonuláson.¹

Hogy fia híradásainak nagy hézagait pótolja, egész levelező-különítményt nyer meg magának Weimarban a legmagasabb személyiségektől a legalacsonyabbakig. Anna Amália anyahercegnő, Göchhausen kisasszony, a furcsanövésű, bohókás apró udvarhölgy, Wieland, az öreg költő, Steinné és fia, Fritz, akit Goethe fiául nevelt és szeretett, Christiane és a kis unoka, végül a hű és okos inas-titkár, Philipp Seidl, mind, mind különtudósítói közé tartoznak. Fritz von Steint kérve kéri, készítsen egy kis naplót s jegyezze föl egy-egy sorral, mit műveltek aznap Goethével, hogy' van ez stb., stb. és küldje el neki a noteszt időnkint. «Egy-egy sor Önnek bizonyára csekély fáradság lenne, nekem pedig lélrhatatlan jótétemény».

Unokáját apja nagy példájával buzdítja minden jóra; még egy kis történelemhamisítás révén is. «A te kedves atyád nekem soha, de soha sem okozott bánatot vagy bosszúságot: ezért is áldotta meg őt a jó Isten, hogy olyan sok ember fölé került.» «Hogy ilyen atyád legyen és te ne követnél el mindent, hogy magad is derék emberré válj, ezt el sem lehet gondolni egy olyan kedves fiúról, amilyen az én Ágostom.»

Kevés szülő viselkedett volna úgy, ahogy ő fiának ú. n. lelkiismereti házassága ügyében viselkedett. Fájhatott neki, hogy csak a harmadik évben tudja meg a benső viszonyt, mert külön tudósítói közül senki sem mert neki ezzel a hírrel kellemetlenkedni. Ezért eleinte tartózkodó volt, de csakhamar megizmosodott az a meggyőződése, hogy fia saját ura és kovácsa sorsának és bizonyosan legjobban tudja, miért tette, amit tett. Amikor a Frau Rat látja Christiane derekasságát és azt, hogy az ő fiát mennyire szereti, mily önfeláldozással gondozza, attól fogva kedves barátnőjévé, sőt leányává fogadja Christianet, akivel a legnagyobb kedvességgel és bőkezűséggel érintkezik.

*

¹ «Soeben zieht die preussische Wachtparade auf; guckest Du doch mit mir aus dem Fenster heraus!» — és ezután fölkiáltójelek egész sűrű sorát kanyarintja le a levélpapíron, mintha illusztrálná, hogyan fordul be a vártára a sípra-dobra keményen menetelő őrség.

Ámde a Frau Rat — mint már kiemeltük — nemcsak anya volt, hanem maga is nagy és eredeti egyéniség. A természet gyermeke, ha úgy tetszik, «vadvirága», akinek adományait az akkori mesterkéltségek kultúra sem tudta megrontani. Körülötte a lelkeken is páncélfűző, abroncsos ruha, porseprő uszály, a kendőzés minden neme, rizspor, szépségflastrom, az álpathos és pityergős érzelgősség konvencionális hazugságai és modorosságai uralkodtak. A Frau Rat többször drasztikusan támadt neki kortársainak: «Olyan nyomorultak, szűkek, összezugszorodottak ezek az emberek, hogy nem tudnak már egy darab derekas marhahúst sem megrágni, sem megemésztetni. A tejes papi, fagylalt, agyoncukrozott sütemény, romlott vad haut gôut-ja: ez az ő gyönyörűségük.» Ezt persze a lelki dolgokra is érti. Iszonyú a korlátoltságuk.

Ő bizony más húsból és vérből való, ha a köntös, a frizura, a marabú-toll, a selyemturbán ugyanaz is rajta. Testileg-lelkileg egészségesebb és üdőbb, temperamentumosabb még egészen hajlott korában is. Tizennyolc éves, amikor Goethét szüli; utána sűrű sorban még hatszor válik anyává, de szervezete ép oly szívós, mint a lelke. Igaz, hogy lehetőleg gondolja is magát. Szereti, miként fia, a miniszter úr, egész életében — a jó ételt. Még szorongattatása és bánatai idején sem mulasztja el a délutáni uzsonnán a finom kenőmájást, este meg a rófnyi rákokat. Hasonló jobban másokat is szívesen részeltet. Szereti a kényelmes és rangos lakást. Már jól bennjár a hetvenes években, amidőn bérlakásba költözik, de csak igényeinek megfelelőbe. Azt mondja, eszeágába se jut, hogy öreg napjaira valami odúba bujjék meg. Jó tíz óra hosszat alszik ötpárnájú nagy ágyában. Szereti a jó és díszes ruhákat; amíg él, folyton érdeklődéssel követi a divatlapokat, melyekkel fia és weimari barátai állandóan ellátják. Erélyesen megreklamál minden elmaradt példányt.

De szereti a mozgást és munkát is. Férje pontos háztartási pénztárkönyvében gyakran szerepel Caia néven, ami tudvalevőleg a római házassági jog formulája szerint feleséget jelent. Tehát sűrűn olvasunk a «Caia dilecta, carissima, suavissima, amicissima» megjutalmazásáról «kiváló szorgalma miatt». Mint háziasszony, olyan körültekintő, mint tükörképe: Hermann anyja. Régi házuk meredek beosztása sok lőtást-futást követel tőle a padlástól a konyháig és pincéig, de munka végeztével mindenről elfelejtkezik és ha magas kedve kerekedik, még idősebb korában is táncra perdül. Mert szerinte a táncban lelki derű és jószág nyilvánul. Már dédanya, amikor dédunokáinak főkötőket és ujjaskákat készít vert csipkéből, mégpedig «nemcsak olyan tessék-lássék munkával, hanem becsületes brabanti

mustrára, háromujjnyi szélesen és pápaszem nélkül». Hetvenhat éves és nem messze van már a halál küszöbétől, amikor eldicsekszik, hogy egyáltalában nem fáradt és ha jó kedve van, kineveti a legfiatalabbat is. Eleven érdeklődéssel kíséri a legújabb találmányokat, a híres úttörő francia léghajós, Blanchard fölszállásait a frankfurti mezőkön.

Lendületes, sőt olykor zuhatagként túlárado és vaskosan kifejező temperamentuma öreg korában furesává és groteszkké tenné, ha tiszteletet nem parancsolnának egyéb vonásai: nagy szellemi ereje és a kilengések után hamar helyreálló méltóságossága. Ezt a finomkodó, legifjabb nemzedék is kénytelen elismerni.

Nagyasszony ő, igazi régi nagyasszony. Nem annyira külső megjelenése, mint inkább belső tulajdonságainak kisugárzása révén. Értelme, kedélye, akarata egyaránt nagy vonásokat mutat.

Iskolázottsága — bár gazdag honorácior-családból származott — a nőnevelés akkori elhanyagoltsága miatt, bizony fogyatékos volt. Alig terjedt túl az elemi ismereteken. De nagyon járatos volt a bibliában és zsoltáros könyvben; egyre-másra idézi sok helyüket; ismert számos népies közmondást és népmesét. Mindez kifejezőmódját is ízesíti, bár sokszor olyan rikítóan, színesen, hogy a papiros is elpirul. Amikor 17 éves korában férjhezment, 26 évvel idősebb nagyműveltségű ura próbálta tovább tanítani, olaszra, zongorára, énekre, szépírásra fogni. A kis feleség engedelmes tanítvány, de nemsokára anyai gondok mentik föl a szigorú leckék alól. Világéletében hadilábon állott a helyesírással, amely különben akkortájt még a tudósok és költők közt sem volt megállapodott; Goethe maga is bizonyítéka ennek. A Frau Rat ugyancsak önkényesen bánt el az idegen szavakkal, szuverén módon ejtette ki és írta azokat.¹

Irodalmi műveltsége mindazonáltal tekintélyes. Fia műveit nagy érdeklődéssel várja, olvassa és próbál a mélyükre hatolni. Amikor a *Hermann und Dorothea*t, mint újdonságot megkapja, három napig úgy hordozza a kebelén, «mint a macska a kölykeit». Schiller is a szívéhez nőtt, mellette persze, a kor divatja szerint, kedveltjei közt szerepel Wieland, különösen *Oberon*ja és a léha, de nagyon ügyes Kotzebue is. A színházat, amely egyszerű mindennapi életének per-

¹ Így pl. «Pradiodiszmusz»-t ír «Patriotismus» helyett, «Konterportion»-t «Kontribution» helyett. Ki ismerné föl az ő «Kontontuckers»-ében a «Konducteur»-t? S ami klasszikusan frank és szász: a bútorzat francia kifejezését, az «ameublement»-t, «amelemang»-nak írja. Schiller nála állandóan «Schüller», akinek «Jungfrau von Orleang»-ját nagyon szereti.

spektíváit nagyon kiszélesítette, a gyermek- és férjgondozás alól föl-szabadultan, csaknem nap-nap mellett látogatja. Gyermekded kedélyét elbűvölteti a színpad varázsvilágával; ép olyan könnyen sir, amint nevet a darabok fordulatai szerint. Idővel azonban már kritikai érzéke is kifejlődik és talpraesetten bírálja nemesak a műsort, hanem a színészek játékát is. Az érdemes művészek nagy patrónája, Weimar felé is. Egyik nagytehetségű művészhez, valami Unzellmann nevűhöz — a nagy korkülönbség ellenére — átmenetileg gyöngéd szálak fűzik. (Ne kutassuk, hogy ez travesztált anyai szeretet volt-e a magános özvegyben, vagy az alkonyodó nő búcsúlobbanása. Elég az ahhoz, hogy Unzellmann utóbb gyöngédtelensége és pénzbeli rendetlenségei miatt kiesett kegyéből.)

Baráti házban, a híres Bethmann-Metzler családban olvasó-kört hoz létre. Ebben Willemer bankár, Goethe Szulejkájának későbbi férje is résztvett. Itt a heti összejöveteleken, elosztott szerepekkel recitálják *Don Carlost*, *Wallensteint*, *Tassót*, *Iphigeniet*, *Faust* akkor ismert részeit, *Emilia Galottit* és *Minna von Barnhelmet*. És ő, mondhatni, sohasem maradt ki ebből az élvezetes munkából. Nagy barátja *Hamlet*nek is és majdnem elájul, amikor egy fölfuvalkodott gazdag borkupec azt mondja, kár ezzel a *Hamlet*tel olyan nagyra lenni, hiszen ilyen együgyű bohózatot ő is tudna firkantani.

A feministák korai elődjüket tisztelhetik benne. Nagyra tartotta a női eszt, amely másminőségű és irányú, mint a férfié. Öregségében ezeket mondta Bettinának: «Olykor, amidőn azt állítják, hogy a nőnek nincs esze, íme, egyszerre csak megáll a férfi esze, — amelyet monopóliumának hirdetnek — úgy hogy így panaszkodik: Uramfia, mitévő legyek? Akkor azután megszólal az asszony és fején találja a szegyet. A világ örökké sántikálni fog, ha a férfi oldalán biceg az értelem, amellyel ő a világ kizökkent dolgait olyan elborult kedéllyel és nehézkesen vonszolja maga után. Mit használ, hogy a nagy világsszellemben benne van a házasság principiuma, ha a férfi értelme mindig csak aggregény-sorban marad».

Már fiatalkorában mutatkozott lelkének az a szükséglete, hogy létét és lényét a realitás korlátain túl terjessze. Fényes képzelése, minden benyomásra érzékenyen visszaható élnék kedélye egészítette ki az élet képét, amely benne a család egyszerű sora, saját értelmének zsongása és természetszerűleg kevés tapasztalata következtében még csak hiányosan alakulhatott ki. Képzeletének ezt a működését Paquet néhány kedves példával világítja meg. Amidőn atyja, aki addig városi esküdt volt, a városvezetői, vagyis városbírói állásra pályázott, családjában senki sem bízott sikerében. A választás napján

csak Erzsébet cicomázta föl magát és legszebb ünneplőjében, hajában selyempántlikákkal, méltóságosan, várakozással teljesen ül a nagy karosszékben, amiért nővérei agyoncsipkedik. És íme, nyílik az ajtó és bevonul a közgyűlés küldöttsége, hogy esküdni vigye Textor uramat, Frankfurt újonnan megválasztott fejét.

A másik eset még kedvesebb. Császárnak koronázzák VII. Károlyt és a Rómerben tartják a fejedelmi lakomát. A városbíró leánykája keresztültör az örök és szolgák seregén s egyszerre csak ott áll a fényes teremben, falhoz lapulva és szemét-száját tátva a nagy fényességen, különösen pedig a császár pompáján. Amikor a választófejedelmek emelt serleggel éltetik a császárt, a kisleány olyan lelkesen és torkaszakadtából vivátozik velük, hogy a császár mosolyogva fordul felé tekintetével. Ő legalább biztosra veszi, hogy úgy látta. Boldogan vonul haza és titkon örömkönyeket sír szobáscskájában. Másnap a kora reggel szürkületében távozik a császár fényes kíséretével. A kisleány fölébred a kocsik robogására, az ablakhoz rohan, kihajol, éppen jókor, mert — ő legalább megint úgy látja — a császár fölpillant a városbíró úr lakása felé, mintha keresgélne valakit, meglátja és újra mosolygó szemmel üdvözli a kis rajongót. Erzsébet legalább szentül úgy hiszi és vallja, még öreg korában is. És még öreg korában is büszke a térdén levő forradásra: ugyanis akkor, lelkes elragadtatásában az ablakhoz rohanva, elesüszott a padlón és egy szög érzékenyen megsebezte térdét. Szívesen szenvedett boldogságában.

Képzetele utóbb is megmaradt; boldog örököse, fia, is többször megemlékezik róla, különösen amidőn a mesemondás tehetségét és kedvét («Lust zum Fabulieren») magasztalja anyjában. De bármily fényes és ragyogó is képzetele, utóbb élettapasztalata és erős értelmének kritikája a földhöz hűvösíti. Szépen mondja Paquet, hogy a Frau Rat ítélete olyan, aminőnek a jó bírósági ítéletnek kellene lennie: mindig a dolgok mélyére hatol.

Amde amint érzékei és értelme tárgyilagossággal ragadják meg a realitást, kedélye nagy tehetséggel sejtí meg a dolgok mögött levő, sokszor érzékfölötti világot. Misztikus hajlamánál fogva rokonszenvez az aszkétikus és magukba fordult lelkekkel, közöttük Klettenberg kisasszonnyal, aki az ifjú Goethére is olyan hatással volt válságos éveiben, hogy utóbb a *Wilhelm Meister*ben egész könyvet szentelt neki. (A mama távolbalátó rezdülései szintén előfordulnak fiánál is, de még régebbi családi örökség.)

Extázisa azonban bizonyos ponton megáll, nem tud túlmenni a misztikum küszöbén; mégis tiszteletet követel azok iránt, akik

tovább tudnak menni a rejtelmek világába: «Wenn man's auch nicht glaubt, braucht man's doch nicht zu verachten».

Vallásossága mély, de leegyszerűsített. Nem szigorúan dogmatikus és egyházi. Ő személyes viszonyt keres a jó Istennel, aki egyszermind az ő ősi, őket soha cserben nem hagyó családi Istenük. «Áthatja a megváltás és megigazulás bizonyosságának csöndes komolysága.» Sziklaszilárd az isteni bölcsességbe és jóságba vetett bizodalma. «A Gondviselés mindent a legjobban szabályoz, napfényt és égzengést megoszt saját titka és igazságossága szerint.»

Kedélye valósággal szomjúhozza a derűt és a vidámságot. Ezért gyűjt maga köré rendszeresen sok fiatal teremtest, a «Sonntagsmädchen»-t, egy kis kedélyes kávéra. Ezért szereti a táncoló, éneklő, tréfás és nyílt bohémeket. Dícséri Julius Caesar emberismeretét, hogy méltán idegenkedett a sovány, sápadt és sötétnézésű Cassiusoktól és Cascáktól. «A lapító emberekben (die Duckmaeuser») mindig van valami Kainból; félek tőlük». Milyen gyakran idézi: «Örüljetek az életnek, valamíg a szövétnek lángol!», meg Götz szavait: «A vidámság minden erénynek az édesanyja».

Mindig lelki egyensúlyra törekszik. Túláradó örömét is zabolázza.¹ De még fokozottabban ügyel, hogy a szomorúság ne hatalmasodjék el a lelkén. Fia mondja róla: — és bizvást elmondhatta volna önmagáról is — «Mindent el bírt viselni, csak a gondot nem; minden kellemetlenség elől igyekezett kitérni és ennek érdekében, ha kell, az ötöt is párosnak venni». Tudatos védekezéssel élt a gondok és bajok ellen, de ha mégis rászakadtak, emberül megküzdött velük. «Rend és lelki nyugalom a természetem fővonásai; ezért mindjárt megteszem, amit meg kell tennem, a legkellemetlenebbet legelőbb és lenyelem az ördögöt, a nélkül, hogy előbb soká ide-oda ókumlálnám».

Harmóniáját másokra is jótékonyan árasztja át: «Isten abban a kegyelemben részesített, hogy tőlem még egy árva emberi lélek sem távozott elkeseredve, lett legyen bármelyrendű, korú, nemű. Nagyon szeretem az embereket; ezt érzi apraja, nagyja; nem vagyok senki erkölcsbírāja (ich bemoralisiere niemand), iparkodom mindenkinek jóoldalát kikutatni, a rosszat pedig ráhagyom arra, aki az ember Teremtője, aki legjobban érti a módját, mint csiszolja le az éleket. S ezzel a módszerommal jól, boldognak, vidámnak érzem magamat».

¹ Ezt írja lelkiállapotáról, amikor valami örömhírt kap: «Frau Aja ajate (azaz újjongott), dass kannst Du leicht denken, doch alles hübsch mit Mass und Ziel. Sie wird ja einmal doch gescheidt werden.»

Lelki derűje vénségében sem hagyja el. Amidőn végül nála is föllépnek a testi nagy fájdalmak, kedvesen duruzsol önmaga ellen, hogy volt elég jó napja, nem lehet örökké rózsákon járni.¹

Végét érezvén, olyan határozottan követeli háziorvosától, mondja meg kereken, hány óráig él még, hogy a doktor, a nagy sötét szemektől szinte terrorizáltan, kiböki: másnap délig. Mielőtt eszmélete elhagyná, pontos rendelést tesz halotti torának rendje, a borok, a perecek, a kalácsok mineműsége iránt és «valahogy ne spóroljanak az aprószőlővel és mazsolával, mert ezt a fukarkodást világeletemben mindig útáltam». Meghívót kap másnapra valami vendégségbe és tollbamondja a választ: ki kell mentenie magát, mert, bizony, közben meg kell halnia. Megrendeli a koporsóját és borraivalóval kár-talanítja az elkésve ajánlkozó második asztalost.

Bettina szerint a végső elszenderedés előtt ezt mondta: «Most pedig a zenére akarok gondolni, amely nemsokára az égben fogadni fog».

Lehet, hogy nem ezt mondta, amint a kritikus utókor legendának ítélte nagy fiának utolsó híres szavait is, vagy legalább szimbolikus értelmezésüket.

Ám mi hadd higgyük, hogy a Frau Rat lelkét csakugyan meny-nyei muzsika fogadta odafönn. Kérdemelte, hogy ott is részese legyen a jó Isten kitüntető kegyelmének, amelynek édességét már földi életében megízlelhette.

WILDNER ÖDÖN.

¹ «Ei, schäme dich, alte Rätin. hast gute Tage genug gehabt. Musst, wenn die bösen kommen, nun auch fürlieb nehmen und kein so übel Gesicht machen. Willst du denn immer auf Rosen gehen und bist übers Ziel, über 70 Jahre hinaus!»

SZEMLE.

A mult esztendő magyar drámairodalma.

— Jelentés az 1931. évi Vojnits-jutalomról. —

A Vojnits-éremmel az 1931-ben Budapesten előadott eredeti tragédiák, vígjátékok és népszínművek közül az irodalmi becs és színpadi siker tekintetében legkiválóbbat kell az Akadémiának ezúttal kitüntetni.

Az egész világnak mindenképpen, politikai és társadalmi, kulturális és gazdasági téren való rettenetes válságai közepett hogyné esnék szó igen gyakran a színház válságáról is, s bizony nem ok nélkül. Kétségtelen, hogy ennek a válságnak okozója nem utolsó sorban a szinte kétségbeejtő gazdasági helyzet, mely a színházak közönségét legnagyobb részben szolgáltató művelt középosztálynak anyagi erejét alapjában megrendítette. De siessünk hangsúlyozni, hogy ennek a válságnak irodalmi okai is vannak. A színházak nézőterei nemcsak azért nem telnek meg, mert a közönségnek kevés a pénze, hanem azért sem, mert a színházaknak nem igen akadnak jó darabjaik. Ha a most lefolyt esztendőt nézzük, szinte megdöbbentő az a sívárság, ijesztő az a színvonal-süllyedés, amelyet drámairodalmunk ebben az évben úgy tár elénk, mintha torzító tükör verné vissza a szomorú képet.

Megjegyezve, hogy a bemutatott eredeti darabok közül egy — Lukács Istvánnak *Az Úr keze* című, a Városi Színházban előadott szép népszínműve, mint pályadíjat nyert mű — a Vojnits-pályázat feltételei szerint tekintetbe nem jöhet, a jutalmazás szempontjából a lefolyt évben hét színháznak 31 darabja volt számba veendő, ami egyáltalában nem kis szám. Ha érték tekintetében olyan lett volna az eredmény, mint számbelileg: a magyar dráma jelentékeny gazdagodásáról beszélhetnénk. A 31 darab színlapján 29 szerző nevével találkoztunk, de valódi mester, sajnos, kevés, író-mesterember sok, új ember néhány, s ezek közt igazán biztató tehetség alig volt a szerzők sorában. A mai jelesebb drámaírók közül Herczeg Ferenc, Zilahy Lajos, Csathó Kálmán ebben az évben nem jelentkeztek új darabbal, amely körülmény természetesen erősen hozzájárult a termék színvonalának leszállásához.

Sajnálatos, hogy olyan erőteljes drámai tehetség, mint Hunyadi Sándor — ki alig néhány éve tűnt föl, s kinek nevéhez fűződik a tavalyelőtti esztendő legnagyobb színpadi sikere, a Vígsházban bemutatott *Feketeszáru cseresznye*, mely drámairodalmunk határozott gazdagodását jelentette s mely a Vojnits-érem legutóbbi nyertese lett — 1931-ben ugyancsak a Vígsházban bemutatott új darabjával, a *Pusztai széllel* távolról sem tudta megjutalmazott darabjának értékét és sikerét utólni. Voltak, akik általánosságban már azt is kifogásolták, hogy a szerző a mult század első felének romantikus fénybe fürdetett betyárvilágából veszi tárgyát és alakjait. Pedig ez még nem lenne baj, — igazi jó drámát bármilyen korból és környezetből lehet írni — az azonban kétségtelen, hogy Hunyadinak ez a milieu nem való, ő azt a pusztai régi magyar világot éreztetni sehogyan sem tudja. Pedig darabja nem kezdődik éppen rosszul, a drámai csomót eléggé érdekesen köti meg az író a forróvérű fiatal özvegy csaplárné körül, aki két szeretőt tart: az öregedő betyárt, színből és a fiatal komiszárust, szívből — s akit az ifjú hadnagy is megkíván. A komiszárus leüti a legyeskedő hadnagyot, az asszony pandúrkékre juttatja a betyárt. Az elképpesztően gyöngye harmadik felvonásban a statárium előtt deus ex machina-ként megjelenik a holtnak hitt, de fölépült hadnagy, s kissé furcsán értelmezve az úri gondolkozást, hamis esküvel megmenti vetélytársát, a komiszárust, az öreg betyár a darabhoz nem tartozó sok minden bűnéért akasztófára jut, a csaplárné és a komiszárus pedig boldogan borulnak egymás keblére, míg a közönség és a kritikusok nagyon elégedetlenül hagyják el a színházat.

A már ismert nevű, sok zajos sikert aratott s tagadhatatlanul drámai tehetséggel bíró szerzők közül Lengyel Menyhért és Szomory Dezső új darabjait nem hagyhatjuk említés nélkül, ámbár távolról sem azért, mintha az akadémiai kitüntetés szempontjából szóba jöhetnének. Mind a két író drámatörténetünknek abba a fejezetébe tartozik, amelynek talán ez lehet a címe: «Elhajlás a magyar dráma hagyományaitól». E hagyományok legdrágábbjai: az erkölcsileg tiszta nemzeti lélek megszólaltatása, erejében és finomságaiban egyaránt magyaros nyelven. S mit látunk az «elhajló» drámaírók veszedelmesen növekvő, termékeny csoportjának darabjaiban? Nemcsak színházi válság van itt, tekintetes Akadémia, de nem is csupán irodalmi, hanem általános erkölcsi válság, amely talán a közélet minden más válságának okozója. Mutatja ezt az is, hogy nagyszámban vannak írók, akik a nemi élet kicsapongásainak, az erotikum bántó túltengésének rikító rajzával vélik a művészi igazságot szol-

gálni, — vannak színházak, amelyek epedve várják ezeket a darabokat. — van közönség, amely élvezi és tapsolja ezeket az alkotásokat, és, sajnos, alig van kritika, amely a pajtáskodás elkerülésével és kellő erkölcsi bátorsággal föl merné emelni kemény szavakból font ostorát mind e törekvések és tények ellen.

Lengyel Menyhért, aki talán mesterénél, Molnár Ferencnél kizárólagosabban és erőteljesebben színpadi író és aki egykor a Nemzeti Színházban *A hálás utókor* című, igen ügyes szatirikus vígjátékával s a Vigszínházban a *Tajfun* című erős kötésű, nagy szenvedélyeket mozgósító drámájával méltó sikert aratott, hogy azután mind lejjebb csússzék a sikertelenség lejtőjén, amin a felettébb cinikus világszemléletre valló *Antónia* zajos külső sikere is csak ideig-óráig tudta — világért sem az irodalomtörténet számára — megállítani, a mult évben három darabbal is szerepelt, három színház műsorán. A Nemzeti Színház a tavalyi idény derekán *A kínai leánnyal* akart kedveskedni a maga igazán egészségesebb lelki táplálékot váró közönségének, talán a japánok és európaiak lelki összeütközését tárgyzó *Tajfun* nagy sikerét várva ettől a kínai tárgyú darabtól, melyet némelyek rémdrámának, egy kritikus pedig — még találóbbr kifejezéssel — drámai rémnnek nevezett el. Közönséges, hatásvadászó, mesterkelt mű ez, Lengyelnek és a lélekben s ízlésben hozzátartozó drámaíróknak gyakori szokásához képest a külföldre számító kiviteli cikknek is szánva. Még szomorúbb, hogy ezzel a darabbal nyelvünknek nem is csak szellemét, hanem még szabályait is bántóan megtapodja a szerző, s ez, sajnos, nem először történik azon a színpadon, amelyet a nemzeti áldozatkészség azért emelt, hogy ott a magyar nyelv a maga legfenségesebb tisztaságában zengjen és hódítson.

Hogy pedig Lengyelnek *Caruso vagy Rhamises?* című, egészen silány, még csak nem is mulatságos bohózata — melyet szerzője «reklám-komédiá»-nak nevez, s melyről az is megállapított, hogy alapötlete idegen származású — hogyan kerülhetett előadásra a Nemzeti Színház Kamara-Színházában, amely intézet, ha engedhet is a mértékből, bizonyos tisztetletet érdemlő színvonalat mégis csak köteles megtartani, az, a rejtvény-járvány mai dühöngése közepett, a legnehezebben megfeyjthető s egyben legszomorúbb rejtélyek közé tartozik.

A harmadik Lengyel-darab: a Vigszínház műsorára került *Evelyn*. Hősnője úgynevezett tisztességes asszony, hű feleség — Londonban, de átruccan Párizsba, s ott egy úgynevezett találkahelyen egy előtte merőben idegen honfitársával együtt tölti az éjszakát. Ezt az undorító expozíciót követő második felvonásban eléggé mulat-

ságos vígjátékot kapunk, az asszony londoni lakásán, hol a férjnél megjelenik egy régi jó barát, aki nem más, mint a ház asszonyának párizsi alkalmi kedvese, kit azonban az asszony nem akar megismerni. A harmadik felvonásban a darab visszakanyarodik a két-életű nőnek drámailag lehetetlen sexual-pathologikus problémájához, melynek során az asszony útilaput köt a szerelmes ifjú talpa alá, férjét pedig figyelmezteti, — s úgy látszik, ez akar a darab morálja lenni, ami eléggé szomorúan jellemző — hogy ne csak férje legyen, hanem egy kicsit szeretője is.

Szomory Dezsőnek, a buzgó s a közönség egy részénél még mindig népszerű drámaírónak új darabja, mely egy évvel ezelőtt a Vígszínházban került bemutatóra, a *Szegedy Annie* című színmű, tipikus Szomory-darab, e fogalomnak minden tulajdonságával. Szomory a maga képességének jellegzetes nemzeti vonásokat nélkülöző volta tekintetében még Molnár Ferencen és Lengyel Menyhértten is túlszár, a nélkül, hogy drámai erőben és ügyeskedésben utólérné őket. Hogy van benne drámaírói tehetség, azt új darabja is bizonyítja, amelyből erősebb erkölcsi érzékű író csinálhatott volna szebb és jobb drámát, különösen, ha külön nyelven ír. Mert amit Szomory nyelvünknek valóságos kerékbetörésével elkövet, az szinte hajmeresztő. Ez a nyelv, mely már nem először kerül nyilvános megrovás alá az Akadémia előtt, a maga rettenetes affektáltságában és magyartalan nyálkásságában: már úgyszólván elviselhetetlen.

Molnár Ferenc híres *Lilioma*, ez az egész föld kerekességét bejárta, megrikató szentimentalizmussal és érzék-esiklandó mozzanatokkal tarkított darab külön egész iskolát vonzott, s a hűséges tanítványok a múlt évben is több darabbal tűntek föl színpadjainkon. Úgy látszik, ez alá a hatás alá került a *Külföldi muzsika* szerzője, Nádas Sándor, — a *Razzia* két írója, Révész Béla és Vitéz Miklós, — de a náluknál kétségtelenül tehetségesebb Szép Ernő is, ki pályája elején *Az egy-szeri királyfit* igazán költői ihlet óráiban írta, de aztán gyorsan hanyatlott, s tavalyi darabja, a Belvárosi Színházban adott *Aranyóra* — ha a maga élvező és tapsoló közönségét megtalálta is — már csak ilyenforma, nagyon léha recept után készült: kavard föl a külvárosi utcák undok szemetjét, — tolvaj órástul, lélekutár croupier, liliomtipró lókereskedő, elbukó leány — szórd e massa közé egy jó csomó malacz-viccek törött borsát, az egészet öntsd le könnyfacsaró szentimentális szósszal — s készen van a kassza-darab, melyet bizonyos körök előtt a siker reményével tálalhatsz föl itthon, s talán találsz megfelelő ízlésű publikumra a külföldön is.

Különösebb nyomatékkal kell szólnunk egy eleddig ismeretlen

nevű erdélyi fiatal szerzőnek, Indig Ottónak darabjáról, *A torockói menyasszony*ról. Ez a darab mult évi október vége felé került bemutatásra a Belvárosi Színházban, s előadásainak száma szakadatlan egymásutánban túlhaladta a százat. Ha ehhez a színpadi sikernek nevezhető körülményhez az irodalmi becs társulna : akkor *A torockói menyasszony* a Vojnits-jutalomnak legalább is egyik jelöltje lehetne. S mit kell megállapítanunk? Azt, hogy ha ennek a síppal, dobbal, nádihegedűvel reklámozott darabnak igazi becsét, irodalmi értékét számjeggyel akarnók meghatározni : még a nullánál is lejjebb kellene kereskednünk. Ez a szép című vígjáték kezdő írónak kezdetleges műve, ügyetlen, sőt ügyefogyott, unalmassá váló, sehogyan sem valószínűsített alkotása. Ösztövére meséje az ennek a darabnak, hogy egy torockói szép székely leányra — anyakönyvi tévedés folytán — ráfognak, hogy zsidó, mikor is aztán az áldozatkész hőssé magasztosított zsidó kocsmáros szolgálatába fogadja az újdonsült fajtájabelit, kezdi tanítani a zsidó hittanra, mígnem jön a teljességgel vélemény nélküli megoldás : egyszerűen kiderül az anyakönyvi tévedés, a leány mégsem zsidó, nyugodtan elveheti a székely legény. A szerző bizonyára érezte, hogy valaminek mégis kell csak lennie egy színdarabban, tett bele tehát egy egészen ízléstelen és időszerűtlen tendenciát : hogy t. i. a keresztyén világban mennyit kell a zsidóknak szenvedniök. Igazán nem tudjuk, hogy ezt a tendenciát igazságnak vette-e az a nagyszámú publikum, amely százszornál többször megtöltötte a Belvárosi Színház tágas nézőterét, de ha igen, — s más magyarázatot nem igen találhatunk — akkor bizvást idézhetjük Arany Jánosnak 1853 januárius 18.-án Tompához írt levelét, melyben keserűen emlékeztet meg a Pesten grasszáló silány írókról, kiket a közönség lelkesen ünnepel, azzal végzi, hogy ha «a közönség ízlését e mostani fickándoázások végkép elronthatják, akkor ne búsuljunk rajta : egy oly közönség tapsa nem ér egy dorombot . . .». Bizony nem ér egy hajítófát az Indig-darab publikumának tüntető tapsa sem.

Volt azonban egy-két darab a tavalyiak közt, amelyek ha nem jelentenek is nagy értéket, sem irodalmi, sem színpadi szempontból, mégis nem kell a kritika vasvesszejével sujtanunk őket. Az Orbók Atilla novellájából Békefi László által színpadra állított *Bécsi menyasszonyt* nem kisebb fórum, mint a Nemzeti Színház méltatta bemutatásra. E darab egyetlen érdeme a tisztességes hang és hangulat, de bizony a drámai szükségszerűségnek teljességgel híjával van, s szerzője immár nagyon is elkopott eszközökkel dolgozik.

Ifj. Hegedüs Sándornak a Kamara-Színház színpadára került darabjában, *A játékosban* megnyilatkozik ugyan bizonyos szellemes-

ség és beszéltető ügyesség, az ötletek azonban mesterkéltek s nem függenek össze szervesen az alakok egyéniségével. Igazi drámai élet nincs a darabban, amely ha nem mondható is unalmasnak, de hidegen hagy.

Két, egészen új, fiatal szerző is jelentkezett, ha nem is valami tökéletes alkotással, de egy s más szempontból mégis érdemes rájuk figyelni.

Közülök jelentősebb művel Szabados Árpád állt elő a Kamara-Színházban. Darabjának címe: *Az asszony és a bolondok*. Történeti jelmezek vannak benne, de történeti levegő nélkül, főlösképpen sok szimbolummal. Sablonos színnyomat az egész, eredetiség, művészet és perspektíva nélkül, melyben a fő jelképes alak, a várúr udvari bolondja, régi minta szerint készült papiros-figura, nagyon halvány színben. De érdeme az írónak a költőiségre való nemes törekvés és a szépen, tisztán hangzó nyelv. Nem kis előny napjainkban, mikor annyi színházban annyi író nyomorgatja és rontja zengzetes nyelvünket.

A másik, szintén némi figyelmet érdemlő új író: Siklóssy Pál, egyelőre még nem egészen a maga lábán jár, a kitűnő elbeszélőhöz, Mikszáthhoz fordult tárgyért, segítségért. Kár, hogy a nagy írónak nem jobb művei közül választott s *Akli Miklós* történetét írta át színpadra. De szívesen hangsúlyozzuk, hogy ebben az átültetésben igen egészséges színpadi érzéket árult el, s jobban szerkeszti meg a darabot, mint ahogy meg van szerkesztve a felettébb lazán összefűzött regény, és a mikszáthi ötleteket is ügyesen szövi bele a darabba. Ha majd alkalmasabb tárgyat választ, remélhetőleg fog még Siklóssy jobb darabokat is írni.

A népszerű Bibó Lajos tehetségét nem igen lehet ugyan kétségbe vonni, azt azonban meg kell állapítani, hogy ha már adott is igen jó részleteket — különösen a több évvel ezelőtti *Jussban* — s ha a magyar paraszt nyelvét nálánál tökéletesebben, színesebben, találóbban senki, még Gárdonyi Géza sem szólaltatta meg színpadon, de viszont végig igazán jó darabot még eddig egyet sem írt. Távolról sem az a mult évi *Csodadoktor*, amely sok, ízléstelen paraszti viccel megtűzdelve adja eléggé idétlen cselekményét, a babona szembeállítását a tudománnyal, vagy legalább a kuruzslót az orvossal, kiélezve az ellentétet azzal, hogy a doktor a kuruzsló fia. Legsikerültebb a darabban a kezdő életkép, mikor egy csomó falusi atyafinak ordinál a csodadoktor. Hanem aztán a darab közepén az egyetemi tanár feleségének művészileg hihetetlen hiszékenysége kivívóan ízléstelen.

Móricz Zsigmond a Nemzeti Színházban bemutatott új darabját, *Kerek Ferkót*, hasonló című regényéből készítette, mely jobb művei közül való. Móricz Zsigmond nem a nagy koncepciók embere, ám ezen a regényén, hogyha jellemrajza fogyatékos és bizonytalan is, nyelvének zamatja és jóízűsége sokat lendít. Móricz általában sokkal jobban, ötletesebben tudja rajzolni a paraszt népet, mint az úri rendet. Ennek kirívó rajzában sokszor bántó általánosítás vezeti tollát, mint például mikor új darabjában is — kedves vesszőparipájára pattanva — megint a tanárt figurázza ki, ami az ország első színpadán különösen visszatetsző. Ez a darabja különben mindenképpen sokkal gyengébb az alapul vett regénynél, mert az epikai érték nemcsak hogy mind elvész benne, hanem teljesen visszájára fordul. Az egész történetben nincs drámai mag, az alakok merőben papirosfigurákká simulnak, a regény robusztus hőse unalmas fickóvá szürkül, a leány egészen motiválatlanul van beállítva, az apa irodalmilag elcsépelt alakká, öreg előkelő hülyévé van pojácásítva, a regénynek ügyesen rajzolt Mancija a darabban rikitó kabaré-figurává válik, az öreg csikós-gazda — a színpadi siker hajszolásában — furcsa szerephez jut: az öreg méltóságos úr kitagadó nyilatkozatát viszi az újsághoz, majd meg pityókosan a fiatal úr szerelni kiküldöttjévé lesz. Stílus-zavar is mutatkozik a darabban. A regény húsz esztendővel ezelőtt íródott, s az akkori időknek a darabba áthozott rajzához nem illik a mai túlzó modern színeket hordozó néhány alak.

Nagyobb értéket jelent Bónyi Adorján új darabja, a Nemzeti Színházban bemutatott *Édes ellenség*, mely a tavalyi darabok egyik legsikerültebbje. Jó környezetrajzot nyújt az érdemes író, a háború utáni idők embereit és kérdéseit hozva színpadra, Erdélyből menekült családot, kenyérkereső nőt, modern léha hölgyeket szerepeltetve. Nagy érdeme a műnek a belőle áramló tiszta levegő, az író előnyösen jellemző ép erkölcsi érzék. Az I. és II. felvonás különösen jó, kellemesen folyó elmés párbeszédekkel, érdekesen gördülő cselekménnyel. Végig leköti a figyelmet a darab, bár a III. felvonásban meginog kissé, mert bizonyára minden néző meglegedettebben hagyta volna el a színházat, ha a derék Judit a kissé léha ifjúból kiábrándulva, inkább az öregedő, de talpig becsületes és férfias, őt igazán szerető főmérnökhöz hajlott volna. Az *Édes ellenség* annyival inkább biztató jelenség Bónyi drámaírói pályáján, mert nagy haladást jelent az író előbbi darabjához, a nagyon is mesterkéltné *Elcsérelt emberhez* képest.

Figyelemreméltó friss tehetség mutatkozik Andai Ernőben, kinek *Porcellán* című, nagyon tetszetős vígjátéka tartós sikert aratott

a Kamara-Színházban. Valami megkapóan kedves derű ragyogja be ezt a darabot, az I. felvonás májusi levegője és orgonaillata árad egész előadás alatt a színpadról. Dramaturgiai szempontból nem valami nagyobbszerű alkotás ugyan ez a *Porcellán*, meséje nem éppen lélektani indítékok acélrugóin forog, de nagyon elmés ötletek viszik előre a cselekményt következetesen, érdeklődést keltve. Egy csupa-temperamentum leánya a főszereplő, aki voltaképpen a komoly, pedáns művészettörténész tanárt szereti, de a tanár úr minden szerelmes érzése mellett is olyan élehetetlen, hogy nem tud a vallomásig eljutni, s így aztán a leánya sóvárgó lelke valami mesebeli herceg eljövételének reményével telik meg. Egy villa kertjéből kinyúló orgonáról virágot szakít, egy idegen fiatalember tetten éri, s tőle az ártatlan lelkű leánya csak úgy tud menekülni, hogy beszalad a villába, azt füllentvén: az az ő otthona. Ám az a villa egy volt német uralkodó hercegé, s a leánya után az ifjú is bemegy. A leány azt hiszi, hogy ez a herceg — ám a közönség megtudja, hogy ez csak a hercegi titkár. A fiatal ember — herceg képében — elmegy a leány apjához, a híres régiség-kereskedőhöz, hogy egy drága porcellán-vázát agnoszkáltasson, végül azonban kisül a színpadi társaság előtt is, hogy a fiatal gavallér nem herceg, s a porcellán is utánzat. A leánya és a szerelmes professzor összekөрülnek, de csak úgy, hogy a leány kéri meg a félszeg tudóst. Kár, hogy a leány szerelme a tanár iránt nincs eléggé éreztetve, s ezért aztán végül a leánynak a tanárhoz hajlása kissé mesterkéltnek látszik. Egyébként ennek a szeretetreméltó darabnak írója finom eszközökkel dolgozik, s érdeméből mit sem von le, hogy szinte érezhetőleg az *Elzevir*nek, Hevesi Sándor kitűnő vígjátékának hatása alatt áll.

A mult esztendőnek legszebben, legjelentősebben kimagasló színházi eseménye a Nemzeti Színházban húsvétkor bemutatott *Magyar Passió* volt, Voinovich Géza koszorús drámaírónk remekbe készült műve.

A liturgiai dráma, mely, mint a középkori drámának mindenütt első formája, valamennyire hazánkban is megvolt az Árpád-házi királyok korabeli templomokban, s később, némileg fejlettebb fokon, passio-játék alakjában itt-ott a templom előtti téren is meg-megjelent, városi élet hiányában nálunk nem igen fejlődhetett tovább. Napjainkban, a háború utáni időben néhány éven át a Nemzeti Színház a nagyhétén a XV. századbéli francia Arnould Gréban szépen megszerkesztett *Igazi Passió*ját adta elő, melyet Váradi Antal költői szépségekben gazdag, színes trocheusokban dolgozott át. Három évvel ezelőtt pedig húsvétkor egy Max Mell nevű modern osztrák

költőnek tagadhatatlanul sok szépséggel ékes *Új passió-játékát* hozta színre a Nemzeti, mely azonban nem Krisztus szenvedésének történetét érzékíti meg, hanem az Úr Jézus követésének szükségességét hirdeti, a XVII. században egy osztrák várban lejátszódó esemény keretében. Ez a darab, minden érdekessége mellett sem vált be úgy a nagyheti alkalomra, mint a középkori író passió-darabja.

Tavaly aztán új meglepetést szerzett s fényes diadalt aratott Nemzeti Színházunk husvét idején, Voinovich Géza *Magyar Passió-jával*. A diadal nem csupán a Nemzeti Színházé, hanem egész irodalmunké, melyre nagy nyereség ez a darab, a világ leghatalmasabb és legfenségesebb tragédiájának a magyar lélek prizmáján áteresztett sugarak nyomán élénk táruló képe. Nemcsak azért *magyar* ez a Passió, mert magyar szerző írta meg, trocheusi lejtésű zengzetes versekbe szedve, hanem mert erőteljes költői koncepciójában a bibliai történet szervesen szövődik át a nemzeti gondolat és érzés arany-szálaival, azonkívül, hogy a középkori passiók mintájára az új-testamentomi mozzanatokát ó-testamentomi példázatok támogatják. «Passió ez, — mondja a könyvalakban is megjelent mű előszava — de nem a szentföld olajfáit lengeti itt a kétezzer év előtti szél. Nem; ez *magyar* passió...»

A XV. század derekán — pontosan 1465-ben — Kassa városában István, magyar építőmester vezetésével, de a felvidék többi népfajának, a magyar mellett tótnak és németnek is közreműködésével templom épül Szent Erzsébet királyleány tiszteletére, s husvét hetében Domokos- és Ferenc-rendi szerzetesek a templom előtti téren készülnek a passióra, és a szent játékban aztán a nézőkként odasereglett polgárok közül is többen résztvesznek. A templom épülete már elkészült, csak a Mátyás-torony van félben, éppen most illesztik falába az ország-címert.

Magyarország ez a föld itt —

kiáltja nemes indulattal az egyik magyar kőfaragó —

Hát magyar a templom is.

A mi földünk, amin áll,

A mi kövünk a fala,

A mi eszünk építi:

István mester tudománya,

Mátyás király aranya.

A derék templomatya pedig egyik türelmetlenkedő barátának felelve megjegyzi, hogy:

... Egy templom lassan épül.
 Ha kész van is, mindig készül.
 De azután örök is ám.
 Áll, ameddig áll az ország ...

Aztán kezdődik a játék, ó-testamentomi képpel, Kain és Ábel példázatával, melynek során az emberszívben élő egy cseppnyi Ábel-vér elpusztítására a Sátán a megszemélyesített bűnöket hívja segítségül. De aztán az Irgalom szavát meghallgatva az Úr. Gábor angyal ajkán megzendül a megváltást hirdető boldog üzenet:

Mennyből az angyal
 Lejött hozzátok ...

Hódol a három király, de jön a negyedik is: Szent István, ki országát felajánlja Isten-anyja Máriának. Példázatul megjelenik Góliát, s az ellene az Úr nevével jövő Dávid, hogy aztán folytatódjék az új-szövetségi történet: János megkereszteli Jézust, a Mester megtisztítja a templomot a kufároktól, tanítványokat gyűjt, példázatokban tanít, s szent ajkán megcsendülnek az evangélium leggyönyörűbb igéi. Igazán ihletett tollal megírt jelenetek keretében látjuk a samariai asszonyt, majd Mártát és Máriát, a virágvasárnapi diadalmas bevonulást, a Péter apostolt személyesítő Gratianus barát idézi az Úr nyomdokain járó magyar szenteket: Imre királyfít, Szent Lászlót, Erzsébetet, a «rózsák szentjé»-t, és az «Árpád-házi lilomszál»-at, Margitot. Következik Judás gyalázatos alkuja, s ekkor — megrázóan költői kapcsolatként — hirtelen roppanás hangzik a templom felől, s az ország-címer ketté reped. Kassa népe riadtan áll, ám István mester nemes szóval biztatja az embereket:

Ne féljete! Ez a templom
 Sok száz éve már, hogy áll.
 — — — — —
 Őserő van e kövekben ...

Gratianus barát pedig átszellemülten hirdeti:

... Az Úr hatalmas!
 ... Ha ő akarja:
 A mi széttört — összeforr ...

Eddig a passió első része. A második rész a megrendült templom helyreállításával kezdődik.

A széjjel omlott romokból
 Most készül feltámadása.
 — — — — —

Épebb lesz, mint valaha —
 mondja István mester.

Újabb ó-szövetségi jeleneteket látunk : Józsefet és testvéreit, majd Ábrahám áldozatát, intő és magyarázó példaképpen. Következik az utolsó vacsora képe, Jézus gyönyörű jelene anyjával, Máriával, aki

A boldogságos Anyából

A fájdalmak anyja leszen . . .

Azután a fák királyválasztási jelene tárul elénk, melynek indítékául egy régi magyar misztériumban fennmaradt népies adalék szolgált, s mit szintén igen szépen írt meg Voinovich. A különböző fák versengenek, hogy melyik legyen köztük király. Közben lejátszódik a gecsemánéi fenséges vívódás képe, hangzik Gábor angyal biztató szava, elcsattan az áruló csók, tövissel koronázzák és elhurcolják az Urat, a fák pedig határoznak : az olajfa legyen királyuk, melynek árnyában megpihent a mester, s melynek törzséből faragta keresztfáját a gaz világ söpredéke.

Folytatódik Jézus története, a galád bíraskodás, a kétszínű Pilátus kézmosása, Jézus viszi keresztjét, de a megfeszítés csak képzeletben folyik le, egyesek elbeszélése nyomán, s halljuk az ó-szövetség hatalmas prófétájának, Ésaíasnak megrendítő szözetát :

Rejtezzetek az Úr elől

Szikkák hasadékkba! . . .

— — — — —
A Seregek Ura büntet . . .

De István mester kilép a templomajtón, s bizalommal hirdeti, hogy :

Mit a földindulás ártott,

Ész, erő mind helyrehozza . . .

S a szent történet is újabb képeket nyújt : az asszonyok jelene-tét az üres sírnál, azután a kereszt dicsőítése során megint gyönyörűen fonódik egybe az evangéliummal a hazai történet, a magyar szentek föllépésével s megragadó szavaival.

A játék befejeződik, a nép oszlik, ajkán énekel :

Magyarországról,

Romlott hazánkról,

Ne felejtkezzél el

Szegény magyarokról . . .

Ez a drámai mű nagy nyeresége színpadnak és irodalomnak. Elgondolása, megszerkesztése, megírása igazi költőre vall, aki az egymást szerencsés rövidséggel nyomon követő részletek drámaiságával és dikciójának minden hangos, stílszerűtlen páthoszt kerülő

biblikus egyszerűségével erősen meg tudta fogni a nagyközönség lelkét is. A Nemzeti Színház estéről-estére nagy hatással adta a husvéti ünnepek során, s az országosnak mondható sikert még fokozta és jelentősegteljesen koronázta be a darabnak Szegeden, a nyár elején, szabad ég alatt, a fogadalmi templom előtti óriási téren több-ezernyi közönség előtt történt megismételt előadása.

A Vojnits-bizottság, míg egyrészt szomorú szívvel vette számba a mult évi, sok tekintetben gyenge, sőt lehangolóan sívár színházi termést, addig másrészt örömmel állapította meg, hogy mégis lehet szólni egy-egy tehetséges és nemes törekvésű szerzőnek dícséretes munkájáról, s volt egy mű, mely önálló irodalmi becsével, költői koncepciójával s határozott színpadi sikerével az Akadémia méltán szigorú, szükségszerűen magas mértéke szerint is ősziinte elismerést érdemel.

Ehhez képest a bizottság — mely Szinnyei Ferenc r. tag elnöklése alatt Kéky Lajos l. tagból és az előadóból állott — egyhangúlag hozott határozatával arra kéri a tekintetes Akadémiát, hogy az 1931. évre szóló Vojnits-éremmel Voinovich Géza *Magyar Passióját* méltóztassék megjutalmazni és kitüntetni.

Szász Károly.

A *Szemle* évenként közölni szokta az Akadémia Vojnits-érmének odaítéléséről szóló jelentést, mely rendszerint az egész esztendő színmű irodalmát ismerteti és bírálja. Ezért nem térünk el a szokástól most sem, midőn a jelentés e folyóirat szerkesztőjének munkájáról is megemlékezik.

Szerk.

IRODALOM.

Kazinczy pályája.

Négyesy László: *Kazinczy pályája*. Kazinczy halálának százados évfordulója alkalmából a művelt magyar közönség és a tanuló ifjúság számára közléteszi a Magyar Tudományos Akadémia. 8-r. 171 l. Budapest, 1931.

Telik-múlik az idő, «nemzettevő nagyjaink» születésnapj centenáriumát kezdik fölváltani haláluk százados vagy félszázados évfordulói. A mult év augusztusában megérkezett a Kazinczyé; de milyen különös játéka a sorsnak, hogy a széphalmi mester, aki maga volt a megtestesült reform és optimizmus, fáklyavivője az örök haladásnak és fejlődésnek, aki börtönében is fajunk feldicsőítéséről álmódott: — születése és halála százados ünnepein a legsötétebb gyászban találja nemzetét. Vagy földi hivatása még a csillagok közt is folytatódna, hogy mintegy élő szimbolum folyton sugalljon és lelkesítsen s valahányszor veszély fenyegeti nemzetét, ő is megjelenjék, mint tette egykor, az abszolutizmus sötét éjszakáján?! Bárhogy legyen, mindnyájan éreztük, hogy közöttünk van s fajunk életerejének egyik legsodálatosabb képviselőjére tekintünk benne. Az is fölemelő volt, hogy az országos tisztességadásban az az intézmény járt előttünk, amely alapítása pillanatától fogva a legközelebb állt szívéhez: Tudományos Akadémiánk, amely a széphalmi ünnepek után most egyik kitűnő tagja tollából nyújtja Kazinczy pályája rajzát, ünnepi ajándékkul a művelt magyar közönségnek és a tanuló ifjúságnak, hogy megfejtse előttük azt a rejtélyt, «hogyan kötelezheti örök halára nemzetét abban az időben egy vidéken élő, szerény vagyonú magyar nemes, aki se államférfi, se hadvezér, se egyházfejedelem, se alapító maecénás nem volt, s hogyan tehetett messzebbható szolgálatot a nemzetnek, mint bármely hatalmas kortársa, nagyobb, mint Rákócziól Széchenyiig bármely más magyar ember.»?! Ám a Négyesy könyve, amint ezeket fölfejt, koránsem pusztá életrajz, nem is elvont méltatás, hanem színes kortörténeti rajzok keretében inkább arra felel, hogy ez a pálya honnan indult ki és hová emelkedett. Reformjainak mik voltak az egymást sugalló és magyarázó indítékai?

Szerinte Kazinczy egyénisége voltakép már a fellépése előtt kialakult s az uralkodó vonás benne — különben is igénytelen testalkata mellett: — a lelki tényezők túlsúlya, kiváló szellemi és érzelmi energiákkal, amelyek között a legjellemzőbb rendkívüli fogékonyága és sokoldalú érdeklődése, miáltal könnyen hangolódik s kedélyvilága állandó hullámozásban reng. Talán ép e miatt nincsenek nagy szenvedélyei, de vannak állandó és nagy érzései, s bármely jelenséggel szemben elsősorban a tetszés vagy nem-tetszés szempontjából foglal állást. Tehát minden ízében esztétikai természet. Ez irányítja erkölcsi magatartását, ez még tudományos érdeklődését is, amely meglepően sokoldalú ugyan, de nem annyira elméleti, nem is gyakorlati, mint inkább filológiai és történelmi színezetű, mint ahogy a mindennapi életben sem a gyakorlati célok vagy politikai és gazdasági ügyek kötötték le állandó emóciók közt pezsgő figyelmét. Pedig a tevékenység valóságos életeleme, melyben a benyomások elevenségét nyomon követi a feldolgozás sokrétű munkája, új szintézisek és eszmék alkotása, a közlés, a továbbadás ösztönös hajlamával. Érthető, ha ez a minden ízében művészlélek nem tudós elméleteket alkot, hanem írni fog s a mellé irodalmi életet teremti, szervezni, irányítani és kormányozni kíván és mivel inkább írói, mint költői rezgésű, «abban, amit ír, több lesz a szellem, mint a költészet. költészetében meg az érzés és ízlés, mint az alkotó erő». Vajjon az ilyen finom lelki szervezet tevékenységének lehetett-e főbb tárgya és eszköze, mint a nyelv és méltóbb tere, mint az irodalom? Valóban, amit ezekért Kazinczy izgatva, terjesztve, munkáltatva véghezvisz, az egyenesen vezéri adomány, mely a génusz mértékében jelentkezik nála s hivatását egyértelművé teszi a nemzeti szellem regenerálásával.

Az ifjú reformátor azonban nemcsak esztétikai, hanem erkölcsi lélek egyszersmind, akinek erkölcsi érzése és ítélete mintegy iker-testvére ízlésének, s ha valami jót tesz, egyszerre érzi annak — mondhatni — a szépségét is. A mellett szeretetreméltó, áldozatos és altruista, akinek a szíve folyton másokért dobog s különös ösztönrel érzi meg mindenben a közösség szükségleteit. Igen, ebben az altruizmusában gyökerezik szélesebb hullámveréssel fájának és nemzetének szeretete, valamint fennkölt humanizmusa, mely korán az emberiség szabad kifejlését s az emberi méltóságot írja zászlajára. Ezért óhajtja a maga egyéniségét, benne és általa az egész nemzetét minél teljesebb mértékben kifejteni; érette támadni és rombolni ha kell, de mindezt mindig a haladás gondolatával s olyan törhetlen optimizmussal, aminő csak az apostoli lelkeket szokta hevíteni. Így lesz aztán még erkölcsi tekintetben is nevelője kora ifjabb nemzedékének.

Hogy ezeknek a nagy erényeknek voltak bizonyos árnyoldalai is, pl. amit már kortársai észrevettek: «némi asszonyos vonások»: hiúság, hír-, dicsőség-vágy, kelleténél talán nagyobb hajlékonyság stb., egészen természetes, de ha ismerjük korát, az ő rendkívül társas szellemét és véralkatát, könnyen meg fogjuk neki bocsátani. Hiszen hibái is voltaképp ikerhajításai magas céljai szolgálatának, amikor egy elalélt nemzet százados közönyét kellett megtörnie, új irodalmat, ízlést és nyelvet teremtenie. Amikor ismerte jól a maga becsét s félszázados mártírpályája alatt egyéb jutalma sem volt, mint nemes önérzete s barátainak az elismerése!

Igen figyelemreméltó részlete Négyesy tanulmányának az a néhány lapja, amelyen széles kultúrtörténeti kitekintéssel azt vizsgálja, hogy kint, a közösség életében mint ragadta magával az ifjú Kazinczyt a kor áramlata: a nemzeti megújulás erőfeszítése és a felvilágosodás európai mozgalma. Hogy amannál miként segítik a családjából hozott atavisztikus erők, a Rákóczi- emlékek, emebben meg a bécsi testőrírókkal való gyakori érintkezése, a Jozefinizmus, a század kételkedő iránya és francia olvasmányai, különösen Voltaire és Rousseau, a nélkül azonban, hogy az aufklárizmus túlzó irányához csatlakoznék. Kazinczy ép annyira ment a felekezeti türelmetlenségtől, mint a materializmustól vagy a féktelen szabadosságtól. Általán véve: annak hódol, ami valóban haladás, s ha «világpolgárnak» tartja is magát, mindenkifölött magyar ember, aki fajunkat, nemzetünket az emberiség legértékesebb tagjai közé szeretné emelni.

Íme, ilyen lelkeséggel lép ki Kazinczy az irodalom terére, s amikor írni kezd, egyszerre három irányban mutatkozik be a közönségnek: mint költő, fordító és irodalomszervező. Költőként Ráday módjára dalokat ír s arra törekszik, hogy azokat hangban, formában megneemesítve, versenyképessé tegye a németekével. Többször átsimított Gessnerében meg meglep a stílus újszerűsége, prózájának költőies bája és műgondja, amit pedig az Előszóban irodalmi elveiről hangoztat, «valóságos hitvallás nyelvünk kiválósága mellett». Más-ként gondolkodik azonban, ha mint műfordító ítélkezik fölötte, ahol már lépten-nyomon elakad az író s azt sem tudja, hogy «vajjon az idiotizmust (magyarságot) áldozza-e föl az energiának (tömörségnek), vagy az energiát az idiotizmusnak»? Ezért szentel hát olyan soká és olyan nagy gondot a fordításoknak, mert elsősorban az irodalom eszközét, a nyelvet, a formát akarja kiművelni általuk; hogy mintákat adjon a műfajokra és stílnemekre; kellő példákat az előadásra, amennyiféle egy-egy eredeti írótól nem telhetik. S abban, amit nyújt, már fölléptekor mester, sőt meghaladta a régeb-

bieket, meg első ideálját, Báróczyt is. Ekként érik meg benne az irodalom megszervezésének gondolata, ép a legválságosabb években, a magyar nyelv szorongattatásának s az éledő nemzeti felbuzdulásnak idején, amikor előtte már annyian próbálkoztak egyesülni, iskolákká alakulni, irodalmi társaságokat és organumokat teremteni. De az akadályokon sorra ellankadtak vagy szétszóródtak, míg ő érzi, hogy neki a maga klasszikus és modern műveltségével, széles és iskolázott ízlésével, fáradhatatlan erejével és szervező tehetségével mindez sikerülni fog. Vezérré kíván lenni s e célból elsősorban megfelelő szervre, folyóíratra van szüksége, mely jó szerkesztésben az egyetemes eligazodást szolgálja. A folyóiratban meg kritikára, hogy a közönséget és az írókat tájékoztassa, a valóban érdemes tehetségeket kiválogassa. Igaz, hogy kezdeményei, a *Múzeum* is, az *Orpheus* is nihamar megszűnnek, de nyiladozó szellemi életünkben mégis mély nyomokat hagynak maguk után s bizonyos európai színvonalukkal és korszerű eszméikkel sok tekintetben korszakos jelentőségűekké lettek abban az időben.

Szintén nemzetiítő programja szerint karolja föl a színészet és színműirodalom ügyét oly formán, hogy az anyagi eszközök megteremtése körül főurainkra, a Társaságok megalakításánál műveltebb ifjainkra gondol, míg maga a színi literatura felvirágoztatását tűzi ki sürgős feladatul. S mivel eredeti darabokra egyhamar nem számíthat, egész sorozatot indít meg a külföldiekből. Mintha száz kézzel dolgoznék, s bár a könyvkiadókkal és a cenzúrával töménytelen baja van, könyveit még külső csínben is példaként nyújtja nemzetének. Amit könyveivel nem bír, elvégzi leveleiben, amelyek már ekkor behálózzák majdnem az egész országot. Kazinczy hivatásának legmélyebb indítéka, magyarázza meggyőzően Négyesy: nemzetiségünk kifejtése. «Csak a nacionalizmus! Az nékem az ideleumom. Csak nemzetiségünk álljon szentül, a többen nem törődöm.» S ezt a hitét akarja átönteni írotársaiba, át nemzetébe, együtt a haladás és fejlődés gondolatával, mert sugallatszerűen érzi és hangsúlyozza is, hogy ezt a célt senki oly világosan nem látja, mint ahogy ő. Hogy ő is küldetve van, ő is apostol, akiben megvan a buzgalom, állhatatosság, a lángnyelv és lélekébresztő erő.

Reformátori munkásságának a kerete és iránya fogsága után a viszonyok szerint módosulást szenvedett. Egyik legfőbb gondolatát, a felvilágosodás terjesztését, abba kell hagyni. Abba a színészet ügyét, így mindenkifölött a szépirodalom fejlesztésére fordíthatja minden figyelmét: «kibontakozni az ódsiságból, határozott európai kultúrát adni a literatúrának szellemben és ízlésben; klasszicitást

annak antik és modern értelmében». Minderre a legelső teendő nyelvünk kiművelése, a nyelvújítás, ahol nem idegenkedik már célja érdekében a merészebb tanításoktól sem. Nyelvi reformját nyomon követi a stílus kiképzése, amelyet meg a külföldi remekek átültetésével kíván megalapítani. Ezért karolja föl sorra és tudatosan azokat az irányokat, amelyekben a legtöbb kultúrát és a legművésziesebb törekvéseket látja (Báróczy, Ráday, Virág, Dayka), segíti kiadásra enemű műveiket; támogatja a feltűnt reményteljes ifjakat (Kölcsey, Szemere); teszi közzé a magyar nyelv és íróművészet régi emlékeit (Dévai, Sylvester) s állítja Ráday nyomán új fénybe Zrínyi költészetét. Közben levelez fáradhatatlanul, de már nem csupán bókolgat, hanem bírál és korhol, ha kell (leoninisták, Földi, Csokonai, Debrecen), s már példát ad a kritika jogosultságára, mint Versegly és Himfy köteteinél. Végül közléstesz (1814—16) mintegy hirdetett elvei alkalmazásaként: *Összegyűjtött műveinek IX kötetét*. Ennek a IX kötetnek megint minden darabjával van valami célja, röviden kifejezve az, hogy más-más stíltípusokra (műfaj, hang, író), az előadásmódban az idilli és szalónias, a humoros, érzelmes és pathetikus nemre is nyújtson mintákat. Amint mintát nyújtott már az antikokkal a nyelv tömörségére és méltóságára (Sallustius, Cicero); költészetében: a modern dalra, epistolára és epigrammra, rímtelen ötöd- és hatodfeles jambusaival az újabb magyar drámai nyelvnek.

Ami már nyelvújítását illeti, ezt is a Mester legbensőbb «munkatervéből» bontogatja ki Négyesy s többször kiemeli, hogy irodalmi reformjával együtt ez is eleve a szíven feküdt, mert nyelvünket is éppen olyan sajátossá, eredetivé és hasonlíthatatlanul széppé akarta formálni, akár amaszt. S mikor pallérozni kezdi, valami ideális tökély lebeg előtte, a többi nyelv minden előnyének áthozatalával s hogy aztán benne nemzeti életünk egyik legerősebb támaszát biztosítsa. Innen, hogy Kazinczy újítása korántsem pusztá szóújítás, hanem irodalmi és társasági nyelvünk szólamkincsenek, jelentés és fordulatbeli gazdagságának kiképzése. Más szóval «stíluújítás», esztétikai, nemcsak grammatikai elvekkel, amely el akarja választani az irodalmi nyelvet a mindennapitól s megalapítani külön-külön a «stílusnemeket». Folyton hirdeti, hogy nem a «nyelvszokást», hanem a «nyelv ideálját» tartja főtörvénynek, hogy a szépíró nem ismerhet nagyobbát, mint hogy írása szép legyen. Végül *Orthologus és neologus* stb. című dolgozatában (1819) higgadt és böles mérséklettel tisztázva az elveket: a harcot eldönti s a maga korszakos küldetését befejezi.

De ekkorára már megmozdult a magyar föld s lassanként egy egész új nemzedék támad nyomában, amely új ízlés és új eszmék

lobogója alatt ugyan, de a «szent öreg» főbb vívmányait magáévá teszi. Nyelvünk jogosult helyét pár évtized alatt mindenütt elfoglalja. A költészetben Vörösmarty, a prózában meg Kölcsey és Kisfaludy K. váltják valóvá azt a csodát, amelyről Kazinczy még csak álmodott. Szaporább ütemet vált a nyugateurópai versformák kiképzésével «versújításunk», míg a hódító romanticizmus napja színműirodalmunkat és szépprózánkat lendíti föl s egyúttal a kritika jogát intézményessé avatja. Az új s már «nemzetiessé» vált irodalomnak is új vezére támad: Kisfaludy Károly és új központja: az ország fővárosa s feltűnik, mint a nemzet «egyetemes reformjának» vezére: Széchenyi István. A legnagyobb magyar, aki azonban csak Kazinczy küldetését folytatja tovább s küldetése az övé nélkül igazában el sem képzelhető. Ám úgy, ahogy ezeket fölfejtí Négyesy, megejtő logikával, tömör és mégis művészi nyelven, Kazinczy-tanulmányaink egyik legjobb fejezetét, benne a Mester valódi apotheosisát alkotta meg. Végző gondolata pedig, amellyel könyvét zárja, méltó, hogy a szállógék szárnyára emelkedve közkeletűvé válják közöttünk. Ez a mondat így hangzik: «Hitt, küzdött, szenvedett és alkotott. Emléke olyan tiszteletet érdemel a haza és emberiség előtt — mint az egyházban a szenteké!»

Mindezt egy életrajzi elemekkel, kor- és művelődéstörténeti kitérőkkel gazdagon átszőtt rajz keretében mondja el Négyesy, úgyhogy, bár könyve aránylag röviden tárgyalja hőse pályáját, mégis egy nagyszabású tanulmány benyomását teszi ránk lépten-nyomon. Már a biográfiai rész is, amely elől önálló fejezetekké kerekedik, hovatovább háttérbe szorul vagy a lelkiélet sodrába fonódva csak olyan mértékben jelentkezik, ami amannak magyarázatául okvetlenül szükséges. Csak fogságáról és élte utolsó tizedéről szól még külön-külön, amit eléggé indokol amannak vízváltasztószerű katharzisa és mert az aktái is voltaképp most láttak napvilágot teljes szövegükben. Emitt meg, hogy a célhoz ért herosz alkonyát mutassa be, amint küldetése végén kiköt a parton, amely part már az új nemzedék, Széchenyi Magyarország. Négyesy éber tollának azonban van gondja rá, hogy még azokat az exoterikusabb fejezeteket is (Gyermekkor, Diákévek, Joggyakorlat stb.) mentől bensőbb rajzokká, szellemiebbekké tegye. Minden külső-belső tényezőt úgy csoportosít, hogy lehetőleg az ifjú lelkiségére szórja a maga sugarát. A leendő ízlés- és nyelvújító, aki már gyermekül nagyszerű benyomások részese; az iskolában írói babérokra vágyik; látja a császárvárost és múzeumait, s amikor más, korabeli diák még fogalmazni tanul: ő már Gessner és Báróczy prózáján lelkesedik. A joggyakor-

nok előtt pedig hogy' tárul fel a korabeli magyar életnek szinte minden szépsége! Alig hogy beköszönt, minden állomásán egy sereg arckép villan elénk: bájos és művelt nők, tudós férfiak, lelkes arisztokraták, a XVIII. századvégi szűkes magyar világ reprezentánsainak arcképcsarnoka. Már hol silhouette-ben, hol pastellé finomodva, a szerint, amint az ifjú Kazinczyra múltabb vagy mélyebb befolyást gyakoroltak. A házi és iskolai nevelés, a példák és élmények dússzövedékű rajza után jönnek az országos és európai mozgalmak hatásai. Így látjuk megjelenni a «nemzeti megújulás» politikai, társas és irodalmi áramlatait, a «felvilágosodás» ragyogó napját, amint ideig-óráig bennünket is fölvert izzó sugaraival. Ez a hat-hét lap, amellyel a nemzeti psyche arcán végigfodroztatja, Négyesy könyvének legfigyelemreméltóbb lapjai közé tartozik. De hasonló pompás vonásokkal festi lentebb az akkori szabadkőművesség eszményeit és szerepét, II. József abszolutizmusát és elveit, amelyek kedvéért félretolja alkotmányunkat, de visszahatásként fölébreszti az alvó nemzetet.

A kor rajza mellett ép oly jelesek Négyesynek irodalmi és esztétikai jellegű kitérései: a felújulás korának iskoláiról, szervezkedéséről és ellankadásáról (53. l.) s bennük Kazinczy élesztő szerepéről, színművészetünk és drámairodalmunk első szárnypróbáiról stb. Másutt a széphalmi mester dalköltészeténél nemcsak a későbbi magyar, hanem a mintákat adó német dalköltés fejlődését is bemutatja ép úgy, mint lentebb (123—31) hasonló okból a szonett, episztola és epigramm hazai művelőin pillant át röviden. A nyelvújításról írt fejezete pedig maga egy eredeti és elmés tanulmány, sok becses stíltörténeti megfigyeléssel, aminthogy a «tübingiai pályakérdés» igazi jelentőségét is itt olvassuk először összefoglalóbb monográfia keretében.

Így formálódik ki sokszínű, de arányosan tagolt elemeivel Négyesy könyve valóban *Kazinczy pályájává*, amelynek nagy ízlés- és stílusformáló szelleméhez híven az ő nyelve is mindvégig tiszta és magyaros, könnyed és mégis emelkedett. Szébb helyein nem egyszer mintha Kölcsey és Eötvös páthoszat, meleg rokonszenvében a Toldy áhítatát, mélyelmű elemzéseiben meg a Gyulai éles logikáját éreznők, de érezzük mindennekfölött magát az író, tollának eleven, gazdag és eredeti lehelletével. A kép, amelyet ekként a nagy «nemzettevő» pályáról elénk vezetett: teljes. Méltó az ünnepi alkalomhoz, egyúttal arra, hogy a nemzeti lélek mai válságában necsak a műveltebb közönségnek és a tanuló ifjúságnak, hanem mindnyájunknak egyik legbecsesebb sugallónk legyen.

Pap Károly.

Magyar kastélyok.

Rados Jenő: *Magyar kastélyok.* (A Könyvbarátok Szövetsége és a Műemlékek Országos Bizottsága kiadása.)

A művészettörténet tudományos irodalmának — a feldolgozandó anyag sajátos jellege következtében — legjellemzőbb vonásai közé tartozik az ismertetett tudományos tárgynak, a képzőművészeti alkotásnak reprodukcióban való bemutatása. Szakirodalmunk külső formái szerint ebben különbözik első sorban a rokontudományok, az irodalom és zenetörténet feldolgozásaitól: ezeknél a történetileg feldolgozandó alkotás önálló kiadása szinte kivétel nélkül magától értetődő szükségszerűség, míg amazoknál közlés és kommentálás, az alkotás bemutatása és történeti vagy tartalmi magyarázata rendszerint együtt szokott járni, legtöbbször még abban az esetben is, ha a szóbanforgó műalkotást a kutatás már más összefüggésben hozzáférhetővé tette vagy ismertette is. A művészettörténetnek azt a sok évtizedes tudományos szokását, hogy az emlékeket már első közlésük alkalmával is történeti kapcsolatba állítva ismertetik, csak ritka esetekben szokták mellőzni: leginkább olyankor, ha egy nagykiterjedésű és nagyjelentőségű emlékcsoport egészben vagy részben ismeretlen és oly nehezen hozzáférhető, hogy az alkotások pusztán reprodukcióinak összegyűjtése és minden magyarázat nélkül való közlése is már fontos, hosszas kutatást igénylő és nagy tudományos jelentőségű tett, amelynek értéke ép oly nagy, mint valamely ismeretlen, történeti vagy filológiai szempontból fontos szöveg egyszerű kiadásáé. (Ilyen művészettörténeti kiadványok pl. Dürer rajzainak Lippmann-féle nagy, hétkötetes kiadása vagy Gabriel Millet új publikációja az Athos-hegy művészeti emlékeiről.)

E tisztán tudományos jellegű, szövegnélküli emlékpublikációk mellett a háborút követő években mind gyakrabban jelentkezett a művészeti irodalomban a reprodukciós kiadványoknak egy új műfaja, a népszerű «képeskönyv»: egyes mesterek, iskolák, stílusok, korok vagy egész nemzetek művészetének rövid szöveggel kísért gazdag és jól válogatott fényképanyagban való bemutatása. (Ilyen volt pl. a W. Hausenstein által szerkesztett *Das Bild* c. kiadványsorozat és ilyen a ma is folyamatban levő *Die blauen Bücher* sorozat, amelynek nem egy kötete egészen magas színvonalon álló bevezetéseket tartalmaz.) E képeskönyvek jelentőségét semmiképen sem szabad lebecsülni, mert nagyon gyakran tartalmazzák ismert művek mellett olyan alkotások reprodukcióit, amelyek sokszor nélkülözhetetlenek a szakember számára is, de különösen felbecsülhetetlen kultúr-

értéket jelentenek a képzőművészet és a művészettörténet népszerűsítése szempontjából, első sorban olyan esetekben, amikor a jellegzetes darabokból álló és gazdag reprodukciós anyagot komoly színvonalon álló bevezetés teszi teljessé.

Az itt említett reprodukciós kiadványoknak ez a két csoportja, amely a német, francia és olasz művészeti irodalomban egyaránt megtalálható, a magyar művészettörténeti kiadványok között mind- eddig teljesen ismeretlen volt. A régi magyar művészet emlékeinek nagyobbszabású fényképes publikációkban való közrebocsátása tudományos intézményeinknek sohasem állott módjában; népszerű, kisterjedelmű «képeskönyvek» kiadására történtek ugyan szerény kísérletek, de ezek nyelvterületünk kicsiny volta és főként a közönség csekély érdeklődése miatt minden esetben eredménytelenek maradtak. Ezeket a körülményeket tekintetbe véve különös örömmel kell tehát üdvözlönnünk Rados Jenőnek *Magyar kastélyok* című művét, amely a magyar művészeti irodalomnak első nagyszabású, igazi fényképes kiadványa s így egy nálunk régen várt műfajnak első, úttörő példája.

Ha Rados könyvét a képes emlékkiadványoknak a fenti felosztás szerinti második csoportjába kellene soroznunk, akkor azonkívül, hogy örömmel köszöntönők az új kiadvány-típust és szerencsét kívánánk a kísérlet folytatásához a példaadó szerző és a kiadó eljövendő követőinek — nem volna a szép könyv megjelenése alkalmából különösebb mondanivalónk. Kétségtelen azonban, hogy a *Magyar kastélyok* megjelenése többet jelent, mint egy korszak szép és érdekes építészeti alkotásainak széles körök számára való népszerűsítését. Többet és mást jelent pedig első sorban azért, mert a kötet anyagának — a XVII. század végétől a XIX. század közepéig épült magyar vidéki kastélyoknak és kúriáknak — rendszeres gyűjtése s építészeti és stílustörténeti feldolgozása nem állott még azon a fokon, hogy ez az anyag alkalmas lett volna a tudományos alapokon nyugvó népszerűsítésre. Kétségtelen, hogy Rados munkája előtt nagyon fontos és jelentős lépések történtek ezen emlékek összegyűjtésére és feldolgozására (v. ö. különösen Bierbauer, Fleischer, Kapossy, Réh és Ybl tanulmányait, melyeket Rados is idéz könyvében), bizonyos azonban, hogy a már publikált anyag távolról sem merítette ki az emlékek összességét, s még az ismert emlékek felhasználását is megnehezítette az, hogy a feldolgozások szétszórta, a legkülönbözőbb folyóiratokban jelentek meg. Rados könyvének értéke és jelentősége tehát abban rejlik, hogy egyrészt összeállította a már eddig is ismert XVIII. és XIX. századi kastélyokra vonatkozó fényképanyagot és

azt felvételeivel bőségesen kiegészítette, másrészt pedig, hogy a már ismert alkotásoknak szép, de nem teljes gyűjteményét kibővítette s hozzáférhetővé tett egy egész sorozat olyan építészeti alkotást, amelyekről az eddigi irodalom csak nagyon futólag vagy egyáltalában nem emlékezett meg.

Így a jól ismert és stílustörténetileg fontos kastélyok közül először kapunk részletes fénykép-anyagot az ú. n. Grassalkovich-stílus egyik legszebb alkotásáról, a Dáni-féle nagytétényi kastélyról. Ezen új publikáció értékét még jobban emeli az a körülmény, hogy a tétényi kastély felvételeit a Grassalkovich-stílus többi fontos alkotásának (Hatvan, Gödöllő, Pécel, Gács, Gernyeszeg) fényképeivel egy sorozatba állítva kapjuk, ami által lehetőség nyílik e rendkívül fontos emlékesoport összehasonlító tanulmányozására. Sajnos, az értékes sorozatban nem szerepel e szép helyi stílus legfontosabb alkotása, a pozsonyi Grassalkovich-palota (később Frigyes főherceg palotája), amelyet — véleményünk szerint — mindenképen reprodukálni kellett volna.

A Grassalkovich-stílus kastélyaihoz hasonló részletességgel mutatja be Rados a XVIII. századnak még néhány fontos emlékét, így első sorban a két Esterházy-kastélyt: (a még XVII. századi) Kismartont és a magyar Versailles-t, Eszterházát, amelyről néhány új, érdekes nézőpontból felvett kép is szerepel; azután az edelényi, ráckevei, féltoronyi, aszódi, köpesényi és körmendi kastélyokat. A XVIII. század nagyszabású kastélyai közül háromnak jutott mostohább elbánás osztályrészlül: a cseklézi Esterházy-kastélyt, az óbudai Zichy-kastélyt és a Jadot által épített holicsei királyi palotát mindössze egy-egy fénykép mutatja be, pedig ez érdekes alkotásokról szívesen láttunk volna néhány ismeretlen részletet és nézetet is. E hiányokat azonban bőségesen pótolja a XVIII. századi magyar kastélyépítészet néhány olyan érdekes és jellegzetes alkotásának reprodukciója, amelyeknek fényképeihez eddig csak fáradságos kereséssel vagy sehogy sem lehetett hozzáférni. Ilyenek: a hőgyészi, magyarbéli, sümegi, nádasi, malackai, vedródi, nagylévárdi, gátai, váli kastélyok, amelyeknek összegyűjtése nemcsak az egyes épületek megismerésére ad lehetőséget, hanem egyben megmutatja azt is, hogy a XVIII. században milyen gazdag és sokrétű építési tevékenység folyt Magyarországon.

Ugyancsak megfelelő részletességgel kerültek bemutatásra a klasszicizmus korának kastélyai és kúriái. A már ismertek közül Fót, Alcsut, Dég, Gyömrő, Lovasberény és Csákvár új fényképekkel szerepelnek, és különösen gazdag sorozatát mutatja be Rados az alig

vagy egyáltalán nem ismert kisméretű kastélyoknak és kúriáknak, amelyek azonban *qualitás* szempontjából legnagyobb részben semmivel sem állanak a fent idézett nagyobb alkotások mögött. A bajnai, bodajki, rohói, hegyfalvi, verebi, biai, rákosszentmihályi, gyöngyösi, újszászi kastélyok s az alsódabasi, péceli (Korányi-féle), tereskei kúriák egyazon építészeti alaptípusra vezethetők vissza, annak hol gazdagabb, hol egyszerűbb változatai, s Rados könyvének egyik nagy érdeme, hogy pusztán az emlékek nagy tömegének összeállításával, minden kommentár nélkül bizonyítani tudja a magyar építészet teljes stílusegységét és a stílus nagy elterjedtségét a klasszicizmus korában.

A fényképes publikációk sajátos jellegéből következik, hogy Rados könyvében az írott szónak lényegesen kisebb a szerepe, mint maguknak az emlékeknek. A rövid szöveg két részre tagolódik: egy népszerű bevezetésre és az illusztrációs anyagot magyarázó jegyzetekre, amelyek sokszor talán túlságosan tartózkodóak s nem meritik ki minden esetben mindazt, amit az egyes épületekről mondani lehetne és kellene, de mégis eleget adnak ahhoz, hogy a szemlélet alapján felvetődő kérdések legfontosabbjaira választ kaphassunk. A jegyzetek tömörségéért azonban még itt, a szövegrészben is illusztrációk kárpótolnak, és pedig néhány alaprajz, amelyek a külső felvételeket kiegészítve, még közelebb visznek nem egy magyar kastély teljes építészeti megértéséhez. Kétségtelen, hogy Rados Jenő könyvének szövegrésze, amint ezt maga a szerző ismételten hangsúlyozza is, nem adja a magyarországi barokk, rokokó és klasszicista kastélyépítészet végleges és szintetikus történetét. De a munka célja nem is ez volt, hanem az, hogy a magyar művészet ez érdekes fejezeteiről a laikus érdeklődő és a kutató szakember áttekinthető összefoglalást kapjon és a *Magyar kastélyok* ennek a kitűzött célnak teljes mértékben meg is felel. A XVIII. és XIX. század magyar építészetének történetírói Rados Jenő könyvében hasznos és nélkülözhetetlen kiindulási alapot fognak találni.

Péter András.

Egy komoly magyar regény.

Szitnyai Zoltán : *Lángoló hegyek*. (Budapest) Genius kiadás, 266 l.

Szitnyai Zoltán neve egy-két éve forog az irodalom életében. Pályakezddő írásai társadalmunk egyik-másik rétegében megütközést keltettek, de bizonyos, hogy szavára fölfigyelt az irodalmi köztudat, s ez arra vall, hogy nem a tucat-írók sorából való. Valóban, regényeiből és elbeszéléseiből egy komoly író arcéle villan elő.

Legújabb regénye, a *Lángoló hegyek*, szintén elmélyedésre kész-tet. Benne a szerző tudatosan elveti magától a hatáskeltés könnyű eszközeit: nem szolgál érdekes mesével, sem símán gördülő elő-adással. Mintha az oroszokhoz járt volna iskolába, Goncsarovhoz, Dosztojevszkijhez: figyelniét nem az köti le, amit lát, hanem amit megsejt, a tettek mögött meghúzódó motívumok. Tudatosan mélyre nyúl: az emberi lélek sebeit, a társadalom bajait s a megszállott magyarság küzdelmeit akarja elének állítani. Bár e három irányban szétágazó föladatait tudatosan leegyszerűsíti, s egy ember lelki-világát, egy család sorsát, egy kis város életét mutatja be és a mesét is egypár nap közére korlátozza: mégis annyi indíték halmozódik így egymásba, hogy az író ereje nem bír velük. Regénye nem lett az, aminek szánta, nagyvonalú, a lelkeket megrázó történet; a komoly törekvés nyomai sokszor fölismerszenek, de az eredmény meg sem közelíti szerzője szándékát.

Legnagyobb gonddal hőse lelki arcképét dolgozta. Egyén, de egyben típus is, a mai Magyarország egy embercsoportjának jellemző képviselője. Fiatal ember, a Felvidékről szakadt a Csonka-országba, nehéz viszonyok közé. Mint álmodozó, nagy gondolatoktól zavart lélek nem tud beleilleszkedni az élet kicsinyes viszonyai közé, de ebben nem az élet hibás, hanem ő: nincs energiája, nem tud dolgozni, csak szónokol, hogy elhitesse másokkal és magával is, hogy ő nagy lélek, hivatása van, s vannak eszméi és tervei az emberiség és a magyarság megmentésére. Van benne valami Raszkolnyikovból is, Oblomovból is: nyomorúságában lázadozik, mint amaz, tehetetlenségében élettertelen, mint emez, de valója szerint nem orosz karakter. Az író nyilván azt akarta bemutatni, mint formálja Oblomovokká a trianoni magyar föld a Raszkolnyikovokat. Nem könnyű munka érdeket kelteni az ilyen passzív, beteges lélek iránt, s Szitnyai ok nélkül még jobban megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi föladatát: hőstét közönségesnek rajzolja, s nem visz a lelkébe egyetlen rokonszenves vonást. Nemcsak üresfejű és hazug, lusta és önző, hanem szíve sincs, merész álmainak és nagy gondolatainak nincsen gyökerük a lelkében, s alighogy megindul a cselekvény, elszállnak fejből, mint a földről az őszi köd. Ami ott marad, az szomorú kép: egy élettertelen, haszontalan, léha fráter, nyűg családjának, gyötirelem annak a leánynak, akit szerelem nélkül ölelget. Szentantali János mégsem az Oblomovvá lett magyar Raszkolnyikov, csak szerencsétlen flótás, a tehetségtelenségüket handabandázás alá rejtő szürke emberek érdektelen típusa.

Sívár hangulatot kelt a regény másik eleme is, a társadalom

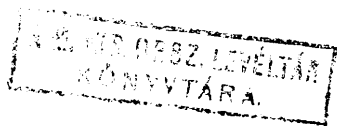
rajza. Csak egy szeletkét kapunk a társadalom életéből, egy család belső világát, talán ép azért lesz ez a regénynek legsikerültebb részévé. Az egykor előkelő, most, jórészt a megszállás következtében, szegénysorsba züllött Szentantali-család élete megalkotásában is, tárgyában is igazi naturalista kép: kicsinyes vonásaival teljesen meggyőző és ép olyan mértékben lehangoló. Nyomor és betegség, önzés és veszekedés a családban, s a szegénység levegőjében még a nemesebb érzelmek is visszájukra torzulnak: a család tagjai akkor is gyötrik egymást, mikor simogatni akarnák. Ezt a sötét képet az író bizonyára látta az életben, talán épen közvetlen közelből; hogy volt ereje papírra tenni, az írói érdem. És érdem, hogy ennek a züllöttségnek szükségszerű voltát éreztetni tudja: rajza mögött ott leskelődik mindenütt mint a bajok okozója az anyagi romlás. A szegénység talán nem minden családra van rontó hatással, a Szentantaliakról azonban elhisszük, hogy nyomán lejtőre jutottak.

A megszállott magyarság életéről Szitnyai Zoltán nem tud sem újat, sem érdekeset mondani. Főadatának ezt a felét könnyen is vette, egypár klisével elintézte. De épen ebbe a részbe illeszkedik bele a regény legköltoibb mozzanata, az a szimbolum, amelyre a regény címe utal. Egy egyszerű ember, közönséges erdőőr, megrendülve a nemzeti katasztrófán, elveszti lelki egyensúlyát, s nemes haragjában, hogy megszabadítsa hazáját a gonosz bitorlóktól, a Kárpátok fenyőóriásait akarja fölvonultatni ellenük. Föl is gyűjtja az erdőt s ottvész a tűzben. «Az égő fenyőket eloltja az emberi kéz, de egyszer majd fellángolnak még az emberi szívek is, Isten tüzétől, s azokat emberi kéz nem tudja eloltani sohasem.»

Szép gondolat, kár, hogy csak a regény megindító és befejező mozzanatában esendül fel s a regény cselekvényét nem élteti. Pedig ilyen átfogó gondolat híján szertehull részleteire a regény s azok elvesztik jogosultságukat. A hős lelki mozgalmi, a családja nyomorúsága, a kisváros élete mélyebb reflexet, művészi jelentőséget csak akkor kapna, ha közös eszmére irányulva az érdek egysége összeforrasztaná a három elemet. Így a regény egyes mozzanatait pusztán «singularis» valóságok s azoknak nem elég jelentékenyek.

A *Lángoló hegyek* művészi értéke nincs arányban a reáfordított munkával, de elgondolásában és megalkotásában nemes becsvágy terméke, nagy főladatot akar megoldani becsületes igyekezettel.

r. r.



A HÁBORÚ UTÁNI KOR SZELLEME.¹

A romantikus kor gazdag szellemi örökséget hagyott reánk, amelyben valóságos drágakő a «korszellem» eszméje, az a mély gondolat, hogy a történelem folyamán időnkint utat tör magának egy-egy szellem, amely annak a kornak minden jelenségében hat. És valóban minden korban találkozzunk uralkodó eszmékkel és általánossá váló formákkal, amelyek a maguk összességében megadják annak a kornak sajátos jellegét.

A középkor betetőzéseként a keresztes háborúkból kialakult a lovagkor, melyben általánossá vált a gótika. Az újkor elején visszatért az emberiség az antik műveltséghez és művészetéhez, megszületett a humanizmus és a renaissance s vele párhuzamosan a reformáció. A XVII. században az ellenreformáció létrehozta a barokk szellemet és művészetet s ezzel egyidejűleg kialakult az abszolút királyság eszméje. Majd a XVIII. században a francia udvari élet megformálta a rokokót. E század második felében megint újjáéledt az ókor, jött a neoklasszicizmus és a fölvilágosodás, melynek vívmányait, főleg a kapitalisztikus polgári társadalmi rendet a francia forradalom és Napoleon tette általánossá Európában. A neoklasszicizmust a XIX. században a romanticizmus követte s bár ez a középkorért lelkesedett, vele párhuzamosan, sőt bizonyos kapcsolatban vele kibon-

¹ Az itt összefoglalt eszmék körét egyenként bővebben fejtettem *Gazdasági világháború, A nagy megtorpanás, Új év, új eszmék, Nagy döntések előtt, Nemzetközi év, A leszerelési konferencia, Világ-szegényedés, A XIX. század likvidálása, Európa összezsugorodása és Az államkapitalizmus előcsarnokában* című vezércikkeimben, melyek a *Pesti Napló* 1931. december 13. és 20., továbbá 1932. január 1., 3., 24. és 31., meg február 14., 21. és 28. számában jelentek meg.

takozott a liberalizmus. A romantizmust a realizmus váltotta fel s e korszellem uralma alatt már erősen bontogatta szárnyait a szocializmus. A realizmus belső tartalma a század utolsó negyedében már meglehetősen kiapadt, de a technika és a gazdasági élet példátlan föllendülésétől némileg táplálva, még a világháború kitöréséig tartott.

Az kétségtelen volt, hogy az olyan epochális történeti eseménynek, mint amilyen a világháború volt, korszakalkotónak is kellett lennie olyan értelemben, hogy a realizmus kora végleg befejeződött s valami új vette kezdetét, új világ-szellem, új szellemi szituáció keletkezett, melyet a németek *Nachkriegszeit*-nek, a franciák *après guerre*-nek, az angolok *postwar*-nak neveznek. Ennek a háború utáni kornak össz-szellemét ma — mikor benne élünk — világosan kiérezni még nem lehet. Ez majd csak az utókornak lesz megadva, melynek már meglesz hozzá a történeti távlata. De tudományos, irodalmi, művészeti, társadalmi, gazdasági és politikai téren egyes jellemző, erőteljes motívumokat már hallhatunk. Ezek közül most két politikai természetűt emelek ki. Az egyik a politika és a gazdaság eddig példátlan összeolvadása és pedig olyan módon, hogy szinte úgy látszik, mintha a gazdasági gondolat lenyűgözné a politikait. A másik a folyton növekvő nemzetköziség. Ennek alapját a technika vívmányai vetették meg. A tengeralatti kábelek, a drótnélküli távíró és a rádió mindenfelé szétörpítik a gondolatokat és a híreket. A repülőgép hihetetlenül megkönnyíti a térlelküzdést. Mindennek óriási az összekötő, összekapcsoló ereje s a technika tökéletesedését követni igyekszik a nemzetközi jogászat, amely a Népszövetség révén a föld összes népeit hyper-nemzetté, a föld összes országait pedig szuperállammá igyekszik egyesíteni. Szóval igen sok dolog kiterjed az egész földgolyóra, planétánkra, mint a mostani gazdasági világ-válság is, s ezért számos kérdésnél már egyenesen planetáris megoldásokra törekednek. Csak az a baj, hogy az akarások merészségével nem állnak arányban a tényleg elért gyakorlati eredmények s épen a sikertelenségek látása s ezzel párhuzamban a bajok folytonos növekedése és terjedése az oka annak, hogy világszerte nagy a lelkek zavara, sok minden inogni

látszik, általános a bizonytalanság s kimondhatatlan aggodalom vett erőt a lelkeken.

A világháború 1918 őszén befejeződött ugyan, de úgy ennek az évnek a vége, mint a következő esztendő olyan kaotikus volt, hogy az újjáépítés kora a legtöbb országban csak a huszas évekkel indult meg. Mi magyarok nem tudtuk akceptálni az új szituációt; de világszerte elég általános volt a meggyőződés, hogy a Párizs-körüli békék emberi értelemben végleges helyzetet teremtettek s hogy a nemzeteknek az ott megszabott keretek és határok között kell igen hosszú időre berendezkedniök. A munka ilyen alapon meg is indult s az évtized nagyobbik részében úgy látszott, hogy az emberiség fokozatosan kipótolja a világháború során szenvedett horribilis károkat s lassankint új jólét fakad. Bár mi magyarok is kezdtünk iperedni és sok biztató jel mutatkozott nálunk is, a legtöbben mégsem tudtak bízni s a nemzet alaphangulata ennél fogva pesszimiztikus volt. Azoknak, kik — mint jó magam is — a lábadozó beteg országnak jobb hangulatba hozása céljából optimizmust hirdettünk, elég nehéz dolgunk volt s minden oldalról támadtak bennünket. Ebben a szellemi atmoszférában az emberek kivágyódtak a huszas évekből és én is azt a címet adtam 1929-ben megjelent könyvemnek: *Jöjjetek, harmincas évek!* Ha a rekonstrukció tíz fáradságos éve után ma a földgolyó siralmas állapotán végigtekintünk, az elfogulatlan ember világosan látja, hogy a világháború után megteremtett alapok elhibázottak, azokon a népek, sőt az egész emberiség magának lakályos otthont felépíteni nem képes. Hihetetlenül sokat kellett szenvedni, míg odáig jutottunk, hogy ez a felismerés már a győzők és a semlegesek fejében is dereng. És félek, még ezentúl is kimondhatatlanul sokat kell majd túrnunk, míg a mostani sejtés olyan erős és általános meggyőződéssé érlelődik, hogy cselekvőképes lesz s ezzel elérkezik az ideje annak, hogy módosítsák Európa mai berendezését. Sok igazság van abban a német mondásban, hogy némelykor még rosszabbul kell a dolgoknak menniök, hogy aztán jobbra fordulhassanak. Úgy látszik, hogy ma ez a formula fejezi ki a legtalálóbban az emberiség helyzetét.

Azt szokás mondani, hogy bizalmi válság van, aminek eredeti értelme kétségtelenül az volt, hogy a tőkés félti vagyonát, bizalmatlanul néz a kölcsön után kapkodó adós-jelöltekre; nem bízik abban, hogy pénzét viszontlátja. Ezért azután a tőkeszegény országok nem tudnak hitelhez jutni, ami pedig minden igazi rekonstrukciónak nélkülözhetetlen előfeltétele. A napi politika utóbb a bizalmi válság eredetileg közgazdasági jelszavát átültette a parlamenti talajba s úgy iparkodott azt beállítani, mintha az országvezérek iránt ingott volna meg a politikai bizalom. Sajnos, a bizalmi válság fogalma mindig tágabbá válik s lassankint odajutunk, hogy meginog a bizalom az államtani és közgazdasági alaptanokban, szentnek vélt hagyományokban, sőt az alapvető ideológiákban.

Újabban a legtöbb szó a kapitalizmus válságáról esik, eleget beszélnek a kommunizmus bajairól, aránylag a legkevesebbet a mérsékelt szocializmus nehézségeiről. Jellemző, hogy mind a három eszmerendszernek inkább a bajairól van szó, s az egyes rendszerek képviselői nem annyira a magukét védik és dicsőítik, mint inkább a többieket támadják és bírálgatják. Az emberiségnek minden korban volt egy nagy eszméje tartalékban, amit Madách olyan költőien és plasztikusan tudott kifejezni. A feudalizmus idején a polgári társadalmi rendről álmodoztak s ennek beteljesülése folyamán a szocializmusról. Ma bajba jutott a kapitalizmus, nem vált be a kommunizmus, baj van a mérsékelt szocializmus gyakorlati érvényesülése körül s ezért ideológiák tekintetében is tanácstalan bizonytalanságban, zavarban van az emberiség s ezúttal nincs valamely megváltó vagy legalább megváltónak hitt eszme tartalékban. A bajt valóban az teszi teljessé, hogy egyidejűleg és párhuzamosan azzal, hogy a világgazdaságban nyugtalanul oszcillál az iránytű, az eszmék birodalmában is elhatalmasodtak a kételyek; sok minden cseppfolyóssá, sőt légneművé vált s ilyenkor az eszmeigazoknak veszedelmes a feszítőereje.

Hogy nehézségek mutatkoznak a kapitalizmus berkeiben, azt leginkább az önbizalom megingása mutatja. Hasonló lelkihangulat volt tapasztalható az arisztokráciában a francia

forradalom előtti évtizedekben. Voltaire-rel, Rousseau-val, Diderot-val, d'Alambert-rel, a forradalom e szellemi előkészítőivel császárnék, hercegnék és márkinek barátkoztak. Eleinte talán kultúrsznobizmusból; utóbb, mert meggyőzőknek látszottak gondolataik. Mikor azután 1789-ben a nagy vihar eljött, az arisztokráciából igen sokan már maguk sem bíztak igazságában, a feudális eszmék belső jogosultságában. Ezért nem is voltak képesek komoly ellenállásra. A XX. század fejedelmeiből pedig mintha hiányzott volna a hit a monarchikus elvben s azért forradalmakkor — tisztán emberileg tekintve bizonyára nagyon nemesen — úgy látták a helyzetet, hogy egy ember uralmáért, röviden egy emberért nem szabad ezrek vérét ontani s ellenállás nélkül hagyták el a trónt; holott nem egy emberről, hanem egy elvről, a monarchikus elvről volt szó, amelynek ők voltak a képviselői. A múlt század 70-es, 80-as éveiben az emberek bizony még büszkék voltak vagyonukra, gazdagságukra és szerették azt pompa kifejtésével mutatni. Ma egyszerűen élnek a gazdagok is, nemcsak azért, mert a látszat-adótól félnek, hanem valahogy nem tartják illendőnek a bőség megmutatását akkor, mikor milliók nélkülöznek.

Adam Smithnek és követőinek nemzetgazdaságtana, az angol klasszikus iskola, össze volt nőve a politikai és közgazdasági liberalizmussal. A szociális gondolkozás fejlődésével e tudomány társadalmi gazdaságtanná alakult át. A tulajdonnak az a rideg, merev, exkluzív fogalma is, melyet az utóbbi századok jogtudománya a római magánjogból átvett, szintén elméleti revízió alá került. És ezzel az elméleti kritikával párhuzamosan nagy réseket tör a gyakorlat. A világháború során hozzászoktatták az embereket ahhoz, hogy az állam a maga hatalmi eszközeivel mélyen belenyúlt a gazdasági életbe, a jól szerzett jogokba. S így itt is találónak bizonyult az a francia mondás, hogy csak meg kell törni a jeget, csak az első lépést nehéz megtenni, a többi már könnyen, mintegy magától megy. De most, mikor a gazdasági világválság mellék-tüneteként sok gazdasági excessus is jelentkezik, maguk a polgárok követelik a hatósági beavatkozást. Nem is szólva Szovjet-Oroszországról, a német szükségrendeletek e téren

döbbenetesen messze mennek. Az ipari vállalatokat fenntartó bankok nehézségekbe jutása és állami megmentése folytán pedig Ausztriában, Németországban, Olaszországban a nagyiparnak igen számottevő része közvetve állami kézbe vagy legalább is messzemenő állami befolyás alá került, ami lassankint a nagyipar nacionalizálásához vezethet. De mindezek a tünetek ne tévesszenek meg bennünket : a világ vezető nemzetei hatalmi, kulturális és gazdasági pozíciójuk megingatása nélkül nem adhatják fel a magántulajdon elvét ; viszont kétségtelen, hogy a jövő idők jogalkotása a magánjog korábbi merevségén világszerte enyhíteni fog.

Sokkal egyszerűbb a képlet a kommunizmusnál. Ezt a rendszert eddig azon a kényelmes módon intézték el, hogy utópiának bélyegezték. Ma másfél évtizede áll fenn a világnak területileg egyik legnagyobb országában s így nem lehet kitérni az elől, hogy nemcsak a közgazdaságtan, hanem az elméleti államtan is a legrészletesebben, a legbehatóbban foglalkozzék vele, mert a főkérdés nem gazdasági, hanem politikai. Az elméleti politika kézikönyvei a jövőben új főrésszel fognak bővülni, aminek az lesz a címe : «A kommunizmus és a proletárdiktatúra». A gazdagokat, sőt a módosokat Oroszországban kétségtelenül tönkretették, tehát az a kielégülése a szegényeknek, hogy legalább másnak sincs, megvan ; de cserébe ezért fel kellett áldozni a személyes szabadságot igen nagy részben. Az egyenlőség kioroszakolása kedvéért fel kellett áldozni a szabadság szent eszméjét, már pedig a szabadság hiánya éppen a kiválókra nézve elviselhetetlen. A tehetség teljes kifejlődéséhez a szabadság nélkülözhetetlen. Lehet, hogy tervgazdasága révén gazdasági autarkiót fog elérni Szovjet-Oroszország, de a szellemi szabadság hiánya mégis a szolganépek sorába fokozza le a több mint százmillió lelket számláló orosz nemzetet. Hiába, képtelen ez a szláv nép a szabadságra ; forradalma révén mindössze annyi változott, hogy a cárok szolgaságából az úgynevezett népbiztosok szolgaságába esett.

A szocializmus, mint Marxizmus, kétségtelenül elavulóban van s ha nem akar más ideológiák mintájára az idő múlásával elapadni, elsorvadni, akkor gazdaságtanának és

különösen államtanának nagy belső átalakuláson kell átmennie. A gyakorlatban ez az átalakulás könnyebben megtörténik, mihelyt mérsékelt szocialista pártoknak és minisztereknek polgári pártokkal s ezek minisztereivel kell a kormányzásban résztvenniök és együttműködniök, hiszen a politikai programoknak általában csak 25—33 %-a valósulhat meg. A szocialista pártok működésének, a szociális gondolat propagálásán és az ipari munkásság megszervezésén kívül, eddig világszerte a legfőbb eredménye a munkásvédelmi törvényhozás s különösen a társadalmi biztosítás. De épen ezen az utóbbi téren mutatkozik legújában világszerte a baj. A munkanélküliség esetére való biztosítás olyan hatalmas összegeket igényel, amelyeket válságos időkben, midőn reá a legnagyobb szükség van, a közgazdaság és az állam még gazdag, nagy országokban sem képes előteremteni. Sok állam költségvetési egyensúlyát épen a társadalmi biztosítás ez ágának terhei ingatták meg. Így a mérsékelt szocializmus elveit is gyakorlati alkotásainak ilyenén megtorpanása megíngatta.

A régi ideológiák: kapitalizmus, kommunizmus és szocializmus elméleti és gyakorlati nehézségekkel küzködnek; új eszmerendszerek körvonalait pedig nem igen látjuk kibontakozni. A faszizmusról maga Mussolini mondta, hogy benső lényegében annyira olasz, hogy nem kiviteli cikk. Az emberiség egyszer megint olyan állapotba került, mikor politikában és gazdaságban nagy az eszmeszegénység, ami az ellentétek erejénél fogva különösen szembeszökik akkor, ha a technikai és az orvosi s általában a természettudományok tüneményes eredményeivel vonunk párhuzamot.

Pedig alig volt a világtörténelemben kor, melyben a gazdasági kérdések oly mértékben domináltak volna, mint ebben a világválságban. A felületes szemlélő ma szinte igazolva látja a történelmi materializmus elméletét. De a világerők rejtelmes rangsorában a politika mégis előbbrevaló, mint a gazdaság s a gazdasági válságok végén a döntő szót mindig a politika mondja ki: vagyis azok a népek fogják legkisebb benső károsodással át- és túlélni ezeket a füllesztő, fojtó időket, melyeknél a forradalmi forrpont rendkívül

magasan van. Minden folyadék felforr, csak az a kérdés, hogy hány fokos hő mellett. És minden nép kebelében kiüt a forradalom, csak az a kérdés, hogy a kedvezőtlen viszonyoknak, a balsorsnak mekkora nyomása alatt. A föld értékes nemzetei igen nagy nyomást elbírnak, önfegyelmük a kétségbeesés kísérleteinek soká ellenáll s hosszú időn át fékezni tudják a szélsőséges irányzatokat. Az a néplélektani gátszakadás, amit a lázadás kitörése jelent, nálunk csak lelki vízőzön esetén következik be. Az igaz, hogy az önkényuralomnak már kisebb nyomására is lerázzák a szolgaság igáját a szabad nemzetek. Ez azonban egészen más fajta forradalom, mint az, amelynek forrása a béketűrés hiánya olyan csapásokkal szemben, melyek kívülről jönnek, melyeknek elhárítása meghaladja a saját erőt és hatalmat, melyek végzetszerűen nehezednek rá a népekre. Az ilyen forradalom azután betetőzi a gazdasági katasztrófát és teljessé teszi a romlást. És én azt hiszem, hogy a világ szenvedő nemzetei a mostani világválság során azért bírják és viselik ennyire a nyomort, mert a politikai és a gazdasági kultúra haladása folytán fölismerték, hogy forradalom útján gazdasági válságokat megoldani nem lehet.

De ha forradalmi kirobbanások legalább eddig nem is következtek be, nem fognak-e a népek az elszegényedés, a pauperizmus nyomása alatt elsenyvedni, sorvadásba esni, összezsugorodni? Hiszen az államok, a városok, az egyházak és más közületek, meg a magánosok költségvetésének szükség-szerű redukálása már egymagában mindenféle aktivitás jelentékeny bénítását, körének szűkebbrevonását jelenti. Annyi kétségtelen s egyúttal jellemző is, hogy a világválságnak az igénytelen népek inkább ellent tudnak majd állani, mint a fejlettebbek, amelyeknél éppen a fejlődés az igények emelkedésével volt elválaszthatatlanul egybekötve. A XIX. század tanulságait tartva szem előtt s azt a tüneményes haladást látva, melyet az emberiség e nagy század alatt tett, már-már nemcsak az a meggyőződés érlelődött ki bennünk, hogy időleges visszaesések ellenére is a fejlődés a világtörténelemnek feltartóztathatlan tendenciája és lényeges elve, hanem ezen a történelemszemléleten messze túlmenve már kezdtük magunkat annak a vérmes reménynek is odaadni,

hogy az emberiség immár leküzdvén a gyermekbetegségeket, a fejlődés folytonossá vált, hogy többé nem hullámvonallal, hanem állandóan fölfelé menő iránnyal lesz dolgunk. Ez a hit most megingott. Ezért áll a nagy illúzióvesztés után az új helyzettel szemben tanácstalanul az emberiség. Innét van a lelki zavar, amely még a kiváló elméken is erőt vett. Az a beszéd, melyet a vincennes-i gyarmatügyi kiállítás alkalmával, háromnegyedévvvel ezelőtt Paul Reynaud francia gyarmatügyi miniszter mondott, az emberi haladásnak valóságos dicshimnusz volt: «A nyugat hanyatlásáról beszélnek — mondotta. — Igaz ez? Hol vannak ily hanyatlás előjelei? A gondolat lendülete és az invenció pezsgése sohasem volt hatalmasabb, mint manapság. A földet mindinkább hatalmunkba vesszük. A rádió és a repülőgép anyagi erővé váltja át az agyvelő munkáját.» Ma már nem beszélne ekkora bizakodással a francia miniszter sem, s még az olyan embernek is, aki a pesszimizmusban, különösen nálunk Magyarországon, nemzetrontó veszedelmet lát, fel kell tennie a kérdést, hogy a XIX. század dagálya után nem jut-e — persze csak átmenetileg — apályba az emberiség a világháború következtében, melynek nyomorúságából nehezebben kerül ki, mint eleinte hittük.

Hiába, az emberiség életerejében a világháború nagyobb rombolást vitt végbe, mint gondoltuk. A nemzetek, mikor belementek, sokkal kisebb szerencsétlenségnek hitték, mint amilyennek a valóságban bizonyult. A múlt század hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes éveiben jobban betöltötte a lelkeket az, amit humanitásnak szerettek nevezni, mint a századforduló után. Alig sarjadzott ki a szolferinói csatatér borzalmaiból a vöröskeresztes mozgalom, máris hatalmába kerítette az egész művelt világot. Gyermekkoromban, mikor a vöröskeresztes bálók is járták, vöröskeresztes felolvasásokon egy-egy lelkes filantróp szépen kifejtette, hogy milyen kiszámíthatatlan pusztításokat vinne végbe egy általános háború az európai nemzetek között, mikor éppen a mi földrészünkön volt koncentrálva a földgolyó műveltsége és gazdagsága. De lassanként kiöregedett az a generáció, amely az 1859-i, 1866-i és 1870—70-i háborúk véres jeleneteit látta, fél-

század alatt az emlékek is elhalványultak s jött egy új nemzedék, amely mindezt közvetlen tapasztalásból nem ismerte s megint egyszer «le coeur léger» belement a végzetes akcióba. Milyen kár volt a bölcs öreg Ferenc József szájába adni azt a mondást, hogy mindent jól megfontolt. Megkezdeni könnyű volt, de annál nehezebb befejezni. Általánossá vált s több mint négy évig tartott. Mikor aztán valahára vége lett, azt remélték, hogy minél nagyobb volt a rombolás, annál hatalmasabb lesz az emberiség géniusának, az anyatermészetnek csodás regeneráló ereje. És tényleg, hihetetlen önbizalommal láttak neki különösen a győztes nemzetek az újjáépítés munkájának. És most, 13 évvel az ágyúk elhallgatása után kisült, hogy az akkor érzett bizalom és erő sok tekintetben csalóka érzés volt, hogy a lendület megtört, a nagyszerű mozgalom megtorpant. Mind világosabbá válik, hogy a békeszerződések el vannak hibázva. Tönkretették a legyőzötteket, de ezeknek romlása lassankint átterjedt a győzőkre is elannyira, hogy ma már általánossá vált a gazdasági romlás s az annak nyomában járó politikai bomlás. De minden komoly orvoslásnak gátja, hogy a győzők egy része ezt ma még nem akarja elismerni s a szükséges gyakorlati következményeket levonni. A bajt ekként az tetézi, hogy a mutatkozott regeneráló erőket mesterségesen megbénították.

Pedig ezzel szöges ellentétben folyton a népek együttműködéséről és egymás kölcsönös támogatásáról beszélnek a nélkül, hogy ebből valami gyakorlatilag hasznavehető volna. Már minden nép többé-kevésbbé bajban van. Tudja, hogy mostani állapotán változtatni kell. De egyben azt is érzi, hogy a tiszta önsegély lehetetlen, hogy többé-kevésbbé más népek közreműködésére van szükség, hogy idegen nemzetek engedélyére, halasztására, elengedésére, kölcsönére van utalva. A világháború s még sokkal inkább a Párizs-körüli békék az egyes államokat a legkülönfélébb vonatkozásokba hozták egymással. Az entente országai a háború folyamán eladósodtak az Amerikai Egyesült-Államoknál s ezért kamatot és törlesztést fizetnek. A legyőzöttek pedig reparációra vannak kötelezve a győzők javára, aminek egy részét ezek nem tarthatják meg, hanem Amerikának

tovább adni kötelesek. A határok nincsenek néprajzilag helyesen megvonva. Ennek következtében a legtöbb állam telve van nemzetiségi kisebbségekkel, melyeknek többnyire mostoha sorsa a fajrokon nemzeteket a legközelebből érdekli, sőt a kisebbségi paktumok egyenesen módot adnak arra, hogy az ilyen néptöredékek sérelmeit a Népszövetség elé vigyék. Szóval nemzetközileg minden össze-vissza van gomolyítva, bonyolítva, kötve és kapcsolva, de igazában rendezve semmi sincs s ennyi nemzetközi megkötöttség közepett és kolonctól terhelve a küszködő nemzeteknek nincs az a fel-emelő érzésük, hogy egy nagy erőfeszítés, áldozat, lendület révén sorsukat önerejükől jobbra fordíthatják. Mindennek van valami előfeltétele, aminek bekövetkezése idegen akarat-tól függ. Ebben meg többnyire akadékoskodás mutatkozik.

Nagy kezdeményezéseknek éppen nemzetközi téren nem vagyunk hiányában. A baj csak az, hogy nagyobb gyakorlati eredmények nem igen akarnak mutatkozni.

Így a világháború végének feszült atmoszférájában Wilson lépett fel — mint nekem egy kiváló amerikai reprezentatív egyéniség mondotta — az álaposztolátus gesztusával, s bár kétségtelen, hogy az Egyesült-Államok döntötték el a világháborút, híres 14 pontjának Clemenceau fölényes állam-művészetével szemben nem volt képes érvényt szerezni és a békeszerződések dolgában saját hazája dezavualta. Igaz, hogy az ő kezdeményezésére alakult meg a Népszövetség, de ez a szervezet egyelőre még inkább csak ígélet és reménység. Hiszen Európa legégetőbb kérdésében, a kisebbségi ügyben, eddig nem tudott számottevő eredményeket elérni, a japán-kínai konfliktus pedig megmutatta, hogy mihelyt nem kicsinyeknek kell parancsolnia, hanem nagyhatalommal van dolga, minden imperatív rendelkezés milyen reális nehézségekbe ütközik.

A Kellog-paktum, a háborúnak ez az átok alá vétele, inkább csak egy gyönyörű béke-gesztus, egy fennkölt manifesztáció volt, amely kritikus pillanatokban talán hasznosnak bizonyulhat, de állandó hatással az emberiség élete folyására alig lehet.

Briand nemrégén előállott Paneurópa eszméjével, hát-

térben az európai szolidaritás gondolatával. Ám Nagy-Britannia öt világrészre kiterjedő birodalma egyszerűen nem fér bele Paneurópának korlátaiba s ezenfelül a két angol-szász nagyhatalomnak a világháborúban és a világháború óta kifejlődött szolidaritása járhatatlanná tesz Anglia számára minden olyan utat, amelyen nem haladhat együtt az Amerikai Egyesült-Államokkal. Így a paneruópai gondolat csak mint kontinentális megoldás lenne elképzelhető Anglia nélkül.

Genfben összeült a leszerelési konferencia is, és tényleg óriási pénzügyi megkönnyebbülést hozhatna, ha a nagyhatalmak, különösen a tengeri hatalmak a fegyverkezésre áldozott fantasztikus összegeket inkább gyümölcsöző közgazdasági célokra fordíthatnák. De az egész világon és különösen Ázsiában és Európában az ellentétek oly erősek, hogy valamely szép formulán túlmenő konkrét eredményeket a legközelebbi jövőre nem igen várhatunk.

Mindebből láthatjuk, hogy a nemzetköziség motívuma még nagyon tökélytelenül cseng ki s ez egyelőre a kornak politikai téren inkább nagy akarása, mint beteljesülés. Vonzóbb feladat lenne a korszellemnek megnyilatkozásait tudományos, irodalmi és művészeti téren nyomon követni; bár közben itt is számos nyugtalanító tünetre kellene rámutatni. Valójában elmondhatjuk Aranynyal: «Rossz időket érünk, rossz csillagok járnak; Isten ója nagy csapástól mi magyar hazánkat!» Nekünk magyaroknak nemzeti kalendáriumunk van, nálunk a tavasz nem március 21-én, hanem 15-én kezdődik. Vége hát ennek a keserves télnek, amelyben annyi volt a fűtetlen szoba, a nélkülözés, a lemondás, a gond s melyet a nemzet heroikus nagysággal élt át. De minket magyarokat ezeréves multunk annyi csapása megtanított túrni, szenvedni, s minthogy a háború utáni korban éppen túrnutudásra van szükség, azért remélhetjük, hogy ennél a faji tulajdonságunknál fogva a szörnyű időket kisebb benső károsodással tudjuk átélni, mint más, a sorstól elkényeztetett nemzetek.

GRÓF KLEBELSBERG KUNO.

A KORESZMÉK HATÁSA TISZA ISTVÁN FEJLŐDÉSÉRE.

Tisza István 1875-ben tette le az érettségi vizsgát a debreceni gimnázium tanári kara előtt, mely őt egyhangúan kitűnően érettnak minősítette. Nagyjelentőségű esztendő volt ez nemcsak az ő életében, hanem a magyar politikában is, mely ugyanekkor a fuzió korszakalkotó fordulatát meghozta. Az új alakulás megnyitja a hatalom útját Tisza Kálmán számára, aki ekkor foglalja el helyét az ország miniszterelnöki székében, melynek 15 éven át megingathatatlan ura és birtokosa maradt. A régi balközép vezére ekkor indul útjára, hogy bevésse az ország történetébe azt a korszakot, melynek eredménye, de egyúttal felelőssége is elválaszthatatlan ötéle. A fiú, aki az események fejlődésének éles megfigyelője, hamar megkapja a benyomásokat, melyek egész életére döntőek maradnak. A politika iskolája, mely ebben a korban megnyílt előtte, nagy okulásokat hozott magával; amit látott és tapasztalt, felfogásainak a kialakulására csak edző irányban hathatott. A fuzió átalakulásban a magyar politika nagy problémái kerültek a mérlegre, tanulságul mindarra nézve, ami a helyzet és az erőviszonyok tekintetében az irányítást megadhatta. Nagy iskola azok számára, akik a réalpolitikai megfontoltság leszűrt ítéletével gondolkoznak, de veszedelmes útvesztő a jelszavak és pártszenvedélyek által elvakított fanatizmus számára, mely az erőpróbák mérlegelése nélkül végzi számításait.

Bárminő igazolt lehetett is Tisza Kálmán álláspontja, mely a fuziót létrehozta, kétségtelen, hogy ez a politikai átalakulás a lelkekben és a közfelfogásokban nem nyert kellő megtisztulást. A közvélemény a fuzió jelentőségét nem mérlegelte azzal a súllyal, mely a helyzetnek megfelelő lett

volna. A gyanakvás és a pártszenvedélyek elvakultsága már kezdetben homályt támasztott a jószándék körül, mely a cselekvés bátorságát a viszonyok parancsoló szükségéből merítette. A helyzetmentés politikája, mely Tisza Kálmán elhatározásából folyt, sorsdöntő volt az országra, nemcsak azért, mert az új fordulat egy régóta húzóódó parlamenti válságnak is véget vetett, hanem azért is, mert az új irányzat megnyitotta az utat az életfejlődés által szentesített alkotó munka céljai felé. Az egységes magyar állam kiépítésének és fejlődésének az eredményei azokra az erőforrásokra vezetendők vissza, melyeknek a fuzió életet adott, és nem 1867-től, hanem ettől az időponttól számítható a konszolidáció munkájának, a modern államélet fejlődésének és megalapozásának új korszaka. A Deák-párti kormányok meddősége és mindaz a tanulság, ami ebből fakadt, útjelző gyanánt szolgálhatott arra nézve, ami a jövő tekintetében egy célutadatos reálpolitika irányát megadhatta.

Mindez az új fordulatban nem nyert tiszta leszűrődést az egyoldalú pártálláspontok, főleg azon szélső irányzatok folytán, melyek a fuziót mindenáron megbélyegezni és erkölcstelen elvtagadásnak minősíteni kívánták. Azok a mélyreható, életbevágó okok, melyek az erők egyesítését és az ezzel együtt járó rendszerváltozást szükségessé tették, elhomályosultak az új fordulatban, holott a helyzet elfogulatlan mérlegelésével könnyű lett volna már akkor is meghatározni azt, ami történelmi leszámolásban kétséget sem szenvedhet többé.

Bárminő ítéletet nyerjen is végső eredményben Tisza Kálmán rendszere és kormányzása, a fuzió, mint az államférfiúi belátás és az önfeláldozás erkölcsi ténye, a magyar közélet legkimagaslóbb eseményei közé tartozik. Kétségtelen, hogy oly súlyos lépést, mint aminőt ő akkor tett, csakis mélyreható okok és a nemzet életére kiható fontos érdekek igazolhatják. Ez a pillanat az, midőn a helyzet sorsára befolyást gyakorolni tudó államférfi lelkiismeretes önbevallást tartozik tenni és nem habozhat céljaiban más utat választani, ha meggyőződött arról, hogy addigi törekvései ellentétbe jutottak a közérdekkel. Tisza Kálmán nem lépte át a közér-

dek Rubikonját s inkább választotta a megalkuvást régi meggyőződése árán, mintsem hogy makacs elvi álláspontjával az országra kiszámíthatatlan válságok és bonyodalmak veszedelmeit zúdítsa. Abban a korban, midőn a parlament erkölcsi hitelével együtt az ország fejlődése is lejtőre jutott s a pénzügyi helyzet romlása katasztrófaszerű válsággal fenyegetett, lelkiismeret kérdése volt megragadni a horgonyt az ország süllyedő hajójának a megmentésére. Tisza Kálmán ezt a helyzetmentő munkát becsületesen teljesítette, nem riadva vissza azoktól az áldozatoktól, melyeket e lépés megkövetelt tőle. Pedig az áldozatok igen nagyok voltak, sokkal nagyobbak, mintsem hogy Tisza Kálmán azoktól valaha megszabadulni tudott volna. A fuzió pályájának mindvégig a legnagyobb tehertétele maradt, szélső ellenfelei sohasem tudták neki e lépését megbocsátani, kiélezve ellene azt a vádat, hogy régi álláspontjának megtagadásával jutott a hatalom birtokába.

Ily viszonyok között csak természetes lehetett, hogy a népszerűségnek az a tőkéje, melyet Tisza Kálmán ellenzéki pályáján szerzett, hamar semmivé vált ott, ahol a hatalom birtokosait még más, kedvezőbb viszonyok között is gyanakvás és bizalmatlanság kíséri. Ha volt magyar politikus, aki ezeket az okulásokat önmagán kitapasztalhatta, az Tisza Kálmán volt, aki végigszenvedte azt a kálváriát, amelyet a magyar politika e korban a hatalomban meggyűlöltek számára kimérhetett.

Tisza István 14 éves ifjú volt, midőn ezek az események történtek. Minden arra vall, hogy amit látott és tapasztalt, mély nyomokat hagyott vissza lelkületében. Igaz, hogy midőn alkalma nyílt a politika belső műhelyébe beletekinteni, helyzetének lekötöttsége első sorban arra a megfigyelési körre szoríthatta őt, mely atyja állásával és a hatalmi rendszer irányzatával volt összefüggésben. Ez a lekötöttség természetes lehetett a mély ragaszkodás érzelmeinél fogva is, mellyel atyja iránt viseltetett, kiben ébredező gyermekkorától az önzetlen hazafiság eszményképét látta és tisztelte. A népszerűtlen Tisza Kálmán súlyos harcai nagy benyomást tehettek a fiúra, aki szembeállítva atyja tiszta, munkás életét

és önfeláldozását mindazzal, ami e nimbusz lerontására törekedett, nem csekély lelki próbák elé kerülhetett. Az első benyomásra úgy látszik, mint hogyha Tisza Istvánt a családi hagyományok kötött irányzata erősebben magához ragadta volna. A sasfiók fejlődésére ez a lekötöttség bizonyára nem lett volna előnyös az egyoldalúság folytán, mely az új helyzettel járhatott. A tehetségnek csak javára szolgálhat, ha az életismeret próbái között izmosodnak meg a szárnyai s ha távol marad tőle minden egyoldalúság, mely fejlődésére nyomasztóan hathat. Sőt a nagy hivatottsággal bíró egyéniség még jobban rá lehet utalva az önfenntartás ösztöne által vezérelt küzdelem útjára, mert csakis így lehet alkalma arra, hogy ítélőképessége és életismerete megedződjék az egészséges kritikai érzékfejlődés tüzeiben.

Igazságosan megállapítható, hogy Tisza István már a kezdet kezdetén kiállotta a tűzpróbát. Minden bizonyíték a mellett szól, hogy a családi hagyományok lekötöttsége nem volt döntő hatással fejlődésére. Tévedés volna családi viszonyaiból arra következtetni, hogy más környezetben lelki és jellembeli fejlődése egyéniségétől eltérő irányzatot vett volna. Ha Tisza István mint a meggyőződés meg nem alkuvó hőse jelentkezik előttünk, ez csakis egyéniségének a forrásaiból, nem pedig a környezet vagy a helyzetbeállítás ferdeségeiből származik. Oly egyéniség, mint a Tisza Istváné, nem idomítható, nem befolyásolható más irányba, men állítható más célok szolgálatába, mint aminőket saját belső lelki forrásai kitermelnek, kivételes hivatottságának a megacélozására. Fejlődésének lehettek kerékkötői családi viszonyokban vagy más befolyásokban, de semmiesetre sem döntőek arra nézve, hogy egyéni kiforradásának a folyamatát saját benső erőtartalmán kívül eső hatásokban és befolyásokban keressük. Hogy atyja sorsából nagy okulásokat meríthetett, az kétségtelen, de semmiesetre sem olyanokat, melyek más viszonyok között más befolyással lehettek volna jellemfejlődésére. Az a feltevés, hogy a népszerűség elleni leküzdhetetlen ellenszenvét a családi tűzhely tanulságaiból merítette, alapjában igaz lehet. de vajjon a magyar politika okulásai, a jelszavak és párt-szenvedélyek túlzásai, valamint azok a veszedelmek, melyek

az erők túlfeszítésével együtt jártak, nem fejthették volna-e ki Tisza Istvánban a családi hagyományok nélkül is ugyanazokat az ellenhatásokat, melyek lelkében a tanulságok arányában megedződve, küzdelmeinek a forrásává váltak? Különösen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy azok a felfogások, melyeket vallott, a harc, melyet folytatott, rendszerben és eszközben az apjáéval sok tekintetben ellenkező erőkisugárzásokat mutatott, ami által önként megkapjuk önálló egyéniségének a sajátosságát, melynek fejlődésére elhatározó irányt a családi hagyományok lekötöttsége nem gyakorolhatott.

Bizonyos, hogy Tisza István saját egyéni teherpróbáját súlyosbította elzárkózottságának ridegen beállított látszata által. Látszatnak kell azt neveznünk, mert belső lelkülete és szívnemessége ellentétben volt mindazzal, amit a megtévesztő külszín mutatott. Talán nem volt szerencsés beállítás a mi viszonyaink között oly közéleti légkörben, mely a külsőségeket és a fantáziákat nehezen tudja magától elutasítani. A magyar lélek jellemvonásaihoz tartozik, hogy nem szereti, ha illúzióiban háborgatják s keresi a megnyugvást még oly helyzetekben is, midőn a megfontolás realizmusa életbevágó érdek volna. Hibáinak elnézésében gyengédséget, ideáljaiban megértést követel, érzékenysége nehezen bírja el a kritikát, a leleplezést.

Már pedig Tisza István nem riadt vissza attól, hogy küzdelmeiben a nemzeti lélek gyengeségeit ostorozza. Helyzetünk és erőviszonyaink jól megfontolt tudatában tette ezt, nem pedig dacos erőszakosságból, mint azt ellenfelei a világgal elhitetni kívánták. Tisza István a veszélyérzet-sugallta meggyőződés fanatizmusával dobta bele egész egyéniségét a küzdelembe, hogy nemzetében az öntudatot és az elhatározás lelki erejét életre hívja, önsorsa és boldogulása nagy céljai iránt. Végzetes katasztrófák balsejtelme és előrelátott kockázatai adtak neki erőt és lendületet arra, hogy a cselekvés energiájával hasson ott, ahol a közérdek megmentésére szerinte más eszköz nem kínálkozott.

Ebben a megállapításban kell keresnünk az ütközőpontokat, melyek Tisza Istvánt az élő közhangulattal szembe-

állították. Az első kérdés, mely joggal felmerülhet, vajjon a nemzet közérzetében és ítélőképességében miért hiányoztak azok a természetes ösztönök, melyek Tisza Istvánt küzdelemre utalták minden oly áramlat ellen, melyben a belső felbomlás és erő-széthúzás veszedelmét látta. Miként volt lehetséges az, hogy Tisza Istvánt a nemzet céljaiban és küzdelmeiben félreismerte, holott számolva sorsának és életfenntartásának állandó veszélyeivel, nem lehetett nehéz a mérleget megalkotni arra nézve, ami a helyzet erőpróbáját tette?

Bizonyos, hogy Tisza István nem volt a fantáziák délibábos hőse, nem tudott, de nem is akart a népszerűség nyelvén beszélni. A nemzet hiúságának nem hízelgett s megvetett minden álpátoszt és kétszínűséget, mely boldogulását a tömeglélek bizalmának, a jelszavaknak és a fantáziáknak a kiaknázásában kereste. Jogos lehet a feltevés, hogy Tisza István helyzetét jóval megkönnyíthette volna, ha a tömegekkel és a közhangulattal a megértés jobb viszonyát keresi. Talán szükséges is, hogy az államférfi, aki egy nemzet sorsának az intézésére rendeltetett, ezeket az érzületeket is számításba vegye és engedékenységet tanúsítson még saját belső érzéseinek a rovására is, ha ebből a közérdeknek haszna lehet. A vezető államférfinak ismernie kell nemzete jó és rossz tulajdonságait és ebben ez egyensúlyozás taktikáját a közérdekhez kell mérnie. Ha ez a viszony nem rendeztetik, akkor az államférfi és a közhangulat között könnyen hézag támadhat, telve a gyűlölködés, a bizalmatlanság rossz szenvedélyeivel, melyek annál inkább elmérgesedhetnek, minél jobban érzi a tömeg az egyén nagyságának vele szemben kimagasló, nagy és nyomasztó fölényét. Ez a gyűlölettel telített viszony később a közhangulat éltető elemévé lesz, a tömegek húsává, vérévé válik s elfajzásaiban tápot ad a demagógiának, mely az előállott zavaros helyzetben még a jobb elemeket is magához vonhatja. Lehetnek helyzetek, midőn az elvont igazságok vértjével harcoló csökönyösség kockázattal jár és a közérdek szempontjából a sikerrel ellenkező hatásokat szüli. Kétségtelen, hogy e kérdést mindenkor a nemzeti társadalom belső erkölcsi és értelmi erőviszonyai szabályoz-

zák, de ezzel tisztában kell lenni az államférfinak, aki a vezetés szerepére vállalkozik. Nagy csalódás lehet a sorsa annak a vezérférfinak, aki az igazságok erejét és hatását túlbecsülve hirdet eszméket a nélkül, hogy a kivitel gyakorlati eszközeit az élet törvényeihez mérné.

Tisza István nem hirdetett a közszükségletekkel ellentétben álló törvényeket; igazságai, melyeket tragikusan igazoltak az idők, reálpolitikai igazságoknak bizonyultak, céljai és küzdelmei a nemzeti életfejlődés érdekszükségleteivel teljes összhangban voltak. Hol volt tehát az összeütközés, mely Tisza Istvánt a nemzeti közérzülettel ellentétbe hozta, miért jutott egész közpályáján a félreismerés és a gyűlölködés osztályrészül néki, szemben még a csekélyebb fajsúlyú közéleti törtetőkkel is, akik a tömeglélek rokonszenveit könnyen megszerezhették, ha a hangzatos jelszavak nyelvén hízelegni tudtak?

Kétségtelen, hogy Tisza István kemény, sokszor zord egyénisége a nemzeti lélek ábrándvilágával ellentétet mutatott, de önmagában ez még nem magyarázhatja meg azt a feszültséget, mely őt, rövid nyugópontokat nem számítva, egész pályáján át a félreértett államférfiak meddőségére kárhoztatta. Hogy Tisza István a tömegek ingadozó rokonszenveivel, az olcsó jelszavak hangulatkeltéseivel sohasem számolt s a népszerűség-hajhászás minden eszközét megvetette, önmagában nem döntheti el a kérdést. Szinte lehetetlen megérteni, hogy egyéniségének nagy vonásai a magyar lélek érzelmi húrjait érintetlenül hagyhatták. Ha már a tömegekre hatni nem tudott, mi az oka annak, hogy az értelmiség lelki érzéseiben nem volt képes megértő visszhangra találni? Tisza István az ősi magyar virtus remeke volt, férfias bátorságban, önfeláldozó küzdelemben eszményképe mindannak, amit fajunk életforrásai nemes kifejeződésben kitermelni képesek lehetnek. Egyenes jelleme, puritán egyszerűsége a kivételes lelki erőknél oly tulajdonságait képviseli, melyekhez az emberi szenvedélyek gyarlóságai, a kétszínűség önző céljai és a közérdeket megkerülő ravasz álszenteskedés cselszövényei semmiféle alakban fel nem hatolhatnak. Fényes tehetségének nagy tulajdonai lelki életének nemes bensőségével is

arányban állottak. A legelnezőbb, a leggyengédebb tudott lenni a nála jóval kisebbek iránt s viszont egy pillanatig sem habozott egész egyéniségét beledobni a legszenvedélyesebb harcok forgatagába, ha a közérdek sérelme, vagy a lelkében ápoltt ideálok érdekei harcba szólították őt.

Mindezek a nagyszerű vonások, ha az egyéni siker szempontjából hátrányosak lehettek is, okkal felkölthették a figyelmet iránta s rokonszenvre hangolhatták volna még azokat is, akiket vele szemben az elvi ellentétek álláspontja lekötve tartott. Ezzel szemben azt kell tapasztalnunk, hogy Tisza István jellemének e hősi vonásai hidegen hagyták a nemzet közérzetét, ami bizonyára megdöbbentő hatást gyakorol reánk, ha a tanulságokat vizsgáljuk. Hogyan lehetséges az, hogy a hősiesség, mely a magyar lelket mindig hevíteni tudta, hatástalan maradt, s Tisza István a közítélkezésben lerántatott a pártharcok vergődéseinek vigasztalan, silány mocsarába? Mi az oka annak, hogy ez a férfiú nem tudott egyéniségéhez méltó sikereket felmutatni a lelki hódítás útján, holott életcélját szentelte arra, hogy nemzetére igazságainak erejével, önfeláldozó küzdelmeinek a példaadásával hasson. Vajjon a nemzeti lélek romlási tüneteivel kell-e találkozunk e fordulatban, megtagadásával azoknak a hagyományoknak, melyektől a nemzet nem tántorodott el a multban akkor sem, ha küzdelmeiben viszálykodások, pártharcok emésztették? A magyar lélek a hősiességet még az ellenfélben is meg tudta becsülni és nem volt pártérdekek kérdése az, ami a faji öserő kisugárzásai által lelkére felemelő, nemesítő irányban hathatott.

Tisza István egyénisége rokonszenv helyett félelmet gerjesztett a lelkekben, csodálatos nyomasztó érzését annak, hogy benne valami titokzatos erő lakozik, mely kiszámíthatatlan utakon jár, semmiesetre sem a nemzeti érdekek tiszta egyenes útján. Kétségtelen, hogy ezt a gyűlöletkeltést a politika szántotta az idők barázdáin, kiszolgáltatva ebben mindazt a lélekrombolást, melynek a magyar közélet az állandó izgatások rendszerében áldozatul esett. Vizsgálunk kell e jelenséget, mert ez nemcsak Tisza Istvánnak, hanem a nemzet tragikumának is egyik megoldandó problémája.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Tisza István egész életén át oly eszmék és irányzatok szolgálatában fejtette ki harcait, melyek a nemzeti lélek belső világában megértő, rokonszenves elbírálásra nem találtak. A kiegyezés politikája, melynek fenntartásában Tisza István a magyar nemzeti állam életérdekét látta, nem talált támogatásra a magyarság tömegeinél, sőt az értelmiség nagy részénél sem, mely az új közjogi fordulatban megalkuvásszerű visszafejlődést látott. Főleg a függetlenségi eszme szuggesztív nagy ereje ellenállhatatlan hatással volt azoknak lelkületére, akikben sokkal erősebb volt a hagyományok lekötöttsége, mintsem hogy az életfejlődés törvényeivel és az erőviszonyok kényszerűségével számolni tudtak volna. A történelmi helyzet tanulságai nem nyertek tiszta leszűrődést a nemzet lelkületében, mely a folytonos izgatások kereszttüzebe jutva elvesztette az egyensúlyt helyzetének higgadt elbírálására. Ily viszonyok között mindjobban hódítani kezdett annak az érzelmi politikának túlzó veszedelmes iránya, mely kis nemzetek sorsában, ahol a siker csakis az erőviszonyok rideg számításain épülhet, legtöbbször a kockázatoknak és a csalódásoknak a forrása. Tisza István kellő időben felismerte a veszélyeket s ezeknek arányában fejtette ki erejét ama szélső irányzatok ellensúlyozására, melyekben a magyar nemzet életérdekeinek a kockázatát látta.

Kétségtelen, hogy a dualizmus korában nehéz volt a helyzet, mely az önmegtágadást is kemény próbára tette, de semmiesetre sem olyan, hogy a nemzetet oktan erőfeszítésekre és túlzásokra kényszeríthette volna. Nem tekintve a dualizmus egyéb nagy előnyeit, e korban az egységes monarchia sorsa az európai politika nyugalmi biztonságának is kérdése volt. Ezt egyoldalúan megváltoztatni nem lehetett, mert minden felbomlasztó törekvés a nagyhatalmi politika védőpáncéljaival találta volna szemben magát.

A nemzetnek annál könnyebb lehetett belenyugodni helyzetébe, mert ellenére a hézagoknak, melyeket a kiegyezés kellő tartalommal betölteni nem tudott, a fejlődésnek oly területe állott előtte, mely a jövő független magyar állam kiépítése szempontjából is a siker biztosítékait magában

foglalta. Az ország belső erőgyűjtése, megizmosodása a kiegyezés óta oly arányokat mutatott, melyek más, függetlenebb államok fejlődési lendületét is túlszárnyalhatták. Még azokban a kérdésekben is, melyeket a kiegyezés megoldatlanul hagyott s kellő nemzeti tartalommal betölteni nem tudott, leszűrődhetett az a tapasztalat, hogy sok kérdésben az idő meghozta a megoldást, ha elég belátóak voltunk számolni a fejlődés törvényeivel, melyekben gyakran több érlelő erő rejlik, mint azokban a szélsőségekben, melyek csak az ellentétek túlfeszítésére és a kölcsönös bizalmatlanság szítására vezetnek minden megfogható komoly cél és eredmény nélkül.

Csak természetes lehetett, hogy ily viszonyok között a kormányzati politika nem engedhette meg a túlfeszítéseket, kötelezettségei nem tűrhették meg a megalkuvást azokkal az irányzatokkal, melyekben a felbomlás veszélye rejtett, munkaterületein és felelősségi körzetében nem kereshette az összeütközést oly hatalmi áramlatokkal, melyekkel a harcot sikeresen meg nem vívhatta.

A közjogi alap ellenzői fanatizmusból vagy pártérdekből mindezeket a veszélyeket lekicsinyelték s mindent elkövettek a lelkek izgatására oly irányban, hogy azokat a nehézségeket, melyek a helyzettel együtt jártak, a rendszer felelősségi körzetébe utalják. A szélső ellenzéki politika felállította azt a hangulatkeltő népszerű tételt, hogy minden baj a kormányzat megalkuvó gerinctelenségéből, a vezetők meghunyászkodó szolgálkúságából származik, holott erős elhatározással, az ellenállóképesség szívósságával meg lehetne dönteni azokat a bástyákat, melyek a függetlenségi eszme megvalósulásának akadályul szolgálnak. Elképzelhető, hogy ezek az izgatások a nemzeti lélek kedélyvilágára minő hatással voltak. Természetes, hogy ezt a nyomást elsősorban a hatalmi rendszernek kellett megéreznie, mely felelőssége tudatában a kockázatokkal és a fantáziák légváraival meg nem alkudhatott.

Ebben a korszakban a hatalmi rendszernek a harcot csak egy szűkebbre szabott elszigeteltségi körzetben lehetett megvívni. szemben a közhangulattal és a nemzeti lélek feszült-ségével, mely a rendszer támogatására kellő erőkézséget

nem nyújthatott. A dualizmus harcosai mindenkor számolni tartoztak azzal a meddő kényszerállapottal, mely őket a közhangulat és a tömegek rokonszenvének támogató erejétől megfosztotta, és ebben rejtett a felelősségnek, de egyúttal az önfeláldozásnak is a teherpróbája, mely mint nyomás a rendszerre nehezedett. A magyar politika mérlege sehol sem domborodik ki oly jellegzetes éllel, mint helyzetünk e kényes pontján, ahol azt a csodálatos, a maga nemében szinte páratlan jelenséget kell tapasztalnunk, hogy voltak nehéz, válságos pillanatok, midőn a nemzeti közérzet ellen kellett politikát csinálni a nemzet érdekében, ideálokat kellett feláldozni közérdekű igazságokért, melyek a közhangulat rokonszenvére nem számíthattak.

Tisza István ifjúkora óta, midőn érettebb ésszel gondolkodni tudott, a kiegyezés művének szilárd fenntartásában látta a magyar állam életfejlődésének biztonságát, nemzeti ideáljainak a megvalósítását. Politikai meggyőződésével ennek a rendszernek jegyezte el magát s ebben az álláspontjában rendíthetetlen maradt mindvégig. A dualizmus fenntartása valósággal fanatikus hitté vált lelkében, mellyel szemben semmiféle ellenáramlattal meg nem alkudott. Hogy belső meggyőződése a helyzeten és az erőviszonyok tudatán alapult, arra nézve küzdő pályája adja meg a magyarázatot. Tisza István a kiegyezést a magyar államférfiúi géniusz nagy alkotásának tartotta, s szilárd meggyőződése volt, hogy amit Deák Ferenc és Andrássy kivívott, nem megrontása, hanem kiépítése volt a negyvennyolcnak, egyik a másiktól elválaszthatatlan közös kincs, melyhez egyforma megnyugvással kell ragaszkodni az egész nemzetnek.

Bárminő meggyőző érvek voltak is azok, melyeket Tisza István hirdetett, igazságainak ereje megtört a nemzet lelkületén, mely abban az időben, amikor már ő jött, telítve volt a gyanakvás és bizalmatlanság szellemével minden ellen, ami az annyira ócsárolt «átkos közösség» cégére alatt jelentkezett. Annál nehezebbé vált a helyzete, mert álláspontja a családi terheltég bélyegét is magán viselte az apa révén, aki évek óta a harcok viharában állott, pellengérre állított multjával, melynek megtagadásában a szélső ellenzéki párt-

politika erkölcestelen önző hatalmi érvényesülést látott. A fiú, ki a dualizmus álláspontját atyjánál is élesebb elszántsággal vallotta és védelmezte, nem számíthatott rokonszenves fogadtatásra főleg azoknál, akik benne rideg álláspontjával együtt a hatalomra termett hivatottságnak kivételes erőkészültségét is felismerhették. A családi örökség átszármazása a fiúra nem lehetett megnyugtató gondolat Tisza Kálmán ellenfeleire, akik a hatalmában megingathatatlan kormányfőben eddig is érvényesülésük legfőbb akadályát látták. A közvélemény az átöröklésben egy kritikus helyzet folytonosságát vélte megállapítani, ami annál veszedelmesebb lehetett, minél élesebb kidomborodást nyert Tisza István egyéniségében az erőképesség arra nézve, ami a rendszer fenntartásának sikert ígérő biztosítéka volt.

Azok a hatalmas erőértékek, melyek Tisza Istvánban nyilatkoztak, hatványozva voltak a harcatermettség oly készültségével, mely szinte a megfélemlítés erejével hatott. Atyja, Tisza Kálmán, bárminő erélyes kézzel gyakorolta is a hatalmat, távolról sem sugározta ki magából azokat az erőket, melyek Tisza Istvánt a mindig felvértezett harcosok elszántságával is felruházták. A parlamenti élet küzdői könnyen meggyőződhetnek róla, hogy az utódban sokkal veszedelmesebb ellenfélre fognak találni, mint az apa volt, aki harcaiban mindenkor óvatos önfékezést tanusított. Tisza István ezt a taktikai óvatosságot minden habozás nélkül elvetette magától, soha a küzdelmek elől sem az ügyre, sem önszemélyére nézve nem tért ki, sőt ha szükségesnek látta, nem rettent vissza attól sem, hogy harci szablyáját élesre fenne a küzdelembe vigye. Hogy erre a harcias, félelmes erejű utódra nem nagy rokonszenvvel tekinthettek azok, akik már az apában is egy leküzdhetetlen ellenfél szívósságát tapasztalhatták, az emberi szempontból sokban érthető lehet. Valóban nem volt nehéz elképzelni, hogy mit hoz a jövő, ha az apai örökséget az utód átveszi. Ha Tisza Kálmán tizenöt éven át a hatalom megtartásában annyira szilárd tudott maradni, minő jövő várhat a fiúra, aki a hatalmi nimbusz örökségével együtt oly erőkészültséget is magával hoz, mely a rendes mértéket messze felülhaladja. Mindez

könnyen okot adhatott agyrémek és fantáziák kiszínezésére, a gyanú és bizalmatlanság szítására Tisza István ellen, akit a félrevezetett közvélemény már előre is a tradíciókban megcsökönyösödött hatalmi zsarnokok közé sorolt. Ha már az apa Bécs szolgálatában annyira megalkuvónak, a nemzeti jogok védelmében oly szűkkeblűnek és a hatalom megtartásában oly szívósnak bizonyult, minő veszedelmes lesz az utód, aki már kezdettől fogva magában hordja a közös-ügyes ortodoxiának azt a makacsságát, melyről az apa is tanúbizonyságot tett.

A Tiszák, mint a nemzeti jogok érvényesülésének kerékkötői, minden fejlődés akadályozói, beállítva a rideg hatalmi önzés ellenszenves egyoldalúságába! Elképzelhető, hogy a kép. melynek kiszínezésén a fantáziák és a pártszenvédek is lázasan dolgoztak, minő hatásokat gyakorolhatott a közvéleményre. Hogy minő érdeke lehetett a Tiszáknak oly politikai irányzatok szolgálatára vállalkozni, melyek nemzetellenes célatokat szolgáltak, azt alig vizsgálta valaki. Hogy a Tisza-család vagyoni és erkölcsi függetlensége, hazájához való lekötöttsége minő súllyal eshetett az elbírálás mérlegébe, az teljesen közömbös maradt, az ész kritikáját a fanatizmus váltotta fel, rögeszmék és szenvedélyek keltek életre, hogy viharfelhőket támasszanak akkor, amidőn a tiszta látás és az erőviszonyok belátó számadása sorsdöntő érdek lett volna.

Tisza István végzete volt, hogy ezzel a viharfelhővel kellett megérkeznie. Ha az önérdek nagyobb lett volna benne, mint idealizmusa, helyzetével bizonyára körültekintőbben megalkudott volna. Hogy ezt nem tette, érdektaktikai hiba lehet, de nem azért volt Tisza István, hogy leszálljon a posványba, a selejtességet, a kicsinyességet vizsgálni, mikor szárnyai a magasba, az eszmék tiszta levegőjébe vonzották. Lehet, hogy első vizsgálódásai között néhányszor tévedésbe esett, az idealista hiszékenyek tévedésébe. Annyira bízott a nemzet értelmiségében és igazságainak erejében, hogy semmiféle taktikai fékezést nem tartott szükségesnek, mely eszméinek a szolgálatát megkönnyíthette volna. Ő minden ilyen taktikázást eleve erkölcstelennek tartott, semmiféle hiúsági áramlattal meg nem alkudott, az lévén a véleménye, hogy

mindaz, ami selejtnek mutatkozik, csak a demagógia forrásából fakad, a közítélkezés tisztaságát ezek a szélsőségek nem érinthetik.

Így alakul ki előttünk Tisza István sorsa korszerű beállításban azokkal a hatásokkal együtt, melyek pályafejlődésére döntőek voltak. A gyűlölködés tömegereje, mely reá nehezedik, állandó tehersúly marad rajta, sőt fokozódik a bonyodalmak és nehézségek által, melyek helyzetünkben mind válságosabb fejlődést mutatnak. A vezető társadalom megingott ítélőképességére vall, hogy ezeket a nehézségeket állandóan vonatkozásba hozza Tisza Istvánnal, nem tehermentesít semmit abból, ami reá nehezedik, az érdem mérlegében alig ismer el valamit, ami javára vagy igazolására szolgálhatna.

Tisza István erkölcsi nagyságának a legnagyobb próbája, hogy a gyűlölködések és az üldözések között is megőrizze lelki épességét, sőt még magasabbra emelkedik kötelességérzetben a veszély tudata által. A megtorlás szenvedélye nem ejti rabul őt, sőt mindaz, amit tapasztal, megnemeseíti hivatottságának érzetében, mely arra serkenti, hogy szerencsétlen, félrevezetett népét felvilágosítsa, benne az öntudatot ébren tartsa és harcoljon a Hydra-fejek ellen, melyek a szenvedélyek mérges gőzével árasztják el a közéletet. Nem vágyik a Coriolánnak szerepére, akik sértett hiúságukban az elvesztett játék bosszúérzetével megtorlást keresnek a hatalom ellen, ami ebben a korban sokszor sikeres haszonlesés volt, tekintve az ily hangulatkeltésekkel járó, semmiféle egyéni kockázatot nem jelentő népszerűségi előnyök babérszerzéseit.

Tisza István ellenségei mindezt nem látták, nem érezték, sőt erő kifejtéseinek arányában gyűlölték meg őt, folyvást izgatva a nemzet lelkületét, mely mindjobban e szélső befolyások hatása alá került. A szélső tábor harcosai Tisza István minden cselekedetét célzatosan félremagyarázták, őt a közvélemény előtt mint a nemzet ellenségét lejártni, megbélyegezni kívánták. Mindezt tetézte a személyes versengés rossz szelleme, mely Tisza Istvánnal szemben annál nagyobb arányokat öltött, minél inkább érezni kellett a felsőbbbséget, mely a versenyt a legnagyobb tehetségű har-

cosok számára is kétesse tette. A gyűlölködésre példát adtak a tekintélyek is, akiknek veszélyességét tehetségükön kívül népszerűségük is hatványozta, hitelük a közvélemény előtt, mely a küzdelemben áldozatoknak tekintette őket, akiknek meg kell törniök Tisza István erőszakosságán, aki a nemzetellenes hatalmi zsarnokság páncélfalait elszánt merevséggel védelmezi. Elképzelhető, hogy a tekintélyek példaadása minő hatással lehetett a kisebbekre, jó- és rosszhiszeműekre egyaránt, s minő végzetes erőkké váltak azok az irányzatok, melyek a pártoskodás és a gyűlölködés szenvedélyeinek életet adtak a közszellem megrontására.

Így áll előttünk Tisza István már a pálya kezdetén. Balsorsához tartozik, hogy az út, melyen megindult, alig változik, időközi sikerei ellenére sem jut soha a megértett, elismert vezéregyéniségek tisztult nyugvópontjára. A gyűlölség, mely reá nehezedik, alig enyhül, a felelősség alól, melyet egy elvakult korszak igazságtalanul reá ruház, sohasem menekül. Ő lett a kipécézettje korának, akinek mindenért felelnie kellett, a kerékkötő, aki miatt a nemzet boldogulásának a révpartjához soha el nem juthat. A családi hagyományok terheltsége, mely mindezt fokozta, rideg elzárkózottsága, mellyel a védekezést önszemélyére nézve megvetéssel visszautasította, harci erejének félelmetessége, mely a vetélytársakat küzdelemre hevítette, igazságainak ereje, mely a hiúságot, a jelszavakkal üzérkedő szemfényvesztést kérlelhetetlenül leleplezte, mind a mérlegbe esnek, midőn pályaküzdelmeinek tanulságait, tragikumának okait vizsgáljuk. Hogy ez a tragikum az övé volt-e, vagy a nemzetéé, arra az idők tanulságai adják meg a választ.

HORÁNSZKY LAJOS.

AZ IRODALMI FEJLŐDÉS SZABADSÁGA.

— Székfoglaló a Petőfi-Társaság nagy-gyűlésén, 1932 március 13-án. —

Amint most a t. Társaság megbízásából először felolvasó asztalához ülhetek, majdnem zavarban vagyok : alig győzőm csak felsorolni is, annyi címen kell köszönetet mondanom. Midőn figyelmével a Társaság felém fordult és tagjai sorába iktatott, mindjárt tiszteleti tagjainak koszorújába sorozott be ; még el se foglaltam széket, már vezérkarába emelt, alelnökévé választott, székfoglalómat pedig erre az ünnepi közülésre tűzte ki.

Aligha csalódom, ha úgy vélekedem, hogy fennállása óta annyi, sokkal kiválóbb tagja közül alig egyet vagy kettőt halmozott el a Társaság ilyen tömeges kitüntetéssel. Kérkedés nélkül, hálával azt kell látnom, hogy valóban pazar kézzel szórta nekem a borostyánt. Meghatva szedem össze a leveleket és szorítom szívemhez. Érzem és tudom, hogy csak a körülmények véletlen találkozása folytán van ilyen dús aratásom. Érzem és tudom, hogy csak egy felsőbb szimbólum képében ér a szokatlan megtisztelés, az sugározza rá fényét szerény pályámra. Érzem és tudom, hogy annak a felsőbb szellemi és erkölcsi hatalomnak oltárára kell tennem a borostyángallyakat, amelynek parancsára kereshettem, szolgálhattam, hirdethettem az igazságot, kötelességem szerint szabad lélekkel, mások vélemény-szabadságának tiszteletével, de az igazság erejéből merített bátorsággal.

Szentelni kívánok azonban egy örökzöld ágat a Petőfi-Társaság egykori díszé és alelnöke, az alelnöki székben elődöm : Ferenczi Zoltán nemes emlékének. Az a bájos szeretetreméltóság, amely az ő tudománynak, szépnek, jónak áldozott egyéniségéből kisugárzott, tette népszerűvé a költők

és szépírók e társaságában az irodalomtudósokat, s bizonynyal jelentékenyen közrehatott abban, hogy székét egy az övével hasonló munkakörű, vele különben is mindig összhangban dolgozó pályatárssal töltsse be a Társaság. Erről a helyről, ahol kedves és okos fejtegetéseit annyiszor üdvözölte zajos tetszés, a tiszteletnek és szeretetnek hálás üdvözlő szava keresse fel ma is emlékét.

De ha a legfőbb dísz máshova kell is szentelnem, nekem még mindig nagy jutalom marad. Az íróvársi megbecsülésnek és szeretetnek egyhangú nyilvánulása ez a nagyértékű jutalom. Ez ünnepi alkalommal teljes szívemből köszönöm ezt a nagymúltú Társaságnak, köszönöm az elnökségnek és minden tagtársamnak. Boldog leszek, ha meg szolgálhatom bizalmukat.

És ha ilyen ünnepi keretben elfoglalom a Társaságban, mint tag és mint alelnök, székemet, miről szólhatnék alkalomszerűbben a szabadság költőjének nevét viselő irodalmi társaságban, a magyar szabadság ünnepnapja táján, mint az irodalom, a költészet fejlődésének szabadságáról? Hiszen ez a mindig időszerű kérdés ma különösen is időszerű.

Én a szabadságot, a szó első jelentése szerint, nem számítom a pozitív javak közé, mint a romanticizmus idején számították, mert a szabadság magában véve sem boldogságot, sem erényt, sem erőt, sem más értéktartalmat nem jelent, csupán korlátozások hiányát jelenti. Inkább viszonylag tűnhetik fel, korlátozás, elnyomás, visszatartás, fenyegetés esetében igenlő jellegű jónak. Magában véve a szabadság még a lehetőségnél is kevesebbet jelent, mert a lehetőséghez hozzáértjük az eredményhez szükséges feltételek meglétét. A szabadság szorosan véve a tagadólagosságnak, az ellenzésnek hiánya, egy \pm előjelű 0-val ábrázolható képlet. Önmagában semmi tartalmat nem képvisel. Pozitív tartalmat csak abból kap, ha a korlátozásoktól ment működés tevőleges alanyi feltételeit, a helyes akarat bátor készségét és a várható eredmény ígéretét fogalmilag belevetítjük, ha lehetőségnek, sőt mintegy előlegnek tekintjük. Rendes viszonyok közt, ha az egyénben, ha a közösségben megvannak az erő-

södés, a haladás, a fejlődés feltételei, a szabadság fogalmába a reménybeli eredmények is beletartoznak. A szabadságnak az erkölcsileg, elméletileg, esztetikailag tevékeny alanyra nézve van értelme és jelentősége. A szabadságot most már, a következőkben, magam is e tovább fejlődött, megtartalmasodott jelentésében veszem. És mindig a helyesen értelmezett szabadságot gondolom, nem a szabadsággal való visszaélést.

A helyes tevékenységnek korlátozástól ment készsége, tehát a szabadság, az egész életben alapvető feltétel, multhatatlan szükséglet. Az élet folytonos változás. Megállás benne nincs. Ha előre el van zárva a változás, megtörténik visszafelé. A megállás: pangás, sorvadás, szétesés, halál. A helyes tevékenység szabadsága nélkül nincs igazi erkölcsi élet, nincsenek nagy eszmék, elhatározások, tettek. A közösség, az egyén elzüllik, az élet meddőségre van kárhozthatva. Ép úgy szabadságot kíván az elmélet világa is, szabadnak kell hagyni a gondolatot. A gyakorlati élet, a tudomány, az irodalom eszméket alkot, fejlődésünkhöz tartozó szükségleteket akar kielégíteni, reálisakat és ideálisakat, értékeket lát meg és hoz át a reális életbe, még nem létező javakat termel. Ebben áll a művelődés. Ehhez szabadnak kell a szellemnek lennie. Az igazság független, lényege szerint nem ismer, nem tűr korlátot. A jó is föltétlen érvényt követel; minden korlátozás csorbítását, lényegének megmásítását jelentené.

De ha multhatatlan feltétel a szabadság az erkölcsi életben és a tudományban, talán még fontosabb a művészetben és ezzel együtt az irodalom művészeti ágában: költészetben, szépirodalomban. Hiszen a művészet egész lételeve szerint a szabadság síkjában mozog, a művészetet nem köti a realitás törvénye, nem köti a theoretikus valóság sem, ő a tényleges világgal szemben szabad világot teremt. A képzelet, az a fő lelki erő, mely a művészetben működik, szabadabb járású az intellektusnál. Egy francia esztetikus, Véron, azt mondja, hogy a művészeteknek minden nagy korszaka a szabadság kora volt: így Perikles kora, a középkori művészeteké, a renaissance-é. Nem politikai értelemben, hanem művészi

értelemben vett szabadságé. A művészek szabadon alkothattak, a maguk módja szerint, tehetségük jelleme, ízlésük természete és geniejük mértéke szerint.

De mivel szemben kell hangsúlyoznunk ma a szabadságot? Nincs többé cenzura, ami egykor, még Petőfi idejében is, kerékkötője volt a haladásnak, s amit épen március 15-e söpört el.

Hogy az irodalmi élet szabadságát ma is fenyegethetik veszélyek, annak magunk vagyunk a kárvallott tanui. Mi átéltük, csak tizenhárom évvel ezelőtt, a sajtónak olyan rémkorszakát, amely mellett minden régi cenzura eltörpült. Ezt is forradalom hozta magával. De az 1848-i forradalom a sajtó szabadságát és a nemzet szabadságát és minden néposztály szabadságát hozta boldogító vívmányul, míg az 1918-i forradalom és az 1919-i felfordulás bilincsbe verte a sajtót, elnyomta a nemzeti gondolatot és elkobozta minden néposztály szabadságát, a szabadság nevében. Az emberiség társadalmi, állami, gazdasági szerkezetében háborgó vulkanikus feszültségek kirobbanásaitól korántsem vagyunk ma sem mentesek. És még robbanások nélkül is lehetségesek igen komoly válságok az irodalmi élet szabadságára nézve. A trust-ök, a concernek világában elképzelhető, hogy egy ellenséges szellemű tőke kisajátítja egy kisebb nemzet sajtóját, legalább is sajtójának nagyrészét, s mindenféle reklámmal, kedvezménnyel és az élelmesség ezer fogásával magához csábítja a közönség zömét is, amelyet azután a maga szellemével tölt és fertőz meg. Ilyenféle kísérlet nálunk nem történt, a magyar sajtó nemzeti hűsége a maga egészében minden gyanú felett áll. De az eset nem elképzelhetetlen. A kísérlet mindenesetre hatalmas ellenállásra találna író- és hírlapíró karunk erkölcsi függetlenségében, de egy vakmerő vállalkozás esetleg megkísérelhetné ezt az arcvonalat áttörni és más gárdát toborozni. Hogy akadnának a sajtónak mostani kipróbált munkásainál kevésbbé kiváló, kevésbbé lelkiismeretes újságírók, akik a próbálkozás kész eszközei lennének, arról is meggyőződhattunk belső összeomlásunk hónapjaiban. Sőt szomorúan meggyőződhattunk, hogy jószelleműeknek ismert írók is megtántorodtak és az 1918-i októ-

beri forradalmat Petőfiék forradalmának kigúnyolásával dicsőítették. És a mi ernyedt, megoszlott, következetlen közszellemünk mellett lehetséges, hogy az ilyen író tiztizenkét év múlva nemzeti erénydíjat kap, a rendületlen hűségű írók mellőzésével. A walesi bárdok példája gyönyörű szép legendának, de a való életben, a mai megfogyatkozott hitű világban teljes mértékben nem válna be.

De ezt a végletes lehetőséget csupán említem, csak azt akartam vele, hogy ne legyünk egészen gondolatlanok; azonban mint tárgytalant nem szellőztetem tovább. Úgyis nem az *irodalmi élet* szabadságáról, hanem szorosabban az *irodalmi fejlődés* szabadságáról kívánok inkább szólni.

Az irodalmi fejlődést is béníthatják korlátozások, arra is nehezedhetnek olyan hatalmak, amelyek igen károsak. Ilyenek lehetnek elsősorban bizonyos előítéletek, megmerevedett dogmák, másfelől az újítás dogmatizmusa, a pártterror, a divat sodra. Mindezek sokszor csírájukban elfojtathatják az új kezdeményeket.

A dogmatizmus egyik legtipikusabb változata az, amit akadémiakusságnak szokás mondani. Ez a fejlődés két főtenyezője közül az egyiket hangsúlyozza, nevezetesen a hagyományt, a meglevőt őrzi az új kezdeménnyel szemben, amely első felbukkanásakor rendszerint személyes és egyéni. Az ú. n. akadémiakusság egy, magában egészséges elvet egyoldalúlag képvisel, a szerzett javak fenntartását. Álláspontja a legitimizmus, a tekintély uralma. Ismeretes példa erre a francia akadémia konzervatizmusa, irodalmi ízlés és nyelvhasználat tekintetében. Ép úgy beszélnek akadémiakusságról a képzőművészetben is. És minő hévvel ostromolták az akadémiakusság, az ú. n. hivatalos művészet kapuit a múlt század utolsó negyedének kezdete óta, a párizsi művészi életben, azután a németországi művészeti iskolák körül, azzal az érveléssel, hogy az ily intézmények a minták örökös követésével elnyomják a tehetségek alkotó kedvét s akadályozzák új művészi lehetőségek, új motivumok, új formák, új harmóniák keresését.

Nálunk az akadémiizmus soha sem vált lenyűgöző hatalommá. Akadémiánknak már létesülése elvében benne volt

a haladás, a szabadság eszméje. A kormányzat féltékenyebb volt alapítása előtt és után vele szemben, mint az írói társadalom. Kazinczy, aki előzőleg személyében pótolta évtizedeken át az Akadémia intézményét, nem nagyon óhajtott felállítását, épen mert attól félt, hogy a francia akadémia példájára a nyelv meglevő állapotát fogja őrizni és akadály lesz az újításnak. Mikor azonban megalakult a Tudós Társaság, az feladatul tűzte maga elé a nyelv *művelését*, s maga Kazinczy örömmel vett részt a meginduló munkában, aggodalmait eloszlottak. Utóbb sem zárkózott el Akadémiánk a fejlődéstől, hiszen olyan úttörő lángelmék irányadó részt vettek életében, mint Széchenyi és Vörösmarty. A fiatal Petőfi első felkarolói az Akadémia tekintélyes tagjai voltak, a kritikus Bajza és a költő Vörösmarty, s ők utóbb sem fordultak Petőfi költői iránya ellen. Mindazáltal nálunk is szokásba jött, már az 1830-as években is, támadni az Akadémia zárkózottságát, «vaskalaposságát», «maradiságát». Ez a vád sohasem tett nagy kárt, elég felszínes volt mindig, de szokásban maradt. S nemcsak egy-egy, irodalmi társaságba be nem jutott író szellemeskedett ezzel az olcsó közhellyel, olykor még a szellemi élet vezető emberei sem tartózkodtak tőle. Pulszky Ferenc, a nagytekintélyű közéleti férfi és tudós, már mint éltető ember, 1880-ban a *Pesti Napló*-ban azt írta, hogy «Kossuth, Magyarország leghatalmasabb prózaírója, akinek szava fellelkesítette a nemzetet, s az angolok és amerikaiak bámulatát kiérdemelte, nem tagja az Akadémiának, épen úgy, mint Petőfi, a nemzet legnagyobb költője, szintén nem volt tagja az Akadémiának ; a lángész nem illik bele az akadémiai közepszerűségbe». Az ilyen beállítások természetesen meglepik a tájékozatlan olvasót. Gyulai Pál azonban helyreigazította Pulszky cikkét, rámutatott, hogy Kossuth a 40-es években, mikor választása szóba jött, oly nyilatkozatot tett, mely egyértelmű volt a visszautasítással s így mult el a megválasztása. Petőfi elvül tűzte ki az akadémiai tagság el nem fogadását, sőt hirdette is. De hogy az Akadémia méltányosságáról másképp gondolkozott, mint Pulszky, bizonyítja az, hogy összes költeményeinek kiadása után, 1847-ben következőkép nyilatkozott : «A jövő akadémiai

jutalom az enyém és senki másé!» Valóban az övé is lett. Mihelyt a forradalom után az Akadémia nagygyűlést tartathatott és jutalmat oszthatott ki, 1858-ban nagyjutalmat adott Petőfi költeményeinek. Ha pedig az Akadémiának Kossuthot és Petőfit nyilatkozataik ellenére is meg kellett volna választani, akkor e részben a most (1880-ban) élő akadémikusok közül, mint egyik legidősebbet, Pulszkyt illeti a felelősség. Miért nem ajánlotta a negyvenes években Kossuthot és Petőfit akadémiai tagoknak, miért nem Kossuthot a hetvenes években, hisz Pulszky előkelő tagja, osztályelnöke az Akadémiának s az akadémiai közepszerűségek egyik legkiválóbbika. Pulszky erre nem felelt, nem is volt mit felelnie. Így omlanak össze rendszerint a nagyhangú állítások. Hivatalos akadémiai álláspont nálunk nincs. Ha Toldy valamiképp az akadémizmus képviselője lett volna is, mellette ott érvényesült Gyulai szabadelvűsége. Az Akadémia támogatta a Nyelvőr mozgalmát, pedig a Nyelvőr az Akadémia számos kiváló tagjának nyelvészeti irányát élesen bírálta. Néhány évvel ezelőtt is éppen Akadémiánk elnöke kezdeményezte az ellentétek megszüntetését. Tökéletességi dogmákat a mi Akadémiánk nem állít fel, a fejlődést szívesen üdvözi.

De a dogmatizmus nemcsak az intézmények egyoldalúsága lehet, hanem az irányoké, a pártoké is. Mikor érkezik, mindegyik azon a jogon követel magának helyet, hogy ő hozza a haladás talizmánját, ő hoz új értékeket. És ha uralomra jut, ép úgy konzervatívvá lesz, mint a tőle előbb ostromolt irány, mert óvni törekszik birtokállományát. Jól állapítja meg egy pszichológista esztetikus, Müller-Freienfels Rikhárd, mint tragikomikus tény, ami minden értékterületen a küzdelmek sorsa szokott lenni, hogy akik az egyéni érték-megélés szabadságának előharcosaiként a fennálló érték-rendszert támadják, ha felülkerekednek, ők a maguk értékeléseit ép úgy általánosítják, normává teszik, abszolút rangra emelik; a tegnap eretnekeiből a holnap pápai lesznek s a mai művészeti korszak forradalmáraiból a jövő nemzedék «akadémikusai».

Nem kell ellenkező állásponton lenni, a legtárgyilago-

sabb ítélkezéssel is megállapítható, hogy nálunk ma *egy* dogmatizmus van, még pedig azé az irodalmi irányé, mely egy századnegyeddel ezelőtt forradalmi újításként jelentkezett. Ismétlem, nem hibáztatni akarom ezt az irányt, jó-hiszeműségét nem vonom kétségbe, nem tagadom eredményeit sem, csak mint vizsgálódó megállapítom, hogy rajta is teljesedett a tipikus törvényszerűség: szelleme dogmaszerűvé merevedett és ránehezedik a fejlődésre, nyomja annak szabadságát. A vezetésben nincs ugyan többé egység, az irány fejei ízlésben, stílusban nem is mind nyugatosok többé, de a mozgalom fénykorából még mindig ott lebeg egy értékelő hagyomány légköre az irodalmi élet fölött, még mindig az egyedül üdvözítő irány tekintélyében áll a sajtó nagy része és az ifjúság előtt, amikor pedig a világ jóval tovább mozgult eszmék, érzésmód, lelki szükségletek és művészi törekvések tekintetében, s amikor már nagy szükség volna újabb hangnemre, szélesebb és gazdagabb regiszterre.

És *itt* hivatkozom a szabadság elvére. Nem olyan értelemben, hogy ez vagy az az irodalmi párt ne fejtsen ki terrort, ne törekedjék a maga szolgálatába vonni a tehetségeket, ne nyomja el a szabadságot, távolítsa el a fejlődés útjából a korlátokat. Ezt hiába is kívánnám; amíg egy irányzatban életerő van, nem mond le életfeltételeiről. A szabadságot nem a puszta, elemi jelentésében veszem, a korlátoktól mentesség értelmében, mert a korlátokat azok, akik felállították, nem fogják elhárítani. Hanem veszem a szabadságot tartalmasabb értelemben; beleértem azt az erőt is, mely a szabadsággal élni tud és akar. Beleértem a szabadságba a hivatottságot, a küldetést, melyet az alanynak el kell végeznie. A képességet, hogy meg tudja hallani és érteni az eszmei világból hozzáérkező szózatot, az értékek szavát, melyek arra ösztönzik, hogy a reális világba hozza őket és a közösség kincsévé tegye; a belső érzéket, hogy meg tudja különböztetni az igaz és álértékeket, s a készséget, hogy az igazi értékek megvalósításának szentelje magát.

Ilyen értelemben az *írók* szabadságát sürgetem, *ők* merjenek szabadon ítélni, szabadon választani, divatoktól magukat függetleníteni, lelkük hívó szavát követni, tehetsé-

gük természetes erőit kifejteni. Merjenek lenni eredetiek, önállóak. Az emberi lélek fejlődési lehetősége végtelen. Nincs kötve egy-egy formához. Az élet folyton bonyolultabb lesz. Érzéseink differenciálódnak, az eszmék összetettebbekké válnak. Ezer meg ezer új ösztönző szükséglet, új motívum, új szín a költőnek és írónak! Észre kell venni ezzel szemben a mi legutóbbi költői forradalmunk bizonyos szegénységét. Észre kell vennünk, hogy fejlődési mozzanatok, vívmányok fejében sokról le is mondott. Az érzelemvilág hangszínét, hangulati elemét fejlesztette, de regiszterét szűkre szorította. A nagyság, a fenség iránti érzéket jóformán elhanyagolta, az efféle szükségleteket nem elégíti ki; a józanságot kerüli ugyan, de sokszor számítottan irracionális. Új hangokat ütött meg, de nincs elég hangja, elég színe az emberi lélek egész nagy érzésköreinek kifejezésére. Hol a nagy metafizikai érzelmek mélysége és gazdagsága? Az én világának végtelensége volna a jelszó; de a személyes tépelődések, élvek, izgalmak ritkán tudják e költészetben a nagy jelentőség varázsát tükröztetni. A közösségi érzelmek motivumköre jóformán parlagon marad. Ha efféle, nagy érzéseket akarunk, a másik táborhoz kell folyamodnunk, vagy régibb nagy költőinkhez. Ám a divatos dogmatizmus elzárja az utat a régi költőkhöz, mintegy indexre teszi őket. A tudatszűkének pszichológiai törvényszerűsége az értékekre nézve is érvényes, mint egy új filozófus, Hartmann Nicolai jellemzőleg mondja. Régibb remekeink az újabb nemzedék előtt mindinkább kódos háttérbe tűnnek, s állandó értékeik is tűnnek a köztudatból. De a mának új költői kinyilatkoztatásokra is van szüksége. Égető szomjúság van bennünk új nagy költészeti élmények iránt.

S én azt a szöveget szeretném intézni költőinkhez, beérkezettekhez és újakhoz: merjenek szabadok lenni. Ismerjék az irodalom áramlásait és fordítsák hasznukra, de mindekelelt hallgassanak megérzésükre, ízlésükre, divinációjukra. Tudják függetleníteni magukat múltó divatoktól, ne sterilizáltassák tehetségüket, tartsák készen a nagy fogadásokra. Merjenek újításuk közben a hagyományhoz is visszatérni, onnan meríteni új, még elhasználatlan erőt. Haladni

kell, változni kell a költészetnek, de meg is maradni annak, ami volt. Nemcsak divatértékek vannak, hanem állandó értékek is, ezeket nem átértékelni kell, hanem forгатni. Legyünk európaiak, de ne azzal a becsvággyal, hogy kövessük mások divatját, hanem, hogy mi is az élre kerüljünk, színeinket győzelemre vigyük.

Fiatal költő, merj! Haladj! Szabadságot az ifjúságnak és bátorságot! Amint bátor volt Petőfi szelleme. Legyen ön-bizalmad, legyen hited, legyenek szárnyaid! Ha a fizikai repülést megtanulta korunk, ne felejtse el a költői repülést se. Új csodákat várunk a nemzeti lélek fejlődésében a huszadik században is. Magyar költők, új költői nemzedék, valósítsátok meg a csodákat!

NÉGYESY LÁSZLÓ.

A VÁROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI JOGÉRT AZ 1825–1848. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Az 1836 január 3—6.-án tartott ülésekről itt felsorolt jelentések a rendőrminisztérium számára készültek. De ezeken kívül a városi követek (latin nyelven) jegyzőkönyvet is készítettek. Ezt vagy a nádor, vagy pedig az uralkodó számára írták.² E jegyzőkönyv húsz félvnyire terjed, de egy szót sem ír a városi követek tartotta beszédekről, hanem csak a királyi városok jogairól s az őket ért sérelmekről. Éles hangon szól a megyei követekről, törvényteleneknek mondja a kerületi üléseket s keservesen panaszkodik a miatt, hogy a városi követeknek együttesen csak egy szavazatuk van. Végül megírja, miért akarja a városi követek többsége kerülni a kerületi üléseket.³

Január hó 26.-án a városi követek a városházán ismét konferenciát tartottak. Itt kimondották, hogy ők is naponkint tartanak ülést s ennek neve ez lesz: a városi követek magánkonferenciái. Az elnöki tisztet a dunai, meg a tiszai kerület egy-egy városi követe viseli. A jegyzői teendőket Havas József (pestvárosi) és Gaál József (kőszegi) követ végezi.⁴ Havas a latin, Gaál meg a magyar nyelvű jegyző-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 653. számában.

² Országos Levéltár: Acta diaetalia secreta. Josephi palatini etc. Protocollum.

³ «Si civitatenses imposterum e sessionibus circularibus emanerint, fieri non poterit, ut pernicioza illa et illusiva formula, quo ibidem omnes liberae et regiae civitates ad unum curiatum votum depromendum provocantur, porro quoque usuetur» etc.

⁴ Gaálról jelenti a rendőrség: «talentvoll, gutgesinnt und von gutem Ruf.»

könyvet szerkeszti. A jegyzőkönyvbe csakis azon tárgyalásokat vezetik be, melyek a királyi városok alapjogaira és szabadságaira vonatkoznak. Minden más országgyűlési tárgyat csak megvitatnak, de azokról határozatot nem hoznak.¹

A január 28.-án tartott tanácskozáson Poroszlay, Debrecen követe, bejelenté, hogy bár a városi követek többsége ki-mondotta a kerületi ülések teljes negligálását, ő városától ha-tározott utasítást kapott a kerületi üléseken való részvételre.

E nem várt bejelentés nagy vitát keltett. A legtöbben arról beszéltek, miként lehetne Debrecen városát rávenni, hogy a királyi városok többségéből ki ne váljék. Hosszú és heves vitatkozás után Klapka szólalt föl. Ő is helyesnek tartja a megyei követek kerületi üléseihez hasonló tanácskozó tes-tület alakítását. Ám a városi követek egy része állandóan látogatja a megyei követek üléseit, a követek más része meg a városiak tanácskozásán vesz részt, a harmadik rész mit sem törődve az országgyűléssel és a negyedik rend javával, a vá-rospan sétálgat. Ezért nagyon nehéz meghatározni, melyik ezek közül a negyedik rend. Először egyesülniök kellene a városi követeknek. Ez azonban csak úgy vihető ki, ha a városi követek tanácskozásain a negyedik rend alkotmányos jogainak megtartásáról és védelmezéséről tárgyalnának. Ez esetben céltalannak találnák a kerületi ülések látogatását. Ő (Klapka) tehát azt ajánlja, hogy a Vághy által kidolgozott operátum legyen a negyedik rend tanácskozásainak tárgya.

Ezt az indítványt egyhangúlag elfogadták.²

A városi követek január 29.-én tanácskozást tartván, Vághy indítványt tett, hogy tekintettel a Lánchíd terve-zett építésére, szükséges a kisajátítási törvény megalkotása. Vasutak, csatornák stb. épülnek, tehát az ily törvényt sür-gősen meg kell alkotni. Vághy ez indítványát a városi köve-tek egyhangúlag elfogadták.

Ugyancsak Vághy jelentette, hogy az «interimál portal-rectificatio» ügyében a nádorhoz küldött deputáció a benyuj-tott kérvénnyel semmit sem ért el. Ezután került a sor a vá-

¹ Ferstl jelentése Sedlnitzky miniszterhez, Pozsony, 1836 ja-nuár 26.

² Pressburg, am 28. Jänner 1836.

rosi követek jogainak miként való kivívására. E tárgy fölött három óra hosszáig vitatkoztak. Azután Havas a következő indítványt tette: a Vághy-féle operátumot történeti s okirati adatokkal kell bővíteni. A többség azt határozta, hogy a Vághy-féle operátumot revideálni kell s hogy a történeti adatok összegyűjtésével külön deputációt bízna meg.¹

Február hó 3.-án a városi követek Körber újvidéki követ elnöklete alatt ismét tanácskozást tartottak. Ez alkalommal a Vághy-féle munkálat első fejezetének második részét tárgyalták: a városi követek szavazati jogának visszaszerzéséről. Több hozzászólás után a Vághy-féle tervezetet változtatás nélkül elfogadták.²

Az országgyűlési titkosrendőrség feje jelentette 1836 február 12.-én Pozsonyból a rendőrminiszternek, hogy a városi követek a mai napon konferenciát tartottak. Ez alkalommal Vághy, Gyurikovics és Szántó városi követek arra igyekeztek bírni a jelenlévőket, álljanak el attól, hogy a legközelebbi országgyűlésen — ha nem kapják meg a szavazati jogot — egyszerűen otthagyják az országgyűlést. Majdnem egyhangúlag a távozás mellett szavaztak. Csak Gyurikovics (pozsonyvárosi) és Szántó (győri) voltak a távozás ellen. A távozás mellett szavaztak 21-en.³

Mint a városi követek legtöbb határozatát, ezt sem tartották meg. Bizony a legközelebbi országgyűlésen is megjelentek a városi követek.

A városi követeknek február hó 24.-én tartott ülésén azokat a tárgyakat vitatták meg, amelyekkel az országgyűlés foglalkozott.

Február 27.-én Nagy (szatmári) és Hódy (szegedi) követek elnöksége alatt tartott ülésen az adó és a magyar ezredek ügyét tárgyalták. Mintegy tizenhat városi követ szólalt fel.

¹ Pressburg, am 29. Jänner 1836.

² Pressburg, am 3. Februar 1836. («Die um 10 Uhr begonnene Conferenz um 1 Uhr beschlossen ward.»)

³ Egy nappal előbb is tanácskoztak a városi követek. Ekkor írta Ferstl Bécsbe: «Die Mehrheit dürfte sich für das Bleiben im Orte des Landtags, folglich für das blosser Nichtbeiwohnen der Reichs und Circular-Sitzungen aussprechen.»

A vita elég magas színvonalon állt, de határozatot nem hoztak.¹ A döntést csak a március 7.-én tartott ülésen hozták meg. Az elnöki tisztet ezúttal Pauer (fehérvári) és Milencsovics (varasdi) követ töltötték be. A jelenlevők kimondották, hogy a múlt évi adó mellett maradnak s hogy a nemzeti testőrség költségét ezentúl csakis a nemesség viselje.

Mondanunk sem kell, hogy az efféle határozatoknak semmi jelentőségük sem volt.²

Érdemes megemlítenünk, hogy a megyei követek Deák Ferenc indítványára február 25.-én konferenciát tartottak s erre a városi követeket is meghívták. A városi követek előbb maguk közt tanakodtak, elfogadják-e a meghívást, avagy nem. Mivel tudták, hogy az értekezleten szavazás nem lesz s nem megyei követ elnököl, elhatározták, hogy résztvesznek a közös értekezleten, mely az adó ügyét fogja tárgyalni. A városi követek közül többen felszólaltak. Különösen kitüntette magát Körber (Újvidék követe), aki Deák Ferencsel polemizált. Mikor ő utána még több városi követ akart felszólalni, Hertelendy megyei követ kijelenté, hogy fölösleges a további beszéd, mivel harminc megye követe már kinyilvánította, hogy a javaslat ellen van. Távozáskor a városi követek aztán kijelentették, hogy soha többé nem vesznek részt a megyei követek konferenciáin.³

A városi követek egy része 1836 március 18.-án tanácskozást tartván, Gaál kőszegi követ egy javaslatot olvasott fel, melyet ő maga szerkesztett, s melyet a városi követek az uralkodó elé kívántak terjeszteni. Gaál ebben kifejté, hogy a megyék törekvése világos. Ők nemcsak a politikai jogokat, hanem a polgárság fizikai létezését is meg akarják semmisíteni.⁴

¹ Notizen über die am 27. Februar 1836 stattgefundene Konferenz der städtischen Ablegaten.

² Még az ülés előtt Bakoss József, trencsénvárosi követ, élesen összetűzött a többséggel, mivel a véleménynyilvánítás szabadságában megakadályozták őt. A többség a nádortól kért elégtételt s kimondá, hogy olyan individuummal, mint Bakoss, semmi közösséget sem vállal.

³ Ferstl jelentése a rendőrminiszterhez, 1836 febr. 26.

⁴ Gaál Józsefről, Kőszeg követéről, 1827-ben jelentették, hogy

Gaál ez indítványát, illetőleg az uralkodóhoz írt folyamodását a jelenlevők elfogadták ugyan, de elhatározták, hogy azon városi követeket is meghívják a további tanácskozásra, akik most a kerületi ülésen voltak elfoglalva.

A városi követek ez értekezletéről még egy jelentést küldött a titkosrendőrség Bécsbe. E jelentés szerint a jelenlévő városi követek helyeselték, hogy a folyamodás mennél előbb a király elé jusson. Sérelemeiket ugyanis az országgyűlésen nem hozhatják ő felsége tudomására, mert onnét úgyszólván teljesen ki vannak zárva.

Ugyane tanácskozáson Patachich, Pest egyik követe, jelentette, hogy városa részéről új utasítást kapott, melyben meghagyják neki, hogy a kerületi üléseken ne vegyen részt.

A városi követek hamar elfeledkeztek a tanácskozásaik alkalmával hozott határozatokról. Különben is bármit határozott a többség, a követek egy része — főleg a megyei ellenzékhez húzó követek — figyelembe sem vette a többség akaratát. A többség több ízben kimondotta volt, hogy nem vesz részt a kerületi üléseken, de mégis volt ott mindig több városi követ.

Az 1839—1840. évi országgyűlésen a városi követek ép úgy viselkedtek, mint az előző országgyűléseken. Beszéltek sokat, folyamodtak ő felségéhez, hogy régi jogaitat visszaszerezzék, de sikert sem tanácskozásaikkal, sem folyamodásaikkal nem értek el.

A titkos jelentések szerint Gyurkovics pozsonyvárosi követ a június 3.-án tartott tanácskozáson kifejtette, mennyire szükséges, hogy a városi követek véleményüket kicseréljék s erőik szétforgácsolása helyett egyesüljenek. Indítványozza tehát, hogy az előbbi országgyűlések példájára hetenkint konferenciát tartsanak s azon betűrendben két-két követ elnököljön.

A jelenlevők ezt elfogadták s az elnöki széket a fehérvári és a bazini követek foglalták el. Erre a városi követeket

«Ein talentvoller junger Mann, gutgesinnt, der in den öffentlichen Sitzungen einigemal in der ungar. Sprache als Redner für die gute Sache auftrat und auch somit wohl gelitten ist, und einen guten Ruf geniesst». (Ekkor városi tanácsos volt Kőszegen és egyúttal követ is.)

ért sérelmeket és a teendőket beszélték meg. Voltak, akik azt indítványozták, hogy a nádort kellene megkérdezni, mi a kormány szándéka. Keller, készmárki követ, sérelmeik nagyságát fejtegetvén, kimondá, hogy az eddig alkalmazott eszközök és módok mind eredménytelenek voltak. Heroikus eszközökhöz kell tehát nyúlniok. Ki kell jelenteniök, hogy a most hozott törvényeket magukra kötelezőknek el nem ismerik s hogy tömegesen távoznak az országgyűlésről.

Vághy (soproni) követ korainak tartá még a végső eszközökhöz való folyamodást. Szumrák (besztercebányai) követ is a mellett volt, hogy a fenyegetés nem vezet célhoz. Az időtől kell várni a viszonyok változását.

A többség aztán Vághy mellé állt s az ő indítványát fogadta el.

E tanácskozáshoz a titkos referens a következőket fűzte : A városi követek beszédeiből az az örvendetes eredmény tűnik ki, hogy a városi követek közt az utolsó országgyűlés óta a nyilvános élet iránt való érdeklődés nagy előhaladást tett. Aztán több új tehetség (?) támadt köztük, úgyhogy felső támogatás mellett a legjobbat várhatni tőlük.¹

A június hó 8.-án tartott kerületi ülésen először esett meg, hogy a városi követek közül többen nagy beszédekben követelték a városi követek szavazati jogát. Követelték azt is, hogy közülök is válasszanak jegyzőket és cenzorokat. A városokat — mondák — meghívják az országgyűlésre, szabad nekik ott beszélniök, de valamennyi város szavazatát csak egynek veszik. Ez esztelenség! A városi követek szavazatait úgy kell számlálni, mint a megyei követekéit.

Báró Rudnyánszky, az esztergomi káptalan követe, és az egri káptalan követe ugyanezt követelték a maguk részére is. De mivel mind a ketten csak az országos ülésekről szóltak s a kerületi üléseket nem is említették, felszólalásukkal nem foglalkoztak, hanem csak a városiak követelését tárgyalták. Deák Ferenc azt ajánlotta, hogy a városi követek közül is válasszanak jegyzőket és cenzorokat, de ebből a jövőre semmiféle következtetést ne lehessen vonni.

¹ «Notizen über die von den städtischen Landtagsdeputirten am 3. Juni 1839 abgehaltene Conferenz.»

Ezt az ajánlatot a kerületi ülés nem fogadta el. A megyei követek azonban kijelentették, hogy a városi követeknek csakugyan jár a szavazati jog, s ezt ők (a megyei követek) szívesen meg is adják, de csak az esetben, ha a városi polgárok összesége, nem pedig a választó polgárság (Wahlbürger-schaft) választja őket. Különben is amíg a királyi városok az udvari kamara és a helytartótanács alatt állnak, addig szavazati jog nekik nem adható — mert ők nem szabadok. A kerületi elnök (Bittó) ezután feltevé a kérdést : történjék-e változás a mostani rendben? A megyei követek nagy többsége nemmel felelt. Mikor a városi követek ez ellen tiltakoztak,¹ az ülés feloszlott.

A tárgyalásban a városi követek — írja a titkos referens — nagy ügyességgel vettek részt. Megmutatták, hogy a parlamenti tárgyalásokban méltók a megyei követekhez. A legkitűnőbb felszólaló Tretter pestvárosi tanácsos és költő volt. Holnap a városi követek folytatni fogják a vitát ott, ahol abbahagyták. Ismét tiltakozni fognak s a hozott határozatot igazságtalannak nyilvánítják. Ők a legvégsőre is készek s az országos ülésen is folytatni fogják a vitát, s ha a személynök nem számlálja meg szavazataikat, elhagyják az országgyűlést.²

Ettől nem kellett tartani. Több ízben kimondották már ezt, de azért a határozat csak határozat maradt. A városi követek pedig mind ott maradtak Pozsonyban.

A városi követek az 1839. év június 8.-án a kerületi ülés után a városház termében gyűlést tartván, Vághy (soproni) követ előadá, hogy a ma tartott kerületi ülésen a városok petíciójukkal megbuktak ugyan s így sem a jegyzőségben, sem a cenzúrában, sem az elnökségben nem lehet részük, de azért nem kell minden reményt feladni. A következő kerületi ülésen tehát ugyanazt a petíciót vagyis protestációt újra be kell nyújtaniok. Aztán az országos ülésen kettős igyekezettel kell sürgetniök és követelniök az országgyűlés rendelését.

¹ «zwar in der heftigsten Ausdrücken, so löste sich die Sitzung in einer grossen Aufregung auf.» (Pressburg, den 9. Juni 1839.)

² Sedlnitzky miniszter e rapportot 1839 június 10.-én terjeszté az uralkodó elé.

Ugyanígy szólott Havas pesti követ is.

«Örömmel veszem tudomásul — mondá ő — azt a hatást, melyet a városi követek a legutóbbi kerületi ülésen keltettek. Az eddig néma városi követek végre megszólaltak s kimutatták szellemi képességüket s igyekezetüket a közjóért. A küzdelmet tehát bátran folytatnunk kell. A kerületi ülések határozatainak nincs oklevéli értékük, az országos üléseken pedig a negyedik rendnek a tanácskozásokban oly joga van, mint a harmadik rendnek. S ha itt is az történnék a városiakkal, mint a kerületi ülésen, akkor ők is tartanak kerületi üléseket s ők is választanak elnököket, jegyzőt és cenzorokat. Aztán a megyékkel egyidőben tartanak külön kerületi üléseket. Ebből aztán még nagyobb zavar támad.

Szeged követe ezután azt ajánlotta, hogy minden város mutassa fel utasítását, hogy erélyesebb eszközökhöz nyúlhassanak s esetleg az országgyűlést elhagyhassák.

Több felszólaló a mellett volt, hogy az országgyűlés elhagyását csak végső eszközül használják. Temesvár követe ezzel szemben azt hangoztatta, hogy az ő szavazati joga az 1608. évi I. törvénycikken alapszik. Neki nem kell a rendezés. S ha nem szerezhethet érvényt az 1608. évi törvénynek, otthagyja az országgyűlést, hogy városának húszezer forintot megtakarítson. Ennyibe kerül városának a mostani, valamint a legutóbbi országgyűlés is.

Szumrák (besztercebányai) követ türelemre inté a jelenlévőket.

Amint Kolowrat miniszter mondta nekünk, — szól Szumrák — az el nem ismert jogok lassan visszaszerezhetők. Az 1825. évben a személynök megengedte, hogy a városok külön nuntiumot szerkesszenek, amit ő egyenlően méltat a rendek izenetével. Ám a negyedik rend nem élt a személynöknek ez engedélyével. Most volna az ideje ezt követelnünk. Az idő szelleme most a városoknak kedvez.

Ezután több városi követ kijelenté, hogy bár utasításuk a mellett szól, hogy hagyják el az országgyűlést, ők ezt nem helyeslik s nem is távoznak. Erre az elnök kimondta a határozatot, hogy az országos ülésen a városi követek szavazati jogát követelni fogják s hogy ennek érdekében bátran fognak küzdeni.¹

¹ Notizen über die von den städtischen Abligaten im hiesigen Rathssaale am 8. Juli 1839 abgehaltenen Conferenz.

A városi követek június hó 27.-én ülést tartván,¹ arról döntöttek, vajjon küldjenek-e a kerületi diarium mellé cenzorokat. Vághy hevesen ellenezte ezt.

Mi — mondá — már tiltakoztunk a kerületi ülések törvényessége ellen s kijelentettük, hogy e kerületi ülések nem egyebek, mint a harmadik rend izenetváltásai. Mi célja volna tehát cenzorok kiküldésének a városok részéről?

A jelenlévő követek közül tizenketten a cenzorok küldése mellett voltak, tizenhatan pedig ellene.

A rendőrminiszternek írták Pozsonyból, hogy gróf Széchenyi István, «amint mindenki tudja», a városi követek jelentékenyebbjeit minden kitelhető módon az ellenzékhez próbálja édesgetni. Megígérte nekik azt is, hogy visszakapják törvényes szavazati jogukat. A gróf eddigi fáradozása azonban sikertelen volt.²

Sedlnitzky miniszter 1839 július 11.-én több titkos jelentést terjesztvén ő felsége elé, külön felhívta az uralkodó figyelmét arra a pozsonyi jelentésre, mely a királyi városok sorsáról, a velök való bánásmódról s ennek következményeiről szólott.³

Szól pedig e jelentés imígyen: hogy a rendek mennyire félre ismerik a királyi érdekeket, annak legfőbb bizonyítéka abban rejlik, hogy a szabad királyi városokat a legtörvénytelenebb módon, méltatlanul kezelik. A királyi városok követei a törvények értelmében szavazati joggal⁴ hívatnak meg az országgyűlésekre, s a hírhedt Reviczky-féle országgyűlésekig a szavazásban nem is akadályozták őket. Most sorsukra hagyják az országgyűlések rendezéséig. Ha a nemesség folyton azzal áll elő, hogy a király és tanácsosai megsértik a törvényeket, hogyan lehetséges, hogy a nemesség viszont a városokéit sérti meg? Az uralkodó és tanácsosai régóta, még Mária Terézia korában is igyekeztek a királyi városok számát szaporítani, mert ezzel saját hatalmukat gyarapították.⁵ Most e városokkal nem igen törődnek, nem vevén észre, hogy a megyei követek azért gyűlölik a királyi váro-

¹ Notizen über die von den Deputirten der königlichen Freistädte abgehaltene Conferenz, Pressburg, den 27. Juni 1839.

² Pressburg, den 6. Juli 1839.

³ «Der Inhalt dieser Rapporte dient zur Nachricht Ferdinand m. p.»

⁴ *cum voto et sessione.*

⁵ Ezért nevezték *Peculium regis* néven a királyi városokat.

sokat, mert azokban a király parancsol s így ott a megyei tisztviselők nem garázdálkodhatnak.

A június hó 12.-én tartott tanácskozáson a városi követek azon vitatkoztak, miként viselkedjenek az országos ülésen. A tanácskozás — jelenti a titkos referens — nagyon viharos volt.¹ A jelenlévő városi követek egy része az országgyűlésről való távozás mellett volt, más része meg ezen terv ellen szónokolt. Varasd követe energikusabb harcot sürgetett. Otthon — mondá ő a többi közt — a királyi városok követei nagy tiszteletnek örvendenek, itt az országgyűlésen meg nevetség tárgyai. Ő inkább távozik innét, mint hogy tovább is kompromittálja őt. Felolvasta ezután azt a feliratot, melyet Varasd városa 1835-ben a király elé terjesztett s melyben a királyi városok részére támogatást kért.

Vághy (soproni) követ azt fejtegette, hogy az 1608. évi első artikulus, melyre a királyi városok oly sokszor hivatkoznak, korántsem oly alapvető a városokra, amint az az első pillanatra látszik.

Szumrák (besztercebányai) követ szerint, amiért a városi követek küzdenek, az csak idővel érhető el. Franciaországban és Angliában a polgári rend a leghatalmasabb, mi azonban még embriók vagyunk.

Miután a kérdéshez még többen hozzászóltak, az elnök bezárta az ülést s a tanácskozás folytatását másnapra tűzte ki.

Július hó 18.-án negyvenkilenc városi követ jelent meg az előre hirdetett tanácskozáson.² Az elnökség azt a kérdést vetette fel, hogy a sérelmek összegyűjtésére kiküldött deputációba a negyedik (városi) rend maga válassza-e tagjai közül a nyolc követet.

A városi követek egy része a mellett szólalt fel, hogy

¹ «Diese Conferenz war sehr stürmisch, die Gemüther aufgerecht und die meisten Redner breiteten sich vorzugsweise über die Angelegenheit der städtischen Vota in weitschweifigen Diction aus.» (Conferenz der städtischen Deputirten am 12. Juni 1839.)

² Conferenz der Deputirten der königl. Freistädte am 18. Juli 1839.

a személynök nevezze ki a deputáció tagjait. Többen viszont határozottan ellenezték ezt. A legtöbb felszólaló természetesen a megyei követeket támadta. Toperczer (nagybányai) követ például azt mondotta, hogy a megyei követek meg sem várva a rendezést, az elnök jogát elrabolták. Ő (Toperczer) e rablásban nem akar résztvenni. A megyei követek mindig elragadnak valamit másoktól. Akadályokat kell gördíteni az efféle rendezés elé.

Ilyenformán beszélt Dienes (eperjesi) követ is.

A megyék — mondá Dienes — tényleg minden alkalommal mindig jobban és jobban rendezik magukat, hogy aztán a későbbi rendezésnél semmit se vehessenek el tőlük. Kövessük-e mi is ezt az irányzatot? Nyujtsunk-e kezét ellenségeinknek, akik mind itt, mind otthon ócsárolnak bennünket? Részesei legyünk-e mi is annak a rablásnak, melyet a harmadik rend a személynök ellen elkövetett? Ő (Dienes) nem kér részt a lopott jószágból. A harmadik rendet, mely a negyedik rendnek állandóan ellensége, nem szabad a városi követeknek támogatniok, főleg ha rablást üz. Ezt tanácsolja a politika. Ő elvárja azoktól a városi követektől, akik ellenkező nézetten vannak, hogy a többség határozata előtt meghajolnak s az országos ülésen nem beszélnek.

Tretter (pesti) követ is ugyanazt hangoztatta, mint Dienes. Szerinte a kisebbségnek alá kell magát vetnie a többség határozatának. S ha valaki az ellen volna, ő majd megfelel neki.

Az elnök ezután kimondá a határozatot, hogy hat tagból álló városi deputáció menjen a személynökhöz s adja elő a városi követek határozatát: vagyis mindazt, amit Dienes (eperjesi) követ indítványozott. Azaz, hogy a városi követek visszautasítják a megyei követek által való választást a deputációba s hogy követelik a királyi előterjesztések tárgyalását.

Július hó 26.-án ¹ a városi követek ismét tanácskozásra gyűltek össze. Az elnöki tisztet Debrecen és Szegen ² követei töltötték be. Vághy (soproni) és Toperczer (nagybányai) követ ajánlatára a többség elhatározta, hogy ha az országos ülés elnöksége a városok szavazatát megint nem veszi figye-

¹ Pressburg, den 5. August 1839.

² Mindig Kis-Szeben értendő.

lembe, akkor nemcsak az üléstermet, hanem az országgyűlést is elhagyják. S mivel ez az eshetőség előbb-utóbb bekövetkezhetik, a többi várost is fel kell szólítani, hogy csatlakozzanak e mozgalomhoz. Kíváncsú ugyanis, hogy egyhangúlag határozzanak ez ügyben; mert csakis így várhatnak kedvező eredményt a személyes szavazati jog megszerzését illetőleg.

Toperczer követre bízta e határozat megfogalmazását.

Augusztus hó 1.-én ismét ülést tartottak. Ezúttal Eperjes és Kőszeg követe elnökölt. Toperczer itt felolvasta az általa írt felszólítást a városokhoz, melyben csatlakozásra szólítják őket fel. A jelenlévő követek ezt az iratot igen hoszszadalmasnak és célra nem vezetőnek mondták. Helyébe aztán azt ajánlották, hogy maguk a követek szólítsák fel csatlakozásra a városokat. Ezúttal összeszámlálták a városi követek utasításait. Tizenegy város utasítása ¹ az országgyűlés elhagyását írta elő. Tizennégy pedig a törvényes eszközök alkalmazását kívánta.

Az 1839. év augusztus 20.-án tartott országos ülésen Pest követe, Tretter, nagy beszédet mondott a városok érdekében. ² Hivatkozott a bajor, a szász stb. alkotmányra — végül azt mondá, hogy ha a városoknak lényeges részük lehetne a kerületi üléseken, ő olyan záradékot ajánlana, mely az egész világon kellemes feltűnést keltene. Ez a záradék pedig úgy szólna, hogy a nemesség kész a közteher viselésére, ha a sérelmeket orvosolják. ³

Az 1839. év október 10.-én a városi követek ismét azon tanácskoztak, miként szerezhetik vissza régi jogaikat és befolyásukat. Egy részük a legszélsőségesebb eljárás mellett volt, más részük azonban a mérsékeltabb irány mellett küzdött. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy sérelmeik orvos-

¹ Pest, Sopron, Szeged, Nagybánya, Kőszeg, Eperjes stb.

² A rendőri jelentések szerint Tretter költő volt. Költeményei külföldön jelentek meg. A városi követek közt ekkor ő volt a legjobb szónok.

³ «nämlich dass der Adel bereit sei alle öffentlichen Lasten mit den Contribuenten gleichförmig zu tragen, wenn die Beschwerden geheilt werden» etc.

lása ügyében a királyhoz folyamodnak. A felterjesztés megfogalmazását egy bizottságra bízták, melynek tagjai voltak Tretter, Vághy, Czech, Dienes és Toperczer. A tanácskozásban résztvevő követek ezután szavazással döntöttek el, távozzanak-e, avagy maradjanak-e az országgyűlésen. Az országgyűlésről való távozás mellett 12-en, ellene 14-en szavaztak.

Valamivel később (október 22.-én) jelentették Bécsbe, hogy Tretter az ülésen igen jól beszélt s kemény igazságokat mondott az ellenzéknek.¹ A következő napon a városi követek tanácskozást tartván, a deputációba Trettert és Vághyt jelölték. Ez alkalommal — írja a titkos jelentés — világosan kitűnt, hogy a városi követeket nem a közjóért való törekeedés, hanem a hiú dicsőség vágya vezeti. Mindegyik csak a maga érdekében dolgozik.²

A későbbi események még inkább igazolták, hogy a városi követek bármennyit tanácskoztak légyen, megegyezni nem tudtak. Arról meg még kevésbé lehetett szó, hogy valamit mindnyájan egyhangúlag elfogadjanak. Az meg napirinden volt üléseiken, hogy amit egyik napon elhatároztak, azt a következő tanácskozáson megváltoztatták.

Az 1839. év október 23.-án a városi követek konferenciát tartottak. Ezúttal a csendőrség és a váltótörvényszék ügyének kidolgozására küldött deputációk tárgyában kellett dönteniök. Mindkét deputációba négy-négy városi követet választottak.³ A követek kimondották, hogy olyanokat kell a deputációkba választani, akik értenek a tárgyhöz. A váltótörvényszék ügyének kidolgozására kiküldött bizottságba beválasztották Tretter (pesti), Vághy (soproni), Lengyel (szegedi) és Demeczky (kassai) követet.

¹ «Tretter hat sehr gut geredet, und der Opposition sehr starke Wahrheiten gesagt.»

² «Die Städtedeputirten nicht von Eifer für das öffentliche Wohl, sondern von eitler Ruhmsucht geleitet werden, indem jeder nur für sich arbeitete, ohne Rücksicht dessen, dass er wie ein Blinder von der Farbe urtheilen werde.» etc.

³ Bedekovich, Zágráb város követe, azt kívánta, hogy ötöt válasszanak s az ötödik Horvátországot képviselje.

A városi követek 1839 december 18.-án délután tartott gyűlésükben négy tagot választottak abba a kerületi deputációba, mely a népnevelés ügyét fogja kidolgozni. A megyei követek nagyon csodálkoztak azon, hogy a városi követek oly tagokat választottak a deputációba, akiknek a népnevelés ügyéről fogalmuk sincsen.¹ A városok ellenségei ennek csak örülnek; mivel e jelentéktelen emberektől a tárgyalások alkalmával mit sem kell tartaniok. Másrészt azonban a városi követek ilyenén eljárása újra csak azt bizonyítja, hogy a városok még nem értek meg az emancipációra.

Ez elidegenítő jelenségnek több oka van. Ilyen például az irigység és a neheztelés okozta viszálykodás a nevesebb városi követek közt. Hogy valaki közülök szavazásnál elsőbbséget ne szerezhessen magának, inkább jelentéktelen alakokra szavaznak. Van egy klubjuk is, melynek élén olyan excentrikus emberek állnak, mint Szilber (szegedi), Sztaniczky (szatmári), Németh és Fábri (bártfai) követek. Itt azon vannak, hogy a régi és a tapasztalt követek helyébe mindenütt a fiatalabakat erőszakolják, s azt hangoztatják, helytelen dolog s igazságtalan, hogy mindig ugyanazt a három-négy embert válasszák meg mindenhová, akik már nevet szereztek maguknak. Ez a tisztelet és kitüntetés a többi városi követeket is megilleti. Már hogy ezek a fiatalok értenek-e a dologhoz s hasznára lehetnek-e a negyedik rendnek, arról szó sem esik. Sőt az látszik ki e törekvésből, hogy az értelmes követeket akarják háttérbe szorítani. Mindez a negyedik rendnek csak hátrányára szolgálhat,² s a helyett, hogy a városi érdeket előmozdítaná, inkább alább süllyeszti. A városi követek közt való egyenetlenségeket a megyei követek máris kizsákmányolják, hiszen a népnevelés ügyében kiküldött deputációba a városi követek közül olyakat vá-

¹ «Indem sie lauter obscure, noch gänzlich unreife Menschen aus ihren Mitte abordneten, die von einer Volkserziehung nicht einmal einen Begriff haben.»

² «So viel ist in jedem Falle ganz sicher, dass die Tendenz, welche sich in diesem Treiben offenbart, nur zum Nachtheile des vierten Standes ausschlagen.»

lasztottak be, akiknek semmi befolyásuk sincsen s a tárgyhoz sem értenek.

Az 1840. év március havában jelentette a titkosrendőrség Bécsbe, hogy a városi követek e héten három konferenciát tartottak.¹ Az elsőn (március 23.-án) revízió alá vették az ő felségéhez benyújtandó folyamodást a negyedik rend szavazati joga ügyében. Mielőtt a tárgyalást megkezdték volna, Haschke, Kassa követe, azt indítványozta, hogy a folyamodás benyújtását halasszák el, vagy — ami még helyesebb — véglegesen ejtsék el. Most, az országgyűlés végén, úgysem lenne semmi eredménye. Ezen kívül tartani lehet attól, hogy a megyei követek — értesülvén a dologról — még inkább a városok ellen fordulnak. Ez pedig most, mikor a városok rendezése ügyében deputációt küldtek ki, hátrányos lehet a városokra.

Czech, Győr város követe, ezután szavá tette, hogy épen Kassa városa volt az, mely még az országgyűlés megnyitása előtt a folyamodás benyújtását sürgette, és Haschke volt az, aki ez országgyűlésen a legszélsőbb eszközöket ajánlotta. Sajátságos, hogy most egyszerre oly nagy tiszteletet tanúsít a harmadik rend iránt. Egyébként a folyamodás benyújtását a városi követek túlnyomó többsége már elhátározta.

Mivel Haschke indítványa visszhangra nem talált, a folyamodás, avagy felterjesztés egyes pontjait kezdték tárgyalni. Ezt a felterjesztést, avagy folyamodást Pest követe, Tretter, szerkesztette s ő is olvasta fel. Fábry, Demeczky, Perlaky s mások ajánlatára a szövegből kihagytak minden oly erős kitételt, amely a megyei követekre vonatkozott, és azokat a részeket, amelyek az országgyűlési tárgyalások elnyújtását, a királyi előterjesztések stb. napirendre való nem tűzését a megyei követeknek rótták fel. Tretter ugyan védelmezte az eredeti szöveget, de senki sem tartott vele s így kimondották a vitás részletek kihagyását.

A városi követek második, március 24.-én tartott kon-

¹ Conferenz der Deputirten der königl. Freistädte am 23., 24., und 26. März 1840.

ferenciáján a büntetőjogi kódex elkészítésére kiküldött regnicularis deputációba választottak hat városi követet.¹

A március 26.-án tartott konferencián folytatták a tervezett folyamodás vagy felterjesztés egyes pontjainak tárgyalását. Mivel a harmadik (nemesi) rend ellen szóló erősebb kifejezéseket szelídítették, Tretter, pesti követ, bosszankodva a kritika miatt, mellyel tervezetét fogadták, többé meg sem jelent a tárgyaláson.

E tanácskozáson — írja a rendőri jelentés — Gamber, Újvidék követe, aki mind politikai, mind erkölcsi tekintetben nagyon rossz hírben állott, a többi közt így szólott: mért ne aláznók meg magunkat a harmadik rend előtt; hiszen ők az uralkodók urai, övéké a föld s nekünk meg kell előttük hajolnunk; mert máskülönben semmit el nem érünk.

Dienes eperjesi követ erre azzal felelt, hogy ő nem ismer más uralkodót, mint a király ő felségét. Ő a királyáért és a koronájáért él és hal. Azonban amennyiben a feudális rendszer alapján a nemességet illeti meg a földtulajdonjog, annyiban a jog a szabad királyi városokat is megilleti, mint a szent korona tagjait.

E fejtegetés a városi követek nagy tetszésével találkozott.

Míg a városi követek csigalassúsággal tárgyalták az uralkodóhoz benyújtandó felirat szövegét, addig mind az alsó, mind a felső tábla elfogadta a váltójog azon pontját, mely a kereskedelem feltétlen szabadságát mondta ki. A városok ebben hallatlan sérelmet láttak. Azt hitték, hogy az ellenzéknek a városok ellen intézett rendszabályai, mint az ipar és a kereskedelem szabadsága, a zsidók emancipációja stb., a városok jóléte ellen törnek. Ez utóbbiak azonban reménylik, hogy legfelsőbb helyen nem hagyják jóvá az országgyűlés fentebbi határozatát. Ez szilárd meggyőződése a pol-

¹ Szász (pesti), Hader (fehérvári), Vághy (soproni), Fábry (bártfai), Lengyel (szegedi) és Klobucsárics (károlyvárosi) követeket. E tanácskozáson az úrbéri javaslatot is tárgyalták. A rendőri jelentés szerint Bujanovics (Eperjes követe) mérsékelt, de meggyőző hangon fejtegette a javaslat jogi részét. Kívüle még Klapka (temesvári), Havas (pesti), Nagy (budai) és Pósfay (pozsonyi) városi követek tüntették ki magukat okos és mérsékelt beszédükkel.

gárságnak s ez az egyetlen reménye, melytől megmentését várhatja. Lehetetlenség, hogy a kormány a polgárságot legnagyobb ellenségének, a köznemességnek áldozatul dobja.¹

Az országgyűlési rendek azon javaslatára, hogy a kereskedelem szabadabbá tétessék s a zsidók emancipáltassanak, a városokban nagy izgatottságot keltett. Pozsony, Sopron, Győr és Nagyszombat stb. küldöttséget menesztett ő felségéhez és a bécsi kormány tagjaihoz, hogy tiltakozzanak a kereskedelem szabadabbá tétele és a zsidók emancipációja ellen. Az uralkodó magánkihallgatáson fogadta a küldöttséget s megígérte, hogy folyamodásukat alaposan megvizsgáltatja s döntését annakidején majd megkapják.² Károly főherceg is szívélyesen fogadta a küldöttséget.³ Majláth kancellár és Kolowrat miniszter is a legnagyobb megértéssel tárgyalt a városi küldöttséggel. Csak Metternich nem fogadta a városiakat. Maga helyett báró Gervayt bízta meg a küldöttség fogadásával.

1840 május 7.-én a városi követek Pauer (székesfehérvári) és Haas (bazini) követ elnöklete alatt ismét arról tanácskoztak, minő módon nyujtsák be ő felségének a tervezett folyamodást a szavazati jog megadása ügyében. Mint rendesen, ezúttal is összevesztek s gorombáskodtak egymással. Szumrák, Besztercebánya követe, csodálkozásának adott kifejezést, amiért e tárgyat újra szóba hozták. Hiszen egyszer már elhatározták, hogy az egész negyedik rend kihallgatást kér az uralkodótól s ekkor átadják neki a királyi városok folyamodását. Annakidején a szónokot is kijelölték Vághy soproni követ személyében.

¹ «Man hält es daher als unmöglich im Interesse der Regierung liegend, die Bürgerschaften ihren grössten Feinden, dem niedern Adel, aus dem hauptsächlich die Opposition hervorgeht, als Opfer zu überliefern, und so einer der Hauptstützen des Thrones ihre Lebenskraft zu entziehen.» (Pressburg, den 7. April, 1840.)

² «Ich werde ihr Gesuch genau prüfen lassen, gehen sie daher getrost nach Hause und seien sie versichert, dass ich sie gewiss nicht verlassen werde ; den Bescheid werden sie seinerzeit schon erhalten.» (1840 ápril 12.)

³ Ugyanígy fogadta a küldöttséget Lajos főherceg s magas védelméről stb. biztosította a városokat.

Gyurkovics és több városi követ azt vitatta, hogy ilyen határozatot sohasem hoztak. Toperczer azt állította, hogy ha hoztak volna is ily határozatot, ő azt nevetségesnek tartja. Szerinte helyesebb, ha csak küldöttség adja át a folyamodást a királynak. A városi követek tán azt a magyar közmondást tartják szem előtt, hogy sok lúd disznót győz; azért akarnak valamennyien a király elé menni.

Nagy (kőszegi) követ tiltakozott Toperczer sértő szavai miatt. A követek közt — mondá — sem ludak, sem disznók nincsenek.

A személyeskedés ezután mindig durvább lett, s az elnök, hogy a további szócsatának elejét vegye, az ülést bezárta.¹

Érdemes megemlítenünk, hogy a király ekkor Pozsonyban volt s így a folyamodást át lehetett volna néki adni, a városi követek azonban ezt nem tették. Pedig már előttük állott az országgyűlés bezárása.

Deák Ferenc s Beöthy Ödön az ellenzék főbb tagjaival ez időtájt szóvátették a városi követeknek nem valami lélekemelő szereplését. Elhatározták tehát, hogy mozgalmat indítanak a királyi városokban s oly megyei követeket választatnak ott meg, akik nagy tekintéllyel és népszerűséggel dicsekedhetnek. A városok érdekeit ugyanis csak az ily követek emelhetik s ezek szabadíthatják meg a királyi városokat a kamarai befolyástól.²

Jellemző a megyei és a városi követek közt folyó harcra, hogy az országgyűlés végén (1840) a rendek fölterjesztésben kérték az uralkodót, hogy a városok rendezése ügyében országos küldöttség bízassék meg a munkálat elkészítésével. Erre a felterjesztésre a rendek az országgyűlés bezárásáig választ nem kaptak. Tehát nem a megyei követeken múlt, hogy a jövő országgyűlésen kész munkálatokkal nem állhattak elő.

Az 1843—1844. évi országgyűlési utasítások is világosan

¹ «Worauf das Praesidium die allgemeine Indignation bemerkend, um allen weiteren Ausbrüchen vorzubeugen, die Sitzung aufhob.» (Conferenz der Deputirten der Freistädte vom 7. Mai 1840.)

² «Überhaupt müsse man bemüht sein, die Städte zu informiren, dass sie nur durch solche Taktik gewinnen können.»

hirdetik, hogy mind a megyék, mind követeik határozottan kívánták a városok rendezését és követeiknek a szavazati jog megadását. Több megye utasítása már előre is hajlandó volt a városi követeknek a szavazati jogot megadni. Liptó megye például azt írja az utasításban, hogy a surlódások elkerülése céljából 15 szavazatot adjanak a királyi városoknak. Arad megye viszont azt írta elő követeinek, hogy a tízezer lakost számláló városnak egy, a 20 ezer lakosúnak két, a 20—40 ezer lakosú városnak három, a 40 ezer lakosnál nagyobb városoknak pedig négy szavazata legyen az országgyűléseken. A nem királyi városok, ha földesuruktól megváltották magukat s ha legalább 25 ezer lakosuk van, szintén kapjanak szavazati jogot.

1843 május 5.-én a szabad királyi városok királyi rendeletet kaptak a városi követválasztások ügyében. Ebben az eddigi szokással ellentétben az összes polgárságnak is adatott némi befolyás a követválasztásokra. Azaz, hogy a polgárok bizonyos számú képviselőt választhattak, akik a tanács-tagokkal és a választó polgársággal együtt választották meg a városi követet. Pozsony tanácsa például 14, a «Wahlbürger-schaft» tíz, a választott község 50 polgárból ¹ állott.

Ezen választott ötven polgárnak nemcsak a követválasztásba, hanem az utasítások készítésébe is befolyása volt.

A választójog e csekélymértékű kiterjesztését a királyi városokban örömmel fogadták; mert az uralkodó jóindulatának megnyilatkozását látták benne a királyi városok iránt.

Az 1843—1844.-i országgyűlésen a városi követek tanácskozásai, vagyis kerületi ülései csak úgy folytak, mint az előbbi országgyűléseken. Mivel a királyi előterjesztések első pontja az országgyűlés főbb teendőjének mondta a szabad királyi városok rendezését, a nemesi rend regnikoláris deputációt küldött ki a munkálat elkészítésére. A városi követek ezzel édeskeveset törődtek. Ők nem voltak hajlandók e munkálat kidolgozásában résztvenni.

Ezenközben a megyei követek rájöttek, hogy a kormány

¹ Ezeket nevezték polgári képviselőknek. Számuk a városok nagysága szerint változott.

a királyi városok rendezését ellenük akarja felhasználni, hogy így a városi követeket állandóan magához fűzhesse. A királyi előterjesztések első pontja ezért tűzte ki ez országgyűlés céljául a városok rendezését. Az ellenzéki követek azonban még május havában tartott tanácskozásukon kimondották, hogy népszerűségüket a kormány által aláásni nem engedik. A megyei követek már a múlt országgyűlésen regnikoláris deputáció kiküldését javasolták a városok rendezésére. A kormányt tehát mintegy kényszerítették, hogy a városok ügyét felvegye a királyi előterjesztésekbe. A rendek egyáltalán nem vonakodtak a múlt országgyűlésen a városok rendezésének tárgyalásától. Sőt a tanácskozás formáját illetőleg több előzetes engedményt tettek a városi követeknek s még többre is hajlandók voltak.¹ Nem rajtuk múlt, hogy jó szándékuk nem hozta meg a kívánt eredményt.

A városház termében Szumrák János (besztercebányai) és Polner János (bazini) követ elnöklete alatt tartott ülésen a többség újra elhatározta, hogy amíg a királyi városok követei meg nem kapják a személyes szavazati jogot, semmiféle deputációban, bizottságban nem vesznek részt, még akkor sem, ha a nevezett bizottságok a királyi városok rendezésével foglalkoznak.

A nevezett tanácskozáson azt is elhatározták, hogy minden város minden alkalommal követelje a személyes szavazati jogot. Az esetben pedig, ha városi követeket választának egyik vagy másik izenetnek (nuncium) a főrendi táblához való átvitelére, ez ellen mindig tiltakozzanak.

Mivel több városi követ utasítása egyenest ellenkezett e határozatokkal, az egység a városi követek közt megint nem jöhetett létre.²

Ugyancsak május hó 21.-én Trefort (zólyomi), Komlósy (debreceni), Aigner (szegedi), Eischl (fehérvári), Szalay (kor-

¹ «Dies müsse man ausdrücklich sagen, damit die Regierung die Popularität der Opposition nicht untergraben könne, in dem die Motion zur Coordinirung der Städte von ihr ausgeht.» (Conferenz zwischen Beöthy, Klauzál und Szentkirályi etc. 1843 május 21.)

² Bericht über die von den Deputirten der Freistädte am 21. Mai 1843 im Rathhauslokale abgehaltene Konferenz.

ponai) követ magántanácskozásukon a városok reformjáról cserélték ki eszméiket. Ez eszmék nagyon is ingadozók voltak, csak abban egyeztek meg mindnyájan, hogy a személyes szavazati jogért küzdeniök kell s hogy a követi jelentéseket a polgári bizottsághoz intézzék. Így a magisztrátusok önző és bürokratikus fondorlatait meg lehetne akadályozni.

Két nappal később a városi követek közül tizenegyen Botorányi (eperjesi) követ szállásán gyülekeztek össze. Pest városának két követe, Tretter György és Koller, jelentette az összegyűlteknél, hogy Klauzál állítólag közölte velük, hogy a rendek a királyi városokat rendezni fogják ugyan, de a követeiknek személyes szavazati jogot nem adnak.¹

Bár ez a hír nem bizonyult valónak, Tretter azt indítványozta, hogy a városi követek ne vegyenek részt a városok rendezésének tárgyalásában. Ha pedig mégis akadnának városi követek, akik a harmadik rend e nemű tanácskozásai-ban hajlandók volnának résztvenni, ezekkel szakítani kell. A városok ügyét aztán ő felségére kell bízni, akinek védelmében bátran lehet bízni. Trefort, Zomborcsévics, Szalay elleneték Tretter indítványát. Majd abban egyeztek meg a jelenlévők, hogy négy városi követet küldenek Bezerédy, Szentkirályi, Klauzál, Beöthy és Zsedényi megyei követek-hez a városi ügyben való megbeszélésre.

A városok szavazatai ügyében — jelentik Pozsonyból — nagy vihar készül az országgyűlésen. A megyék kijelentették, hogy örömet adnak a királyi városoknak szavazati jogot, de előbb újra kell rendezni a királyi városokat. A káptalani követek — írja ugyane jelentés — a városokkal tartanak, mivel ily módon remélik, hogy ők is kapnak szavazati jogot.²

A városi követek a kerületi üléseket utánozva május 24.-én ismét ülést tartottak. Elnökök voltak Szumrák József

¹ Klauzál előzőleg már kijelentette, hogy a királyi városok követeinek még a jelen országgyűlésen hajlandó tizenhat szavazatot biztosítani. A titkosrendőrség jelentette Bécsbe: «Klauzál äusserte in einem vertreuten Kreise in der Städteangelegenheit, dass er dem Bürgerstande wenigstens 50 Vota sichere, diese aber erst bei Koordinierung des Reichstages ausführbar sei.»

² Pressburg, den 25. Mai 1843.

besztercebányai és Polner János bazini követ. Mivel ezentúl a kerületi ülésekről külön jegyzőkönyvet fognak vezetni, a cenzurálók közé négy városi követet kellett választani. Ez meg is történt.¹ A tanácskozás közben felszólalt Szilber szegedi követ s melegen ajánlotta a városi követeknek egymás megbecsülését, nehogy tekintélyük alászálljon. Többen a rendi táblán az ülőhelyek méltányosabb elrendezését sürgették, mivel a városi követeknek kijelölt helyük eddig sohasem volt. A gyűlés erre kimondotta, hogy ez ügyben a királyi személyekhez küldöttséget meneszt. Szumrák és Say (féhérvári) követeket pedig megbízta, hogy a törvény alapján javaslatot dolgozzanak ki az ülőhelyek dolgában.²

Egyik titkos referens jelentése szerint az ellenzék tagjai örvendenek, hogy a vallásügyben egy véleményen vannak. Ők azt hiszik, hogy a városi követek e kérdésben nem fognak felszólalni. Tretter, Pest város követe — mondják az ellenzék tagjai — a városi követeket arra igyekszik bírni, hogy a kormány intenciói ellen sohse beszéljenek, s vagy a kormány mellett szólaljanak fel, vagy hallgassanak.³

1843 június 19.-én jelentették Pozsonyból a rendőrmisztériumnak, hogy Florent Simon ügyvéd, aki a pesti petíciót készítette, most ott van Pozsonyban s a kerületi ülésen tartózkodott, mikor a rendek a székesféhérvári petíciót hevesen védelmezték. Florent nagyon örült ennek s biztosra veszi a pesti petíció sikerét. E város küldöttsége s azok, akik előbb szavazati jogot akarnak a városok részére szerezni s csak azután a rendezést, nem nagyon örülnek azon, hogy többen a városi követek közül először a rendezést kívánják. Trefort is a mellett küzd. Azok, akik a szavazati jogot akarják a rendezés előtt, ellenségei a pesti petíciónak. Rajtuk kívül is többen vannak, akik nem helyeslik, hogy divatba hozzák a petíciókat.⁴

¹ Szavazattöbbséggel megválasztották Aigner (szegedi), Nagy (kőszegi), Zsiga (szatmári) és Házman (budai) követeket.

² «Bericht über die von der Deputirten der Freistädte am 24. Mai 1843. Nachmittags 5 Uhr abgehaltene Conferenz.»

³ Pressburg, am 9. Juni 1843.

⁴ «was besonders wenn die Hauptstadt mit solchen Beispiele vorausgeht mit Grund zu erwarten steht.»

A városi követek közt ekkor már Tretter György, Pest követe, játszotta a főszerepet. Nevét ekkor már Járyra magyarosította, de azért saját szavai szerint szívvel-lélekkel a császárnak és a bécsi kormánynak a híve maradt. Mivel Pest városa petíciót akart benyújtani az országgyűléshez a királyi városok nevében, a nádorispán arra kérte Járyt, menjen le Pestre s akadályozza meg a petíció beküldését. Járy 1843 június 20.-án utazott Pestre s Kaszelik András ácsmesterrel és Emmerlinggel, a Vadászkiirt és a Vigadó bérlőjével megegyezett, hogy ezek mindent elkövetnek a nádor óhajának teljesítésére. Ugyanis a petíció beadásának Kaszelik és Emmerling voltak a kezdeményezői. Magát a petíciót Florentin Simon pesti ügyvéd készítette.

Járy a Pesten tartózkodó gróf Széchenyi Istvánt is felkereste, akinek a nádorispántól levelet vitt. Széchenyi Járynak megígérte, hogy teljes erejével támogatni fogja őt a városi ülésen, lévén ő is tagja a «Wahlbürgerschaft»-nak. Járy összehíván a választó polgárságot, elmondá, hogy a királyi előterjesztésekben ő felsége már megígérte a városi követeknek adandó szavazati jogot. A petíció tehát tárgytalan. Baj lenne, ha minden polgár szavazati jogot kapna,¹ mert Pesten ez esetben 8—10 ezer választó is lenne, s a követválasztásnál nagyobb zavarok lennének, mint a megyékben.

A titkosrendőri jelentés szerint Járyt az ülésen Széchenyi István melegen támogatta. A nevezett gróf Járyt a lakásán is felkereste s azt indítványozta, hogy petíció helyett feliratot nyujtsanak be ő felségéhez s e feliratot valamennyi polgár írja alá. Széchenyi a legközelebbi héten Pozsonyba megy s ott Járyval és Wirkner udvari titkárral megbeszéli a felirat ügyét.

Járy június 22.-én utazott Pozsonyba s a nádornak jelentést tett megbízatása teljesítéséről. A főherceg nádor teljes megelégedését fejezte ki Járynak.²

A pesti polgárok, úgy látszik, orránál fogva vezették

¹ A királyi városokban nem minden polgár szavazhatott, hanem csak úgynevezett választó polgárok. Pesten 52 *Wahlmänner* volt, a *Wahlbürgerschaft* pedig 400 emberből állott.

² Rückkehr des Pester Stadtdeputirten Járy.

Járy uramat. Amint később kisült, Kaszelik és Emmerling a hazafiás ellenzék vezetőivel állottak összeköttetésben, aztán ugyanők és pártjuk nemcsak Járyval, hanem a városi magisztrátussal is hadilábon állottak. Ez év őszén Kaszelik, Emmerling és Florentin ügyvéd a petícióval már Pozsonyban voltak. Ebben kijelentették, hogy a polgárság teljes mértékben helyesli a főelveket, melyeket a rendek a városok rendezése ügyében megállapítottak. A nevezett petíció ezenkívül tiltakozott a pestvárosi magisztrátus körirata ellen s arra kérte a rendeket, szorítsák korlátok közé a magisztrátusok merészségét.

Augusztus hó 7.-ére a megyei meg a városi követek is tanácskozást hirdettek, de egyiket sem tartották meg, mivel az ülésteremben a helyeket illetőleg megegyeztek egymás közt.¹ A városi követek egyelőre hatvan ülőhelyet kaptak. A káptalani követek ülőhelyeit nyolccal kevesbítették, a távollevő főurak követei számára pedig egyetlen ülőhelyet sem tartottak fenn.² Ezek tehát a korláton kívül a közönség között állhattak.

A Bécsbe küldött jelentés az ülésterem e rendezéséről azt írta volt, hogy a távollevő főurak követküldése a magyar törvényhozásban csak anomália, melynek előbb-utóbb úgylis meg kell szűnnie. A követek e nemének szavazati joga már régen nincs s az országgyűlés rendezésekor teljesen kimaradnak a követek sorából. Ám az a mód, ahogy most egyszerre megszűntek az alsó tábla tagjai lenni, nagyon feltűnő. A harmadik rend minden vita, minden tárgyalás nélkül kizárta őket a kerületi ülésekből. S ebben sem az uralkodónak, sem a főrendi táblának nincs semmi része. Az azonban igaz, hogy az ülésterem új berendezését a távollevők követeinek kizárása nélkül nem lehetett volna eszközölni.³

¹ Revision vom 7-ten August 1843.

² A távollevő főurak követei ezentúl csak a hallgatóság közt foglalhattak helyet. A rendektől korlát zárta el őket.

³ «Aber höchstbedenklich bleibt dieser willkürliche, angesichts der ganzen Legislative geübte Gewaltstreich des dritten Standes immerhin, denn, es gibt ihm den Muth und den Reitz so wie die Kraft des Beispieles zu anderen Willkührlichkeiten» etc.

A titkos referens e jelentésére meg kell jegyeznünk, hogy a távollevő főurak követeinek kizárását a helyszükén kívül országos érdek is kívánta. Az igazi tehetségek és az igazi hazafiak a megyék követei közt voltak. Mivel pedig a távollevő főurak követeinek száma a kétszázat is felülmúlta,¹ ha ezeknek szavazati stb. joguk lett volna, a megyei követeket bármikor leszavazhatták volna.

Hosszas megbeszélés és tanácskozás után a városi követek küldöttsége végre szeptember hó 20.-án Bécsbe utazott. A küldöttség tagjai voltak: Járý (pesti), Sárics (szabadkai), Pitrof (nagyyszombati) és Schweizer (károlyvárosi) követ. Ezekhez önként csatlakozott még Say és Eischl (fehértvári) követ. A városi követek legtöbbje — jelenté a titkosrendőrség — már ingadozik a kormányhoz való hűségben. Járý, aki törhetetlen híve maradt a bécsi kormánynak, maga választotta ki a küldöttség tagjait a megbízható emberek közül.²

Szeptember 22.-én este érkezett vissza Bécsből a városi követek küldöttsége. Az ellenzék előre megjósolta, hogy nem valami kedves fogadtatásban lesz részük. Ám a visszatért küldöttség tagjai azt hirdették, hogy teljesen meg vannak elégedve a fogadtatással. De dicsekedni nem igen mertek vele.³ Kolowrat közölte velük, hogy a városok negyvenhét szavazatra nem számíthatnak, tehát mérséklettel kell haladniok a középúton. Ilyenformát mondott Metternich is. Ő különben kijelenté a küldöttség tagjainak, hogy a szavazati jog megadásáról addig szó nem lehet, míg a városok rendezése meg nem történik.

A városi követek most — írja a titkos referens — huszonhárom szavazatra számítanak, úgyhogy minden városnak félszavazata lesz.

¹ Az 1802. évi országgyűlésre 208 távollevő főúr követe kapott királyi meghívót. Ugyanekkor a káptalanok követeinek száma 52 volt, a városi követeké meg 81. E tömeg mellett a megyei követek száma jelentéktelen kisebbség volt.

² «Von dem bisher unerschütterlich gebliebenen Pesther Deputirten von Járý zur Reise nach Wien ausgesucht worden» etc. (Pressburg, am 19. September 1843.)

³ «Übrigens brüsten sie sich durchaus nicht, etwas ausgezeichnet empfangen worden zu sein.»

A kellemetlen bécsi fogadtatás nem vette el Járynak kedvét a további szerepléstől. Ez év szeptember havában a városi érdekek előmozdítására a városi követek közt egyesületet alakított. Ennek az volt a célja, hogy a városi követek régi jogait visszaszerezze s a városokat felvirágoztassa. E célból az egyesület tanácskozásokat tart s azokon minden kérdést megvitatnak s nyilvánosságra hoznak. Az egyesület tagjai elismerik, hogy a rendi alkotmány politikai szempontból az ország viszonyainak megfelel, de tökéletesíteni kell. A tagok magyar és német nyelven cikkeket írnak a lapokba s kimutatják a városok mostani tarthatatlan helyzetét.¹ A tagok minden kérdést szavazattal döntenek el. Az országgyűlés végén határoznak majd az egyesület további működése ügyében!

Jellemző a negyvenhét királyi város követeire, hogy mindössze nyolcan léptek be az egyesületbe s a nyolc között csak egy magyar volt.

Ferstl 1843 szeptember 30.-án a Járy-féle egyesületről ezeket jelentette Sedlnitzky miniszternek :

A királyi városok követeinek befolyása az országgyűlésre a semmivel határos. («Ist so gut, wie Null.») Ennek véget kell vetni. Mivel a harmadik rendnek (a nemességnek) a negyedik rend (a városi) nem kell; a városi követek más úton igyekeznek jogaikhoz jutni. Az ellenzék nagyon igyekszik, hogy a városi követeket megnyerje. Tehát egy pillanatot se szabad elveszteni, hogy a városi követek a trónhoz és a kormányhoz való hűségükben megtartassanak.² A városok legnagyobbbrészt még romlatlanok. Főleg a német és a szláv nemzeti-ségűek őrizték meg magukat a liberális magyar lapok fertőző mérgétől. Nekik is írniok kellene a lapokba, főleg a hazai német újságokba s vissza kell verniök az ellenséges támadásokat. Járyt ez a cél bírta az egyesület alapítására. S nehogy társai veszedelmes tanokat hirdessenek, kijelölte a főelveket, melyeket a cikkíróknak szem előtt kell tartaniok. Járynak célja a városokat megvédeni a harmadik (nemesi) rend beavatkozása ellen, régi jogaikat visszaszerezni s az uralkodó és a kormány iránt való jó érzést fenntartani. Járy reméli, hogy az eddigi nyolc tagon kívül még Havas és Engelmayer városi követeket is megnyeri.³

¹ Néhány ily cikk csakugyan jelent meg a magyar és a német lapokban.

² «Als den einzigen lautern Quell stetiger, vernünftiger Reformen dauernd zu binden» etc.

³ Klauzál ez alkalommal kifejtette, hogy a városokban a nemes-

Ezen Járý-féle egyesületnek az országgyűlési tárgyalásokra alig volt valami hatása. Különben maguk a megyei követek erősen dolgoztak az országgyűlésen a királyi városok rendezése ügyében. S nem rajtuk múlt, hogy a rendezés idejében meg nem történt.

Mivel Járý valóságos diktátori szerepet kezdett játszani a városi követek között s mivel mindig kihívó hangon szónokolt, sokat elidegenített magától. A megyei követek pedig egyenest meggyűlölték őt.

Egyik titkos referens jelentette ez ügyről Bécsbe, hogy az ellenzék tagjait nagyon elkésérítette az a kihívó hang, amellyel Járý az üléseken a városi ügyekhez szólott. Ha a pesti magisztrátus — mondják a követek — a köriratot mindjárt a királyi előterjesztések kihirdetése után adta volna ki, bizonyos mértékben méltányolni lehetett volna s tán haszna is lett volna. De oly időben s oly körülmények közt jelent meg ez a körirat, mikor világosan láthatni, hogy a királyi városok magisztrátusai nem a polgárság érdekét kívánják az országgyűlésen előmozdítani, hanem egészen más feladatok megoldásán fáradoznak. Mi — mondák a követek — a visszaélések megszüntetésére s nem gyarapítására vagyunk hivatottak. Minden jelenség azt mutatja, hogy a kormány szavazatokat akar magának biztosítani. A minisztériumnak alkotmányunkkal kellene megbarátkoznia s ez ország szükségleteiről kellene gondoskodnia. Ha a hanyatló kis városoknak adandó szavazati jogot tovább is sürgetik, világos, hogy mi a szándéka a minisztériumnak.¹

Klauzál tegnap azt fejtegette barátai körében, hogy ő a polgári rendnek legalább ötven szavazatot biztosítana. De ezt csak az országgyűlés és a megyék rendezése után lehetne keresztülvinni.² A mostani városi követek — mondák az ellenzékiek — nem állanak a helyzet magaslatán. Szükséges tehát, hogy a városi érdekek igazi képviselői hívattassanak az országgyűlésre.³

ségnek és a polgárságnak össze kell olvadnia. «Das übertriebene Centralisirungssystem tauge nichts, noch weniger aber tauge das municipalsüchtige, übertriebene Zersplitterungssystem. Doch müsse bei dem Kampfe gegen die überspannte Municipalsucht die grösste Vorsicht angewendet.» (Ezek Klauzál szavai.)

¹ Az ellenzék tagjai mind a mellett vannak: «Alle gebrauchten die Worte: die Rottenbourgs können in Ungarn keine Zukunft haben.»

² «Moriz Szentkirályi kommt diese Woche von Pest zurück. Der Stadtdeputirte Járý muss sich auf starke Attaquen von Seite des Ersteren gefasst machen.»

A Járy-féle egyesület avagy klub sem tetszett a hazafias ellenzéknek. A követek ugyanis sejtették, hogy ez a klub csak növelni fogja az ellentétet a városi és a megyei követek közt. Perczel Mór kérdést intézett a klub ügyében azon városi követekhez, akik a hazafias ellenzékkel tartottak. Házman (budai), Szántó (győri) és Eischl (fehérvári) követ azt felelték Perczelnek, hogy e klub csak Járy fel-fuvalkodottságának a szüleménye! ¹

A Perczelnél összejött követek ez alkalommal megállapították, hogy a megyei és a városi ügyekben való feszültségnek Járy a fő-okozója. Járy a klub tagjainak kötelességévé tette, hogy a városok rendezésének tárgyalásakor senki közülök egy szót se szóljon. Aztán Győr, Fehérvár. Esztergom és Buda köveit merészen kérdőre vonta, hogy 'merészeltek az ő engedélye nélkül felszólalni.' ²

A városi követek az ellenzékkel tartó debreceni, szegedi és pozsonyi városi követek kivételével még ezentúl sem vettek részt a városok rendezéséről szóló tárgyalásokban. ³

Kossuth Pozsonyba érkezvén, barátai közt megemlíti, hogy a polgárságot mindenütt nagy izgalom fogta el. Nincsenek megelégedve köveikkel; mert nem csatlakoztak a megyei ellenzékhez. Pedig világos jelek mutatják, hogy a kormány sokkal kevesebb jóindulattal van városaink iránt, mint az ellenzék. ⁴

A titkosrendőrség jelentése szerint a városok rendezése ügyében kiküldött deputáció az 1808. évi porosz városrendezési dolgotat vette mintául. ⁵ Az ellenzék a városi követeket szavazótársakul kívánja megnyerni. S a szövetség ezekkel — szerintök — annál tartósabb és szilárdabb lesz, minél liberálisabb szellemben fog megtörténni a városok szervezése. ⁶ Az illetén rendezés — a követek szerint — a kor-

¹ «Welche Järys Suprematie eine Ausgeburt von Aufgeblasenheit nennen» etc.

² Perczel — írja a titkos referens — a kerületi ülésen szóvá teszi e klub ügyét.

³ «Bemerkungen über die Cirkularberathungen vom 2-ten Oktober 1843.»

⁴ Notizen aus Pressburg, vom 2. Oktober 1843.

⁵ «Rückblick auf den bisherigen Gang des Reichstages» etc. 1844.

⁶ «Die Opposition will also die Städte als stimmende Bundesgenossen haben, mit denen der Bund um so dauernder, um so nachhaltiger ausfallen dürfte, je liberaler nach ihren Gutdünken die innere Organisation der Städte zu Stande gebracht wird.»

mányra is kívánatos ; mert a nyugalmat és a rendet biztosítja.

1843 november 5.-én jelentették Pozsonyból, hogy negyven ellenzéki követ Csernovics aradi követ lakásán tanácskozást tartott. Erre a liberális városi követeket is meghívták. A tanácskozás tárgya az október 10.-én érkezett királyi leirat volt. Klauzál Gábor azt indítványozta, hogy a sértő leiratot vissza kellene utasítani. Azonban a visszautasítással járna az országgyűlés feloszlatása, ami nagyon káros lenne ; mert hiszen ez országgyűlés feladata a szabad királyi városoknak mint negyedik rendnek rehabilitálása. S ha most ez nem történik meg, a városok egyszersmindenkorra elfordulnak a megyéktől s teljesen a kormány karjaiba vetik magukat.

Szentkirályi ehhez még hozzáfűzte, hogy nekik a kormány igen ügyesen elhelyezett aknát készített, amely az országgyűléssel együtt a rendek népszerűségét is levegőbe röpíti.¹

A titkosrendőrség szerint augusztus hó 11.-én délelőtt 35 városi követ gyűlt össze, hogy megvitassák a teendőket. Tegnapelőtt ugyanis az országos ülésen a városoknak megint nem adtak igazságot. Az úgynevezett élelmezési deputációba ugyanis csak három városi követ beválasztását engedték meg. E tanácskozáson a városi követek elhatározták, hogy vagy négy tagot küldenek a nevezett deputációba, vagy egyet sem. Valamennyi városi követ becsületkérdésnek tartja most a harmadik rend dölőfős eljárása ellen való küzdelést és ellenállást. Most, az országgyűlés végén, e nem várt eseményt csak sajnálni lehet. De a dolognak jó oldala is van, — írják a rendőrminiszternek — mert most azok a városi követek, akik eddig az ellenzékkel tartottak, elfordulnak e párttól. Ez a viszály a harmadik renddel megtaníthatja a városi követeket, hogy kellő mérséklettel csak a magas kormányban bízhatnak. S ha a városi alkotmányból nem lesz törvény,

¹ «Eine sehr feine angelegte Minne, die mit dem Landtage zugleich auch die Popularität der Stände in die Luft sprengen berechnet war.»

valamennyi városi követ a legnagyobb hálával fogadja a kormánytól a provisoriumot.¹

Pozsonyból írták a rendőrminiszternek, hogy az itteni hírek szerint a kormány a megyéknek radikális módon való rendezését kívánja. E reformokat az országgyűlésen azonban csak a királyi városok szavazatával lehetne keresztülvinni. Ezért kell a királyi városok rendezését még ezen országgyűlésen befejezni, hogy ez azután mintául szolgáljon a megyék rendezésének. Azonban a többségnek a megyékben is az értelmiségből kell állania.²

Augusztus hó 14.-én a városi követek konferenciát tartottak, elhatározták, hogy a nádorhoz, a primáshoz és az országbíróhoz küldöttséget menesztenek s kérni fogják őket, eszközöljék ki, hogy ő felsége elé terjeszthessék a városok rendezésének tervezetét.³

A küldöttség augusztus 18.-án jelent meg a nádornál, kérvén őt, találna módot arra, miként juttathatnák ő felsége elé a városrendezés ügyét. A nádor minden tőle kitelhető támogatást megígért a küldöttségnek. A két tábla nézete közt — mondá a nádor — e téren nagy a különbség. Az egyik tábla a városok rendezését demokratikus, a másik meg arisztokratikus elvek alapján akarja megvalósítani. Mind a két fél makacsul kitart a maga nézete mellett. Barátságos kiegyezésre volna szükség. Ami tőle kitelik, azt ő megteszi. Ezeket ő a megyei követeknek is megmondotta.⁴

¹ «Und jede Schuld der Opposition zur Last legen.» (Pressburg, den 12. August 1844.)

² «Eben so sei man von der Nothwendigkeit der Einführung des Representativsystem mit Ausschlussung der rohen Massen überzeugt . . . Die Intelligenz in Ungarn werde und müsse einschen, dass ohne diesem eine heilsame Reform nicht möglich und denkbar sei.»

³ A küldöttség élén Házman budai követ állott. Koller, Pest városának követe, ugyanis nem vállalta a küldöttség vezetését.

⁴ Klauzál és Szentkirályi ezeket hallván, így szólottak: «dass es der Regierung an Kraft fehle sich über den gewöhnlichen Schlandrian zu erheben; sie geben sich Träumereien über den Kampf und Sieg des Aristokratismus über den Demokratismus hin und verbergen so gut als möglich ihren Plan und Willenlosigkeit nach echt konstitutionellen Principien in die Reform Ungarns einzugehen.»

Míg a városi követek egy része a nádornak és másoknak segítségével igyekezett törekvésének támaszt szerezni, az alatt Házman (budai), Eischl (fehérvári) és a két szegedi követ stb. állandó érintkezésben voltak Kossuth Lajossal, s több ellenzéki társukkal együtt elhatározták, hogy a subsidiumok újabb terhét vissza fogják utasítani. E célból a városi köveket közös tanácskozásra hívták. Járj előre értesülvén az ellenzék tervéről, a városi követek közül össze-hívta a kormány híveit, akikkel aztán kimondatta, hogy ha az ellenzéki városi követek előállanának a subsidium kérdésével, ők szakítanak velök s még a városok rendezését sem fogadják el. Aki most a kormánnyal szakít — mondá Járj — s az adó kevesbítéséről álmodozik, az a királynak árulója!

Ez időben Kossuth már sűrűn tanácskozott az ellenzék-hez szító városi követekkel.

Kossuth Lajos jelenléte Pozsonyban — jelentik a rendőr-minisztériumnak — a városi köveket illetőleg már érleli a gyümölcsöt. Házman (budai), Eischl (fehérvári) és a két szegedi követ állandó összeköttetésben vannak véle. Ő (Kossuth) azt ajánlotta nekik, hogy csattanós demonstrációt rendezzenek a kormány ellen s ily módon erőszakolják ki a városok rendezését. E tanács értelmében tegnap-előtt (szept. 17) Say fehérvári követ lakásán tanácskozást tartottak. A nevezettekén kívül résztvettek azon Sopron két követe, Komlós debreceni, aztán az újvidéki stb. városi követek. A tanácskozáson Házman azt indítványozta, hogy a városokra vetett subsidiumot ne adják meg, mert a városi követek szavazati jogát megtagadták. Minden város követe ezt jelentse ki s egy külön konferenciát tartsanak ez ügyben. Ez a félig-meddig kézzelfogható terv csak palást volt az igazi szándék eltakarására. Világosan kitént ez Szilber szegedi követ indítványából. Ő azt ajánlotta, hogy ne csak az újonnan kivetett terhek, hanem mindenféle adó befizetését tagadják meg. Ez indítványt csak Eischl, Házman, Say és Aigner helyeselték. A többiek nagyon is szélsőségesnek tartották. Egy nappal később általános tanácskozást tartottak a városi követek. Ez alkalommal akarták keresztülvinni az adók tervezett megtagadását. Járj pest- városi követ értesülvén erről, a kormánytámogató, jóérzésű városi köveket, mint Kollert, Markovicsot, Pothorányit, Demeczkyt, Ertlt és Nesztort sietve összehívta s rábírta őket egy közös nyilatkozatra, melyben kijelentik, hogy ha az adók megtagadását szóba merik hozni, ők nyilvános ülésen kimondják, hogy a városok rendezésének kidolgozott tervét nem fogadják el s annak minden erejökkel ellen-

állnak s esetleg az adó beszolgáltatását is megtagadják. Járy még azt is kijelentette ez alkalommal, hogy aki jelen körülmények között szakít a kormánnyal s az adó megtagadásáról álmadozik, azt a király árulójának tekinti.

A jóérzésű (gutgesinnte) városi követek ilyen és efféle fáradozásával sikerült egy sereg városi követet megfélemlíteni. Ezért — írja a titkos referens — az értekezleten csak 17—18 városi követ jelent meg s ezek is végzés nélkül távoztak. Az ellenzékhez tartozó városi követek látván, hogy tervük megbukott, a következő napra újabb tanácskozássra hívták össze a városi követeket.¹

A kormánytámogató városi követek ezután újra elhatározták, hogy küldöttséget menesztenek Bécsbe s a kormány támogatását fogják kérni a városok számára. A küldöttség csakugyan elutazott Bécsbe, bár már ismert dolog volt, hogy Bécsben nem szívesen látják a városi követeket.

A küldöttség visszaérkezvén Bécsből, az országgyűlés tagjainak beszélgetése szerint fölötte rossz hangulatban és komoran jártak s keltek Pozsonyban.² A császár és Lajos főherceg nem is fogadta őket. Metternich sokat beszélt nekik, s igyekezett olyasmit mondani, ami a követeknek örömet okozhat; de e mellett olyan alapelveket fejtegetett, amelyek szerint a városok fejlődésüket alig várhatják. Így hát ők az autokrata kormány kezében mindig játékszerek maradnak.

Gróf Cziráky — írja a titkos referens — igen szívesen fogadta a városi követek küldöttségét. Ő még a városok emlékeztetébe is ajánlotta magát. Ám ő excellenciáját ismerik már s tudják, mit jelent nála mindez. Gróf Majláth udvari kancellár nyájas arccal, barátságosan beszélgetett a városi követek küldöttségével. Az ő kijelentése szerint a városok aranyhegyeket várhatnak. Ő ezeket meg is adná — ha módjában volna. A küldöttséget legjobban bántották Bedekovich vicekancellár szavai. Ő úgy beszélt, mintha minden egyedül tőle függne. A rendek bűne, — mondá a többi közt — hogy a városrendezést idáig fel nem terjesztették.

Az ellenzék tagjai — írja ugyanez a jelentés — bosszantónak tartják, hogy a városok loyális maguktartása ellenére semmi méltánylásra nem találhatnak. Végre majd be fogják látni, hogy a kormánytól mit sem várhatnak s eddig hiába hízelegtek neki.

¹ Pressburg, am 19. Sept. 1844.

² Pressburg, den 5. Oktober 1844. (»Sind die Deputations-Mitglieder in äusserst übler Laune und missmuthig zurückgekehrt« etc.)

Október 5.-én a városi követek tanácskozásra gyűlvén össze, Házman jelentést tett a küldöttség bécsi fogadtatásáról. E jelentést nagy csöndben hallgatták meg és senki sem tett rá megjegyzést. Ezután Martini soproni követ szólalt fel. Szerinte a városok rendezésére vonatkozó operátumból akkor lesz törvény, mikor az ő felsége elé kerül. Tehát siettetni kell a felterjesztést. Házman szerint a városi követek csak most léptek a tettek terére s ezentúl egységesen kell cselekedniök. Itt és otthon is a városi követeknek az a kötelességük, hogy a kormányt meggyőzzék arról, hogy törvényes jogaik megadását veszély nélkül tovább nem odázhatja el.¹

Járy (pestvárosi) követ és társai mindent elkövettek a Védegylet megbuktatására. Ez ugyanis Járy szerint az iparra és kereskedelemre föltötte káros. Ugyancsak Járy vezette Pest városának küldöttségét is Bécsbe, írásban adván ott be tiltakozásukat a zsidók emancipációja ellen.²

1844 október 31.-én jelentették Pozsonyból a rendőrmiszternek, hogy a városi követek tegnap tanácskozást tartottak azon felterjesztés ügyében, melyet a negyedik rend ő felségéhez akar intézni, s melynek főbb pontjait a legutóbbi tanácskozáson már elfogadták. Időközben azonban a városi követek véleménye és hangulata jelentékenyen megváltozott. A konzervatív városi követek szándékát ugyanis elárulták az ellenzéknek.³ Az ellenzék a folyamodást, avagy felterjesztést az alkotmány elárulásának tekinti; mert abban provisoriumot kérnek s ez nem jelent mást, mint az alkotmány romjain át az abszolutizmushoz lépni.

Az efféle nyilatkozatok meglehetősen zavarba hozták a városi követeket. Ehhez járult, hogy a tanácskozáson gróf Vay Dániel⁴ két óráig tartó heves beszédben ostromolta a tervezett folyamodás egyes pontjait s ellen-manifesztum benyújtá-

¹ «Er (t. i. Házman) scheint damit gleich dem Perczel, dessen innigster Freund er ist, einen Agitationsplan zu beabsichtigen.»

² Über Stimmung jener Deputation, welche von Seiten der Stadt Pesth gegen die Israelitenemancipation a. h. einen Rekurs eingereicht haben. Pressburg, 14-ten Oktober 1844.

³ Eischel, Házman és Meszena követek tették ezt.

⁴ Vay Dániel ezúttal városi követ volt.

sával fenyegetőzött. Kijelenté azt is, hogy a legközelebbi ülésen mindazt a városi követet, aki a folyamodást elfogadja, mint hazaárulót névszerint megbélyegzi s ezt minden városnak tudtul adja. Vayval egy véleményen voltak : Say, Szumrák, Meszéna, Eischl, Házman, Hauser, Paulovics, Nagy és mások, akik az előző tanácskozáson egészen más véleményen voltak s a folyamodás benyújtását helyeselték. Járy látván, hogy a konzervatív városi követeknek legnagyobb része távol van, a jelenlévő konzervatívok pedig kisebbségben vannak, hogy a vereséget elkerülje, azt indítványozta, hogy a tervezett folyamodás tárgyalását halasszák el. Járy indítványát egyhangúlag elfogadták.

Ebből is látható, — írja a titkos referens — hogy a negyedik rend követei közt ugyanaz a játék folyik, mint a többi pártnál. Itt is van ellenzék, itt is a nyugtalanok kezdenek uralkodni. A többség itt is engedi magát terrorizálni a raison-neurök által. Ha a kormány a rendelkezésére álló eszközökkel közbe nem lép, néhány év alatt a városokban is elveszti befolyását.¹

Bár a rendi tábla már nagyrészt elkészült a városok rendezésére vonatkozó hatalmas javaslattal, a városi követek egy része még mindig a mellett kardoskodott, hogy felterjesztést kell intézni ő felségéhez. Más része meg az adók megtagadásával próbálta kieszközölni a kormánytól a szavazati jogot. Egyöntetű eljárásról azonban szó sem lehetett, s így eredményre nem sok kilátás volt.

Mint fölötte jellemző dolgot megemlíthetjük, hogy közvetlenül az országgyűlés bezárása előtt is nagy ellentét uralkodott a városi követek között. Pozsonyból jelentették 1844 november 19.-én a rendőrminisztériumnak, hogy a városi követek az adózás módjával elégedetlenek. A szavazati jogot ez országgyűlésen sem kapták meg s nincs kilátás arra, hogy a városok rendezése törvényerőre emelkedjék. A városi követek túlzó része most azt követeli, hogy az adózást tagadják meg mindaddig, míg a városok rendezését jóvá nem hagyják. Ez ügyben tegnap (november 18) konferenciát akartak

¹ Pressburg, den 31. Oktober 1844.

tartani, de csak tizenhét városi követ gyűlt össze, s így a tanácskozást meg sem tartották. Mikor Járý meghallotta, mit terveznek az ellenzéki városi követek, a konzervatívokkal együtt minden követ megmozdított, hogy az ellenzékiek tervét megbuktassa. Járý Pestre készül s a várossal köriratot intéztet valamennyi királyi városhoz, hogy az adó megfizetését ne tagadják meg.

A városi követek közt — írja a titkos referens — három párt van, úgymint ellenzéki, konzervatív és hallgató párt. Az ellenzék főemberei ezek: Henszlman (bártfai), Szumrák (besztercebányai), Házman (budai), Smaich (buccari-i), Meszéna (esztergomi), Vay Dániel (korponai), Csausz (nagybányai), Zombor-sevics (szabadkai), Szilber (szegedi). Say és Eischl (fehérvári) és Trefort (zólyomi) követ.

A konzervatív pártiak vezére Járý. Ezek igen kevesen vannak.¹ Legtöbben vannak a hallgatók és az ingadozók. Ezeket szívük az ellenzékhez vonzza.

Az 1844. évi országgyűlés is véget ért a nélkül, hogy a városok rendezésére kidolgozott nagy munkálat törvényerőre emelkedett volna. E sikertelenségben nagy része volt a főrendi táblának, mely a városokat arisztokratikus elvek alapján kívánta rendezni. De nagy részük volt a városi követeknek is, akiknek túlságig menő lojalitásuk és kormányhűségük itthon népszerűtlenséget szerzett, Bécsben pedig semmi eredményt sem tudtak kikönyörögni.

Elérkezvén az 1847—1848. évi országgyűlés, a szabad királyi városok még a megnyitás előtt valamennyien a királyhoz folyamodtak, kérvén őt, hogy még ez országgyűlésen helyezze őket vissza régi jogaikba.² Meg kell említenünk, hogy valamennyi város magyar nyelvű folyamodást nyújtott be a királyhoz. E folyamodások többsége mérsékelt hangon kérte a királyi várost megillető jogokat. De akadtak olyanok is, melyek méltánytalan vádakkal halmózták el a harmadik (nemesi) rendet. Kassa városa például így kezdte folyamodá-

¹ A jelentés ötöt sorol fel. Pressburg, am 19. November 1844.

² Országos Levéltár, Kancelláriai osztály. Itt vannak a királyi városok felségfolyamodásai.

sát: «A lealacsonyítás minden egyes becsületes s jóérzésű emberre nézve a legsúlyosabb, legérzékenyebb megsértés, és ha ez egy egész országos rend ellenébe, a honi törvények szentségének nyilvános megvetésével merészen követtetik el, valamint legfeltűnőbb, úgy legfájdalmasabb is» stb.¹

A folyamodás e bevezetés után élesen támadja a harmadik rendet.

Megnyílván az országgyűlés, hetvenkét városi követ jelent meg. A megyei rendek mindjárt az országgyűlés elején kerületi deputációkra bízta a városok rendezése ügyében a mult országgyűlésen készült elaborátum átdolgozását.² A rendek tehát ezúttal is megmutatták, hogy ők a királyi városok rendezését komolyan akarják s hogy a szavazati jog megadásától sem vonakodnak. Többen a városi követek közül mégis támadólag léptek fel a harmadik rend ellen.

Az 1847—1848. évi országgyűlésen a királyi városok követei már nem tartottak külön kerületi üléseket, hanem résztvettek a rendek kerületi ülésein. Magántanácskozáásra is csak nagy ritkán jöttek össze. Többször csak olyankor, midőn maguk közül kellett valakit választaniok vagy jegyzőnek, vagy egyik-másik küldöttség tagjának.³ Az 1847. év november 11.-én például azért tartottak tanácskozást a városi követek, mert két kerületi jegyzőt kellett választaniok. Házman Ferenc budai és Csausz István nagybányai követet választották meg. E tanácskozásról a titkosrendőrség hosszú jelentést küldött Bécsbe. Ebben megírta, hogy a városi követek közt két párt alakul. Az egyikbe tartoznak a doktorok, postamesterek és a «wahlbürger» követek. A második pártba tartoznak a városi tisztviselőkből lett követek. E szomorú

¹ U. o. 1847 október 22. Kassa, Rimanóczy Ferenc polgármester s a tanácsnokok.

² Az első kerületi ülés november 10.-én volt s ezen megválasztották a kerületi ülések jegyzőit, négy megyei és két városi követet.

³ «Conferenz der städtischen Deputirten zur Wahl der Aliminations-Deputations-Mitglieder, am 15. December 1847.» Ez alkalommal hat városi követet választottak be a nevezett deputációba. Házman, Buda követe, — írja a titkosrendőrség — erősen agitál a rendi ellenzék mellett. Szerinte a királyi városok rendezése s e városok jóléte az ellenzékthől függ.

körülmény világosan mutatja, hogy a városi követek közt ezúttal sem lesz egység. A városi követeknek konferenciái — írja a titkos jelentés — inkább károsak, mint hasznosak, mivel mindig újabb szakadást idéznek elő. Okosabb lenne e tanácskozásokkal teljesen felhagyni. Olyan határozatot úgysem hozhatnak, melyet a kisebbség magára kötelezőnek ismerne el. A kisebbség különben is jobbra azért vesz részt az ilyen tanácskozáson, mert kémkedik ott a rendi ellenzék részére. Wirkner (kassai), Markovics (kisszebeni), Koller (pesti) követ a többi kormányhű városi követtel, amennyire lehet, kerülik a tanácskozásokat. Ezek helyett 15—20 nagyobb város köveivel együtt egy magánegyesületet akarnak alapítani.¹

Az 1847. év november hó 19.-én írta Sedlnitzky miniszter a királynak, hogy a Pozsonyból kapott rapportok szerint a városok rendezésének és szavazati jogának ügye általában kedvező visszhangra talált. A káptalanoknak ugyan ezen vonatkozásban történt vitáiról ez már nem igen mondható.²

A november 17.-én tartott kerületi ülésen arról vitatkoztak, előbb történjék-e a királyi városok rendezése s csak azután a szavazati jog megadása? Igen sok városi követ szólalt fel e kérdésben. Ezek természetesen előbb a személyenként való szavazati jogot kívánták s csak ennek megadása után a városok rendezését. Ilyen értelemben beszélt például Pest városának köve: Trattner-Károlyi. Szumrák és vele együtt többen azonban erősen hangsúlyozták beszédeikben a harmadik (nemesi) renddel való együttműködést és békeséget.³

¹ «Heute nachmittags vier Uhr sind die städtischen Deputirten zu eine Conferenz zusammengetreten.» (1847 nov. 11.) E jelentés nagyon dicséri Zomborcsévics Vincét, Szabadka követét, aki igen tehetséges ember s kitűnő szónok, de egyúttal erős ellenzéki.

² «Einen beinahe durchgängig günstigen Anklang gefunden haben, dessen sich die in der nänlichen Beziehung hinsichtlich der ungarischen Capitel angeregten Discussionen nicht erfreuten.» (Sedlnitzky az uralkodóhoz, Bécs, 1847. nov. 19.)

³ A titkosrendőrségnek köszönhetni, hogy a kerületi ülések tanácskozásáról pontos jelentések maradtak ránk.

Ez ülésen a káptalanok követei is felszólaltak. Báró Rudnyánszky (esztergomi kanonok) például azt fejtegette, hogy a káptalani követek ugyanoly helyzetben vannak, mint a királyi városok követei. A *curiativ votum*¹ nézetük szerint igen veszedelmes dolog.

A káptalani követek beszédeit — jelenti a titkosrendőrség — mind a harmadik rend, mind a hallgatóság ugyancsak kedvetlenül fogadta.

Mivel az egyik városi követ beszédében erősen támadta a harmadik rendet, Asztalos máramarosmegyei követ a többi közt azzal válaszolt neki, hogy ha a városi követeknek meg lett volna a személyes szavazati joguk, ma már nem volna magyar alkotmány. Fenyegetni — mondá Asztalos — csak az erősebb fél fenyegethet. Ha a gyöngébb fél teszi ezt, nevetség tárgya leszen.

Mondanunk sem kell, hogy a kerületi ülés csak a városok rendezése után volt hajlandó megadni a személyes szavazati jogot. Egyébként a városok rendezése ügyében a tárgyalás tovább folyt. Az 1848. évi január hó 18.-án tartott kerületi ülésen² például egész sereg városi követ szólalt fel s köztük nem egy igen talpraesett beszédet mondott. Koller (pesti), Házman (budai), Szönyey (lőcsei), Bujanovics (eperjesi), Rengey (szegedi), Joanovich (temesvári), Tóth Lőrinc (breznóbányai), Sápý (debreceni) városi követ nagy és jobbra hazafias beszédekben védelmezték a királyi városokat. Kívülök még több városi követ is felszólalt.

Íme, minő változás! Huszonkét éven át a királyi városok követei távoltage magukat a kerületi ülésektől. Több ízben határozattal mondták ki, hogy nem vesznek részt a kerületi üléseken, most pedig több városi követ szólalt fel ott, mint megyei. Kétségtelenül örvendetes jelenség volt, hogy a harmadik és a negyedik rend erősen közeledett egymáshoz.

A kölcsönös megértést azonban egy időre megakasztotta

¹ A káptalani követeknek is együttesen csak egy szavazatuk volt.

² 37. Circular-Sitzung am 18. Jänner 1848. (Polizei-Hofstelle.)

Tóth Lőrincnek január 19.-én mondott gyűlöletes beszéde a kismemesség ellen. Ez a beszéd a kerületi ülésnek úgyszólván egyetlen tárgya volt. A titkosrendőri jelentések szerint Tóth Lőrinc beszédjében a polgárságot fölébe helyezte a kismemességnek, melyről aztán ilyen épületes dolgokat mondott: «A részeges, cudar, rongyos és romlott bocskoros arisztokrácia képtelen az alkotmány fenntartására, tehát szükséges a polgárságot az alkotmány korlátai közé felvenni.»¹

Tóth Lőrincnek e kijelentése nagy izgalmat keltett a megyei követek közt, akik a nemességet képviselték. Az egész ülés azzal telt aztán el, hogy Tóth Lőrincet támadták. Asztalos nagy beszédben, metsző gúnnyal utasította vissza Tóth Lőrinc támadását. Szentkirályi kijelenté, hogy ő a királyi városok követeinek megadja ugyan a szavazati jogot, de csak a rendezés után. Ezután védelmébe vette a bocskoros nemességet. Ezek — úgymond — jó magyarok, s őket képviseljük mi itt. A városi követek azonban nem képviselik a királyi városokat, mert ők csak a városi tanácsoknak a kiküldöttei. A követelésnek is van határa. Ha az ember valakitől valamit követel, azt ne gyalázza, főleg ha arra a valakire szüksége van.²

Gróf Andrássy Gyula s mások szintén ily értelemben beszéltek s keményen visszautasították Tóth Lőrinc támadását.

Bár Tóth Lőrinc támadása rossz vért szült, a városok rendezéséről szóló elaborátumot, melyet a derék Szentkirályi készített,³ tovább tárgyalták. Az 1848. év február hó 24.-i

¹ «Die besoffene, verlumpte, zerrissene und korrupte bocskoros Aristokratie sei unvermögend die Verfassung aufrechte zu erhalten, also sei es nöthig den Bürgerstand in die Schranken der Konstitution aufzunehmen.» (Sedlnitzky miniszter jelentése az uralkodóhoz 1848 január 21.-én a január 19.-i kerületi ülésről.)

² U. o. Pressburg, den 19. Jänner 1848. (Szontág libetvárosi követ ez ülésen kijelenté, hogy ő nem szereti az alkotmányt. Vidos, Vas megye követe, válaszolt neki, kijelentvén, hogy ő [Vidos] igenis szereti az alkotmányt.)

³ Sedlnitzky jelentése az uralkodóhoz 1848 febr. 26. («Ist der Verfasser des diesfälligen Operates der erste Deputirte des Pesther Komitates: Moritz Szentkirályi.)

kerületi ülésen már a 74. fejezetet tárgyalták, február hó 28.-án pedig már a 123. fejezet tárgyalását is befejezték.¹ Sedlnitzky miniszter március 2.-án azt jelentette ő felségének, hogy a királyi városok rendezésére vonatkozó munkálatot a 229. paragrafusig letárgyalták.

Az 1848. év március hó 19.-én és a következő napokon a kerületi ülések elnökei gróf Széchenyi István és Bíró Imre voltak. Mivel fontosabb és sürgősebb ügyeket kellett tárgyalni, a rendek elhatározták, hogy a királyi városok rendezése ügyében csak ideiglenes intézkedéseket tesznek.² Ezzel az ideiglenes javaslattal a 80. kerületi ülésen foglalkoztak. Szentkirályi olvasta fel az e tárgyban készült ideiglenes törvényjavaslatot. Ez azután mint a XXIII. törvénycikk szerepel az 1848. évi megerősített törvények között. Nép-képviselőt alapján történvén ezután a választás, a negyven-nyolc királyi város az V. törvénycikk alapján hatvan képviselőt küldhetett az országgyűlésre. A királyi városok tehát többet kaptak, mint reméltek. A káptalanok és a távollevő főurak követei azonban végleg elvesztették egykori jogaikat.

TAKÁTS SÁNDOR.

¹ Interimsbericht über die Circularsitzung vom 28. Februar 1848.

² 78. kerületi ülés.

SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802—1816) FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.

— Első közlemény. —

Ha figyelemmel kísérjük hazánk egyházi és politikai összeköttetéseit a római szentszékkal, számos oly legátussal és nunciussal találkozunk, akik megismerve a magyar földet és népet, mindkettőt meg is szerették. Hogy csak néhány ismertebbet említsek: magyarbarát volt Gentilis, Caesarini Julián, Carvajal, Borgio, Bonomi, Buonvisi, Garampi stb. Méltán sorozhatjuk közéjük gróf Severoli Antal Gábort¹ is, aki 1802—1816 között, tehát a történelem egyik legsúlyosabb időszakában képviselte a szentszéket a bécsi udvarnál.

¹ A kiváló diplomata főpap 1757 febr. 28.-án született Faenzában a Severoliak grófi családjából. Vallásos hajlama s a családi tradíciók miatt a papi pályára szánták, s 1766-ban felvételt nyert az Accademia nobile ecclesiastica ristaurata dal Pio VI-ba. 1779-ben szentelték pappá s mint VI. Pius praelatusa tért haza Faenzába. Egyházi pályája ettől kezdve gyorsan ívelt a magasba. Harminc éves korában már a fanói egyházmegye püspöke. Jóságáért s közvetlenségéért nagyon megszerették a fanóiak s könnyek közt búcsúztak tőle, midőn Napoleon 1798-ban őt is elfogatta s a castrocarói börtönbe záratta. Egy évi fogsága után valósággal diadalmenetben vitték haza hívei. Még három évig maradhatott köztük, midőn 1802-ben VII. Pius kinevezte bécsi nunciussnak. Itt teljesített eredményes munkájának jutalmául 1816-ban megkapta a bíbort. A következő évben visszatért Rómába, ahol a különféle congregatiókban fejtett ki hasznos tevékenységet. Bíboros társai közt is oly népszerű volt, hogy VII. Pius halála után az 1823. évi conclavén a legkomolyabb pápajelölt volt. Végül mégis Della Genga lett a pápa XII. Leo névvel, aki szintén nagyrabecsülte ellenjelöltjét. A következő év szept. 8.-án halt meg 67 éves korában, s holttestét kívánsága szerint a Santa Maria sopra Minerva templomban temették el. V. ö. G. Moroni: *Dizionario Storico-Ecclesiastica*, Vol. LXV. pag. 48—54.

I.

VII. Pius 1801-ben nevezte ki bécsi nunciussá s megbízólevelét a következő év márciusában adta át I. Ferencnek. Az volt a célja, hogy az egyház szabadságát megoltalmazza az állami mindenhatósággal szemben. Itt azonban szembe találta magát a multból átöröklött josefinista politikával, mely teljes erejével keresztelte a nuncius törekvéseit.

Egyénileg igen vallásos uralkodó volt I. Ferenc, de az állam gyámoklását egyházi ügyekben ő sem akarta feladni. Ugyanez a szellem hatotta át a vezérlő főhercegeket, mint Rajnert, Károlyt és Jánost is. A legegyszűkebb érdektű volt köztük József nádor,¹ akiben megvolt a hajlam egyes kérdésekben engedményt tenni Róma részére. De még az említett főhercegeknél is hevesebb ellenzésre talált az ilyesmi az államtanács egyes tagjai részéről. Ezek egymástól örökölték ezt a szellemet. Thugut, Colloredo, Stadion, Cobenzl, Zinzendorf, Lorenz e tekintetben nem igen különböztek egymástól. Volt köztük olyan is, aki a legellenségesebb álláspontra helyezkedett. Elég csak Baldaccit említeni, aki 1803-ban lett udvari tanácsos s egyben a császár legbizalmasabb embere is.² Egyéniségét annyira kártékonyak tartották a közügyekre, hogy pl. Rajner főherceg az eltávolítását kérte az államtanácsból s a császár közeléből.³ Severoli pedig úgy jellemezte, mint az egyház legelkeseredettebb ellenségét.⁴ Igen kevés azok száma, akik egyházpolitikai kérdésben Róma mellett mertek nyilatkozni. Ilyenek gyanánt dicsérőleg emlékszik meg a nuncius Summerauról, Majláthról és Kolowrathról. Ugyancsak hozzájuk sorozta később még Hudelistot és Károly Ambrus főherceget, aki 1808-ban

¹ V. ö. Domanovszky Sándor : *József nádor iratai* (1792—1804). Budapest, 1925. 19. l.

² V. ö. Wertheimer Ede : *Ausztria és Magyarország a tizenkilencedik század első tizedében*. II. Budapest, 1890. 43. l.

³ U. o. 37. l.

⁴ I buoni inculpano generalmente il consigliere Baldacci, di cui meco si sono lagnati vari vescovi, arrivando quest' arcivescovo (di Vienna) a dire de lui ch'è nemico accerrimo dei preti egualmente che dei Giudei. *Arch. Vat. Nunz. di Germania* fasc. 704. 1807 máj 3.

Magyarország hercegprímása lett, s akit Magyarország díszének és példányképének nevezett.¹

E két áramlat küzdelmében a josefinizmus volt az erősebb s így méltán elégedetlenkedhetett Severoli az uralkodó egyházi helyzettel.² Nem tetszett neki a nunciusi jogkör megnyírbálása. II. József törvényei ugyanis nem úgy tekintették a bécsi nunciust, mint az egyház fejének a képviselőjét, hanem egyszerűen csak mint Róma uralkodóját.³ Némi jogait azonban érintetlenül hagyták, amelyeket most az államtanács nem akart elismerni. Ilyen volt a *processus informationis*, melynek értelmében a nuncius személyi mincsitést küldhetett Rómába a kinevezendő egyházfőkről. A bécsi kormány azt óhajtotta, hogy a nyomozási jogot az ország püspökei gyakorolják s a nunciust minden beavatkozástól szigorúan eltiltotta.⁴ Ugyancsak ide sorozandó az a törekvése is, hogy az új egyházmegyéék felállítását, határainak megállapítását teljesen a szentszék megkérdezése nélkül akarta végrehajtani s csak már a befejezett tényt bejelenteni. Kevés beleszólást akart engedni a bencések, ciszterciek és a premontreiek visszaállításába. A papnevelést is állami feladatnak tekintette s ennek is josefinista szellemben kellett történnie. Az egyetemekre is állandó panasza volt Severolinak.⁵ Tiltva volt neki még mindig az egyházi látogatás, a házassági felmentések megadása a vérrokonság és a sógorság távolabbi fokaiban. Nem fellebbezhettek hozzá sem a világi

¹ Wertheimer Ede: i. m. II. 97. l.

² Gli affari ecclesiastici rimangono regolati sempre da un comitato, che di ecclesiastico non ha forse, che il nome. *Arch. Vat. Nunz. di Germania*. 1807. május 3. fasc. 704.

³ Füßy Tamás: *VII. Pius pápasága*. 2 k. Budapest, 1876. I. 114. l.

⁴ ... Sui processi dei vescovati (t. i. az egi érsekségé, a kassai és szatmári püspökségé) mi maraviglio, che costa s'insista a volere la delegazione immediata per la compilazione di essi nel senso di escludere *in omni et toto* l'influenza dei nunzi. *Nunz. di Germ.* 1804. júl. 14. fasc. 703.

⁵ Tutte le università Austriache professano una dottrina che assolutamente non è cattolica. *Arch. Vat. Nunz. di Germania*. 1806. okt. 22. 704. fasc.

személyek, sem pedig a püspökök, ami régente szintén a nunciusok kiváltságai közé tartozott. Meg volt nehezítve az egyháziaknak külföldön élő előjáróikkal való érintkezése is.

Mindezen intézkedések II. József szellemében továbbra is arra irányultak, hogy az egyház állami jellegű legyen s az államnak inkább csak egyik szerve, mely a rendtörvényekkel összhangban őrkdjék a nép erkölce és békéje felett. Hatása természetesen mutatkozott a valláserkölcsei téren, Ausztriában jobban, mint nálunk. A katolicum megfogyatkozott a papban és hívőben egyaránt, az indifferentismus terjedt, ami viszont különféle filozófiai, vallási és társadalmi szektáknak egyengette útját.

Szomorúan írta a nuncius, hogy Pálffy-nak, a magyar kancellária elnökének értesülése szerint csupán Magyarországon az elmúlt időben évenként több mint 200 katolikus hagyta el vallását.¹ De ezt a számot a magyar püspökök még nagyobbra tették. Szerintük egész falvak tértek át a megtűrt felekezetek valamelyikéhez. S ezt a nagy hívővesztést a katolicizmus nem tulajdoníthatta másnak, mint a josefinista szellemnek s azoknak az állami törvényeknek, melyek az áttérést nemcsak nem gátolták, hanem valósággal elősegítették.

Ha Severolit bántotta az egyházi jogkör megnyirbálása, ennél is jobban szomorította az egyházi intézmények elsatnyulása s a kath. vallási élet aláhanyatlása. Mint fanói püspök Borromei szent Károlyt választotta mintaképének² s új templomok építésével, a régiek restaurálásával, szeminárium alapításával s buzgó lelkipásztori tevékenységével egész egyházmegyéjében lendületes hitéletet teremtett. Ezt szerette volna elérni új küldetése helyén is. Erre legtöbb kilátása Magyarországon volt. Több diétán megfordult nálunk, megismerkedett a magyarsággal, annak vezető köreivel. Sokat érintkezett az akkori püspökökkel, szerzetesfőnökökkel, s az a meggyőződés érlelődött meg benne, hogy a monarchia országai közül itt nyílik legtöbb kilátás a josefinizmus

¹ Le apostasie dei cattolici in quel regno (Ungheria) sorpassavano d'ordinario di circa duo cento ogni anno. Nunz. di Germ. 1803. szept. 17. fasc. 702.

² G. Moroni: i. m. vol. LXV. 50. pag.

letörésére s az egyházas szellem megerősítésére. A magyarokat nagyon megszerette s jelentéseiben legtöbbször csak *la buona nazione Ungherese* vagy *buoni Ungheresinek* ¹ nevezte őket.

Szellemes modora, tapintatos bánásmódja, megnyerő felépése a kormánykörökben is feloldotta az addigi jeges merevséget, s nagyrészt személyi erejének köszönhető, hogy javulás állott be némely téren.

Alighogy 1802 márciusában elfoglalta hivatalát, máris bele került egy kielezett kérdés kellős közepébe. A II. József által eltörölt szerzetes-rendek ugyanis nem tudtak belemenyugodni szétszóródottságukba, s a császár halála után minden követ megmozgattak visszaállításuk érdekében. Különösen erősen dolgoztak ezen a bencések, ciszterciek és premonstreiek. Síkra szállt értük a magyar nemzet egyházi és világi színe-java is. De sürgette ezt az uralkodónál Severoli két elődje, Caprara és Ruffo nuncius is. A commissio ecclesiasticának hosszadalmas tárgyalása után végre a magyar királyi udvari kancellária 1802-ben befejezéshez juttatta ezt a 12 évig húzódó kérdést.

I. Ferenc március 12.-én kiadta restitutionalis okmányait, melyek a három rendet visszaállították s az ifjúság tanításával és nevelésével bízta meg.² Ugyanezen a napon kelt a királynak egy másik kézírata ³ is, mely Novák Krizostomot pannonhalmi főapáttá nevezte ki. Mindez akkor történt, midőn Ruffo bíboros búcsút vett a bécsi nunciaturától, hogy elfoglalja ura akaratából a nápolyi érsekséget, Severoli pedig jött, hogy bécsi örökébe lépjen. Mint homo novus nem tehetett mást, mint e befejezett ténnyt jelentette Consalvi államtitkárnak.

A szentszék, amint már II. József életében tiltakozott az eltörlés törvénytelen volta miatt, később sem ismerte el a

¹ Arch. Vat. Nunz. di Germ. 1803. május 16.

² Az okmányok olvashatók: Fejér György *Jurium ac libertatum Rel. et Eccl. Catholicae* etc. 464—470. pag.

³ Megtalálható: Sörös Pongrác *A pannonhalmi főapátság története.* (A pannonhalmi szent Benedek Rend Tört. VI. A. k.) Oklevéltár 2. sz. 457—459. l.

törvény hatályát, mert szerzetesrendek keletkezéséhez vagy megszüntetéséhez az ő hozzájárulása szükséges. Az ő szemében a magyar bencések, ciszterciek és premontreiek tovább is éltek, csupán az államhatalom erőszakossága miatt szét-szórta. Ha most ennek kegyéből újra megkezdhatték monasztikus életüket, nem történt velük más, mint tényleg is visszajuthattak a szentszék által elismert és fel nem adott jogaikba. Ez kétségtelenül vigasztaló jelenség volt, mint Consalvi írta, de keserű bírálat tárgya a pannonhalmi főapát-kinevezés, mely a szentszék minden előzetes megkérdezése nélkül történt.

Novákot ugyanis a király március 12.-én kinevezte, s újabb rendelete folytán Kollonits László kalocsai érsek április 25.-én be is iktatta méltóságába Pannonhalmán. Ám ehhez hiányzott a pápai megerősítő brève, melyet a római datária nem adhatott ki, mert a kinevezés lefolyása egyházi szempontból nem volt szabályszerű. Ha az államhatalom ezzel nem törődött is sokat, annál jobban bántotta Novákot. Érezte helyzete fonákságát s Severolihoz fordult, hogy szerezze meg számára a pápai megerősítést. A szelíd lelkű főpap sajnálta a főapátot, hiszen nem ezen mult, hogy kinevezése nem került Rómában előzetes tárgyalás alá, s egyébként is megvoltak benne egy szerzetesrend kormányzásához szükséges feltételek, ezért a diplomatában felülkerekedett a nemesen érző pap, írt Rómába s kérte Consalvit, hogy küldje meg a pápai brévét, mely után a főapát annyira vágyik.

Ha a szentszék ezt megteszi, jogilag szentesíti az államhatalom helytelen eljárását s ezzel praecedent teremt a jövőre nézve is. Tehát egy olyan módról kellett gondoskodni, mely nem sérti meg a bécsi udvart, de fenntartja a szentszék jogait is. Mivel pedig a szentszék a nuncius jelentéseiből arról győződött meg, hogy Novák közvetlen felsőbbségét nem az államhatalomban, hanem a szentszékben látja, azért hallgatólagosan elismerte főapáti méltóságát, ami kitűnik abból, hogy rendje kormányzására vonatkozólag, amikor csak tehetette, a nuncius útján tőle kért és kapott is útmutatást.

Hogy ez a kérdés, bár egyik fél akaratának sem a teljes

érvényesítésével, de mégis símán intéződhetett el, ebben nagy része volt Severoli böles mérsékletének. Igaz, hogy csak féleredményre vezetett, de nem szabad felednünk, hogy jóformán ez volt első nunciusi tevékenysége. A továbbiakban, bár kerülve a surlódási felületeket, energikusabban járt el. Sok huza-vona volt pl. 1804-ben az egri püspökségnek érseki rangra emelése, az újonnan felállítandó kassai és szatmári püspökségeknek határmegállapítása, s a kinevezendő püspökök személyi minősítése miatt. A bécsi kormánykörök ezeket is az állam belügyének tekintették. Szerintük Rómának édes-keves köze volt hozzájuk, legfeljebb a canoni megerősítés jogát követelhetette magának. A kérdés egész lebonyolítását a magyar kir. udvari kancellária elnöke, gróf Pálffy három püspökre bízta, akik e tisztükben el is jártak, sőt a kinevezendőkre vonatkozólag még a processus informationist is elvégezték. Severoli tiltakozott ez ellen s jelentést tett Consalvi államtitkárnak, aki egyáltalán nem fogadta el az ügy ilyenén elintézését s Róma beleszólását követelte. A bécsi kormányt annyira felingerelte Róma magatartása, hogy a canoni megerősítést is mellőzni akarta,¹ ami ad absurdum vezetett volna. Végre mégis megegyezésre jutottak, egyetértőleg megállapodtak az új egyházmegyék határaiban, elvégezhetette Fuchs Ferencre, a kinevezendő egri érsekre, továbbá Szabó Endre kassai és br. Fischer István szatmári püspökre vonatkozólag a processus informationist, Róma megerősítette őket, s a hitvallást is a nuncius kezébe tehették le.² Ettől kezdve ezen jogát háborítatlanul gyakorolhatta. Ennek szemmel tartásával nevezte ki I. Ferenc, Fuchs elhalálózásával, br. Fischert egri érseknek, Klobusiczky Pétert szatmári püspöknek, Görgey Mártont pécsi, Király Józsefet pedig esztergomi suffraganeus püspöknek, akiket azután VII. Pius minden további nélkül meg is erősített.³

Nem tetszett Severolinak a papnevelés rendszere sem, hiszen ez is még mindig az egyoldalú állami érdekek volt kiszolgáltatva, mely nem egy esetben éles ellentétben

¹ Füßy Tamás: i. m. 115. l.

² Nunz. di Germ. 1804. júl. 14. fasc. 703.

³ Arch. Vat. Nunz. di Germ. 1807. aug. 26. fasc. 706.

állott az egyházzal. Itt szintén erős harcot kellett vívnia, hogy némileg is erőre juttassa az egyházas szellemet, melytől nagyban függött a kath. élet fellendülése.

A szemináriumok Magyarországon a XVIII. században érték azt a fejlődési fokot, melyet a trienti zsinat 1563 július 15.-i ülésén előírt, hogy t. i. a püspökök minden egyházmegyében állítsanak fel papnevelő-intézeteket.¹ Ezek azonban 1784-ben áldozatul estek II. József centralizáló törekvésének. Megszüntette a bécsi Pázmáneumot is s épületét a császári testőrség részére foglaltatta le.² Ezáltal igen fontos láncszem kapcsolódott ki a magyar papnevelés életéből. Az eltörölt papnevelő intézetek helyébe három ú. n. generális szemináriumot létesített Pozsonyban, Egerben és Zágrábban, teljesen állami felügyelet alatt. Növendékek hiányában azonban a két utóbbi már 1786-ban megszűnt, illetőleg beleolvadt a pestibe, mely az egyetem mellé került.³ A generális szemináriumok valósággal tüntettek tisztán a császártól függő egyházellenes teológiájukkal s kaszárnyyszerű beléletükkel.⁴ Érthető, hogy II. József halála után, már az 1790/91.-i országgyűlésen erős mozgalom indult meg ezek megszüntetésére, ami be is következett, de csak lassan nyílhattak meg újra az egyes egyházmegyei papnevelők.

Ez utóbbiak érdekében, de főképen a Pázmáneum s a pesti egyetem teológiai fakultásának a megnyitásáért ismét sorompóba lépett a nuncius. 1803 május 16.-i jelentése szerint a nagyszombati káptalani helynök vezetésével Bécsben járt egy magyar deputáció, mely nála is tiszteleggett, kérvén őt, hogy közbenjárásával siettesse ő is a Pázmáneum megnyitását. Meg is ígérte, hogy közbelép a császárnál, de tekin-

¹ A határozat szövegét közli Mihályfi Ákos: *A papnevelés története és elmélete*. I. k. 124—128. l. Budapest, 1896.

² Arch. Vat. Nunz. di Germ. 1803 május 16. fasc. 702.

³ Való Simon: *Adatok a budapesti központi papnevelőintézet történetéhez*. Budapest, 1896. 6. l.

⁴ Megdöböntő képet ad erről a Religióban 1846. I. 313 s. a. köv. lapokon Egy vén posoni növendékpap aláírással közölt cikk: *Visszaemlékezés a posoni közönséges papnevelőházra*, s Halmos Ignác: *A pozsonyi generalis szeminárium*. (Magyar Sion 1892. 902. stb.) c. értekezése.

tettel a bécsi egyetem akatholikus szellemére, arra kérte a küldöttséget, hogy a megnyitásba csak oly feltétellel egyezzen bele, ha a magyar teológusok kapnak magyar lektort is, aki majd ellensúlyozza az ott uralkodó egyházellenes felfogást. A magyarok ilyen értelemben jártak el, ami a nunciushoz rendkívül jól esett.¹

A bécsi tanulmányi bizottság nem ellenezte a Pázmáneum megnyitását, de elzárkózott a magyar lektorság elől s azt kívánta, hogy a pázmániták az osztrák tanárok előadásait hallgassák. Az intézet a következő (1803/4.) tanévben meg is nyílt, az egyházmegyék küldtek növendékeket, mivel a császártól biztatást kaptak, hogy ezen jogos kérésük is teljesedni fog.

Közben tárgyalás folyt a pesti generális szeminárium újból való megnyitásáért is. Mivel az a nézet uralkodott a bécsi tanulmányi bizottságban, hogy itt úgyszólván magyar professzorok fogják tanítani a teológiát, azért ragaszkodott ahhoz, hogy viszont Bécsben csak osztrákok tanítsanak. Így a magyar lektorságból nem lett semmi. I. Ferenc 1802 január 11.-én kiadta diplomáját,² mely által jogilag is megkezdhetette működését a Pázmáneum s a pesti ú. n. központi (centrale) szeminárium.

A nuncius s a magyar egyházi hatóságok kölcsönös buzgósa folytán 1802-ben megnyílhatott még a kármeliták régi kolostorában a székesfehérvári, 1804-ben a szatmári és kassai, 1806-ban a temesvári, 1807-ben pedig a beszercebányai szeminárium is.³

Mikor a nuncius a magyar lektorságot sürgette Bécsben, ezzel egyik célja az volt, hogy az egyházas érzületet növelje a papnövendékekben. Ennek fejlesztését szerette volna látni

¹ Sento in oggi con mia somma soddisfazione, che la buona nazione Ungherese è risoluta di ricusare piuttosto il riapimento del Collegio, che di sotto metterè i suoi studenti alla Università. Arch. Vat. Nunz. di Germ. 1803 május 16. fasc. 702.

² Latin szövegét közli Fejér György: i. m. 470—72. l., magyar szövegét pedig Való Simon: i. m. 6—9. l.

³ Karácsonyi János: *Magyarország egyháztörténete*. Nagyvárad, 1915. 343. l.

a közben visszaállított többi szemináriumokban is. De éppen ez ment legnehezebben, hiszen a teológia épen úgy, mint többi tudományágak, a helytartótanáctól, végső fokban pedig a bécsi tanulmányi bizottságtól függött, s ez a két szerv mindent elkövetett, hogy az oktatás és a nevelés még mindig josefinista szellemben történjék. A helytartótanáctól függött, hogy kik legyenek a tanárok, milyen legyen a tanrend, minő könyveket használjanak a kispapok. Ennek következtében erős kifogás alá estek a papság, a kispapok, a teológiai tanárok s a szemináriumi előljárók. A szemináriumok fegyelme inkább katonai külsőségeken, mintsem a lelkiismereten alapult, oltáriszentség nem volt a szemináriumok kápolnáiban; a havi gyónás és áldozás elő volt írva, de a gyakori áldozásra nem volt példa; ugyanez áll az elmélkedésre is. Találunk ugyan nemes, fennkölt szellemű, valóban jámbor előljárókat és tanárokat is, de találunk e testületekben sok oly egyént, akit a josefinizmus és a janzenizmus szelleme éltetett. Nem egy helyen szemináriumi rektorok és tanárok tanították a kispapokat, hogy a breviárium imádkozása nem kötelező, elavult dolog. Voltak jámbor, buzgó kispapok is, de gyakori volt a panasz, hogy a növendékség nagy része világias szellemű, telítve van a hamis felvilágosultság elveivel, sokaknál teljesen hiányzik a hivatás kegyelme. A szemináriumokban nemcsak diákos csínyek, hanem durva botrányok is előfordultak. Egyik előkelő szemináriumnak aktáiban olvassuk, hogy a kispapok a refektóriumban nyíltan gúnyolódtak a boldogságos Szűz szeplőtelen fogantatása felett.¹

Mindez nem volt titok a nuncius előtt sem, de kiirtani nem lehetett egyszerre. Várnia kellett, hogy a josefinizmus káros gyümölcse hulljon le, s bízni a jövő jobb termésében. Ezt pedig minden igyekezetével törekedett elősegíteni.

Nincs adatunk rá, hogy ebben az időben az állam tilalma miatt látogatta volna az egyes egyházakat, de annál több arra vonatkozólag, hogy házassági ügyekben adott felmentéseket. Rómába küldött jelentései között százával sze-

¹ Mihályfi Ákos: i. m. I. 373. 1.

repelnek nevek, kiknek viselői tőle nyerték felmentésüket a rokonság távolabbi fokaiban. Egyelőre meddő harc folyt azért is, hogy szünjék meg a *placetum regium* s az egyházfők és szerzetesfőnökök szabadon levelezhessenek Rómával, illetőleg külföldön élő előjáróikkal. A királyi kancellária mereven ragaszkodott ahhoz, hogy az egyházi hivatalos levelezés az ő útján bonyolítottassék le a külfölddel. De ennek ellenére is sok ügy jutott Róma értésére magánúton. A magyar egyház-kormányzók, valahányszor Bécsben megfordultak, nem mulasztották el, hogy meg ne látogassák Severolit is. Ilyenkor több fontos kérdés került megvitatás alá, az egyszerűbbekre vonatkozólag a nuncius adott irányítást, a kényesebb természetűeket pedig a szentszék elé terjesztette, s ennek döntését azután közölte az illetékes egyházfővel. Ilyenformán szerepe nem volt könnyű, hiszen ezer akadállyal találta magát szemben, s minden kis eredményért erősen meg kellett dolgoznia. De viszont sokkal optimistább volt, hogysem ebbe belefáradt volna. Működésében nagyobb zökkenő Napoleonnak 1809. évi osztrák háborúja és VII. Piusnak ugyanezen évben történt elfogatása s Franciaországba való hurcoltatása volt.

MESZLÉNYI ANTAL.

A SZÜRKE KORVINA.

Első könyv: Andris.

1.

(1458 március 2.)

Andrisom, Andrisom, legkisebb inasom,
Meghalt Budavárban, úri palotámban
Jólélek kapusom.
Menj föl Budavárba, úri palotámba,
Légy te a kapusom.
Lakjad a földszintjét, őrizd emeletjét,
Lássad, egyre lássad úrasszonyod szemét,
S várjad, egyre várjad úrfiak jövetét.
Tizenkettő kulcsa tizenkét szobának,
Egy-egy kapujának, pincegádorának,
Kettő-kettő alsó s felső kamarának,
Féltucatból futja almáriomának,
Másik féltucatból két kicsi tornyának,
S négy vasas ládának.
Mind a harminc kulcsa budai bírónál,
Karikára fűzve, nemzetes uramnál,
Fejérvári Dénes deák várbírónál.

Özvegy Karainé, áldott asszonygazdám,
Jó voltál te mindig, jó vagy most is hozzám ;
Pál urfi gazdámnak sírja idelátszik,
Lőrinc urfi gazdám Somogyban sólymászik,
László urfi gazdám jár Pádova táján,
Minek ödöngenék, gazda nélkül, árván,
Nem jó nékem itten, Ugrán, önélkülök,
Jobb, ha fölkészülök.

Andriskám, Andriskám, legkisebb inaskám,
Búcsúzz hát, búcsúzz hát az édesanyádtól!

Rakatom szekered hat köből búzával,
Mázsa ódalassal, mázsa szalonnával,
S inged elejébe este magam varrok
Két aranyforintot.

Rakass szekeremre csak fél köből búzáat,
Félmázsa ódalast, félmázsa szalonnát,
S ingem elejébe hadd én magam varrjak
Ezüst félforintot,
De engedd meg, engedd, jólélek-nagyasszony,
Hadd vihessem vélem az én édesanyám!

Szegény beteg anyád csak koloncnak vinnéd,
Csak koloncnak vinnéd szegény édesanyád!
Nehéz az magadnak, olyan ifjudadnak,
Kislegény-nyakadnak nehéz még a kolonc!

Özvegy Karainé, áldott asszonygazdám,
Jó voltál te mindig, jó vagy most is hozzám ;
De ha igaz is, mit igaz szájad mondott,
Aggasd rám, aggasd rám a nehéz koloncot,
Kislegény-nyakamba aranykoloncomat,
Gyémántkoloncomat, szegényke anyámat.

Hogy is mondtuk, Andris? Öreg hamar feled,
Hová is tettem már azt a kis eszemet!
Tudom már, tudom már, tíz köből a búza,
Két mázsa ódalas, két mázsa szalonna,
Nagy fekete kendő az édesanyádnak,
Viseltes rokolyám ünnepi gunyának,
Rókamál az útra, takaró éjjelre,
Két pincetok óbor télvizi hidegbe,
Inged elejébe két ezüstös pityke
S kilenc aranyforint.

2.

(1458 március 3.)

Anyám, anyám, édesanyám,
Nagy a sorunk mostan, de nagy ám, de nagy ám!
Elmegyünk mi innét, Budavár ege vár,
Nem válunk el többé soha már, soha már!

Anyja keze ölbetéve,
Néz, néz messzi messziségbe,
S benn az egyszálgyertya-fénybe
Ugy csillog a szemefénye,
Mint a holdezüst.

Anyám, anyám, édesanyám,
Nagy az út Budáig, de nagy ám, de nagy ám!
Mégis odaérünk, kereken, szekeren,
Hegyen át, vizen át, szigeten, ligeten!

Anyja keze ölbetéve,
Néz, néz messzi messziségbe,
S benn az egyszálgyertya-fénybe
Ugy csillog a szemefénye,
Mint a holdezüst.

Anyám, anyám, édesanyám,
Nagy az úti batyunk, de nagy ám, de nagy ám!
Szép fekete kendő, suhogó roköly,
Uri rókamállas, puha lágy nyoszolya!

Anyja keze ölbetéve,
Néz, néz messzi messziségbe,
S benn az egyszálgyertya-fénybe
Ugy csillog a szemefénye,
Mint a holdezüst.

Andris állon cirógatja,
Kendőjébe becsavarja,
Mállását vállára adja,

S anyja halkan, csöndesen,
Félve, engedelmesen
Megül fönn a szekeren,
A legpuhábbik helyen.

Keze ott is ölbetéve,
Néz, néz messzi messziségbe,
S künn a fölrozsálló fénybe
Oly fakó a szemefénye,
Mint a hajnal-ég ivére
Sáppadt holdezüst.

3.

(1458 március 3.)

Pálosoknál megállottak,
Pálosok kaput nyitottak.

Cselédek vagyunk mi, nagyasszony cselédi ;
Remigius pátert jöttünk szóra kérni,
Véle búcsuzóra egy-két szót beszélni.

Pálosoknál terítettek,
Két tányérral többet tettek.

Andris vagyok én csak, úrfiak inasa,
Kara nagyasszony legkissebb inasa,
Budavári kőház kulestartó kapusa !

Pálosok mind fölállottak,
Andrissal mind kezét fogtak.

Ez meg édesanyám, szegény édesanyám ;
Belső cseléd ottan, itten csak az anyám ;
Én leszek cselédje most már mindezután . . .

Mállását lesegítették,
Vendég-főhelyre vezették.

Köszönöm, páterek, köszönöm helyette ;
Őt egy gonosz óra igen megviselte,
Ha tudná, nem ült vón a vendég-főhelyre!

Pálosok ezt mind jól tudták,
De hogy tudják, nem mutatták.

Ülve maradt, ülve, az én édesanyám!
Bocsásd meg, Jézusom, bocsásd meg, Szűzanyám,
Bocsássák meg néki édes-mindannyian!

Pálosok, keresztet vetve,
Mind imádkoztak helyette.

A nagy lóca vége üres arrafelé . . .
Kinek a helye az? Istenem, ha övé,
Remigius páter drága mesteremé!

Pálosok választ nem adtak,
Pálosok csak bólogattak.

Megbúsult? mondjátok! megbúsult a szegény?
— Csak napjafogyóban, de elnehezédék.
Jókor jöttél ; holnap, ki tudja él-e még!

Két pálos középre vette,
S küszöbéig elvezette.

4.

(1458 március 3.)

Hallom, hallom, úton volnál magos Budavárba,
Holló-lakta várba, úrfiak jobbágya!
Én is, én is úton volnék, még magosabb várba,
Galamb-lakta várba. Úr-Fiú jobbágya.

Ne mondd hogy nem, Andris fiam, bizony úton vagyok ;
Kicsit pihentetek, fölkapok, indulok.
Jó hogy lovam kifujtattam s félúton maradtam,
Néked, búcsúzóznak, még búcsút mondhattam.

Szerettelek, Andris fiam . . . Betyárkodtál te is,
 De fogott a fejed, s fogott a szíved is.
 Vadkörtefa bús esetét immár elfeledtem,
 Cserépverő parittyád is elködlött előttem,
 De van egy-két tettet, amit nem feledtem.

Te is úgy tégy mással : csak a jó tettét őrizd meg ;
 Fönn, az égi fonttal, szintúgy mérnek minket.
 Gyarlók vagyunk ; a botlásnak ottan súlya nincsen,
 De egy szemernyi jót megmázsál az Isten!
 Hallom, viszed édesanyád . . . aranyfont a mázsán!
 De az is van tán vagy egy lat, hogy betértél hozzám.

Hagyd el, Andris, hagyd el, fiam, ma csak én beszélek ;
 Holnap már nem hallasz, holnap már csak nézlek.
 Amit te most elmondanál, úgys kitalálom,
 Balga is bölcsé lesz a halálos ágyon.
 Egyvalami aggaszt engem : felemás vagy, Andris ;
 Sem diák, sem béres, s ez az én hibám is.
 Paraszt voltál s úrnak én csak félig faragtalak ;
 Bécsbe, Pádovába, Krakóba szántalak,
 De hát itt rekedtél, magadra hagytanak.
 Ez az ami aggaszt engem : felemás vagy, Andris!
 Derekad ha mozdul : paraszt mozdulatja ;
 Kisujjad ha mozdul : urak mozdulatja ;
 Csak ha szíved mozdul : magad mozdulatja.
 Felemás vagy, Andris, s ez az én hibám is ;
 Viskónak sincs kötornáca, vertmíves eleje,
 S faragottkő-háznak sincsen szalmazsúp-teteje!

Volt egy csorba homokórám, mákot szórtam bele ;
 Hogy napestig rázogattam : pár párjához állott,
 Homok homokszemhez, mákszem meg a mákhoz.
 Hova állsz te? Kihez állsz te? Ki ölel magához?
 Viskó el nem vállal, munkált szegletkővel!
 Kőház sem vállal el, szalmazsúp tetővel!
 Ha derekad mozdul : úrféle taszít el!
 Ha kisujjad mozdul : parasztkéz taszít el!

Nehéz sor ez, Andris fiam! Nem lesz megnyugvásod,
Hanemha legyűröd a felemásságod
És csak akkor mozdulsz egyet, mikor szived mozdul,
Mert az nem felemás, az magad vagy, András,
Azt megérti úrféle is, megérti paraszt is,
S jól helyhezi kisujjad is, jól a derekad is.

Útrakésznek útrakészről szóból elég ennyi,
Lássuk a pogácsát: sül-e valamennyi?
Húzd ki csak az asztalfiát, hadd kotornék benne,
Akad tán valami, mi hasznodra lenne.
Húzd ki hát! . . . Nézd! harminc ívrét hollandus papiros!
Nem zöldes, hófehér; nem koszlós, iszamos!
Aki gyűri, nem becsüli; vidd csak el táblástul!
Rendtartó Ugrára, kényes Pádovába
Makulátlan levél menjen, kezedtül, Budárul.
Két nyaláb írónád, mind magam-metszette!
A te betűd hajszál, de ez a csöpp penge
— Szíjjon fend! — kimetszi tűnél hegyesebbre.

Húzd ki jobban! . . . alig kezdtem, már is elakadok? . . .
Gubacs is kéne, mi? Nesze, jó két marok!
Ne, még egy jó bokor lúdtollat is adok!
Ott a ludat pénzen adják, tán tollát sem ingyen;
Jobb, ha viszed, s nekem jól esik, ha innen.

Könyvem nincsen; amit itt látsz: nem enyém, a rendé.
S mégis van egy . . . ha tudod, tedd leghívebb hiveddé.
Könyv, de üres; iratossá válják teáltalad;
Nálam a jószándék jószándéknak maradt.
Jókora és igen erős, én magam kötöttem,
Szíjjal fűztem s minden kapcsát színrézből verettem.
Kívül biz a szürke, húsz év pora ülte,
S különben is csak afféle falusi pergamen,
De bent makulátlan. Teli is az legyen!

Ugyan, ugyan, mit köszönnél? Jó, megcsókolhatod.
De most menj! Isten megáldjon, Andris! Fáradt vagyok,
Nehezűl a szemem héja, kicsínyt elszunnyadok.

5.

(1458 március 7.)

Csoronkál a patkó nyoma, csatakos az ország útja,
Alul télvíz, felül tél még, pilinkél a hó.

Lovak térdig latyaklöttyös hókásában habucskolnak,
Andris búbján két süveg van : báránybőr, meg hó.

Pilinkélő pelyhek fátyla mint a hétrét hajtott fátyl ;
Hetedikbe belevész a ködbemálló sárga távol.

Ország útján, útszél fele, egyrend-sorban hét jegenye.
Andris nézi, nézdegéli a szekérbak magosából.

Ország útján, útszél fele, egyrend-sorban hét jegenye.
Az elsőn csak egyrét fátyl, másodikon két rét.
Harmadikon három fátyl, negyediken négy rét,
Ötödiken öt rét fátyl, hatodon hat rét,
Hetediken hét rét fátyl, benyeli a sárga távol.

Pilinkélő pelyhek fátylát nézi Andris, nézdegéli,
S látja messzi, hétrét-messzi, hogy valami felszürkéllik.
Felködlik és felszürkéllik, nő, mőzog, jön, közeledik.

Hét fátylából levet egyet : szálló felhő rongya ;
Hét fátylából levet kettőt : ködcsomó, gomolyba ;
Hét fátylából levet hármat : lebegő kísértet ;
Hét fátylából levet négyet : lovon járó lélek ;
Hét fátylából levet ötöt : ballókázó lovas ;
Hét fátylából levet hatot : katona, sastollas ;
Hetedikét is leveti : páncélos vitéz úr,
Balkezében hógalambos nagy fekete zászló.

Arrébb hékás a szekérrel, jön Hunyadi László!

Arrébb állok, nemes uram, már is, már is arrébb állok,
De az élő jó Istenre, mondd meg, hogy jöhetne erre

Hajdanvaló édes urunk, Hunyadi-tő virágszála,
Hisz lelkét a nagy Úristen már mitőlünk elkivánta!

Nem a drágább lelkét hozzuk, csak a drága testét.

Tavaly volt hogy fejét vették, tavaly is temették!

Szent Magdolna kápolnája nem volt sírja, csak egy napig;
Krisztus testének temploma ide s tova esztendeig.
Gubernátor fölásatta, vaskoporsóba rakatta,
Maga viszi nyugovóra, kőhollók lakába,
Nagy Hunyadi János mellé, Gyulafejérvárra.
Négy halált halt négy csapásra, háromszor temették,
Negyedikszer úgy temetnék, hogyha elfelednék.

Azt nem, uram, azt sohasem! — Ki vagy, fú? — Andris
[volnék.

— Hát csak félre! Aztán térdre!... És csak nézz jól a sze-
Nézz keményen a szemébe vitéz Szilágyi Mihálynak! [mébe,
Lát a szeme, mint a sasé; hátha kiszemel prédának.

Most a hétrét fátyol mögül másik lovas is fölmerül;
Másik után negyven lovas, negyven után még egy lovas,
Csak magára, egyedül, a gyászkopjások megül.
Vasöklében csatabárdja, sisakján sasmadár szárnya,
Lova, maga, merő páncél, sarkán arasz deffentő-vas.
Holtat hoz, megbecsüli, hadi díszét viseli.
És nyomában a koporsó, gyászcsótáros tizenkét ló,
Földig hulló takaró, fekete, de csupa hó.

Andris süvegét forgatja, s gyalog készül viadalra,
Hogy lehetne sast igézni, sassal farkasszemet nézni
Egy szelídke, tágranyílt szempárral, mely úgy tekint,
Mint az égbolt kék szeme, mikor csillaggal tele.

Jön Szilágyi. Földregyúró mennykő-szeme mint a fúró,
Befuramlik a veséig, gyenge szívek közepéig.

Andris szédül, zöldül-kékül, de csak állja nagy-vitézül.
 Mihály úrnak lelke örül, s roppant szemöldöke mögül
 Bimbó prédán legelész, már-már mosolyogni kész,
 Mikor az utána zúgó, fő-ingató, törzs-ringató
 Hintó zökken . . . akkorát, hogy megzendül a vaskoporsó.
 Andris szíve megremeg, s bár tovább is rámered,
 Farkasszemet néző szeme omló könnyekkel van tele.
 Gubernátor legyint egyet, harcsabajszán rándít egyet,
 S eldörmögi : vajból gyúrták, ez se török elé való!

Megy. Nyomában a koporsó, gyászcsótáros tizenkét ló,
 Földighulló takaró, uj leplet sző rá a hó.

Andris előtt elhalad, Andris cövek, úgy marad
 • És elfelejt leborulni és elfelejt térdre hullni,
 Csak süvegét gyúrja-gyűri, fiú-sírást visszagyűrni,
 S hogy a hintó elcsikordul, féltettel utána fordul.

Pilinkélő pelyhek fátyla, mint a hétrét hajtott fátyol ;
 Hetedikbe belevész a ködbemálló sárga távol.

Nézi Andris azt a fátylat, nézi újra, nézdegéli,
 S feketét lát hétrét-messzi ködök fátylába szürkéllni.
 Felölti az első fátylat : gyászhintó, tizenkettővel ;
 Még egy fátylat ölt magára : vaskoporsó, szemfedővel ;
 Két fátylára harmadikat : szemfedő csak, semmi más ;
 Hármára a negyediket : hollóárnyék-suhanás ;
 Négy fátylára ötödiket : ködgomoly, guruló ;
 Öt fátylára hatodikat : felhőcske, széthulló.
 S hogy a hetet mind felölté : semmi, semmi, semmi többé ;
 Keréknyom és sárbarongyolt égitakaró.

Most már szabad, sírva fakad, térdre hull, az útra borul,
 S gesztenyeszín tarkójára, vállrahulló szöghajára
 Lágý süveget pilinkél a márciusi hó.

6.

(1458 március 9.)

A darumadárnak
 Úgy terül a Tisza
 Körbekarikába
 A nagy rónaságra,
 Mint nagymesszi vetett,
 Csikó-fogni vetett,
 Ország tetejéről
 Duna-fogni vetett
 Fényes ezüst pánya.

Tisza pályvájának
 Isten a dobója,
 Minden eldobottnak
 Ő az eldobója.

Kicsiny életünket
 Ő tudja hogy merre,
 Meddig pöndöríti!
 Az elvetett pánya,
 Körbekarikába,
 Merre pöndörödik,
 Meddig pöndörödik
 Az ég tetejéről,
 A földnek porából
 A fekete táltost,
 A halált kifogni.

Istenem, Istenem,
 Hogy eldobtál engem!
 Mért hogy ilyen messzi
 Hajítottál engem!
 Előbb árokszélre,
 Aztán faluvégre,
 Viskóból Ugrára,

Úri udvarházba,
 Koldussorból csára,
 Ugráról Budára,
 Szolgasorból hajsza,
 Fényes palotába.

Istenem, Istenem,
 Meddig vetsz még engem,
 Az én nyugtot adó,
 Békével nyugtató
 Koporsóm kifogni?

Tisza volnék, szólnék :
 Messzi még Dunáig?
 Ember vagyok, szólok :
 Messzi még — odáig?
 Darumadár volnék,
 Talán többet tudnék,
 Mert magosan szállnék,
 Az egekbe látnék.
 Így semmit sem tudok,
 S mind ezen búsulok.

Csütörtökön, bőjtmás
 Kilencedik napján,
 Az ezernégyszáz és
 Ötvennyolcadikban,
 Büszke Budavárban,
 Úri palotában,
 Írtam ezt magamnak,
 Senkinek se másnak,
 Hívna pedig engem
 Árva Andorásnak.

7.

(1458 március 10.)

Kisöcsém, merre van a Szent Magdolna kápolnája?
Nincs a Budán! hacsak ott nem, Szent Magdolna templomába!

Bátyámuram, merre van a Szent Magdolna kápolnája?
Túlsó végen biz a fiam, majdhogynem a belső várba!

Asszony néném, merre van a Szent Magdolna kápolnája?
Erre eriggy, balkéz felé, kettő után szűkebb közbe;
Szent Pál ucca széles ucca, azon végig főpiacra.
Ott vigyázz, mert sok az ága! kétszerbúbos legszebb háza,
Annak sarkán Mindszent ucca; Mindszent uccán véges-végig
Könnyen elérsz, mind egyenest a városi mészárszékig;
Az a templom hátamöge. Kikerülsz az elejére,
S helyben is vagy. Ajánlj, fiam, a szentasszony kegyelmébe!

Andris ment, ment, balkézfelé, kettő után szűkebb közbe,
Szent Pál uccán, széles uccán az útvesztő főpiacra,
Megvigyázta minden ágát, kétszerbúbos legszebb házát,
Annak sarkán Mindszent uccát, s Mindszent uccán véges-végig
Könnyen elért, mind egyenest, a városi mészárszékig.
Az a templom hátamöge; kikerült az elejéig,
S belépett egy kicsi kapun szentasszony kegyelmét kérni.

Tisztelendő atyám lelkem, szépen kérem, megbocsásson:
Itten feküdt törzszel-fővel egy éjt nagy Hunyadi László?

Ez, fiam, nem a nagytemplom, csak Szent Miklós kápolnája;
Szombat-térről a bejárás, ott találsz a kapujára.
Faragott a kapufája, tíz kőfok vezet hozzája.

Kikerült a Szombat-térre, rátalált a kapujára,
Megtapintá kapufáját, tíz kőfokát megszámlálta.

Bement, hogy az oltárt lássa, s öt oltár meredt eléje.

Eltelt jó egy kicsi idő, míg valaki odatévedt.

Nagy jó uram, ha nem sértem, az ötből melyiket értsem
László urunk oltárának, Szent Magdolna oltárának?

Ez itt, öcsém, Szent Péteré, s miénk, bodnár-mestereké ;

Emez itt Szent Fábiáné, s kötélverő-mestereké ;

Szent Sebestyén oltára az, s szíjgyártóké, nyergeseké ;

Szent Olvasóé meg amaz, s fegyverkovács mestereké.

A legfőbbik, ha akarod : Szent Magdolna szentasszonyé,

Ha akarod : László úré, dicső Hunyadi Lászlóé.

Lábujjhegyen odajárult, sírbolt-záró köre bámult.

Márványkövön foltok voltak, foltok éltek, foltok folytak,

Errefolytak, arrafolytak, összefolytak, szertefolytak,

Hol vörösek, hol pirosak, mindig vérszínűek voltak.

Megsűrűdtek, szétlebegtek, megalvadtak, pára lettek

És a pára rőt ködében, mind vörösben, térdig vérben :

Gonosz király, gonoszt súgó, síró bíró, síró bakó,

S ifju ország-kapitánya, két országra fölmagasló,

Vágott fővel, törzse nélkül, csonka testtel, fője nélkül.

S hang is hallott, messzi-messzi, nagymessziről idehangzó.

Idehallott, hogy nagy útján, sáros-havas országútján

Meg-megzökken, meg-megzendül egy fekete vaskoporsó.

Vagy egy órát állott ottan, sajgató bús gondolatban.

Csüngő keze végig csüngő, végig egybekulcsolatlan.

Az oltárról szemrehányón tekint rá le Szent Magdolna :

Igy tartja meg, amit ígért? — Két kezét összekulcsolta,

S a jó asszonyt, ki jószívvel ide eligazította,

Szent Magdolna szentasszonynak kegyelmébe ajánlotta.

8.

(1458 március 14.)

Adassék e levél, Monostoros-Ugrán,

Biharvármegyében,

Pálosok fejének : juttassa Ugrára,

Karai Péterné Ugrai Borbála

Nagyasszony kezéhez.

Találjon levelem friss jóegészségben
Áldott asszonygazdám!
Hamaribb írás ez, hamaribb pósta ez,
Te úri személyed mint ahogy elvárná,
S mint magam kívánnám!

Szekered dél óta tőlünk-hozzád rúddal,
Papok kocsisával,
Biharrá készül már meg-vissza Budárul;
Ifjú pálost viszen megbúsult helyébe,
Hajnalhasadtával.

Kinek örökébe: kétszer már megírtam;
Harmadikszor — minek?
Lőrinc urfi gazdám Somogyban tudja meg,
László urfi gazdám messzi Pádovának
Földjén sirassa meg!

Pál urfi gazdámnak harang adta hírül
A mennyek kékjébe,
S ahogy én ismertem, ahogy ő szerette,
Lelkek országából harangszó-ösvényen
Maga ment elébe.

Siratója hozzád eljut majd Somogybul,
S eljut Pádovából.
Budárul ne várjad... Kő ül a szivemen,
S próbáltam, de nem tud betűkké mállani,
Ne várjad Budárul...

Jöttünk napján jártam Fejérvári Dénes
Deák várbírónál,
S úri palotádnak mind a harminc kulcsa,
Karikára fűzve, immár inasodnál,
Kulestartó Andrásnál.

Négve megforgott már zárban és lakatban;
Anyám forgatta meg!

Két napig gunnyasztott ; annak elmúltával
Nem győztem cirokkal, frissvizes dézsával
Földszint meg emelet.

Azután láttuk csak, hányszínű a fényes
Márványkő a falon,
S hogy a kapu fölött, kívül is, belül is,
Karddal a szügyében ott az Unicornis,
Az egyszarvú barom.

Az a mi pitvarunk, az a szép, márványos,
Boltos kapualja. -
Boltos a szobánk is, s legkedvesebb boltja
A vasrácsos ablak két szembe-ülőkés
Alacsony kőpadja.

Ottan tanakodunk, ha leszállott a nap,
Jó késő estvélig :
«Mért oly szűkös Budán a csillagos égbolt,
Mig otthon a szemünk, csillagról-csillagra
Sohse érte végít.

Sok lesz már a betű özvegyi személyed
Sokat sírt szemének,
De hát fontos nagyon, meg kell még toldanom :
Kapus-elődömnek vagyonából némely
Jók kerülközének.

Elsőben egy bicsak ; nyelén réz-félholddal,
Ólomkarikában,
Benne horgasgörbe, karvalyorrú penge.
Sebbet-jobbát ember, mármint férfiember,
Nem láthat álmában!

Ezt a jó természetes, jelesmívű bicskot,
— Mert meg nem állhattam, —
Fenem, fényesítem, fürkészem : acél-e,
Arra jön egy ember, szűrszabó, miféle,
S meglát az ablakban.

Meglát az ablakban, s rábök az ujjával
Karikás holdjára :

— Ez a holdas bicska enyém, senki másé,
Mert az öreg Márkó, élteben, haltára
Én reám testálta!

Százszor mondogatta, száz fül is hallotta,
Hát csak ide vele! —

Oda kellett adnom. Mit tehettem volna?
Száz tanuja volt rá : Márkó rátestálta.
(Igen kedvelhette!)

Vessünk rá keresztet, áldott asszonygazdám,
Mit tehetnénk róla!
Úri fiainak pedig, Isten engem,
Ilyen mesterséges, finom portékában
Öröme telt volna!

Találtunk egy kampós botot is utána,
De kár arra a szó ;
Akárhány külömbet faragtam én otthon!
Kajla is, göcsös is, se som, se mogyoró,
Mondom : tűzrevaló.

De ki hitte volna, hogy az ágy végében
Még pénz is akadjon?
A nagy tollasdunya falfeli csücskében
Három ezüst dénár! . . . Szép fehér viasszal
Majd ide ragasztom.

Ide ragasztom a levelem sarkába,
Egymás tetejébe,
Rakjad félre *nekik* ; kicsi pénz nagy útra,
Pádovába-hova! . . . (Pál urfi gazdámért
Futná egy misére?)

A bicsakot pedig feledd el, nagyasszony
És ne haragudj rám!
Ne haragudj soha a te budavári
Kőházad kulestartó kisebb kapusára,
Áldott asszonygazdám!

9.

(1458 március 16.)

Doboslegény Budavárban,
Budavári palotában,
Immár Mátyás úrlakában,
Holló-ülte kapujában.
Temérdek dob a nyakában,
Nagyot vág bele.
Bakacsín a dobja bőre,
Tiszafából az ütője,
Nyögve döng a szó belőle,
Sír a kapu boltja tőle ;
Kapu, dob és döngetője
Talpig fekete.

Most készülnek gyászmisére.
Jó az udvarházak népe ;
Király kétszer száz legénye,
Anyja négyszer száz cselédje
És a gyalogpár elébe
Szőnyegút terül.
Karmazsín Szent György teréig,
Szent György tértől bíbor végig
Istenanyánk küszöbéig ;
Benn viola véges-végig.
Szent György tere feketéllik
Már csak egyedül.

Tenger a nép, mégse zajlik,
Sóhajtása sem sohajlik ;
Majd ha nagyasszonyé hallik!
Könnycseppet sem hullat addig :
Majd ha királyszemből hullik,
S király törli szét!
Mátyás, karmazsint tiporva,
Mintha apja kardja volna!

Hogy a feketét tapodta,
Ifju fejét lehajtotta,
S háromszor elsohajtotta
László úr nevét.

A nagyasszony úgy jó, mintha
Kard vasából gyúrták volna,
Csupa Szilágyi-vér volna,
Csupa Hunyadiné volna!
Míg a karmazsint tiporja,
Minden lépte reng.
De mikor gyászposztót ére,
Rálépett a feketére,
Mind szívébe szállt a vére,
Szájaszéle vált fehérre,
S Szent György térnek közepére
Meg-megállva ment.

Várták : imádságszót mondjon,
Várták : átokszót sikoltson,
Várták : sírjon, térdre rogyjon,
Két országot megrikasson :
De csak állt a vas-nagyasszony,
Ajkán semmi hang.
És az el nem szállt sohajra,
Mint a kicsi Jézus hangja,
Föld ezüstje, ég aranyja,
Megcsendült az Isten Anyja
Templomának kis harangja,
A lélekharang.

Szent György térnek közepében,
Bakacsinkert gyászfüvében,
Talpig gyászban, feketében,
Ott állott meg holtfehéren,
Hol a bakó hagyta vérben
Nagyobbik fiát.

Most! most! . . . lélekzete-fojtva
Csügg ajkán ezrek sikojja.
Ajka nyílik, de — mosolyra.
A nagyasszony átkarolja,
S jobbról-balról megcsókolja
Kisesebbik fiát.

Aztán mint a kardból gyúrtak,
Királyokká magasulnak,
S hol terítők bíborulnak,
S violán a kőre hullnak,
Egymás mellett megindulnak
Oltár elibe.
Ott kezüket összetették,
Olvasóik lepörgették,
S nem látszott hogy észrevették,
Hogy a pallost odatették,
Mellyel László fejét vették
Most esztendeje.

HARSÁNYI KÁLMÁN.¹

¹ E nagyra tervezett mű költőjének korai halála miatt befejezetlenül maradt. Úgy látszik, a szerzetes tanárától kapott szürke könyvbe Andris Hunyadi Mátyás uralkodásának eseményeit jegyezte volna föl ballada-kör alakjában, melynek elkészült darabjai a legsebbe reményekre jogosítanak. A töredék-voltában is nagybecsű műből csak annyi készült el, amennyit itt közlünk. V. G.

AZ OROSZ NÉPDRÁMA.

Az orosz nép mindig szerette a zenét, a táncot és az éneket s ezzel kapcsolatban a színjátszást. A régi pogány vallás szertartási maradványai, a Nap tiszteletére rendelt ünnepek (koledák, farsangi játékok, a tavasz hívása és fogadása, a szentivánéji szertartások stb.) s az élet fontosabb eseményeinek szertartásai (keresztelő, házasság, temetés, házszentelés stb.) mind játékkal, tánccal és énekkel vannak egybekötve.

A tizenegyedik századtól kezdve sok írott emlék tanúsítja, hogy az oroszok mindig szerették a játékokat s hogy minden szertartásuk akár egy-egy primitív dráma. Ma már nehéz volna megállapítani, hogy ebből mi az eredeti s mi fejlődött idegen hatás alatt. Nincs is semmi szükség rá, mert az idegen hatás kezdetben nem sokáig tartott. De nemcsak a nép szerette, hanem a fejedelmek és a bojárok is kedvelték a hazai meg az idegen artisták mutatványait, a játékkal meg tánccal egybekötött mulatságokat. A kievi székesegyház lépcsőházának freskói még a krónikások és az egyházatyák írásainál is világosabban mutatják, hogy a szkomorochok (mascaras scamarasból orosz szkomoroch), a gajdolók (gudcy), a flótások (szvirjelcy) és a spilevek (spielmann) állandó vendégei voltak a fejedelmi udvaroknak s nagyobb ünnepek alkalmával a nép mulattatására a piac téren is bemutatták ügyességüket. Az idegen komédiások helyét csakhamar hivatásos orosz artisták, muzsikuskok, táncosok és énekesek foglalták el s noha az idegenek már a XIII. század elején teljesen eltűntek az orosz föld színéről, orosz utódaik megtartották nevüket. Az orosz történelemből és a régi népies költészetből (mythologia, hősrege) vett operákban és színművekben ma is állandóan szerepelnek a szkomorochok (s néha a gajdolók és a spilevék is).¹

¹ Magam a következő operákban láttam : Borodin : *Igor fejedeleme*. Napravnik : *A novgorodiak*. Rimszkij—Korszákov : *Szadko*. U. ö. *Hópehely*. U. ö. *Mese Száltán cárról*. Rubinstein : *Gorjusa*. U. ö. *Kálás-*

A fejedelmek, bojárok meg a nép szerették a különféle játékokat és mutatványokat, de a keresztény orosz papok kíméletlenül üldözték. A papság hatalmának növekedésével a fejedelmek és bojárok udvaraiból el is tűntek, de a falusi nép továbbra is ápolta és fejlesztette s bizony édeskeveset törődött az egyházi tilalommal. A tudatlan falusi pópa maga is részt vett bennük.

A XI—XVII. század folyamán az orosz püspökök és szerzetesek minden mulatságot és vígságot az ördög szolgálatának tekintettek. A kievi *Őskronikában* az 1068. év eseményeivel kapcsolatban olvassuk, hogy «az ördög különféle mulatságokkal von el minket Istenünktől. Kürtöléssel, színjátszással, gajdolással, ruszáliai ünnepélyekkel. Letaposott földet látunk a különféle játékok számára, ahol annyi a nép, hogy lökdösik egymást.» János metropolita a XI. század közepén kiadott pásztorlevelében említi, hogy «játékok, ördögi dalolások, bűnös komédiázások folynak minden lakomán». Feodoszij életrajzából tudjuk, hogy ez a szentéletű zárdafőnök nagy zavarba hozta a kievi fejedelmet, amikor váratlanul megjelent a lakomáján. «Sokan komédiáztak, mások gajdoltak, énekeltek meg zamrán (rég orosz hangszer) játszottak. Mindnyájan a fejedelmek udvaraiban szokásos módon mulattak.»

Majdnem minden régi írásban szó van álarcos játékról, táncról, énekről, komédiázásról, muzsikáról.

Nemcsak a lakomákon s mulatságokon, hanem minden összejövetelen játszott a nép. Az 1551. évi moszkvai zsinat határozatai (Sztoglav) közt olvassuk, hogy «a pünkösöd előtt való szombat a falvakban és a tanyákon a férfiak és a nők a temetőbe mennek s jajveszékelnék a sírok fölött. Azután megjelennek a szkomorochok s zenekíséret mellett játszanak, mire a nép abbahagyja a jajongást s táncolni, énekelni meg tapsolni kezd.» A szkomorochok és a muzsi-

nikov kalmár. Szjerov : *Rognjeda.* Csájkovszkij : *A királynő cipője* ('serevicski). Glinka : *Életünket a cárért.*

Az orosz drámaírók csaknem teljesen feldolgozták az oroszok költői hagyományait, meséit, mythosait, regéit s történetét, de ezeket nem is említsem föl s csak azokat az operákat sorolom még föl, amelyek librettóját olvastam. Ezek : Arenszkij : *Volgai álom.* Vászilenko : *Kítezs városa és Szvjetojar tava.* Versztovszkij : *Aszkold sírja.* Glinka : *Ruszlán és Ludmilla.* Grecsáninov : *Dobrynja—Nikitics.* Dargomyzsszkij : *Ruszlán.* Muszogorszkij : *Borisz—Godunov.* U. ö. *A chovánszkiak.* Rimszkij—Korszákov : *A királyi menyasszony.* U. ö. *A halhatatlan Koscség.* Szjerov : *Az ellenséges erő.* Csájkovszkij : *A testőr.* U. ö. *A kuruzslónő.*

kusok rendszerint álarcban jelentek meg s a meghaltak lelkeit jelezték. Természetes, hogy a gyász örömmé változott át, mert az élők az ő kedves halottaikkal társalogtak s velük együtt vígadoztak.

Az orosz nép mai játéakai és kartáncai is tele vannak drámai elemekkel. Ilyen közismert játékok : *A kölesvetés, A len megmunkálása, A szarvas, A veréb, A fűrjvadászat, Az ura engedélye nélkül távozott asszony büntetése, A lány párviadala a legénnyel, Szerelmi vallomás, A nyuszi, stb.*

Az élet minden fontosabb eseménye játékkalkalom az orosz paraszt és munkás szemében. Bizonyítására bemutatom a «házasságjátékát». A házasságkötés tulajdonképen színjátszás, drámai játék, amelyet elejétől végig meg kell játszani. A házasságjátékát (szvadebnaja igma) a főbb mezei munkák befejezése után játsszák el. A tavaszi játékok előjátékul szolgálnak hozzá. Ekkor találkoznak a szomszédos falvak és tanyák lakosai s ismerkednek meg a fiatalok, ekkor vallanak egymásnak szerelmet. Ősrégi szokás, amelyet már a kievi krónika is említ. «Játékok folynak a falvak közt, melyeket Iván Kupala éjjelén házasságkötéssel fejeznek be.» Sok helyütt az egyházi szertartás még manapság is egyszerű papi huncutság a nép szemében, amelynek a paraszt szokásból veti alá magát, de a saját ősi szertartásait pontosan elvégzi, mert hite szerint bárminek az elhagyása valaminek az elmaradását vonja maga után az életben. (Az orosz köznép a keresztség felvétele után sokáig nem áldatta meg a pópával a házasságát s csak a XVII. század folyamán sikerült erre rákényszeríteni.)

A házasságjátéka négy felvonásból áll. I. *a leánykérés*; II. *a megegyezés*; III. *a leánybúcsú*; IV. *az esküvő és a lakodalom*.

Szereplő személyek a vőlegényen, a menyasszonyon és a hozzátartozókon kívül: 1. a kérők; 2. a kérők kísérete; 3. a bojárók (a násznép); 4. a vőlegény nőtlen rokonai; 5. a rendező; 6. a menyasszony barátnői; 7. az énekesek.

ELSŐ FELVONÁS.

A kérők és kíséretük ünneplő ruhában a lányos házhoz mennek s kenyeret meg sót visznek tálcán. A kérők közeledtére a leány fölmászik a kemencére s elrejtőzik. A házigazda ajtót nyit s nagy tisztelettel, de úgy fogadja őket, mintha idegenek volnának. A kíséret leül. A kérők a kemencéhez mennek s a kezüket melengetik (még forró nyáron is), hogy megnyerjék vele a házi tűzhely szellemének segítségét. Ezután ők is leülnek s beszédbe ereszkednek. A leány apja

vagy gyámja megkérdi tőlük, hogy ki-miféle emberek, hová, merre mennek s hol van a hazájuk. A kérők kitérő válaszokat adnak, majd azt mondják, hogy vadat űztek s eltévedtek.

— Hol tévedtetek el?

— A sík mezőn.

— Hogy kerültetek a portánra?

— A harmatos fűben a menyét (róka) nyomát követtük. Ebbe a házba vezetett bennünket.

— Nem jött ide se menyét, se róka. De ha megtaláljátok, vigyétek el, nektek adom.

A leány lemászik a kemencéről. A vadászok megfogják s örömmel kiáltják: «Ezt a vadat űztük.» (Ha kikosarazzák a kérőt, a leány nem mászik le a kemencéről.) Az apa, a leány és a kérők beszélgetnek, tréfálkoznak egy ideig, azután a kérők lelkére kötik az apának, hogy jól vigyázzon a «vadra», mert most dolgukra mennek s csak később viszik el zsákmányukat. A kérők s kíséretük szertartásosan köszönnek s távoznak.

MÁSODIK FELVONÁS.

Kisvártatva mint kereskedőemberek térnek vissza s ezzel kezdetét veszi a házassági játék második felvonása.

— Hallottuk, hogy eladó portéka van házadban. Megvesszük, ha megegyezünk az áraban, — mondják a kereskedők.

A kérők és a leány apja (v. gyámja) alkudoznak. Apróra feltárgják a legény és a leány vagyoni helyzetét s mikor hosszas és rendszerint heves tárgyalás után megegyeznek a hozományban és a menyegző dolgában, egymás tenyerébe csapnak s áldomást isznak. Ha a leánynak nem élnek szülei, rövid imát mondanak a megholtak lelki üdvéért s csak azután látnak hozzá az íváshoz. Amikor eleget ettek és ittak a kérők és kíséretük, a legény szüleihez mennek s beszámolnak küldetésükről.

Most hosszabb-rövidebb szünet következik s mind a vőlegény, mind a menyasszony házában a lakodalomra készülődnek.

HARMADIK FELVONÁS.

A leánybúcsút a menyasszony házában tartják az esküvő, illetőleg a lakodalom előtti estén. Összegyűlnek a falu leányai, szertartások közt feldisztik a menyasszonyi ruhát s énekekben búcsúztatják el barátnőjüket a szabad és gondtalan leányélettől.

A menyasszony szépségét s jóságát magasztalják, elvesztett szabadságát siratják. Az énekekben a vőlegény és a menyasszony nap-hold, almafa-kórisfa, juharfa-fenyőfácska, kakuk-fülemile, sólyom-hattyú, coboly-menyét stb. neveken szerepelnek. Közben a leányok jósolnak s varázsigéket mondanak, hogy a menyasszony boldog legyen az új életben. A legtöbb ének (sok rövid s mintegy harminc hosszú) szomorú s arról szól, hogy a rabló, az idegen betolakodó, a szabadságtipró, vagyis a vőlegény rabigába hajtja a szép leányt. A menyasszony is néhány dalban elsírja bánatát.

NEGYEDIK FELVONÁS.

A negyedik felvonás az esküvő napján azzal kezdődik, hogy a vőlegény nőtlen rokonaival s a falu legényeivel egy rablóbanda vezéréként a menyasszony háza elé vonul. A menyasszony rokonsága bezárja a kaput, mire a legények színlelt verekedést rendeznek, ám egyik fél sem tudja legyőzni a másikat. Hosszas verekedés után a vőlegény rokonai pálinkával s pénzzel vesztegetik meg a menyasszony rokonait, mire ezek kinyitják a kaput. A vőlegény és barátai berontanak a házba s győzőkként viselkednek a legyőzöttekkel szemben. Fejükön tartják sapkájukat, korbáccsal csapkodják a falakat és a lócákat s durva szavakkal illetik a legyőzötteket. Így garázdálkodnak egy ideig, azután a vőlegény fölkapja menyasszonyát s kiviszi az utcára. A kapu előtt a menyasszony kitepi magát vőlegénye karjaiból s futásnak ered. A vőlegény kísérete utána rohan, elfogja s visszaviszi a házba. Az egész násznép bemegy, a menyasszony pedig a kamrában vagy másutt elrejtőzik.

— Van-e gazdája a háznak? — kérdik a legények.

— Van ám! — felelik a leányok.

— Ha itt a gazda, ültessétek az asztalfőre! Hát ti ki-miféle vászonszelédek vagytok? — kérdik a legények,

— A hercegnő komornái vagyunk.

— Hol a hercegnő?

— A fürdőben. A haját fésüli.

— Megvesszük a hercegünknek. Mennyiért adjátok?

A legények pénzt dobnak az asztalra, mire a leányok asztalhoz ültetik a vőlegényt s utána a menyasszonyt is odavezetik. Egy keveset esznek-isznak, mialatt a leányok dicsőítő dalokat énekelnek. A dal elnémul s most az apa (vagy a gyám) leveszi a szentképet s megáldja a vőlegényt és a menyasszonyt. Áldás után asztalt bontanak s a rendező sorba állítja a násznépet s a menet a templomba

indul, hogy a pópa összeadja a fiatal párt. Az egész falu aprajánagyja az utcán van. A kis fiúk és az öreg parasztok elállják az utcát s csak akkor engedik át a menetet, ha a násznép diót és édességeket dobál nekik váltságdíjúl. Esküvő után a fiatal férj házába vonul a násznép s megtartják a lakodalmat. Amikor bemennek a házba, a menyecske mélyen meghajtja magát a kemence előtt s kenyeret tesz rá, hogy a tűzhely szelleme kegyébe fogadja. Ezután ostort vesz elő az apa, meglegyinti vele leánya vállát s odaadja az ostort az ifjú férjnek annak jeléül, hogy ezentúl leánya az ő rabszolgája lesz. (Hajdanában a szolgaság jeléül, a menyasszony a lakodalom előtt lehúzta vőlegénye lábbelijét. A laurentiusi orosz évkönyv megütözik azon, hogy Rognjeda nem akarta lehúzni Vladimir fejedelem csizmáját. V. ö. Szerov, *Rognjeda* c. operáját.) Persze az elmondottakat párbeszédekben, drámai formában játszák el.

Ilyen drámai játék formájában végzik a parasztok a többi szertartásokat is. Ha azonban a falu népének nincs alkalma magán- vagy népiünnepélyek keretén belül játszani, akkor népdramákat adnak elő. Majdnem minden nagyobb falunak és vidéki városnak vannak műkedvelő paraszt vagy munkás színészei, akik télen egy nagyobb házban, nyáron pedig rendszeren a szabad ég alatt mutatják be tehetségüket. Könyvnélkül tudják szerepüket s mert a rögtönzés és a hagyományos szövegtől meg szokástól való eltérés meg van engedve, tág tere nyílik az egyéni érvényesülésnek. A kart maguk a színészek alkotják s a közönség is velük együtt táncol és énekel. A kiállítás igen kezdetleges. Díszlet alig van, a jelmezeket pedig maguk a színészek készítik (sokszor a saját fantáziájuk szerint). Az ipari vidékeken s a kis városokban a katonák, iparosok és munkások karácsony és vízkereszt között rendszerint a *Maximilián cár és engedetlen fia*, *Adolf* c. drámát adják elő, míg a parasztnál *A tönkrement földesúr*, *A rablóbanda*, *Anika katona*, *A bárka* a legkedveltebb darabok. A műsor nagyon szegény. Egész Oroszország területén alig van összesen tíz-tizenkét népdráma, de ez teljesen kielégíti a parasztok igényét, mert a rögtönzések és helyi vonatkozások bekapcsolása érdekessé s változatossá teszik számukra a különben agyoncsépett darabokat.

Mákszemján cár témáját Nikita vértanú életéből vette az ismeretlen szerző a XVIII. század elején. Kezdetben komoly vallásos dráma volt, amelyet komikus és lovagi jelenetekkel tarkított a nép s most is arra törekednek, hogy minél többen szerepeljenek benne s mulatságos epizódokkal, énekkel s tánccal bővítetik.

ELSŐ FELVONÁS.

A színpadon egy szék, amely a trónt jelképezi, mellette a segéd-tiszt, rendszerint a műkedvelő társulat legfiatalabb tagja. Katonazubbony rajta (tishti vagy legénységi, amelyet épen szerezni tudtak). A segéd-tiszt zubbonyán széles válldísz, vállán piros szalag, oldalán kard vagy szablya. A mellén érdemrendek. A fején aranyfüsttel bevont pléh- vagy papírsisak magas tollbokrétaival.

Belép Maximilián (népiesen Mákszemján) cár. Úgy van öltözve, mint a segéd-tiszt, csak több érdemrend a mellén s egy kék meg egy piros szalag a vállán.

MAXIMILIÁN (a nézőkhöz). Isten hozott benneteket, igen tisztelt hölgyeim és uraim! Lássátok, én is megjelentem köztetek. Mit gondoltok, ki vagyok én? Burkus király vagy talján herceg? Nem vagyok se burkus király, se talján herceg, mert Mákszemján cár vagyok! (A segéd-tiszthez.) Kinek építették ezt a trónt?

A SEGÉDTISZT. Cári felségednek. (Ki.)

MAXIMILIÁN. Leülök a trónra, kezembe veszem a jogart és az almát s ítélkezni fogok népeim fölött. (A trónra ül.) Gyorslábú segéd-tiszt, jelenj meg urad trónja előtt!

A SEGÉDTISZT (gyorsan megjelenik, három lépéssel a trón előtt féltérdre ereszkedik, kihúzza kardját, szalutál, majd balkéz felől a földre szúrja s rátámaszkodik). Miért hívtál uram-cárom, parancsodat ilyen várom.

MAXIMILIÁN. Hozd el a jogart, a koronát és az almát, hogy ítélkezsem népeimen.

A SEGÉDTISZT. Elhozom a jogart, a koronát és az almát, hogy ítélkezzél népeid fölött. (Fölkel, hüvelyébe dugja kardját s távozik.)

(Egy-két perc múltán több személyből álló menet közeledik lassú léptekkel a trón felé. Elöl a segéd-tiszt két leány között, mögöttük párosával a többiek. A segéd-tiszt és a két leány a királyi jelvényeket hozzák. A korona egy abroncsból áll, az abroncson két egymásra hajló aranyozott papírlap s a tetején vagy a homlokán csillag. A jogar aranyfüsttel bevont pálca, oromzatán csillag. Az alma aranyfüsttel bevont labda. A menet nagyon lassan, komolyan lépdel s a menet résztvevői ezt éneklik:

Aranykoronával
Király elé lépek.
Felteszem fejére,
Hadd szóljon az ének.

Egymásután háromszor éneklik el s a harmadik és negyedik sor éneklésénél mindig térdre ereszkednek. Ének után a segéd-tiszt a cár kezébe adja a jogart és az almát s fejére teszi a koronát. Ezután a kísérettel távozik.)

MAXIMILIÁN. Gyorslábú segédtsízt, jelenj meg urad trónja előtt!

A SEGÉDTISZT. *(Gyorsan megjelenik, három lépéssel a trón előtt . . . stb. mint előbb.)* Miért hívtál uram-cárom, parancsodat így várom.

MAXIMILIÁN. Vezesd színem elé büszke s engedetlen fiamat, Adolfot.

A SEGÉDTISZT. Megyek s színed elé vezetem büszke s engedetlen fiadat, Adolfot. *(Ki.)*

ADOLF *(olyan ruha van rajta, mint a segédtsízen, de valamivel díszesebb)*. Miért hívatasz atyám, milyen parancs vár rám?

MAXIMILIÁN. Hajts fejet pogány isteneim előtt!

ADOLF. Nem hajtok fejet a te pogány isteneid előtt, sőt inkább letiprom őket. *(Dobbant a lábával.)*

MAXIMILIÁN *(magából kikelve torkaszakadtából ordít)*. Gyorslábú segédtsízt jelenj meg urad trónja előtt!

A SEGÉDTISZT. *(Gyorsan megjelenik . . . stb.)* Miért hívtál . . . stb.

MAXIMILIÁN. Büszke s engedetlen fiamat, Adolfot, vezesd három napra a pusztába, hátha megjön az esze.

A SEGÉDTISZT. Megyek s a pusztába vezetem három napra büszke s engedetlen fiadat, Adolfot, hátha ott megjön az esze. *(Vezeti Adolfot. A királyfiú ezt a dalt énekli s a színészek halkán kísérik:*

Pusztában a helyem,
Eltávozom innen.
Pusztában dobogjon
Búbánatos szívem.

MAXIMILIÁN. Gyorslábú futárom, jelenj meg urad trónja előtt!

A SEGÉDTISZT. Miért stb.

MAXIMILIÁN. Hozd ide a pusztából gőgös és engedetlen fiamat, Adolfot, hátha megjött már az esze.

A SEGÉDTISZT. Megyek s idehozom a pusztából gőgös és engedetlen fiadat, Adolfot, hátha megjött már az esze. *(Kimegy s visszatér Adollyal.)*

ADOLF. Miért hívatasz, apám, milyen parancs vár rám?

(Szórol-szóra ismétlődik az előbbi jelenet, mire a cár három hétre küldi a pusztába Adolfot. A fiú énekelve távozik. Harmadszor is visszahívja az apja s most három hónapra küldi el. A fiú most énekelve távozik s a színészek kísérik az énekét.)

MAXIMILIÁN. Gyorslábú futárom . . .

A SEGÉDTISZT. Miért . . . stb.

MAXIMILIÁN. Vezesd elém gőgös és engedetlen fiamat, Adolfot, hátha megjött már az esze.

A SEGÉDTISZT. Megyek ... stb.

ADOLF. Miért hivatsz, apám, milyen parancs vár rám?

MAXIMILIÁN. Hajts fejet pogány isteneim előtt!

ADOLF. Nem hajtok fejet a te pogány isteneid előtt, inkább letaposom őket.

MAXIMILIÁN. Gyorslábú segédtsz ... stb.

A SEGÉDTISZT. Miért ... stb.

MAXIMILIÁN. Vezesd elém hóhéromat Brámbeuszt, hogy szemem láttára letépje gőgös és engedetlen fiamról, Adolfról, a kitüntetések, a szalagot s a csillagokat s leüsse nyakáról a fejét.

A SEGÉDTISZT. Idevezetem Brambeusz hóhért, hogy szemed láttára ... stb. (Ki.)

BRAMBEUSZ (*vörös ing rajta, fekete álarc az arcán, fekete sisak a fején fekete tollbokrétával, inge úja könyökig fel van gyűrve, karja pirosra van festve. Meztelen kard a kezében.*) Miért hivatsz uram-cárom, mit parancsolsz uram-cárom?

MAXIMILIÁN. Gőgös és engedetlen fiamat, Adolfot, vidd a vesztőhelyre, tépd le kitüntetéseit, szalagját és csillagait s üsd le nyakáról a fejét.

BRAMBEUSZ. Elviszem gőgös és engedetlen fiadat ... stb. (*Oldalt egy fa mellé vezeti Adolfot.*)

A KAR (*látatlanul a háttérben*) énekel:

Állogál a legény

Hej, az idő eljárt,

Az ő vesztőhelyén.

Napjainak vége.

Bánat emésztődik

Izmos vállairól

Facsarodó lelkén.

Lerepül a feje.

(*Brambeusz a kar éneke közben letépi Adolf érdemrendeit s válldíszét.*)

Bilincsben a lába.

Bilincsben két keze,

Bilincsbe van verve

Zakatoló szíve.

(*Brambeusz megkötözi Adolf kezét s lábát.*)

BRAMBEUSZ. Jaj, jaj, fáj a szívem a királyfiúért, de engedelmeskednem kell a cár parancsának. (*Levágja Adolf fejét, azután szavalni kezd.*)

Zöldelő bokorban

Halott cárfi fekszik,

Nap, Hold elsötétül

Átszúrt szívem vérzik.

(*Brambeusz szíven szúrja magát.*)

MAXIMILIÁN. Gyorslábú futárom ... stb.

A SEGÉDTISZT. Miért ... stb.

MAXIMILIÁN. Menj s hozd ide az öreg sírásót.

A SEGÉDTISZT. Megyek s elhozom az öreg sírásót. *(Kimegy s csakhamar visszatér az öreg sírásóval.)*

AZ ÖREG SÍRÁSÓ *(hosszú, kócos szakálla van, báránybőr bekecs görbe hátán, bot a kezében)*. Miért hívtál ide cárom, parancsodat félve várom.

MAXIMILIÁN. Vidd el s úgy ásd el azokat a holttesteket, hogy madarak ne csipdessék, vadállatok ne tépdessék.

AZ ÖREG SÍRÁSÓ. Hogy a madarak csipdessék, fenevadak meg tépdessék. Jól van, atyuskám, megteszem.

MAXIMILIÁN. Nem jól mondtad, öregember. Hogy madarak ne csipdessék, fenevadak ne tépdessék.

AZ ÖREG SÍRÁSÓ. Értem uram, értem *(kiviszi a testeket)*.

MÁSODIK FELVONÁS.

(Pár percnyi szünet után Maximilián cár megint elfoglalja trónját. Szemben vele a színpad másik végén Mámáj király ül a trónon. Olyan ruha van rajta, mint Maximiliánon, de a koronája csipkézett s félhold van a tetején. Mámáj király mellett áll az unokaöccse. Mámáj jogart s félholddal díszített almát tart a kezében.)

MÁMÁJ *(unokaöccséhez)*. Ezeket a golyókat, gránátokata, kartácsokat és tüzes nyilakat vidd el Maximilián cárnak ajándékba, s mondd meg neki, hogy nemsokára magam is meglátogatom.

AZ UNOKAÖCS. Ezeket a golyókat ... stb. elviszem ... s megmondom ... *(A fiú Maximiliánhoz viszi a lövedékekkel telt ládikát.)* A nagybácsim golyókat, gránátokat, kartácsokat és tüzes nyilakat küld neked ajándékba s azt üzeni, hogy nemsokára maga is eljön hozzád.

MAXIMILIÁN. Mondd meg a bácsidnak, hogy sem a golyóitól, sem tőle nem félek.

A FIÚ. Megyek s megmondom. *(El.)*

(Ezután Mámáj fölkel s haragosan, kivont karddal Maximiliánhoz megy. A cár is kihúzza kardját s párbajt vív Mámájjal, aki csakhamar holtan terül el.)

AZ UNOKAÖCS *(a párbajt színteréhez közeledik, észreveszi a bácsiját s így szól)*. Meghalt a bácsim vagy csak fekszik? *(Lehajol hozzá.)* Sötétülj el hold és nap, én sem akarok tovább élni. *(Szíven szúrja magát.)*

MAXIMILIÁN. Gyorslábú futárom... stb.

A SEGÉDTISZT. Miért... stb.

MAXIMILIÁN. Menj s hozd ide az öreg sírásót.

(Tovább, mint az I. felvonás végén.)

HARMADIK FELVONÁS.

(Maximilián a trónon ül. Szemben vele a színpad másik végén megjelenik az ukrán hetmán. Korona a fején, a koronán keresztül.)

A HETMÁN (a közönséghez fordulva). Isten hozott benneteket, igen tisztelt uraim és hölgyeim. Mit gondoltok, ki vagyok én? Burkus király vagy talján herceg? Nem vagyok se burkus király, se talján herceg. Ukrán hetmán vagyok. (Maximiliánhoz lép.) Jó napot kívánok cári felségednek!

MAXIMILIÁN (leszáll a trónról, a trónra teszi a jogart és az almát, s kezet nyújt a hetmánnak). Jó napot ukrán hetman. (Fel s alá sétálnak a színpadon.) Merre jártál, mit láttál?

A HETMÁN. Voltam Párizsban a franciák közt, jártam Taliánországban, ahol a madár se jár, de sehol se láttam mulatságosabb dolgot, mint nálunk. Kérem felségedet, mutasson nekem egy zsidót. Sok pénze és szép lova van s gyönyörűen táncol.

MAXIMILIÁN. Ne mondd, nem is tudtam! (A trónra ül, kezébe veszi a jogart és az almát.) Gyorslábú futárom... stb.

A SEGÉDTISZT. Miért... stb.

MAXIMILIÁN. Menj s keresd meg a zsidót, akinek sok pénze és szép lova van és aki gyönyörűen táncol.

A SEGÉDTISZT. Megyek s megkeresem a zsidót... stb. (Elmegy s csakhamar egy zsidóval tér vissza.)

MAXIMILIÁN. Igaz-e Jánkel, hogy sok a pénzed?

A ZSIDÓ. (Zsidós kiejtéssel.) Oj vej cári és királyi felség, honnan volna a zsidónak pénze?

MAXIMILIÁN. Vigyázz, mert leüttetem a fejed.

A ZSIDÓ (a cár lábai elé borul). Oj vej, tatele, mamele! Van pénzem. Sok pénzem van. Három skatulyám van: az egyikben sűrűn, a másikban ritkán van a pénz, a harmadik üres.

MAXIMILIÁN. Rendben van. Azt is hallottam, hogy szép lovaidd vannak.

ZSIDÓ. Felséges uram-cárom, mikor volt a zsidónak szép lova?

MAXIMILIÁN. Vigyázz, mert megtanítlak emberségre.

A ZSIDÓ. Oj vej, sok szép lovam van. Három barna, három tarka s három szintelen.

MAXIMILIÁN. Most pedig mulattass bennünket. Táncolj valamit.

A ZSIDÓ. Hát tud-e a zsidó táncolni?

MAXIMILIÁN. Látom, hogy emberségre kell téged tanítani.

A ZSIDÓ. Ne tessék haragudni, inkább táncolok. Úgy tudok táncolni, mint a lúd a jégen.

(A kar táncdalt énekel, a zsidó pedig táncol. A cár és a hetmán fel s alá sétálgatnak a színpadon. Amikor háttal vannak a zsidónak, ez a trónra ül, kezébe veszi a jogart és az almát s a közönség felé fordulva mondogatja: cár vagyok, cár vagyok. Ezután táncolva távozik.)

A HETMÁN. Úgy hallottam, hogy cári felséged börtönében ül Anika lovag, a legyőzhetetlen hős. Szeretném látni, hogy összemérjem vele az erőmet.

MAXIMILIÁN *(a trónra ül)*. Gyorslábú futárom ... stb.

A SEGÉDTISZT. Miért ... stb.

MAXIMILIÁN. Menj s vezesd elő Anika-hőst.

A SEGÉDTISZT. Megyek s elővezetem Anika-hőst. *(Kimegy s hamarosan visszatér a hőssel. Fekete páncél és fekete sisak van Anikán.)*

ANIKA. Miért hivatsz uram-cárom?

MAXIMILIÁN. A barátom, az ukrán hetman össze akarja mérni veled az erejét.

ANIKA. Vétesd le a bilincseimet.

(A segédtiszt leszedi Anikáról a bilincseket s odaadja neki a kardját. Anika és a hetmán párbajoznak. A hetmán a földre zuhan, Anika gyorsan távozik.)

MAXIMILIÁN. Gyorslábú futárom ...

A SEGÉDTISZT. Miért ...

MAXIMILIÁN. Menj s hozd el az orvost.

A SEGÉDTISZT. Megyek s elhozom az orvost. *(El.)*

AZ ORVOS *(német ember s németesen beszél)*. Mit parancsolni nekem herr teár?

MAXIMILIÁN. Gyógyítsd meg, *(A hetmánra mutat.)*

AZ ORVOS. Hé felcser! Hol faty te naplopó?

(A felcser részegen jön. Nagy üveg pálinka a kezében. «Fúj, fúj az esti szél» kezdetű dalt dudolja. A hetmánhoz lép s megfogja az orrát, az orvos pedig valami üveget tart a hetmán orra alá.)

A HETMÁN *(fölkel)*. Ej de mélyen aludtam.

MAXIMILIÁN. Felséged nagyon sokáig aludt volna, ha nem lett volna itt a doktor!

(Megjelenik a Rettenetes Óriás. Fekete álarc, páncél és sisak rajta.)

A RETTENETES ÓRIÁS. *(A közönséghez.)* Jó napot, igen tisztelt uraim. Mit gondoltok, ki vagyok én? Burkus király vagy talán

francia herceg? Nem vagyok se burkus király, se francia herceg, hanem a Rettenetes Óriás vagyok. (*Maximiliánhoz lép s ütügetni kezdi a cár kardját.*) Mit akarsz Maximilián, békülni vagy verekedni?

MAXIMILIÁN. Verekedni akarok. (*Az óriás és a cár párbajoznak. A hetmán, az orvos és a felcser gyáván cserben hagyják cárukat s hanyatt-homlok menekülnek, amerre látnak. Az óriás megöli Maximiliánt s elfoglalja a cár trónját s ezzel vége az előadásnak.*)

Rendesen így játszik a drámát Oroszország minden részén, de nemcsak zsidót, hanem több vagy más komikus alakot is szerepeltetnek s helyi vonatkozású tréfákat is beleszönek az előadásba. Eredetileg a dráma úgy végződött, hogy a királyfi lefejezése után megjelent a halál s kaszájával levágta a cárt fia meggyilkolásáért és a keresztény hit kigúnyolásáért, de később a Rettenetes Óriás lépett a halál helyébe, aki a népet jelképezi. Az orosz népdráma egyik legalaposabb ismerője, N. Bogatyryov azza Imagyarázta előttem a változást, hogy a munkások szándékosan tették a XIX. század közepén, hogy ezzel is lejárássák a cári tekintélyt s szembeállítsák a cárt a néppel, a Rettenetes Óriással. Sőt szerinte sok helyütt így teszi föl a kérdést az Óriás: Mit akarsz Maximilián, békülni a néppel vagy verekedni?

A katonák, iparosok és munkások körében a *Maximilián* című dráma a legnépszerűbb. A zsarnok című bűnhődik bűneiért s ezzel a költői igazságszolgáltatásnak is elég van téve. A parasztok drámaiban a cár nem szerepel, vagy ha említik, igazságos atyának tüntetik fel, aki meghallgatja a parasztok panaszait az urak ellen, de nem tud segíteni, mert messzi van, s az urak teljesen megkötik a kezét. A népdramák kimondott támadások és izgatások az urak ellen s szinte csodálkozunk rajta, hogy annak idején a cári uralom nem tiltotta be előadásukat. Mutatóba *A bárkát* választottam ki, mert a leggyakrabban játszik egész Oroszországban s mert híven tükrözi vissza a népdramák szellemét.

A bárka előjátékból s három jelenetből áll.

SZEMÉLYEK:

1. *A vezér (a rablóbanda főnöke). Félrelmetes arcú férfi. Piros ing, fekete rövid kabát, fekete sapka rajta. Vállán puská, oldalán kard, az övén pisztolyok. Kabátja és sapkája gazdagon aranyozva.*

2. *A segédtsz (a rablóvezér segédtszjtje). Ugy van öltözve, mint a főnöke, de kabátja és sapkája ezüstözve.*

3. *A szegénylegények. Piros ing van rajtuk, fejükön színes papirosdarabkákkal díszített báránybőrsapka. Övükön különféle fegyverek.*

4. *Az Ismeretlen. Egy ismeretlen férfi katonamundérban, puskával a vállán s törrel az oldalán.*

5. *A gazdag földesúr. Éltes öregúr papucsban, házi kabátban. Fején keménykalap, kezében hosszúszerű pipa.*

Történik egy bárkában a Volgán, az utolsó jelenet egy Volgaparti faluban a gazdag földesúr udvarházában.

Díszlet, sugó, függöny, színpad nincs.

ELŐJÁTÉK.

A szereplők és a nézők a piactéren vagy a templom előtt gyülekeznek s víg nótázással a színháznak kiválasztott ház elé mennek. Rend szerint ezt a dalt éneklék:

Engedd meg ó gazda nekünk,

Új házadba bémehessünk.

Hej kányafa, hej de málna,

Fekete ribiszke.

Hej kányafa, hej de málna,

Fekete ribiszke.

Új házadba bémehessünk,

Benne fel-le sétálhassunk,

Benne fel-le sétálhassunk,

Egy-két szót is szólalhassunk.

Hej kányafa, hej de málna, stb.

Van-e sok fa a házadba,

Monsza gazda?

Adjad ha van s lesz belőle

Kifaragott bárka.

Hej kányafa, hej de málna, stb.

Az ének befejeztével előlép a segédtsízt s azt mondja a házigazdának:

— Akarod-e látni játékunkat?

— Tiszteld meg a hajlékunkat, — *válaszolja a házigazda, mire a szereplők és a nézők bemennek. A nézők köröskörül a lócákon foglalnak helyet, a színészek pedig a szoba közepére mennek s körbe állanak. A vezér és segédtsíztje a körbe mennek s szembe állanak egymással.*

A VEZÉR. (Dobbant s elkiáltja magát.) Segédem!

A SEGÉDTISZT. (Szintén dobbant s kiáltja.) Vezérem!

A VEZÉR.

Gyorsan ide, még gyorsabban,
Ejtsd a szódat még bátrabban.
Ha nem siet a lépésed,
És nem merész a beszéded,
Biz én százat veretek rád
S oda lesz ám, hej oda lesz
Segédtszti dicsőséged.

A SEGÉDTISZT.

Lám itt állok már előtted,
Fán a levél, úgy reszketek,
Mit parancsolsz gazdám?

A VEZÉR. Bánatos a szívem, dalold el a nótám.

A SEGÉDTISZT. Parancsodra, átámán.

A segédtszti dalol, a kar kíséri. Minden sor első felét a segédtszti egymaga énekli.

Ó ti hegyek, magas hegyek,
Hegye verebeknek.
Ó ti hegyek, magas hegyek,
Hegye verebeknek.
Bánat terem tetőtökön.
Fehér tüzes kő a kövön,
Alóla hűs forrás fakad.
S csörgedez a patak.

A vezér az ének alatt gondolataiba merülve keresztbe tett kezekkel fel s alá sétálgat. Az ének befejeztével megáll, nagyot dobbant s kiáltja:

— Segédtszti!
Gyorsan ide, még gyorsabban,
Ejtsd a szódat még bátrabban . . . stb.

A SEGÉDTISZT.

Lám itt állok már előtted,
Fán a levél úgy reszketek,
Mit parancsolsz gazdám?

A VEZÉR.

Elég volt a henyélésünk,
A Volgán hadd teljék kedvünk,
Elő azt a bárkát!

A SEGÉDTISZT.

Kész a bárka hej átámán,
Evezősök helyükön mán,
Fenn lengedez a vitorla,
Mind elkészült rendre, sorra.

A szegénylegények a földre ülnek s nagyobb üres tért hagynak maguk között (a bárkát), ahol a vezér és segédtsíztje sétálgatnak.

A VEZÉR (a segédtsízthez)

Legény vagy a gáton,
Kész a bárka, látom.

(Az evezősökhöz.) Imára fiúk! Rajta.

Az evezősök leemelik sapkájukat s keresztet vetnek magukra. Ezután olyan mozdulatokat végeznek, mintha eveznének s az evezők csapkodását s a víz loccsanását utánozzák.

A VEZÉR.

Hű szógám, segédem, kezdj rá a nótámra!

A segédtsízt és az evezősök a Volga, Volga édes anyánk kezdetű közismert románcot kezdik énekelni.

A VEZÉR (a harmadik verssornál félbeszakítja az éneket). Segédem!

Gyorsan ide, még gyorsabban,
Ejtsd a szódat még bátrabban ... stb.

A SEGÉDTISZT.

Mit parancsolsz gazdám?

A VEZÉR.

Messzelátó a markodba,
Úgy menj föl a hajóhídra.
Jártasd szemed köröskörül:
Van-e fatörzs, gyökér, zátony —
Bárkánk meg ne akadhasson.

A segédtsízt elővesz egy papirostekercset s jobbra-balra vizsgálódik.

A VEZÉR (rákiált).

Nézz jól körül s gyorsan mondd meg,
Mit láttál meg.

A SEGÉDTISZT.

Nézek, lesek, látok.

A VEZÉR.

Mondd, mit láttál.

A SEGÉDTISZT.

Fatuskót a Volga hátán.

A VEZÉR (úgy tesz, mintha nem értette volna a segédtsízt szavait).

Vajdát láttál a víz hátán?
Százat ha látsz, vagy kétszázat,
Megölöm én mind a hányat.

Egy csöppet sem félek tőlök.
 És ha egyszer dühbe jövök,
 A botommal rájuk török.

(A segédjéhez.)

Messzelátó a markodba,
 Úgy menj föl a hajóhídra ... stb.

A segédtiszt vizsgálhatja a vidéket. Messziről ének hallatszik:

Őserdőnek sűrűjében
 Rablók járnak ...

A VEZÉR (dühösen dobban).

Ki jár az én őserdőmben,
 Ki énekel sűrűjében,
 Fogjátok el és elébem! .

A SEGÉDTISZT (kiugrik a bárkából, de egy-két perc multán visszatér).

Jött-ment járkál az erdőben,
 Dalt énekel sűrűjében.
 Nem hoztam el az irháját,
 Rám emelte a puskáját.

A VEZÉR.

Vén asszonyé a te szavad.
 Nem vitézi a te inad.
 Kozák legyen segítséged,
 Úgy hozd elém a jött-mentet.

A segédtiszt magához vesz néhány embert s kiugrik a bárkából.

MÁSODIK JELENET.

A segédtiszt visszatér a szegénylegényekkel s hozza a megkötözött ismeretlent.

A VEZÉR (fenyegetően).

Ki-miféle vagy te ember?

AZ ISMERETLEN.

Iván Pjáták strázsamester.

A VEZÉR.

Mért kóborolsz az erdőmben?
 Miért dalolsz sűrűjében?

AZ ISMERETLEN.

Kedvem szottyan, sétálgatok,
 Betyárnótát nótázgatok.

A VEZÉR.

Kinek ija-fia volnál?

AZ ISMERETLEN.

Nincsen nevem, nincsen apám,
 A világ is haragszik rám.
 Kis koromban árva lettem,
 Más konyháján nevelkedtem.
 Ketten voltunk, én meg bátyám,
 Éltünk mások táplálékán.
 Gond s bánat volt az életünk,
 Irigységgel telt a szívünk.
 Ráúntunk a bajlódásra,
 Vágyódtunk a szabadságra.
 Gonosz szándék a szívünkben,
 Éles kés a két kezünkben.
 Hold ha száll a sötétségre,
 Pincéből mi fel a földre,
 Erdők sötétjébe lépünk,
 Elrejtőzünk, leselkedünk
 És az úton kénlelkedünk.
 Gazdag zsidó az útszélien,
 Haspók gazda az erdőben,
 Leütjük és földre vágjuk,

Mindenükből jól kifosztjuk.
 Koromsötét éjszakákon
 Vágtatunk a kis trojkákon.
 Vig csárdába visz az utunk,
 Ingyen eszünk, iszogatunk.
 De véget ér legénységünk,
 Megragadják lábunk, kezünk.
 Vasba vernek, gúzsba kötnek,
 Sötét börtön foglya lettünk.
 Én még bírtam, de a bátyám,
 Szegény, esztét elvesztette
 S bele is halt rövidesen.
 Elföldeltem. Az őrzőmet leütöttem
 S őserdőbe menekültem.
 Az ég volt az oltalmazóm,
 Fák, cserjék közt csatangoltam,
 Kezetekbe így jutottam.
 Közétek ím hadd állok én,
 Hú társatok hadd legyenek én.

A VEZÉR.

Legény vagy a gáton,
 Köztünk helyed látom.

(A segédtszhez.)

Írd be nevét, kenyeres pajtásom.

A SEGÉDTISZT.

Amint parancsolod, vitéz átámánom.

(Az ismeretlenhez)

Mi a neved szegény legény?

AZ ISMERETLEN.

Ismeretlen vagyok csak én.

A VEZÉR (a segédtszhez).

Messzelátó a markodba,
 Úgy menj föl a hajóhídra ... stb.

A SEGÉDTISZT (a papírtekercsbe néz s hangosan kiáltja).

Fekete folt a tengeren.

A VEZÉR (úgy tesz, mintha nem értette volna a segédje szavait).

Messze mi sötétlik?
 Sziklák a hegyeken,
 Sellők a vizeken,

Manók az erdőkben,
 Bírák helységekben,
 Mind ránk vetik szemük,
 Ám nem félünk tőlük.

(*A segédtiszthez.*)

Messzelátó a markodba,
 Úgy menj föl a hajóhídra, stb.

A SEGÉDTISZT.

Nézek, lesek, látok.

A VEZÉR.

Mi az, amit láttál?

A SEGÉDTISZT.

Folyó partján falu.

A VEZÉR.

Már rég kellett volna,
 Vakít a nagy éhség.

(*Az evezősköz.*)

Part felé legények,
 Meredek part felé.

A bárka kiköt. A vezér elküldi segédét, hogy kémlelje ki a környéket s tudja meg, hogy kié a falu.

A SEGÉDTISZT (*a nézők felé fordulva*).

Kié ez a falu, kinek a birtoka?

VALAKI A NÉZŐK KÖZÜL.

A földesurunké minden föld és tanya.

A vezér a földesúrhoz küldi a segédtisztjét, hogy kérdezze meg:

Örvendsz-e nekünk
 Drága vendégidnek.

HARMADIK JELENET.

A segédtiszt kilép a bárkából, körüljárja a szobát s megkérdi az egyik nézőt, aki a gazdag földesúr szerepét játsza, hogy

— Kié ez a falu, kinek a birtoka.

A GAZDAG FÖLDESÚR.

Enyém itten minden föld és tanya.

A SEGÉDTISZT.

Téged keres szemünk
 Örvendsz-e nekünk,
 Drága vendégidnek?

A FÖLDESÚR.

Mint az ördögöknek.

A SEGÉDTISZT.

Mi módon örvendesz?

A FÖLDESÚR.

Mint a rossz lelkeknek.

A SEGÉDTISZT *(haragosan)*.

Ismételd meg újra!

A FÖLDESÚR *(remegő hangon)*.

Mint jó barátimnak.

A SEGÉDTISZT.

Ez már beszéd, pajtás.

A segédtsizt odamegy a vezérhez s jelenti, hogy a gazdag földesúr falujában vannak s nem fenyeget semmi veszély. A vezér felszólítja a legényeket, hogy szálljanak ki a bárkából s menjenek a földesúrhoz mulatni. A legények fölkelnek, egy párszor körüljárják a szobát s ezt a betyárnótát éneklék:

— Ej szakáll! Szép szakáll! Átámán szakáll! stb.

Az ének befejeztével a banda a gazdag földesúr elé lép.

A VEZÉR.

Téged keres szemünk,

Örvendesz-e nekünk.

Drága vendégidnek?

A FÖLDESÚR.

Mint az ördögöknek.

A VEZÉR *(dühösen)*.

Hogy mondtad, földesúr?

A FÖLDESÚR *(remegve)*.

Mint jó barátimnak.

A VEZÉR.

Ez már helyes beszéd. Van-e pénzed, pajtás?

A FÖLDESÚR.

Ha pénzemet fölszámolom, egy kopejkám sincsen.

A VEZÉR.

Szólj igazat, ne hazudj rovásra.

A FÖLDESÚR.

Mondtam, hogy nincs. tereld a szót másra.

A VEZÉR *(a bandához)*.

Rajta fiúk, rajta! Vegyétek el pénzt.

gyujtsátok föl házat!

A legények a fosztogatást mímelik s ezzel az előadás véget ér.

Mint *A bárkában*, a többi népdramában is az urak gyávák és nevetségesek s csaknem mindegyik dráma azzal a felhívással végződik, hogy a nép számoljon le ősi ellenségeivel, s kíméletlenül fossa ki az urakat. A bolsevista agitátorok jól ismerték a népet s ezért első dolguk volt, hogy a forradalom kitörésekor az urak ellen uszítsák a parasztokat, akik valóban eszeveszetten pusztítottak és raboltak s ezzel uralomra segítették a bolsevizmust.

A bolsevista kormány tisztában volt vele, hogy milyen nagy szerepe van a nép életében a színjátszásnak, ezért sietett a propaganda szolgálatába állítani. Még egyes pereket is színjáték formájában folytattak le, amikor a vádlottakat fel akarták menteni. A nép számára propaganda-darabokat írtak, hogy kiszorítsák a népdramákat. Vándorszínészek járták be az országot s a helyi műkedvelő parasztszínészek bevonásával bolsevista jelszavak népszerűsítését s terjesztését célzó darabokat adtak elő. Leggyakrabban Májákovszkij-nak *Tit és Vlász* c. darabját játszották.

Tit és Vlász édestestvérek. Tit fiatal és ostoba, ellenben Vlász józan gondolkodású, okos és eszes paraszt. A házuk összedőlt. Tit befog rozoga szekérébe s a városba siet, hogy szeget vegyen. A város éhes munkása kenyeret kér, Tit azonban csak pénzt akar adni. A munkás nem fogadja el, mire Tit visszafordul. Útközben kiesik az egyik tengelyszeg, a kerék összetörik s ő az úton kénytelen tölteni az éjtszakát. Másnap öccse keresésére indul Vlász. Csodálkozik Tit esztelenségén s hogy jóvátégye hibáját, kenyeret visz a munkásnak s szöget kap érte cserébe. Rendbehozza szekerét, majd hazatérván kijavítja házát is. A munkásnak kenyere, a parasztnak pedig háza van.

A propaganda-darabok — melyek közt a *Tit és Vlász* a leg-sikerültebb — nem nyerték meg a nép tetszését s a hivatásos színészek távozása után megint *Maximilián cárra* meg *A bárkára* s a többi népdramára került a sor. Ma már nem kísérleteznek többé ezekkel a darabokkal, mert nem találnak rájuk nézőt s túrik, hogy a parasztok a saját tetszésük szerint űzzék a színjátszást.

Kétségtelen, hogy az oroszok ősidők óta szerették a színi játékokat s tehetségük is volt és van ilyen játékok rendezéséhez s előadásához. Még a szertartásaikat is «játszották», mint azt a «lakodalmi játékon» láttuk. Éneklésük is mindig játékkal volt egybekötve (*A bárka* is tulajdonképen a «Volga, Volga» kezdetű dal illusztrációja) s mai napig azt mondja a nép, ha énekelni akar, hogy «ját-szunk éneket» (igratj pjesnju).

Hanem mai értelemben vett színháza sohasem volt a népnek,

vagyis nem voltak s ma sincsenek élesen elkülönítve a színészek a nézőktől. A nézők is részt vesznek a játékban, a színészekkel együtt énekelnek, táncolnak, sőt közbe is szólnak. A játék legjellemzőbb vonása a természetesség. Úgy beszél és mozog minden színész, ahogy otthon szokott beszélni s mozogni s ezzel a valóságosság látszatát adja játékának. Bár megvolt tehát az alap, amelyből kifejlődhetett volna az orosz színművészet, mégis a mai értelemben vett színházat idegen mintákra idegen színészek honosították meg Oroszországban, mert az ú. n. úri társadalom nem ismerte a nép színjátszását s a népdramákat. Csak a XIX. század közepe táján szabadult föl az orosz színművészet a külföld gyámkodása alól s helyezkedett nemzeti alapra s a XIX. század végén kezdték tanulmányozni s utánózni Moszkvában a paraszt műkedvelő színészek játékmódorát, aminek folyománya az orosz színház megújítása s páratlan felvirágzása volt. A Moszkvai Művészszínpad lángeszű rendezőjének, Sztániszlávskijnak a legnagyobb érdeme és páratlan sikerének titka, hogy úgy játszott, ahogy az orosz paraszt *A bárkában* szokott játszani, vagyis nemzeti alapra helyezte a színjátszást.

BONKÁLO SÁNDOR.

SZEMLE.

Vámbéry Ármin emlékezete.

Elnöki megnyitó az Akadémia 1932 március 21.-én tartott
összes ülésén. —

Tegnapelőtt telt le száz év a Vámbéry Ármin születése óta. Ez az évnap bennünket megemlékezésre kell hogy indítson Vámbérynek szoros hozzánk tartozása és egészen különleges kiválósága miatt.

Az Akadémia őt már mint huszonnyolc éves ifjút, 1860-ban választotta tagjává s mindjárt a következő évben összegre nézve szerény, de az ő helyzetében döntő fontosságú segéllyel támogatta őt abban az ázsiai útjában, amely egész tudományos működésének alapjául szolgált. Vámbéry azután az akadémiai hierarchia minden fokán fölemelkedett a levelező tagságról a rendes tagságon át a tiszteleti és igazgató-tagságig; nyolcvanadik születése napja alkalmából küldöttségileg üdvözlöttük őt, s elhúnyta után kitűnő, már szintén elhunyt tagtársunk, néhai Goldziher Ignác, akkor az I. osztály elnöke, mondott róla emlékbeszédet, míg egy másik tagtársunk, Munkácsi Bernát, az akadémiai Szemlében ismertette részletesen tudományos működését.

Vámbéry azok közé a kevés magyarok közé tartozott, akik tisztán tudományos munkásságuk alapján, elmondhatjuk, hogy világhírré tettek szert. Ő rendkívül vonzóan és érdekesen leírta s angol nyelven is kiadta a saját életrajzát *Küzdelmeim* cím alatt; e könyve az angolul beszélő népek körében közkézen forog. Sok éven át egyik legkeresettebb s legünnepeltebb munkása volt az angol publicisztikának, akinek minden megszólalására fölfigyelt az angol politikai világ, mert ő volt az, aki fölfedező és kutató útjain szerzett tapasztalatai nyomán elsőként mutatott rá egy új világproblémára: az orosz hatalom terjeszkedésére Ázsiában és az ebből az ottani angol birtokokra háramló veszélyre. Így nyertek az ő útjai, könyvei és cikkei nagy politikai horderőt is azok tudományos fontossága mellett.

Munkásságának tudományos értékére nézve megemlékezésében Goldziher Ignác találóan hasonlítja őt Columbus Kristófhhoz, aki a nyugati irányban Keletindíába vezető út keresésére indult ki és

váratlanul egy ismeretlen, új világrész fölfedezője lett. Vámbéry is, mint Kőrösi Csoma és oly sokan, nemzetünk eredetének keresője volt; e cél lelkesítette, edzette, vezérelte őt. Hite szerint e célt is megközelítette, amennyiben nyelvünk keletkezésének új forrásait vélte fölfedezni s e fölfedezéséhez fanatikus hittel ragaszkodva, elméletével tagadhatatlanul nagy hatást gyakorolt kora magyar-ságára, s bár tudományos tételei a nyelvészek körében sok ellenmondást idéztek föl, bizonyos, hogy a probléma megoldásához sok új, értékes anyagot szolgáltatott.

Azonban utazásai és fölfedezéseinek soha el nem vitatható értéke másban: a török-tatár népek keleti csoportjainak nyelvészeti és néprajzi megismerésében rejlik, a török filológia és ethnográfia az, amiben ő úttörővé lett s amiben munkái a tudomány nagy jelentőségű előhaladását és gyarapítását eredményezték. S ezekhez az eredményekhez méltán csatlakoznak a földrajzi ismeretek terén tett fölfedezései és megállapításai.

Egyénisége a tudomány történetében egészen kivételes és különleges, fényes igazolása annak, hogy a tudomány terén is az emberrel veleszületett hivatásérzés és bizonyos erkölcsi erők könnyebben pótolhatják a szellemi képzés eredeti hiányait, mint a legdúsabb kiképzés amazok hiányát. Vámbéry a legszegényebb sorsból fölvergődve még csak középiskolai tanulmányai bevégzésének se bírta föltételeit, mikor mint testileg béna ifjú nekiindult, hogy rajongó hittel a tudománynak új világot fedezzen föl. Teljesen autodidakta módon szerezte meg nemcsak kutatásának összes szükséges előismereteit, hanem a keleti nyelveknek s a modern világnyelveknek ritka teljességű ismeretét is. És micsoda lelki erőket kell föltételeznünk annál, milyen önuralmat és önfegyelmézést s mekkora alakoskodási képességet, aki nemcsak az idegen népeknél, melyeket meglátogatott, hanem azoknál a vándor koldus-derviseknél is, kikhez tudományos céljai érdekében szegődött, akikkel hónapokon át mindennap és folytonosan érintkezett, képes volt azt a hitet kelteni és fenntartani, hogy ő nem közéjük befurakodott idegen, hanem közülök való, fajuk, vallásuk, nyelvök, hivatásuk osztályosa!

Vámbéry élete művének értékelésénél ránk nézve különös fontossággal bír szerepe a magyarországi orientalisztika megalapítása körül. Keleti származásunk, földrajzi elhelyezkedésünk, állásunk az európai kultúrtörökvések terén egyaránt megkövetelik, hogy Magyarország a Keletre vonatkozó tanulmányok terén előkelő szerepet vigyen. Amennyire e követelménynek ma megfelelünk, az legnagyobb részben a Vámbéry érdeme. Ő mint egyetemi tanár valóban

iskolát alapított; legelőkelőbb orientalistáink büszkén vallották és vallják magukat az ő tanítványainak.

Sőt mi több, ő nemcsak hogy az orientalista tanulmányok megindítója lett nálunk, hanem kitűnő írói tolla által, mely mindig össze tudta kötni az ismeretterjesztést az érdekkeltéssel s alaposság mellett mindig tudott népszerű, sőt élvezetes is lenni, széles körökben keltett érdeklődést a keleti tanulmányok iránt s szerzett népszerűséget azoknak.

Hervadhatatlan érdemeinek Akadémiánk mindig hű és hálás hirdetője lesz, s mi, kik őt még személyesen ismertük, kegyeletesen fogjuk átörököteni emlékét az ifjabb nemzedékekre.

Berzeviczy Albert.

Goethe, a végtelen keresője.

Elnöki megnyitó a Petőfi-Társaság 1932 ápr. 17-i havi ülésén.

Földgömbünk tengermélylyel s hegymagasságokkal váltakozó anyagi földrajzának a mintájára olykor kedvünk támadhatna ugyane planéta szellemi geografiájának az elképzelésére is, — hisz a szellemnek is megvannak a maga jeges pólusai, mérsékelt és forró kontinensei, éltető termőföldjei s életölő Szaharái, vulkánjai, sőt a szellem tengerei tán sokkal mélyebbek, a szellem hegycsúcsai tán sokkal magasabbak az anyagi földrajz hasonló csodáinál. Mi ezúttal azonban ne a Tagadás alvilági sötét tengermélyébe szálljunk le, hanem inkább az ég felé tekintsünk, az emberi csúcs-lángelmék ama Himálája-hegyrendszerére, melynek mennybenyúló oromserege az isteni rejtelmek felhőzetéig ér fel. Fantasztikus csúcssereg... az emberiség ama lélekóriásai, ős Titánjai, Prometheusai ezek, kik a bennük levő isteni résszel ostromolják az eget: lángelmék, azok a legfensőbb ihletű genie-k, akik mindenáron *tudni* akarnak, meg akarják tudni a mindenség titkait, szerkezetét. Lázadók, kik Faustokká lesznek, ha kudarcukban az ördöghöz folyamodnak, hogy véle, általa többet megtudhassanak. Hiú harc, a Teremtő nem felel, nem alkuszik, Ő tudja okait... Isten kegyelme a bukás után felemeli a Faustok *lelkét*, de bölcsesége — következetesen és tudatosan—azért egy lépéssel sem ereszt közelebb minket a Teremtés féltékenyen őrzött titkaihoz... *Ignorabimus!* Sohse fogjuk megtudhatni a végok világrejtelmeit, s íme, a lángelmék egetostromló serege azért mégse hal ki, s ez a rejtelen utáni vágy a véges emberi léleknek mégis csak a legfennköltebb erőfeszítése. Nem más ez, mint a bennünk lakó, nekünk életünkre kölcsönadott

isteni résznek az ellenállhatlan vonzódása, hazavágyódása oda az Istenség ölébe, ahonnan származik, ahonnan elszakadt volt. Mert ha a mi isteni részünk fogoly is korlátolt érzékeink földi tömlőcében, ne feledjük, e mi lélek részünknek azért vannak emlékei... igen homályosan bár, de emlékszik arra, hová tartozott s hová kell majdan hazatérnie. És ha Prometheus, a mythos szerint, tüzet esen a magasból, igazában nem más ez, mint hogy Prometheus emlékszik, vagyis titkok jutnak eszébe a Teremtés tiltott, zárt világából. Titkok, új világosságok, melyeket elárul, valósággal ellop onnan, abból a fensőbb zárt világból, hogy új hittel, új tudással sugározza be az emberiség földi sötét siralomvölgyét. . .

Nos, Faustok és Prometheusok, e kereső nagy lángelmék mint embercsúcsok ott állanak a mi szellemi geografiánk Himalája-hegyrendszerében. Százzszámra sorakozó s egymással vetélkedő ormok, lélekóriások, kiknek homloka a felhőkig ér... ám mi csak a legmagasabbakat keressük s hamar rájuk is ismerünk: *Orpheus, Plato, Homér, Pythagoras, Krishna, Gothama-Buddha, Empedokles, Archimedes, Dante, Lionardo, Michelangelo, Shakespeare, Kepler, Galilei, Newton, Kant, Petőfi, Madách*... és végül egy csodás tökélyvel formált lélekkolosszus, ki antik szoboristenként jupiteri homlokkal magaslik ki a többi közül: *Goethe*. Nagyrészt titkolódzó felhőzetben e legfensőbb homlokok, — csupa rejtelem Dante, Lionardo, Shakespeare s van-e nagyobb rejtelem a Petőfi lelki szerkezeténél? Aztán nagyon csalóka ám e legnagyobb magasságok távlata, optikája, olyanira, hogy tán meddő játék is e lélekcsúcsok méregetése, melyik közülök a szellemi dimenziók Mount-Everestje? Goethét nézzük s elgondolkodunk, vajjon nem az ő jupiteri homloka tornyosodik-e mégis a legmagasabbra...?

Goethét nézzük, s ahogy így himalájai távlatban látjuk őt a többi közt, elámulunk a lélekóriás csudálatosan harmónikus méretein. Maga a testet vett tökély ő, s ebben van tán az ő mindenkit legyőző diadalmas fölénye. Goethe nemcsak az Örök Szellem öröklángjának a legihletettebb főpapja, őre, hanem tán a legeggyetemesebb, a legeggyensúlyozottabb lélek, a *legteljesebb* ember, aki e földön valaha élt. Szelleme a lélekprizma minden színében egyenlő fölénnel ragyog s ihlete a tudósi tudvágytól a költői teremtésig örökké megújuló titáni ifjúsággal öleli magához az egész Teremtést. Senki nálánál jobban nem érezte át a mindenség lüktető egységét s a benne levő rend és élet titokzatos nagy összefüggését. Goethében a tudós az örök-eszmék aransúlyával gazdagítja a költőt, a költő ihlete pedig szárnyat ad a tudósnak. «Amíg élünk, — mondja ő maga — folyton tit-

kok közt járunk ; amink van, gondolkodás, tudás, sejtés, hit, mind tapogatódzó csápjaink, melyekkel a világegyetemben kutatunk. Egy a fő, s ez Plátó szerint is a legmagasabb, ahová ember felemelkedhet : a csodálkozás, a csodálkozni tudás. Csodálkozzatok!... ez az igaz boldogságnak, a kutató és teremő cselekvésnek a legtűze-
lőbb sarkantyúja!...»

Igen, itt a Goethe lényének egyik legnagyobb titka : *tudott csodálkozni*... és az ő kutató és teremő csodálkozása lett az az aranykilincs, mely kinyitotta neki a Titkok ajtaját, úgy a fény- és szín-
tanban, antropológiában, mint a Faust örök-emberi lélekmélysegeiben. Most, halála centenáriumának idejében, mi, az utókor, ámuló kegyelettel nézünk vissza minden korok legszárnyalóbb lelkű, leg-
egyetemesebb szellemére s csodálattal adózunk a nagy csodálkozónak.

*

Most, március 22.-én mult száz éve, hogy a székében ziháló 83 éves agg halkan csak ennyit mondott : «Több világosságot!» Ottilia az ablakhoz suhant, kissé félrevonta a redőnyt s a beáradó koratavaszi napsugár a hátrahanyatló Jupiter-főre esett. Goethe egy utolsó mosollyal itta ki az édes fénnyel telt fausti «aranyvedret» s búcsúzó szeme lassan az örök éjre hűnyődött le.

Azt mondják, az emberek úgy hálnak meg, ahogy éltek. Goethe új germán-hellén Siegfried-Apollóként naphősnek, a fény titánjának, az öröktűzzel játszó örökifjú Prometheusnak született. Teste még halálos ágyán is (így mondja Eckermann) tökéletes méretű ifjú Apollo-szobortest maradt, feje antik szépségében emberisteni Jupiter-fő, annak a hellén márvány Zeusnak a homlokával, aki szemben trónolt vele szobájában s akivel némán annyit beszélgetett. S a naphős Goethe élete véges-végig apollói káprázatban, a szerencse ragyogó és éltető derűjében folyt le. Csupa fény, világosság a pályája, egyenes, mint a napsugár, s emelkedő, mint a napba repülő jupiteri sas szárnyalása. Egy örök tavaszi vasárnap ez az élet : lantjának első hangjai, szívének első szerelmei, ambíciójának weimári tündérsége... minden sikerül neki, és hozzá könnyen, fáradság nélkül, azzal a naphóst illető fölénnel, amit mindenki szinte természetesnek talált. A szerelmes Goethe továbbra is, mind egész nyolecvan éves koráig, az örökké rajongó ifjú Siegfried-Apolló marad, de szíve felett, az excellenciás két váll között az éledő Jupiter-fő egyre parancsolóbban veszi át az *Übermensch* lelkének irányítását. Maradjon csak a szív kalitba zárt repeső fülemüle, de a szellem sasa szabadon szárnyaljon az eszmék zsák-
mánya után a végtelenbe,

Goethe teljesen a természet embere, vele él, benne él, általa él... gyűlöli a metafizikai hideg spekulációt, mely kiszárítja a szobatudósok lelkét. Ő a természetben látja, tőle veszi át azt az örök megújodást, amely szerinte abban áll, hogy mindenben, ami nagy, nagyon csodálkozunk, minden nagyszerűben lelkesen gyönyörködünk. «A nagyszerű mindig új, meleg és éltető, a kisszerű csak arra való, hogy kicsinyes ember dideregjen benne.» — «Jaj azoknak a degenerált költőknek, — szól Eckermannhoz — akik örökké bajról, szenvedésről, betegségről verselnek s ispotálynak írják le a világot; ezek megszenteltségtelenítik a poézist, ami a szabadulás, a harmónia legszentebb eszköze, a legtisztább, legnemesebb erkölcsi lendület, Isten bennünk való elmélkedésének a legmagasabb majesztása.» — «A Végtelen? — folytatja aztán — Ne törd a fejed rajta! Térj magadba, s ha nem találsz meg a Végtelent lelkedben, szívedben, akkor Isten se segíthet rajtad. Mindenkinek önmagában kell hordania a saját halhatatlanságának bizonyítékait; önmagunkon kívül csak a semmi van... Ki a genie? Az, aki magára talál a természetben, ami nem más, mint Énjének a végtelenbe való kiszélesedése; felismeri testvéreit a csendes bokorban, a légtelenben, a vízben... Oh, szent a természet, mert megmutat engem saját magamnak s e reveláció nyomán lelkemben titkos, mélységes csodák nyílnak... Halandó, mi a te kötelelességed? Hódítsd meg mindennap magadnak újra az életet, mindennap újra vívd ki magadnak lelki szabadságodat...»

És itt aztán kezdünk belelátni a két-egy Goethe-Faust szellemének a boszorkánykonyhájába. Szerinte minden lény vagy dolog meghatározott terv szerint a mögötte rejtőző és neki alapul szolgáló *őseszme* mintájára keletkezik, fejlődik és nő nagyra. Ez őseszmék a lét legmélyén lappanganak, ott, ahová Mephistopheles a szédülő Faustot a Gond anyó feneketlen tárnájába levezeti, hogy megmutassa neki azt az időn és téren kívüli szörnyű magányt, végtelen űrt, ahol a mi emberi érzékeinknek megnyilatkozó valóságok ős minta-eszméit őrzik. Már most a mi emberi tragédiánk ott kezdődik, hogy a nekünk megnyilatkozó valóság mindig csak tökéletlenül képes az ős minta-eszmét visszaadni. Mi a szépség? Nem a tökéletlen valóság, hanem az ihletett művésztől láthatóvá tett amaz őseszme, mely az illető lénynak a mintája. Az az igazi művész, aki nem a tökéletlen valóságot lesi, utánozza, hanem magukat a valóságmögötti ős mintaeszméket ragadja meg és adja vissza...

Nos, a Goethe Faustja s a Faust Goethéje szerint itt válnak el a földhözragadt kisember s a fensőbb életre, a nagy rejtelmek felétörő fensőbb ember útjai. A kisember megelégszik a földi valóság

tökéletlenségével, földhözragadt haszonra dolgozik és zsugori lelkének a földi javak megannyi bálványokká lesznek ; a kisember Gond anyó rabságába kerül s nem veszi észre, hogy az anyó éltének isteni tartalmát rabolja el tőle, nem látja, hogy minden önző újabb földi érdekekkel az isteni rész gyengül benne. A kisember nem szabad többé arra, hogy a magasba szálljon. Ezzel szemben mi a fensőbb életre törő fensőbb ember hivatása ? Szeretet minden létező iránt, önzetlen elmélyedés mindabba, ami érzékeinken át belénk árad, gondolat-sorrá rendeződik s tette tüzel, a nagy titkok meghódítsára a végtelen felé. Mert minden lényben benne a vágy, hogy a benne lakó isteni rész egyesüljön a Teremtésben levő egyéb isteni részekkel s velük fensőbb egésszé kerekedjék ki . . .

Íme, itt sarkallik Faust-Goethe fogadása Mephistophelesszel. Faust a maga fensőbb emberi tudatában bizonyos a felől, hogy őt, a Végtelen küzdve küzdő keresőjét, a földhözragadt közönséges halandók alacsony vágyai sohse tartóztathatják, igen, Faust meg van győződve róla, a földi javak sohse lehetnek számára oly bálványokká, melyek őt közhalandóvá degradálhassák, így hát büszke gúnnyal ajánlhatja fel a minden fensőbbet tagadó aljasság szellemének a fogadást : «Hízelkedően rászedhetsz-e valaha, Hogy tesseem önmagamnak, Gyönyörrel törbeejthetsz-e? . . . Akkor legyen ez utolsó napom! Fogadjunk! . . . Ha egyszer azt mondanám a múltó percnél: Maradj, hisz oly szép vagy! Akkor rabságra vethetsz, Szívesen elpusztulok És zendüljön felettem a halálharang . . .» Indúl a csata, ám mi történik? A nagy küzdő s fáradhatatlanul a fensőbb létre törő, de immár százéves Faustot végre is megtöri a kor s mint fáradt aggot szolgáltatja ki Mephistopheles mesterkedéseinek. Gond anyó ráfúj: Faust megvakul testileg, de főként és szimbólikusan lelkileg. A fensőbb dolgok iránt immár vak hős közönséges halandóvá degradálódik, ki örömét leli abban, hogy egy parti mocsártáját száríttasson ki. Az isteni fensőbb célok után ily földhözragadt kis közemberi részlet-cél? És ez elégítse ki azt, aki egykor a végtelen felé tört? Siralmas bukás, az *Übermensch* Faust a csillagokból ebbe a nagyon is szimbólikus mocsárba bukik alá, — s ami a legfőbb, észre se veszi ezt az ő közönséges halandóvá degradáló bukását. A vak, és ismétlem, lelkiileg vak Faust közhalandói göggel éli bele magát mocsárkiszárítói hivatásába, a kis célt nagynak látja, rendel, parancsol, fontoskodik . . . Künn, a palotán kívül, Mephistopheles már a sírját ásatja, a vak Faust hallja is a kapacsapást, de azt hiszi, munkásai a mocsarat csapolják le s boldog : «Csak hamar, holnapra készen legyen a mű!» Szomorú torzulat, a degradált aggban nem lázad többé az elhaló isteni

rész, vagy ha lázad is, legfeljebb arra eszmél, hogy közhalandóként nem érdemes tovább élnie. Tán az öngyilkos öngúny ily pillanata mondatja vele a döntő szót: «Im, élvezem végre azt a legszebb pillanatot!» Ez a halált hívó jel: Faust elveszti a fogadást s holtan hanyatlík hátra a mohó Lemúrok karjába, — de lelkét Isten azért mégis megmenti az újjongó Mephistopheles karmai közül s a bukott titán mennybemenetele a legfenségesebb költői bizonyítéka annak, hogy «aki fáradhatatlanul fensőbb életre tör, az megmenthető», — még pedig a szerelem ama legszentebb jogán, amely az angvallá lett Gretchen képében felülről, a Boldogasszony palástja mellől, beleavatkozik a Faust végzetébe. Faust első részének végszava: «megmentetett!» Gretchennek szól; ugyane szó a második rész végén Faustot illeti. A mennyei színjáték végakkordjaként felzendül még a *chorus mysticus*, a «titokzatos kar»:

*Alles vergängliche
Ist nur ein Gleichniss...*

(Minden földi mulandó csak tökéletlen hasonmása az el nem múló fensőbb létnek.)

*Das Unzulängliche
Hier wird's Erreichniss...*

(Ami ott lenn tökéletlen, az itt fenn tökéllýé lesz.)

*Das Unbeschreibliche
Hier ist es gethan,*

(A kimondhatatlan itt tettben mondatik ki.)

*Das Ewig-Weibliche
Zieht uns hinan...*

(Az örökkasszonyi Istenhez felemel.)

*

Minden lángelmének megvan a maga reprezentatív műve. Ha Shakespeare *Hamlet*be, Byron *Manfréd*be inkarnálódott, elmondhatjuk, Goethe viszont *Faust*ban vett testet. Hatvan évig írta s a nagy mű szépsége és tökélye ép abban van, hogy a költő a hosszú hat évtizeden át mindig az életkorának megfelelő részeket dolgozta fel. Az első rész az ifjú Goethe fiatal Faustja, a második rész eleje a férfikor termése, a vége az aggkor átszellemült bölcslete. Mikor a nyolcvan-

három éves költő befejezte, ezt írta az ő hű és bizalmas Zelter barátjának: «Finis. Elvégeztetett. El sem olvasom, lepecsételem. Törje az utókor a Faust-végén a fejét...»

S mi, az utókor, valóban ma is, száz év múlva is, tovább melá-zunk a *Chorus mysticus* zsolozsmáján, melynek burkolt nyelve, halk melódiája, az antik szentélyek misztériumaira emlékeztető tudatos homálya oly titkolódzóan foglalkoztatja képzeletünket, akárcsak a csillagos éji ég ránktekintő Androméda-kődfoltja. A szerelem világot mozgó kozmikus erejének adatik az utolsó szó a Faust-tragédiában, mert ez a nőben testetvevő örökasszonyi erő hatalmasabb az *Übermensch* férfi egetostromló szellemi fölényénél: Faust, a szellemmel küzdő férfhős, elbukik, s lényének halhatatlan részét mégis csak az *Ewig-Weibliche* kozmikus ereje menti meg, emeli fel. Nagyszerű megállapítás ez, a csodálkozni tudó Goethe utolsó fenséges csodálkozása!

De van mit csodálnunk nekünk is, ha az örökifjú agg Goethe életalkonyának teremő olympusi derűjét látjuk. Micsoda tetterő, lendület, jupiteri fölény s apollói ihlet! *Faustot* írja, de közben a növény-, ásvány- és fénytán problémái foglalkoztatják, — a szivárványt kutatja, ezenfelül a földrajzba is belemélyed s megírja Humboldt-nak: «Három csatorna fogja eldönteni a világ sorsát: a szuezi, a panamai s a rajna-dunai kanális. Érdemes volna nekem ezért még további ötven évecskét élnem!...» Dolgozik a jupiterfő, ám ezalatt a szív kalitjába zárt fülemüle se néma: ontja a verseket Zulejkának, a régi Lilinek s az új Levetzow Ulrika fülébe is a frankfurti ifjú Goethe vallomásait súgja. Naphős, fényember, időt, kort, minden emberi gyöngeséget legyőző istenember! Mert soha szerelmes képzelme oly ragyogó színekben és alakokban nem tombolt, mint ép most, mikor a *Faust* második részének a klasszikus Walpurgis-éjét festi elének. Faust lakodalma Helenával voltaképp az ő násza a hellén génisszal, — Goethe az őt soha kielégíteni nem tudó valóságos földi nőktől képzeletének trójai Helenájához menekül: Gretchen után Helena lesz életének igazi nagy szerelmévé. S mikor a Helena-nász gyermeke: *Euphorion* megszületik a Walpurgis-éjben, Goethének könny cseppen a tolla hegyére, — azt a hellén földön szabadsághősként meghalt brit geniet, Byront festi meg Euphorion-nak, kit a maga lángelméje fiának érez s fiaként szeret. A német költő-Jupiternek se családban, se feleségben, se gyerekeiben sohse volt szerencséje, csoda-e, ha még hitvest, sőt méltó genie-fiat is világokat teremő képzelmetől kér magának...?

De alkonyodik már, a weimári árnyak sötétednek, s mint a vak

Faust a sírásók kapavágását, a költő is hallja maga körül a halál kaszájának a pengését. Egyelőre környezetét viszi el, az agg magára marad, de sejtí, rá is hamar rákerül a sor. S Plutarchossal ölében, szemébe néz a végnek. Felveti a Jupiter-főt, elmondja legbensőbb gondolatát: «Séta az élet, titkok közt járunk, de lelkünk csápjai azért olykor a testi határokon túlra is áttapogatóznak s nemcsak előérzeteket adnak, hanem bepillantást is engednek a jövőbe... Vajjon mi lesz odaát? Kell túléletnek lenni, én ezt munkatevékenységeből következtetem, mert ha éltem végéig fáradhatatlanul dolgoztam, a természetnek csak kötelessége, hogy, ha mostani testhüvelyem szellememet nem bírja el tovább, nekem oly új létformát ajándékozzon, melyben immár kipróbált erőmmel tovább dolgozhassak... Szent a hitem, lelkünk elpusztíthatlan anyagból van s tovább dolgozik az örökkévalóságban, — olyan, mint a nap, látszólag lenyugszik minden este, de igazában sohse tér pihenőre, hanem folyton tovább világít...»

A naphős málázva néz a maga napnyugati horizontjára. A posta garmadában hozza neki növekvő világhírének a bizonyítékait, — csak az imént is *Casa di Grethe*-nek nevezték el a pompéji ásatások egy újonnan feltárt házát... de ő csak annál alázatosabban hajtja le fejét: «Eh, mi művemből igazán az enyém? Én műveimet ezreknek köszönhetem, tárgyaknak és embereknek, mindenféle anyaghozóknak. Jöttek hozzám bölcsek és bolondok, gyerekek, ifjak és aggok, beszéltek, fecsegték... én csak bevettem, amit hallottam, láttam: arattam, amit mások vetettek számomra. Fő a nagy akarás... Az én életművem egy *kollektív lény* műve, kinek neve véletlenül Goethe...»

Tán ép az ő utolsó szavai, — a Jupiter-fő lehanyatlik a száz év előtti vég isten-alkonyában, de az a véletlen «Goethe» név ma im' újra feltámad s még diadalmasabban világít, mint annakelőtte. S a nagy naphős e mostani új napfelköltének percében mi hívően mondhatjuk el: neki volt igaza, az ő napja most százéve csak látszólag nyugodott le, de igazában nem tért pihenőre, tovább világított, s erősödően fog tovább világítani a jövő századokon át!

Pekár Gyula.

Haydn József.

— Születésének 200 éves fordulójára. —

Haydn Józsefet, a zeneművészet nagy klasszikusát — kinek kétszázadik születési évfordulóját világszerte ünneplik — két szempontból kell vizsgálnunk és értékelnünk. Mint egyetemes mestert, s mint azt a halhatatlant, aki életének legszebb három évtizedét Magyarországon, magyarok között töltötte.

Haydn megítélésében a zenetörténet és zeneesztétika nem annyira egységes, mint pl. Mozart vagy Beethoven működésének s érdemeinek elismerésében. Haydn a zeneművészet nagy triászához tartozik. A XVIII. század második felének s a XIX. század elejének, mely a muzsika legemelkedettebb ideje, ő az előjárója. Nélküle Mozart és Beethoven talán nehezebben került volna fel az Olympus csúcsára. Mégis ellentétes nézetek támadnak ma is megítélése körül, bár az idők múlása mindinkább nagyítja igen jelentős és vonzó alakját. Ha érdemei kopnak is, elkopni nem fognak soha. Ha eredményeiben másokat is osztoztatnak, mégis övé az oroszlánrész. Hogy neve szürkült, az nem csoda. A legeslegnagyobbak árnyéka őt is befogja. Művei a zene mai követelményeitől messze állanak, Bach, Mozart és Beethoven ereje mellett neve szegett szárnyal esik ugyan, de Bachtól és Händeltől Gluckon és Mozarton keresztül ő a Beethovenhez vezető út.

Haydn munkásságában számos érdeme közül a legkiemelkedőbb három: *a)* ő a mai szimfónia megalapozója, *b)* a vonósnégyes ősapja s *c)* az oratórium új szellemének megteremtője. E megállapítások nem betűszerint értendők. Olyan hatalmas művészeti megnyilatkozások, mint például a kamarazene, szonáta, szimfónia stb. nem támadhattak egy ember ötletéből és munkájából. Évszázadokon keresztül száz és száz muzsikusk dolgozott azokon. A zeneművészetben is van kapcsolódó, folyamatos fejlődés. A szellem országútján akadnak aztán kiugró, nagy nevek, akik több érdemre nézhetnek vissza egyedül, mint az előző századok halvány munkásainak százai. Haydnal szemben akkor leszünk igazságosak, ha szemünket a zenetörténet fokozatos fejlődésének menetéről le nem vesszük. A «mannheimi iskola» gyűjtőnéven ismert muzsikusk Haydn előtt már sok mindent megpróbáltak, amit később Haydnak tulajdonítottak. Írtak szonátákat, szimfóniákat, versenyműveket, quartetteket, triókat, egyéb kamarazenét, színpadi és egyházi műveket. A hangszeres stílus megteremtése az ő nevükhöz is fűződik. Stamitznak Haydn

előtt tíz évvel Párizsban olyan szimfóniáját mutatták be nagy sikerrel, melyben már üstdobok, trombiták és kürtök szerepelnek. A mannheimiaknak a szonáta mai alakjának kikovácsolásában is van annyi érdemük, mint Haydnnak. Ők már eljutottak a négytételes szonáta-hoz, ők már szabályos szonátaformában kamarazenélnek, frázisaikat, témáikat motívumokra bontják, úgy dolgoznak, mint akár Haydn, s hogy nevük mégsem mérhető össze a nagy klasszikussal, annak oka, hogy nincs eléggé emelkedett lelkük, gondolataiknak nincs költői tartalmuk, szabályos zenélésükből hiányzik a költői szív. Zenei formáikba és eredményeikbe Haydn öntött szárnyaló lelket.

A két témára alapított szonátaszerkezetet, a szimfóniák tételeinek rendjét már megtaláljuk a mannheimiaknál, de a szimfóniák melódiáinak kifejező eredetiségét, erejét, harmóniákban új kombinációkat, az egyes tételek kiszélesítését, meglepő akkordfűzést, modulációt, merész ritmikát, a dallamvonalbeli egyszerűségnek szépségét mind Haydn hozta. Tudjuk, hogy Bach korában a zenekar összeállítása még nem egységes, az orkeszter egymásközt bensőbb összefüggés nélküli csupán koncertáló hangszerből állott. Az egyes hangszercsoportok polifónikusan vagy különváltan, legfeljebb többszörözve, de sohasem egybeolvadva működtek. A hangszerek megválasztásában, összeállításában nagy önkényt és bizonytalanságot látunk. Haydn az első, ki a fúvóhangszerek ügyes csoportosításával és azoknak a vonósnégyeshez viszonyított alkalmazásával a modern zenekart s a modern zenekari nyelvezetet megteremtette. Haydn elsősorban praktikus zenész volt. Művészete gyakorlati. Újító, de nincs akkora lendülete, hogy a zenének elvonatkoztatott, titkos beszédjéig eljutott volna. A zeneművészetéről nem volt tudományosan megalapozott felfogása. Szimfóniáinak a mai értelemben nincs tartalmuk. Tökéletes formában tartott, emelkedett szellemű zenélés csaknem mindenik, de nem több. Gyakorlati kézzel kerekre csiszolt, kellemes zeneművek, szabad hangjátékok. Kontrapunktikus nehézségeknek könnyed, tetszetős megoldásai. Fiatalabbkori szimfóniáiban különösen sok a formalizmus. A zenetörténet folyamán Mozart az első, ki a melódiát megnemeseítette. Haydn nagyszerű érzékkel észrevette ezt, s kimutatható, hogy Mozart C-dur, Esz-dur és g-moll szimfóniáinak hatása után egészen másként dolgozott, mint annakelőtte. Haydn 56 éves volt akkor, mikor a nála 24 évvel fiatalabb Mozart gigászi szimfóniái keletkeztek. A lassan fejlődő Haydn tanult a robogva száguldó fiatal genie-től. Ettől kezdve vet nagyobb súlyt a tematikus kidolgozásra, miért is utolsó, úgynevezett «londoni szimfóniái» a legérettebbek. És jön Beethoven, ki gondolatokkal köti

össze a zenét, hatalmas eszmékkel duzzasztja a szimfónia kereteit s megteremti a zenék zenéjét, a beethoveni szimfóniát. Haydn szimfóniái nem rázzák fel a lelkeket, nem sodornak magukkal, nem gazdagítanak élményekkel, mint Beethovenéi, de gyönyörködtetnek, megnyugtатnak, elandalítanak.

Haydn legművészbibb vonósnégyeseiben. Ez a műfaj az ő működése óta — tökéletes. Ő az első, ki a tematikus kidolgozás virtuóztatásával és finomságával szövi át vonósnégyeseit. A kamarazene új nyelvezete s formája teljesen az ő sajátja. A vonósnégyes hangszereinek egyéni, szabad megszólalása az ő genialitásának eredménye s a szonáta-tétel átvitele a kamarazenébe és a szonáta-forma végleges kialakítása nem kisebb érdeme a többinél. Egy Haydn-vonósnégyesnél kedvesebb és szebb házizenét elképzelni sem lehet. Igazán az önmagáért való zene. A Haydn után jövők többet adtak ugyan e négy hangszeren, megráznak, elszomorítanak, újjongó öröme ragadnak, míg «Haydn papa» szelíden cseveg, s mégis úgy érezzük, alighanem a *Császár-quartett*, a *d-moll* (Quinten-quartett), a nagy *B-dur* s az «orosz vonósnégyesek» szerzője érezte meg legjobban a házizene meghitt szellemét.

Az oratórium is sokat köszönhet Haydnnak. Új, szabadabb szellemmel töltötte meg Händel grandiózus műfaját. Az addig kizárólag vallásos vagy bibliai tárgy kört kiszélesítette s világi közvetlenséget vitt bele. Természeti képeinek nagyszerű arányaival, zenekari tételeinek és kórusainak változatosságával, mozgalmasságával olyan zenei freskókat teremtett, melyeknek színei tüzelnek s vonaljai beszélnek. A *Teremtést* és az *Évszakokat* az oratórium történetében megkülönböztetett hely illeti meg. Határjelző alkotások.

Haydn általános értékelés szerint közvetlen, intím hangú költő, aki családisan kedélyes, naív, problémátlan és mindig derűs. Művészetének legtöbbször ezt az oldalát látja a köztudat. Holott Haydn néha a komor tépelődésig, fájdalmas pátoszig, drámai erőig, sőt tragikus mélységig emelkedett. Az a művész, aki lassan, tapogatódzva járt, aki csaknem autodidaktaként ment előre, aki ötvenéves korában talált rá önmagára s hatalmas fantáziáját és rendkívüli temperamentumát mindig korlátok közt tudta tartani, a művészet birodalmának egészét — tehát nemcsak a derűs oldalát — ismerő mester volt. Erre quartettjeiben és szimfóniáiban számos bizonyosságot találunk.

Haydn műveinek pontos és hiteles jegyzékét még nem sikerült összeállítani. Az óriási anyag teljes listáját csaknem lehetetlenné teszi az, hogy Haydn neve alatt másoknak dolgozatai is megjelentek. Így pl. testvéröccsének, Mihálynak, kompozíciói jórészt az ő neve

alatt láttak napvilágot s ennek a fordítottja is előfordult. Haydn maga nem tartotta számon műveit. Amilyen rendszerető volt ruházódásában és életmódjában, annyira nem törődött kótáival. Több műve elveszett. Most is rábukkannak ismeretlen szerzeményeire. Műveinek 80 kötetre tervezett összkiadása 1908-ban indult meg E. Mandiczewski szerkesztésében, de néhány kötetnél tovább nem jutott. Haydn rendkívülien termékeny zeneszerző volt. Műveinek száma több mint ezer. A rövidéletű Mozartnak ötszáz szerzeménye van, míg Beethoven műveinek száma a száznegyvenen alúl marad. Ezekből a számokból kiolvasható, hogy Haydn műveinek nagyrésze megrendelésre, vagy az alkalom szükségéből készült. Az előtte élt mesterek, Bach kivételével, ritkán írtak az öröklétre gondolással. Mozartnál érezzük először a gondosságot s főleg Beethovennél a «feladat szentségének tudatát». Ha elgondoljuk, hogy az Esterházy hercegeknél töltött csaknem harminc éven át minden zenei ünnepélyre új és új alkotásokkal lepte meg gazdáit, ha elgondoljuk, hogy Alfréd Schnerich («Joseph Haydn und seine Sendung») legújabb jegyzéke szerint 104 szimfóniát, 83 vonósnégyest, 16 vonósversenyművet, 6 fúvósversenyművet, 16 nyitányt, 105 különféle kisebb zenekari művet, 102 triót és duót, 170 baritonra készült kompozíciót, 11 zongorakonzertet és 14 vezető zongoraszólammal ellátott divertimentót, 41 zongoratriót, 52 zongoraszonátát, közel 100 más kétkezes zongoradarabot, 17 operát, 10 más színpadi zenét, 3 oratóriumot, 5 kantátát, 14 misét, 29 kisebb templomi szerzeményt, 31 áriát, 105 dalt s egyéb műveket írt és még mindezen felül s mindezek után hatvanöt és hatvannyolc éves korában írta meg két nagy oratóriumát, — rendkívüli termékenységet méltán csodálhatjuk. Műveiről ilyen böles szavakkal nyilatkozott: «Sunt mala mixta bonis».

Haydnt találóan nevezik a muzsika Dickensének. Minden érdeme felett tündöklék lelkének derűje. Komolyságban, mélységben, erőben túlszárnyalták, de kedélyességben, kedvességben, tréfalkozásban, humorban: senki. Itt találkozunk Dickensszel s ebben a zene terén egyedülvaló. Humor csak böles, jó lélekből fakad és a lelkek leggyógyítóbb írja. Erre az orvosságra mindig szükség van, mert az életnek mindig volt és lesz fájdalma. Századok jöhetnek és tűnhetnek, a haydni derűre emlékezni fog az emberiség.

*

Ha Haydn világnevét fájdalmasan megszőkült magyar portánkra vetítjük, multunk dicsőségén álmódozva, büszkélkedhetünk, hogy ezt a lángelmét a legelső magyar főúri család, az Esterházy hercegek segítették és emelték pályája csúcsára. Az Esterházyak

érdeme, hogy megadták neki az eszközöket tehetsége kifejlesztésére. Haydn mindig dísznek tartotta udvari karmesteri címét s a hercegi családtól vett jókért hálából olyan zeneművészeti központot teremtett magyar földön, melynek akkor mása nem volt. Igaz, hogy ezt a zenekultúrát nem tarthatjuk magyarnak, de itt virágzott Magyarországon. Magyar földön, Eszterházában és Kismartonban, az 1761-től 1790-ig terjedő idő az általános kultúra legmagasabb fokát mutatja. És annak zeneművészeti vezére: Haydn József.

Haydnnek közöttünk s a bécsi magyarok között eltöltött idejéről, személyi magyar vonatkozásairól hatalmas és igen érdekes könyvet lehetne és kellene írni, mely nagyban emelné a külföld előtt kultúránk színvonalát. Haydn munkáinak magyar vonatkozásai azonban már alig tennének ki egy vékony füzetet. Ezeren felüli műve közül alig tíz mutat némi kapcsolatot a magyar zenével, ami feltűnően kis szám s szinte megmagyarázhatatlan attól az igen termékeny mestertől, aki harminc évig élt magyarok között. Ne feledjük azonban, hogy a magyar zenetörténet verbunkos korszakának kezdetén Haydn már ötven éves volt és Bihari János, a korszak legeredetibb mestere, meg sem született, mikor Haydn már Eszterházában és Kismartonban működött. Így Haydn a magyar zenéből mást, mint a népzeneinek véletlenül füléhez jutott foszlányait, nem ismerhetett. Ha a magyar vonatkozású művek tájékoztatlanok, tévetegek és kevésbé sikerültek is, művészeti emlékként megbecsülhetők.

Az egyik magyar vonatkozású mű, melynek címe *Alla Ongharese*, elveszett. De tudjuk róla, hogy mechanikus hangszerre írt «Orgelwerk» volt, melyet Haydn Gassman nevű karmesternek ajándékozott. Tizenhat kisebb zenedarabból állott, a hatodiknak a középészre viselte az *Alla Ongharese* nevet. A mű keletkezési éve 1772. Két műnek csak a címe utal a magyaros szellem keresésére. Az egyik a *D-dur vonósnégyes* (20. mű 4. száma) «Allegretto alla zingarese» (Menuetto) tétele; a másik fúvóshangszerekre komponált *Hungarischer National-Marsch*, mely kiadatlan kézirat az Esterházy hercegi levéltárban. Ebben a két műben semmiféle magyaros elem sincs. A *D-dur zongoraverseny* harmadik tétele (allegro assai, 37. mű), a «Rondo all' Ongharese», félreismerhetetlenül magyaros dallam s az egész tétel lendülete és szelleme közel áll az akkor már kibontakozó verbunkos muzsika «friss»-éhez. A zongoraverseny 1784-ben készült. Haydn magyar dallamai közül legismertebb *G-dur zongoratriójának* «Rondo all' Ongharese»-je (presto), melyről Bartalus István azt írta volt, hogy «elég magyaros, de több helyen inkább török.» Mi ezeket a dallamokat magyarosnak tartjuk s Major Ervin («Magyar tánc-

dallamok Haydn feldolgozásában» című tanulmány. Zenei Szemle XII. évf., 1928 június — augusztusi szám) e táncdallamok őseit és rokonait meg is találta. Haydn a magyar költők közül két kortársának : Csokonainak és Verseghynek szövegére írt dalt. A szövegeket számára lefordították. Haydn—Csokonai-dal egy ismeretes, szintűgy Haydn—Verseghy-dal is, de a legújabb kutatás megállapította, hogy van még öt Haydn—Verseghy-dal, melyek úgy keletkezhettek, hogy Haydn dallamaihoz Verseghy utólag írta a szöveget.

Haydn magyar vonatkozásai kapcsán ki kell emelnünk, hogy a nagy klasszikus mester járt nálunk. Budán 1800 március 8.-án a *Teremtés* oratóriumot vezényelte. A legnagyobbak közül négy : Haydn, Mozart, Beethoven és Schubert, közvetlenül ismert bennünket. Haydn hangversenyt vezényelt a budai várban ; Mozart hangversenyezett Pozsonyban ; Beethoven játszott a budai Várszínházban és sok időt töltött Korompán s főként Martonvásáron ; Schubert hónapokig élt Zselizen. Ezeket a nevezetes eseményeket nem volna szabad feldolgozatlanul hagynunk.

Papp Viktor.

IRODALOM.

Kazinczy fogságának naplója.

(Kazinczy Ferenc: *Fogságom naplója*. Sajtó alá rendezte Alszeghy Zsolt. Budapest, 1931. Genius-Lantos kiadás. 130 l.)

Kazinczy Ferenc legérdekesebb életvallomása, fogságának naplója, több, mint száz esztendeje hever kiadatlanul. A múlt század közepén megjelent ugyan egy töredéke, de az egész könyv most lát először napvilágot. Kazinczy viszonyát kora forradalmi mozgalmaihoz sokféleképpen magyarázzák: szenvedését egyforma meghatottsággal olvashatja minden magyar. S e fájdalom könyve most válik igazán közismertté.

Kazinczy hetedfélés éves fogsága romantikus méreteket öltött a köztudatban. Igaz, időnként embertelen a sorsa, de van napsugara is. Mégis csak enyhébb elbírálás alá esett, mint sok más társa; nem tartozott a főbb vádlottak közé. Szelíd magatartása, rendkívüli egyénisége néha még a durvább embereket is lefegyverezte; nem lehetett közönnnyel elmenni mellette. Hozzá tartozói legalább fizikai szükségzeit sokban enyhítették. Lelki világa is szerencsésebb valamennyi fogolytársáénál. Mást is emelhetett ártatlanságának tudata, egy elképzelt szép ügyért való önfeláldozásának érzete: Kazinczynak második természete az átszellemültség. Ő a mártír szerepét juttatta magának; számára a fogság is csak zordonabb változata addigi s azután következő küzdelmes életének. Az igazi szenvedés a léleké — mondja egy ízben; másutt meg tetézi ezt a gondolatot: A szerencsés és lélektelen ember nem érti, mint lehet *öröm* szenvedni. Egyszer háborodik fel igazán, a szegény miatt, hogy még fenyítőházban is kénytelen raboskodni. Míg legtöbb társa az élet örömei után jajgat, őt elszakított kedvesein kívül csak a műélvezet, az alkotás foglalkoztatja. Ha teheti, egész nap ír, fordít, rajzol. Ha megakadályozzák a munkában, a munka lehetőségeiért dolgozik, ezer fufanggal. Valahányszor egyik helyről másikra hurcolják, állandóan éber figyelmét nem kerüli el semmi látnivaló, akár az a rezedá, melyet egy bécsi útja alkalmával Dornbachba kirándulva, illata után kutat fel rejtekéből. Minden kert aromáját magába szívja, minden tájat, népjellemet megfigyel, mintha tanulmányúton volna. Mikor a foglyok, vezetőik jóvoltából,

jó napot szereznek maguknak, ő akkor is kötetlen lexikonát hajtogatja. Ennyi szépérzéke, zsongítószere nincs egyetlen rabtársának sem.

A *Napló* az önuralom, a sorssal való kiengesztelődés apothéosisa. Kazinczy nem zúgolódik; Isten ujját látja megpróbáltatásai-ban. Szinte példát akar mutatni, mennyire megedzódott polgári kötelességérzete, a fejedelem iránti hűsége, hazafisága, vallásossága. Ő, aki annyira kíméletlen tud lenni s maradékainak hagyott kéz-iratos vallomásaiban bátran feltárhatta volna minden rejtett indulatát, még e szólásszabadság birtokában is szilárdan hangoztatja emberi főkötelességeit.

Horváth János épen e folyóiratban mutatott rá, hogy a benyomásait festő Kazinczynál hogyan veti magát közbe lépten-nyomon a maga művészi és érzelmi kultúrájában elfogódott *szép lélek* képzettségével vagy halhatatlansága becsvágyával, mesterkéltté merevítve vagy lágyítva a valót. E vonásai csak kiéleződhettek a *Napló*-ban, hiszen letragikusabb élményeit írta meg benne. A vadregényes téma, a szereplő személyek, a drámai mozzanatok még annyi idő múltán is lázba ejtik képzeletét. Egymást érik a «rezzentő pillanatok», a «szép scénák». Csupa lendület, hév minden mozdulata. Meg van győződve, hogy amit leír, történelem, olvasmány az utókornak, s mivel politikai téma, minden magyarnak szól. Mintha tömegekhez beszélne, ezer szem függne rajta. Mikor elfogatásakor tanusított nyugalalmát festi, mintha az örömmek egy szikráját is megcsillantatná egykori önmaga szemében, ígérkező nagy jeleneteket sejtve. Mintha már régóta tudott volna róla, hogy ennek így kellett történnie. Ütközben tüntet magyar dohnyárával, s úgy viseli a vasat, hogy lássák. Ha tokajival kínálja rabtársait s katonáit, hazája felé fordul, mint a zsidó Jeruzsálemnek, ha imádkozik. Maga szinte úgy lebeg társai fölött, mint a Gondviselés. Vigasztalja, segíti őket, s van, akit öngyilkosságtól ment meg. Még ő félti örét, mikor az magával viszi, megnézni a pesti «felvilágosítást», melyet József főherceg installációja alkalmából rendeztek. Gyáván veszni rút, nyugalomban szép! — efféle felkiáltások gyakoriak a *Napló*-ban. Mikor Munkácsnak tartva, hajójuk kiköt Pozsonynál, térdre esik, megcsókolja újja hegyét, a magyar földre nyomja a csókot s így kiált fel: «Öllelek áldott föld, te bírd hamvainmat egykor!» Anyja levelét, melyet a börtönben kapott, térdre rogyva tartja égnek, mint a misemondó az ostyát. Csupa rendkívüli kép, a valóság eszményített mása; olyan írótól való, aki nemcsak átélője az eseményeknek, hanem figyelője is önmaga viselkedésének. Ez a teátrálítás csak fokozódhatott a régmúlt időkre visszaemlékező

íróban. Az egykori, sebtiben rótt jegyzetekből így lombosodott ki az emlékezés szép fája. Kazinczy boldogan éli ki magát a szavak fokozott ízében, hangsúlyában, s valahányszor önmagáról beszél, kifogyhatatlan a részletek rajzában. Annyi idő után nem mulasztja el megjegyezni, hogy Budán, a nagy pillanatban, lét-nemlét határán, az első vallatáskor, hogyan jelent meg bírái előtt «franciakék mentében és nadrágban, de amelyben a kék szín közé feje is volt tarkásan elegyítve, fehér piquet lajblicskával.» Őszinte Kazinczy? Lelkendezése, finnyás, édeskés hangja, teátrálítása mintha igazibb lenne annál a természetes megnyilvánulásnál, melyet életben, íróasztal mellett oly következetesen stilizált. Ezért érezzük őszintének, még ha nem közvetlen is egyúttal: mert rendkívül közlékeny, s bár szépít vagy rútít, minden lényeges egyéni vonását, hibáit, emberi gyarlóságait is feltárja, ha másként nem, akaratlanul, a közlés vágyának extázisában, s e patakozatos élménykivallásban van valami lenyűgöző, elhitető: ez ő maga. Az eszményítés annyira énjévé vált, hogy talán akkor nem hinnénk neki, ha egyszerűbb nyelven fejezné ki magát: akkor hatna csak igazán modorosnak.

Egy sereg ember nyűzsög a *Napló*ban. Kazinczy végletes temperamentuma sokszor mennyei magasságokig emeli vagy poklokra süllyeszti őket. Szeretete könnyen hevül rajongássá, haragja gyűlöletté, egy-egy hasonlat fókuszában, mely villámként gyúl ki benne. A gonosz Németh Jánost talán senkisem rajzolta annyi megvetéssel, mint ő (*Magyar Pantheon*ában is kannibáli képet fest róla). Verseglyvel szemben az igazságtalanságig kegyetlen. Fogsága után haragudott meg rá, de e harag villámai visszacsapnak a szenvedés idejébe is; nem győzi gúnyolni, lenézni őt, amint gyávan sírdogál, nyivákol, szent énekeket énekelve. Szeretetét is így pazarolja; inkább típust ad, mint egyénit, de mindenkor eleven arcéllal, nagy megjelenítő erővel festi alakjait: őrzöngő, eszelős, elfásult, makacs vagy gyáva elitélteket, nemes vagy állati durvaságú bírakat, katonákat, öröket; jóságos, könnyesszemű nőket, kiknek idegen szívében is kivirult a részvét. Leírásai is nagyon elevenek. S mily borzasztóan igaz képet tud festeni spielbergi börtönéről! Ez fogságának legsötétebb képe. De Kazinczy nem merül el e komor jelenségek festésében. Egészséges humora is bőven buzog, a pajkos tréfától a nyers adomáig. Minden szín- és hangárnyalatot megörökít, hacsak jelezve is, ami rabsága idején érzékeit foglalkoztatta. Talán épen e művéből tetszik ki leginkább, hogy nagy regény- és novellaíró veszett el benne.

Szerkezetileg körülbelül azon a színvonalon van a *Napló*, mint a *Pályám emlékezete* első kidolgozása. Kazinczy minden művén sokat

símított, nagyobb életvallomásait többször átdolgozta. Nem tudott lehiggadni soha, folytonos evolúció az élete. Újabb meg újabb értékeket akart művébe szőni, a rohamosan fejlődő nyelv minden árnyalati szépségét. Így tett volna 1828-ban írt *Naplójával* is, de az idő már nem engedte.

A könyvet a Minta-gimnázium néhány lelkes diákja másolta le az akadémiai kéziratból, s tanárjuk, Alszeghy Zsolt, sajtó alá rendezte, tájékoztatót írt hozzá, jegyzetekkel látta el. A nagy gonddal végzett munkának így kétszeres értéke van; egyik legszebb, legmeghatóbb eseménye a Kazinczy-centenáriumnak. Arra is jó példa, hogy nincsenek olyan mostoha viszonyok, melyek ne kedveznének nagy magyar könyvek feltámasztásának.

Ezt a könyvet minden magyarnak el kellene olvasnia.

Vajthó László.

A történet ritmusa.

Paul Ligeti: *Der Weg aus dem Chaos. Eine Deutung des Weltgeschehens aus dem Rhythmus der Kunstentwicklung.* München. 1931, G. Callwey. 308 lap, 291 képmelléklet és 26 grafikon.

A történet törvényszerűségeinek kérdése állandóan izgatja a modern tudomány embereinek kíváncsiságát. A természet kutatásában hihetetlen sikereket értünk el s nehezen viseljük el, hogy a bennünket legközelebből érdeklő történettel szemben még mindig tehetetlenül állunk. Nem csoda tehát, hogy az utolsó száz év alatt újra meg újra fölmerült a történet egyetemes törvényének, örök formulájának megismerési vágya, annival inkább, mert a mult század valóban a historizmus kora, amikor sokkal jobban áthatotta egész lényünket a történetiség tudata, mint előtte bármikor. Fölfedeztük és tudatosan számolni akartunk azzal, hogy az idő az emberiség s általában az élő lények világában a legfontosabb formáló tényező. Nem mindegy az, hogy valaki őse vagy utód, hogy egy esemény — mondjuk — tíz évvel előbb történik-e vagy később. Hegel filozófiája már ennek a történeti tudatnak az öneszmélete, s utána szükségképen az élet tudományának és a történetnek kellett az érdeklődés előterébe jutnia.

A jelen század a historizmus szellemének leküzdésében fogantatott, de a régi törekvés nem halt meg. Sőt bizonyos mértékig még inkább fellángolt, mert épen azok az események, amelyeknek a mi emberöltőnk vált a hordozójává, szinte követelik tőlünk a történet ritmusának és értelmének kutatását. Hallatlan válságot értünk meg a kultúra minden terén. Érezzük, hogy egy új világ van kialakulóban

a régi romjain. Meredt szemmel és pattanásig feszülő idegekkel nézünk a jövő elébe és próbálunk belepillantani a titokzatos kohóba, melyben sorsunk és utódaink sorsa formálódik. A multból és a jelenből igyekszünk következtetni a jövőre, s ennek a helyzetnek köszönhető, hogy egyszerre megszapordtak azok a kísérletek, amelyek a történet kiszámíthatóságának, legalább nagy vonásokban a jövő megsejthetésének a hitéből táplálkoznak. Az összeomlás tragikus éveiben Spengler keltett e problémák fejtegetéseivel óriási hatást, s egyszerre szinte divatos tudománnyá tette a történetfilozófiát. Legújabbán pedig egy magyar mérnök, Ligeti Pál próbálkozik ezzel a témával. A címben jelzett, nagy szorgalommal, éles ítélőerővel és nem közönséges szerkesztő képességgel írt könyve méltán keltett figyelmet. Érdemes vele kissé közelebbről ismeretséget kötnünk.

Ligeti elmélete először magyar nyelven vált ismeretessé (*Új Pantheon felé*, Budapest, 1926), s mostani német műve ennek a továbbépítése. Az új fogalmazás sokkal érettebb, gazdagabb, mint a régi. Látszik, hogy a szerző éveken át szinte monomániás makacssággal csüggött témáján és a legkülönbébb vonatkozásokban újra meg újra átgondolta azt. Első tekintetre úgy tűnik fel, mintha Ligeti Spenglernek a folytatója, művének egy más szempontból való újraélője volna, azonban a zolvasó rájön, hogy a rokonság inkább csak látszólagos, mint valóságos. A legfőbb különbséget én abban látom köztük, hogy Spengler ízig-vérig a germán organicista világszemléletből nőtt ki, míg Ligeti a világmechanizmus vízióját vetíti rá a történetre, erre a sajátosan szellemi organizmusra is. Látásuknak ebből az alapvető különbözőségéből szinte szükségszerűen következik, hogy Spengler a kultúrák individualitását, egyszerűségét, abszolút lezártágát, s «elkének» minden más kultúrától való idegenségét hirdeti, míg Ligetinnél az egyedek elvesztik jelentőségüket: hordozói lesznek nagy egységeknek és rajtuk keresztül a változás végtelenbe vesző vonala hullámszik át. A történet épen ez a végtelen hullámszása az eseményeknek, világlátásoknak stb., ahol azonban maga a historikum, a mult édes-keveset számít, mert csupán abban lesz döntő tényezővé, hogy a kultúra életének melyik hullámvonalán hoz létre valamely jelenséget. De hogy a mult tovább élne, örökletes módon tovább hatna a jelenben és alakítaná a jövőt, annak nem nagy fontossága van Ligeti szemében. Éppen azért Spengler születést és halált, Ligeti pedig örök és állandó törvényszerűséget lát a történet folyamában. Együttjár ezzel, hogy Spengler, akit nem ereszt el karmai közül az elmúlás víziója, pesszimista, hiszen minden csirában a halálra szánt lényt látta meg szeme, Ligeti ellenben, ki az emelkedés és süllyedés szakain

át a történet kimeríthetetlen folyamát, a régi elmúlása nyomán mindig egy másik újakezdést lát, javíthatatlan optimista. Talán jogosan állíthatnám, hogy Spengler a XIX. század, a historizmus és a biológiai naturalizmus gyermeke, Ligetiben pedig a XVIII. század felvilágosultságának tendenciái jelennek meg újra a színen. Ez a felvilágosultság most a historizmus legyőzésére törekszik, és ezt úgy véli elérhetőnek, ha a konkrét történet egy magasabb, de elvont légkörbe: a törvényszerűség történetfölötti légkörébe emeli. Spenglernek Ligeti azt veti szemére (250. sk.), hogy művében nem tud a mából, a konkrétból kiszabadulni, s ezért elmélete nem annyira igaz, mint korszerű, — neki viszont azt mondhatjuk, hogy egy elvont schema kedvéért általában önkényesen csoportosítja a történet eseményeit.

Ligeti konstrukciója bizonyos szempontból nagy előnyben van Spengler fölött: nem hurcol magával annyi filozófiát, s törvényt szinte Columbus tojásának látszik, olyan egyszerű. Ez az egyszerűség azonban csak látszat, mert ha a törvényt a tények világára akarom ráhelyezni, akkor kiderül, milyen hihetetlen bonyolult hullámrendszerral van dolgom: fő- és mellék hullámok bizarr módon találkoznak, hol metszik egymást, hol meg eltávolodnak egymástól, egyik előrefut, a másik hátramarad... Ember legyen a talpán, aki kiigazodik bennük. Maga a könyv tulajdonképpen nem is egyéb, mint éleselméjű és fáradhatatlan bizonyítási kísérlet arra, hogy az általunk ismert történet valóban e hullámvonalak ritmusa szerint ment végbe. S mint-hogy a jövő is szükségképpen ennek a menete szerint fog alakulni, természetesnek látszik, hogy Ligeti könyve nemcsak a multa nézve igazít el bennünket, hanem nagy vonásokban meg tudja jelölni a várható jövőt is. A szerző tehát minden eddiginél biztosabb módon világhat rá a mai zűrzavarokból kivezető útra. Így lesz a felvilágosultság mechanisztikus világmagyarázatának szelleméhez képest Ligetinél is jóslás a tudományból.

Könyvéhez az indítékot kétségtelenül napjaink borzalmas változásának s lelki zűrzavarának átéléséből vette. A tudományos megoldás útját pedig egy olyan magyar gondolkodótól kapta, akit kora épen a mechanikus világmagyarázat felé való vonzódása miatt nem tudott méltányolni. Ligeti ugyanis elméletének őst Bodnár Zsigmond teoriájában jelöli meg, aki a múlt század végén a történeti jelenségek megértése kedvéért egy ú. n. hullámelméletet konstruált, amelynek az volt a lényege, hogy a történeti korszakokat az idealizmus és a realizmus hullámainak váltakozása hozza létre. Amannak az idején az emberi lélek előtt egységben jelennek meg az igaz, szép és jó értékei,

emebben pedig a régi egység szétbomlását s ez értékek különvalóságának hitét látjuk uralkodni. Ennek megfelelően persze az emberi kultúra egész területén: politikában, irodalomban, művészetben stb. mélyreható változások mennek végbe, mert hiszen mások és mások lesznek az idealista, meg a réalista korok eszményei.

Ligeti lényegében, már t. i. elvi, filozófiai vonatkozásban alig halad túl ezen a Bodnár-féle példán. Ismeretköre azonban szélesebbnek, egyénisége hajlékonyabbnak látszik, de fanatizmusában, amelyel világtörvényének igazságát elfogadtatni próbálja, ráismerni a néhai mester szellemének örökségére. Hiába, hit nélkül tudomány nem lehetséges! A történetfilozófusnak hinnie kell magában is, meg igazságában is, — s ha kell, inkább a tények eddigi ismerete a hibás, de a törvénynek igaznak kell lennie minden körülmények között.

Bodnár az irodalomból kiindulva eszmélt rá törvényére. Ligeti azonban a művészetek felől érkezett el ide. Ez a körülmény bizonyos mértékig könnyűvé teszi dolgát, mert egy szemléletes anyagon igazolhatja állításait, ahol a változás és a korok szelleme igazán szembeszökő. Jellemző, hogy szerzőnk az egyes korokat is művészetükkel azonosítja: architektonikus, plasztikus és festői korokról beszél.

Schemája abban áll, hogy a történetben rendszeren egymásután következik az építészet, a plasztika és a festészet korszaka, sőt ez a hármas ritmus, «érverés», az egyes korokon belül is megfigyelhető. Utánuk rendszeren egy negyedik, elvont és érzelmi jellegű ú. n. zenei korszak következik, amely szinte az elkövetkező új kultúra erőgyűjtésének tekinthető. Szerzőnk ehhez a bűvös schemához és a hármas számhoz annyira ragaszkodik, hogy az emberiség egész történetén keresztül megpróbálja igazolni. Ebben tiszteletreméltó tanultságot és nagy konstruktív képzeletet árul el: az igazi építész ütközik ki belőle. Az európai kultúrát egy nagy hullám utolsó szakának látja, mely az egyiptomi, antik és európai kultúrákra tagozódik. S persze, ezek közül is az egyiptominak építészeti, az antik kultúrának plasztikai és az európainak festői jellege van. Sőt az egész emberiség történetében is a már elmúlt vadász-, a múltófelben lévő földműves- és a jövőben kialakuló gépkultúrák rendjét pillantja meg. Mindezeket megkapó módon igyekszik jellemezni s boszorkányos ügyességű konstrukcióval szinte szédületbe ejti az olvasót.

Az említett művészeti kifejezések azonban csupán nyilvánulásai Ligeti szemében egy sokkal mélyebb lelkeségnek, s könyvének az igazi értéke és maradandó oldala az egyes korok és kultúrák mozgó szellemének rajzában rejlik.

Az építészet emberét olyannak látja, aki elfordul a természet-

től, a rendnek, az elvont formáknak a szerelmese. Nem az időbeli, az elmúló, hanem az örökkévalóság érdekli és ennek óhajt szolgálni. Nagy kollektív egységek, tárgyas rend, — törvény, megkötöttség — tervszerűség jellemzik kultúráját. Vele szemben a festői korszak embere a természetben szeret elmerülni, utánozza ennek a tárgyait és formáit, egyéniesség, szabadság, véletlen uralkodnak rajta. Az impresszionizmus ennek a kornak a végét jelenti, mert benne már teljesen feloldódnak a tárgyak, semmi sem szilárd és állandó jellegű többé. A két korszak emberének összetétele s ezért mintegy átmenet köztük a plasztika embere, akinek kultúrájában a két szélsőség ki-egyensúlyozottan, kellő határok közé szorítva szemlélhető.

Ligeti könyvének nagyon érdekes részei azok, amelyekben meggyőzően mutat rá, hogyan szerepelnek pl. ú. n. modern impresszionista, barokk stb. tendenciák az antik, az egyiptomi stb. kultúrákban. Szóval, semmi sem új a nap alatt: Hérakleitosnak van igaza, — minden változik, de e változásban egyetlen nagy törvény: az örök visszatérés uralkodik. Igaz-e ez?

Magam is hiszek az emberi élet és a történet állandó jellegű vonásaiban s az örökké új és mindig más tények mögött felfedezni vélem az örök embert. S azt tartom, hogy Ligeti könyvének a magva helyes és használható igazságot tartalmaz, de az emberi kultúra «törvényét» nem tartom schematizálhatónak s oly, szinte pontosan évekhez köthető hullámokban kifejezhetőnek, mint ezt Ligeti teszi. Az emberi lélek ugyanis valóban ellentétekből épül fel, s az alapellentétet már régebben az önátadás és az önállítás ösztönének neveztem. Az ember egész életén ez a két tényező uralkodik, s nyilvánulásuk maga az emberi kultúra s annak kialakulása: a történet is. Az önátadás nagyjában azokat a jellemvonásokat rejtí magában, amelyeket Ligeti az építészet emberével hoz kapcsolatba, míg az önállítás az általa festőinek nevezett kor emberével azonos. Ez a két tendencia állandóan küzd az érvényesülésért, s így természetesen egy harmadik fázis: az összhang, az egyensúly formája is lehetséges köztük. S csakugyan vannak a történetnek is összhangjai és összhangtalanságai egyaránt. Amiben azonban Ligeti, s vele mindazok tévednek, akik a történetben ilyen ritmikus schemákat látnak, — mint pl. Comte is a maga vallási, metafizikai és pozitív korszakaival — az főleg ott rejlik, hogy ezek együtt és egyszerre élő tendenciákat az időben egymás után helyeznek el. Ezért van aztán, hogy pl. Ligeti építész korszakaiban is könnyű a történésznek festői és szobrászi tendenciákat felfedezni, s megfordítva. A tények ilyenén konstrukciója más konstrukciót is eltűr, s ezért

mindeniknek az ellenkezője is lehetséges. A világ és a történet sokkal gazdagabb és többértékű, semhogy ilyen sovány schemákkal kimeríthető volna.

A történelmet folyton újra írják az egyes tudósok, a pártok, a társadalmi osztályok és a nemzetek, mert mindegyik azokat a mozzanatokat látja meg és tartja fontosaknak a múltban, amelyek az ő lelkével rokonok. Sokféle történeti konstrukció lehetséges ennél fogva, mert egyikben sincs benne az egész múlt minden vonásával egyetemben. Lígati is így konstruált számunkra egy bízó optimista, a rendért, az emberfeletti tárgyas formákért rajongó lélekkel egy új áttekintést az emberiség történetéről. A szerző őszintén és becsületesen keresi az utat kifelé a mai zűrzavarból, ez az érdeme és ez a könyv is. De a jelen mindig zavaros, s ebből rendet konstruálni akár előre, akár hátrafelé, az emberi elmének mindig lehetséges. Az igazi történetet azonban nem az ember írja, hanem az, aki az idők felett állva a maga akaratát vési bele az események gránitsziklijába.

Nagy József.

Móricz Zsigmond diákregegye.

Móricz Zsigmond: *Forr a bor*. Budapest, Athenaeum, 1931. 8-r., 287 l.

Szerencsése Móricz Zsigmondnak, hogy új regényéről, a *Forr a bor*ról, nem Plutarchos ír kritikát. A görög történetíró ugyanis szeretett hőseiben apró, külsőnek látszó vonásokat megragadni s belőlük mélyreható következtetéseket levonni jellemükre. Ezúttal bizonyára kipécézte volna a regényírónak azt a gondatlanságát, hogy hőseit hol Misinek, hol Lacinak nevezi, a nagybátyját meg rendszerint Gézának, de néha Pálnak, s hogy tollán a gumiarabikumos üveg másnapra átalakul radírgumis üveggé. Csekélységek — mondhatná a szerző. Valóban azok, de vajjon ezek az apró pongyolaságok nem annak az áruló jelei-e, — így hangzanék Plutarchos válasza — hogy az író nem vette komolyan művészetét, írt, amint tollára siklott a gondolat, s nem becsülte tárgyát annyira, hogy belevigye egész szellemi energiáját. Pedig az reászolgált volna!

A *Forr a bor* nem igazi regény, hanem felerészben lelki kép, egy nyolcadik osztályos gimnazista érzelmi életének rajza, felerészben diákcínyek sorozata. Még a picaro-regényhez kerül legközelebb, de annál is gyöngébb gerincű. Még kevésbé történeti regény, mint a szerző az elbeszélés folyamán nevezi — nyilván azért, mert cselekvénye a közelmúltban, a XIX. század kilencvenes éveiben játszódik. Az okvetés téves. Nem a cselekvény kora dönti el a

regény műfajait, hanem hogy honnan merít az író: élményeiből-e vagy idegen forrásból — Móricz Zsigmond meg itt a maga diák- emlékeit értékesíti. Ez persze egy szemernyit sem von le a munka érdeméből; költői alkotás értéke független a műfajától.

Móricz Zsigmond szemelláthatólag kettős célt tűzött regénye elé: a kis Misi lelki képén kívül be akarta mutatni az erőfélben lévő diákság életét. Regényének címe az utóbbira utal, nyilván ezt az elemét tartotta fontosabbnak. Újabb tévedés. Ami a *Forr a borban* komoly törekvés eredménye, — nem valami sok! — az a kis hős személyéhez kapcsolódik. Maga a fiú valóban érdekes egyéniség: különös, és mégsem szertelen, szürkének látszik, és mégis sokszínű. Esze nincs több, mint egy átlag-ifjúnak, sőt van benne némi naívság és élıhetetlenség is, de kedélye mély, lelke tele van ideákkal s azok irányítják gondolatfolyamatait. Mintha a legnagyobb debreceni diákról, Arany Jánosról akarta volna mintázni a szerző, még művészi vágyai is vannak, mint Aranyak voltak, de Aranyak értelme is igen fejlett volt. Diáktársai kisszerű és egészen gyakorlati életfölfogásába nem tud és nem is akar a kis Nyilas Misi belesimulni, s a szelíd fiúnak a vad nyolcadik osztályosok között annál nehezebb a helyzete, mert nagybátyja, aki egyúttal gyámola is, az intézet igazgatója. Hogyan reagál a kis Misi az őt környező kissugarú világ apróilletéseire; hogyan segíti keresztül jóérzéke, becsületessége az útjába kerülő nehézségeken, a nélkül, hogy megtagadná igaz valóját vagy árulója lenne a diákösszetartásnak: ez a regény értékes magja. Kifejtését Móricz Zsigmond komolyan vette s föladatának ezt a felét iparkodott becsületesen megoldani. Törekvése mégis csak félsikert aratott. Biztos psychognosissal dolgozik, — egyetlenegyszer fog csak hamis hangot — hősének minden gondolatát, minden érzéshullámát külön-külön igaznak érezzük, s mögöttük ott sejtjük egy élő ember lelkének lüktetését — de a kis Misi lelkének darabjai sehogysem akarnak egységes képpé rendeződni. Nem lesz belőle egy második kis Arany János, — hol marad az ő tökéletlen szellemvilága Aranyé mögött! — de még épkézláb ember sem. Koravén ifjú, szomorú lélek; rajza egyébként is részletesebb a kelletténél, s az egymásra halmozott vonások nyomán az összkép mesterkéltté rajzolódik. Hiába van egyes lelki megmozdulásaiban külön-külön életvalóság, az egész alak papirosízű. Így is e gyermekifjú alakja a regény egyetlen érdeme, s az annál rokonszenvesebb, mert szeretetben fogant, elárad rajta az író szívének melege.

A kis Misit körülölelő szeretetből még nagybátyjának is jut —

sajnos, ennek az alakjának nem tud a szerző szerepet adni a cselekvényben, még öccse lelki fejlődésében sem. Az igazgató-nagybácsi alakja csak imbolyog a regényben; mindig ígér valamit, és sohasem ad semmit. Az utolsó pillanatban azután elbuktatja a szerző: az addig derék ember ok nélkül csalásra vetemedik. A többi szereplővel szemben ridegen áll az író, még a diákokkal is. Pedig menynyire elkelne egy kis szívjóság az ifjak rajzában! Az volna az egyetlen, ami megmenthetné a regénynek másik elemét, a diákság életének rajzát.

A kis diák lelki képe mögött ugyanis a regény címe alapján egy nagyszabású életképet várunk, a diáklélek forrongását az utolsó iskolaéven át és megtszítulását az iskolában s az iskolán kívül történetek során: amint a leszüretelt szőlő leve ősztől tavaszig nemes borra forr, úgy nemesedik ez alatt az idő alatt érett ifjúvá a nyolcadikos diákság. E komoly művészi munka helyett mit kapunk? Diáktréfákat! Hol könnyen csattanó, hol erőszakolt és elnyújtott diákos csínyek mozaikja ez az életkép, s az apró történetekben nincs sem szellem, sem fantázia. Sablonos diáktréfák, megteremnek effélék minden diáktársaságban; élőszóval, poharazás közben előadva megkacagtatják azokat, akik ismerik a szereplőiket, de megfosztva a személyi vonatkozások kedvemelő hatásától, elvesztik érdekességüket. Hiszen ezeknél a csínyeknél mi magunk is sokkal ügyesebben és ötletesebben tréfáltuk meg tanárainkat! A művészet levegőjét meg épen nem bírják meg. Van közöttük sok durva, sőt kegyetlen is, s ez nem illik sem a regény céljához, sem a diáklélekhez.

Az írónak azonban volt egy harmadik, nem is rejtett célja: az életképet korképpé akarta mélyíteni. A 90-es évek diákéletének rajzába súlyos támadást rejt a letűnt 'régi Magyarország' társadalma s vezetősége ellen. Ostorozza őket, hogy rideg önzésükben nem törődtek az ifjúsággal, nevelés helyett céljuk a büntetés, a nemzet szellemének béklyóba verése: ebben a légkörben a nemzet pompás virága nem érik nemes gyümölcsé, sőt az utolsó negyedszázad nemzeti bajainak is épen ez a nevelés volt az oka. (A világháborúnak, a forradalmaknak, a gazdasági leromlásnak?) Van-e valami igaz Móricz Zsigmond odavetett vádjában, nem érdemes kutatni, az azonban bizonyos, hogy ha az ő diákjainak típus-jellegük volt, akkor ez az ifjúság nem szolgált rá a támogatásra. Léha, éretlen, üresfejű és durvalelkű ifjak, utolsó iskolai évükben egyetlen törekvésük, hogy csalással megússzák az érettségit; még ki sem nőttek a gyermekkorból, máris az érzékiség rabjai, — még a kis Misi is megkísérli megrontani leány-tanítványát, s a

siker nem rajta múlik — egy másik gyermek-pár meg egy sírdombot használ találkahelyül! Nincs ezeken a diákokon egyetlen kedves, rokonszenves vonás, semmi a fiatalság varázsából. S a tanárok? Akárcsak diákjaik: ostobák és durvák, léhák és szemérmetlenek, még ridegek is. Milyen társaság! Szerencsére senkit sem tévesztenek meg. Jól ismerjük ezeket a figurákat, de nem az életből, hanem a *régi* élclapokból. Onnan nyírta ki őket valamikor Móricz Zsigmond, s megmártva őket gyűlöletében, riktókká torzította már korábban — most csak újra beemelte klisé-raktárából a *Forr a borba*.

A gyűlölet rossz tanácsadó. Szív nélkül lehet vádakát szórni a társadalomra, torzító tükörben bemutatni a kisváros világát, műveletleneknek és tudatlanoknak rajzolva a tanárokat, dorbézolóknak a vidéki úri osztályt, de az életet a maga igazi valóságában ábrázolni nem.

A regény ízléstelenségeiről és a szükség nélkül belegyömöszölt erotikájáról nem szólok; ezekről, úgy látszik, Móricz Zsigmond nem akar leszokni.

r. r.

A magyar-horvát unió keletkezése.

Deér József: *A magyar-horvát államközösség kezdetei*. A Jancsó Benedek-Társaság kiadványai 2. Budapest, 1931. 42 l. 4-r.

A legifjabb történetírói nemzedéknek egyik képzett és éles ítéletű tagja arra vállalkozott, hogy a magyar-horvát unió keletkezésének annyit vitatott problémáját tudományos alapon új vizsgálat és értékelés tárgyává tegye. Öszinte örömmel állapítjuk meg, hogy Deér József kísérlete a kérdést merőben új felfogással megoldotta. Fejtegetései itt-ott kiegészítésre és helyreigazításra szorulnak, de a maga egészében a magyar-horvát unió keletkezésének kérdését e tanulmány után tudományosan elintézettnak tekinthetjük.

Deér először Szent László 1091.-i horvát hadjáratának természetével foglalkozik. Kern Frigyesre támaszkodva rámutat, hogy a keleti és a nyugati császárságnak a X. század végétől fogva erősen érezhető kétoldali nyomása alatt a keleteurópai dinasztiák összeházasodás útján egy nagy familiáris egységbe olvadnak. Az egymást testvéreknek tekintő uralkodók belviszályok esetén egymás segítségére sietnek. A német és a bizánci expedíciókat, nem számítva ez országok valamennyi háborúja dinasztikus jellegű. A hódítás e kor szemléletében céltalan, irreális dolog, a kölcsönös dinasztikus támogatás a realitás, ami ez államok magánjogi felépítésében leli magyarázatát.

A belviszályok állandó forrása, hogy a XI. század közepéig sehol e területen az örökösödés nincs szilárdan megállapítva. A keleteurópai dinasztiaiák familiáris egységébe a Trpimir-ház csak a XI. század végén kapcsolódik bele. Deér ezen állítása nem fedi egészen a valóságot. Ha Szent Imre házasságát, mint feltevést, figyelmen kívül hagyjuk is, Orseolo révén a magyar és a horvát királyok már rokonok voltak. Szent László testvérének, Jelena királynénak, Zvonimir király özvegyének, sietett segítségére. A hadjárat csak részleges sikert hozott. A familiáris beavatkozásoknak azonban egyik jellemző vonása, hogy nem törekszenek a viszonyok végleges rendezésére, hanem megelégszenek a szenvedett sérelem megtorlásával. A Képes Krónika külön védelmébe veszi Szent Lászlót, hogy hadjáratára nem a «cupiditas» sarkalta. Szent Lászlónak a montecassinói apáthoz intézett levelét, mely szerint a király a hadjárat megindításakor számolt Horvátország birtokbavételének eshetőségével, Deér úgy magyarázza, hogy Horvátország dinasztikus viszonyai lényegesen elütöttek a többi országokétól. Szent László másutt népes uralkodó családok sarjai közt tett igazságot, itt a dinasztikus szolidaritás érzése férfitársak hiányában nővére érdekeinek védelméhez kapcsolódott, ami saját uralmán keresztül lett volna megvalósítható. A Képes Krónika is kiemeli, hogy «királyi jogon őt illette meg az örökség». Itt nincs sem hódításról, sem önkéntes csatlakozásról szó, mert ezek a fogalmak a XI. századi Keleteurópa politikai életformáinak magyarázatánál értelmetlenek és használhatatlanok. A nehézséget, melyet e magyarázattal szemben Álmos herceg szlavóniai «királysága» és a zágrábi püspökség alapítása okoznak, Deér azzal küszöböli ki, hogy felteszi e területeknek Szt. László hadjárata előtt történt magyar birtoklását. E feltevést Felicián esztergomi érsek 1134.-i ítéletlevelének archontológiájával teszi valószínűvé. Rámutat, hogy 1066 után e terület horvát birtoklását illetőleg nincs bizonyíték. Kiemeli, hogy Szent László 1091-ben Szlavónián ellenállás nélkül hatolt keresztül. Fegyveres összeütközésre csak a Gvozdnál került sor. Ott, ahol a középkori Croatia kezdődött.

A tanulmány második része a pacta conventa és Kálmán király tengerfehérvári (Biograd na moru) koronáztatása kérdésével foglalkozik. Kálmán királyt cselekedeteiben nem irányítja kizárólag a regalis justitia, mint elődét; a horvát beavatkozást, saját vérségi jogának érvényesítését, többi familiáris kötelezettségei elé helyezte. Kálmán király nagy ügyességgel készítette elő Horvátország végleges megszerzését. A bitorló Péter horvát királyt leverte, normann királyleányt vett feleségül, hogy Bizancot a normannokkal tartsa sakkban,

ideiglenesen megnyugodott abban, hogy Velence a dalmát városokat megszállja, azután Piroskát, Szent László leányát, Komnen Jánoshoz adja, hogy Bizáncot leszerelje. Ezek után a dalmát városok megszerzése szinte akadálytalanul ment végbe.

A koronázást a zárai Mária-kolostor alapítólevele említi. Deér ezt az oklevelet szemben az egész magyar diplomatikai irodalommal hitelesnek tartja. Ez azonban számára nem alapvető kérdés, mint az eddigi magyar és horvát tudósok számára. Az a jelentőség és tartalom, melyet eddig a koronázásnak tulajdonítottak, későbbi állapotok visszavetítése a XII. század elejére. Ismét Kernre támaszkodva kifejti, hogy az uralkodó nemzetségből való származás és az alattvalók választásában kifejeződő hozzájárulásán kívül a középkor a jogos trónfoglalásnak még egy módját ismerte: azt, mely az egyház segítségével ment végbe. Az egyház kiváltsága a világi hatalom képviselőjének Isten által rendelt felsőbbbségként való elismerése. Az egyház jóindulata zavarok esetén azon alkalmas személyiség felé fordult, aki az isteni törvény megtartását és megtartatását leginkább biztosította. Az ilyen pretendenst támogatta a legitimitás és a választás hiányának ellenére is. Az alkalmasnak ítélt jelölt királlyá koronázása kétes trónigény esetén az egyház legitimizáló ténykedése. A koronázás tehát nem az alattvalóknak, hanem az uralkodónak állott érdekében. Horvátországban az egyháznak kezdettől fogva több beleszólása volt a királykérdésbe, mint másutt, lévén Róma és Bizánc küzdelmében ez az ország Róma végvára. Deér erre nézve több példát említ. A példák számát a királyságelőtti korból is lehetne szaporítani (pl. Branimir). Azt is ki lehetett volna emelni, hogy a spalatói érsekség, mely alá 925 óta a horvát egyház tartozott, egészen IV. Krešimirig a királyi hatalomtól független volt. Krešimir utóda — a bitorló Slavac egyéves uralma után — Zvonimir lett, aki nem származva a nemzeti dinasztíából, VII. Gergely jóvoltából lett királlyá. Kálmán király helyzete nagyon hasonlított Zvonimiréhez. Az ő esetében adva volt a középkori királyavatás és koronázás legfontosabb kelléke: az uralkodó és az egyház érdekközössége. A koronázás tehát megtörtént, de ez a koronázás nem szentesített közjogot, nem teremtett perszonáluniót, mert ezek a kora középkori állam életében ismeretlen fogalmak. A patrimoniális állam funkcióit az uralkodó azon erőforrások útján látja el, melyekhez az alattvalók magánjogi természetű kötelezettségei révén jut. A rex és a regnum funkciói elválaszthatatlan egységbe olvadnak össze.

A pacta conventáról megállapítja, hogy eseménytörténeti keretük kihívja a kritikát. Kálmán király 1102-ben nem indulhatott

Croatia meghódítására, mert ez már 1097-ben megtörtént. Nem találkozhatott a Drávánál a horvát seregekkel, mert Szlavónia már magyar birtok volt. Egyezkedésre nem volt szükség, hiszen a király 1097-ben fegyverrel foglalta el Croatiát. A pactum bevezető közjogi része tehát nem lehet hiteles. A további rész, mely a horvát nemzetségek magánjogi helyzetét szabályozza, tartalmilag hitelesnek minősítendő. A pactum e korban nem jelent mást, mint az uralkodó és az alattvalók közt fennálló jogviszonyt, melynek eredetét a spekulatív szemlélet különös szeretettel valami ősi szerződésre vezeti vissza. A középkori jogszemlélet e racionalizáló hajlamának egyik jellegzetes terméke spalatói Tamás főesperes ú. n. memorialeja, mely e szerint nem hamisítvány, de még kevésbé eseménytörténetileg vagy közjogilag felhasználható forrás.

Deér lebilincselően érdekes fejtegetései halomra döntik a magyar és horvát közjogi iskola valamennyi tételét. Egy század magyar-horvát veszekedései lomtárba kerülnek. Legfeljebb mint a tudományos tévelygések klasszikus okmányai lehetnek a jövőben érdekesekek. Különös elégtételemmül szolgál Deér e tanulmánya. Nem tudományos meggyőződésből, hanem ösztönszerű megérzéssel követeltem szóban és írásban az unió keletkezése kérdésének depolitizálását, tiltakoztam az ellen, hogy a XII. század elején lejátszódott események magyarázatába modern közjogi fogalmakat csempésszenek be. Ez persze csak negatívum volt. A pozitívum tisztára Deér szellemi tulajdona. Az ábrándokat fényes készségével és bátor kritikájával tudományos valósággá tette.

Bajza József.

Hibaigazítás. A Budapesti Szemle mult havi füzetének 20. lapján alul a 9. sorban «alkotmányos eljárás» helyett «alkotmány-eljátszás» olvasandó.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

GOETHE ÉLETE ÉS ÉLETE MŰVE.

— Elnöki megnyitó-beszéd az Akadémia 1932 május 8.-i ünnepi közülésén. —

Tisztelt ünneplő gyülekezet!

Akadémiánk ebben az évben oly évfordulót is ünnepel, mely a mi saját nemzetünk szellemi életének emlékezetes napja. Ez az Arany János halálának ötvenedik évfordulója, melyről mai közülésünk tárgysorának két pontja is megemlékszik. Miután ez az évnap az őszi időre, nevezetesen október 22.-ére esik, annak további megünneplését egyik őszi összes ülésünkre tartjuk fenn s mai ünnepélyes közülésünk elnöki megnyitóját — nagygyűlésünk beleegyezésével — a Goethe, tulajdonképen már március 22.-én letelt halálozási centenáriumának szentelem, amelyről való megemlékezésben az egész művelt világgal együtt mi is résztvenni kívánunk.

A megemlékezésnek ezt az általánosságát a Goethe irodalmi jelentőségének egyetemessége magyarázza meg. Ő szinte megtestesülése a világirodalom fogalmának, mert hatása valóban az egész világra kiterjedt és kiterjed és annak csak egyik jelképes magyarázata az a tény, hogy legfőbb művének, a *Faust*nak legszebb megzenésítését a németekkel annyi harcot vívott francia nemzet egy kiváló zeneköltőjétől bírjuk.

Az, amit Goethe alkotott és amit róla írtak, egy egész irodalommal felér; elnöki szózatomban szűk keretében én ennek az annyiszor megmunkált s még mindig termő mezőnek csak bizonyos, körülhatárolt jelenségeit vonhatom vizsgálat alá. Vizsgálni akarom Goethe életének és élete művének viszonyát, mely a világ irodalomtörténetében szinte páratlanul áll.

A németek költőkirályának egyik legközelebbi és leg-

bizalmasabb fiatalkori ismerőse, az író és tudós Joh. Heinr. Merck azt írta Goethéről, hogy amit ő átél, az szebb, mint amit leír. Ezt a mondást vitásnak tekinthetjük annál inkább, mert a költő ezt a barátját is messze túlélte, mint oly sokat, s így annak is, amit átélt, annak is, amit leírt, a képe utóbb még sokszor változott.

De egy bizonyos, hogy a világirodalomban nem találunk író, ki a maga életének és irodalmi munkásságának viszonyát oly teljesen föltárta volna az utókor előtt, mint Goethe. Az ő hosszú és gazdag életét ő maga annyira ismertté tette előttünk, hogy annak vonatkozásai írott műveihez szinte semmi homályt és kételyt nem hagynak fenn és napnál világosabban tűnik elénk az egyik és a másik, az élet és annak eredménye, mint egy nagyszerű egység, utólérhetetlen példa és megbecsülhetetlen tanulság.

Igaz, hogy csak mi, az immár egy évszázaddal eltávolodott utókor látjuk ezt az egységet a maga teljességében magunk előtt. A Goethe életében és a halálát követő időben ismerték a *Wahrheit und Dichtung* cím alatt megírt kedves és bájos ifjúkori megemlékezéseit, olaszországi és svájci útleírásait, némely más életrajzi adalékot, ismerték vagy legalább sejtették a vonatkozásokat regényalakjainak és a költőnek magának élményei között, de ennél többet nem. Csak mióta a Goethe halála után napvilágra került tizenháromkötetes naplója, aggkori bizalmasának, Eckermannnak vele folytatott és híven megörökített beszélgetései s a költő óriási terjedelmű levelezése mindenkinek hozzáférhetővé lett: csak most tekinthetjük át és érthetjük meg egészen azt, amit Goethe átélt és amit abból leírt vagy följegyzett.

Kétségtelen, hogy Goethe teljesen átérezte azt a felelősséget, amely őt egyénisége és élete rendkívüliségének tudatában az utókorral szemben terhelte, midőn majdnem mindent, ami életével és munkásságával összefüggött, megörökített. Ő ezzel az emberiségnek valóban oly nagy szolgálatot tett, hogy egészen fölösleges és meddő igyekezet volna ebben az eljárásában az önzés és egyéni hiúság indítékait keresni.

Eljárásának teljes céltudatosságára vall, hogy naplóját abban az időpontban kezdte írni: 1775 nyarán, amikor a *Wahrheit und Dichtung*ban megörökített ifjúkor határához ért, tehát huszonhat éves korában, mondhatjuk a «Lily»-korszakban s Weimarba költözése és a hercegi barátság kezdete előtt.

A napló olvasójának, kivált eleinte, sok csalódást hoz; rendkívül szűkszavú, gyakran érthetetlen jelzésekre szorítkozik, vannak benne több évre terjedő hézagok, s a személyeket, akikről szól, eleinte csak — a kiadó által megfejtett — csillagászati jelekkel jelöli meg. Szigorúan tartózkodik nemcsak minden érzelgéstől és elmélkedéstől, hanem minden jellemzéstől és véleménynyilvánítástól is.

Néhány évvel odább az olaszországi utazás beszédesebbé teszi a naplóíró; itt aztán sok olyat találunk, amit a költő szó szerint átvesz az *Italienische Reise*be. Majd általában terjedelmesebbé, részletesebbé s egyúttal rendszerebbé lesz a napló s irodalomtörténeti szempontból megbecsülhetetlen módon ad számot nemcsak a költő irodalmi munkásságának napról-napra való folyásáról, hanem még olvasmányairól is.

Azonban mindvégig, a naplóba foglalt egész ötvenhét éven át — az utolsó bejegyzés csak négy nappal előzi meg a Goethe halálát — feltűnő marad bizonyos, a költő életfolyására bizonyára nagy hatással volt közeli és távoli események teljes mellőzése.

A napló egy szóval sem említi — például — a nagy francia forradalmat; a júliusi forradalomról — mely a költő utolsó éveibe esett — röviden megemlékezik, de nyilvánvaló, hogy íróját jobban érdekelték a francia akadémia természet-tudományi vitái, mint a Bourbonok elűzetése és az Orleansok trónfoglalása. Goethe híres fogadtatását Napoleon császár által így említi: «nachher beim Kaiser». Németország felszabadulására a francia iga alól csak egy «győzelmi hír» emlékeztet; Napoleon halálát se jegyzi föl, a Lord Byronét csak épen említi, sőt nagyherceg-barátjának elhúnytáról is Goethe már csak akkor emlékezik meg, amikor hagyatékáról van szó. Barátainak, Schillernek — kit mindig Hofrat von

Schillernek nevez — halála nem fordul elő a naplóban, Wielandnak is csak temetése. Sőt mi több : egyetlen nővérének, Kornéliának, — kit pedig szeretett — atyjának, anyjának halála tényét sem jegyzi föl a napló, Goethe fiának, Augustnak születését s házasságát sem.

Egészen sajátságos módon kezeli a napló a Goethe feleségét, Christiane Vulpiust. Amikor először találkozunk «*Demoiselle Vulpis*»-nak mint természettudományi tanulmányaiban segítő társának s némileg házvezetőjének a nevével, akkor köztük már több évi szerelmi viszony áll fenn. Egybekelését, mely tulajdonképpen akkor már 17 éves fiának törvényesítését jelentette, oly burkoltan említi, mintha szégyelné ; csak később kezd felesége e minősége világos megjelölésével szerepelni a naplóban. Annál meglepőbb, hogy mikor a nő 28 éves szerelmi viszony és 10 éves házasság után meghal, a száraz, szűkszavú napló mintha könnyeket hullatna : «*Leere und Todtenstille in und ausser mir*», írja 1816 június 6.-án Goethe.

Fia iránti nagy szeretetének — melyet ennek nejeire és gyermekeire is átvisz — számos jelével találkozunk. Kicsi korában fürösztli, kocsiztatja, mulat vele ; később bizalmába avatja, fontos dolgokat beszél meg vele s öröme telik a szerepben, melyet a fiatal kamarás az udvarnál visz. De hogy mennyire tudott Goethe zsarnokoskodni önmagán, azt ismét naplója tanúsítja, melybe egyszerűen a napi események sorában jegyzi föl akkor már 41 éves egyetlen fiának Rómában bekövetkezett váratlan halálát s már másnap úgy folytatja foglalkozásait, mintha semmi változás sem történt volna . . .

Az öreg Goethe különösen gyöngéd unokái iránt ; újbéli ruháikban és jelmezökben be kell mutatkozniok nála, dominót játszik velök, türelemmel hallgatja meg a kis Wolf színházi kritikáit. Egyszer még mintegy mentegetődik önmaga előtt naplójában, hogy a születésnap ebéden csak épen «nyájas» tudott lenni velök, mert egy természettudományi probléma nagyon elfoglalta.

A nagy gond, melyet teste edzésére és gyakorlására fiatal korában fordított, megtermette gyümölcsét abban, hogy

ez a test nyolcvanhárom éven át szolgálta töretlenül, fáradatlanul tulajdonosa vas akaratát és mindig alkotó szellemét.

Kevésbbé szembeötlő a haszon, melyet a költő hivatása szempontjából fiatalabb korában szintén nagy szorgalommal folytatott rajzbeli, festési, sőt mintázási tanulmányaiból és gyakorlataiból merített. Az a fölötti kétely, hogy az írói vagy a művészi pályára szánja-e magát, nem tarthatott soká; de elismerendő, hogy ízlésének kiművelése s a művészet megismerése és a műbírálat szempontjából ezek az inkább műkedvelői jellegű időtöltések sem voltak meddők.

A Goethe élete művére nézve naplója a vasszorgalomnak s foglalkozásbeli rendszerességnek tanubizonysága. Az a felfogás, mintha a lángész szükségkép a rendszertelenségben, szertelenségben és rögtönzésekben nyilvánulna meg, csattanós cáfolatát találja a Goethe életében, aki rendszerességben és szorgalomban egészen a pedantériáig elment. Kivált élete második, hosszabb részében, a weimari korszakban minden tervszerűen megy s bámuljuk fáradhatatlanságát, mellyel még művei letisztázására is ügyet és időt tudott fordítani. De nála ez az élet hitvallásának felelt meg, amelyet különösen naplója fejez ki. Nem képzelhet valami nyomorultabbat, mint a kényelmes tétlenségnek élő embert, akire nézve az élet legszebb adománya: «a munka, valódi útálat tárgya».

Már 18 éves korában azt írta nővérének, Kornéliának, hogy benső meggyőződése szerint benne vannak tulajdonok, melyek arra képesítik, hogy költővé válják, s szorgalom által idővel azzá is fog válni. Benne a szünetlen tevékenység ösztöne összefüggött a jelen és a jövő életről vallott hitével. Eckermannal folytatott beszélgetésében aggkorában tette azt a nevezetes vallomást, hogy ha ő élete végeig szünetlenül tevékeny, a természet köteles neki az élet más formáját nyújtani, ha a jelenlegi szellemét tovább fenn nem tarthatja.

És valóban szokatlanul, céltudatosan tevékeny volt életének majdnem utolsó percéig. Még 1831 nyarán munkájában főcél tüz maga elé s néhány nappal később bizonyos

megelégedéssel állapítja meg naplójában annak teljesítését ; még egy héttel halála előtt a szokott módon folytatja munkáját. Ez az aggkori önelégültség mennyire hasonló a halni induló Faust sietségehez, mellyel utolsó vállalkozása, a nagy lecsapoló és termékenyítő munka befejezését sietteti, hogy elmondhassa végpercében :

«Es kann die Spur von meinen Erdetagen Nicht in Aennen untergehn — Im Vorgefühl von solchem hohen Glück Geniess ich jetzt den höchsten Augenblick!» . . .

Csak ez a fanatikus munkaösztön végeztethette el vele életének azt az egész művét, amelyre ma bámulattal tekint az egész világ.

Azonban Goethe nemcsak munkateljesítménye által bizonyult életművésznek. Az volt azért is, mert életét élményekben oly végtelenül gazdaggá tudta tenni. Nem tudott volna annyit írni, ha annyit nem élt volna. Roppant munkássága nem akadályozta őt az élet élvezetében. Csak aki úgy élt, mint ő, volt képes magának a világnézetnek azt a fenséges derűjét megszerezni, mely miatt őt a régi görögökhöz hasonlítják, az olympusznak nevével ruházzák fel ; egészséges és erőteljes realizmusa a valóságot költészetté tudta emelni ; mert szeretve nézte a világot, megtalálta ideálját a valóságban.

Csak élete legvégén látjuk őt már nagyon elhagyatottnak. Barátait, szerelmeit túlélte, kedvteléseinek nagy részéről le kellett mondania, csak leghűbb kísérője, a munka kíséri el mindvégig. A weimari Goethe-ház közismert vendégszerető asztalánál gyérülnek a vendégek. az utolsó karácsonyestét egyedül tölti, mert maga kívánta, hogy családja vidámabb környezetben ünnepelje azt . . .

Zerstoben ist das freundliche Gedränge,
Verklungen ach, der erste Wiederklang . . .

A csend, mely környezi, már átpillantást enged neki azon az utolsó határon, melyről talán még nem is tudja, hogy már oly közel van . . .

Úgy érzem, hogy a Goethe élete és élete műve szempontjából szólnom kell még szerelmeiről is, melyekből naplója

nem tár fel semmit ; azokról csak levelei és — képletekben — művei beszélnek.

Azok között a dolgok között, amelyekért a nagy embert koronként megrótták, nagy szerepet visznek épen szerelmei. Emlegetik csapodárságát, a könnyedséget, amellyel szerelmi viszonyait megkötötte és azután felbontotta, a közönyt, amellyel kitért, sőt megfutamodott hozzá méltóbb házasságok elől, hogy aztán egy hozzá kevésbbé méltónak békóit vegye magára. Rámutatnak, hogy íme Werther öngyilkossá lett, mert Lottét nem bírhatta, ellenben a *Werther* írója, Goethe, csak épen elköltözött Wetzlarból, amikor Lotte Buff a Kestner menyasszonya lett. Annyira megy a szívek és vesékek ez a vizsgálata, hogy sokan Goethét valódi szerelemre képtelennek tartják, az érzelmeket, melyeket könyvei kifejeznek, költötteknek mondják, őt magát pedig önzése és önteltsége miatt teljesen érzéketlennek.

A nélkül, hogy a Nietzsche «Übermensch»-elméletét magunkévá tennők, meg kell állapítanunk, hogy Goethe ily mértékkel nem mérhető, a közönséges élet ítéletkategóriái reá ily egyszerűen nem alkalmazhatók. Ha ő hű szerelmet nem is nyújthatott mindazoknak, kikhez költői lelke vonzalma közelebb hozta őt, nyújtott nekik a helyett valamit, ami maradandóbb a földi szerelemnél : halhatatlanságot ! Hiszen majdnem valamennyire ráismerünk költött alakjaiban, amelyek azért halhatatlanok, mert az életből vannak merítve :

Es sind nicht Schatten, die der Wahn erzeugt,
Ich weiss es, sie sind ewig, denn sie sind!

De tovább is mehetünk. A fájdalmas és gyönyörteljes emberi érzelmek, melyek a nagy költő műveiben oly csodás nyelven szólalnak meg, nem lehetnek csupán költöttek, mert akkor nem ragadnának annyi emberi szívet magukkal. Azokat a költő átérezte ; ezért és csak ezért keltenek oly élénk visszhangot, ezért találja meg benne annyi olvasó a maga saját élményét, melynek oly hű és teljes kifejezéseért hálát érez a költő iránt.

Azonban úgy kell lenni, — s ez a Gondviselés áldásos

intézkedése — hogy akit a természet a legviharosabb emberi érzelmek kifejezésének kiváltságos képességével ruház fel, azzal ezek az érzelmek — mintegy biztonsági szelepet találván a költői megnyilatkozásban — nem éreztetik belső, romboló hatásukat. Ezért mondhatja el a költő azt, amit Goethe a Torquato Tasso szájába ad :

Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott zu sagen, wie ich leide!

Goethe maga bevallotta, hogy a *Werther keserveinek* megírása után oly megkönnyebbülés vett rajta erőt, mintha főgyónást végzett volna; s valóban áldhatjuk a Gondviselést, hogy fájdalma csillapítására kibeszélte azt, a helyett, hogy egy ostoba pisztolyban keresett volna előle menedéket, megfosztva bennünket mindattól, amit első fiatalkorán túl alkotott.

Valóban, így nézve a nagy költő életét és emberi egyéniségét, meggyőződünk róla, hogy nemcsak művei, hanem élete is végtelen becsű tanulságot nyújt mindnyájunknak, s ő ebben az értelemben is közjavává lett az egész világnak. Ennek a fölismerésére talán alkalmasabb ez a mai kor, melybe halálának századik évfordulója esik, mint bármely megelőző időszak. Ma, keserves tapasztalások után kezdjük ismét érezni, hogy vannak értékek, melyek nincsenek nemzethez, sem időhöz kötve, melyeknek becse ránk nézve emberi mivoltunkban rejlik s éppen ezért egyetemes és változhatatlan.

Most, mikor nem is annyira a háború, mint inkább a háború után elkövetett megbocsáthatatlan bűnök, az a bűnös fennhéjázás, mely a háború kimeneteléből jogot vélt formálhatni arra, hogy a nemzeteket örök időkre két táborba ossza, a győztesek s ezért uralkodók, és a legyőzöttek s ezért szolgálók táborába, az a bűnös nemzeti önzés, mely a fennhéjázó elzárkózásban kereste a boldogulást, ráhozta elkerülhetetlenül mindnyájunkra, győzőkre és legyőzöttekre egyaránt a közös, keserves nyomorúságot.

Ennek a közös nyomorúságnak rettentő iskolájában kell újra felismerni tanulnunk emberi közösségünk igazságát, ebben az iskolában kell újra keresésére indulnunk azoknak a

közös, örök értékeknek, amelyeknek fölismerése és megbecsülése emelhet csak bennünket ismét annak tudatára, hogy nemcsak egymást engesztelhetetlenül gyűlölő nemzetek fiai, hanem a szenvedő emberiség egyenlően szenvedő tagjai is vagyunk.

Ezt az igazságot a világirodalomban talán senki sem fejezte ki és hirdette meggyőzőbb erővel, mint életével és élete művével Goethe.

Az ő nagy emlékének egy fénysugara világítsa be mai összejöveteleinket is.

Az Akadémia 92. ünnepi közülését ezennel megnyitom.

BERZEVICZY ALBERT.

ARANY ÉS AZ UTÓKOR.

Minden költőben egy Hamlet lelke él a maga kétségeivel, mindegyiket gyötri a lenni vagy nem lenni, a túlvilági lét kérdése. De a költő számára nem a lélek halhatatlansága a probléma. Azt rendbehozza értelmével vagy hitével; ami kínzó gondolatként ránehezedik lelkére, az más aggodalom: művészetének halhatatlansága. Megkíméli-e életművét a jövő? Túlél-e őt alkotásai, talál-e majd értéket költészetében az utókor? Látja, hogy a tudósok könnyű kézzel osztogatják a letűnt korok költőinek a halhatatlanságot: megnyitják előttük az irodalomtörténet csarnokának kapuját s ott emberi értelemben vett örök életet juttatnak neki. De élet ez? Próbaköve lenni tudósok elmeélének és ízlésének, vagy éppen serdülő ifjak és leányok memóriájának — ez valóban kritériuma az örök életnek, ez az a dicsőség, amely mint egy élet díja ott lebeg ideálul minden költő előtt? Korántsem. Csak az a költő él halála után is, akit olvasnak, akinek művei nem a könyvtárak polcain hevernek, hanem ott vannak az emberek kezében; csak az a költő halhatatlan, aki az utókornak nem pusztán az elméjét, hanem a szívét is foglalkoztatja.

Tudta ezt Arany János is, az ő lelkét is gyötörte a kétes jövő gondolata. Mikor dicsősége teljében állt s legnyomósabb szavú műbíráink nemcsak a legnagyobb élő magyar költő glóriájával övezték, hanem azt is kimondták, hogy vele jutott el tetőpontjára költészetünk: ¹ ő úgy érezte, hogy

¹ Salamon Ferenc írta a Budapesti Hirlapban, 1858-ban (újra lenyomatva Salamon *Irodalmi tanulmányai*ban 1889. II. k. 35. l.), hogy Arannyal elérte költészetünk a tökély legmagasabb fokát, s szava annál súlyosabb, mert nem is epikájáról, hanem lírájáról mondja.

eljárt fölötte az idő, költészete elavult.¹ Bizonyára fülébe csengett, magára alkalmazva, a *Toldi estéjének* melabús megállapítása: «Más öltőbeli nép, más ivadék nő fel», s annak emlékéből lassanként kivész majd ő is, művészete is — a jövőendő nemzedék talán már nem is tudja, hogy egykor, elvegyülve a lantverők tömegében, ő is pengette a húrokat.²

Amióta Aranynak ez a fájdalmas jóslata elhangzott, már a második nemzedék nőtt föl, de Aranynak nemcsak dicsősége ragyog még mindig meg nem csökkent fénnel, hanem költészete is él, él valóban, nem mesterségesen, a tudománytól és az iskolától oxigénnel életben tartva, hanem természetesen, a benne rejlő művészi erő hatására. Most, Arany halálának ötvenedik évfordulóján, nem kell föltennünk azt a kérdést, amely a költők életsorsát eldönti: mi maradt meg munkásságából, mi érték a jelenben is költészetéből — megfelel reá a halála óta eltelt félszázad. Aranynak él ma is minden sora, amit leírt; mindaz érték költészetében ma is, a XX. század derekán, ami érték volt a XIX. század második felében; Arany, a költő, nem avult el,³ költészetének ereje, színe, üdesége még mindig a régi, a halála óta eltelt öt évtized nem hagyta rajta nyomát. Pedig egy félszázad a mi nagyon véges emberi létünkhöz mérve

¹ Tompának írja 1866 dec. 8.-án: «Az egész limlom — költeményeinek teljes gyűjteményét érti — kiment már divatból, túlszármnyalta az idő.» (*Hátrahagyott iratai*, IV. k. 267. l.) Ez az aggodalom állandóan élt lelkében. Már nyolc évvel korábban írja egy kiadatlan levelében Tompának: «Olyképen elfelednek egy pár év alatt, hogy verseimet sem olvassák.» (1858 júl. 3. Voinovich Géza idézi Arany összes *Kisebb költeményeinek* kiadásában, 251. l.)

² V. ö. *Honnan és hová?* c. költeményének utolsó sorait:

A jövőendő nemzedék
... se' kérdi, se' tudja,
Nem is igen lesz rá gondja:
Hogy itt éltem, s a tömegben
Én is lantot pengeték.

³ Nem avult el a tudós Arany sem: tudományos dolgozatai ma sem veszítették el értéküket, sok közülök ma is alapvető fontosságú.

hosszú idő ; ötven év alatt nagyot fordul az idő kereke — s a mi számunkra, akik végigéltük a világháború idegőelő fordulatait és egy átkos béke szenvedéseit, még gyorsabban forgott. Évek alatt évtizedek mozgalmait éltük át, négy-öt év meg korszakokat teremtett és rögtön el is temetett. Ez a száguldó idő pusztítja-marja, ami útjába kerül, ebben a szörnyű rohanásban nem fejlődhetik ki a hitvány érceket megvédő nemes patina, csak a hirtelen ölő rozsdá, s az nem kímél mást, mint az igazi értékeket, a legdrágább fémekeket.

Aranyt megkímélte, teljesen. Róla szólva tehát nem a maradandóságot, nem a művészi halhatatlanságot kell vizsgálnunk — ez Arany nál res iudicata. Két emberöltő magyarsága ítélte fölötte, s a tudománynak ezen a ponton nincs más kötelessége, mint szentesíteni a közvélemény szavát. Arany nagysága nem szorul igazolásra, az, mint a matematikai axiómák, bizonyíték nélkül, önmagában is evidens — szellemének erejét, művészetének nagyságát a tanulmányok százai és a kitűnő monográfiák egész sora is csak megvilágítani törekszik, nem pedig igazolni. Nem akarok ezúttal Arany méltatói közé állani, hiszen egy ünnepi megemlékezés szerény keretében még csak át sem lehet tekinteni azt a világot, aminek Riedl Frigyes Arany költészetét nevezte, hanem csak két kérdésre szeretnék feleletet adni. Az egyik : mint rajzolódik elének Arany költészete egyfelől elődeinek, másfelől utódainak költői munkásságához viszonyítva — mit jelent az utókornak Arany, ha beállítjuk a történeti fejlődésbe ; a másik : mit látunk Aranyban mi, egy későbbi kor szülöttei — mi Aranynak, a költőnek jelentősége az utókor szemében, félszázaddal halála után, ha kiszakítva a fejlődésből, önmagában tekintjük. Az első föladat megoldása egyszerű : csak két, ellentétes irányból működő reflektor fényébe kell állítani Arany költészetét ; a másik föladat bonyolultabb : itt magunknak kell megnyitni a fényforrásokat.

I.

Forgassuk vissza az idő kerekét, a mai naptól a múlt század közepéig, s éljük bele magunkat egy pillanatra abba

a gondolatba, hogy 1847-et írunk. Irodalmunk életében egy nagy eseménynek vagyunk tanúi: a Kisfaludy-Társaság pályázatán diadalt arat Arany *Toldija*, s a pályabírák a magyar kritika történetében páratlan lelkesedéssel nyújtják szerzőjének a koszorút. Petőfi, aki minden költői törekvést a maga munkásságához mért, s így mint a legnagyobb magyar költő a legtöbbet követelte társaitól, Arany eposzában költészetünk legnagyobb remekét látja, s ítéletét szentesíti rögtön a kritika. Arany dicsősége vetekszik Petőfiével és Vörösmartyéval, maga ott áll az irodalom élén, a legnagyobbakkal egy sorban. Ott van ma is; a legnagyobb magyar epikus dicsőségére nem borított árnyékot sem az idő, sem diadalmas vetélytárs.

Irodalmunk csillagképe tehát 1847-ben: föltűnik egy költői lángelme, hogy innen kezdve hosszú évtizedeken át változatlan fénnel ragyogjon.

Most fordítsunk megint egyet az idő kerekén, forgassuk 1847-től újra visszafelé, ötven évvel — ugyanannyival, amennyi idő Arany halálától a mai napig eltelt. Az 1797. esztendőbe jutunk. Milyen volt akkor, 1797-ben a magyar irodalom képe?

Ez a kép méreteiben kisszerű, színezésben halvány. Csokonai, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, a következő negyedszázad nagy költői, már irogatnak ugyan, de emezek titkon, maguknak, Csokonai meg egy kis körnek, annak a pár embernek, akikhez el tudja juttatni írásban vagy előszóval verseit — szellemének értékes termékei még megíratlanok, hiszen csak épen akkor ismeri meg szíve szerelmét, a későbbi Lilla-dalok ihletőjét. Erről a három költőről a közönség, az akkori olvasók kicsinyke tábora, alig, vagy épen semmit sem tud — az új évszázad negyedik költői nagyságáról, Kölcseyről, nem is tudhat: az még gyermek, hetedik életévét járja. Ők nem tartoznak bele az 1797. év csillagrendszerébe. Egészen más költők azok, akik 1797-ben szerepet játszottak a kor irodalmi életében.

A századvég költői között a legöntudatosabbak és egyben leghangosabbak a pap-költők, a jezsuita latin költői hagyomány magyar folytatói, a deákosok, Baróti Szabó Dávid,

Rájnisi József, Révai Miklós. Mérges összecsapásaikra fölfigyel a közvélemény, de görög-római mértékre vett idegen-szerű verseik afféle exotikus virágok a magyar irodalom kertjében. Ezek a haragos költők nem találtak utat a magyar közönség szívéhez a maguk korában sem — egy-két évtized múlva egészen elfeledte őket a magyarság, s el a negyediket is, a szelíd Virág Benedeket.

A deákosok mellett feltűntek a századvég modernjei, az új német költői áramlatok magyar tolmácsai. Frissebb hangot, elevenebb szellemet akartak belevinni irodalmunkba, de valami sötét végzet nehezedett rájuk, s az leszorította őket az irodalom útjáról : közülük 1797-ben hárman, Kármán József, Dayka Gábor, Szentjóni Szabó László — azidétt egyébként is csak nevek, vagy még azok sem — egy-két éve sírban pihentek ; Batsányi Jánost idegenbe vetette, Verseghy Ferencet börtönbe juttatta kapcsolatuk Martinovics apáttal, s ugyanott sínylődött a századforduló leggazdagabb szelleme, leghatalmasabb írói egyénisége, Kazinczy Ferenc — fényesen induló literatori pályáját épen 'akkor derékban kettétörte a politika. Mindannyian elnémultak s velük egyelőre a költészetnek új iránya is, s mikor az új században irányuk fölújult, ők maguk, az egy Kazinczyn kívül, már letűnt nagyságok voltak.

Ami az elavult tegnap és a késlekedő holnap között az űrt kitöltötte, az volt valójában az irodalom 1797-ben, ötven évvel Arany föltűnése előtt : a hagyománymentő magyar írók, Dugonics András, gróf Gvadányi József és P. Horváth Ádám költészete. Régies szabású műveikből a hagyományos magyar fölfogás hangzott ki és az az ízlés, amely vagy egy század távolában Gyöngyösi epikumait s a kuruc énekeket kiformalta. Ennek a három írónak kötetei forogtak közkézen, őket állította a kor ízlése a népszerűség sugaraiba, ők voltak a századvég Vörösmartyja, Petőfiye, Aranya. Az 1797. év költő-triászának feje, Dugonics, *Etelka* című regényével majd olyan lelkesedésre ragadta a magyarságot a XVIII. század végén, mint *Toldi*jával Arany a XIX. század közepén. Az *Etelka* meg a többi, németből magyarrá gyúrt regénye, valamint drámái még éltek egypár

évtizedig, de aztán végleg feledésbe merültek, s hiányzó költőiségükért a mi szemünkben már igen csekély kárpótlás zamatos vagy éppen paprikás magyarságuk és nemzeti tendenciájuk. Gvadányi verses elbeszéléseit szerette még Petőfi és Arany, sőt szeretjük mi is: van bennük jókedv és elevenség, magyaros érzés és szín, csak művészet kevés. A harmadik „költő-fejedelem”-nek, P. Horváth Ádámnak *Hunniása*, ez a száraz, fárasztó Voltaire-utánezet, meg épen tiszavirág-életű volt — mint élő könyv még az új századot sem érte meg.

Íme irodalmunk állapota 1797-ben. Az érdeklődés előterében egy csomó verses és prózai epikum meg dráma, a hagyományos magyar költészet s egy erejét veszttette régi stíl kései termékei — Gvadányi *Falusi nótárius*át kivéve elavultak már foganásuk pillanatában.

Hogyan látta ezt az irodalmat ötven év múlva, Arany föltünése idején, a magyar közönség? Nem is látta meg! — az már akkor régen lesüllyedt az irodalom szemhatára alá. Közben, tőlük Aranyig, négy költői nemzedék nőtt föl, új tehetségek és nagy egyéniségek, előbb Csokonai és Kisfaludy Sándor, azután Kisfaludy Károly, Katona és Kölcsey, majd Vörösmarty, végül Petőfi: a költészet szinte minden évtizeddel egy hatalmasat lendült, egyre magasabb érték-szférákig, s ezzel párhuzamosan tisztult, finomodott az olvasók ízlése. Ennek a közönségnek már nem kellett Dugonics és társai, műveiket nem olvasták, legfőllebb ponyváról — nevüket még kegyelettel emlegették, de a *holtaknak* kijáró kegyelettel.

A XVIII. század három nagyságát elnyelte az irodalmi élet sodra. Költői munkásságukkal együtt a régi idők emlékei lettek, az *Etelka*, a *Falusi nótárius*, a *Hunniás*, a századvég «nagy» epikus alkotásai, a kor ünnepekt költői termékei, elérhetetlen mélységbe veszttek az új idő diadalmas eposza, Arany *Toldija* mellett — nincs az a drótkötél, amely megbírná a két pont távolságának feszítőerejét! Amott a mélyben, Dugonicsék korában, idegen pórázon járó műkedvelők és tudóskodó költők kezdetleges vagy épen esetlen termékei, fönt a magasban, Arany költészetében, egy költői

lángelme ihletett, művészi alkotásai, a magyar költészet leg-remekőbb termékei. Dugonicsék költészete 1797-ben és Aranyé 1847-ben két külön szellemvilág: más lelki tartalom és más kedélyélet, más műveltség és más eszmények.

Két külön szellemvilág — de két külön értékvilág is. Arany *Toldijában* a magyar költői szellem a maga eredetiségében és tisztaságában, erejének teljében jelenik meg, vele és Petőfi lírájával a magyar költészet delelő pontjára jut, világirodalmi jelentőségre emelkedik, méltó párja lesz a nagy európai nemzetek költészetének. Egyben a magyar élet és magyar lélek leghívebb tükrévé. A magyar faji vonás ki-ütközött a primitívek munkáiból is, sőt ott tudatosan a hatáskeltés eszközévé vált — a hazafias érzés, a politikai gondolat, a keresetten magyaros és sűrítetten népies dikció a költészetükből hiányzó esztétikum szerepét kívánta játszani, de épen ez a törekvés kilendítette alkotásaikat a művészet síkjából. Arany megnemesítve ezeket az indítékokat, beemelte az esztétikum körébe, nála a nemzeti elemekből esztétikai varázs árad, s a magyar fajiság nem közvetlenül, a maga nyersségében hat, hanem föloldva a legtisztább művészetébe.

Toldi, a dalia, a magyar ifjú legszebb jellemképe, *Toldi* az eposz, a magyar epikus szellem legszebb kivirágzása 1847-ig — a magyar kacagányba bujtatott, érzelgős német szabású Etelét és a formátlan, lelki élet nélkül szűkölködő «első magyar regény»-t nem szabad egy napon említeni velük. Ez a két hős és ez a két költői alkotás két ellentétes pólus, s egyben mértékei annak az óriási értékkülönbségnek, amely a XVIII. század végének kezdetleges költészetét a XIX. század 'derekának tökéletes művészetétől elválasztja, valamint annak a szellemi magasságnak, amelybe Arany Dugonicsékhoz képest fölemelkedett.

És most hidaljuk át a másik ötven esztendő közét, azét a félszázadét, amely Arany halála évét a mai naptól elválasztja. Költészetünk most, 1932-ben, és költészetünk 1882-ben szintén két külön szellemvilág. A mai költők, és épen azok, akikben a közfelfogás szerint legjellemzőbben nyilatkozik meg a modern költői szellem, másról énekelnek

és másként énekelnek, mint Arany. Értékesebb-e ez az új magyar költészet, nemesebbek-e indítékai, nagyobb-e a kifejező művészete, tisztábbak-e hangjai, nem kutatom, — ennek az ünnepi órának hangulatához nem illenék az irodalom-politika zsivaja. Csak rá akarok mutatni, hogy Arany költészete a jelenben is, az azóta gyökeresen megváltozott szellemi milióban, igazi érték, hogy ez a költészet nem jutott Dugonicsék munkásságának sorsára : nem fojtotta meg a reánehazedő félszázad. Ez alatt a másik ötven év alatt szintén új meg új költői nemzedékek tűntek föl s velük új meg új művészi irányok és új művészi törekvések ; hozzáférközve a közönség szívéhez, érdeklődését Aranytól maguk felé fordították, de Arany költészetét nem borították árnyékba, egy pillanatnyira sem, egy vonalnyira sem. S míg azok a magyar költők, akik Arany után ideig-óráig elhódították tőle a közönséget, ma már jórészt feledésbe merültek, Arany ma is él a lelkekben, költészete az utókor szemében nem vesztett sem fényéből, sem értékéből, eposzai és balladáai ugyanazok a remek ma, mint voltak ötven év előtt. Arany költészete diadallal úszta meg az idők árját, egyformán érték, a fejlődésnek bármelyik irányából nézzük, akár a multból előre, akár a jelenből vissza tekintünk reá.

II.

Első feladatunkat elvégeztük. Vizsgálódásainkból eredményül leszűrődött az az igazság, amelyet már előbb mint megdönthetetlen állítottunk oda : Arany él ma is, költészete érték a jelenben is. Ez az esztétikai ítélet azonban csak egyik feléről világítja meg költői nagyságát : művészetét nyugalmi helyzetben határozza meg, csak a statikáját, de épen azt nem mutatja, ami bennünket első sorban érdekel, művészetének dynamikáját. Hogy költészete ötven éven át meg tudta őrizni a benne rejlő értékeket, az mutatja életerejét, költői munkásságának potentialis energiáját — de van-e ennek a költészetnek kinetikai energiája, eleven ereje ? Vajjon Arany költészete ma, 1932-ben, pusztán emléke-e a

mult időknek, — művészi, nagy értékű, sőt élő emlék, de mégis csak emlék — vagy annál jóval több: eleme mai közműveltségünknek, ható, cselekvő erő a magyar szellem mai életében? Vagy, amint bevezető fejtegetéseink során mint második föladatunk tárgyát fogalmaztuk: van-e Aranynak jelentősége a ma irodalmában?

Ezen a ponton még tudományunknak is vannak mulasztásai: érthető, hogy a magára hagyott közvéleményben nem alakult ki határozott vélemény Arany művészetének dinamikai erejéről. Amilyen tisztán áll az utókor előtt Arany költészetének értéke, valamint jelentősége elődeinek költői munkásságához viszonyítva, olyan kevésbé van megvilágítva szerepe irodalmunk további életében. Sőt még ez a szegényes megvilágítás is jórészt megtévesztő. Valahányszor Aranyt a jelen költői törekvéseivel hozzák kapcsolatba, különösképen mindig Arany lírájára gondolnak. Noha jól tudja mindenki, hogy Arany egész valója szerint epikus volt, művészetének igazi értékmérője epikája, munkásságának ez a reprezentatív s egyben nagyobb értékű fele ilyenkor elsikkad.¹ Ez az egyoldalú, megtévesztő beállítás fejti meg azokat a disszonáns hangokat, amelyek az utóbbi évtizedek folyamán a modern költői törekvések híveinek köréből Arany költői jelentőségére vonatkozólag ismételten kihallszanak. Ebben a körben majd bizonyos idegenkedéssel, sőt ellenérzéssel beszélnek róla, vagy épen — és ez még bántóbb — kicsibe vevéssel, majd tudatosan ellene fordulnak s a maguk «modern» célkitűzéseit szembeállítva Aranynak «idejét múlta» költői törekvéseivel, azt a hitet suggerálják közönségünknek, hogy Arany ma már pusztán irodalomtörténeti nagyság, költészete egy régi, meghaladt irodalmi állapot és elavult ízlés tükré, a mai ember lelki világától

¹ Erre a beállításra van némi alap: újabb időkben a verses epika már nem divatos, s a kötött formájú költészet szinte kirekesztőleg a lírára zsugorodott. Így tehát Arany költészetét s a jelen költői törekvéseit — hogy stílszerűen szóljunk — legkényelmesebben lírája révén lehet közös nevezőre hozni. De van ennek a törekvésnek egy másik, már nem természetes, hanem tudatos rugója is — erről alább.

idegen.¹ Mintha megismétlődött volna nemzetünk életében a tordai csata: modern költőink föllépésére a XX. század elején ép úgy kettéhasadt a magyar föld, mint egykor a XI. században Szent László királyunk buzgó imádságára. Valamint egykor a kúnok, most Arany maradt a szakadék mögött, egész költészetével, minden értékével, itt meg, az innenső felen, a jelen életerős költészete, a maga nagyfokú aktivitásával.

Az új költészet törekvése Arany háttérbe szorítására érthető. Modern költőink világnézete, politikai fölfogása, nemzeti érzése, művészi elvei egészen mások, mint a nemzeti klasszicizmus koráé. S mivel annak lelkisége és művészete Arany költészetében jelent meg legtisztábban, legjellemzőbben, legtöbb erővel: Aranyt, a heroszt kisebbítve az egész irányra vélték döntő csapást mérni, s módjuk nyílt a maguk új ideológiájában fogant költészete mellett a régi szabásút, a nemzeti klasszicizmust s annak XX. századi hajtásait önmagát túléltnek, a jelen szellemvilágától idegennek mutatni be.

Megbántanám Arany emlékét, ha csak egy szót is vesztegetnék ennek a tanításnak cáfolatára — légvárat egyébként sem kell lerombolni, összeomlanak maguktól. Arany költészete sziklavár, megtörik rajta az emberek hatalma csak úgy, mint az időé.

Amiben Arany művészete tetőződik, epikája, az kívül marad az irodalmi csatározások tűzvonalán. Értékét elismeri mindenki — egy-két éretlen vagy zagyva fón kívül nem is merte senki bántani. Aki elfogódva a maga «modern» lelkiségében, nem tud érte lelkesedni, az inkább hallgat róla s nem zavarja meg az irodalmi közvélemény összhangját. A tudomány megállapításai nyomán bent él a köztudatban, hogy Arany nemcsak megteremtette a magyar műballadát, nemcsak megadta nemzetének a *Toldi*-trológiá-

¹ Ez a szembefordulás Arany költészetével természetesen nem általános még az új irányú költőink körében sem. Az ú. n. nyugatos irány vezéregyénisége p. o., Babits Mihály, nemcsak mint esztétikus tartja nagyra Aranyt, hanem mint költő is bizonyos mértékben követi Arany művészi elveit.

val azt, amit a magyarság egy százada kért, várt, követelt költőitől, a nemzeti eposzt, a magyar *Iliast*, a magyar *Aeneist*, a magyar *Nibelung-Liedet*, hanem a balladában és az eposz különféle fajaiban, a hősiben és a naivban, a romantikusban és a modernben, a tragikus hangulatúban és a humorosban, utólérhetetlent alkotott. Arany epikája örök érték. A nemzet sorstengelyét váratlan események kilendíthetik pályájából, amint ki is lendítették, megváltozhatik a korszellem s nyomán a közönség érdeklődése, még a közízlés is átalakulhat gyökeresen: ameddig a magyarság lelki szerkezete minden porcikájában meg nem változik, addig érték marad számára Arany epikus művészete.

Úgy érzem azonban, hogy ezen a ponton még az Arany-kultusz legkiválóbb apostolait is terheli bizonyos mulasztás. Nem utaltak rá eddig kellő nyomatékka, noha maga a gondolat mindannyiunk lelkében ott él a tudat alatt, hogy Arany balladáit a *Walesi bárdoktól* a *Vörös Rébékig*, a *Tetemre hívástól* a *Hídvatásig*, a *Szondi két apródjától* az *Ágnes asszonyig* egytől egyig mind, valamint eposzai, a *Toldi-trilogia* és a hún eposz, a *Nagyidai cigányok* és a *Bolond Istók* olyan tökéletesek s műfajukat olyan magasra fejlesztették, hogy a további emelkedésnek ezekben a műfajokban útja van vágva. Az irodalom tudományának ki kell mondania, hogy ezek az epikus műfajok irodalmunkban Arany János tollán hosszú időre kiteljesedtek, fejlődésük lezárult — ezen a téren nemcsak meghaladni nem lehet Aranyt, de még nyomába sem lehet lépni. *Másként* írni eposzt vagy balladát mint ő, lehetetlen, *úgy* írni pedig, mint ő, nem tud senki!

Érzi ezt már régóta íróvilágunk, s költészetünknek ezek a területei Arany halála óta jórészt parlagon állanak. Akik nekivágtak, nem sokra mentek, be kellett érniök az epigon-költők kétes dicsőségével. A legújabb költői nemzedék meg sem próbálkozik Arany műfajaival, az ú. n. modern költői irány nem ismeri sem az eposzt, sem a balladát. Ennek az utóbbinak följújtására egyetlen számbavehető kísérlet történt, épen legújabban. Költészetünk modern irányának egyik divatos képviselője, Mécs László, Arany *Képmutogató* című balladájától ihletve, annak szellemében, követve még

sajátos kompozícióját is, írt egy balladaszerű költeményt, a *Bolond Istók bábszínházát*. Nem akarom ezt a két költeményt a két kor teremtő erejének értékmérőjéül kihasználni, csak Arany művészetének bizonyosságául annyit akarok megállapítani, hogy még a mai ízlés tükrében is tisztább, harmonikusabb az ő balladájának képe, mint modern versenytársaé. Arany képmutatója nyolc, vászonra festett képben egy, kitűnően fölépített tragédiát pörget le, élesen rajzolt szenvedélyek végzetes összeütközését — Mécs Bolond Istókja bábjaival apró történetkéket játszat le, s ebből a mozaikból épen az hiányzik, ami Arany balladájának fővarázsa, a lelki mozgalmak rajza; Arany nál a lírai elem, a hangulat önként fejlik ki az elbeszélésből, *kiérezzük* a szomorú történet fordulataiból a költő megindulását — Mécs belekeveri az elbeszélésbe lírául a maga egyéni kedélymozgalmaikat; Arany versében kevés a szó, de mindegyiknek súlya, színe van s az egész egy mesteri symphonia — Mécs verse cseng-bong, mint a jazz-muzsika.

Érthető, hogy aki ma eposzt vagy balladát akar olvasni, az Arany műveihez fordul — ami verses epikumot utána írtak, az napról-napra jobban fakul s ép úgy eltűnik a feledésbe, mint azok az eposzok és balladák, amelyeket előtte írtak magyar költők. A magyar eposzból, a magyar balladából csak az él ma, aminek Arany művészete adott életet. Valamint Lajos király uralkodásának alkonyán, a német-újvári viadal idején, az elaggott Toldi volt a legfrissebb magyar vitéz, az egyetlen, akinek volt ereje legyőzni az olaszt, akként ma epikumaink sorából a legtöbb életerő Arany eposzaiban és balladáiban van, csak azok tudnak megbirkózni a változó ízlés követeléseivel. A mai ember lelkéhez epikusaink közül még mindig Arany áll legközelebb — más szóval, divatos frázissal, amely jól rávilágít Arany epikájának mind alkalmoszerűségére, mind eleven erejére, ma is Arany a legmodernebb epikusunk.

Ez Arany jelentőségének, ha a mai kor szemszögéből nézzük, egyik mozzanata. S csodálatos, a köztudatba nem ment át Arany nagyságának ez a fele, sőt még az irodalomtörténet sem iktatta ezt a megállapítást megdönthetetlen

tételei közé. Íme egy költő, aki két epikus műformát a művészet tetőpontjára emel, s ezzel nemcsak kiszorítja az élő irodalomból mindazt, amit előtte írtak, hanem míg egyfelől a maga alkotásait teljes egészükben átmenti az utókorba, addig akaratlanul is hosszú időre megbénítja a két műfaj életét! Olyan szerep ez, amely a világirodalom életében keveseknek jutott osztályrészül, csak a legnagyobbaknak.

III.

A gáncsoskodás, érezvén, hogy nem tudja megvetni lábát Arany epikájában, líráját állítja előtérbe: lírikusnak tekinti Aranyt, hogy költészetére rásüsse az idejét múltság bélyegét.¹ Meg is teszi, s hamar készen áll az ítélet: a XX. században fölnőtt nemzedék már ósdi, zörgő lantnak érzi Arany líráját s azokét is, akik az ő hatása alatt pengették vagy épen pengetik. A támadási fölület észrevétlenül megnagyobbodott. Arany líráján kívül egész körének lírája harcponalra került, — az egész költői irány, amelynek, említettem, Arany volt a reprezentánsa, a nemzeti klasszicizmus. Sőt mintha a súly átcsúsznék Arany *lírájáról* Arany *irányára*: a régi szabású modern lírát még nagyobb hévvel ostromolják, mint Aranyét² — nem is tartják költészetnek.³

Ez a mozgalom most nem érdekel bennünket, csak épen Arany szempontjából az ellen kell óvást tennünk, hogy a nemzeti klasszicizmus lírájának utóhullámaait Arany költészete verte föl. Az való, hogy hatása messze gyűrűzött: Arany a lírában utódokat nevelt, egész köre támadt, részint kortársaiból, részint a fiatalabb írói nemzedékből, akik az ő szellemében, az ő költői és emberi eszményeinek hódolva művelték a lírát. De ezen a ponton az utókor szemlencsésének focusa némileg eltolódott, s nyomán eltorzult a mögötte

¹ Ez az a tudatos ok, amelyre főntebb céloztam.

² Vagy egyáltalán nem vesznek róla tudomást: ezt tartják manap a támadás leghatásosabb módjának.

³ Az új irány egyik legkiválóbb esztétikusának, Babits Mihálynak megállapítása. Az ő fogalmazásában: «Ady túlzóbb követői azt mondják, hogy az Arany-féle költészet egyáltalán nem költészet.» *Irodalmi problémák*, 160. l.

keletkezett kép. Megzavarodtak a fogalmak, s Arany szerepét az *irodalom életében* egynek vették szerepével az *irodalomban*. Amott Arany valóban központi helyet foglalt el. Követői, a kor legfinomabb ízlésű, legnagyobb műveltségű írói, mind a költőnek személyes barátai vagy tisztelői voltak és épen egyéni kiválóságuk jogán vezérszerepet játszottak irodalmunk életében, előbb az öregek, Arany nemzedéke, azután a fiatalok, az új nemzedék. Az irodalom szervei, az irodalom életét irányító tényezők mind az ő kezükbe kerültek, egyidőre az iskola, a sajtó és a kiadó cégek is — az egyetemi katedrákon és az irodalmi társaságok élén még ma is az Arany-kultuszt ápoló írók vannak. Az 1882 óta eltelt fél-század alatt az irodalom magasabb, hűvösebb, de tisztább levegőjű csúcsain valóban Arany szelleme él és hat.

Ez azonban Arany *költői egyéniségének* következménye, kevésbbé lírájáié — s valóban a mai kor lírai törekvéseire sokkal kisebb Arany hatása, mint gondolnók. Formaművészetén csiszolódott egyik-másik költőnk ízlése és technikája ; költői eszméi és indítékai föl-föltűnnek azóta is költészetünkben ; hatott követőire lírai szemléletével is és azzal a móddal, amint érzéseit megragadta és a költészet síkjára átvetítette ; a *Széchenyi emlékezete* ihlető, de el nem ért példaképe lett az ünnepi ódáknak : mindez azonban együttvéve sem sok, és sem lírájának tárgyköre, sem költői stílusa nem termékenyítette meg maradandóbban költőink művészetét. Inkább csodálták Aranyt, mint utánozták, lélekben kapcsolódtak hozzá jobban, mint költészetükkel — lírájukban Aranynak csak szelleme él, költői valója kevésbbé. Követőinek fölfogása a költészet hivatásáról emelkedett, mint az övé, művészi elveik és emberi eszményeik is ugyanazok, Arany példájára válogatósak a költői hatás eszközeiben, de költői gyakorlatukban mindez másként érvényesül, mint mesterüknél. Ez az irány, az Arany szellemében művelt líra, él ma is — jobb termékei állják az összevetést az újabb, más irányú költői törekvések értékesebb hajtásaival ; ez az irány nem járta le magát — de meg kell vallanunk, elvesztette kapcsolatát az olvasók szélesebb rétegeivel. Belső okokból vesztette-e el uralmát, talán mert 'termő elve', művészi

ereje csökkent, vagy kívülről döntötték meg, a közszellem, az ízlés megváltozása, új művészi elvek meggyökerezése : nem kutatom. A tény tagadhatatlan : a mai kor a lírában nem Arany kora.

A fölületes, elhamarkodott ítélet azonban nem áll meg ezen a ponton, hanem Arany követőivel azonosítja magát Aranyt, s úgy nézi, hogy irányának elhanyaglásával az ő lírájának is bealkonyult : annyira elszakadt a modern élettől, annyira a már jelentőségét veszített multban gyökerezik, hogy a mai ember előtt idegenné vált ; az, ha van történeti érzéke, tisztelheti benne egy letűnt kor költői törekvéseinek művészi megvalósulását, de lelkét együttrezgésre már nem bírja ez a költészet. Én úgy látom, hogy mind ennek épen az ellenkezője igaz. Arany lírája eszméivel és érzésvilágával, hangulatával és hangjával olyan közel kerül a jelen emberének lelkületéhez, mint egy más régibb magyar költőé sem, ez a líra egyik-másik — igen sok! — nyilvánulásában egészen modern, szinte szülőanyja lehetne a legújabb lírai törekvéseknek.

Valóban, Arany lírájának Janus-arca van, s mint az itáliai isten szobra a római templom ormán, az is egyik arcával a multba tekint vissza, a másikkal az azóta jelenné vált jövőbe. Észrevették ezt már kortársai is, s míg egyik kritikusa, Salamon Ferenc, költői munkásságának a multba néző felére utalt : «Arany záróköve lírai költészetünknek»,¹ addig egy másik, Erdélyi János, egy próféta intuíciójával kimondta, hogy Arany «a magyar líra azon képviselője, kiben határozottan kivehető a sokak által előkészített — új — irodalom kezdete».²

Arany lírájának első arca, a multba néző, ezúttal nem foglalkoztat bennünket. Mennyiben záróköve ez a líra a nemzeti klasszicizmusban kiteljesedő fejlődésnek, azt ép úgy megállapította a tudomány, régebben épen Salamon és Erdélyi, majd Gyulai Pál és Riedl Frigyes, legújabban meg

¹ Id. helyen, *Irodalmi tanulmányok* II. k. 35. l.

² Először a Pesti Naplóban, 1856 ; olvasható a *Pályák és pálmák* 439. l. Erdélyi természetesen a maga korára vonatkozólag teszi ezt a megállapítást.

Voinovich Géza, mint ahogy ugyanők föltárták mindazt, ami Arany lírájában önmagáért, önmagában érték, ami ott tiszta esztétikum, az örök emberinek művészi revelációja. Ebben az irányban az irodalomtörténet teljesítette kötelességét. Tudjuk, hogy Arany lírájában megszólalnak a szubjektív és objektív indítékok egyaránt. Megszólalnak a szubjektívek, egyfelől a szívnek minden költőileg értékesíthető érzése : a hit Isten bölcsességében és jóságában, a bizalom a költészet fölemelő erejében, a szeretet melege és közvetlensége, a gyönyörűség a természet pazar képeiben, másfelől hangot talál az értelem, a költészetté finomuló reflexió, amely gyökerét a kedély mélyébe ereszti le s hajtásait fölnyújtja a filozófia magasságába — lírikumaiban, amint Voinovich Géza megállapította, «kitárul egész élete, egy nagy szellem és nagy szív vívódása s késő megnyugvása».¹ De megszólalnak líráján az objektív indítékok is : a kor vezető eszméi és jellemző vonásai, a magyar faj lelke és jelleme, s nemzetének nagy érdekei és nagy aggodalmai — «megtestesül benne mindaz, ami fajunk szellemét és természetét jellemzi».² S mindez a mély, átélt kedélymozgalmak erejével és őszinteségével tolmácsolva, a belső és külső forma páratlan művészetével megjelenítve — Arany lírája valóban tiszta költészet : nemes lelki tartalom s annak megragadó kifejezése. Értékét még fokozza a két heterogén elemnek, a szubjektívnek és objektívnek átszőődése egymáson : amott az egyéni indítékokban, a maga lelki mozgalmainak rajzában a nemzet érzésvilágát tükrözi, emitt az egyetemes világán átcsillogtatja egyéniségének személyes vonásait.

IV.

A lírikus Aranynak erről az arcáról, a multba nézőről, a kitűnő portrait-k egész sorával rendelkezünk, én most a másik arcát szeretném megvilágítani, a jelenbe nézőt. Az arc, mondják, a lélek tükre : az ember külső és belső képe

¹ Id. Arany kiadásában 7. l.

² Gyulai Pál mondja Arany János fölött tartott emlékbeszédében (1883) ; újra megjelent : Gyulai, *Emlékbeszédek*, 1. k. 254. l.

egymásra utal. Aranynál is. Merüljünk el belső képének szemléletébe, tanulmányozzuk lelki világát. Az első megállapítás, amelyre már a megfigyelés első percében rájutunk, az, hogy Aranyban egy olyan ember-típus áll előttünk, amely az ő korában egészen ismeretlen volt, olyan lelki szervezet, amely a XIX. század közepén íróvilágunkban párja nélkül állott. Arany, az ember, minden ízében más szabású egyéniség, mint azok a költők, akiknek nyomába lépett. Őseitől öröklött értelmi és erkölcsi diszpozíciói, majd életsorsának mozgalmi a sajátos vonások egész sorát fejlesztették ki lelkében, s azok a maguk gazdagságában és változatosságában olyan sokrétű, rendkívül bonyolult lelki szövődékké alakultak, amilyent a múlt század dereka nem termett. Költőtársai — elődei is, a két Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, kortársai is, Petőfi és Tompa — leegyszerűsített lelki valóságok az ő komplex, differenciált lelkisége mellett. A magyar költők sorából az egy Kölcsey volt hasonló lelki komplexum, — egyebekben is szellemi előde Aranynak — de csak mint ember, és nem mint költő. Kölcsey a klasszicista Kazinczy tanítványa s a művészetben az idealizmus híve, szinte aetherivé finomítva adta költészetében lelki mozgalmait, s azok, tárgytalanítva, sejtelmes hangulatokká, inkább csak érezhető, mint megérthető sóvárgássá és borongássá halkultak : Arany, a művészi realizmus híve, az objektivitás leplén keresztül akaratlanul is átsillantatja azokat a lelki folyamatokat, amelyekből versei fakadtak. Az álmvilágban nemes ábrándjainak élő Kölcseyről azt mondta halálakor Wesselényi Miklós : nem volt közénk való ; Arany szintén idegenszerű jelenség a XIX. század közepén.

Az első megfigyelést nyomon követi a második : amilyen szokatlan, újszerű volt a XIX. század világában Arany lelki valója, ez a változatos vonásokból összeszótt gazdag lelki komplexum, olyan közismert ma ez az embertípus. Arany vagy egy félszázaddal megelőzte korát. Aranyban a ma bonyolult lelki világú embere önmagára ismer, fölismeri a maga szellemi rokonát, a modern embert. De fölismeri — s. e. z a harmadik megállapítás — a maga komplex lelkének összetevőit is Arany lelki vonásaiban. Azokon az elemeken,

amelyekből Arany lelki szervezete fölépült, szintén rajta van a modernség bélyege, nemcsak összeszövődésükben, hanem külön-külön is szokatlanok vagy éppen ismeretlenek voltak a multban, szokottak, közismertek a jelenben.

Valóban Arany vérmérsékletével és kedélyeletével, világnézetével és érzésvilágával sokkal közelebb áll hozzánk, mint kortársaihoz, s a maga idejében, a romantikának hevülő, szenvedélyektől fűtött, merész ábrándokat hajszoló, nagy elszánásokra kész korában idegenül állott. Milyen más volt ő, mint bárki! Amazok lelkében csupa erő és bizalom, derű és optimizmus, az övében kétség és habozás s az aggodalom sötétén látása; amazok, ha lesujt reájuk vagy nemzetükre a sors ökle, elkeserednek vagy haragra gyúladnak, de nem törnek meg: vállalják a küzdelmet s hisznek a diadalban. Petőfi még akkor is buzdítja nemzetét, amikor már érzi, hogy minden elveszett, Vörösmarty még a *Vén cigány* sötét félelmes képeit is az eljövendő ünnep biztos érzetével üzi el; Arany megtörik a csapások súlya alatt, s a fájdalom panaszos hangokat facsar ki szívéből. Költőtársai határozottak vagy éppen elszántak, Arany a maga dolgaiban aggályoskodó, félénk, «túlérző fájvirág, szenved minden illetésre». Azok tudatában vannak hivatásuknak és erejüknek s ismerik érdemeiket, Arany kételkedik önmagában is, művészetében is; azok emelt fővel járkák az élet és a költészet útjait, Arany tétován lépked az élet szérűjén és szorongó szívvel a költészet kertjében, ott belefárad már az elején a meddőnek vélt küzdelembe, itt, önbizalom híján, gyakran belefárad a költői terveivel vívott viaskodásba — nincs költőnk, akinél a költői teremtés útját annyi félrehullott töredék jeleznék.

Ez az ember, ez a költő csak életének dátumaival tartozik a XIX. századba, egész lelki valója a jelenhez csatolja, a mi enervált, ideges korunkhoz. Ebben a reménytelenül küzködő, fáradt, sötétesen látó emberben fölismeri a modern ember a maga sorsának osztályosát, a XIX. század emberének lelki küzdelmeiben a maga vergődő, aggályoskodó, kétségeivel vívódó lelkének mozgalmait. Nézzünk a mélyére ennek a modern szabású léleknek.

Arany lelki világába legmélyebben azon a résen át pillanthatunk, amelyet egy ízben akaratlanul maga nyitott. «Ha én arról meg tudnék győződni, — írja Lévy Józsefnek — hogy amit írok, az mind jó, szép, felséges: nálam termékenyebb író nem lenne a föld kerekiségén.»¹ Ez a maga igaz szerénységével megdöbbentő nyilatkozat nem pusztán a költői önérzet lecsökkent fokára vall, ez egy mélyebbről fakadó gyöngeségnek, az önbizalom hiányának egyik tünete s az élet minden vonatkozásában jellemző Aranyra. Arany, noha embernek is ép oly kitűnő volt, mint költőnek, s az életben is minden kötelességét legtökéletesebben teljesítette, emberi munkásságával is elégedetlen volt:² a kishitűség, a bizalmatlanság önmagában és erejében adja meg Arany lelki képének alapszínét.

A kishitűség, az önbizalom hiánya bizonyára veleszületett eleme volt Arany lelkének, de kifejlődéséhez hozzájárultak életének szerencsétlen viszonyai. Élete csupa küzdelem volt: előbb az emésztő kenyérgonddal, «a nehéz időkkal, amelyek életpályáját kivetették sodrából, a mostoha körülményekkel, a sors csapásaival»,³ majd a testi kórral s az azt fölfokozó hypochondriával — közben, állandóan, a legnagyobb küzdelem, önmagával, egyfelől a függetlenségért, a horatiusi nyugalomért, másfelől a «tökéletességért».⁴ A reménytelennek látszó küzdelem nyomán ott járt a csüggettség; s ezt még élesztette az új korszak előszele, az a kriticismus, amely Kant filozófiájából kisarjadva előbb, már korábban, megtermékenyítette a bölcselkedést, majd szkepticizmussá fejlődve ráfeküdt a lelkekre. Ez a szkepszis, a modern ember gyöngesége, belefúrta magát Arany lelkébe, s ott megfogant az erőtlenség érzetének szokott velejárója, a sötétlenlátás, a pesszimiztikusan színezett világnézet.

¹ Levele 1852 október 16.-ról. Arany *Hátrahagyott iratai és levelezése*, IV. k. 14. l.

² Kivált tanári működésével volt elégedetlen, pedig a természet *donum didacticummal* majd olyan mértékben megajándékozta, mind *donum poeticummal*, s megállapítható, hogy az ötvenes évek legkitűnőbb magyar tanára volt.

³ Voinovich szavai id. Arany kiadásának bevezetésében 6. l.

⁴ Ugyanott.

Az új kornak ez az életszemlélete kedvező talajra találván Arany lelki valójában és sorsának alakulatában, elhatalmasodott rajta, fölverte benne a szívgyötrő érzések egész raját. Csak családja és legbizalmasabb barátai tudták, hogy a látszólag nyugodt, higgadt, sorsát békén hordó ember lelkében az érzelmek vihara dúl: a küzdelemre nem termett ember lázongása a mostoha sors ellen, amely őt örökös harcokba sodorja, az elégedetlenség a reá erőszakolt munkakörrel, a sóvárgás az álmodott, de valójában egyre távolodó életcél felé, s a legfájdalmasabb, az a lesújtó tudat, hogy nincs ereje kitépni magát a végzet karjából, végig kell járnia a reá váró stációkat.

Mennyi tépelődés, mennyi meddő felelet-keresés az élet meg nem oldható kérdéseire és mennyi gyötrődés! S Arany az egyén gondjain, gyötrelmein kívül átszenvedi a nemzetét is — annak sorsa ép oly bizonytalan, ép oly sötét, mint az övé. A kor minden aggodalma, kínya ott rezeg lelkében, s az, mint a földrengésmérő műszerek, nagy kilengéssel reagál a legcsekélyebb illetésre.

V.

Ez a viharvert lélek objektiválja magát lírájában, s valamint maga a megtépett lélek újszerű jelenség volt abban a korban, újszerűek hangjai is. Újszerűek abban a korban, de olyan ismertén csengők nekünk. Mi, a ma emberei, akiknek lelkét össze-vissza szaggatták a közelmúlt eseményei, akik majd két évtized állandó gyötrelmeit hordjuk szívünkben, s a mostoha sorssal és az emberi gonoszsággal folytatott meddő küzdelemben napról-napra veszítjük energiánkat és sorsunk rossz óráiban — ó mennyi van ilyen! — úgy érezzük, hogy a reménység utolsó szála is kihull kezünkéből: olvasva Arany lírikumait, hányszor ismerjük föl bennük, megdöbbenve, a magunk lelki vergődésének képét. Olvasva az ősz mesteri rajzát:

Oda van a szép nyár, oda!
A természet lassan kihal;
Nincs többé nagyszerű, csoda,

Többé se' napfény, sem vihar;
 Pacsirta nem szánt, csalogány
 Nem zöngi dalját este, reggel;
 Nincs délibáb . . .

Egyhangúság, egyformaság;
 A nappal egy világos éj;
 Nem kék az ég, nem zöld az ág,
 Menny, föld határán semmi kék;
 Csak sír az égbolt ezután,
 Örök unalma lanyha cseppel
 Míg szétolvad . . .

(Ősszel.)

ki nem érti ki ebből a két versszakból, hogy ez a természeti kép szimbólum: a ködös, borongós, kietlen táj 1850 őszén a hazája sorsán kesergő költő reményvesztett lelkét szimbolizálja — de szimbolizálja a mienket is, akik a vigasztalan jelenben hiába várjuk, mint egykor Arany, az életadó napfényt, a sorsunk-megfordító csodát. S a ma embere ebben a rideg világban, ebben a «híves, ködös ősz»-ben ép úgy «kietlen mezők pelikánja», mint Arany: hasztalan sóvárog a magasba, ahol «a kis pacsirta, tavasz hirdetője» szánt, énekelve az új feltámadás dalát. (*Hiú sóvárgás.*) Nincs számára menekvés. Ha a mult felé fordul, fényes emlékeinek világánál még sötétebbnek látja a jelent. Hányan vagyunk öregebbek, akik ifjúságunkban végigéltük egy boldog, gondtalan, reményekkel telt kor lüktetését s most a letűnt mult visszahozhatatlan világát idézve, elmondjuk Arannyal:

Én a kifáradt küzdelemnek
 Hanyatló korszakán merengek,
 Szemem alátekint . . .
 Késő, habár láttam virágát,
 Bízthatnom a kidőlt fa ágát:
 Virágozzék megint . . .

(A dalnok búja.)

De nem csak a szép mult tűnt le örökre. A *Letésem a lantot* mélabús hangjai ráeszméltetnek, hogy vele együtt oda van lelkünk ifjúsága is. Nem azok vagyunk már, akik voltunk — az örök emberi fájdalomnak ez a kitörése, Horatius óta annyiszor fölhangzó költői szólam, Arany verséből meg-rázó erővel csendül ki s olyan modern hangszínt kap, mintha

a magunk szívéből búgna föl. S ha a multtól a jövő felé fordulunk, találunk-e reménysugarat? Megmondta Arany :

De kopár, sivatag jövőm láthatára :
Mért fussak felé, ha nem ígér enyhülést!
Megtompult kebellem, szemeim bezárva,
Óhajtom magamra a megsemmisülést.

(Mint egy alélt vándor . . .)

S ez a vég, amint Arany *A hajótörött* című költeményében előre vetíti képét, ép olyan feledhetetlen, mint az, amelyet Lucifer Ádám elé idézett — feledhetetlen, mert lenyűgözi az ember lelkét, s az nem tud szabadulni tőle :

Még tennap azt hívé,
Kezében élte gyámola
S derülten int felé
A vénség biztos távola ;
Hogy számadását megtevé,
Hiányos számra nem talált,
S ezen hitben nem rettegé
Ama nagy zérust, a halált.
Féljétek Istent, emberek!
Az élet számvetése csal :
Reménybukott szív halni vágy,
Koldús marad, meg mégse' hal.

Mintha Arany próféta lelke 82 évvel előre nézett volna a jövőbe : ami 1850-ben Kasszandra-jóslatként hangzott, az ma valóra vált. A jelen fürgetegében még a jól megalapozott emberi sors pillérei is repedeznek az élet alkonyán — ki tudja, nem omlanak-e a következő pillanatban a szerencsétlen vénségre.

Akit a mult árnya bánt, a jelen világa gyötör és a jövő képe rémít : hiába keres enyhülést a búfelejtető álomban. Arany sem talált. A tépelődő, sötét gondolataitól megkínzott, fájdalmas érzéseitől sebzett ember testi-lelki vergődését milyen páratlan elevenséggel és szemléletességgel festi Arany :

Fekszem kínos ágyon. Minden tagom össze-
Zsibbadoz fektemben, mintegy lekötözve.
Csak tompán sajog a fájdalom, nem éget ;
Homlokomon érzek hideg verítéket.

Minden helyszál nyom, mint egy-egy kődarab,
 Akadoz eremben a vér, s el-elmarad ;
 S míg legyez szárnyával borongó pillámon,
 Körmével szorítja keblemet az álom. *(Álom-való.)*

Van-e ennél találóbb képe a fölzaklatott idegrendszerű mai ember kínos elalvásának, hasztalan nyugalomkeresésének? S mikor a lezáruló pillák nyomán az alvó költő lecsökkent öntudatában megindul a gondolatfolyam, a szelíd, boldogító és a kínos, rémítő képzeteknek egymást váltó sora : milyen merész, megragadó álmokképeket varázsol elénk a költő az emberi lélek legmélyebb rétegeibe látó pszichológus biztonságával¹ és a szárnyaló képzeletű költő művészetével.² Önfeledten átengedjük magunkat a remek strófák lebilincselő varázsának. Egyszerre, egy mérhetetlenül gyötrő álmokkép hatására, fölriad a költő s vele mi is rádöbbenünk a valóra. A költő egyéni sóhajába :

Istenem, Istenem, mily jól esik ennyi
 Gyötrő álom után végre fölserkenni...

belevegyül a mienk. A derengő öntudatú költő most az élet képeit idézi maga elé. Fölzaklatott lelkiállapotában megnöveli arányaikat, elmélyíti színeiket, a való képei egész víziókká válnak : vérpatakokat lát, égő falvakat, rombadólt otthonokat és temetetlen holttesteket. Ezek a víziók ép oly művésziek, mint álmokképei voltak — de még gyötrőbbek. Megértjük a költő újabb kitörését :

Istenem, Istenem, mily jó volna ennyi
 Gyötrelmes valóból szebb álomra kelni.

Igaz, ennél a valónál még az a szörnyű álom is kíváncsabb volt. Az nekünk is, Trianon magyarjainak, s a hitszegő hitről, a dolyfös ármányról, ámitásról és hazudozásról, az

¹ A költő tudatosan az emberi lélek leggyakrabban visszatérő álmokképeit szerepelteti : álom az álomban — súlytalanná válás — lebegés — röpülés — az akarat megbénulása a fenyegető veszedelem pillanatában — takaró alól kinyúló kar nyomán támadt hideg-érzet objektiválása (itt egy hidegvérű kigyóban).

² Képzelete megjárja a vizek mélyét és a levegő-ég magasságát, meghurcolja őt a kietlen puszták és a véres harcok világában.

álarcát eldobott bűnről, az igazság ellen nyíltan viselt harcról olvasva, föltűnik mai ellenségeink Judás-arca, s ökölbe szorul a kezünk.

Kell-e az *Álom-valónál* modernebb szellemű költemény, van-e vers, amely jobban hozzásimul a mai ember hangulatához? Általában Arany lírájának ez a fele, a kétségeivel vívódó, csüggeteg vagy éppen megtört lélek költészete, egy örök emberi kedélyállapotot páratlan erővel érzékít meg, s az minden idő embereinek szívéhez szól, mert mindig lesznek az ember életében nehéz órák, amelyekben meginog a hite és sötéten látja maga körül a világot. Most meg, mikor a jelen nyomorúságában és a jövő bizonytalanságában meg-sokasodtak a gondterhelte arcok, és fölburjánoztak a lélek-fojtogató gondok, még inkább a magunkénak érezzük Arany költészetének ezeket a sötétszínű fájdalom-virágait. Mennyivel frissebbek, mint kortársainak ma már hervatag termései! Az a két sötéten csillogó világ, Vajda Jánosé és Reviczky Gyuláé, amelyekben modern költészetünk gyökértalaját szokás keresni, milyen fakó Aranyé mellett. Pesszimizmusukból éppen az hiányzik, ami Aranyénál letörli a pillanatnyiság jegyét és megadja neki az időntúliség erejét: az örök emberi — az ő verseikből csak az egyén szenvedéseit halljuk ki s nem a magunk gyötrődéseit is. Avult a tárgykörük is, amely egykor forradalmat indított meg, mind a hűtlen aszszony örök siratása s a Gina-ciklusba fojtott érzékiség, mind a perdita-költészet hazug romantikája. Hangjuk meg egészen a mult idők zenéje. Vajda görgeteges pátosza, Reviczky szentimentális siráma egyaránt idegen a modern ember való-jától, s idegen a harmadik 'praemodern' magyar lírikusnak, Komjáthy Jenőnek keresett, dagályos dikciója, amelybe a maga szellemi nagyságának tudatától megmámorosult költő 'kozmikus' színezetű képzeteit foglalta. Arany dikciója pedig, ez a választékosságában is közvetlen, merész fordulataival is természetes költői stílus, noha időben vagy negyven évvel messzebb esik tőlünk, mint Reviczkyé és Komjáthyé, szellemben egészen a mienk, mintha csak közvetlen közelünkben hangzanék föl.

Íme Arany lírájának jelenbe néző arca. A jelenbe néz,

de a jelennek szól is. Nem prófétai ihletből. Arany nem sejtette meg a jövőt, hanem a történet folyama kanyarodott hozzá vissza. Mindegy, az eredményen nem változtat. Arany líráján ezelőtt 70—80 évvel modern csengésű melódiák keltek életre, s azok a jelen érzéseit tolmácsolva a mai ember szívéhez is a régi erejükkal szólnak.

VI.

Az újszerű hangot Arany lírájából először Négyesy László hallotta ki. Úgy találta, hogy Arany megszólaltatja a meghasonlást s ebben látta költészetének modernségét. az elhajlást Petőfi nyomán járó líránk uralkodó irányától.¹ A megfigyelés éles szemre vall, bár a «meghasonlás» talán kelleténél erősebb szó, s megtévesztő mellékszöngék járnak vele. Arany nem hasonlott meg sem magával, sem a világgal, de az érzéseit tükröző lírában van valóban bizonyos kettősség, valami hasadás: mintha érzésvilága, s nyomán költészete, ellentétes sarkok felé gravitálna. A csüggedés, a sötétenlátás, a reményvesztettség nem állandó karakterisztikuma Arany lírájának, s a sorsával elégedetlen, önmagában bízni nem tudó, a kétségbeesés szélén lépdelő Arannyal szemben ott áll a másik Arany, az erős, a bízó, akinek szívében kiolthatatlanul lobog a hit, a hit nemzete jövőjében, az eszme erejében, az ideálok örökkévalóságában. Ez a hit erős, bár időnként megremeg a valóság kalapácsütéseitől. A hívó Arany is tudja, hogy nagy érdekek forognak kockán, s olyan erők is belekapnak sorsunkba, amelyeken nincs hatalmunk, de nem esik kétségbe, bízik Isten jóságában és az erény diadalában — nem félti sem hazáját, sem a nagyvilágot.

Így a maga kedélyéletéből fakadt verseinek borús, leverő hangulatával szemben Arany objektív lírája biza-kodó, fölemelő. Ezekben a versekben is súlyos problémákat görget a gondterhelte költő, hangja komoly, megilletődött, de a magyarság sorsán aggódó s az emberiség javát féltő

¹ Arany (1917). 21. l.

ember gondjain keresztülsugárzik, ami szubjektív verseiből hiányzik, a derű — ha ez a derű olyan is csak, mint az őszi napsütés: fénye van inkább, mint ereje. Az a megnyugtató akkord, amelyben ilyen költeményei kihangzanak, a remény és a bizalom érzéséből ered, s nem a bizonyos győzelem tudatából. A romantikus lelkesedés gondtalan optimizmusa idegen Arany valójától — de a lélekerősítő érzéseknek az az ikerpárja legyőzi az ember legsúlyosabb aggodalmait: nem aggódik sem az egyén, sem az emberiség sorsán. Hiába hirdeti neki a tudomány, hogy az ember lelke testéhez van kötve, s életünk hossza csak az az arasznyi lét, amelyet a földön töltünk: ő a meggyőződés erejével vallja, hogy a lélek halhatatlan, élete örök (*Honnan és hová?*); hiába mutatja a világ története, ez a szomorú tanulmány, hogy a megkövült gonoszság, a bilincsel fenyegető erőszak és a megfékezhetetlen szenvedélyek, újra meg újra háborúba hajszolva a nemzeteket, öröktől örökig meggyalázzák az ember legnagyobb kincsét, az észet: bízik a bölcs Isten rendelésében, hogy az igaz ember a harcban is híven betöltheti tisztét, ott is megmaradhat Isten méltó képmásának (*Gondolatok a békekongresszus felől*); és bár a nemes, tisztalelkű ember élete állandó szenvedés, mert itt a földön a becsület válla nyomort hord, az erény és az ész meg van tiporva, a bűnösnek viszont földi éden a sorsa: megvigasztalja az a tudat, hogy a földön túl van egy jobb haza, s ott elnyeri jutalmát az erény (*Fiamnak*).

Ezekből a gondolatokból kiütkezik a másik Arany alaptermészete. Borús az is, s a nagy problémákat nem meri az optimizmus rózsás tanítása értelmében megoldani, de megoldásukból nem az a sötét világnézet villan felénk, amellyel Arany befelé, a maga lelkébe nézett. Kifelé, a magyarság és az emberiség életébe nézve, ha tépelődik is sorsukon s rettegve gondol a jövőre (*Válság idején*), erős akarattal kiemelkedik kétségeiből s balsejtelmei közt is ki tudja küzdeni magának a reményt¹ a nemzet jövő nagyságában és dicsőségében (*Álom-való*), vagy észokokkal, a természet örökervényű törvényeire gondolva

¹ Voinovich munkája id. kiadásának 56. lapján.

éleszti lelkében a hitet, hogy a nemzet alélt állapota nem a közelítő halál jele, csak nyugalom, s abból új élet fakad (*Kies ősz*). És — csodálatos — nemzeti létünk egyik legválságosabb órájában, az 1861.-i februári pátens megjelenése után, mikor már veszve látszott minden, s még a haza higadt bölcse is attól félt, hogy a következő lépés forradalomba és nyomán bukásba dönti a nemzetet: Arany egy megrázó ódában, a *Magányban*, miután egypár nagyszerű képpel szemünk elé festi a láthatatlant, a nemzet földúlt lelki állapotát, megedzve szívét a vértanú imájában, győzedelmi dalt énekel:

Az nem lehet, hogy milliók fohásza
Örökké visszamálljon rólad, ég!
És annyi vér — a szabadság kovásza —
Posvány maradjon, hol elönteték.
Támadni kell, mindig nagyobb körökben,
Életnek ott, hol a mártír-tetem
Magát kiforrja csendes földi rögben:
Légy hű, s bízzál jövődbe nemzetem.

— — — — —
És vissza nem foly az időnek árja,
Előre duzzad, feltarthatlanul;
Csak szélein marad veszteg hinárja,
S partján a holt-víz hátra kanyarul.
Bízvást! . . . mi benn vagyunk a fősodorban:
Veszhet közölünk még talán nem egy:
De szállva, im, elsők között a sorban,
Vásznunk dagad, hajónk előre megy!

Milyen lelki erőről tanuskodik ez a diadalének! A nemzetnek az a fia, akinél mélyebben senki sem érezte át az óra iszonyú komolyságát, s akinél senki sem látta tisztábban, hogy körülöttünk a halál örvénylik: meggyőzi kétségeit, hogy meggyőzhesse nemzetét, fölbátorodik, hogy bátoríthassa a reményükvesztetteket.

Ez az Arany, a hívő, reménykedő Arany már nemcsak a mai kor emberének szellemrokona, mint a másik, a lesujtott, a reményevesztett. Ez az Arany minden idők embere előtt példaul áll. A csüggeteg Arany tépelődő, önmagával viaskodó lírájának hatását fokozza alkalmosság, hozzásimulása a mai közhangulathoz, a maga gondjain túl, az eszmények

világába emelkedett Arany bizakodó, szárnyaló lírájának meg az időfölöttiség ad különös értéket. Azokban a lírikumaiban, amelyek Isten, az emberiség, a haza képzetéről vesznek ihletet, benne lüktet az örök emberinek koroktól független életereje. Az emberiség is, és minden nemzet fiánál jobban a sorsüldözötte magyar, mindig reá fog szorulni a vigasztaló, emelő szózatra, s Arany e költeményeinek, művészi jelentőségükön túl, de éppen művészetük ereje által, megvan és megmarad az a másik jelentőségük, hogy a fáradt, lelkében megrendült embert, visszaadva nekik a lelkükből kiszakadt hitet, kiragadják a tespedésből, fölemelik s megindítják a cselekvés felé.

VII.

Arany lírájának a hatása ezen a ponton túlggyűrűzik az esztétikum területén, át az etikáéra. Vajjon nem tévedtünk-e ezzel a művészettől idegen tájékra? Valljuk mi is, hogy az esztétika és az etika két külön kultúrértéket ural, két külön szellemvilág, s a művészet célja önmagában van, alkotásainak nem hivatásuk az erkölcs szolgálata. De meggyőződéssel valljuk azt is, hogy a művészet még a l'art pour l'art világánál sem pusztá játék a fölös szellemi erők levezetésére. A művészet nagy és komoly ügy, az emberiség lelki szükséglete, hatalmas lelki élmény mind annak, aki adja, mind annak, aki elfogadja. A teremtmény művész benne éli ki magát, s a műélvezőnek nemcsak képzelete kerül általa izgalomba, hanem szíve és értelme is, egész lelki valója. A műalkotások esztétikai hatása valóban a formai tényezőn fordul meg, azon az erőn, amellyel a művész lelke tartalmát ki tudja fejezni — de a műalkotások nem pusztán az ember szép-érzékére hatnak, hatnak az egész emberre is, éppen tárgyukkal, a bennük kifejezésre jutó lelki tartalommal. Az emberi lélek egy és oszthatatlan : bármelyik feléről érintjük, a maga egészével reagál az illetésre. Éppen azért a művészi termékek megítélésénél nem mondhatunk le annak a megállapításáról, milyen hatást tesz az emberre anyagával : eszmei felével, kedélyvilágával, indítékaival és világnézetével, szóval, milyen érzéseket, milyen gondolatokat ver föl olvasója lelkében.

S a művészetek sorából éppen a költészet az, amely tartalmi felével minden társánál mélyebben hat az emberre. Kivált erkölcsi valónkat hozza mozgalmába, s az, akarva-akaratlan, állást foglal minden költői alkotással szemben: vonzódást vagy idegenkedést érez, s ez az érzés alapozza meg a műesztétikai hatását is. Így a költészet minden művészetnél szorosabban hozzákapcsolódik az etikumhoz, s hivatását akkor tölti be legméltóbban, ha nemes formában nemes lelki tartalmat ad. Az ilyen költészet nemcsak a képzelet világába ragadja az életből az olvasót, hanem fölemeli a realitásnak anyagilag és erkölcsileg szennyezett talajáról az eszmék és eszmények tiszta légkörébe — hatásában tehát az igazi költészet mindig etikus jellegű. Nemcsak a tragédiából sarjad ki az Aristotelestől megfigyelt katharsis: minden értékes műalkotással velejár a lélek megtisztulása.

Ebből a szemszögből nézve áll előttünk teljes valójában Arany költői nagysága, így látjuk meg igazi jelentőségét a magunk világában. Nincs magyar költő hétszázéves magyar irodalmunkban, kezdve a sort a *Löweni Mária-síralom* szerzőjén, a XIII. századi ismeretlen Domonkos-szerzetesen, akinél az esztétika és etika világának körei annyira egybeesnének, mint Aranynál, s nincs magyar költő, akinek költészete olyan fölemelő volna, mint az övé. Ez a költői világ tiszta, mint a kristály, és léleképítő, mint a legnemesebb szentbeszéd. Tiszta, mert nincs benne morális folt, ami erkölcsi érzékünket sértené, léleképítő, mert pozitíve is, minden vonatkozásában erkölcsös.

Arany költői világáról szólva, most nemcsak lírájára gondolok, sőt nem is első sorban arra. A magyar líra, amióta zeng, a legrégibb ránk maradt lírikumtól kezdve a jelen század elejéig, mindig a nemes érzések, az emelkedett gondolatok tolmácsa volt. Aranynak epikája az, amely ebben a tekintetben olyan páratlan. Elbeszélő költészete, noha epikumai fogamzásában pusztán művészi erők működtek, s céljuk is immanensen művészi, sokkal erősebben etikai jellegű, mint társaié, több benne az erkölcsi tartalom. Jókait és Mikszáthot nem is lehet egyszerre említeni vele, amannak gondtalan derűjében a gyönyörködtető célzat háttérbe szo-

rítja az erkölcsi gondolatot, emennek a cinizmus enyhe árnyalatával színezett világnézete meg éppen nem egyszer szembekerül a morállal. De még a szigorúan etikus lelkületű Vörösmarty és Kemény is sokkal kevesebbet visznek elbeszéléseikbe erkölcsvilágukból, mint Arany, s a morális nem válik műveikben a hatás tevékeny elemévé. Arany egész epikája, tárgyaival és eszméivel, szellemével és fölfogásával, az igaz és a jó kettős pólusa felé fordul : eposzainak és balladáinak költött világában, képzeletalkotta hőseinek életében az erkölcsi törvény nemcsak az úr, hanem minden mozzanat feléje mutat, azt szolgálja.

Az élet Arany epikájában, csakúgy, mint a valóságban, örök küzdelem, a jó és a rossz principiumának harca : nagy eszmék és az erőszak, nemes érzések és aljas indulatok, a nagy közösségek érdekének szolgálata és önző törekvések ütköznek össze, hol két embert vagy embercsoportot állítva egymással szembe, hol egy ember lelkét tépve szét két szembeforduló félre. S míg egyfelől ezt a küzdelmet, elbeszéléseinek költői tárgyát, lélektani mozzanatokból fejlesztve fokról fokra, páratlan biztossággal vezeti az előzményekből kikerülhetetlenül bekövetkező katasztrófaig, s ezáltal epikumaiban a legnagyobbyszerűt adja, ami művésztől telik — embereknek, élő valóságokat érzett embereknek, az igazság erejével ható belső és külső életét : addig másfelől a küzdelem rajzából ép oly biztossággal sugározttatja ki az ellenmondást nem tűrő erkölcsi igazságot.

Az igaz ügy Arany költői világában nem mindig győz, sokszor, talán legtöbbször, elbuktatja az ármány, s az ártatlannak, a nemesnek sorsa gyakran szenvedés vagy pusztulás. A szegény kis fiút halálra kínozza a szívtelen anyja (*Árva fiú*), a nemes szűz lilium-testét meggyalázza a léha nagyúr (*Zács Klára*), a fiatal szívek boldogságát megtöri az apai önkény (*A kép-mutogató*), a hazájuk bánatán kesergő lantosokat vérpadra küldi a zsarnok (*A walesi bárdok*). Ugyanez a sorsa a legnagyobbaknak is, a nemzet herosainak. Az egyik, a magyar őstörténet félelmetesen hatalmas hőse, egy nagy eszmére, nemzete világuralmára, teszi föl életét, s halálával éppen az omlik össze, aminek érdekében küzdött, nemzete

(hún trilógia); a másiknak, a magyar lovagvilág legfényesebb hősenek, sorsa még tragikusabb: meg kell érnie, hogy kiöregszik az életből, lejárt az ideje, sőt azt is — s ez talán az emberi szív legnagyobb fájdalma — hogy vele együtt eszményei is túléltek magukat, rombadőlt az az eszmevilág, amelyben élt. (*Toldi*-trilógia.)

Mennyi csalódás és mennyi fájdalom, mennyi könnybe vérbe fúladt nemes törekvés, mennyi meg nem érdemelt katasztrófa a költészet világában — de nincs-e ugyanígy az életben? Mégis milyen különbség a való és a költött világ között! Amott a sors igazságtalansága nyomán a szívek háborgása és a fölzaklatott indulatok keserősége, emitt az élet bántó esetlegességei egy magasabb harmóniába simulnak, mert föltűnik mögöttük, amit az életben annyiszor hiába várunk, az erkölcsi igazság ereje. Arany beleviszi epikumaiba egész erkölcsi világát, s bár mint igazi epikus elvonul hősei mögé, elbeszél és nem ítél, mégis meséinek minden fordulata elárulja erkölcsi állásfoglalását, s ezt az az érzület határozza meg, amelyből hőseinek tettei erednek. A költő együttérez a jókkal, a méltatlanul szenvedőkkel, szembefordul a gonoszokkal és bűnösökkel, nem szóval, ítélkezve, mint a bíró, hanem pusztán előadásával éreztetve, mennyire megbecsüli az erényt s mennyire visszadöbben a bűntől. Minden története, még a legtragikusabb is, megerősíti hitünket az erkölcs uralmában. Az egyikből megértjük, hogy nem lehet büntetlenül megsérteni Istennek vagy az embereknek törvényeit, a másik azt hirdeti, hogy az ember az erős akarat szárnyán lendül a magasba, a diadal felé; egyszer a hazafias érzés, másszor az önfeláldozás apotheosisát kapjuk, majd meg az a biztató szó hangzik ki a tragikus eseményekből, hogy az egyének sorsán fölül van valami nagyobbszerű és értékesebb, az ige, az eszme — s az él örökké, azon nem vesz erőt sem a gonoszság, sem az ármány. Arany minden verse mélyén egy-egy nagy igazság van, s mindegyike ráeszméltet emberi hivatásunkra — ez: bízva az eszme diadalában, munkával törekedjünk az erény felé. Az erény: az emberiség legnagyobb kincse; elérésének legbiztosabb eszközei: a kötelelességteljesítés, a becsületesség

és a hűség ; a hozzá vezető nehéz úton az ember leghívebb kísérői : a hit és a szeretet ; s tetteink legszigorúbb bírāja önnön lelkiismeretünk — ezek az azonosítások szűrődnek le Arany epikumaiból és lesznek olvasói lelkében vezető normákká, erkölcsi életük irányítójává.

Lesznek azokká, Arany akarata, sőt tudta nélkül. Arany nem akarta templommá formálni a költészet csarnokát, s nem kívánt benne versenyre kelni az erkölcstanító teológussal. S éppen ez művei erkölcsi hatásának titka. Miközben a szépet akarta konkrét képekben érzékeltetni, a nemesen gondolkodó ember belevitte verseibe a maga emelkedett fölfogását is az élet értelméről, céljáról, értékeiről, s az ép olyan észrevétlenül keríti hatalmába valónkat, amilyen önkéntelenül nyilatkozott meg.

Így Arany epikus költészete nemcsak belső igazságával és művészi erejével hat, hanem a benne rejlő etikai tartalommal is, mély és tiszta erkölcsiségével : egyaránt neveli fogékonyságunkat az emberiség három nagy kultúrértéke, az igaz, a szép, a jó iránt. S neveli éppen azért, mert ez a három irányú hatása teljes harmóniában működik, olyan mértékben, mint egy más magyar költőé sem. De ennek az epikának nevelő hatása nemcsak mélységben páratlan : akciósugara is nagyobb, mint többi költőnké — kiterjed az egész nemzetre. Eposzai, kisebb-nagyobb elbeszélései, balladáinak jó része, különböző erővel ugyan, és más-más módon, de egyaránt megilletik a nemzet minden rétegét, mert hatásuknak nem vet határt az olvasóknak sem kora, sem rangja, még műveltsége sem, s az egyszerű szív ép úgy magáénak érzi ezt a költészetet, mint a legfényesebb elme. Arany epikáján egyformán épül minden magyar, s egy nemzet lelke gazdagszik belőle. Arany igazi nemzetnevelő, Széchenyi mellett a magyar nemzet legnagyobb nevelője.

Nevelő hatása, láttuk, kiterjed mind a három nagy kultúrérték felé. Neveli költészetének művészi elemeivel, a szép eszméjének tökéletes megvalósításával, a közízlést — ebben közös minden nagy költőnkkel. Neveli, kivált történeti tárgyú elbeszéléseivel, az értelmet : fejleszti a nemzet történelmi érzékét és elmélyíti történelmi ismereteit. Ezen a

ponton már magasan a többi magyar költő fölé emelkedik, s csak a legnagyobb magyar történeti regényíró, Kemény Zsigmond jelentősége mérhető össze az övével. Arany epikumaiban a nemzet multját a költői lángelme fényével megvilágítva, nemcsak színesebb és művészebb, elevenebb és jellemzőbb képeket ad a magyarságnak, mint a történetírás, hanem azokat mélyebben és maradandóbban is vési a lelkekbe. Arany költészetének ezt a hatását, a benne rejlő tanító elem értékét egy szép tanulmányban Fináczy Ernő határozta meg, az iskola szempontjából, de azon messze túlmenő jelentőséggel: «Valamennyi költőnk közül neki köszön legtöbbet a magyar iskola. Nincs magyar költő, aki annyi történeti érzékkel, annyi jellemző erővel állította volna a lelki szemünk elé nemzeti multunk minden jelentős korszakát... Vörösmarty a honfoglalás költője, Petőfi a forradalomé — tegyük hozzá: Kemény a nemzeti harcok koráé — de Arany az egész magyar históriáé.»¹

A harmadik értékmezőben, a jó területén meg épen páratlanul álló nevelő hatásával Arany. Költészetének varázskörébe lépve a tiszta erkölcs világában járunk, egy nemesebb, a földinél harmonikusabb világban, amelyben élesen elkülönülnek az erény és bűn fogalmai s messze szétválnak a jó és a gonosz útjai. Itt egy felsőbbrendű, az emberinél magasabb törvény oszt igazságot, s az emberi cselekvés megítélésében nincs sem bizonytalanság, sem relativizmus; itt nem öltözik a hitvány, az aljas a részvét, az álhumanizmus megtévesztő köntösébe: minden gondolat, minden szó, minden tett a maga igazi mivoltában jelenik meg előttünk. Ebben a költői miliőben megtanulunk látni, ítélni, tisztelni az erkölcsi törvényt, megbecsülni az emberi értékeket, köztük a legnagyobbat, az igazságot, s az eszmények világában élve magunk is jobbak, nemesebbek leszünk.

Bezárult a gyűrű: az Arany epikájából három irányban kisugárzó nevelő hatás kitölti a nagy kultúrártékek egész körét. Kitölti teljesen: valóban nincs magyar író, aki műveivel gazdagabban kibontakoztatná az emberi lélek értékes vonásait.

¹ Arany János. Magyar Pedagógia, 1917. 4. 1.

De emberi valónkon kívül magyar voltunkra is hat ez a költészet, s erre is olyan erővel, hogy hatásához nem mérhető egy magyar epikusé sem. Arany a nemzeti mult ragyogó és borús fordulataiban, a magyar élet jellemző képeiben a magyar derekasság legszebb példáit vezeti elénk, hőseinek egyéniségében a magyar jellemet faragja ki, sorsukban a nemzeti gondolatot eleveníti meg. A magyar mult, kivált a középkor magyar világa, fényes feléről bemutatva; az ősök, magyar eleink, testi és szellemi erejük teljében; vállalt földadataik nagyszerűsége, küzdelmük olyan eszmékért, amelyekért nemcsak győzni, hanem halni is dicső — mindez mélységes hatást tesz magyarságunkra: fölfokozza faji érzésünket, erősíti magyar öntudatunkat, meggyökerezteteti lelkünkben a nemzeti gondolatot, elmélyíti ragaszkodásunkat a magyar hazához. Olvasva Arany elbeszéléseit, növekszik magyar érzésünk feszítő ereje, s szívben-lélekben magyarabbak leszünk. Léleknevelés ez is, jelentőségben és hatásban mérkőzik azzal az erővel, amelyet Arany epikája esztétikai, értelmi és erkölcsi irányban kifejt.

Így lesz teljessé Arany nemzetnevelő hatása, így emelkedik Széchenyi mellé a magyar nemzet legnagyobb nevelőjének. Az volt a multban, az ma is — talán még nagyobb mértékben. Majd két évtized óta vérzivataros és minden emberi vetést letaroló orkán pusztítja a magyar földet, nyomán az élet egyre nehezebbé, kietlenebbé lesz, s a magyarság a sors csapásaitól porba sujtva, hitében és világnézetében megrendülve már-már összeroskad a szenvedések elviselhetetlen terhe alatt: nem szorul-e rá ez a meggyötört nemzedék még fokozottabb mértékben az Arany költészetéből kisugárzó erkölcsi erőre, amely nekünk, megzavart lelkű, erkölcsi iránytű nélkül céltalanul imbolygó XX. századi magyaroknak visszaadja hitünket hivatásunkban és emberi méltóságunkban, a nemes eszmék erejében s az igazság diadalában?

S vajjon ma, mikor a magyarság hazája kétharmadrésztől megfosztva, nemzeti önérzetében megalázva, egy évezred romjain kesereg s tehetetlensége érzetében a jövőben bízni nem tud és nem is mer: nem szorul-e reá, jobban,

mint bármikor, az Arany epikumait éltető magyar érzésre, amely esettségünkben főlemel s visszaadja nemzeti öntudatunkat, bizalmunkat a magyarság jövőjében?

Hisszük és reméljük, hogy elkövetkezik az az idő, amikor a magyarság lemondhat arról az etikai erőről, amely Arany költészetét átjáró nemzeti érzésében rejlik. Ha majd nemzetünk visszanyeri régi fényét és hatalmát, akkor az erejében meggyarapodott nemzeti öntudat olyan elevenné és mélyé fejleszti ki a hazafias érzést, hogy az nem szorul külső élesztésre, még Aranyéra sem. Egy büszke, boldog nemzet körében Arany költészete elveszti hatásának ezt a járulékos, esztétikántúli elemét — de akkor is megmarad másik eleme, az igazi, az, amely az ő páratlan művészetéből sugárzik ki.

Adja Isten, hogy minél előbb csak a nagy költőt láthassa Aranyban az utókor.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

VARGHA GYULA.¹

Az emlékbeszédnek nem egyszer már-már feledésbe merült érdemeket kell napvilágra bányásznia. A férfikor buzgó munkásságát, mely a névnek egykor tiszteletet szerzett, hosszú öregkor tele könnyen behavazza, elfeledteti; a név fénye nem aludt még ki egészen, de jelentése kiveszett a köztudatból s kutató feltárássra: «megújításra» szorul.

Vargha Gyula, mikor idestova három esztendeje, 1929 május 2.-án meghalt, már jól betöltötte 75-ik életévét. De az ő virágkorára, melyben fényt szerzett nevének, nem kell emlékeztetni egyikünket sem. Költészete még váltig delett abban a tiszta magasságban, melybe szemünk láttára suhant fel mintegy másfél évtizeddel ezelőtt; még biztos, tartósnak ígérkező lebegéssel szállt fenn, «álmok egét járva», mikor váratlanul összecsuklott szárnya s megadta magát a földnek, amelyből vétetett. A tiszteletére ma egybegyűlt közönség sokszor látta megjelenni őt e helyen, melyről megilletődve kél most utána az emlékezés szava. Láttá fürge léptekkel idesietni kissé szikár, magas, alig meghajlott alakját; galamb-ősz szakállá koszorújából az érett búza színével kipiroló arcát; látta felcsillanni fénytlövellő szemét, s figyelemmel várta, hogy csengő, tiszta hangján felröppenjen ajkáról a magyar szó méla, vagy harsogó zenéje. Lelkünkben e kép, e dallam emlékezete még el nem enyészhetett; mesterséges élesztésre nem vár: él a maga erejéből s önként sugározza ki fényét, melegét.

I.

A «hegy-völgyes Cserhát» egy kis falujában, a pestmegyei Káván született, 1853 nov. 4.-én, az akkor már több mint

¹ A M. Tud. Akadémia 1932 jan. 25.-i összes ülésén elhangzott emlékbeszéd.

kétszáz éves nemességű «görzsönyi Vargha» törzsből. A család őse «végvári vitéz volt», «török-üző bajnok», s költőnk hálás volt az égnek, hogy oly őstől engedte származni, ki a haza szolgálatában hullatta véréet s kinek éber honszerelmét a címerébe foglalt vigyázó daru is intelműl példázza. A vesp-rémvármegyei eredetű (Felső- és Alsó-Görzsönyben birtokos) család utóbb több ágra szakadt, s mezőörsi ifjabb ágából származott költőnk atyja, János, ki 1848-ban Zsarolyáni Márton Sárát vette feleségül, egy szatmárvármegyei eredetű, de Pestmegyébe áttelepedett család sarját. Vargha János. öröklött földjeit eladván, Káván és Bényén szerzett birtokot ; 1848-ig folytatott ügyvédi gyakorlatot ; egyébként a kávai kastély urainak, a Puky-családnak volt ügyvédi tanácsadója, belső embere, bizalmasa. A szabadságharcban mint nemzetőr-káplár vett részt, utóbb vármegyei bizottsági taggá s pest-járási adószedővé választatott ; 1886-ban halt meg 82 éves korában. Özvegye 13 évvel később, 86 éves korában. Mindketten Káván, a Puky-család sírkertjében vannak eltemetve. Első kis fiúk korán elhalván, két gyermeket nevelhettek fel : Idát (Straub Józsefnét) s a nála egy évvel ifjabb Gyulát.

Öreg, egyszerű ház a falu végén, a temető árka mellett, alacsony szoba, hosszú, hajlott mestergerenda, néhány cserép virág az ablakban, szép fehér fal, síkált tiszta padlat, széles, kemény körtefa-asztal, vén karszékek, kakukkos óra, a komoly csendet pajkosan gúnyoló : így emlékszik vissza szülőházára, e templomi tisztaságú otthonra, melyben soha egy léha szó el nem hangzott, tréfa is alig, hol Mikulás. karácsonyi angyal nem járt, de — ha a szűkölködés nem is — a gond gyakorta megjelent. A «békesség e szentegyházában» becsületes szegénységben, vallás, jóság és szeretet áhítatos légkörében élt a kis család. Az apa : «Jó ember vala, oly csupa szív, mint János apostol. Boldog is, a szeretet visszasugározza rá». Fiát maga tanította, egészen a gimnáziumi II. osztály bevégezéséig. Verselgetett is ; esténként felolvasott családjának «régidőkről csodás könyvet» : történetet. Jósika regényét (A csehek Magyarországon) ; felesége addig az orsót pörgette, majd pedig, szalagos gitárját levéve a szegről, dalt énekelt Kisfaludy Sándor Csobáncából : «Teli,

hallom, vitézekkel, Immár Mátyás udvara.» Olykor «régi nemes törzsből», a Puky-családból, tisztos vendégeket látott szerény asztalánál s ilyenkor — az abszolutizmus korában vagyunk — a gyermeknek alkalma nyílt a magyar bánat és dac fel-feltörő hangjait is lelkébe vésni. Hű anyai szem mosolygott reá ; féltő szeretet, gyöngédség irányította lelki fejlődését s kért és remélt az Istentől fényes jövőt számára.

A kis fiú : «félénk, magános, sápadt gyermek», korán komolyodott :

Öreg szülék mellett nőttem, növekedtem,
Köztük kora-értté, öregessé lettem ;
Örömré nehézkes, bánatra fogékony ;
Komoly volt, ha volt is, gyermeki játékom.

— írja egyikében azon szép visszaemlékezéseinek, melyekből e rajz vonásait szedegetem. Hamar rákapott a könyvre, s amit olvasott, azt aratáskor, csépléskor az árnyékban hűsölőknek szívesen elbeszélte. De még jobban esett hallgatnia «mesemondó ajkról tündéri mesét». A falu népe is szerette : sohse látott mást, csak nyájas szemeket ; viszont ahol járt, úton, mezőn süvegelt maga is «váltig, becsülettudón».

A kertben állt, virágok között, zöld folyókával felfuttatva, a méhes ; tavasszal — mint afféle kis méhe-pásztor — ott leste a rajzást ; nyáron az volt könyvesháza, ott olvasgatott, ábrándozott.

Legmélyebb élményekkel a természet bűvölte, ajándékozta meg. A házeresz jégcsapjairól gyöngyözve lepergő oladás, lenn a buborékok a feccsenő cseppek nyomán ; a tavaszi tócsák, melyeken futó, recés hálót rezegtet a játszi, kósza szellő ; a zöld mohbársony királyi szőnyege a vén tetőkön ; az istálló déli falán rajzó piros bogárkák — «Isten tehénkéi» ; a tyúkok dús tollán a déli nap tűzésben égő arany-zománc ; a lepkék, a szitakötők ; a kristálytisza légtől oly csodásan elmélyített kék ég ; a kora reggel még harmatos búzakalász ; a lángoló piros pipacsok, a nyíló mákföldek ; az érett szőlő rubin- meg aranytüze, amint áttör a héj üde hamván ; a hamvas gerezdek, mikor rózsás ujjak hószín fonálra kötözik ; csermely csevegése, szellő suhanása, a pacsirtaszó, a nyáj kolompja ; a langy légben

illatot ontó ákácvirág, a friss^{*} széna szaga, gyűjtéskor, kint a zsigri réten s mindaz, ami szín, fény, illat és hang, mindaz, ami által a természet titkos élete közli magát az emberi lélekkel: gyönyör, boldogság volt neki.

A «vadvirággal ékes» Cserhát egy életre szóló, mély, dús és lírai teltségű érzéklettel halmozta el, s mikor tizenkét éves korában először kellett kiszakadnia szülőotthonából, lelkében már ott szendergett mind az a gyönyörű költészet, melyet annyi magyar gyermek szeme, füle felivott már öntudatlan élvezettel, melyet azonban az ő öregkori lantja lett hivatva egész pompájában majdan kizengeni:

Nem suttoztak regét felettem
Nagy déli pálmák . . .
A mandulavirágból szötte lelkem
Legelső álmát.

*

Tanulmányait 1865 őszétől (a III. osztálytól) fogva a pesti ref. gimnáziumban folytatta. Tanárai voltak: Thaly Kálmán, Baráth Ferenc, Dömötör János. Legjobban ez utóbbihoz vonzódott. Az intézeti önképzőkör munkásságában tevékenyen résztvett, VIII. osztályos korában ő lett annak ifjúsági elnöke, Dömötör János tanár-elnöksége alatt.

Az 1870/71.-i tanév végén letette az érettségi vizsgát s aztán joghallgatónak iratkozott be a pesti egyetemen. Már mint első éves joghallgató belépett egyúttal, 1872 tavaszán a Statisztikai Hivatal szolgálatába, hogy — mint Barsi Józsefről szóló emlékbeszédében mondja — «a szerény apai háztól nem a legbővebben telő segítséget egy kis mellékkeresettel pótolja». Ezzel hát még tanuló- és kezdő-költő korában megindult hosszú hivatali pályája, melynek, költészetével kapcsolatban, oly nagy és végzetes jelentősége lett. Önkéntesi évét 1875/76-ban szolgálta ki. A jog- és államtudományi doktorátust 1877-ben szerezte meg. A következő évben mint tartalékos hadnagy résztvett Bosznia megszállásában. 1882 jan. 16.-án nőül vette Szász Pólat, a későbbi ref. püspöknek, ekkor Trefort mellett miniszteri tanácsosnak, Károlynak leányát, kivel három évvel előbb ismerkedett meg. Ezzel lezárult az a közel két évtizednyi időszakasz,

mely először szakította el a szülői háztól, s mely tanulóéveit, pályakezdését, ifjúkorát s költői fejlődése első izületét ölelte magába. Ekkor már elmúlt 29 éves.

Verselni korán kezdett. Első kísérleteit atyjának mutatta meg, ki azokkal bizonyára meg volt elégedve, mert szép, gondos írással füzetekbe másolta a javát. A család máig kegyelettel őrzi e füzeteket; a legrégibb a tíz éves költő verseivel kezdődik! 16 éves korában már írt oly meglepő érettségre valló verset, melyet föl mert venni Költeményei 1915.-i gyűjteményébe. Már 1871-ben megjelent két költeménye (*Székely Mózes; Puszta ház*) Kiss József Képes Világában; 1875-től fogva Gyulai Pál Budapesti Szemléjének lett szívesen látott dalnoka, 1881-ben pedig kiadta, *Dalok* címen, első gyűjteményét. 1883-ban tagjává választotta meg a Kisfaludy-Társaság.

Családi fészke egyre népesedett; «a bibliai olájevessző módjára sarjadtak, nőttek oldala mellett a vidám csemeték, kikkel a Gondviselés kegyelme megáldotta»: Ilona, Zoltán, Erzsébet, Tamás és Gyula: 1895-re teljes lett a számuk s megadta Isten a szülőknek, hogy valamennyit felnevelhették.

Nemcsak az apa, a gyermekben annyira gyönyörködni tudó költő is gazdagodott lírai kincsekkel általuk, s mintha e naiv kis arcok és lelkek a természet üde benyomásaiért, a kávaei virágokért és napsütésért is kárpótolták volna:

Mint fény fia, szőke hajával
Szép kis fiam áll vidosan,
S míg rásüt a nap sugarával,
Haja minden szála arany.

«Ez a boldog kis kör» volt az ő «erős vára», hová az élet küzdelme, harca nem hatolt be, s hol elméje feledhette napi vívódását, kétségét, honfi-aggodalmait s érezhette «a lét tiszta, szent nyugalmat».

*

Az Orsz. m. kir. Statisztikai Hivatal kötelékében, hol, mint láttuk, már kezdő jogász korában munkába állt, egészen 1914-ig megmaradt. Keleti Károly, a hivatal első igazgatója 1892-ben meghalván, az addigi aligazgató, Jekel-

falusy József került helyére, Vargha Gyula pedig, miniszteri tanácsosi ranggal ez utóbbiéra; majd Jekelfalusy halála után, 1901-ben ő neveztetett ki a Hivatal igazgatójává.

Ha nem a hivatás vezette is e munkakörbe, a «kötelesség ösztönző szavát hallotta csengeni lelkében», s az a tudat élesztette munkaerejét, hogy nemzeti érdekű feladatot teljesít, hogy fontos őrhelyen áll, honnan a magyarság fejlődésének alakulását közvetlenül vizsgálhatja, ellenőrizheti, s jelt adhat, ha kell, veszedelmeiről. «Címere zöld halmán őrt áll a daru», írta ősapjáról, s úgy tetszik, a késő unoka e hosszú, terhes szolgálattal váltotta igazán magáévá családi címerét. Mint költő, utóbb nem egyszer érezte «elpazarlott s visszavonhatatlanul a semmiségbe tűnt meddő napoknak» itt töltött idejét. De mint hazafi megnyugodott a jól végzett munka tudatában. «Egy célom volt (mondja később itteni szolgálatára visszatekintve): hazámnak szolgálni; egy eszmény élt lelkemben: nemzetem nagysága. Erről álmodoztam, ezért küzdöttem a magam szűk körében.»

Ugyanezt a célt szolgálta szaktudományi munkásságával is, mely önként nőtt ki hivatalos foglalkozásából, s mely magában véve is elegendő volna arra, hogy az itt szóban forgó éveket meddőeknek senki se mondhassa. 1892-től fogva, mikor u. i. II. osztályunkba «mint statisztikus» levelező taggá választatott, tudományos pályája jelentékeny részben Akadémiánk életével szövődött össze. *A magyar hitelügy és hitelintézeteink története* c. nagy munkája (1896) a Marczi-bányi mellékjutalmat nyerte el; több, a népszámlálási eredményeket feldolgozó tanulmányát felolvasó asztalunknál mutatta be, a II. osztály bírálóbizottságaiban sűrűn (1902-től 1921-ig csaknem minden évben) szerepelt s elhunyt szaktársai legtöbbjéről ő mondott emlékbeszédet.

Tanulmányaiban, amennyire csak engedte anyaguk, stílusra, formára nagy gondot fordított, úgyhogy legnagyobb részük nekünk, laikusoknak is hozzáférhető olvasmány. Hasonló erényeket kívánt volna meg bírálataiban a pályaművektől is; megróttá nyelvi gyarlóságait (magyar olvasóknak szánt műben *Wien*, *Bécs* helyett; Németország *behozatala*, a helyett hogy *bevitele* stb.). Amiért — úgymond —

a nyugati nyelvek nem ismernek valamely árnyalati különbséget, «nem szükséges a mi nyelvünk gazdagságát megcsontítani»; az Akadémia hagyományai is megkövetelik, hogy «nyelvünk tisztasága felett a tudományos irdalomban is örködjünk». Említett történeti műve ritka világossággal rajzolja meg Széchenyi előtti közgazdasági állapotainkat; bizonyos még ma is közkeletű felfogással szemben történeti tiszta látását jellemzi a török világról vallott felfogása: «a török hódításhoz fogható szerencsétlenség alig ért valaha nemzetet»; ép ezért tudja méltányosabban megítélni a XVIII. század fejlődéstörténeti jelentőségét is, melyet nem annyira a «nemzeti hanyatlás», mint inkább a «nemzeti erőgyűjtés korának» tart, mely lerakta gazdasági fejlődésünk alapjait s előkészítette a modern Magyarország kialakulását.

De hadd foglaljam össze említett értekezéseinek főbb megállapításait; fontosak azok elsősorban a költő jobb megértéséhez.

Központi kérdésük: haladunk-e a nemzeti egység megszilárdulása felé? Örömmel látja, hogy a magyarság fejlődése az utóbbi félszázadban (1850—1900) nemcsak állandó, hanem erősödő progressziót tüntet fel, s régi óhajításunk betelt, amennyiben a lakosságban a magyar anyanyelvűek száma immár többségre (51·4 %) emelkedett. A nemzeti egység munkáját nagy mértékben megkönnyíti az a tény, hogy a másajkúakkal nemcsak a közös történeti mult köti össze a magyarságot, hanem immár valóságos vérközösség is, hiszen a magyar faj, mai állapotában, már korántsem az ősi, hanem különféle népfajok vegyülete. A városokban különösen hatalmas emelkedést mutat a magyarság arányszáma. S ezt nem erőszak idézte elő, nem a régebben túlnyomólag németajkú polgárság megmagyarosítása, hanem magyarajkú vidékieknek betódulása a városokba; így Budapestet a dunántúli s duna-tiszaközi magyarság népfölöslege duzzasztotta fel.

De e nagyjában biztatónak ígérkező képen mennyi a sötét pont! A születési arány hanyatlik, a kivándorlás terjed. Az értelmiségben tetemesen megnövekedett a másajkúak, főkép az oláhok száma, nemcsak abszolút, hanem az idegen-

ajkú lakosság számához viszonyítva is. A középiskolákban hanyatlani kezd a magyar-, s megdöbbentő szaporulattal növekedni az idegenajkúak száma. Különösen sajnálatos, hogy a magyar ifjúság annyira idegenkedik a papi pályától, s átengedi a tért más, főképp szláv-ajkúaknak. Nemcsak idegenajkú, hanem idegen érzületű értelmiség van képződésben, magyarságtól, magyar állameszmétől eltávolodó, szakításra készülődő. A városok nyelvi átalakulásával szemben: az anyaország népességének jó 40 %-a nem beszél az állam nyelvét, az idegen ajkúak több mint 83 %-a nem beszél magyarul, leglassúbb a magyar nyelv terjeszkedése az oláh-ságban, a görögkeleti hittani intézetekben egyetlen hallgató sincs, ki magyarnak vallaná magát. A vérközösség által nyújtott előnyök sokszor épen nem a magyarnak kedveznek: az túlságosan simulékony faj, könnyen megtanulja s átveszi az együttélők nyelvét.

A népesség áramlási iránya — általában hegyvidékről a síkságra, északról délre — nem volna kedvezőtlen. De a székelység Románia felé vándorol ki; ha a helyett Erdély belseje felé áramlanék, megváltozhatna a Királyhágón túli részek nemzetiségi képe. Nagy mértéket ölt a galíciai bevándorlás, gátolva a már régebben honos zsidóság teljes beolvadását társadalmunkba és nemzetünkbe.

Az értelmiségi keresetűek túlprodukciója egészségtelen tünet. A jogi pálya még ma is a legkeresettebb: közép- s nagybirtokosaink túlnyomó része nem gazdasági főiskolát végez, inkább a jogi képesítés megszerzésével fejezi be tanulmányait, nem érezve át eléggé, hogy a mezőgazdaság sikeres folytatása külön szakképzettséget kíván. Birtokviszonyainkat a végletek túlzása jellemzi: túlteng a törpe- és a nagygazdaság, viszont csekély a középgazdaságok száma s a területben való részesülése; pedig a múltban a középbirtokos nemesség volt a nemzeti érdekek legfőbb támasza és hordozója.

Népességünk szaporodása nemsokára eléri a határt, mely kizárólagos mezőgazdasági jelleg mellett elérhető s ezentúl már csak mérsékelt növekedésre számíthatunk. A par excellence mezőgazdasági megyékben (Békés, Csongrád,

Csanád) a szaporodás csökkenése (nagyreszt elköltözés, kivándorlás folytán!) már is komoly mementó. A vidék népfölöslege a városokba tódul, de azok, ipar hiányában, nem tudják őket munkával ellátni. Csak anyagi haladás, gazdasági újjászületés biztosíthatná egészséges továbbfejlődésünket. A bajok leginkább Dunántúl, a magyarság erejének egyik főhelyén s a nagy alföldön, a magyarság olvasztó kohójában mutatkoznak. Az iparfejlesztésen kívül égető szükség van egy nagy nemzeti birtokpolitika segítségére.

A hosszú béke áldása mellett a nemzeteket sokszor ernyesztő álmoság fogja el: «a valódi nemzeti célok elhomályosodnak s káprázatok ejtik hatalmukba a lelkeket» — írja egyik legösszefoglalóbb látkörű tanulmánya végén, 1902-ben. «A figyelő látja, hogy, mint valami lázalom borzongása, bizonyos izgatottság fut át a magyar társadalmon. A kedélyek nyugtalanul háborognak, de nem tudják miért. A vallásosság ébred..., de vele ébred a felekezeti türelmetlenség is... Érezzük, hogy az erők összetétele ad hatalmat; a rokonérdekek kezdenek is csoportosulni, de ellenséget látunk a más érdekek képviselőiben, egymást rontjuk, a helyett, hogy saját hibáinkat irtogatni, egymást pedig támogatni igyekeznénk.» «Nehéz időket élünk, s hogy nemzetünk diadalmasan kiálljon minden megpróbáltatást, egész erkölcsi erejére van szükség. Ha önmagunkban megoszunk, ha felekezeti és társadalmi ellentétek ellenséges táborokba állítják a haza fiait, sorsunk meg van pecsételve s csak idő kérdése, hogy mikor töröltetünk ki a nemzetek sorából.»

Íme, itt az alapja, tudományosan megvetett alapja hazafias költészete sötétlátásának, baljóslatainak!

Akadémiánk méltányolta tudós érdemeit (1907-ben rendes taggá választotta meg), de azért... a költőt sem nyomta el benne, sőt a Kisfaludy-Társaság mellett egyike volt ama jótékony ösztönzőknek, melyek őt költeményeivel a nyilvánosság elé kényszerítették: közülésein, ünnepi ülésein sokszor felléptette, koronázási ódáját (1892-ben) 100 arany pályadíjjal jutalmazta, költeményeinek két vaskos kötetét (*Ködben*, 1922; *Hamvadó tüzek*, 1927) kiadta, követve ezzel a Kisfaludy-Társaság példáját, mely versei első, nagy fel-

tünést keltett gyűjteményét tette közzé (*Vargha Gyula költeményei* címen) 1915-ben. Akadémiánk végül, miután jó 30 esztendeig II. osztályában tartotta fogva, 1923-ban tiszteleti taggá választotta meg, egyhangulag, az I., a «nyelv- és széptudományi osztályba». «Midőn a tisztelt osztály engemet kebelébe fogadott, — szólt székfoglalójában — hanyatló éltém késő alkonyán végre ott találom magamat, hová tulajdonképeni hivatásom utalt.» 1924-ben «egész költészete méltánylásaképen» ő kapta meg a nagyjutalmat, s végül 1928 május 18.-án az összes Akadémia bizalma őt ültette a másodelnöki székbe. Ekkor már, 1923 óta (miután tíz éven át másod-, húsz éven át főtitkára volt), másodelnöke a Kisfaludy-Társaságnak is, s ott és emitt immár egyaránt a *költőt* látták benne.

Csak egy pár szót még életkörülményei további alakulásáról, hogy aztán mi is a költő felé fordíthassuk kizárólagos figyelmünket.

1914-ben vált meg a Statisztikai Hivataltól, hogy három éven át a Tisza-kormányban, mint a kereskedelmi minisztérium politikai államtitkára teljesítsen e nehéz években felelősségteljes szolgálatot. Ha eddig a jóslatok őrhelyén állott, most már a véres valóság beavatottjai közé került s kilátóhelyről szemlélhette, kétség s remény közt hanyódva, nemzete gigászi küzdelmét, jól látva a háttérben lappangó veszedelmeket is. A Tisza-kormány visszalépésével 1917-ben nyugalomba vonult, s innen fogva már többször kilátogathatott az ő kedves pusztalöbi birtokára, melyet még 1897 tavaszán szerzett meg, az előző évben eladott kávai birtok pótlásául. 1919 tavaszán véglegesen oda költözött ki.

Ismét a természet ölen élhetett hát, s folyvást az otthon és a felszabadult ihletek melegében :

Az év megy és jön,
Most végre későn,
Elérte vágyam, amért epedt ;
A puszta csendje
Susog fülembe
Szomorú, bágyadt, halk éneket.

Mi boldog tudott volna lenni, ha nem épen akkorára telik be baljósatai nagyja ; mily vidám, áldott öregkor jutott volna osztályrészül gyermekek s unokák immár huszonötöt kitevő egész kis seregében, ha nem épen vélt szabadulása küszöbén szakad rá nemzete végzete :

Szabadulás helyett rámszakad a romlás,
S nyögők halófélbe',
Mint az, akit élve,
Agyagásás közben eltemet az omlás.

Míg az ég derültnek látszott, ő nem tudott együtt örvendezni a fényben fürdőekkel ; mire legmagasabb becsvágya betelt, mire «meddőnek» érzett férfikora mulasztásait bőven kipótolva, költészete tetőpontra ért, beborult felette az égbolt s közelgett már az alkony :

A nap hanyatlik.
Óh, vár-e addig,
Míg elzemgem késő dalom?

Várt még egy darabig ; s

Az a csüggedt, szomorú szellem
Alkotni erős vala sírig ;
Őszi virágainál szebben
A tavasz rózsája se nyílik.

II.

Nemcsak ösztön s veleszületett tehetség, hanem családi példa és hagyomány is vezette a költészet és irodalom felé. Atyja kísérleteit már említettem. Anyai ágon közeli atyafiság fűzte a nála húsz évvel idősebb Márton Ferenchez, kit Abonyi Lajos írói néven mint jeles népies elbeszélőt, *A betyár kendője* c. népszínmű szerzőjét s a magyar dal és zene nagy kedvelőjét ismerünk, s kiről Vargha Gyula később (a Kisfaludy-Társaságban, 1899-ben) egyik legszebb emlékbeszédét tartotta. Édesanyja családjából távolabbi multból intett feléje még Márton István pápai tudós tanárnak, a Kantiánus bölcselőnek, valamint a nagyérdemű szótáríró Márton Józsefnek, a bécsi egyetemen s a magyar testőrségnél a magyar nyelv és irodalom egykori tanárának buzdító példája. Mikor

megnősült, nemcsak irodalmilag művelt hitvestársat nyert oldala mellé, ki utóbb a vallásos irodalomnak buzgó s költői lelküetű művelőjeként tette nevét ismeretessé, hanem apósa, Szász Károly révén, ki maga is kimutatható hatással volt költői fejlődésére, klasszikus irodalmunk vezérkarához is közeli kapcsolatot, mi felemelő s egyszersmind fegyelmező erővel hatott vissza mind világnézete, mind költői ízlése megszilárdulására. Gyermekai fölserdülésével e valóságos családi irodalmi kör egyre gyarapodott: nemcsak két idősebb fia, hanem leányai is részt kértek, ki a vallásos, ki a tudományos irodalom műveléséből, édesatyjuknak pedig csaknem valamennyi versét könyv nélkül tudták, szép rendben számon tartva azokat az utolsó darabig. E családban vallásos érzés, irodalmi kegyelet és a költészet kultusza mintegy elválaszthatatlan volt az otthon légkörétől s a költőnek is itt élt leghívebb, soha nem hiányzó, bírálni is tudó közönsége.

Neki is, mint minden igazi költőnek, szinte létfeltétele volt, hogy legyen, aki meghallgassa, legyen közönsége. Hozzá tartozik ez a költészet egészségtanához. Visszhang nélkül, mely becsvágyát szentesítné s tovább sugalmazná, csalódottnak érzi magát a költő s meddő erőfeszítésnek legszebb gerjedéseit. Az ihlet a maga kész alkotásában a beteltség, a kielégítettség elégtételét is óhajtja élvezni, s az csak a költeménynek előszóban való kizengetésével válik teljessé, kivált ha a költemény eleve oly mélyen zenei fogantatású, mint az övéi az első perctől fogva. Öreg korából sokunk előtt ismeretes, hogy családi közönsége körét mintegy bizalommal kiterjesztve, szerette új verseit felolvasni barátai, tisztelői előtt, kikről feltehetette, hogy szeretik őt és a költészetet. Az említett okokon kívül része lehetett abban annak az «örök kétely»-nek is, mely oly bénítólag tudott hatni reá s melynek mintegy ellenszerét kereste, remélte versei hatásának kipróbálásával. Ha akadémiai, Kisfaludy-társasági ülés után együtt távoztunk (az alkony akkorára rendszerint leszállt), a Lánchídra érve, ég és víz csillagai között már kigyúltak az ő fényei is, s egyebek közt — jól emlékszem reá — ott hallottam tőle először *Szent Margit galambjai* című remekét.

Tudnunk kell ezeket, hogy egész súlyában felfoghassuk azt a végzetes visszahatást, melyet költői pályájának különös alakulása gyakorolt kedélyére, költészetére egyaránt. A költői közlékenység e buzgó ösztöne, a lírai hatás ez élénk becsvágya ugyanis, melyet tehetsége indokolt, családi körülményei s kapcsolatai jóltevőleg élesztettek, mintegy három évtizeden keresztül, az élet nyarán, az egész férfikoron át, sínylésresorvadásra volt kárhoztatva. A *Dalok* megjelenésétől, 1881-től 1906-ig—7-ig számíthatni e szűk esztendőik sorát. Azt megelőzőleg dalok sereglése, egy dúsan zsendülő tavasz, azt követőleg egy páratlan gazdagságú gyümölcsös ős ; közbül — amazokhoz viszonyítva — valóságos aszály. Nyomtatásban megismerhető verseinek összes száma 900 körül jár. Nos, ebből a roppant mennyiségből csak 50—60 esik a megjelölt középső időre! A fordulat, mint mondtam, 1906/7 körül mutatkozik, de teljes kivirágzásának időpontja a világháború első évével, 1914-gyel esik össze.

S a magyarázat?

Életkörülményei azt csak részben adhatják meg. Annyi megállapítható, hogy hivatali pályája különösen az itt szóba jöhető időszakban volt reá nézve legterhesebb ; az 1890-es években mint aligazgató, saját feladatán kívül többnyire másokénak a terhét is vonszolta, személyi kedvetlenségek is nyomasztották ; viszont mikor 1901-ben igazgatója lett a Statisztikai Hivatalnak, a felelősség egész súlya az ő vállára szakadt s időbe telt, míg megfelelő elrendezkedéssel lélegzetvételhez jutott. Innen fogva aztán, körülbelül 1906/7 óta, szabadabb lélekkel élhetett költészetének. Államtitkársága pedig, melynek elvállalására nagyon nehezen szánta rá magát 1914 tavaszán (tehát még a háború előtt), bár szintén nagy elfoglaltságot jelentett számára, oly intézkedési és cselekvő szabadságot biztosított neki, melyben fölemelő érzéssel szolgálhatta a maga eszményeit. Ép erre az időre (1914—17) esik költői virágzása első nagy szakasza.

Mindez megmagyaráz valamit. Költői jellemének megismerése talán többet is megértet.

Költői jelleme alapvonásait keresve meglep ifjúkori költeményeinek az öregkoriakkal való erős rokonsága. Vonzalmuk, tárgyaik, zeneiségük csaknem a kész költőével azonosak. Még az öregkori lemondó, vagy mélán árnyaló hangszín előlege sem hiányzik belőlük. Kedélye borongásra, mélázásra hajlik; úgy érzi, szíve nem örömré, csak fájdalomra való; a sejtelmeket, az éjt, az álmodást szereti; gyöngének, kishitűnek vallja magát; nem tud bízni; a boldogságot már kezdetén elmultnak látja, befejezettnek a pályát, kárba vesztettnek az ifjú éveket; vonzza az ősz, a csendes elmúlás varázsa; titkos vágy csalogatja «halni a hulló virággal».

Reminiscentiákra, hatásokra könnyű volna rámutatnunk ama szerelmi dalokban, melyek két rendbeli csalódás s egy boldog szerelem ciklusain áthaladva, túlnyomó részét teszik ifjúkori költészetének. De ezt a passzív, balsejtelmes, aggályos kedélyt, e lírai pesszimizmusra való hajlamot nem vehette sem költő-elődöktől, sem az Európa-szerte akkoriban divatra kapó Schopenhauertől: az neki — öregedő szülők gyermekének — veleszületett sajátja, költői végzete.

A hazafias eszmekört érintő, mindössze két verse (*Rossz álmom, Kishitűek*) már «enyésző népet», «pusztuló hazát és fajt» emleget, százados bűnökért várható bűnhődést s már reménytelen, csupán kötelességből való küzdést a hazáért.

Ugyane passzív, halálsejtelmes líraiság tövéről sarjad ekkori költészetének az a termése, melynek ihletői a gyermekkori benyomások, szín- és hang-élmények. Engedi hatni magára a természeti élet benyomásait, beolvasztja líraiságába a kedélyével rokon sötét hangulatúakat, viszont a megváltatás, a levertségből kiragadtatás gyönyörével élvezi az ellenkezőket: élet és természet cselekvő, eleven, szívet-lelket felüdítő behatásait. Bent a lélekben az enyészet, elmúlás emberi bús gondolata; kint a természet gazdag, örök, sugárzó élete; s a kettő közt a látás, hallás páratlan isteni adománya, mely nem engedi vígasztalan éjszakába elveszni a lelket: ez Vargha Gyula ú. n. természetérzésének, valójában költői impresszionizmusának már ily korán felismerhető s végig azonos létrendszere.

Kizárólag természeti benyomásokon alapuló költeménye

még ritka, de már kiforrott műveire emlékeztet a *Tavaszi kép*, s szimbolumba készül átringatózni az *Alomországban*. Csendéletei eleven, olykor egyéni életet, sőt jellemkomikumot fedeznek fel a majorság életében, s a humor érdeklődésével mosolyogják körül az alsóbbrendű élettípusokat. Már ekkor kész mestere a pusztulás humorának-fájdalmának egyaránt (*Pusztai ház; A lebontott kastély*). Mindezek nagy része, s a szüleiről szóló egy-két vers, már az öt annyira jellemző emlékező líraiság szülöttei: gyermekélményekből kivirult költészet.

Még meglepőbb, e korai években, verselése feddhetetlensége, formafegyelme és változatossága. Mintha minden megszólamlásához új dallam ihletét keresné. Mintha a formák zenéje volna az az eszményi, belső érzéklet, mely a külvilág benyomásaival társulva, legfőbb ingere költészetének. E zenei hajlam az ő legösztönszerűbb s mégis leglégiesebb sajátja. Jellemző a dallam e szinte hallucinatív bűverejére egy öregkori versének ez a vallomása: «Szívem ha néha megtelik, Egyetlen dalt dalolva folyvást, El tudnék sírni reggelig.» Tiszteleti tagsági székfoglalója (1925) mutatja, hogy ebbeli eredetiségét teljes öntudattal számon is tartotta:

«Tárgyamat, — úgymond — legyen az érzés, gondolat, történet vagy mese-motivum, sohasem kényszerítem előre megállapított versformába. Míg fülemben meg nem csendül a költemény saját hangja, ritmusa, mondhatnám muzsikája, egy sort sem tudok írni belőle; de ha megcsendül, sokszor szinte magától ömlik a vers. A külső és belső, a test és lélek ily módon szervesen összeforrvá egyszerre születik, a versformák nagy változatossága pedig jóformán külön egyéni életet ad minden egyes költeménynek.»

Aranynak is ismerjük — Szemere Pálhoz intézett leveléből — hasonló vallomását. S bizonyos is, hogy Arany formaművészete nagy hatással volt az övére. Zeneisége azonban, mely főképp a hangzat, a zengés minőségében érvényesül, még rokonabb a Vörösmartyéval s, e részben Vörösmarty óta nincsen is hozzá fogható. S ez a rokonság, ez a zeneiség szintén jelt ad magáról már első verseiben (*Tünde képek*), folyvást, örökké, minden versalakban, idegenben, magyarban egyaránt. Maga nagy tisztelője volt Vörösmarty költé-

szetének s mint centenáriumi szép tanulmányából látni, kiváló értelmezője is. Nyelve legfőbb jellemvonását zeneiségében látta s e zenei nyelvre vonatkozik következő megjegyzése: «A nyelv a költészetben nem külső ruhája a gondolatnak, több annál, a szépség istenasszonyának teste az, mely csupa eszme, csupa bűbáj, csupa harmónia». A nyelvet azonban ily eszményi költőiséggel csak az kezelheti, ki teljes birtokában van. S ő Arany utáni költészetünkben a magyarul legtokéletesebben tudók egyike volt.

Ismeretes, hogy kedvenc ritmusfaja valamely szabad lebegésű időmérték, melyben mintha jámbus és anapaestus idegen lejtése a magyar zene és gyermekversikék úgynevezett «lengedező» képleteibe folyna át észrevétlenül. Nos, ez a mesteri átjátszás már ifjúkori jámbusaiban megindul, amint az a *Vége van* c. dalon jól megfigyelhető.

E tündéries zenei folyást (a vers legéteribb elemét) a lehető legszabatosabb rímekkel (a vers legkülsőbb elemével) köti meg, zárja korlátok közé. A rímelésben kezdettől fogva elsőrangú mester, szigorúan tökéletes és nagyleleményű. E részben sokat is mer kockáztatni. Viszont a rím játékos elhelyezésével az éneklős gyermekversikék naiv dallamosságát tudja mesteribbül érvényre juttatni:

Óh be kedves téli kép!
Szállongnak a hópihék.
Utca, tér, házfedél,
Mind fehér, itt a tél.

Költői jellemének ez állandó azonossága tette lehetővé gyermek- és ifjúkori ihleteinek úgyszólván konzerválását az öreg korig; ifjúkori töredékeknek befejezését 30—40 évvel utóbb, a forradás, a felemáság áruló nyomai nélkül. Magát is meglepte versei rendezésekor (1914-ben) a régi és új részeknek nyelv és verselés, szín és hang tekintetében zavartalan egyöntetősége.

Látnivaló: e költői jellem sokkal passzívabb, sem-hogy önerejéből alkotásra ihlesse magát. Az a cselekvő spontaneitás, mely Petőfit jellemzi, neki nem sajátja. Vagy jelentékenyebb izgalmakra, vagy élénk benyomásokra van szüksége, hogy megszólaljon. Ifjúkori egyik ihletője, az

ábrándos szerelem érzése, célhoz érve kibuzogta magát s átengedte a tért ikertestvérének, a családi élet, az otthon lírai erének, mely az érzelmek mindennapivá valósult világában már ritkábban nyer ösztönt megáradásra. Másik ihletőjét viszont, a szabad természet, a kertek és a határ üdítő, életre szító friss benyomásait, állandó városi életre kárhóztatva, csaknem egészen elvesztette, s ezzel épen legkiválóbb tehetsége, költői impresszionizmusa maradt táplálék nélkül. Említett életrajzi körülményei mellett alighanem ez lesz egyik oka ama hosszú évek viszonylagos meddőségének. Csak a hajdani benyomások emléke maradt meg neki, hogy hivatalából szabadulva, fáradtan, elalvás előtt álmodozzék róluk, elringassa őket a csend zenéjében. E benyomások lényege gyönyör-érzet; s a gyönyör-érzetek emléke, ha elegendő alkalmi inger nem ösztönöz művészi megkötésükre, kedves, de szétfolyó ábrándozásba szokott elveszni. Tanuságot tesz róla maga, *Barátomhoz* c. versében (1891).

*

Mi tölti ki mégis azt a terméketlen, hosszú időszakaszt, azt a benyomások és nagyobb lírai izgalmak híjján támadt hézagot?

Kitöltik részben közvetett ihletek (egy sorozat népdal — a «Károg a holló a jegenyén» kezdetűt mindenki ismeri; — egy sereg kitűnő műfordítás német és francia költőkből); kitöltik részben alkalmiak (karácsony, újév; ünnepi ódák; pályaművek, köztük *A boszuló kard* c., formai szempontból érdekes dalmű); egy nagyobb, Vörösmartyra, Aranyra egyaránt emlékeztető epikus kísérlet (*Bodoglár*), egy-egy emlékezés gyermekkorára, szüleire, néhány, az otthonban s gyermekekben megnyugvást kereső, vagy a költészete meddősége miatti önvádat és tépelődést megnyilatkoztató költemény.

Nem gazdag erű ugyan, de e korszakban mégis legállhatatosabb sugalmazója a magyarság jövőjéért való aggodalma. Ez bezzeg talált magának folyvást táplálékot! Talált a történelem tanulságaiban; azon számadatokban, melyeket Hivatala: «nemzeti erőink és gyöngeségeink e nagy leltározó intézete» tárt eléje; főkép azonban a magyar közélet, köz-

erkölcs és politika ellenszenves tapasztalataiban. A kiegyezésnek, az uralkodóval való békességnek magyar érdekből s erőviszonyaink tiszta ismerete alapján szilárd híve volt: az ugyanazért küzdő Tisza Istvánnak első bukása, majd a koalíciós kormány uralma aggodalommal töltötte el; Bosznia-Hercegovina annexiója, az azt követő bonyodalmak, az 1912—13.-i balkáni háború növelték s igazolni is látszottak aggodalmait, s ez események, a szenvedélyessé fajult párt-harcok fokozódásával megannyi vészjelekként riasztották fel benne a nemzeti költőt. Sokáig tétovázó költői pályájának ere, mely — saját szavai szerint — «meg-megindult, majd meg félénken, bizonytalanul el-elveszett, mint a sivatagban bujdosó patak», most kezdett már sötét, keserű habokkal megtelni.

Íme, ha meddősége egyik okát a passzív kedély táplálékhiányában ismertük fel, akkor költészetének újraélesztésében e fokozódó hazafiúi aggodalmaknak kell fő részt tulajdonítanunk, s az időszakasz (1906—1914), melyben e lírai izgalmak megnyilatkozásai egyre nyilvánvalóbban jelzik teljes kivirágzása közeledtét, körülbelől összeesik azzal, melyet hivatali pályáján a megkönnyebbedés, a fellélegzés fordulataként üdvözölhattünk.

A hazafi izgatottsága aztán sorra átterjed a lélek más-nemű ihleteire. Költészetének a *Dalok* óta kiszáradni látszott medrei megtelnek, hogy soha többé ki ne apadjanak. Egyre határozottabban felelendül egy új hang, az újjászületett költőé, ki Isten-engedte önnön nagy csudáján, másodvirágzása áldott ígéretén hálátelt szívvel álmélkodva egyszersmind tudatában van virágzása későiségének s kedveszelve érzi, hogy már nem a tavasz, hanem az ősz szele kapkodja el csodálatos virága szirmait.

III.

Azon kevesek közé tartozott, kik a Deák—Kemény—Arany—Gyulai-féle nemzeti klasszicizmus erkölcsi és világnézeti alapjairól nem tévelyedtek le, — a jobboldal felé sem! — jól tudva, hogy biztonságunkat minden túlzás

veszélyezteteti. Nemhogy nem tévelyedett le, sőt túlérzékeny képzelettel folyvást a lesiklás veszedelmeit latolgatta s élte át borzadva előre, mintegy a Szózat «lét-nemlét» izgalmainak már-már korszerűtlen örököseként. Ő a klasszicizmusnak nem harmóniáját élvezzi, hanem felbomolhatása aggodalmait szenvedti. Mint a fecske, mely riadtan repkedi körül a nyugalom számára épített fészket, mert fényes nappal ragadozót lát leselkedni közelében. Ily sajátságos módon válik ő, lelkiismereti és érzelmi túlfinomultságánál fogva, klasszicizmusunk egy modernebb képviselőjévé, megmaradva annak lélektani s világnézeti alapján s mégis új irányban fejlesztve azt tovább.

Aggodalmas hazafisága, mint már ifjúkori költészetében, továbbra is tele baljóslatokkal. A *Dunaparton* (1894) már «egy nagy halott» felett véli kongani a vár harangjait; a *Jövel, Megváltó!* (1897!) — nem megdöbbenő-e? — már a «vörös rémet» látja kelni, mely oltárt, hitet, hazát romlással fenyeget. 1912-ben már (mily gyorsan haladunk az «elvégeztetett» felé!) rettenve hallja «A végzet mind közelb dühörgő Vaslába súlyos, tompa dobbanását, Mely eltiporja ezt a nemzetet», s ugyanez évben már kimondja a szörnyűt: «Ne álmodozzál nagy, dicső hazáru! Néped halott. Története, Mint egy koporsó, szomorún bezárul.»

A világháborúval e hajlam, e képesség a sötétén látásra megkapta a maga súlyos reális táplálékát s költői megnyilatkozása a maga konkrét támasztékát. Sötét pompával csillog elő egész serege a fájdalom gyöngyeinek. Egyes események is (az erdélyi oláh betörés, a cseh amnesztia. Tisza István meggyilkolása; a családját érintők közül fia önként harcbaindulása) megrázó vagy fölemelő erővel szólaltatják meg, állandó ihletője azonban maga a nagy tény, hogy kockán forog a nemzet léte s áradattal foly el a drága magyar vér. Nemcsak odakinn, itthon is arat a halál; éhség, inség riaszt, kalász helyett sárga gyermekfejek érnek kasza alá. S míg anyák és árvák siralma kél, míg vész és pusztul minden szerte az országban: cifrálkodik, dőzsöl a léhaság, s «a sápadt inség kiaszott erét Vigyorgva szívják vámpir uzsorások.»

Saját lelkiállapota e látományoktól függetlenül, önként is sűrűn megnyilatkozik. Megvakult, porlepte tükörnek érzi lelkét; másszor mintha vérző lábbal vonszolná magát a reménytelenség gyászos útján; majd mintha már elmerülőben vergődne; hol bosszúra szít, hol átkozódik, mint egy Athéni Timon; most siratja, most korholja nemzetét, majd meg nyomorúságától lelke gyökeréig meghatva magához ölelné, hogy együtt haljanak. Keserves elégtételnek érzi látásai betelését; egykori vérködös álmai ma már a való vértengere; most még szörnyűbbeket lát a jövő méhében rejleni, majd teljesen eltompul, csak köd és homály szeme előtt, vágya sincs többé. Kiábrándul az egész emberfajból, s látja a végzetet, mely felé istenített ész, önzés, meg a Szabadság posványba csaló lidérce vezetik, hajtják a sátán örömére. Érzi veszteségét a «költő» is, — hogyné érzene! — nincs többé remény, hogy felderüljön dala:

Dalom szomorú, mindig szomorú volt,
Az ősz szele búsan beledudolt:
Volt benne folyvást valami fájó,
Mint ha levél hull ősszel a fáról.

Dalaimat szomorún kezdtem,
De még szomorúbban kell végezmem,
S ajakomon az utolsó dal
Félig zokogás, félig sohaj.

Időbe telt, míg fájdalma lehiggadt vagy elfásult annyira, hogy helyt adhatott az öregkor magukban véve is méla hangulatainak, humorának, epigrammákban kielezett bölcsességének, végül (1923) — amit a még életerős férfiú meg nem tagadhatott magától — a reménységnek: «Élnem kell!» — úgymond —

S bár vén vagyok, bár únt teher az életem,
S rólam a kedv viselt rongyként levásott,
Meg nem halok hazám, míg meg nem értem
Feltámadásod.

Hazafias lírája ekként a maga született jelleme szerint kibuzogván magát, minden eddiginél nagyobb arányokban fordult az elbeszélő költészet felé, tárgyért a magyar tör-

ténelemhez, s 1923-ban megírta a Vitézi énekeket Thúry Györgyről, 1922-től 1926-ig pedig az Árpád-ház történetének bő forrásából a Királyok könyvét. Mindkettőn meglátszik, hogy lírai érdeklődés válogatta ki tárgyaikat. Thúry György jellemébe, kinek hazafiúi törekvéseit tulajdon királya bénítja meg, mélyen megsértve a hősnek alattvalói önzetlen hűségét, mintha Tisza Istvánéból vegyített volna valamit. A Királyok könyve pedig, a mellett, hogy lírai megjelenítésben tár elénk regényesen rendkívüli, lobogó indulatokkal, bűnnel, lelkiismeretfurdalással teljes egyes történeteket és képeket, elvegyítve közéjük hazaszeretetet, tiszta áhítat és gyöngédség tünetényeit: egészen véve, mint sorozat, a magyar végzet történeti alapjait, mintegy útnakindulását példázza. Végső jelenete, mikor Kézai Simon mester, az utolsó Árpádfi haláláról értesülve, összetöri tollát, szinte a magyar történelem lezárulását látszik jelenteni.

*

Az a magában véve anyagtalan, egynemű fájdalom, mely e versek örök forrása, s melyet a versformák zenéje különfélesít elsősorban, nem afféle művészi eltökéltségből szólamlík meg oly gyakran ; s nem árjong testetlenül, mint Kölcsey érzelmessége, hanem azáltal érezteti magát, hogy soha nem szünetelvén, minden egyéb gondolatát, szemléletét, benyomását : emléket, képzeletet és tapasztalatot átitat, megfürösz, sajátjává színezi. Ez nem az a sablonos hazafias vagy háborús költészet, melynek haza és háború kimondott témája, hanem *költészet*, melyen még szándéka ellenére is meglátszik a nemzete sorsáért aggódó lélek állandó elfogódottsága.

Sokszor ki sincs mondva, meg sincs nevezve a hazáért való bánat és aggodás, de ott van a szomorúságban, mellyel a nyár oly hirtelen eltűntén csodálkozik ; ott sötétlik a ködben, mely a már őszi tájt megüli, míg ő «nagy könnyes fák alatt, dérharmatos fűvön» halad ; ott van a borzongásban, az ismeretlen félelemben, mellyel a szélzilálta fellegek közt úszó holdat nézi, amint «bukdácsolva föl- s letűnik, Mintha ezüst réce volna», s menekülne, menekülne új vizekre. Ott

van a *Kevés a vetés* felejthetetlen, megúnhatatlanul csüggeteg képeiben, melyek vonaton utaztában futnak el szeme előtt: a tarló, az ugar képében, melyről varjak röppennek fel; a kihalt mezőében, mely csak gazt és kórót terem s melyen alig látni élő lelket; ott van, ott sír a refrainben s a végső sorok kérdő sóhajában:

Kihalt a mező, elvértve ha egy-két
Gyerek zavarász kócos tehenecskét,
Vagy roskatagon öreg ember ballag,
Kevés a vetés, sok a parlag.

Szomorú ősz, a felleg a tájra
Ködesőjét egyre szitálja,
Siratja talán, kik többé nem aratnak...
Kevés a vetés, sok a parlag.

Van-e háborús költészet, mely igazabb, korszerűbb lehetne, mint e halhatatlan szomorúságú költemény?

S ki ne emlékeznék a *Szőlőhegyen* címűre? Alig van vers, mely a szőlőhegyek szüret utáni fáradt elpihenését, szélsóhajával és sárga meg vérvörös levélszíneivel már télváró hangulatát kevés szóval, szuggesztív zenével ily valószínűsággal meg tudná éreztetni. Való szemlélet ez maga is. De íme, belelopódzott már az örök sugalmazó, az egyetlen nagy gond, a belső, nem szűnő látomás:

Sárga halálszín közepett
Szanaszét véres szigetek.

Elfog a kétség, hogy a nyár
Vissza nem is tér soha már.

A gyermek egykori, üde benyomásai, ha emlékként csodálatos hűséggel felmerülnek a multból, szintén nem maradnak érintetlen a *ma* lehangoltságától. Három szép költemény hadd mutassa meg ezt.

Egyik a *Cséplés*. Szinte hallani a gép bűgását a búzasztag mellett, látni, amint rázza, rázza ki sárga szalma duzzadozó halmát, — villájával az öreg béres már alig mozog tőle — majd a petrencéseket, amint viszik a szalmát fel a hosszú nagy kazalra, majd amint kacagva hemperegnek

viSSza. «Az idei cséplés beh más, beh más!» Hallgat mindenki, csak a gép zakatol ;

Némán teszi tisztét a muszka fogoly,
Az arca hideg, az arca komoly,
Csak a keze jár itt, a lelke pedig
Száll, mint a vadlúd, mely fölkerelkedik.

S a lány, a magyar lány? Tekintete révedt,
Lelke a lengyel föld fele téved.
Ott vérzik a harcon a barna legény
Vagy porladoz is tán a sír fenekén.

A muszka fogoly képe, vadlúdként fölkerelkedő honvágya : nemcsak kitűnő korjelző jegy a költeményen, a megértő részvétnak is költői szépségű remeke az.

Másik : a *Régi szüretetek*. A szedők seregélyhada, a hetyke puttonosok, a kádak habzó méz-leve, a rajta dőzsölve csemegéző karcú darazsak, méhek serege, a sötét csikorgása, a megcsorduló must sárga aranya : maga a testi jelenlétel. Még egy vonás, s kész lenne a kép, de az már a ma leverő ellentétére eszméltet s elrebbenti a szép mult emlékét :

Amott a pohár cseng s a banda vigan
Rárántja a tust ...

De húrja szakadt-é? Elnémul a banda ...
A kép továbbtűn ...
Hadd tűnők el én is, hónom alá csapva
Kopott hegedűm.

A *Szélmalom* a harmadik : idézi az egykor a körül látott sürgölődés jeleneit, táji környezetét ; egyszerre mintha homály szállna szemére, eltűnik minden egyéb, csak a malom képe rögzik igézetesen szemébe :

Csak a málmot látom. Mintha nőttön-nőne,
Nagy, sötét, morajló felhőkre vetődve ;
Az éjbe bukó nap vörösen süt rája,
S forog, forog, forog véres vitorlája.

Így vált a kávai szélmalom igénytelen gyermekkori emlék-képe a világháború hatalmas, véres szimbolumává.

Folyvást ezt tapasztaljuk : kép, kép mindenütt : a magyar élet megszokott, keresetlen szépségű jelenei, melyek

mintegy önmagukért, saját szépségükben igyekeznének életre kelni a költő lantján: kelnek is szépen, üdén, tévedhetetlen biztossággal, de van már azon a lanton egy húr, egy minden dallamba belezendülő, amely csak sírni tud.

E szinte akaratlanul nyilatkozó líraiság jóformán el is hallgat, amint észreveszi magát. Vannak azonban huzamosabb jelentkezései is (*Harcba induló harangok*; *Erdély*; *A kassai harangok*), melyekben képek, értelmező képzelet, vívódó tépelődés, emelkedett gondolkodás mintegy kézzől-kézre adják egymásnak az érzelem szikráját, hogy kiki maga módján szítsa. A Gondolatok a könyvtárban, Vörösmarty nagyarányu költeménye, e lírai típus öse.

Hadd mutassak még rá háborús költészete végső kilengéseiben képnek és érzelemnek az imént megismerthez képest másszerű viszonyára.

Az előbbi költői eljárás kívülről vett benyomásoknak saját hangulatával való átszínezésében állott. Most a régóta zaklatott képzelet lázas, dúlt, Vörösmartyas visszahatásainak a körébe lépünk: maga teremt szemléletet magának, maga gyúrja át a valóságot a maga keserű pesszimizmusa szerint, testet, szimbolumot teremtve magának. Mutogatja magát már e sötét hatalom a *Népem* c. versben (1919), mikor nyomorult népét már-már borzasztó valóságossággal formálja át egy fekélyvel borított, kigúnyolt, megrugdalt Jóbbá, kit hitvány rongy alig takar, száraz kenyérből sincs elege, cserép azonban, törött cserép van itt elég, mellyel rut sebét vakarhatja. A tragikus páthosz keserű metaforizmusa ez. Saját szenvedései kifejezésére is talált már hasonló megdöbbenő képet a *Látományban* (1918; véresen fekszik, még él, meglepik a hollók, kopácsolják koponyáját, vájják agyvelejét). Még szörnyűbb a *Hazám* (1920) képlátása; ebben a haza szimboluma egy orvul meggyilkolt anya, kit haramja-gyilkosai vérbe-fagyva bedobtak egy sötét gödörbe, s utánadobták eleven kis csecsemőit. A most következők hatásánál megdöbbenőbb, vérfagyasztóbb csak a fájdalom lehet, mely sugalmazta: «Az istenadta síró porontyok Most ott mászkálnak véres testeden, Emlőidet keresve S a tápláló tejet... De hasztalan, Az életosztó Szent, drága

forrás elapadt, Örökre, mindörökre.» Kieszelni ily képet nem lehet, ilyet csak az átérzés ijesztő mélysége vethet ki magából, hogy égbe kiáltson.

Valódi Vörösmartyas képzelet szülötte a *Megvénült föld*. Címe is az Előszó költőjét juttatja eszünkbe. A Földnek, az elvénhedettnek, a magáéhoz hasonló, töprengő visszaemlékezést tulajdonít ifjú korára, midőn keblében forrva forrt a tűz, s ujjongva szórta lángoló vörös csóváit a csillagok felé, az ég ellen, s szilaj játékait elúnva, új meg új világot teremtve a régi romjain, végül előhívta piciny játékszerét, a törpe embert, ki aztán nyakára nőtt, döllyfős zsarnoka lett, önző, irígy — «bűn és gonoszság minden gondolatja»:

Meg-megrázkódom s a bűnben fogant
S bűnben tobzódó törpe férgeket
Leszórni próbálok, de hasztalan.
Néhány viskója összedőlhet, ő
Tovább is él, tovább is úr marad.

Most csöndesen várod halálodat.
Oly jól esik tudnod, hogy a kevés
Emberfaj is, megútált zsarnokod,
Csak addig él, vén föld, amíg te élsz,
Mihelyt kihalsz, eltűnik, mint az árny.

Sokáig azt hittük, Vörösmarty a világháborúnak az emberiség szempontjából egyetlen, — eleve elhívott költője: Vargha Gyula, keserű látomásaival társul emelkedett közelébe. Az átok nagyszerűségében is ő közelítette meg leginkább *A trianoni béke megkötésekor* c. rövid, de annál erőteljesebb költeményével.

IV.

Hazafias és háborús költészete, mint láttuk, főképp azáltal a különült el költészete egységétől, amennyiben aggodalmai és lelki szenvedései sötétre színezik benyomásait, vagy épen a lehangelőbb benyomások iránt teszük fogékonyabbá. De az ő önmérsztő, passzív kedélye, mint kezdettől s főképp 1906-tól fogva, úgy e nehéz másfél évtized folyamán, az üdülés, a feléledés balzsamát, költői vitalitása bizonyítékát is kereste, üdvözölte a benyomások élet-üzeneteiben, s valóban azoknak

egy egész gyönyörű szigetje ment maradt a sötét hullámoktól. Ebben a csoportban kereshetjük az ő tiszta impresszionizmusa remekműveit, legszebb festményeit és zenéjét. Nem mintha ezek közelében is ott nem borongana valami árnyék, az elsötétedés veszedelme; hiszen ugyanazon lélek tava tükrözi őket, melyben az előbbiek megfürödtek; de csak tükrözi, hogy jótékony ellentéteiként gyönyörködjek bennök. Ott borong közelükben az öregedés, az időmúlás mélabúja, a meddő évek bánata, a költői becsvágy titkolhatatlan kételye. De ott mélylik mögöttük egyfelől az élet, a világ, a végtelenség titka, melynek hírnökei, másfelől a lélek rejtelme, mely befogadja őket. Az érzéklés gyönyörében, mely elválaszthatatlan tőle, a lélek fürkészi a teremtés csodáit, hálával telve el a Mindenható iránt, hogy ily sokat közölt vele műveiből. Nem üres képek, nem pusztá érzékletek az övéi akkor sem, ha egy szónyi értelmezés vagy lírai vallomás nélkül tétetnek elénk; szépségük akkor is sejtet, hangulatot sugalmaz, lényeket szuggerál, bár olykor csak egy álom, egy lehellet tűnékenységével.

Erkölcsei alapérzete: a megtisztulás a természettel való érintkezés folytán. Nyári hajnalon, zöld mezőben bolyongva ott látja húzódni árnyékát a szőke harmaton: «Olyan nemesnek érzem s tisztának magamat, Árnyékomon sugárból dicsfényt körít a nap.» Ez a «gloria», a természettel való testvériség e boldog tudata, áhítata ott díszlik egész benyomásköltészete körül. Himnuszi szárnyalással áldja a «látás szent kútfejét, a fényt», neki köszönve, hogy elméje ég s föld csodáival színig teletölt, s általa költővé lehetett. A színek pompája, a fény nagyszerű játéka, amint «virágok égő, tarka tengerén» habokká törnek, szinte az öröklét forrásából ittasítja, s álomszerű ellankadással ringatja át lelkét fényszerelme örök kútfejéhez:

Leültem ott a dülőút gypére,
Körültáncolt a nyár színes lepéje,
S pillangóként szállt az omló szirom,
Ha jött egy fuvalom.

A nyíló mák felett álomlehellő
Illattul ittasan bolygott a szellő,

S dallal verdesve fönn a kék eget,
Pacsirta lebegett.

Virágzó föld, sugárzó tiszta égbolt,
Amerre néztem, minden csupa fény volt ;
E fényből egy-egy sugaracska még
Lelkemben most is ég.

A két mélység rejtelve : a természeté meg a léleké látszik összefolyni benyomások és érzés ölelkezésében, ha közös nagy értelmük nem fedi is fel magát a tudat számára.

Érzékletei leggazdagabb forrása a tavasz, melynek jelenségeiben áradatszerűleg ad hírt magáról az élet hatalma, s melynek hatása megifjít, mert a gyermekkor élettelttségével rokon : «Boldog tavasz, belőled él, A nyár, az ős, a tél.» Mindaz, ami szép, ami szín és fény, a tavasszal zsendül ki, ott bimbóznak a költészet virágai is.

Az *élet* lényegét, titkait, az élet tisztító italát s leggazdagabban buzogó forrását üdvözli ő a természettől nyert benyomásaiban, s várja «felszolgáló fejedelmeitől», az érzékektől. Bölcselmi költeményeinek minden kérdése — mint hasonlít ebben is Vörösmartyhoz! — a «fény» körül forog. «Elég a gyáva siralomból, — inti magát egyik költeményében — Lantodról tépd le már a gyászt, A földfeletti fényre gondolj, Mit az beszél, azt magyarázd.» De a filozófiai költészet nem magyaráz, csak kérdez. Tele van ő is kérdésekkel : hová lesz a sugár, mely a földet elkerülve száll a végtelenbe? ; hová lesz «ez a kis fény», mely bennünk világol, ha elmúltunk? ; elszárnyal-e az ember a fény honába, vagy ez a föld nemcsak bölcsője, hanem sírja is örökre? ; mennyi csillag az égen, egész káosz, s mégis összhangba zeng, millió kereke láthatatlan süvöltő szíjakon forog törvény szerint : «mit fon, mit szó ez óriási gyár? S vajjon mi lesz, ha egyszer csak megáll?!» De csak vergődik lelke a kérdéseken, mint a kalitkába zárt sólyom, mely riadtan csapkod börtönében :

Túl a mennybolt kék nyílásán
Vonva vonz a Végtelen,
S csillagoknak arany rácsán
Véresre zúzom fejem.

Vajjon megkapja-e kérdéseire a feleletet a halál után?

A természet kérdéseimre néma.

Ki fel, a nap felé, a fényre törtem,

Világosságot ott találok-é, a

Sötét gödörben?

Mint a fény, minden más érzéklete is a végtelen élet hírnöke : kivált a hangok. Lelke, mint a húr, minden hanggal együtt rezeg ; ég haragja, kalász zizegése, távoli harangszó, kolomp, fecske-ficsérgés, lomb suttogása, döngicsélő méh, nádzúgás, pacsirtadal, a falevél paskoló, suhogó kövér eső — mind kész gyönyör neki :

A hangok milliója, mely

Átrezdül a természetén,

Bennem rokon érzésre lel,

De nem hal el oly hirtelen.

Hallok csodás hármóniát,

Mely sír, nevet, játszik, busong,

S lelkemben egy egész világ,

A hangok ősvilága zsong.

Minden fénnel együtt ragyog, minden hanggal együtt rezeg a költő lelke is. Igen, mert fény és hang nemcsak az örökkévalóság titokteljes üzenetei a halandó emberhez, hanem hozzánk hasonlóan mulandó tüneményeknek testvéri jelbeszédei. Az érzéklés gyönyörérzetében nemcsak a Végtelen-nel való érintkezés áhítata sugalmaz bennünket, melegít az egyetemes testvériség fölismerése is.

E magas származású testvériség rokonnak érzi magát a természet élő jelenségeivel, együtt vigad, hervad fűvel, vetéssel, virággal, együtt szenved velök a szárazságot, issza a harmatot, várja a megváltó esőt, s velök borzong a ködös ős fuvalmain. Belőle fakad a részvét költészete. Sok szép nyilatkozása közül halljuk ez egyszerű párbeszédet :

«Szörnyű hideg! Megfagy a földön a vad,

A madár is a fán.

Mi az a síró hang ajtónk előtt?»

«A két kis kutya sír, apám.»

«Az istenadták, ott künn reggelig
 Meg is fagynak talán . . .
 Édes lányom, ne eresszük be őket?»
 «Erresszük be, apám.»

Maga mondja : nemcsak az ember, még az állat is testvére, hogyha szenved. A részvét költészetének egyik remeklése *A vén komfortáblis ló* (1908) : a maga egykori, költészetelen robotolásának egyik legmerészebb, de legmeghatóbb szimboluma. Amint neki egyetlen vigasza a boldog gyermekkori emlékek, részvéttel veti fel a kérdést, vajjon a szegény vén lónak van-e hasonló vigasza, s helyette, számára nagy művészettel visszaidézi vidám csikó-kora képét : látja, amint gyors, könnyű szekér zörög az úton s ő nyargal előtte, utána «Kis csengettyűjét magasan rázva, Iramodva, szökellve, cicázva»; be-bevágat a zöld gabonába, átkarikáz a gyenge kalászon; rakodáskor csak egy harapást fal a virágszagú friss szénából ; megint tovanyargal, rét közepén beszökken az érbe : «A vizet gázolja, tapossa,

Fölfreccsen a gyöngye magosra.»

Szegény, szomorú gebe, téged
 Kísérnek-e vajjon e képek?
 S ha ügetsz nyomorún, elepedve,
 Van-e balzsam néma sebedre?

Ez a «benyomás-költészet», mint látni, sokkal több egyszerű érzéklésnél. Benyomásait nem önmagukért örökíti meg, hanem jelentésükért, melyet mögöttük sejt, kutat, ellenállhatatlanul megérez. Gondolkodó nézés, átlelkesített érzékelés, erkölcsi mélységű gyönyörérzet a lényege. Képei, a legtárgyibb hűségűek is, szimbolumba vannak átmenőben, vagy kész szimbolumok ; de nem, vagy csak kivételesen a költő saját alkalmi líraiságát kifejezni hivatott szimbolumok ezek (mint a közönségesen úgynevezett szimbolista lírában rendszerint), hanem elsősorban képek, valóságos érzékletek, melyek ezerféle egyedi változatosságában is ugyanazt az egy nagy értelmet látja, sejt, keresi a költő : az életet, az örökkévalót, a végtelent. Életszimbolumok, objektív szimbolumok, ha szabad így mondanom ; s az érzéklés határozottsága, erkölcsi emelkedettség és világos értelem jár velök.

Még oly képek is, melyekben látszólag alig van egyéb hű rajzolatnál, pusztá érzéklésnél, elemi erővel éreztetik, hogy nem önmagukért vannak, hanem lélekkel, élet-értelemmel teljeseek. A *Gyorsvonat*, mely a szilaj vasszörnyeteg tova-viharzását érekelteni páratlan szuggesztív erővel, voltaképp a vonat eldübörgése után helyreálló csendet hatályosítja fel-foghatóbbá, meglepő, önálló érzékletté és sejteti benne a méltóságos, nagy szent nyugalma természet lényegét. A *Tavaszi éj* a természet ébredését érezteti szinte varázslatosan ; hallga, itt a kikelet tündére jár — «A vadgesztenyefák virág-gyertyáit végig meggyujtogatta már». Egy másikban (*Nyári hajnal a pusztán*) mindössze ennyit látunk : szürke fátyol az ég leg-alján ; még álomban elvesző nagy sík határ ; amott keletre füst kanyarog, a cséplőgép füstje ; — nagy asztag, mint önmagának kékes árnya: «Az asztag ormáról serényen Két árnyalak a kévét hányja.» Mi ez? Egy néma képben az élet, a munka ébredése. Az *Aratás felé*: a színekben, termésígéreteken oly királyi gazdagságú földnek, életnek felmagasztalása, megkoronázása. Amott csak egy vázlat : a tengeri kibontotta selymes, szőke haját : mi ez? Készülés a nászra ; íme, ünnepi díszben, tárt karral futnak már ölelésére nyoszolyólányai : a fehér, lila babvirágok (*Mezei nász*). A *Rozsvirágzáskor* ihletője az illat, melyet a rozsvirág felpattanó pora bíz a tavasz fuvallatára : «az új kenyér szülemelő lelke» lengi már körül a még egy-szín zöld tájat ; hozsánna ez előre is az aratáshoz, az ajándékozó élethez.

De mintegy fejedelmük e többnyire mezei képeknek a *Nyári dél*. Nem idézem fel e «fényes, vakító, forró nyári déli» hangulat részleteit, melyeknél elképzeltetőbb csendéleti vagy életképi szakaszokat Flaubert vagy Maupassant leg-gondosabb megfigyelései közt sem találhatni. Legyen elég éreztetésére három végső szaka :

Szőlővirágzás most volt, a szemek
Ma még csak apró gombostűfejek,
De egy-egy fürtön megláthatni már
Hogyan növeszti a bogyót a nyár.

Ifjú reménység a szőlőgerezd ;
De a szegény rozs már szökülni kezd,

Hajlott a szára, veszti erejét,
S halálra hajtja fáradt ősz fejét.

S a nyár vakítva ég és tündököl,
Hatalma éltet, szent hatalma öl ;
De a halálban sem tesz soha mást :
Készíti folyvást a feltámadást.

A kép jelentése, gondolati magva, mint látni, a végső strófában ki is van fejezve.

Legdiszkrétebb, teljesen magyarázat nélküli képe a *Pasztell-kép*. Mégis, jól megnézve, mintha ez volna a legbeszéde-sebb. A gyermek ébred ; szótlán, tágranyílt szemmel nézi, amit a szobában felderengni lát. Mit lát? Két székre tett teknő előtt egy édesarcú nőt, az édesanyját, amint kalácsot dagaszt :

Az arca, hósín lisztől hamvasan
Mint ért barack, oly finom és puha,
Dús haja kontyra kötve gondosan,
Fehér karján feltúrva a ruha.

Egy sápadt gyertya ég az asztalon,
De a kelő nap már bemosolyog,
S a kettős fénytől a fehér falon
Világoskék nagy árnyék imbolyog.

Ez a gyermek, ki ébredve, tágranyílt szemmel issza a kettős fénynél láthatót, minden bizonnyal ő. S amit lát, a remek «pasztell-kép», szinte szülemlését szimbolizálja az ő fény-költészetének, melyben az érzéklés szomjúsága és képfigyelő gyönyörérzete mintegy újra meg újra ráeszmél, ráébred a tőlünk függetlenül, titkosan és örökké munkás, drága ajándékait készíteni nem szűnő élet jelenlétére.

Az átlelkesítő, szimbolummá avató nézés eddigi példái mind a nagy pozitívum, az *élet* benyomás-költészetét képviselik. Csak futólag említem az életpusztulás, a halál szimbolumpéldáiként a *Támadó vihar*, az *Északkeleti szél* című verseket, melyekben a pusztító hatalom előtti szorongás és félelem érzete váltja fel az előbbi csoport fényélet-benyomásainak gyönyörérzetét ; különösen azonban a *Halott világ* címűt, mely a tagadásnak, az ártalomnak, a halálnak valóságos megelevenítése s Vörösmarty nagyszerű Rom-istenére emlékeztet.

Ez egyetemes életszimbolizmus — benyomások pillanat-

nyiségában az örök végtelenség megérzése — jóformán az ő egész benyomás-költészetére kiterjed. Vannak azonban alkalminak mondható szimbolumai is. Ilyen az elképzelésében oly nemes gyöngédségű *Szent Margit galambjai*, a gondolkodó nézés ez egyik szép példája. A napsugaras égből galambokat lát leszállani a Margit-sziget partjára; ott állnak szelíden, félénken, be-bemártva piciny csőrüket a rop-pant folyam vizébe. Hajdan is — így kél a történeti helyszíntől sugallt gondolat — hány szép leány élt sugárzón, fényben atyja várlakában, de egyszerre szomjúság fogta el lelköket, s jöttek ide, hol szűz Margit gyöngé teste szeges övtől sebezve vérzett,

S az íge végtelen vizéből,
Világtól elvonulva, távol,
Úgy ittak égő szomjas ajkkal,
Mint a galambok a Dunából.

De vigyázzunk s ne túlozzuk az ő gyönyörű képeinek értelmi oldalát a páratlan finomságú szemléleti elem rovására. Van lelke mindeniknek, kétségtelenül, de teste is van, s az általában meglehetősen egyszerű jelentést, lírai sejtelmet az színezi, az sokfélesíti, a dallammal karöltve, oly végtelenül változatossá. Ez a «testi» elem az érzékelhető valóság legnagyobbanyagtalanabb jelentkezései közül való: annál bámulatosabb a megkülönböztető felfogás finomsága. Plaszticitásban Arany Jánossal vetekszik; de nem a «vaskos, reális» konkrétumokat fogja fel előszeretettel, hanem a valóságnak inkább látszatos, szinte tovarezgő, átlégiesedő elemeit: a színt, a fényt, az illatot, a hangot, magát a láthatatlan, de titkos érzéletekkel oly teli levegőt, s mindezeknek száz meg százféle, prózában szinte kifejezhetetlen finomságú változatait: a valóságnak mintegy arckifejezéseit, megannyi hangulat-tüneményeit.

V.

A végtelennek a költészete a magát végesnek tudó ember életáhitatából fakad. Pillanatnyi, halandó tüneménye maga is az örökkévaló életnek, mint testvérei, kiket annyira szeretett, távoli sejtelmek hírnökei: a benyomások, alig fel-

fogott s máris elenyészett édes érzékletek. Röpke kifejezés maga is a nagy, az örök valóság ábrázatán, egyszeri csillanás soha ki nem aluvó szemében, kelő s máris tovahalt hang az ajkáról zengő, időtlen ének dallamában.

Az öregkor költészete Vargha Gyula lantján három húron szól: egyik — az imént hallgattuk meg — az élet benyomásaira felel, a másik az embernek, a harmadik a költőnek búcsúdalait zengi-borongja.

*

Az a rendkívüli energia, melyet többnyire panaszos énekei alapján talán nem tennénk fel benne, amely azonban jelt adott magáról a hivatalos évek önmegtagadó kötelességteljesítésében, ugyanakkor ihletének, becsvágyának csorbítatlan fenntartásában évtizedek mostohaságain keresztül, majd pedig párját ritkító költői termékenységeben: nem hagyta őt cserbe öregkorára sem s megóvta az igazi elaggás, a tehetetlen vénség nyomorúságaitól, mik helyett inkább választotta volna a rögtöni halált. «Sanyarú paraszti munkába» törte magát, azzal tompítva kétségbeesését is a haza sorsa felett. Naphosszat képes volt kapálni, ásni, nem kímélve magát. Végzetessé vált meghülését is azzal szerezte vagy súlyosbította. Míg verejtékes munkával művelte a talajt, melyben költészete virágai is gyökereztek, egynek érezte magát földművelő fajtájával s *Az alföld szélén*, meg az *Ősparaszt* című képeiben büszke szolidaritással mintázta meg annak eszményi típusát. Nyaranta gyermekei s unokái egész hada rajzott haza; s lett nagy zsongás a pusztalöbi házban, akár a méhkasban. A nagyapa gyönyörködött bennök, enyelgett, évdött velök, biztatta őket játékaikban s oktatta is szinte észrevétlen. Gyomlálni hívta őket s már zengett benne s megszületett a *Gyomlálók dala*. Felbiztatta őket pillangót üzni: «Gyerekek, csak erős türelemmel Űzzétek a kertben, a réten! . . . Át az egész élten Pillangót kerget az ember.» Némi iróniával gondolva a politikai jelszavakra, úgy érezte, s egy kedves epigrammjában meg is írta, hogy ő az «igazi fajvédő». Máskor meg, tréfásan hangolva, mintha sokallná az «áldást», «érték szerint» kezdte mustrálgatni őket:

A kisebb-nagyobb unokákat
 Ha boltban árulnák, mint a babákat,
 E tizennyolcból, igazat szólva,
 Hatot-hetet ha tán megvettem volna.

A leány-unokák — kis «gyöngyecsibék», «beszédes pittypalattyok» — csacskasága, eggyé-kettőé — úgy látszik — különösebbképen, évődő humorra hangolta :

Jó vér buzdulása hajt így titeket,
 Asszonyi természet már kiütöget ;
 Hogyha férjetek lesz, jaj, szegény feje,
 Reggeltől napestig csenghet a füle.

De ha kis kacsótok, csacska nyelvesek,
 Oly serény s ügyes lesz, mint a nyelvetek,
 Hálát ad az égnek, kinek levesét
 Ti sózzátok egykor, mint jó feleség.

Magát, kelleténél jobban öregítve, szintén tudja még a humor szemével nézni : mit sopánkodik, hogy nem úgy van már, mint volt régen ; ma is ép oly tiszta az ég kékje, mind megvan rajta a régi csillag — «Fülemile ma is ép úgy zeng még, Csak a kelmed szeme, füle gyengébb». Máskor viszont már melább rezignációval küldözgeti magát : álljon félre, valami enyhe zugocskából hallgasson tücsökszót, üljön ki az őszi verőfény melegére, nézegesse a szín-váltott lombokat, gondolkozzék a multról ; ha szükség lenne rá : «van jobb menedék is!» Így, vagy amúgy, de folyvást foglalkoztatja az a gondolat. «Őszi betakarításkor», zuhogó esőben ballagva hazafelé lecsüggesztett fővel, egyhangún tapossa lába az avart ; sötétedik — «Csakúgy botorkálók . . . Nem kerül-e vajjon lábam elé árok?» Még költői termékenysége, költeményeinek fogyhatatlan rajzása is baljóslatú jel már neki : madárrajokra, elköltözni készülő madarak őszi sereglésére emlékezteti. Úgy érzi, mintha régi, gyermekkori vágy éledne újra lelkében : repülni a költöző madárként egy szebb, melegebb világba, nagy pálmafák, narancsvirágok délhonába : lelke ott, mint lomb alatt fészkebül a madár, kiülne, egy édes dalt dalolna még, «minőt a fülmiléak dalolnak», s aztán fény-s illatszárnyon ellebegne porsátorából. S hasonlóan, de ez-
 ttal inkább a menekvés ösztönérzetével :

Búcsút mondani dérnek, avarnak
 Jó volna nekem,
 S a déli egen
 Szállni, amint szállnak a darvak.

Képzelettel ekként folyvást előtte járva a múltó időnek, költészete gyakran odaállítja már a nagy út elé ; zúgolódás nélkül, megnyugvással, sőt hideg eltökéltséggel kész reálépni. Megrázó erővel fejezi ki a nagy pillanat líraiságát *A halál hídjánál*. A benyomások, a passzív kedély nagy lírikusa felfogja szemébe az utolsó láthatót : rozoga rossz híd, alatta jégtorlatokat ragad a bömbölve rohanó ár, a túlsó part nem látszik, de a hóban a nyom mind, mind odatart ; itt fordul a rövid költemény megrendítően cselekvő jellegűvé, a végső eltökélés szolgálatába riasztva fel minden energiáját ; «Szememet behunyom, Ajkamat összeszorítom, Úgy megyek által a hídon.»

E hatalmas szimbolum minden magasztalást megérdemel. Mégis, azt hiszem, fölér vele egy másik, a *Születésem napján* (1923). Ebben a gondolat teste nem képzeletbeli, hanem életvalóság ; lelke pedig, a gondolat, Vargha Gyula szokott módja szerint csak a sejtelem diszkréciójával ad jelt. A kép : vendégség ; a vendég, kit születésnapja örömeire hívtak meg, már búcsúzkodik :

Leborult az őszi este,
 Maradnánk még örömet, de
 Nyugtalanok künn a lovak,
 Kaparják a jeges havat.
 Hogy' maradna hát a vendég?
 Bár marasztják : «jaj, ne menj még».

Jól esik, hogy meg nem unták,
 De fölvette már a bundát,
 Ott kezet fog, itt ölelget,
 S a Rákóczi hangja mellett
 Beleül a deszka-szánba
 S indul a vak éjszakába.

Az előbbi vérfagyasztólag hirtelen hatású ; ennek hosszas, sejtelmes kizengése van ; amaz absztrakt, kitalált kép ; ez élet, magyar életdarab, valóságos élmény, de szimbolummá személytelenítve, s tele oly kísérő jegyekkel (nyugtalan lovak,

jeges hó, «induló», *dészka-szán*), melyek rejtelmes értelme csak a búcsúzkodónak világos, s melyek intésének szóatan engedve jól érezteti, — hívebben az előbbinél — hogy a meghalás nem valami magában álló feladatot, hanem az *életből* való kiszakíttatást jelent.

*

Neki ezenkívül még egyet jelentett: kiejtését kezéből a lantnak, melyet — más költőkkel ellentétben — még csak az imént, öreg korára játszhatott ki mester hangszerré, s melynek húrjaiban még annyi dal szunnyadt. Kiejteni legszébb, legbővebb zengései friss emlékével, kiejteni a nélkül, hogy költői becsvágya teljes kielégülést nyerhetett volna.

Vargha Gyulát mindenki szerénynek ismerte s még inkább mondta. Az is volt, oly értelemben, hogy nem szorgalmazta az elismertetést. Várni azonban várta, önérzettel, tiszta tudatában a maga értékeinek. Egyik versében (*Töredelem*) kimondja, hogy nem tud elég alázatos lenni: zokszó bántja, örül, ha dicsérik. Egy másikban (*Hívű föllebbezés*): hogy az emberek kevesebbre nézték, mint amennyit ért; mások diadalát harsonázók tetézték, —

Óh, hány haladt tovább,
Nálam silányabb, tapsa közt korának;
Én mézes mámorát
Nem ismerém a dicsőség borának.

Valóban úgy van: a költői dicsőséget, az általános méltánylást, országos hírnevet nem nyerte el. A közönség, mely előtt verseit felolvasta, megtapsolta; Kisfaludy-Társaság, Akadémia minden telhető kitüntetéssel elhalmozta; köteteiről rendszerint helyes, többször valóban méltányoló bírálatok láttak napvilágot, — s ő hálás is volt mindezekért, nem keveselte ezt; — de élénken érezte, hogy volna még valami ezen kívül is: egy nagy, valóban országos közönség: a nemzet lelkes egyetértése költészetével, fölemelő bizonyosságaként annak, hogy *hatott*.

Nem itt a helye, hogy az okokat fölfejtsük. A másokkal való összemérést el fogja végezni —, a nem is annyira ízlésbeli, mint inkább világnézeti ellentétek szerepét az irodalmi értékelésben meg fogja ítélni a higgadt történelem.

Egy azonban világos ma is. Az ő becsvágya szinte végzet-szerűleg csalódásra volt kárhoztatva. Lett volna bár sokkal kiválóbb költő, mint amilyen volt Isten kegyelméből, végzetes lett volna reá nézve az, ami költői pályájának legszokatlanabb csodája: kivirágzása későisége. Ezzel megfosztatott mindazon kísérő jelenségek örömétől, melyek jeles költők feltűnésekor máskülönben sokszor tapasztalhatók. «A hírnév bűvösarcú tündér, Ki nem kegyel, csak ifjakat!» Ő nem léphetett fel új idők ígérete s prófétájaként: az irodalomban nem jelenthetett forradalmat, nem lehetett vezér, nem gyülekeztetett köréje ifjú költőtársak egész iskolája: ő beteljesedés volt, kihangzás, a nemzeti költészet aranykorának egy végső szép virága, mely teljes kinyíltakor már egy neki idegen világot talál maga körül.

E végzetszerűség fájdalmas tudatában kell olvasnunk s felfognunk becsvágya csalódottságával, az elpazarlottnak vélt, meddő évtizedek bánatával foglalkozó, tépelődő szép költeményeit s lantjától való megható búcsúzkodásait, az *Elhaló dalt*, a *Tavaszi fagyok földjét*, a *Későn teljesült vágyat*, az *Elkésztet dalokat*, a *Szürke madárt*, a *Mesebeli embert* s a legmeghatóbbat, a *Kinek daloltam* címűt. Ebben végigpillant közönségein; első verseinek volt egy hű hallgatójuk: apja; majd: égő dalai zenéjére egy drága szív figyelt; akadt néhány megértő lélek, sőt később — s későn! — lelkesült közönség zúgó tapssal becsülte; de mindez elmúlt, dalára senki sem figyel:

Mindent halló nagy Isten, alkotóm,
Te vagy ma már egyetlen hallgatóm.
Hadd zengek hát magamnak és neked,
Még egy-két halk, borongó éneket,
Míg újjaim megdermednek a lanton,
S fáradt fejem te szent kezedre hajtóm.

Mintha imádságként fogná fel búcsúzó költészetét, és sorsában megnyugodva, csalódást, becsvágyat feledve, az Úrhoz kívánná elrebegni végső hangjait, ahhoz, aki mindazt a csodát teremtette, mi őt költészetre ihlette valaha, kinek akarata intézte az ő sorsát is, s kihez — a hasztalan kérdezett titkok kútfejéhez — immár megtérendő volt.

Valóban, az ő egész, szép tiszta költészete semmihez sem hasonlítható jobban, mint imádsághoz, mely a világ minden jelenségében az isteninek a megnyilatkozását látja, köszöni s keresve rajtok túl a megnyilatkozót, Hozzá igyekszik eljutni és fölemelkedni, hálát rebegve ajándékaiért.

Mi is, ha költészetének eszményi szépsége fölemelt, ha költői sorsának végzetes szomorúsága meghatott bennünket : ebben a gondolatban találjunk vigaszt és engesztelődést. Zengjen vissza lelkünkben az ő hála-zsoltárának mély alázata, s találja meg végső soraiban az ő költői halhatatlanságába vetett reményünk is a maga megnyugtató kifejezését :

Fáradt napom nyugat felé tért,
Uram, hálát adok a létért ;
Bűnös, nagy bűnös volt a szám,
Hogy annyszor megátkozám.

Okom dehogy volt lázadásra,
Csak hála-, hála-, háladásra,
Kegyelmed annyi jót adott :
Gyümölcsös ágként roskadok.

Adtál, Uram, áldott szülőket . . . ,

hű nőt, víg gyermekeket, kenyért, hol barnábbat, hol fehérebbet, — mindig eleget ; . . .

De mégis dússá tett a lelked,
Belém dalok lelkét lehelted,
Zengő, csodás hármóniát,
Kisérti hűn az élten át.

Egem borongott, vagy derengett,
Az eolhárfa egyre zengett ;
Nem a világnak szólt dala,
Szivem lett könnyebb általa.

S ha néha tán az úti porban
Keresztemet görnyedve hordtam :
Az összeroskadás előtt
Adtál, Uram te, új erőt.

Az utat most már megfutottam,
Lerázhatom porát nyugodtan ;
Új ég és új föld tűn elé . . .
Megyek, örök fényed felé.

Legyen áldott emlékezete !

HORVÁTH JÁNOS.

A MAGYAR FALU SORSA ERDÉLYBEN.

.

A megszállás és a trianoni békekötés következtében a Kárpátok övezte területen a magyarság földrajzi elhelyezkedésében nagy eltolódások történtek. Az idegen hatalom által elfoglalt területeken élő magyarság egy része igyekezett a magyar uralom alatt megmaradt területekre áttelepedni. Hogy ez a, bizonyos kényszerű körülmények következtében beállott kisebb fajta népvándorlás erősen csökkentette az új határok között maradt magyarság ellenálló erejét és számbeli változásokat idézett elő a most már kisebbségben levő magyar nemzetiség kárára, az kétségtelen. Nem szemrehányás vagy vádaskodás az a megállapítás, hogy a magyarságnak ezt az utódállamok területén így bekövetkezett gyengülését első sorban a városi magyar középosztálynak Magyarország területére való kiözönlése idézte elő. Hogy ez mennyiben volt szükséges vagy szükségtelen, hogy mennyiben játszott ebben közre a kényszer vagy az önkéntes, szabad elhatározás, annak bírálata nem tartozik ide. Annyi tény, hogy a földhöz kötött, falun lakó magyar földművesosztály volt az, amely a maga röghözkötöttsége és nehezen megmozdíthatósága következtében első sorban biztosította azt, hogy a régi Magyarország elcsatolt területeihez való jogunkat az ott lakó magyarság pusztá léte alapján is hangoztathassuk.

Sem az évezredes kultúrának, sem az önrendelkezési jognak nem volt szerepe a békét diktáló hatalmasságok előtt annak az elbírálásánál, vajjon egy bizonyos területhez kinek van több joga. Egyedül a lakosság nemzetiségbeli megoszlása volt az a körülmény, amelyet elbíráltak a területek odaítélésénél. Itt mutatkozott azután a nemzet egészére és jövőjére a legborzalmasabb hatással a világháború előtt le-

folyt évtizedeknek az a végzetes mulasztása, hogy a földet birtokló és munkáló magyar földművestömegek szellemi és anyagi istápolásával, az általuk birt földterület magyar kézen való megőrzésével kellett volna kevesebbet törődtek.

Ha ebből a szempontból kísérjük figyelemmel a trianoni határokon túlra jutott magyarság életküzelmeit és társadalmi mozgalmait, legfontosabbaknak kell tartanunk azokat a törekvéseket, amelyek a kisebbségi sors súlyos pörölycsapásait szenvedő falusi földműves magyarság elleni támadások kivédésére, életsorsának, gazdasági és művelődési helyzetének javítására irányulnak. És itt első sorban Erdély magyarsága jön számításba. Az erdélyi székely és magyar egységes tömbök falvainak sorsa, küzelme éppen azért lehet reánk nézve — magyarságunkért határokon innen és határokon túl folytatott harcaink közepett — tanulságos és egyben példát mutató, mert Erdély bércei között lakó véreink, Erdélyben a trianoni békeparancs előtt is kisebbség, évszázadok óta öntudatosan és öntudatlanul csendben, magától értetődve végezték békés eszközökkel földjükért és szellemi értékeikért azt a munkát, amelyet ma már nyíltan és az egész világ előtt a kisebbségi jogokért vívott küzellemnek nevezünk.

Igen érdekes és tanulságos volna a liberális korszak alatti Erdély falvainak, földműves népének életét és viszonyait részletesebben ismertetnünk. Az erdélyi magyarság abban az időben a politikai hatalom birtokában ugyan, de mégis kisebbségi harcban állott a román pénzüzetek, a Bukarestből pénzelt és első sorban a román falvak parasztságának emelésére irányuló törekvések ellensúlyozására a románság tervszerű terjeszkedése elleni önvédelemben. Az erdélyi magyar falvak élete, különösen a nem tiszta magyarajkú vidékeken, már a béke csendes éveiben is egy lefojtott, hamu alatt izzó, a magyarság szellemi és anyagi pozícióit elorzással fenyegető veszedelem ellen folyó meddő küzellem jeleit mutatta. Az egészségtelenül fejlődött állami és közigazgatási központosítás Budapestje igen távol volt ahhoz, hogy meglátta volna az erdélyi magyar falvak, apró kis faházak súlyos problémáit. A nagyipar és a gyáripár aranykorszakában különben is nevetségesen kicsinyes és mellőzhető kérdésnek

tartották azokat a panaszokat, amelyek néha-néha az erdélyi földműves társadalom nemzeti és földbeli veszteségeiről adtak hírt egy-egy röpirat, igénytelen jelentés vagy ujságcikk formájában.

Ha a magyar lakosságú erdélyi falvak 10 éves küzdelmét, mai helyzetét és állapotát akarjuk vizsgálni, kiindulópontul a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat kell felhasználnunk. Sajnos azonban, éppen Románia az az ország, amelynek statisztikai felvételei a legmegbízhatatlanabbak és így az erdélyi magyarság lélekszámának és területi megoszlásának kérdésében nem hivatalos számításokra és becslésekre is rá vagyunk utalva. (Meggjegyezzük, hogy az alábbiakban Erdélyen tág értelemben a történelmi Erdéllyel együtt a Magyarországtól Romániához csatolt egész területet is értjük.) Ezek szerint 1927-ben 1.724,309 magyar élt Erdélyben; ez az összes lakosságnak 30·2 %-át tette ki. A 49 erdélyi városban 1923-ban a városi összlakosság 39 %-a, a 4008 faluban a lakosság 21·5 %-a magyar. Más adatok szerint az erdélyi magyarság 73·57 %-a falun lakik és legnagyobb részben földművelésből él.

Erdélyi falvainkban a román uralom következtében a legnagyobb változás a földmegoszlásban történt. Sajnos, a magyar földművesség birtokállománya a magyarság kárára nemcsak a nyilvánvalóan románosító célzatú birtokreform óta tolódott el nagy mértékben, hanem a magyar kézen levő erdélyi földbirtok szétohlása és idegen kézre jutása már a trianoni békeparancsot megelőző magyar uralom utolsó évtizedeiben is rohamosan történt. Ma már a múlté és a történelemé az a tény, hogy a jobbágyfelszabadítás óta megindult kisbirtok-szaporodás Erdélyben kizárólag a magyar tulajdonban lévő közép- és nagybirtokok rovására s a román és szász kiscgazda-osztály javára ment végbe. Gróf Bethlen István, Bizony László és Tokaji Nagy Lászlónak a helyzetet a maga valóságában feltáró adatai akkor süket fülekre találtak; ma viszont kisebbségi harcainkban tanubizonyságot szolgáltatnak arról, hogy a románság terjeszkedése és gazdasági erejének növekedése milyen háborítatlanul folyhatott a magyar uralom alatt. Ma már tisztán áll előttünk az is, hogy

a román parasztság földvásárlásait nemcsak a híres és sokat emlegetett erdélyi román pénzintézetek, hanem a magyar bankok is nagy mértékben elősegítették. Az 1903—1912. esztendők között a román kisbirtokosok 125,663, a szászok pedig 31,810 kat. holdat vásároltak össze magyar birtokosoktól. Ehhez a földvásárláshoz az említett 10 év alatt a magyar bankok 21, a román bankok 24 és a szász bankok 5 millió korona kölcsönt folyósítottak.

Ennek és egyéb más, itt nem részletezhető gazdaság- és társadalompolitikai okoknak következtében fejlődhetett az erdélyi birtokmegoszlás odáig, hogy míg a világháború kitörése előtt közvetlenül az erdélyi nagybirtokoknak 93·7 %-a és a középbirtokoknak 81·1 %-a volt magyar kézen, addig a kisbirtokoknak csak 24·8 %-a volt a magyarság tulajdona, az összes kisbirtokoknak 65·2 %-a román kézen volt. Bármennyire is egészségesnek tarthattuk Erdély földbirtokmegoszlási viszonyait a világháború előtt, a román kisbirtokok túlsúlya igen jelentős mértékben könnyítette meg és segítette elő azt a propagandát, amelyet a románok akkor a külföldön és otthon Erdély megszerzése érdekében folytattak.

Erdély földjének további elrománosítása az impérium átvétele után legelső és legfontosabb feladata volt a Román Kormányzó Tanácsnak, majd az egyesülés után a román kormánynak. Ma már a külföld előtt is bebizonyított tény, hogy a Romániához csatolt magyar területeken végrehajtott kényszerbérleti intézmény, majd maga az agrárreform valójában a földbirtok nacionalizálását szolgálta. Bár Bukarest birtokpolitikai és agrárszociális szempontokkal akarta igazolni a magyarság földtulajdonát elorzó agrárreform szükségességét és jogosságát, az csupán a román földművesnép számára jelentett szociális hasznot. Noha elegendő kisajátított föld állott rendelkezésre, a magyar igényjogosultaknak csak igen csekély számát elégítették ki. Az agrárreformról hivatalosan kiadott statisztikai kimutatások alig közölnek olyan adatokat, amelyek kisebbségi szempontból tájékoztatást adhatnának, ezért igen nehéz a magyarság földbirtokvesztésének és különösen a magyar kisgazdák részére

juttatott földbirtok mennyiségének a megállapítása. Oberding József György ¹ számításai szerint a 310,583 földhöz juttatott között 45,628 volt magyar nemzetiségű. Magában a történelmi Erdélyben 92,258 volt az öt holdon aluli törpebirtokos és földnélküli magyar nemzetiségű. A román birtokreform alapján ezek mind igényjogosultak lehettek. Evvel szemben a Romániához csatolt egész magyar területen csak 45,628 magyar igényjogosultat elégítettek ki. Viszont 1928-ig a 229,860 erdélyi román igényjogosult közül 212,803-at elégítettek ki és 4399 román földművest telepítettek le Erdélyben az agrárreform törvények alapján olyan helyekről, ahol nem állott elegendő föld a jelentkező igénylők rendelkezésére.

Egy emlékkönyvben ² közölt kimutatás szerint 1928-ig a Magyarországtól elcsatolt és román uralom alá került területeken összesen 3.118,570 kat. hold földterületet sajátítottak ki. Oberding József György számításai szerint a kisajátított földterületből magyar kézen volt 2.718,146 kat. hold; ez tulajdonképpen az erdélyi magyar földbirtokosok birtokvesztését jelenti. Ezzel szemben a kártérítés valójában a háborúelőtti érték 0·015-ed részét sem fedi. A kisajátítások következtében tehát több mint negyven milliárd lei értéket képviselő magyar földbirtok-állomány úgyszólván minden ellenszolgáltatás nélkül ment át a többségi nemzet tulajdonába.

Az erdélyi magyar falvak földműves lakossága szempontjából különösen súlyos állapotokat teremtett a román földbirtokreform. A magyar egyházak és kulturális intézmények alapítványi birtokainak elvétele súlyos csapást mért az erdélyi magyar kultúrára, de ezenfelül az egyes magyar falusi egyházközségek sok helyen közvetlenül is szenvedtek az agrárreformnak minden magyar értéket megsemmisítő csapásai alatt. Templomok, iskolák belterületeit, egyházközségek javadalmi földjeit sajátították ki magyarajkú községekben. Ezzel szemben alig van magyar falu, ahol templom-

¹ Oberding József György: *A román agrárreform*. Az Országos Magyar Párt Közgazdasági szakosztálya *Gazdasági sérelmeink és kívánásaink* című kiadványának III. kötete. 1930. Kolozsvár.

² *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*. 1918—1928.

helyet és egyházi földet ne sajátítottak volna ki a még nem is létező román egyházközségek számára.

Falvaink egyik legszembetűnőbb földbirtokvesztése a magyar telepések ellen folyamatba tett kisajátítási eljárás. Az agrárreform-törvény 10. szakasza kifejezetten kisajátítandóknak ítéli az 1885 óta telepítettek telepes birtokait. A magyar állam a most Románia alá tartozó magyar területeken 1894 és 1913 évek között összesen 24 telepet létesített: öt önálló telepes község és 19 hozzátelepítés már meglevő községhez. A települt családok száma kb. 3000 volt, a telepések létszáma közel 15,000 lelket tett ki. Az agrárreform-törvény idevonatkozó rendelkezésein kívül a telepések birtokainak minden kártérítés nélkül való elkobzására a román parlament még 1921-ben meghozta az ú. n. telepfosztó törvényt, amely hatálytalanít minden olyan, az állammal kötött jogügyletet, melyet 1918 dec. 1. előtt nem a román kormányzótanács határozata vagy a román kormány illetékes miniszterének felhatalmazása alapján kötöttek. A törvény igen ügyesen kihasználta a magyar telepések ellen a magyar államnak azt a súlyos mulasztását, hogy az átlag 50 esztendőös törlesztésre vásárolt telepes birtokokat telekkönyvileg nem iratta át az új tulajdonos nevére, bár erre a telepítési okiratok értelmében az első törlesztő részlet lefizetése után köteles lett volna. A telepfosztó törvény ugyanis hatálytalanít a fentiekén kívül olyan jogügyleteket is, amelyek nem voltak 1918 dec. 1.-ig a telekkönyvben keresztülvíve. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület, az Országos Magyar Párt és maguk a telepések, illetőleg megbízottaik több ízben tettek lépéseket a bukaresti kormánynál, hogy a nyilvánvalóan jogfosztásnak minősíthető rendelkezéseket változtassa és a telepések földjének s birtokának közben megindult elvételel akadályozza meg. A panasz végre 1925-ben a Népszövetség elé került. A Nemzetek Szövetségének tanácsa 1925 szeptember 25-én foglalkozott a panasszal és elfogadta a román kormány ajánlatát, amely szerint a román kormány a 10. szakasz megváltoztatása helyett 700,000 aranyfrank kártérítést ajánl fel a panasztevő telepések számára, azokon az összegeken felül, amelyeket a kisajátított

területekért a rendes agrár eljárás során részükre megállapítottak. A 2285 panasztevő telepés panaszának ez a nyílt elismerése azonban már nem sokat segített a mindenükből kifosztott magyar telepeseken : a kisajátítási végrehajtás óta 1882 telepés vándorolt ki részben Amerikába, részben Magyarországra. A kártérítési összeg nagy részét a perköltségek emésztették fel.

A román agrárreform magyarelles célzatának hangoztatásakor a román illetékesek mind Romániában, mind külföldön igyekeznek elhitetni, hogy az a földbirtokmegosztásnak egészségesebbé tétele érdekében csupán a nagy- és középbirtokokat érintette, viszont javára szolgált az erdélyi magyar kisgazdának és nincstelennek is. A közbirtokosságok és a csíki magánjavak birtokainak kisajátítása azonban a legmeggyőzőbb cáfolata ennek az állításnak, mert hiszen mindkét esetben kisemberek birtokairól, a székely falvak közös gazdasági és kulturális javainak egyszerű elkobzásáról van szó. A székelység erdőségei és legelői majdnem kivétel nélkül közbirtokok voltak, tudvalevő viszont, hogy a székely vármegyék falusi népének fő jövedelmi forrása a fakitermelés és az állattenyésztés. Így a közbirtokosságot érintő rendelkezések kíméletlen végrehajtása a székely falvakat gazdasági alapjukban rendítette meg, és soha jóvá nem tehető veszteségeket okozott.

A csíki magánjavakon azt a 62,604 kat. holdas, nagyrészt erdőkből és legelőkből álló, épületekkel és különféle gazdasági és kulturális intézményekkel bőven felszerelt vagyontömeget kell értenünk, amely az évszázadokon át határőrszolgálatot teljesítő csíkmegyei székely családok lezármozottjainak közös magántulajdona volt. Ezt a hatalmas magánvagyonot berendezéseivel, iskolaépületeivel, gyógyforrásaival, házipénztárával és összes ingóságaival együtt minden jogalap nélkül tulajdonába vette a román kormány és azokon a legbotrányosabb panamákkal fűszerezett rablógazdálkodás vette kezdetét. A csíki magánjavak elkobzása 15,000 székely földműves családot érint, mert hiszen azoknak jövedelmét mindig a jogosultak gazdasági jólétének, kulturális és szociális helyzetének emelésére használták föl.

Ugyanakkor azonban a teljesen azonos eredetű 327,000 holdnyi naszódi és a 250,000 holdnyi karánsebesi határór vagyonszökecségeket, amelyek román földmívesek közös tulajdonai, teljesen érintetlenül hagyták. A csíki magánjavak ügye különben panasz alakjában már régóta a Népszökecség előtt fekszik.

A magyar és székely földmívesnép szomorú és kétségsbe-ejtő jelenének egyik főokozója a román agrárreform. A magyar falvak földjétől megfosztott népe a nincstelenség sorába süllyedve vagy a városok proletártömeget szaporítja vagy kivándorol. A birtokukban nem háborgatott magyar kisgazdák terjeszkedési lehetősége, a szorgalmasabb földnélküliek földszerzése előtt pedig gátat emel az új román telepítési törvény,¹ mely a kisebbségek gazdasági elnyomását és a földbirtoknak román kézre való juttatását tervszerűen tovább fejleszti szociális és gazdasági közérdek leple alatt. A telepítési törvény 2. §-a szerint az agrárreform következtében az állam kezére jutott, de még ki nem osztott ú. n. rezervákon akarnak gazdasági felszereléssel ellátott, adó- és végrehajtásmentességgel védett román földmíveseket letelepíteni, amely telepek «erős, a beolvasztó politikának támpontul szolgáló nyelvshigeteket fognak alkotni a kisebbségi vidékeken». A magyarságra nézve legveszedelmesebb a törvény 2. §-ának b) pontja, amelynek értelmében a létesítendő Oficiul National al Colonizării (Nemzeti Telepítési Hivatal) által telepítési területnek minősített vidéken az államnak elővásárlási joga van az összes eladásra kerülő mezőgazdasági területekre. Több mint bizonyos, hogy a magyarlakta területeket kivétel nélkül telepítési területeknek fogják minősíteni, bár ezek a legsűrűbben lakott részeki Romániának. A törvény románosító célzatát és kisebbségellenes törekvéseit legjobban igazolja az az intézkedés, amely felmenti a határokon túlról jött románokat azok alól a feltételek alól, amelyeknek különben minden más telepesnek meg kell felelnie.

A román telepítési törvényt a szokottnál is gyorsabb

¹ Megjelent a *Monitorul Oficial* 1930 július 17.-i számában.

iramban hajszták végig a törvényhozási tényezőkön: a képviselőház és a szenátus egy nap alatt végzett vele, minden módosítás nélkül megszavazván azt. A kisebbségek képviselői hozzá sem juthattak ahhoz, hogy hozzászóljanak. Bár a végrehajtási utasítás még nem jelent meg és a törvény ennek következtében még csak papiroson van, mégis a múlt tanulságai alapján egészen biztosra vehető, hogy gyakorlati megvalósítása újabb, az agrárreformnál talán lassúbb, de mindenesetre tervszerűbb támadást jelent Erdélynek még magyar kézen levő földbirtokai ellen és a kisebbségi sérelmeknek újabb, az eddigieknél talán kivédhetlenebb sorozatát nyitja meg.

A föld elrománosodását nyomon követi Erdélyben a lelki és faji elmagyartalanodás, különösen azokban a falvakban, amelyek, mint magyar szigetek, román nyelvterületek közé vannak ékelve. Ez a szomorú folyamat nemcsak a román uralom kezdete óta észlelhető Erdélyben, hiszen már ötven esztendeje gyéríti az erdélyi földművesség sorait. Első sorban a falusi gazdálkodó nép van kitéve a körülmények összejátszása folytán annak, hogy nyelvét, szokásait és nemzeti érzését elhagyva a többségi nemzet sorai közé olvadjon be. Már a század elején megállapították az erre vonatkozó vizsgálódások azt, hogy Erdélyben a falvakon, általában ott, ahol a lakosság szegény és külterjes mezőgazdasággal foglalkozik, a románság asszimiláló ereje nagyobb, a magyarságé csekélyebb. A magyarság értelmi fölénye, amely hamarább el tudja sajátítani a nyelvet, a kényelemszeretet, az igényesség nagy mértékben járultak hozzá, hogy a népi keveredésből a román kerüljön ki győztesen. A román parasztság igénytelensége, takarékosága, a bő gyermekáldás az agrárterületeken már a magyar uralom alatt is a románság beolvasztó erejét növelte. Természetes, hogy ez a beolvasztó erő ma, a román uralom éveitől, támogatva tervszerű, erőszakos, hatalmi beavatkozások egész sorozatával, megsokszorozódik, viszont a kisebbségi elnyomás alatt görnyedő magyar falusi parasztság ellenálló ereje és nemzeti öntudata a gazdasági válság nehézségei közepett fokról-fokra romlik és tűnedezik. Ez azonban ma

még csak azokon a helyeken tapasztalható, ahol a magyarság elszórva román nyelvtömbök között él, mert ott, ahol nagyobb területeken egymás mellett vannak magyar falvaink, ott a kisebbségi öntudat sokszor hatványozottabb mértékben jelentkezik az elnyomás súlya ellenére is.

A magyarság természetes beolvasztó ereje a magyar uralom alatt inkább a városokban, az ipari s kereskedelmi és művelődési gócpontokon érvényesült, ahol a gazdasági és emberi élet kényszerítő körülményei következtében a románság kényszerült arra, hogy a magyar nyelvet megtanulja. A román uralom alatt is a románosítással szemben a magyar városokban s általában az ipari és kereskedelmi életben sokkal több az ellenálló erő. Ezért a magyar kisebbség vezetőinek és szervezetéinek ebből a szempontból sokkal nagyobb gondot kellene fordítani a falvak magyarságának, magyar nyelvének, kultúrájának megvédésére.

*

Az erdélyi magyarság politikai és művelődési élete csak nagynehezen indult meg a békekötés utáni években. A román nemzet kizárólagossága Új-Románia közéletében, intézményeiben, törvényhozásában, a mindennapi állampolgári élet apró-cseprő nyilvánulásaiban feltétlenül uralkodik, ennek következtében a nemzeti kisebbségeknek minden megmozdulását, társadalmi egyesülési törekvését gyanakvás fogadja és hatósági nehézségek akasztják meg fejlődésének útjában.

A kisebbségi sors gazdasági és művelődési szakembereinket Erdélyben különleges feladatok elé állította. Bekövetkezett az az érdekes helyzet, hogy a mezőgazdasági termelés és közigazdasági élet érdekeit szolgáló intézményeknek kulturális, népművelési és ismeretközlő tevékenységgel, tehát nagy általánosságban: kultúrpolitikával kellett foglalkozniuk. Viszont a vallás és közművelődés őrhelyei, a plébánia, az iskola és a templom magához ragadta a falu közösségének egységes gondolatában a földműves nép termelésének, értékesítésének és gazdasági szervezkedésének eszközeit.

A magyar falu helyzetének ismeretéhez a legszorosabban hozzátartozik a falusi iskolák és egyházak kérdése. Mivel már több ízben foglalkoztak ezzel a kérdéssel¹ és mivel az erdélyi iskolakérdés nem választható szét mértani pontossággal városi és falusi iskolaproblémává, mellőzhetőnek tartom az erdélyi magyar falu mai helyzetének vizsgálatánál az iskolaügy-kérdést, csupán megemlítem, hogy magyar tannyelv ma csak 360 elemi iskolában van és a megszállás előtti 1047 felekezeti iskolával szemben ma csak 808 magyar tannyelvű felekezeti iskola van, annak ellenére, hogy a magyar egyházak igen nagy áldozattal igen sok új felekezeti népiskolát állítottak fel.

A tannyelv még a magyar iskolákban is félig román. Ez a helyzet az alacsonyabb értelmiségű földműves lakosság-nak magyar érzésben és gondolatvilágban való megtartására fel nem mérhető veszedelemet jelent. Az iskolai oktatást és nevelést részben ellensúlyozni tudná ugyan a család párhuzamos nevelése, amely a fiatal, fogékony értelmű gyermekben az iskolai tanításból hiányzó magyar történelmi, földrajzi és nyelvi vonatkozásokat pótolni tudná, de a falusi földműves szülők elfoglaltsága és alacsonyabb értelmisége az iskola hatásait igen nehezen vagy semmiképen sem tudja hatálytalanítani.

Ebből a szempontból volna igen nagy fontosságú az erdélyi kisebbségi magyarság kultúrpolitikájában az iskolán kívüli népoktatás kérdése. Ez szervezetileg, sajnos, megoldva nincsen, és talán ezen a téren mutatkoznak erdélyi falvainkban a legnagyobb hiányosságok. Csak ott, ahol lelkes, áldozatkész és fáradhatatlan falu-vezetők, tanítók, papok tevékenykednek, ott találunk rendszeres népművelést. Azonban — és ezt mint szomorú tényt kell megállapítanunk — nagy általánosságban az erdélyi magyar falusi intelligencia nem tud megfelelni ennek a hivatásnak. Egyrésről a régi magyar tanítóság és papság kiképzése nem tartalmazott olyan anya-

¹ Jancsó Benedek : *Az erdélyi egyházak helyzete*. Magyar Szemle. 1928. 14. sz. 137. l. ; Barabás Endre : *Iskolai és közművelődési állapotok Erdélyben*. U. o. 143. l.

got, amely a köteleességszerű tananyag közlésén kívül a faluvezetői hivatásra nevelte és képezte volna a növendékeket. A papneveldeből vagy a tanítóképzőből kikerült fiatalság értetlenül és ismeretlenül állott a falu életével, érdekeivel és törekvéseivel szemben, és ha maga nem volt valamilyen születés révén összenőve a falu lelkivilágával, a leg súlyosabb és jóvátehetetlen hibákat követte el. Ezt súlyosítja a kisebbségi életben az anyagiakért való harc is, mert hiszen egyházaink vagyon és államsegély híján nem tudják biztosítani a megélhetést.

Másik akadály a falusi szabadoktatásnak a szakképzett, és arra alkalmas előadók hiánya. A régi gárdából, amely az EMKE, az EKE, az Erdélyi Gazdasági Egyesület és a nagy multú erdélyi érdekképviselői intézményeink munkájában tanult ki, már csak egypáran dolgoznak, és az utánpótlás a legcsekélyebb. Erdélyben hiányzik szakemberek terén a 28-tól 35 évig terjedő korosztály; ez a megszállás után lassanként kiszivárgott Magyarországra és itt helyezkedett el. Mezőgazdasági termelési, értékesítési kérdésekben, szövetkezeti, falufejlesztési tudományos és gyakorlati ismeretekben teljesen jártas, modern, fiatal szakember Erdélyben alig egy pár van, akik természetesen a magyar falusi életnek egyre sűrűsödő kulturális igényeit képtelenek kielégíteni. Talán majd a kolozsvári egyetemen most tanuló magyar egyetemi hallgatóság be tudja tölteni ezt az űrt.

Tárgyunkkal kapcsolatban a gazdasági irányú szakiskolák kérdése egyike ma az erdélyi magyar földművestársadalom legfontosabb és legégetőbb problémáinak. Az erdélyi magyar kisgazdák ma minden gazdasági szakiskolai képzés lehetősége nélkül gazdálkodnak. Köztudomású, hogy a román impérium átvételekor a tordai Szabó József-féle, az algyógyi Kun Kocsárd-féle és a csíki magánjavak tulajdonát tevő csíkszeredai magánalapítású földműves iskolákat is átvette az állam és bennük teljesen megszüntette a magyar nyelvű oktatást. Tíz éven keresztül a magyar gazdák részére semmiféle gazdasági irányú szakiskola nem állott rendelkezésre. Most végre a törvényhozás külön szakoktatási törvényt ho-

zott, amelynek alapján megindult a székelység körében a mozgalom egy magyar földműves-iskola létesítésére. Az erdélyi unitárius egyház határozta el hosszas tárgyalások után, hogy Székelykeresztúron földműves-iskolát állít. A földművelésügyi kormányzat 1931 júliusában végre a betérjesztett szabályzat, tanterv és költségvetés alapján megadta az engedélyt az iskola megnyitására és működésére. Ez az új iskola-nyitás abból a szempontból is jelentős mozzanat az erdélyi magyar kisebbség kultúrális életében, mert 12 év óta a sok iskola-bezárás, nyilvánossági jog megvonás, lebontás után végre egy teljesen új magyar iskola megindítása!

Az erdélyi falvak agrár-kultúrájának emelésében egyik jelentős eszköz a könyv, a jó magyar könyv. A világháborút megelőző évtized alatt a magyar kormány és a társadalom igen eredményes tevékenységet indított meg falvainknak megfelelő népkönyvtárakkal való ellátására. A Romániához csatolt magyar területeken a világháború kitörésekor 1417 népkönyvtár volt használatban. Az Erdélyi Magyar Évkönyv szerkesztőségének adatgyűjtése szerint ma ebből csak 179 könyvtár áll fenn és működik. A népkönyvtári hálózat háborús veszteségeinek pótlásában az állam vagy a politikai község segítségére számítani nem lehet, mert hiszen a román falusi hatóságok még mindig ellenséget látnak a magyar könyvben és azt minden eszközzel elpusztítani, illetőleg lakat alatt tartani igyekeznek. Ez a pótlás csakis az erdélyi magyar társadalom áldozatkészsége útján történhetik meg, és az erre irányuló első lépés mutatja azt, hogy Erdélyben még a mai nehéz gazdasági körülmények között is tud és akar a magyar társadalom ilyen célokra áldozni. Az új népkönyvtárak létesítésében előljárt a Gazdasági és Hitel-szövetkezetek Szövetségének kolozsvári központja, valamint a *Magyar Nép* című igen elterjedt néplapnak kiadó és szerkesztőbizottsága.

Kizárólag Erdélyben megjelent jó magyar könyvekből összeállított 50 kötetes népkönyvtárból 1929 végéig 100 sorozatot vettek át falusi egyesületek és szövetkezetek, úgy, hogy a 3000 leies beszerzési árnak egyharmadáról a népkönyvtár-

bizottság társadalmi úton gondoskodott. A kolozsvári Minerva könyvkiadó társulat azonkívül igen ügyes, hat leies népszerű kis füzeteket ad ki, amelyek a falusi nép körében igen nagy mértékben fogynak. Az erdélyi irodalmi újjászületés, az abszolút irodalmi értékeken kívül, a falufejlesztés szempontjából is sok olyan értékes eszközt termelt, amelyek erejüket és hatásukat tekintve, a mi csonkaországbeli méreteinket és lehetőségeinket is felülmúlják. És csodálatos, hogy az elnyomás és a kisebbségi sors mennyire megsokszorozza a magyar kultúreszközök iránt érzett vágyat. A Kolozsvárott megjelenő *Magyar Nép* című néplapnak, amelynek Gyallay Domokos a főszerkesztője, példányszáma ma már a 30,000-et közelíti meg, amikor a falun lakó magyarság száma egy millió lélek; ezzel szemben Csonka-Magyarországon az állami támogatást korlátlanul élvező néplapok egyike sem éri el a 20,000-es példányszámot, bár az a réteg, amelyből előfizetőit toborozhatja, felül van a három millión.

A falvak kultúréletében újabban mind nagyobb és nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk az ének és zene művelésének, amelynek különösen a nemzeti érzés, nyelv és lelki világ megőrzésében és fenntartásában van nagy szerepe. Erdélyben a megszállás és az ostromállapot idejében legnagyobb részt megszűntek a falusi énekkarok és dalárdák. A magyar dalkultúra újjáélesztését az 1921-ben megalakult Romániai Magyar Dalosszövetség vette kezébe, melynek jelenleg 150 tagegyesülete közül 86 falusi dalárda. A Dalosszövetség eddig három országos dalosversenyt rendezett, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Segesvárt, ezeken kívül számos kerületi és helyi versenyt. Egyik-másik falu dalosai országos hírnévre tesznek szert, mint pl. a kolozsmegyei Magyarlóna község földész-dalárdája, amely 1930-ban a kolozsvári ref. teológián nagy sikerrel szerepelt.

Az erdélyi magyar falufejlesztési munka nagy részét ma az újjászervezett és újjáélelt szövetkezetek és gazdakörök végzik. A régi Hangya szövetkezetek a nagyenyedi központban, a hitelszövetkezetek a Kolozsvárt székelő Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségében tömörültek, és az új román szövetkezeti törvény értelmében működésük zavartalansága

leghalább papiroson biztosítva van. De hogy ez a zavartalanság mit jelent, azt könnyen elgondolhatjuk. Az államhatalom, de különösen az alsóbb közigazgatási hatóságok minden eszközzel igyekeznek megakadályozni, hogy üzletmenetüket és altruista tevékenységüket zavartalanul folytassák. Így legutóbb a székelyföldi tejszövetkezetekre olyan súlyos adót róttak ki, hogy a tejszövetkezetek egymásután számolnak fel. Gazdaköröket az Erdélyi Gazdasági Egyesület és a megyei gazdasági egyesületek szerveznek, de ezt a szervezést 1929-ig megakadályozta az a körülmény, hogy a központi alapszabályokat csak 1929-ben hagyta jóvá a bukaresti kormány.

A gazdaköri szervezkedésnek, de általában az erdélyi kiskgazdatársadalom boldogulásának, fejlődésének legnagyobb akadálya a faluvezetők hiánya. Csodálatos, hogy ezen a téren az erdélyi falufejlesztési törekvések mutathatnak nekünk, magyarországbelieknek útmutatást és követendő példát. Az Erdélyi Gazdasági Egyesület a már működő falusi intelligencia részére ú. n. falufejlesztési tanfolyamokat tart. A kolozsvári ref. és unitárius teológiákon a falufejlesztést mint kötelező tantárgyat adják elő immár negyedik esztendeje. Aki ismeri a lelkeszképzésnek a gyakorlati szempontoktól való tartózkodását, az meg tudja érteni ennek az úttörő próbálkozásnak nagy jelentőségét. Bár csak itteni papnevelő intézeteink is követhetnék Erdély példáját!

Itt kell megemlékeznünk a kolozsvári egyetemi fiatalságnak, általában az erdélyi magyar ifjúságnak Erdélyben úttörő falufejlesztési munkájáról. Az egészséges falu-kultusz, a falu és a földművesnép életének, gazdasági és szellemi helyzetének közelebbi megismerése érdekében az erdélyi fiatalság körében már évek óta egyre terebélyesedő és fejlődő tevékenység folyik, amely mellett lehetetlen észrevétlenül elmennünk. Ez a kisebbségi sors minden keservét szenvedő fiatalság átlátta azt, hogy az erdélyi magyar ifjúságnak minden feladata másodrendű ahhoz a legfőbb feladathoz képest, hogy mit lát kötelességének a magyar faluval, a magyar néppel szemben. Átlátta azt, hogy az erdélyi magyar-

ság sorsa leginkább a magyar falutól függ : ha az megmarad, megmarad a magyarság ; ha az elpusztul, elpusztul a magyarság.

Az erdélyi fiatalság falu-munkáját két részre lehet osztani : az egyik a faluproblémák megismerése, falutanulmányok, faluismeretek gyűjtése, a másik a faluval való tanító, nevelő foglalkozás. Az első érdekében példátlanul álló munkát végez az ifjúság saját erejéből már két év óta megjelenő *Erdélyi fiatalok* című romániai magyar főiskolás lap, amely maga köré tudta gyűjteni a legképzettebb és legtehetségesebb fiatalokat. A lap megjelentetésén kívül a mult években a szerkesztőség falu-szemináriumokat rendezett igen jelentős sikerrel. A falu-szemináriumban Erdély legkiválóbb szakemberei tartottak előadásokat a falukérdés legidősebb jelenségeiről. A szeminárium eredményeképpen az *Erdélyi fiatalok Falu füzetei* címmel könyvsorozatot adnak ki, minden külső anyagi támogatás nélkül. Eddig két füzet jelent meg.¹ Akkor, amikor Magyarországon a falufejlesztéssel foglalkozó hatalmas társadalmi szervezetünk már évek óta semmiféle kiadványt nem tud megjelentetni, sőt egyetlen havi folyóiratának megjelenését is beszüntette, akkor csodálattal és meghatódott együttérzéssel kell elismernünk fiatal erdélyi véreink lelkes buzgóságát, az erdélyi társadalom megértését és áldozatkészségét. Vannak, akik az *Erdélyi fiatalok* hangjában és szellemében bizonyos radikálizmust akarnak felfedezni ; nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy ez a fiatalság már a világháborúban született és 12 esztendő óta a másodrangú polgár keserű kenyerét eszi Nagy-Romániában. Megérteni őket csakis úgy lehetne, ha mi is együtt élnénk velük azt az életet, amelynek szenvedései, nyomorúsága elől menekülve, annyian jöttek át a megmaradt régi hazába.

Az ifjúság falumunkáját erőteljesen elősegítik azok a pályázatok, amelyeket egyes erdélyi magyar szervezetek minden évben mind nagyobb és nagyobb számban tűznek ki

¹ Gyallay Papp Zsigmond : *A nép és az intelligencia* és Demeter Béla : *Hogyan tanulmányozzam a falu életét?* (Szociográfiai kérdőív a falu-munkásoknak.)

községi monografiák írására, egy-egy falupolitikai kérdés tudományos tanulmányozására. A múlt évben a Katholikus Népszövetség ifjúsági szakosztálya tűzött ki pályadíjakat az erdélyi magyar falvak ismertetésére, azonkívül az *Erdélyi fiataloknak* volt egy igen sikerült hasonló pályázata.

A falusi kultúra emelésére irányuló pozitív tevékenység terén az erdélyi magyar egyetemi hallgatók falumunkásai igen eredményesen kapcsolódnak be azoknak a magyar társadalmi szervezeteknek falufejlesztő munkájába, amelyek ezen a téren szépen kiépített helyi szervezetekkel és intézményekkel rendelkeznek. A gazdasági egyesületeken és szövetkezeteken kívül említést érdemel az Erdélyi Róm. Kath. Népszövetség, amelynek jelenleg 20,000 tagja van 170, legnagyobb részben falun működő csoportokban szervezve. Működésében szempontunkból a nép kulturális foglalkoztatása, önképző előadások és műsoros összejövetelek rendezése, dalárdák és fúvós zenekarok szervezése érdemel figyelmet. Külön egyetemi szakosztálya az erdélyi fiatalság falutevékenységéből alaposan kiveszi a részét. A református Ifjúsági Keresztyén Egyesületek (I. K. E.) minden községben szervezkednek és lapjaik (*Református Család, Ifjú Erdély*) igen szép példányszámban jelennek meg. Az unitárius Dávid Ferenc Egyletnek külön falufejlesztési bizottsága van, amely két mozigeppel és egy vetítőgéppel járja az erdélyi falvakat és tart népművelő előadásokat. Az elmúlt évben novembertől márciusig 234 előadást tartottak, amelyeknek jövedelméből adták ki az Egyletnek *Kévekötés* című falusi ifjúsági folyóiratát.

Ebből a pár adatból, valamint az erdélyi falu életének közelebbi tanulmányozása során lehetetlen észre nem vennünk, hogy a céltudatos elnyomás, a kisebbségi sérelmek és küzdelmek mellett, a Romániában hatványozottabban érvényesülő gazdasági válság minden nyomorúsága ellenére is bizonyos remény, bizalom, a nemzeti közösségnek és egymásrautaltságnak fokozottabb tudata kezd gyökeret verni az erdélyi magyar falvakban és a magyarság vezetői között. Az egyes falvak társadalmi élete, ha elszigetelten is, de bizonyos lüktetést, elevenséget mutat. Szövetkezeteket, iskolákat, gazdaköröket szerveznek, kultúrházak épülnek; és

ami a legfontosabb : mindez minden állami segítség nélkül, az érdekelt lakosság, különösen a közbirtokosság saját anyagi erejéből.

Ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a falusi magyarság lelkiileg legalább is magához tért és új helyzetében megtalálta új feladatainak és kötelességeinek tudatát. A székely népművészeti kiállítás Csíksomlyón, falufejlesztési tanfolyamok Sáromberkén, Székelyszentkirályon, Csíkszenttamáson, a csíki szőttes bálók, a háziipar, a szövés és fonás fellendülése, új kultúrházak Maroshévízen, Kovásznán, Parajdon, új kisebbségi iskolaépületek Maroshévízen, Székelybethlenfalván, az új magyar földművesiskola Székelykeresztúron stb., mind-mind azt igazolják, hogy az erdélyi magyarság és székelység ősereje lassankint győzedelmeskedik a kisebbségi élet súlyos lelki és gazdasági terhein. Ha a vezetők és a nép jobban egymásra talál, a falufejlesztési mozgalmak egységesen és céltudatosan haladnak tovább, akkor a magyarországi falupolitika csakhamar tanulni mehet a székely vármegyékbe.

Összefoglalva az elmondottakat, még egypár vonással jellemeznünk kell az erdélyi magyar falusi élet és falufejlesztés fejlődésének lehetőségeit.

Az erdélyi kisebbségi magyarság ereje és jövője a falusi lakosságban van. A tömeget is ez adja, de a hagyományokhoz való ragaszkodás is jobban köti őt a magyarsághoz. Azonkívül Erdélyhez köti őt a föld, amey, ha nem húzzák ki a lába alól, hosszú időkre biztosítja azt, hogy magyarok éljenek továbbra is Erdélyben.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a beolvasztással szemben kellő ellenállást tudjon Erdély agrárlakossága kifejleszteni, akkor a földnek magyar kezekben való megtartására kell minden erejüket összpontosítaniok. Bár e tekintetben az új telepítési törvény nem sok reménnyel kecsegtet, mégis ez a legfontosabb és legelőbbre való kisebbségi feladat.

Tekintetbe kell venni továbbá azt, hogy a falusi nép anyagiassága és egoizmusa határtalan. Ezt nem szabad tőle rossz néven venni, mert hivatása és foglalkozása nyomán öntudatlanul alakul ez ki benne. A falu kultúrtényezőinek munkája az egoizmus elleni harcok szakadatlan láncolata.

A magyarság politikai és falufejlesztő propagandája csakis akkor lesz eredményesebb, ha igazodik a földműves lelki világához és anyagiasságához. Nem annyira központokból kiinduló mozgalmaknak kell az erdélyi magyar falu szervezésében helyet adni, hanem inkább elő kell segíteni azt, hogy a falu maga termeljen ki önmagából értékeket, gondolatokat és mozgalmakat. A központi előadók és szervezők munkája különben is csak akkor lesz sikeres, ha az egyes községekben arra való, jó magyar lelkű és a néppel érző vagy abból származó vezetők építik ki tovább a megindult mozgalom helyi pilléreit. A legjobb papokat, tanítókat kell állítani ezekre a felelősségteljes, áldozatos, de a magyarság szempontjából a legfontosabb őrhelyekre.

Mint minden komoly társadalmi munkának, az erdélyi falufejlesztésnek is egyik legfontosabb feltétele az egység. Az ugyanazokért a célokért, ugyanazokkal az eszközökkel dolgozó szervezetek nagy száma és sokfélesége zavarja azt a munkát, amely pedig a tervszerű együttműködést, munkafelosztást és az egységes vezetést kívánja meg. A falusi földművestömegek sikeres szervezésének és kultúrmunkájának itt Magyarországon is egyik legnagyobb kerékkötője a tervszerűtlenség és az egység teljes hiánya. Bár a falvak megismerésére, gazdasági és kulturális emelésére irányuló erdélyi törekvésekben mintegy az erdélyi magyarság és fiatalság élni és haladni akarásának legerősebb bizonyítékait látjuk, nem tagadhatjuk el azt az aggodalmunkat sem, hogy az egységes vezetés hiánya és az erők szétforgácsolása Erdélyben a lelkes tenni vágyással megindult szép törekvések mellett a széthúzás és féltékenykedés magvát hinti el a jóhiszemű vezetők és a falusi értelmiség körében. A magyarországi agrárszervezés és falufejlesztés agyonszervezettsége és szétziláltsága legyen az intő példa arra, hogy egy új, friss mozgalom lökőerőit a tervszerűtlenség és kapkodó összevissza szervezés mennyire és milyen mértékben tudja rövid idő alatt lassítani és gyenge kis próbálkozásokkal széjjelforgácsolni.

Egy másik szempont, amelyet nekik követniök kell, az önálló, független társadalmi és kulturális munka. Ne másolják Magyarországot, a nyugati államok falufejlesztő törekvé-

seit, hanem építsenek ki az erdélyi falu lelkéhez igazodó, az erdélyi földben gyökerező eredeti formákat. Ezeket építsék és tegyék nagygyá. Neveljenek öntudatos, magyarságára és erdélyiségére büszke, önérzetes, földmíves foglalkozásukhoz, falujukhoz és szülőföldjükhöz hűséges földmíveseket. Ne a mai Csonka-Magyarország állami berendezkedéseihez igazítsák az erdélyi magyar nép vezetői a maguk falut érintő kisebbségpolitikáját, hanem első sorban lebegjen szemük előtt mindig az elválaszthatatlan, csorbíthatatlan és oszthatatlan, határokon, világrészekén és tengereken túl is élő magyarság lelki segítő ereje.

RADNÓTI ISTVÁN.

SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802—1816) FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

II.

A bécsi udvar sehogysem tudott beletörődni a pozsonyi békébe (1805), mely Stadion szavai szerint inkább kapitulációhoz, mint békekötéshez hasonlított.² A súlyos veszteség állandóan élesztette a megtorló háború tűzét, melynek gyújtói főképen Ferenc császár felesége, Mária Ludovika, és minisztere, Stadion Fülöp, voltak.³ Megindítására érkezettnek látták az időt, midőn Napoleon 1808-ban megkezdte spanyolországi hadműveleteit.

Az osztrák kormány vállalkozása sikeréhez szükségesnek érezte a külföld jóakarató támogatását is. Követei útján tehát értesítette mozgalmáról mindazokat az államokat, melyektől segítséget remélt. A szentszéknek Zamboni katonai parancsnok vitte meg ezt a hírt, de Severolit is beleavatták a tervekbe. Igéretet tettek, hogy ha kiűzik a franciákat a német területekről és Olaszországból, visszahelyezik azokat az uralkodókat, kiket országukból Napoleon elűzött. Ezt különben a hadüzenetben is félre nem érthető módon kijelentették.

A nuncius azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1932. évi 654. számában.

² Wertheimer Ede i. m. II. 444. l.

³ Marczali Henrik (*A forradalom és Napoleon kora* 559. l.) közejük számítja Károly főherceget is, pedig ő eleinte kétségtelenül a háború ellen volt (v. ö. Wertheimer Ede: i. m. II. 389—91.), később is inkább csak a védelmi háború híve volt (v. ö. Fournier Ágoston: *I. Napoleon életrajza*. II. 345. l.), csak amikor kitört, vállalta a fővezerséget.

kívánságait világosabban körvonalazta meg. Ezek kettős természetűek voltak : politikaiak és egyháziak. Azt óhajtotta, hogy a pápa nyerje vissza mindazon tartományait, melyeket a tolentinói békében elveszített. Erre vonatkozólag igen tiszteességes és megnyugtató feleletet kapott.¹ Azonban az egyházra vonatkozólag, mint írja, az udvar felfogása nem keltett benne vérmes reményeket.² Midőn Hudelistnak, Stadion helyettesének előadta, hogy az egyház még mindig József császár korából származó rendelkezések alatt áll s jogai a monarchia területén inkább el vannak törölve, mint kisebbitve azt a választ kapta, hogy egyet ért véleményével s megígérte, hogy a győzelem kivívása után rendezik az egyházi ügyeket s azokat a régi állapotba helyezik vissza.³

Voltak egyéb jelek is, melyek azt mutatták, mintha a kormánykörök egyházpolitikai merevsége engedett volna s a nunciussal is előzékenyebben bántak, mint azelőtt.⁴

Ausztria számítva a külhatalmak rokonszenvére, nem akart tovább várni. Ferenc császár 1809 április 8.-án manifestumot intézett birodalma népeihez, melyben bejelentette a háborút.⁵

A regensburgi vesztett csata s Bécsben a harci előkészületek bizonytalanná tették az ottmaradást. Mária Ludovika s a császári udvar Budára menekült. Ezt tanácsolta a kormány a külföldi képviselőknek is.⁶ Severoli is, tartva Napoleon hadainak a közeledtétől, május 6.-án arra kérte Hudelistot, hogy állítson ki számára is útlevelet, mellyel

¹ Nihil non accepi, quod non fuerit honorifice ac liberatissime dictum. Arch. Vat. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247.

² U. o.

³ U. o.

⁴ Ex his conjectu facile est, id tempus honestissimum mihi inter aulicos fuisse, quippe quod horum voluntas veteri simultate deposita, conciliata muneri meo videbatur. U. o.

⁵ A manifestumot német, francia és olasz nyelven megküldték a szentszéknek is. Arch. Vat. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247. 1809 ápr. 13.

⁶ Questa nota (partenza dei ministri) fu comunicata ai ministri esteri dopo l'infelice affare della battaglia di Ratisbona. Arch. Vat. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247. 1809 május 5.

szabadon mehet négyes fogatán.¹ Miután ezt megkapta, május 8.-án otthagya Bécset, Budára jött s a bencések házában szállott meg.²

Mikor a kormány Eger és Kassát jelölte ki újabb állomásnak, június 15.-én ide is követte az udvart, előadása szerint, inkább félelemből, mint igazi szükségből.

Hogy meddig időzött Egerben és Miskolcon, erről jelentései nem adnak felvilágosítást. Szmrecsányi Miklós *A királyi család és a szent korona egri menedékhelye 1809-ben* c. értekezésében³ csak annyit ír róla: megjött gróf Severoli, a pápai nuncius is, aki innen Miskolcra és Jászóra is tett kirándulást.

Miskolcra július 14.-én két jelentést küldött Hudelisthez azzal a kéréssel, hogy továbbítsa azokat Rómába. Bennük, mint a levél széljegyzete tanúsítja, útját írta le.⁴ Azonban sem ezek, sem amit július 21.-én Kassáról küldött, nem jutottak el rendeltetési helyükre.⁵ Rómában ugyanis akkor már Napoleon volt az úr és VII. Pius pápa az ő foglya, Franciaországban.

Az osztrák kormány e szomorú események egyes szakaszairól római ügyvivője, Lebzeltern útján értesült. Viszont Severolival Hudelist tudatta mindezt. Főpapi szíve uráért és egyházáért, hazafias lelke pedig Rómáért és hazájáért sajtogott. E kettős bánat nem hagyta pihenni s mihelyt a wagrami csata megtörtént, a fegyverszünet bekövetkezett s megkezdődtek az óvári béketárgyalások, ő is felemelte szavát. Mint beszámolójában írta VII. Piusnak, nehogy itt a szentszék jogai háttérbe szoruljanak, a császárhoz (I. Ferenc) folyamodtam s a következő levelet írtam Stadionnak: Amit

¹ Arch. Vat. u. o. 1809 május 6.

² Io partii da Vienna 8 di Maggio e trovai il mio alloggio in Ungaria, non a Pest, ma a Buda, in quella parte di città, che si chiama il castello e precisamente in una casa dei Benedittini di Vienna spogliata affatto di tutto il bisognevole per alloggiarvi. Arch. Vat. Segr. di Stato. 1815—16. Fasc. 247. 1809 május 10.

³ *Budapesti Szemle* 1930. 217. 38. l.

⁴ Arch. Vat. Segr. di Stato. 1815—16. Fasc. 147. 1809 júl. 14.

⁵ U. o. 1809 júl. 21.

Napoleon igazságosságáról és méltányosságáról nem mertem feltételezni, az decretuma által megtörtént. A legnagyobb lelki aggodalommal vettem tudomásul, hogy a római főpapokat saját hazájukból elűzte. Ezen gyászos csapásban, hogy az apostoli szék segítséget nyerhessen, kire ruházhatnám át nagyobb bizalommal, mind vallásom, mind pedig hivatalomból eredő kötelességeimet, mint épen Ferenc császár, ki erény és hitéletével messze felülmúlja az egyház többi fiait. Ő most Napoleonnal a békére készül, ezen béketárgyalás alkalmával vállalja magára közös atyánk védelmét.

Mikor nem is oly rég szó volt az új pápa megválasztásáról, a római egyház összehívott atyái (bíborosai) akkora kegyben részesültek részéről, hogy úgyszólván az ő ölelő karjai közt jelölhették és választhatták meg az elődök szokása szerint az elhalt helyébe az utódot.¹ Jelen esetben az apostoli szentszék jogait fenyegeti a veszély, mely ha bekövetkezik, a pápa meg lesz fosztva attól a lehetőségtől, hogy méltóságának és szabadságának megfelelően gyakorolhassa Istentől eredt feladatait. Bizonyos, hogy Ferenc e veszedelem elhárításánál nem művelhetne most nagyobbbat és dicsőbbet az egyház javára s ha megtenné, az egész egyház védelmezője és gondviselője gyanánt tűnnék ki. Szilárd a meggyőződése, hogy ha az ausztriai császár buzgósága ily fontos ügyben síkra szállna, Napoleon azt az érzületét, amelyet uralma kezdetén tanusított a római pápa iránt, ismét visszanyerné akár vallási, akár pedig uralmi érdekből.²

Ezek után elsorolta Stadion előtt a pápa által eddig elszenvedett sérelmeket s az okokat, amelyek miatt urának úgy is, mint fejedelemnek s mint pápának ragaszkodnia kell országa integritásához. Végül felemlítette azt a bizalmat, amelyet a szentszék mindannyiszor az ausztriai ház buzgó-

¹ VI. Pius halála (1799 aug. 29.) után, mivel a pápai állam legnagyobb részét a franciák birtokolták, azért I. Ferenc megengedte, hogy a bíborosok az osztrák hatalom alatt álló Velencében, a Szent György-szigeten fekvő bencés monostorban tartották meg a conclavét. V. ö. Füssy Tamás: i. m. I. 2. l.

² Arch. Vat. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247. De uno itinere Hungarico et de nonnullis rebus politicis.

ságába vetett, valahányszor az egyházat csapások érték, s a legkevésbé sem kételkedett, hogy Ferenc császár a jelen esetben is annyi buzgalommal fog eljárni, amennyivel tartozik a kath. vallásnak, az apostoli székek s a pápának.¹

Severoli ezen levelére nem kapott közvetlenül választ Stadiontól, hanem mástól kellett megtudnia, minden valószínűség szerint Hudelisttól, hogy a szentszék ügyei csak akkor kerülhetnek szóba, amikor a háborús felek a békét ratifikálják.² Erős a gyanú, hogy ezek bevonását a tárgyalásokba a franciák kifogásolták, legalább is erre utal Severolinak ez a kijelentése: inkább a franciák ravasz tárgyalásai, mint Ferenc szorongatott helyzete késztettek arra, hogy ezen hírnek hitelt adjak.³

A nuncius azonban nem nyugodott, ismételten írt Jászóról (aug. 7) Stadionnak és arra kérte, hogy a béke feltételeinek megállapítására szánt idejét ne engedje hiába elmulni, a római kérdések megoldása nélkül, különben új nehézségeknek készíti elő az útját.⁴ Ezen kérését azzal is iparkodott alátámasztani, hogy teljesítését mintegy Ferenc kötelességének tüntette fel. Szerinte egyedül őt illeti a feladat, hogy a pápát megvédje. Ezt nemcsak a vallása kívánja meg tőle, hanem uralkodói tekintélyének a növelése és erősödése is. Ezen védelem vállalásával — úgymond — megnyeri a maga számára a katolikusok rokonszenvét, ami nagy előnyt jelent neki, különösen most a népek felfordulásának idején.

Egyébként azt is megemlítette, hogy ezen ügyben futárt fog küldeni a pápához, hogy rendelkezéseit erre vonatkozólag megkaphassa. S végül nem hallgatta el a császár azon ígéretét sem, amelyet a hadüzenet alkalmával tett, hogy a római pápa mellett áll, s ezért erős reményét fejezte ki, hogy most, mikor a békekötés küszöbön áll, rajta lesz, hogy a szentszék jogai is sértetlenül megőriztessenek.⁵

¹ U. o.

² Verum his perscriptis a gravi et prudenti viro intellexi, non antea rerum nostrarum habendam esse rationem, quam pax firmaretur. U. o.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

A nuncius még ezzel sem elégedett meg. Azon volt, hogy mennél több oldalról sürgessék a császárnál a szentszék védelmét, azért Stadionon kívül írt még Károly Ambrus esztergomi érsek (aug. 8) és estei Ferenc főhercegeknek is, kikről tudta, hogy nagy kegyben állanak az uralkodónál.¹ Lehetetlennek tartotta, hogy ezeket közömbösen hagyja a pápai állam elfoglalása s a szentatya szerencsétlen számkivetése annál kevésbbé, mert az előbbi az egyházi élet terén fiatal kora ellenére magas méltóságot ért el, az utóbbi pedig nem egyszer fejezte ki páratlanul nagy tiszteletét és hódolatát VII. Pius iránt. Mindkettőt arra kérte, hogy beszéljenek a császárral s ajánlják figyelmébe a római szentszék védelmét.²

Severoli azonban hiába kért és könyörgött, Stadiontól most sem kapott sem igenlő, sem nemleges választ. Az ő háborús politikája ugyanis a wagrami veszített csata után megpecsételődött s csak idő kérdése volt végleges bukása. A békealkudozásokat Napoleon megbízottjaival még ő kezdte meg, de azután csakhamar Metternich folytatta, kit kellemes modora miatt maga Napoleon óhajtott erre a feladatra.³ Amikor Severoli megtudta Stadion bukását s Metternich utódlását, első dolga volt, hogy neki is írt. Kijelentette, hogy semmit sem ajánlhat kegyeibe jobban, mint a római egyház legszentebb jogainak a védelmét.⁴ Azonban, amint Károly Ambrust betegsége gátolta, hogy ezen ügygel foglalkozzék, azonképen Metternichet is első sorban a birodalom ügyei érdekelték, s ezek annyira lefoglalták, hogy erre már sem ideje, sem kedve nem volt. A monarchia a háborúban vesztes fél volt, így hát első sorban önmaga mentéséről kellett gondoskodnia s nem tehette ki magát annak a veszélynek, hogy idegen érdekekért a saját magát kockáztassa. Egyedül estei Ferenc sürgette a szentszék és a pápai állam védelmét, azonban kevés sikerrel, mert Napoleon hatalma

¹ Arch. Vat. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247. 1809 aug. 8.

² U. o.

⁴ Wertheimer Ede: i. m. II. 517. l.

³ De meo itinere Hungarico et de nonnullis rebus politicis. U. o.

egyelőre még erősebb volt, mint Ferenc császár vallásos buzgósága.¹

Édes-kevés volt tehát az, amit Severoli elért, s méltán írhatta: Megvallom, az ügy szerencsés kimenetele felől súlyos kételyeim voltak, de azt mégsem mertem volna hinni, hogy a római egyház szétदारabolását azon a gyűlésen szentesíteni fogják.²

Pedig úgy történt. A nuncius kissé túlértékelt a veszített háború után Ausztria hatalmi állását. Nem lett volna szabad szem elől tévesztetni, hogy a nyertes Napoleon volt, a vesztes pedig Ferenc. A feltételeket az előbbi diktálta, az utóbbinak pedig még azt is el kellett fogadni, hogy birodalmának egyötödét elveszítse. Ha már sajátját sem tudta megvédeni, hogy' léphetett volna fel a pápai állam érdekében? Igaz a nuncius szemrehányó megjegyzése: Metternich . . . egy szót sem szólt a szentszék érdekében, Ferenc császár pedig elfogadta Napoleon összes feltételeit Itáliára vonatkozólag mind a multra, mind pedig a jövőre nézve. Ezzel a hozzájárulásával minden félreértés nélkül nemcsak a pápai állam megrablását ismerte el, hanem még azt a látszatot is keltette, mintha azt védelmezné.³ A dolog azonban nem törénthetett másként.

A békeszerződés pontjait, miután Óváron megállapították s Bécsben megerősítették (okt. 14), Metternich elküldte Kaszára a nunciust is (okt. 25), egyben értesítette, hogy az udvar beleegyezett apostoli ilyen jellegű hatalmának gyakorlásába, elismerte képviselőtét s immunitását is biztosította.⁴ Erre nov. közepe táján elhagyta Jászót és visszatért Bécsbe. Itt azonban legnagyobb meglepetéssel kellett tudo-

¹ U. o.

² U. o.

³ Quo quidem assensu apertissime et sine ulla limitatione ab Imperatore Francisco Romanum latrocinium non modo probari sed caveri si videbatur. U. o.

⁴ La presente nota fú dal conte di Metternich, il quale mi disce, che la corte riconoscendo i miei poteri spirituali, volea la mia spirituale rappresentanza, e ne garantiva le immunità. Segr. di Stato 1815—16. Fasc. 247. Dátum nélkül.

másul vennie, hogy nem lévén pápai állam, tilos neki a nunciusi cím használata, nem hívható meg a követségi terület körébe és annak aktusaihoz.¹ Erre nem lehetett más válasza, mint hogy immunitását csak követi jogánál fogva élvezheti s apostoli hatalmát is csak mint a pápa nunciusa gyakorolhatja.² Tiltakozásának megvolt az az eredménye, hogy palotájáról nem kellett eltávolítani a pápai címert s ha Napoleontól való félelemből nyilvánosan nem is tekintették a pápai állam követének, de hallgatólagosan mégis csak úgy szerepelt, mint a pápa teljes hatalmú nunciusa.

III.

Amióta Napoleon elhurcoltatta VII. Piust Savonába s 1814-ig ott tartotta, azóta megszűnt minden összeköttetés a római szentszék és a bécsi nuncius között. Az utóbbi jelentéseit még egy ideig küldözgette, de válasz nem érkezett rájuk. Így tehát öt esztendőn keresztül teljesen irányítás nélkül maradt. Ezen időre eső tevékenységét a mult gyakorlata szabta meg; azonban, hogy a szentszék legalább utólag értesüljön róla s megadja rá a jóváhagyást, intézkedéseit s megfigyeléseit összeírta, s miután a szentatya 1814 máj 24.-én a magyar Radetzky-huszárok kíséretében bevonulhatott Rómába, ő is elküldte hatalmas köteget.³ Különösen két fontos és terjedelmes jelentése emelkedik ki, az egyiknek a

¹ Il solo cambiamento era, che non mi avrebbe dato il nome di nuncio, a cui essa univa un significato temporale e politico, e non mi avrebbe invitato ai circoli e agli atsi del corpo diplomatico. U. o.

² U. o.

³ *Manoscritti rimessi da Monsign. Severoli* Arcivescovo di Petra, Nunzio Apostolico presso Sua Maesta Imp. Reale Apostolica in Vienna, capitale dell' Impero Austriaco alla Segreteria di Stato di Sua Santità in Roma, fra gli anni 1814 e 1816, dopo cioe il ritorno del Sommo Pontifice Pio VII. dalla deportazione fattagli subire da Napoleone Bonaparte, capo del Governo rivoluzionario francese; i manoscritti contengono una relazione delle cose più rimaschevoli così religiose, come politiche interessanti la Santa Sede e di ciò che M^{gr} Nuncio opero nella sua rappresentanza durante il periodo di circa cinque anni, nei quali Roma e gli stati pontifici soggiogero a quello straniero illegitimo governo.

címe: *De meo itinere Hungarico et de nonnullis rebus politicis*, a másiké pedig: *De mea ratione agendi in Rebus Sacris tempore belli*. Az előbbi politikai vonatkozásain kívül főképen azért fontos, mert leírja benne félesztendő magyarországi tartózkodásának megfigyeléseit, az utóbbi pedig apostoli joghatóságának gyakorlásáról számol be.

Severoli hazánkban töltött idejét arra használta fel, hogy mennél tüzetesebben megismerhesse a magyar nép karakterét. A bécsi kormány most nem gátolta nunciusi hatáskörének a gyakorlatában s ő élt is a jó alkalommal. «Bejártam — írja — Pannoniát s erőimhez képest lelki tisztet gyakoroltam. A plebániákon, melyeken utam átvitt, meglátogattam a papi házakat, továbbá az összes akadémiákat; a püspökökkel s a helynökökkel megbeszéltem az egyház ügyeit, a tanulmányi felügyelőkkel pedig korunk téves tanairól tárgyaltam. Meghánytam-vettem ezen ország régi és új törvényeit, melyek főképen az egyházra vonatkoznak. Megfigyeltem az annyi különböző népből összetevődött nemzet erkölceit és szokásait is.¹

Néprajzi ismertetésénél megemlíti, hogy a lakók nem csupán bennszülött magyarokból állanak, hanem sok köztük a más nemzetiségű is, akik részben háború, részben pedig bevándorlás útján keveredtek velük össze. S ha az ember a történelemből nem is tudná, az ország látása meggyőzi, hogy a magyarokon kívül laknak itt még németek, illírek, szászok, horvátok, oláhok, görögök, ruténok, zsidók, sőt még régi rómaiak is, akik majdnem mindnyájan megőrizték szokásaikat és nyelvüket. E végből a püspökök majdnem mindenütt több nyelven kénytelenek gondozni a rájuk bízott nyáját.

A nép szokásaiban és erkölceiben nagy különbséget lát. Szerinte azok, kik távolabb élnek a nagyobb városoktól, az emberi kultúra gócpontjaitól, jobban megőrizték őseik hitét és szokásait, akik pedig közelebb, főképen a kereskedelmi városokhoz, azok magukkal hozták emezek romlott erkölceit is. Nem tetszett neki, hogy Magyarországon is felléptek kora filozófiájának «esztelen művelői és követői», akik főképen

¹ *De meo itinere Hungarico et de nonnullis rebus politicis*. U. o.

Budán és Pesten vannak nagy számban. S ami még veszedelmesebb, ezek nagy tiszteletben és megbecsülésben állanak az udvar előtt s igen nagy a hatásuk.

Majd sorra vette az egyes vallásokat és felekezeteket s megtette rájuk vonatkozó észrevételeit. Szerinte a r. kath. vallás, melyet Szent István honosított meg az országban, hajdan igen virágzott, de a külső háborúk s a belviszályok széttöredezték a felekezetek nagy számára. Az 1805. évi népszámlálás 6.400.000 kath. hívőt mutatott ki, akiket 22 püspök kormányzott. Közülük 18 latin, négy pedig görög szertartású. Az esztergomi és kalocsainak voltak suffraganeus püspökei is.¹

A megyéspüspökön kívül megemlékezett még a címzetes püspökökről is, akik címüket a királytól kapták azon egyházmegyékről, melyek hajdan a magyar koronához tartoztak. Ezeknek — mint írta — lelki jurisdictiójuk nincs, csupán a jogszokás folytán infulát és püspöki ornátust viselnek, továbbá részesei a törvényhozásnak, akárcsak a megyéspüspökök. Bár Pázmány Péter *De nota in Curia Romana* című rövid értekezésében ezek fenntartása mellett szállt síkra, a nuncius a belgrádin és a tinninin kívül a többit nem ismerte el, mivel azon egyházmegyék, melyekről címüket viselték, legnagyobb részben közvetlenül a szentszékhez tartoztak.²

A lelkészkedéssel foglalkozó papság számát 5000-re teszi, amit azonban a hívek számarányához képest kevésnek tart. Elismeréssel nyilatkozik a magyar papság lelki és szellemi kiválóságáról, mely benne a lelkek gondozásának buzgóságával és dícséretével párosul. Feltűnt neki, hogy sok a szegény plebános, de — úgymond — ezeket segíyezi a vallásalap, amit II. József az eltörölt szerzetesek vagyonából létesített.

¹ A nuncius nem említi az egrit, melynek pedig szintén voltak ekkor már suffraganeusai, mint a szepesi, rozsnyói, kassai és a szatmári püspökök. V. ö. Karácsonyi János: i. m. 284. l.

² A nuncius «Elenchus Titularium Ep̄patuum» cím alatt külön tabulát is készített, melynek kimutatása szerint 40 címzetes püspökség volt s ezek közül királyi adomány folytán 19-nek volt tituláris gazdája. U. o.

Éles szemmel figyelte a kath. hitéletet s a magyarságnak a pápához való kapcsolatát. Mindkettőről általában megelégedéssel írt. Nagyon sok helyen ünnepélyes misét mondott, szentbeszédet intézett a szép számmal összesereglett néphez és papsághoz ; gyakran gyóntatott, áldoztatott, a püspökök felkérésére bérált, papokat szentelt s ilyen alkalmakkor, mint írja, a vallásos buzgóságnak felemelő példáival találkozott. Magyarország hit- és erkölcsi életét semmivel sem tartotta rosszabbnak, mint bármely más országét. Két dolgot említ, ami szemet szűrt neki : egyik a szombati bőjtnek meg nem tartása az úri házaknál, a másik pedig a szentségek vételének elhanyagolása. Hogy ezen a téren se lehessen panasz, több ízben tárgyalt a püspökökkel, a szatmárinak pedig levélben hívta fel figyelmét s kérte a megfelelő intézkedés megtételére.

Ha ez a tünet némileg el is szomorította, de annál nagyobb örömmel töltötte el az, ahogy a magyarság fogadta s mint a pápa megszemélyesítőjét üdvözölte. Az ország ragaszkodásáról és szeretetéről a pápa és a szentszék iránt már azelőtt is volt tudomása, de most közvetlenül tapasztalhatta, mily nagy odaadással viselkedik Róma iránt. Amerre járt, mindenütt a magyarság szeretete övezte s kérte a szent atya áldását templomaira, oltáira, rózsafüzéire és képeire. A nagy lelkesedés láttára így buzduzt fel beszámolójában : Oh szentséges Atyám, ha te, akit akkor a legnagyobb jogtalanság folytán Itálián át Franciaországba hurcoltak, láttad volna a vallásosságnak ezen szép megnyilatkozásait velem szemben, mint a te képviselőddel, magyar fiadnak nagy ragaszkodása megenyhítette volna azon mély szomorúságot, amelyet fogságra vetve oly nagy lélekkel tudtál elviselni.

Nem kevesebb szeretettel ír a hazai protestánsokról is, hiszen ők szintén rokonszenvvvel kísérték VII. Piust francia fogságában. Ezek számát a népszámlálás adataiból 1.600,000-re teszi. Szerinte mind a reformátusok, mind pedig az evangélikusok II. Lipót császár alatt a régebbi törvények eltörlésével, mely azonban az egész klerus tiltakozásával történt, többé már nem bírságot lehetők vallási ügyben, hanem az új törvény értelmében részesei lettek az összes pol-

gári jogoknak s állami hivataloknak.¹ A polgárjogok élvezetében most már ritkán történik meg, hogy a vegyes házasság folytán ott hagynák felekezetüket, mivel ezáltal nem fenyegeti őket semmiféle hátrány.

A nuncius gyakran megfordult köztük, sőt mint vendég is többször megtisztelte őket, s benyomásai, akárcsak a katolikusoknál, mindig a legkellemesebbek voltak. Jól esett neki az a meleg rokonszenv, mellyel itt is találkozott urával, a pápával szemben. Meg is öröközte ezt a következő nyilatkozatával: Rólad, szentséges Atyám, még ezek a te fiaid is, jóllehet a tévedések sötétsége veszi őket körül, ragaszkodó lélekkel beszélgettek. Különösen mélyen belevésődött emlékezetébe az egyik ref. fiatalembernek, Biró Mihálynak az esete, akivel sokat beszélt vallási kérdésekről s midőn elbúcsúzott tőle, a pápát ábrázoló kép hátlapjára a következő hitvallást írta: Én Biró Mihály, aki református vallású vagyok, örök emlékezetül írom le, hogy őszentségét, VII. Pius pápát szívem őszinte érzésével úgy üdvözlöm, mint aki ezen megzavart világrendben is az Anyaszentegyháznak és az egész kereszténységnek legfőbb feje, s azt kívánom, hogy a Mindenható még sok éven át őrizze meg sértetlenül és szerencsésen. Ilyen megnyilatkozás után méltán írhatta: Hihetetlen örömmel töltött el, szentséges Atyám, ezen embereknek irántad való nagy tisztelete és szeretete.²

A nuncius a magyar protestánsokban nem a római

¹ A nem katolikus keresztények teljes függetlenségüket a kath. egyháztól, vagyis az önkormányzatukat az 1790/91. évi országgyűlésen nyerték el.

² A pápa iránti rokonszenv elég általános volt a magyar protestánsok körében. Erre vonatkozólag elég megemlítenünk a következő két művecskét: 1. *Tisztelet oltárja*, melyet VII. Pius római pápa ő szentségének halhatatlanítására s a szenvedésekben és a francia fogságban kimutatott keresztényen kegyességének s állhatatosságának örökítésére a Magyar Hazában felállított Deáky Gedeon református prédikátor. Második igen sok és gyönyörűsége dokumentumokkal megbővített kiadás. Pozsony, 1815.

2. *A tisztelet oltárának apológiája*, melyet egy anonymusnak vádjaira feleletül készített s a világ eleibe bocsátott Péli Nagy András, több tekintetes vármegyék törvényes táblabírája és a barsi egyházi megyebeli reformata ekklesiának traktualis kuratora. Pozsony, 1815.

egyház ellenségét látta, hanem inkább annak eltévedt gyermekeit, akik részéről azt szerette volna legjobban, ha visszatérnének oda, ahonnan elszakadtak. Erre buzdította is őket, sőt vallásos lelke e célból Miskolcon, mely empórium volt a honi reformátusoknak, Jézus szíve napján fundációs misét is létesített s búcsúval látta el a pápa utólagos jóváhagyásával.

Nem olyan bizalomra gerjesztő az a kép, amelyet a zsidókról és a skizmatikusokról ad. Az előbbiekről szüksékván csak annyit jegyzett fel, hogy 80,000-en élnek Magyarországon s nem sokban különböznek a többi ország zsidaitól. A skizmatikusok, vagyis a gör. keletiek száma kb. 1.000,000 volt az 1805. évi népszámlálás alkalmával. Igen elütőnek tartotta ezek szokásait, szellemi színvonalukat pedig alacsonynak. Papjaik közül — úgymond — volt alkalmam egynek tanácsal szolgálni a kath. egyházba való visszatérésre, amit meg is tett, s ekkor láttam, mily nagy tudatlanságban élnek ezek a skizmatikus papok.

Hierarchikus szervezkedésüket Magyarországon a XVII. század végén (1695) még Csernojevics Arzén ipeki patriárka kezdte meg, aki hét püspökséget¹ alapított számukra s ez a későbbi idők folyamán nyolcra egészült ki. Főpapjaik mindenáron arra törekedtek, hogy ugyanazon államjogokban részesülhessenek, mint a róm. kath. püspökök. S azáltal, hogy a császár egyenlő jogúnak ismerte el a karloviaci patriárkát a bécsi és a salzburgi érsekkel s neki is ugyanolyan ünnepies keretek közt nyújtotta át a Lipót-keresztet, mint emezeknek, vérmes reményük még jobban fokozódott.

Mint a fentiek mutatják, amit a nuncius ittléte idején látott, hallott és tapasztalt, az mind a magyarság nagy bizalmáról és ragaszkodásáról tanuskodott a szentszék s a pápa iránt. Még mindig nem ment feledésbe az a nagy szolgálata, amelyet Róma az elmúlt századok folyamán hazánk-nak nyújtott, s ha a jozefinizmus meg is nyírbálta hatalmát, a magyarság ennek ellenére is úgy tekintette, mint a katolicizmusnak legilletékesebb felettes hatóságát, akit a lelkiek terén első sorban kell hallgatni és követni. Amikor

¹ Ez adata téves, amennyiben 1695-ben csak hat püspökségük volt. V. ö. Karácsonyi János: i. m. 243. l.

híre jött, hogy Róma megszűnt a pápa székhelyéül szolgálni s minden hozzá vezető út el van zárva, a magyar püspökök ösztönszerűen fordultak itteni helyetteséhez, a nuncius-hoz s kérték, hogy a keresztény hívők szükségeiben, mint az ő helyettese, intézkedjék.¹ Ezzel eljutott munkakörének ahhoz a pontjához, mikor önállólag, Róma nélkül, de Róma szellemében kellett intézkednie. Feladata nem volt könnyű. A szentszék nem számított arra, hogy a pápa hirtelen elfogatásával ideje oly rohamosan fog viharossá válni, így a hozzátartozó ügyekben nem is adott nunciusainak rendkívüli felhatalmazást (*potestas extraordinaria de rebus ad Sedem Romanam pertinentibus*). De nehezítette helyzetét a császári kormány jozefinista magatartása is. Eddig csak jóakarátú ígéretet kapott, hogy az egyházi kérdések rendezése a háború után meg fog történni. Ügyelnie kellett tehát, hogy elhamarkodott intézkedéseivel el ne rontsa ezen ígéret sikerét. Így, mint ügyes diplomata azt válaszolta a püspököknek, hogy ha a lelkek veszélyeztetése nélkül lehetséges, várjanak a háború végéig vagy legalább is addig, míg az intézkedésre vonatkozólag a pápától utasítást nem kap.

Ez azonban a kérdést nem oldotta meg, hanem csak elodázta. A háborúnak csakhamar vége lett, de nem VII. Pius fogságának, ami a magyar klerust épen úgy, mint más ország papjait, a legnagyobb bizonytalanságban tartotta. Az előbbi kérdés tehát újra megismétlődött s a püspöki kar a hívők megnyugtató végett arra kérte, hogy most már adjon útmutatást az intézkedésekre vonatkozólag. Ez elől nem lehetett kitérni. Severoli még mindig abban a tudatban élt, hogy a pápa, számolva az eshetőségek legrosszabbikával, mielőtt még fogságra vettetett volna, adott utasításokat a megyéspüspökök s a nunciusok részére, csupán neki nincs tudomása ezekről. S mivel reménye sem volt, hogy rövidesen megtudhassa azokat, azért a jelenre nézve követendőnek tartotta a teológusok és kánonisták tanítását, akik szabályokba foglalták a püspökök eljárását háború, pestis vagy ehhez hasonló veszedelmek alkalmával a római szentszéknek fenntartott esetek-

¹ *De mea ratione agendi in Rebus Sacris tempore belli.* U. o.

ben. De volt neki még egy támpontja, melynek segítségével világosabban körülírhatta ezen általános elv gyakorlati alkalmazását. VI. Pius ugyanis, miután szintén fogságba hurcoltatott, 1798 okt. 1-én kiadta a *Quam calamitosa* kezdetű apostoli levelét, melyben a többek közt ezeket írja : Vajha míg napról-napra növekednek az egyház megpróbáltatásai, ne zárulnának el a szentszékhez vezető utak. Pedig a mindennönnön fenyegető veszélyek közt semmi sincs annyira megnehezítve, mint a hozzánk fordulás lehetősége, akár közvetlenül, akár pedig levél útján ; innen van azután, hogy az egyház minél nagyobb segítségre szorul, annál kevesebbet tudunk neki nyújtani. Mivel tehát az egész kereszténység nagy szükségeiben gondoskodni szeretnénk, nehogy a püspököknek a szentszékkel történő közlekedésének eltiltása miatt a rájuk bízott nyájak, híjával legyenek azon segítségnek, melyet csak ő (t. i. a szentszék) adhat meg és hogy a püspökök ne nélkülözzék azt a hatalmat, amelyet általunk meg kell kapniok s amely nélkül semmiképen sem tudnak segíteni nagy veszélyben levő nyájaikon, azért benneteket, Tisztelendő Testvérek, kik követek vagytok az uralkodóknál, úgy akarunk felhatalmazni mindazon fakultásokkal, amelyeket az alábbi katalógusban majd elolvastok, hogy azokkal ne csak magatok élhessetek, hanem, amint az Urbanónak fogjátok ítélni, megoszthassátok nevünkben, egészben vagy részben mindazon püspökökkel, akik ezt kérni fogják tőletek. Mivel bizonyosak vagyunk mind a ti, mind pedig a többi püspökök hite, jámborsága és tudománya felől, továbbá, mivel kétségtelen az egyházi fegyelem megőrzésére irányuló buzgóságtok, reméljük azt is, hogy ti az apostoli engedményeknek óvatos és istenfélő osztogatói lesztek, nem pedig gondatlan pazarlói és így sohasem fogjátok másként osztogatni, hacsak az esetek és okok nem lesznek olyanok, amelyek mindenképen megkívánják az osztását, szem előtt tartva az esetek körülményeit s az okok súlyosságát, melyekre mint alapokra kell leginkább támaszkodniok az apostoli engedélyeknek.¹

¹ U. o. *Quam calamitosa*.

A mellékelt katalógusban elég széleskörű fakultásokban részesítette VI. Pius a nunciustokat s ezek révén a püspököket is. Igaz, hogy a látszólagos nyugodtabb idő beálltával VII. Pius ezeket 1800 jún. 2.-án visszavonta és ismét a szentszéknek tartotta fenn, de olyan körülírással, hogy a fentebbihez hasonló idő megismétlődésével a nunciustok és a püspökök újra élhetnek velük, de a Quam calamitosában kijelölt határokat nem léphetik túl.

A jogkiterjesztésnek ezen módját elfogadták a teológusok is, s mert Severoli a madridi nunciustól kerülő úton azt az értesítést kapta, hogy Spanyolországban is ez a gyakorlat dívik,¹ maga is nyugodt lelkiismerettel követte. Szeme előtt lebegett a francia klerus, mely Pacca Emlékiratai szerint négy osztályra, helyesebben sectára oszlott,² nem akarta, hogy a magyar papság is e szomorú sorsban osztozkodjék, azért tehát, hogy az egyház egysége és méltósága megóvassék s a püspöki intézkedésekben eltérések ne mutatkozhassanak, meghagyta a magyar főpásztoroknak, hogy követendő szabályul és például a Quam calamitosa apostoli levelet tekintsék.

Álláspontjának igazolására még egy érvet hozott fel. Szerinte míg a püspökök csak egy egyházmegye élén állnak, addig a nuncius, mint a pápa követe, egész tartományok és országok felett őrködik, hogy az egyházi fegyelmet s a szent kánonok előírásait tiszteletben tartsák. A nunciusi méltóság belső lényege megkívánja, hogy a jogkiterjesztés első sorban is őt illesse meg s tőle függően a többi püspököket. A római pápák akarata ugyanis sokkal előbb és világosabban válik a nunciustok előtt ismeretessé, mint a többi püspököknél. Sőt nekik van megbízatásuk, hogy ezt velük közöljék. Ehhez járul még az is, hogy ha a püspökök Róma megközelíthetlensége miatt önállólággal nem intézkednek, hanem vitás ügyeikben a nunciustokhoz fordulnak, mint a pápa helyetteseihez, ezáltal a szentszéknek tartozó engedelmesség és tisztelet fényes példáját adják. Sezt a helyi viszonyokra vonatkoztatva, annál

¹ In ea sententia conquievi, cum ab Archiepiscopo Nicensi, Apostolico Nuntio intellexi, non aliter cogitatum esse in Hispania. Ugyanott.

² Füssy Tamás: i. m. II. 9. C.

fontosabbnak tartotta Severoli, mivel a püspökök ezen eljárása folytán gyakorlatilag is megsemmisül az egyház ellenségeinek régi vakmerősége s József császárnak a római egyház követői ellen kiadott rendelete, a keresztény hívők pedig az egyházi ügyek és jogok ezen megzavart és megvetett menetében megerősödnek hitükben s a Jézus Krisztus földi helytartójának kijáró tiszteletben és szeretetben.

A nunciusnak ezen elgondolása a legrómaibb s a legorthodoxabb volt ; helyeselték a magyar teológusok is. Megvalósítása püspökeinknél sem okozott nehézséget. Hagymányos loyaltitásuk a szentszék iránt nemcsak hogy oly kilengéseket nem engedett meg, mint aminők ez időben a francia klerusnál tapasztalhatók voltak, hanem árnyalatban sem akart tőle eltérni. A nuncius utasítását úgy tekintették, mint a pápa helyettesését s mindenben igazodtak hozzá.¹ S ezen idők minden szomorú jelenségei ellenére is Severoli a legsimábban tudta végezni apostoli feladatait. A bécsi kormány sokkal komolyabb problémákkal volt elfoglalva, semhogy az ő útját keresztezze s különben némileg ígérete is kötötte, hogy ne háborgassa őt feladatai végzésében.

Beszámolójában több ügyről tesz említést, melyben önállólag kellett intézkednie. Báró Fischer egri érsek előtt vitás volt, vajjon élhet-e a szentatyának egyik házassági ügyben adott felmentési engedélyével, noha az érte járó taxáról a bulla nem rendelkezett. A nuncius igennel felelt, csupán azt hagyta meg, hogy a házasulandó felektől azt a taxát szedje be, amelyet a római Datária már előbb kiszabott s azt küldje be hivatalába, hogy mihelyst lehet, ő továbbíthassa Rómába, ami így is történt. Hasonló ügyekben pedig a jövőre nézve a következő tanácsot adta : ha a pápának fenntartott esetekkel lehet várni, akkor várjon velük, míg az út ismét szabad lesz hozzá. A gyakoribb fenntartásokra vonatkozólag úgy tudta, hogy a szentszék az érseket *specialis facultas*okkal ruházta fel, tehát szabadon élhet velük, de ha bizonyos esetekben ezek nem volnának

¹ Nihil ad Apostolicam Sedem pertinens in Pannonia, ubi eram, me inconsulto expeditum est. U. o.

elégsségesek, akkor forduljon hozzá s ő szívesen megosztja vele a saját részére kapott kiváltságokat. De előfordulhat az is, hogy a szükség s az örök üdvösség veszélyeztetése nem tűr halasztást olyan esetekben, melyek a pápának vannak fenntartva, ilyenkor követni kell azt az utasítást, amelyet a szent kánonok szerzői s a teológusok adnak arra az esetre, midőn a szentszékhez vezető út el van zárva. Mint a nuncius megjegyezte, tanácsát el is fogadta az egi érsek.¹

Hasonló eset merült fel az erdélyi egyházmegyében is, ahol Macskássy és Frendel nevű egyénnek volt szüksége felmentésre a házassági akadályok alól. Mindkettőnek a kérését Xanthus István államtanácsos útján terjesztette a nuncius elé az erdélyi püspök. Az előbbi még szabályos úton tudta elintézni Severoli, de a Rómából jött engedély elkallódott a nagy zűrzavarban, midőn Bécsből menekülnie kellett. Az utóbbira nézve azonban csak megbízását adhatta meg római ágensének, hogy a felmentést szerezze meg s az érte járó taxát fizesse ki. Hogy ezzel azután mi történt, a bekövetkezett szomorú idők — úgymond — megakadályozták, hogy azt megtudhassam. Nem akarván, hogy tovább halasztassék e két házasság megkötése, megadta neki a fakultást, hogy a szentatya nevében felmentse a feleket az akadályok alól. Ez az ügy annál is inkább említést érdemel, mivel a nuncius közvetlenül a püspöknek írt, jöllehet ő a kancellária útján terjesztette fel kérését. Ezzel is példát akart mutatni, hogy helytelennek tartja a vele való írásbeli érintkezést a kancellária útján.

Sok esetben fordultak hozzá a szerzetesrendektől is, hol az egyes tagok szekularizáltatni akarták magukat. Itt a nuncius nagyon szigorú álláspontot foglalt el. Egy esetet nem tekintve — úgymond — sohasem engedtem az egyház szigorából s a szerzetesi fegyelemből. Csupán az egyik jászói premontreinek adott engedélyt, hogy a pápa nevében a kassai püspök felvehesse egyházmegyéjének kötelékébe, mert meggyőződött róla, hogy szülei minden anyagi támogatás

¹ *Sententiae meae, cum Agriensis Archiepiscopus, eiusque consultores adhaeserint, locum habuit matrimonium, solutis taxis quas postea Romam misi. U. o.*

híján voltak s az illető premontrei csak ezen okból akarta magát a világi papok közé felvétetni. De még ennek is tudomására adta, hogy a tisztasági fogadalma továbbra is kötelezi, épen úgy, mint szerzetes korában, engedelmes-séggel tartozik ordinariusának s amennyiben lehet, új élet-körülménye közt is tartsa meg a szent szegénységet. S emlékeztető jelül szerzetesi ruhájából is őrizzen meg valamit.

Nem ment ritkaságszámba, hogy a püspökök a felszentelendő papjelöltekre nézve a kanonikus korhatár meg-rövidítéséért is hozzá folyamodtak. Magyarországon is érez-ték a főpásztorok a Szentírás mondásának az igazát: messis quidem multa, operarii autem pauci (Mát. 9. 37.). Ezen úgy iparkodtak segíteni, hogy, mihelyst lehetett, fel-szentelték a papnövendékeket. Ehhez azonban a kánonjog szerint megkívántatik a 24. életév betöltése.¹ Ezen meghatá-rozott idő alól, ott, ahol a nagy paphiány megkívánta, VI. Pius 16 hónapi felmentést adott.² Severoli is ehhez iga-zodott. Az első, aki ilyen ügyben hozzá fordult, a kassai püspök volt. Kérelmére a következő levéllel válaszolt: Fő-tisztelendőséged előtt eléggé ismeretes, hogy mi történt Rómá-ban s minő méltatlanság érte a Szentatyát, így ne csodál-kozzunk, ha ügyeink folyásában gyakran nehézségek támad-nak. Még ugyanaz nap, mikor megkaptam diákonusai érde-kében a pápához intézett folyamodványát, elküldtem azt Rómába, azon sürgetéssel, hogy a reá való válasz ne sokáig késsen. Mivel azonban mindeddig nem tudtam megkapni, megadom Önnek az engedélyt, hogy amennyiben paphiánya van s a plebániák nélkülözik a lelkipásztorokat, diákonu-sainak elengedhesse az életkorukhoz szükséges 16 hónapot s őket felszentelve a lelkipásztori munusra alkalmazza, csak meglegyen bennük a többi kellék, amit a kánonok elő-írnak.

Ezen jótéteményt igénybe veheti nemcsak azok részére, akiknek most kérte, hanem egyházmegyéje valamennyi pappá szentelendő diákonusai számára, valahányszor hasonló szük-

¹ *Codex Juris Canonici*: can. 975. pag. 270.

² *De mea ratione agendi* etc. U. o.

ség felmerül s míg a szentszékhez szabad nem lesz az út. Ami engem ezen eljárásomban igazol, az nem más, mint VI. Pius, aki száműzve hasonlóképen intézkedett. Ezt, úgy hiszem, eléggé indokolja a nagy paphiány, amit Főtisztelendőséged s mi mindnyájan, akiket az isteni kegyelem Péter fősege alatt pásztorokul rendelt nyájaink fölé, az idők kegyetlensége miatt fájdalmasan érzünk.¹

Ugyancsak négy klerikusa részére kért tőle felmentést a váci püspök 24, 30 sőt még ennél is több hónap alól, ami a felszenteléshez megkívánt 24. életév betöltéséhez még hiányzott náluk. Ennek is megírta, hogy Rómából már hét hónapja nem kapott semmiféle levelet s bár szívesen továbbítaná a kérést a szentszékhez, nem tudja. Viszont ő VI. Pius előírásához ragaszkodva csak 16 hónapot engedhet el. Ezt szívesen meg is teszi, nehogy a hívek hosszabb időn át lelki-pásztor nélkül maradjanak.²

Nem volt irányítója a búcsúk engedélyezésére vonatkozólag, bár mint írja, főleg magyarországi időzése alatt, mely inkább apostoli út, mint menekülés volt, nem térhetett ki, hogy a hívők könyörgésére a rózsafüzérek megáldását különféle búcsúkkal össze ne kösse. Ezt is megtette s gyakran olyan búcsúkat is engedélyezett, amelyekre nem volt felhatalmazása. De, mint írja, remélte, hogy VII. Pius ezen eljárását épen úgy fogja helyeselni és jóváhagyni, amint ezt megtette VI. Pius is akkori bécsi nunciussával, Garampival szemben.³

Feljegyzései szerint a lelkiek terén ezekben intézkedett a szentatyá nevében, míg ő távol volt Rómától. Midőn pedig visszatért, ezen ideiglenes jogkiterjesztést beszüntette s az ügyek menetét a régi és rendes kerékvágásba terelte vissza. A szentatyának minden lépéséről pontosan beszámolt s engedelmes lélekkel bocsátotta azt bölcs ítélete alá.

Politikailag a bécsi békekötés után az volt a főtörekvése, hogy egyháza jogait, melyek rendezését a kormány meg is íérte, elismertesse. Azonban ebből nem lett semmi. A kormány eleinte félve Napoleon haragjától, nem merte megtenni,

¹ U. o.² U. o.³ U. o.

mikor pedig házasság révén a Bonaparte és a Habsburg-ház rokonságba került, nem akarta. Így tehát Severoli bármennyire is sürgette az ígéret beváltását, az csak halasztódott. E téren még Consalvi, a pápa megbízottja sem tudott jelentős eredményt elérni a bécsi kongresszuson.

Ez az emlékezetes öt esztendő, amelyet VII. Pius francia fogságban töltött, Severoli nunciatúrájában is a legválságosabb időszak volt. Teljesen egyedül állott s egyedül kellett megbirkóznia azokkal a torlásokkal, amelyek működésének szabadságában gátolták. E mellett a nélkülözések is annyira kopogtattak ajtaján, hogy, mint írja, még ékszereitől s egyéb értékeitől is meg kellett válnia, hogy meg tudhasson élni.¹ Helyét azonban a legmostohább körülmények közt is derekasan állta. A bécsi kongresszus után még két esztendeig maradt a nunciatúra élén, amikor is VII. Pius 1816-ban bíborossá kreálta. Ezzel kétségtelenül jutalmazni akarta azt a derék s minden tekintetben egyházas magatartását és nagy érdemeket, amelyeket a legválságosabb időszakban szerzett magának. Ezen alkalommal Ferenc császár egy értékes arany szelencével ajándékozta meg,² mint házának igen nagyra becsült nunciust. Bécsét 1817-ben hagyta el, hogy elfoglalja római egyházfejedelmi méltóságát. S ha voltak is neki szomorú emlékei, de az bizonyos, hogy Magyarország a legkellemesebbekkel töltötte el. A buoni Ungheresi, mint ahogy ő nevezni szokott bennünket, hálájukkal és szeretetükkel kísérték el az új kardinálist az örökvárosba.

MESZLÉNYI ANTAL.

¹ U. o.

² G. Moroni: *Dizionario Storico-Ecclesiastica*. Vol. LXV. pag. 53.

KÖLTEMÉNYEK.

Mi cha Él?

Kezdetben volt az Isten.
Az Isten volt az Úr.
Azután jött a Tűz, Viz,
Az Ég, a kék azúr.
Majd jöttek a Királyok
S azok lettek urak.
Aztán elüzték őket,
Kiirtva magjukat.
És jött a felséges Nép
És a Nép lett az úr.
És jött a szent Szabadság
S akkor az lett az úr.
Azután jött a Terror
S a Terror lett az úr.
Azután jött az Inség
S az Inség lett az úr.
Azután jött a Bőség.
(Nem lett belőle úr.)
Botorkált a Megértés.
(Nem lett belőle úr.)
Azután jött a Bankár
S a Bankár lett az úr.
Azután jött a Mammon
S a Mammon lett az úr.

És vele jött a Sátán.
S most a Sátán az úr.

De elbukik a Sátán
És nem lesz mindig úr.
És összedől a Mammon
És nem lesz mindig úr.
Öngyilkos lesz a Bankár
És nem lesz mindig úr.
És elmulik az Inség
És nem lesz mindig úr.
És fölenged a Terror
És nem lesz mindig úr.
És meghal a Szabadság
És nem lesz mindig úr.
És megjuhászod a Nép
És nem lesz mindig úr.
Király nem akad senki
És nem lesz többet úr.
És ránk szakad a kék Ég
És nem lesz többet úr.
És füstté lesz a Tűz, Viz
És nem lesz többet úr.
Kezdetben volt az Isten.
Az Isten volt az Úr.

Örökkön és örökkön
Az Isten lesz az Úr!

Őszi szántás.

Nézd, elvérzik a nyár!

A föld színéről eltűnt a keresztek
Arany sora. Lesült a rét, a tarló.
Szegre került a csorbult kasza, sarló.
A cséplőgép felett porfelhő szárnyal.
Pörzsölt legények futnak barna zsákkal.
Az asszonyok fején ebédkosárban
Új lisztből készült jószagú kalács van.
A kisgyerek kezében első szilva.
A gémes kutnál porlepett a szilfa.
Alatta készen áll fehér ökrével,
Ujon faragott járomremekével
Az öreg béres. Ajkán halk imádság.
S hol nem rég még arany kepék ragyogtak,
Megkezdődik az őszi szántás.

Nézd, elvérzik a nyár!

Szép hamvas arcodnak mulik a színe.
Felsorakoznak rá a sárga ráncok.
Terhesek már a Anna-bál, a táncok.
Szegre kerül a dévaj nóta, móka.
Hajad fakul, mint zöldezüst paróka.
Acélos, szép, szilaj tested nehéz lesz.
Minden tagodat külön-külön érzed.
Türkiz szemed szikrázó kékje felhős.
Nagyra törő akarásod, amely hős
Babérral vágyott hágni az oromra,
Kiegyezik husz, ötven százalékra.
A jó ebédek vágya megmaradt még.
De alkonyatkor, ha a meghasadt ég
Biborban ég, pohárka édes tejjel
Sietsz az ágyba, hogy időben kelj fel,
Mert séta vár a harmatos fasorban,
Hol méla csend és öblös szék, karos van.

Szeretsz sétálni lombos utcán, bottal.
 És fáj, ha felzokog a bánatos dal,
 Solveig dalának porba sujtó búja.
 Diákot látsz, ki gyűrött könyvét bujja.
 De látod, hogy a hangos iskolából
 Kacagva fut és rád se néz, ki távol
 Borongó nyárfaként az utcasarkon
 Utána nézel. Otthon hűs a balkon.
 Künn üldögélsz rajt. Ám menyed gyengéden
 Figyelmeztet, hogy hűs az este. Pléden
 Jobb volna ülni. S míg urával szót vált,
 Nem közlik véled, hogy a német szótárt
 Elvesztette Tibor az iskolában.

Nehéz az élet. Milyen rossz világ van!

Téged kihagynak gondból és örömből
 S ha sziveden a fájdalom dörömböl,
 Sétálni mégysz a néma temetőbe.
 Nézed a kaput, ki megy ki, ki jó be.
 Egy sirkövön ez áll: élt ötven évet.
 S neked kinosan az eszedbe réved,
 Hogy már te most közel vagy a hatvanhoz.
 Lelkedben ekkor könnyesen harangoz
 Tünt életednek régi drága bája.
 A kis falu. A Hany. A Rába tája.
 A kisgyerek. Kezében őszi szilva.
 A gémes kút. A porbelepte szilfa.
 Alatta készen áll fehér ökrével,
 Összedrótozott járomremekével
 Az öreg béres. Ajkán halk imádság.
 S hol nem rég még arany kepék ragyogtak,
 Megkezdődik, — ó jaj! — az őszi szántás...

HARSÁNYI LAJOS.

Két Garibaldi-vers.¹

1. Giuseppe Garibaldihoz.

1880 nov. 3.

— Carducci —

A *dittatore*, bús hada elején,
 Tünődve nyargal, egymaga, szótlanul.
 Az ég, a lég hideg meg ólmos,
 Szennyes a föld is, amerre járnak.

¹ Az olasz nemzet mostanában számos emlékünnepen üli meg 50-ik évfordulóját annak a napnak (1882 június 2.), melyen szabadságharcainak legnagyobb hőse, Garibaldi, elköltözött. Ez évforduló alkalmából mi is megemlékezünk hazánk e nagy barátjáról, akit tudvalevőleg csak nála sokkal erősebb hatalmak tudtak eltéríteni attól a szándékától, hogy Magyarország segítségére siessen, visszavívni szabadságunkat, s aki nemcsak a csatatéren szerzett babérokat, hanem mint író is működött, verseket, két regényt, fölötte becses emlékiratokat téve közzé, s hadi kiáltványaiiban, tüzes proklamációiban is mintaképeit adva ez írásnemnek.

A Garibaldiról olasz nyelven megjelent számos költemény két legszebbikét mutatom be: elsőnek Carducci alkáji strófákban írt ódáját, melynek címe: *Giuseppe Garibaldihoz 1880. nov. 3.* A kelet azt jelenti, hogy a költeményben annak a harcnak emlékét eleveníti föl a dalnok, melyre Garibaldi 1867-ben indult, hogy fölszabadítsa Rómát s melynek folyamán, november 3.-án, a Róma közelében levő Mentana mellett a pápai uralmat védő francia csapatokkal kellett megütköznie, hősi küzdelem után vereséget szenvedve. A csata után Garibaldi, megfogyatkozott kis hada élén, vissza tudott vonulni. Az ebben a harcban elesett vitézek emlékére *1880. nov. 3.-án* Milanóban szobrot lepleztek le, s erre a leleplező ünnepre írta Carducci e költeményt, melynek néhány sora a magyar olvasók számára egy kis magyarázatot igényel.

A mindjárt az első sorban előforduló *dittatore* (diktátor) arra vonatkozik, hogy Garibaldi 1860-ban, mielőtt átadta a meghódított nápolyi királyságot Viktor Emánuel királynak, valóban «a két Szicília diktátora» címet viselte. — Az 5. strófában a költő arról szól, hogy hajdan Mentanában szövetkezett *Péter meg Caesar*, értsd Szent Péter utóda és a római császárság ura; ez célzás arra, hogy 800-ban ezen a helyen erősítette meg Nagy Károly a Konstantin császártól a pápaságnak adott donációt, ezzel alapját vetve meg a pápaság világi

Hallszott, a ménje mint megy a sáron át ;
 Mögötte hallszott, átal az éjszakán,
 A kis csapat lábdobbanása
 S bajnoki szívből eredt sohajjuk.

De sok göröngyből, hulla-sorok közül,
 De sok bozótbul, mikrül a vér csepeg,
 S mindünnen, ahol elesett van,
 Olasz anyák! a ti szívetekből

Lángok lövelltek, csillag özönjeként,
 Hangok fakadtak, himnuszok árjaként,
 Mig a háttérben Róma fénylett
 S győzelem éneke zenge ilykép :

«Hol Péter s Caesar összeölelkezett,
 Mentána szülte hosszú gyalázatunk’ :
 Mentána síkján Garibaldi
 Erre a frigyre csapott le vassal.

hatalmának, mely ellen Garibaldi küzdött, s ugyancsak a mentanai síkon támadta meg fegyverrel a pápaság és a császárság közti e frigy-kötés következményét. A 6. strófa e kifejezése : «Oh Aspromonte hősi rebellise!» arra vonatkozik, hogy Garibaldi 1862-ben a calabriai Aspromonte helység mellett szállt partra, hogy Róma elfoglalására induljon, de akkor az olasz kormány ezt az akciót időszerűtlennek vélte, attól Garibaldit eltiltotta s őt meg csapatát mint rebelliseket kezelte. A következő sor : «Mentána büszke megboszulója te!» ironikusan értendő. Tudniillik Garibaldi «nemes boszúja» a franciákon, akik kétszer is meggátolták győzedelmét, abból állott, hogy 1870-ben olasz önkéntesekből álló sereggel sietett a poroszokkal háborúskodó franciák segítségére. Az ugyanabban a strófában említett *Camillus* az a Caius Furius Camillus nevű római hadvezér, aki a gallusok elűzése után Róma második megalapítója lett. A költő azt kívánja, hogy Garibaldi ennek az ő elődjének mondja el a Capitoliumon, miket művelt Róma 1849.-i védelmében és Palermónak 1860.-i elfoglalásával.

A másik Garibaldi-költemény D’Annunzio *A caprerai éj* című munkája, melyből azonban, nagy terjedelme miatt, csak két részt kívánok bemutatni. Talán felesleges megjegyezni, hogy a címben megnevezett Caprera az a Szardínia északkeleti partja mellett fekvő sziklás szigetcske, melyet Garibaldi 1854-ben, mikor hazatért

Jer, Aspromonte hősi rebellise,
 Mentána büszke megboszulója te,
 S Camillusnak Rómát s Palermót
 A Capitóliumon beszéld el!»

Ez hangozott szét a honi légen át,
 Mint szellemeknek ünnepi szózata,
 Midőn szűkölt sok gyávalelkű,
 Mint a kuvasz, ha közelg az ostor.

Hazád imád ma. Óh Garibaldi, te
 Az új Rómának új Romulussa vagy,
 Ki égbe száll majd! A te fődet
 Sohse borítja a sír homálya!

Majd messzi túl a köznapi lelkeken
 Téged magasba hívnak a századok,
 Ahol tanácsülésbe gyűlnek
 Szentjei ennek az ősi honnak.

Amerikából, megvásárolt, hogy ott gazdálkodjék. Innen távozott 1860-ban, hogy útra keljen a Génua melletti Quartóból, a híres «marsalai ezer»-rel a szicíliai és nápolyi királyság meghódítására, szárnységédévé fogadván a mi nemes Türr Istvánunkat. A hódítás befejeztével átadta a «kardjával megszerzett» királyságot Viktor Emánuelnek és újra visszavonult az ő szigeti birtokára, vetni és aratni, és gondolkozni azon, amit a multban elvégzett és ami még a jövőben vár rá. Erről a Nápolyból hazafelé vivő útjáról szól D'Annunzio költeményének az első része.

A második rész régebbi időkről szól: Garibaldi a caprerai éjszakában visszagondol 1849-re, amikor a IX. Pius pápa menekülése után megalakult római forradalmi kormány hívására hősiesen védelmezte a várost a francia csapatok ellen. A harcok leghevesebben a San-Pancrazio kapu előtt folytak, még pedig a *Quattro Venti* (négy szél) nevű épület és a Corsini-villa körül, melynek lépcsőzetesen emelkedő előterén sok olasz hős vérzett el, és egy ennek a két háznak közelében levő nagy épület előtt, melyet *Vascello* (gálya) néven ismertek a rómaiak, talán mert tényleg hajóformája volt. A versnek a *Vascello* néven alapuló képe («füstös orra a viharba' rengő Vascello-épületnek») a fordításban természetesen elveszett, minthogy a történelmi fontosságú *Vascello* elnevezést a fordításban is meg kellett tartani.

Föllengsz és Dante Virgiliusra néz :
 «Fenköltebb hérosz», mond, «sose jött ide!»
 «E férfi a históriáé!»
 Szól oda Livius, «oh poéták!

Históriába tartozik e ligur
 Szívós merészség, melynek a talpköve
 A jog, s mely a magasba céloz,
 Ahol a szent ideál sugárzik!»

Apánk! dicsőség néked! A te szived
 Oroszlán szíve, etnai lángokat
 És alpesi vihart teremtő
 Szemben a barbar-, a zsarnokokkal.

De nyájas is tud lenni a te szived,
 Minő a menny s az Ádria mosolya,
 Minő a május, mely derűt szór
 Hős fiainknak a sírkövére!

2. Két részlet «A caprerai éj» c. költeményből.

— D'Annunzio. —

Az út hazafelé.

I.

Országot adva a megjött királynak,
 Most elmegy a diktátor szótlanul
 A szürkületben, néhányadmagával,
 A partra, hol már vár rá a hajó.
 S emlékezik novemberhó e reggélén,
 Hogy amidőn indult Quartóbul, est volt,
 Májusnak estje, csillaggal mosolygó.
 Most nem lát csillagot : csupán mögötte
 A nagy tetteknek fényes ragyogását,
 Miket oly gyors iramban végbevitt.
 Egy zsákot visz magával : benn' vetőmag.
 Ez a hajó az, amely nagytitokban

Világító toronytul szárd vizekre
 Indúla segítségért, mielőtt
 Megvitta Reggiót és a hegyeket,
 Mielőtt meghódolt Soveria,
 Midőn az új hadat rohamra vitte
 Calabriának alsó szélire
 S vezére volt a katonáinak,
 Kátrányozója a hajófenéknek,
 Meg ács, meg minden mesterség művésze,
 Mosolygva kész akárminő dologra.
 Országot adva a megjött királynak,
 Caprera szirtjéhez tér vissza most
 A diktátor. Tett, ami tőle tellett.
 S egy zsákot visz magával : benn' vetőmag.

II.

A város, mely szeptember szép havában
 Felujjongott rajongó szeretettel
 A hős megjelentén, aluszik még.
 Még alszik a király a palotában,
 Hol annyit reszketett volt Ferdinándnak
 Sápadt örököse. Imádkozik
 Bourbon Ferenc, bezárva Gaetába,
 Szép szőkefürtű feleségivel,
 A bajor sasfiókkal, aki szidja ...

«Calatafimi! Marsala!» Neven
 Szólítja harci méneit a hős
 A szürkületben : arab méneit,
 Mik nyugtalan topognak az öbölt
 Átjáró szélben. Végig tapogatja
 Sörényüket, mely égettszagu most is,
 Az orrcimpáik', zablás szájukat,
 Mikről miként hó hullott le a hab
 A haldoklókra. S ő már látja őket
 A messzeségben, féktül szabadon,
 Vasas színű sziklákon. S felkiált :

«Szabadság nektek is!» S a paripák,
 Mik győzelmeknek hordják a nevét,
 Hallják ez égi szót, s gyermek-szemekkel
 Tekintenek reá és szót fogadnak.

Most kél a nap. Már útra kész a gálya.
 S a viharok diktátora rivalg :
 «Fel most a horgonyt!» S emlékében is,
 Szívében is mikéntha újra élne
 A feldúlt óceán hullám-robajja.
 S oly mozdulattal, mely szentnek tűnik fel
 Az ájtatos csapat előtt, feloldja
 Az utolsó hajókötel csomóját,
 S már lelke szétterül a vizeken,
 Miként a nap. S ismételi a szót,
 Mely vigasztalta rongyos hőseit :
 «Fiúk! Rómában újra látjuk egymást!
 Rómában!» És az új nap nem olyan szép,
 Minő az országszerző fényes arca.

III.

És most halad Ligúria fia
 Az ő tirrhéni árján. Messze kémlel
 A csörtelen hajó-orr éliről :
 Nem látja-e már a felhők közül
 A kopár sziklát? Vagy sokáig ott ül
 A maga zsákján és azon tűnődik,
 Hogy mint fog vetni a sovány talajba
 Salátafélét, hogy' fog bujtani
 S gyümölcsfát hogy' nevel. S már gondolatban
 Számlálja kisdéd nyáját az akolban
 S értékeli a gyapjunak fehér
 S fekete fürtjeit, mikhez nem ért még
 Festő-buzér ; mosolyg a születendő
 Kis báránycákán, s a kavicsot irtva
 Tágítja már a legelőjüket.

Mikor volt pásztor? Mikor vándorolt
 Az ősapáknak nyomdokaiban
 Törzsével a síkságra? Gulya mellett,
 Pihenőt tartva tisztavízű érnél,
 Mikor is gyújtott pásztortüzet éjjel?

Szabadon vésztől issza most a szellőt.
 A fodros szürke hullám fut feléje,
 Mint kékellő gyepen fehér juhok,
 S ő tudja, mily hang űzi őket egybe . . .
 Emlékezik a *régelmúlt* időkre — —
Tegnap mi volt, az nincsen már eszében!

A természet kitárja karjait majd
 Az ő jó gyermekének, hogy pihenjen
 Mezitlen keblén, annyi vérözön
 S élmény után. S ő is kitárja néki
 Az ő malasztos gyermeki szívét.

IV.

De ím Caprera árnya. Ím a légben
 A zord Gallura és a hegyi csúcsok.
 S ím ott a gránit, hol pihenni fog majd,
 Ím ott a sír, mit a víz ereje
 Munkál ki majd. Az elhagyott sziget,
 Mint szikla-tálcákon, sok mély üregben
 Kinálja csöndjét, fáradt lélek íráját.
 Itt megbékülve, isten igazában
 Fog álmodhatni: el nem hagyja sohasem
 E csönd a tenger moraja fölött . . .

Emlékezés a Róma körötti harcokra.

I.

Villa Corsina! Quattro-Venti-ház,
 És füstös orra a viharba' rengő
 Vascello-épületnek! Óh nevek,
 Magasztosak és ünnepélyesek,

Mint Marathon, Platea, Crémera!
 Helyei egykor a semmittevésnek,
 Múló pompának, dalnak és gyönyörnek;
 Kertek, melyekre vak szobrok vigyáznak,
 Melyeket tiszta csermelyek locsolnak,
 S melyek egyszerre szédítő, vörös
 Poklokká váltak! Óh ki írja le,
 Mi szépség kelt föl romotok közül
 Az Urbs fölött, mint rémes üstökös!
 Ki énekel nagy alkonytok felül?

Bósz volt a nap a tűz és vas fölött.
 Meredek lépcsőn három, négy, öt izben
 Ismétlődött meg a támadás,
 És fokról-fokra, kőről-kőre szökve,
 Vívták ki, elveszték, megint kivívták,
 S megint elveszték az iszonyu bástyát.
 Felhalmozódtak a holttetemek
 Magyalfák, díszkorlátok, kerti szobrok
 S urnák tövében; vér patakja lett
 A lejtő, roncs tagok sötét gomolyja;
 A légió lihegő harcosi,
 A sápadt mennyhez küldve ordításuk,
 Szomjtól, haragtól égve, a kezökben
 Csonkult, szilánkká zúzott fegyverek,
 Feketén füsttől s portul, iszonyúknak
 S szépeknek tüntek föl, minők azok,
 Kik lelkeket kivetve, túljutottak
 Az emberi erőn (ahogy a dárda
 Túlszáll a célon) s keblök mélyiből
 Egy lángoló csodának vágya tör fel...

Egy órjas hang most fölkiált: Előre!
 A poklokból kijöttek ott tolongtak
 A falak mellett. San Pancrazio
 Meg a Vascello közt. És úgy pihegtek,
 Mint erdő lángjától üzött vadak,
 Fáradtan, torkuk szomjtul epedőn,
 S nem volt mit inniok — csak vér s veríték.

Lehök száradt fogakkal fojtva vissza,
Készültek szót fogadni. «Csak előre!»,
Ismételé az óriási hang.
És a fehér köpeny mint lobogó
Hullámozott égő szemük előtt.
És a Vascello-ház felé sűrűn
Hallszott az ellenségnek ágyuzása
A Corsinának sáncai közül,
Miként erődből. Veszve a magaslat — —
Őrütség új rohamra készülödni.
A meredek üresre volt söpörve,
Kétes volt, csak feléig is elérni :
A pusztulás bizonyos volt. «Előre!»,
Kiáltja az az óriási hang
Az elszánt bajnokok feje fölött,
Oly tisztán, mint a kikeleti menny-ég.
S e csuda-hang parancs volt önekik.
«Fel! Foglaljátok vissza, Dandolo,
Villa Corsinát! Fel! Rohanjatok,
Husz bátrak bátra! Fel, szuronyt szegezve!»
S kit ekkép szólít, annak szíve dobban,
A nevét hallván annak ajkiról,
Ki maga a Dicsőség. Elesett volt
A hágcsón és meghalt az édes öccse,
S most mégis szól : «Öcsém! megyek utánad!»
S nem késve, összegyűjti sebtiben
A halni készülöket. És megindult
A kurta falanx a végső rohamra.
S ekkor valami nagy láz reszketett
Az alkonyatban, szinte láthatón,
Mint amikor a sivatag fölött
A hó hulláma reszket át a légen.
S rémes kiáltás zúgott át az estén,
Minő a római keblekből szelte át
A levegőt s a repkedő madár-rajt,
Amikor Scipiónak görbeorru,
Ötevezős-sorú hajója indult.
... De látszott, fekete holló-csapat

Kereng a gyászos Janiculuson,
 Hol egykor a sasok szálltak le jóslón,
 S a tűz s a vas-robaj közt bizonyos volt
 Az új köztársaságnak fátuma.
 S akik nekirohantak a halálnak,
 Saját vérökben azt is halni látták ...
 De szólt valaki : «Majd fogunk mi győzni!»

II.

.....
 És most a San Pancrazio-kapúhoz
 Elért a második lombard csapat,
 Nem fujva trombitát. S a kapu táján
 Im a saraglyák rémitő sora
 És rajtuk haldoklók meg sebesültek.

 Hanem a légió, előrohanva
 A hérosz-kapuból, belép a harcba.
 S fehéren, át a tűznek viharán,
 Fehéren fürge paripája nyergén,
 Mely szelidített tigrishez hasonló,
 Jött, nem mint gyarló ember, hanem úgy
 Mint sors meg emberek harcából áradt
 Mindenható erő : jött szembe velők
 A Szabadító. És egy szót sem ejtve,
 Száguld tova mentén az ifju hadnak,
 Mint szélvihar a kalászkok fölött.
 S a lelkek, amiket lehellete
 Úgy látszott mintha földre hajtana,
 A döbbenés után megsokszorozva
 Látszottak éledezni. Az a sok szem
 Mind rámeredt, s ő *egy* tekintetével
 Szívökre csap le, mint ezernyi habra
 Lecsap egyetlenegy villámcsapás.
 «Előre!» harsog az az óriási hang.
 S mint gáttal elzárt hegyi csörgeteg,
 Mit tajték föld : megáll egyszerre ménje,
 S magasbnak látszott az a szőke dalja

S a Végzet biztosan jövő urának . . .
Sűrűn füttyült körötte is a kartács,
De egy sem érte el. Rémes robajjal
Útódtek a Vascello-ház falához,
Avagy a légióban, siketítőn,
Nyitottak egy-egy rést, amelybe némán
Bukott le egy-egy fő . . . Előrehajlott
S a holt fiúknak tiszta álmai
Zengtek szavában, melyben, aki élt,
Róma zengését vélte hallani.
«Fiúk, előre! Győzünk mostan is!»
Nem sarkantyúval, csak a nagy szívével
Készítette repülésre paripáját,
És útján reszketett fehér köpenyje,
Mint fehér szárnyai a Győzelem
Istennőjének. S a nyomnélküli
Nagy vágtatás mögött túlharsogá
Az ifjú daliáknak riadalma
A hegy dőrejjét. És az alkonyatnak
Füstös legében, Rómának körötte,
Csak pusztulás, halál volt mindenütt.

De aki meghalt, győzve halt meg ott!

Olaszból fordította

RADÓ ANTAL.

NŐK A HÁBORÚBAN.

Villámlik messziről...

Niamessyné Manaszy Margit könyve.

Háborús könyv? Az.

De mert nem férfi írta, hanem asszony, tehát nem is a harc-terek poklába visz, ahol embereket ölnek, hanem kórházakba és üdülőhelyekre, ahol sebesülteket gyógyítanak és betegeket ápolnak. Nem a gyűlölet rettenetes világába vezet, hanem a szeretet magasztos birodalmába, oda, ahol csak messziről villámlik, s ahol a nehéz felhők mögött már látjuk, legalább is érezzük a nap fényét és enyhe melegét.

Érdekes, néhol szinte csodálatos események sorakoznak ebben a könyvben. Egyik gyorsan lép a másik nyomába, úgy, hogy sokszor valami gazdag költői képzelet játékát véljük előttünk zajlani, pedig ezek a színes epizódok nem kitalált mesék, hanem csupa élő valóság, megtörtént eset. S nem is az emlékezet távolából vannak előrángatva, hanem a benyomásoknak és érzéseknek teljes frissességében kerültek egy írói készséggel megáldott asszonyi lélek naplójába.

E könyv szerzőjéről eddig nem tudtuk, hogy író; most megállapíthatjuk, hogy jó tollú író; meg tud látni mindent, amiről érdemes írni, és pompásan leír mindent, amit látott. Naplója szerencsére olyan jószemű és lelkes kiadó kezébe került, mint amilyen volt a nemrég elhunyt Wolfner József, aki fölismerte e följegyzések értékét és úgyszólván utolsó kiadói tevékenységének eredménye lett ez a könyv, mely aztán nem kisebb írónak, mint Herczeg Ferencnek előszavával jelent meg.

... Maguk nevelte kedves nyárfájuk alatt ültek temesvári szép kertjükben, — ezzel a képpel kezdődnek a közreadott naplójegyzetek — mikor megérkezett oda rettentő híre a szarajevói gyilkos merényletnek, melynek nyomán aztán lángba borult a világ.

«Valami nagy ismeretlen közeledik felénk és mintha mindenki számára egy új, egy más élet kezdetét jelentené» — mondja a napló egy lapja, egy hónappal a Princip pisztolyának eldördülése után. S az aznapi följegyzést ezzel végzi írója — a tollnak ez a tiszteletre méltó nagyasszonya : «Valahogy szeretném magamhoz ölelni ezt az egész nagy megrendült várost, mely most a Háborúra készül és elindul idegen, nagy szenvedések elé...»

Valóban, szörnyű szenvedések szakadtak akkor az itthon-maradtakra — és micsoda nagy léleknek, micsoda nemes szívnek forró ölelése volt az, mellyel magához szorította, láncolta, örök hálára kötelezte városát ez a kiváltságos asszony, akit — mint maga megvallotta — a cselekvésnek «valami nagy erős láza, vágya» fogott el. Vidám nótaszóval indulnak a magyar katonák, s a temesvári asszonyok, a naplóíró nagyasszonnyal élükön, virágot szórnak útjukra... És a határokon megdördülnek az ágyúk... És érkezik az első betegszállító vonat... Megkezdődik a szamaritánus szeretet fáradhatatlan munkája... Most nem lehet pihenni... «Tovább... tovább...»

És következik a naplóíró életének «legszebb éjszakája...» Nagy szó, hiszen boldog leánykorában és ifjú menyecske-éveiben annyit virasztott már «csillogó báltermekben... mulató emberek, habzó pezsgős-poharak között...» Abban a «legszebb éjszaká»-ban «csak a bús vasuti lámpások mécsese pislogott» és a komoran bedöcögő vonat ezerhatszáz sebesültet hozott a galíciai harctérről. A várakozó hölgyek megremegtek, szemük könnybe borult, megintogtak, lerogytak. Az erőlelkű nagyasszony pedig — oh, most erős, sőt igazán hősies lélekre van szükség — «kacagott, biztatott, tréfált és nevetett» — oh, most ebben a keservesen sötét éjszakában olyan kedvesen világít a mosolygó biztatás csillagfénye...

... A súlyosan sebesült ifjú harcos, Timár András, meghalt a műtét után, el is temették, mikor megérkeztek szülei Fehér megyéből. A kétségbeesett anya — egyszerű kálvinista falusi asszony — a Dózsa-utcai Mária-szobor előtt szívettépő hangon kiáltott föl:

«Te Isten-asszony... akik hisznek benned... azt mondják, hogy nagy vagy és hatalmas!... Tégy csodát értem és én imádni foglak... Add vissza a fiamat!...»

És másnap a kórházban a református tiszteletesnek így mondja meg nevét egy lázas sebesült:

«Timár András, Fehér megye, református vallású...»

Igen, az igazoló-cédulák elcserélődtek, tévedés történt, és a szegény öreg Timárné megérte a csodát: megölelhette feltámadt fiát...

... Más, megható kép, melynek előzménye is van.

Néhány éve a naplóíró künn járt férjével a buzáti erdőben, hol — távol a nagyvilágtól — boldog csendességben élt a főerdész, feleségével s egyetlen fiacskájukkal. A kis fiú nagyon szerette az erdőt, egész nap künn bolyongott, s minden fa törzsébe belevészte a nevét. Aztán kadét-iskolába került... Aztán a harctérre... S most jön a gyászjelentés, hogy a kis hadnagy elesett a lembergi csatában... Az öreg erdész pedig gyötrődve bolyong az erdőben, s éles bicskájával «belevág minden fába, egy név alá, egy-egy keresztet...»

... «Tovább... tovább...»

«... Az ősi, szent Kárpátokon keresztül jönnek be az északi csordák... És érzem — mondja naplójában a nagyasszony — hogy a sárguló falevelek az idén másképp estek le... a köd sűrűbb, a föld hidegebb, nedvesebb lesz...»

... És hozzák, hozzák szomorú vonatok egyre-másra a sebesülteket, fiatal embereket, gyereksorban lévő ujoncokat, és a napló írója olyan szomorúan jól talál rá az igazságra: «... Ez a háború az anyai szívek véres, rémes harca, minden golyó őket találja...»

Oh, de nemcsak az anyai szíveket!...

Ronccsá lőtt osztrák sebesülthöz eljön messziről hűsége menyasszonya... Nagyon szerette derék vőlegényét... S amint meglátja az eltorzult testű beteget: idegei felmondják a szolgálatot, megtántorodik s elfut a betegágytól... A nagyasszony szemrehányással támad rá: «Gyáva... Miért jött... ha nem volt ereje hozzá?...» Haragosan megy tovább a nagyasszony, s egyik szobából, haldokló ágya mellől, kihallatszik az ima: «... Ne vigy minket kísértetbe...» Ekkor a nagyasszonynak lelkére ólomsúllyal nehezedik az elkövetett igazságtalanság — mert érzi, hogy a szerencsétlen osztrák leányt jogtalanul ítélte el ő, aki — Isten kegyelméből — még nem vitetett kísértetbe...

... És elmúlik az első háborús tél... A természetben új tavasz nyílik... A temesvári pályaudvaron buzgón működik a Hölgybizottság — a *Labestation*, amelyre méltán büszke a nagyasszony, hiszen az ő akarata, az ő munkája létesítette, az ő keze tartja össze. Kétszáz nőből áll lelkes hadserege, a társadalom különböző rétegeiből, akik fáradhatatlanul dolgoznak, hajnaltól késő estig. Bizony nem kis dolog ezt a nehéz munkát irányítani, vezetni, igazgatni — meg is viseli a nagyasszonyt, de ő azért nem lankad, nem is panaszkodik, csak csöndesen jegyzi meg naplójában, hogy napról-napra keskenyebb lesz az arca, és bővebb a hosszú zubbonyos, fehérgalléros sötét-kék egyenruhája...

... Beköszönt a második háborús újév. Vilmos császár nagy titokban keresztül utazik Temesváron. És a naplóíró nagyasszony a muffjába rejtett kis ibolya-bokrétával kedveskedik neki, Falkenhayn tábornok közvetítésével...

Egy sötét napon aztán szomorúbb vendégek érkeznek: tizen-nyolc rokkantat hoz a vonat, marhaszállító kocsiban. Beviszik őket letakart hordágyakon a kórházba... Rettentő kép: mind a tizen-nyolcnak hiányoznak a lábai!... Öreg népfölkelők — megrohamoztak egy hegyoldalt, az ellenség alacsonyra állította be a gépfegyvere-

ket, lekaszált egymás mellett tizennyolc pár lábat ... Oh, miért nem lehet, miért nem szabad ezt a tizennyolc nyomorultat egy gázcsap kinyitásával szelíden átszállítani a Nirvánába — hiszen már félig úgyis ott vannak?! ... A nagyasszony megszédül — úgy fogják föl az ápolók, lefektetik a kis bőrdiványra, s hideg borogatást raknak a fejére — hogy' zakatolnak most abban az agyban rémes gondolatok — és a szívére — hogy' háborog most abban a kebelben az érzések óceánja : a kétségbeesése, a haragé, az iszonyaté, a gyötrelmé, a száanalomé! ...

... Megint tavasz ... Sürgöny jön a nagyasszony kezéhez : egy kedves ismerős tüzérkapitány elesett ... Felesége szép fehér kötényben sűrög-forog az üdítő-állomáson, olyan kedvesen, olyan életvidáman ... «Hagyja abba a munkáját ... A harc térről rossz hírek érkeztek ...» A kis kapitányné nem érti meg. Ő most nem hagyhatja el helyét, hiszen kórházvonat érkezését jelezték ... «De a férje ...» A férje? Talán csak nem beteg? ... A vonat mindjárt jön ... «Rózsika — értse meg : a férje elesett» ... A nagyasszony ráteszi kezét az asszonyka vállára ... Talán nehéz volt neki az a teher ... «Térde hirtelen megcsuklik és hang nélkül roskad össze a kövezeten ...»

... Forog, forog tovább a rettenetes kaleidoszkop ... A kis B. hadnagyról — a nagyasszony kedvencéről — éppen most állapította meg a doktor, hogy menthetetlen, át kell vinni a közös kórteremből a haldoklók külön szobájába. De hiszen akkor ez a reménykedő kis vitéz kétségbeesik! ... A beteg megragadja a nagyasszony kezét : «Ne hagyjon meghalni! ... Hiszen május van, és tizenkilencéves vagyok! ...» Oh kegyes hazugság — segítsd meg most a szegény nagyasszonyt ... Hát igen : a gazdag cukrász szép kis leánya, a szőke Gréti szeretné meglátogatni a hadnagy urat, pár szál virággal s egy kis süteménnyel, de ő nem jöhet ebbe a nagy terembe, a sok katona közé, majd talán inkább átviszik a hadnagyot a különszobába — vendégfogadásra ... Átviszik ... Akkor aztán a nagyasszony csakugyan behozza a szép szőke kis lányt ... És «a megtörni készülő szemekbe ... visszatér egy halovány sugár ... A kitágult pupillákban ... tisztán tükröződik a nefejejts-kalapos szőke leány képe ... Csitt! ...» És a lelke mélyéig megindult nagyasszony lefogja a haldokló szemét, hogy az a kedves, imádott kép örökre belezáródjék ...

... Tovább, tovább! ...

Megint egy megrázó eset. A szép Lili jön jelenteni, hogy hála Istennek, végre kapott hírt : orosz fogságba esett az ura. Ő siet Pestre, ott hamarabb kapja majd a híreket, onnét talán tehet is

valamit az ura érdekében, inkább itt hagyja öreg édesanyját — kit pedig nagyon szeret — de hát ő fut az élet után, amely még adós neki, hiszen ő olyan fiatal... És búcsúzik — s megy... Kevéssel utána indul a nagyasszony is a hadtestparancsnokságra. Villamoson megy. A villamos hirtelen megáll. Mi történt? Baleset. A villamos elgázolt valakit. Kit? Egy fiatal asszonyt. Hogyan? Tábori levelező-lapot olvasott, elmerülve, melyet fogoly urától kapott... A nagyasszony látja, amint viszik az összeroncsolt hullát: a szép Lilit — aki úgy futott az élet után!... A szegény édesanya csakugyan és végképen egyedül maradt... Hát «érdemes megöregedni?...»

... Már a harmadik nyár... «A szenvedések Csimborasszója... Vér, tűz, mindenütt... Egyetlen, éktelen halálordítás... Elpusztul egy egész világ...» A nagyasszony nővére — alig bírva magával — napról-napra várja vissza fiát, aki pedig már — ők tudják — nem jön vissza többé soha... «A kis kadét elvitt magával mindent és a kis kertben elhervad az ő keze által ültetett kúszó rózsza...»

... Megint egy szomorú bejegyzés, mely ma is szaggatja mindnyájunk szívét: «Rosszul imádkoztunk... A románok Erdélyben vannak... Égő, haragos könnyeket sírtam és az uram velem sírt. Férfikönnyek... nem szégyen...»

... És érkeznek az erdélyi menekültek, s a nagyasszony szívós erélye már szinte csodálatosan kemény acéllá edződik. Úgyszólván emberi erőt meghaladó munka folyik — és a naplóba ezek a meghatóan, fölemelően szép, nemesen önérzetes sorok kerülnek: «... Egy pillanatra sohasem ismert meleg érzés önti el a lelkemet: az életnek valami nagy teljessége, a tudat, hogy segíték, hogy ahol most állok, azon a helyen, ebben a percben, nem tud engem pótolni senki...»

... És a menekülők indulnak tovább, az ország belsejébe — de előbb egy öreg székely, megemelt föveggel szól: «... Áldja meg az Isten ezt a várost, amely visszaadta nekünk a mi hitünket...» És a nagyasszony és egész táborukara meghajtja fejét és a szemek megtelnek csöndesen szívárgó, meleg könnyekkel... De hát nem sírunk-e mi is, most is, mikor mindezt olvassuk?!...

«Tovább — tovább...»

Elmúlik a harmadik újév napja is. Rettentő hideg januáriusi idő. Húsz R. fok, fagypont alatt... A nagyasszony pár órára elvonatkozott a szomorú világtól — egy kis gyerekbálon. Éjfél felé, hazamenet, valami csodálatos nyugalanság fogta el — nem, nem megy még haza, kinéz a Labé-ra... Ott megtudja, hogy egy vasúti kocsit valami rideg parancs szerint künn hagytak a síneken — s a lezárt kocsiban csupa fiatal ujonc. Ha ott maradnak: reggelre megfagynak.

Hát persze hogy be kell őket onnét hozni. De nem lehet : parancs — parancs. Nos hát, ha a szolgálattévő tiszt öt perc alatt meg nem kezdi az ujoncok kirakását : a nagyasszony megy egyenesen a hadtest-parancsnokhoz . . . Hogy éjfél van? Hát aztán! A nagyasszony majd fölkelti a tábornok urat. Elő az órával! Íme . . . Még van három perc . . . Még kettő . . . Már csak egy . . . Vajjon ki tudna ellenállni ennek a varázslatosan sugalló erős akaratnak? . . . A lezárt kocsit megnyitották, a meggémberedett ujoncok bekerültek a fűtött helyiségbe — oh, hogy' nyelik a forró teát! . . .

A nagyasszony pedig imádkozik és írja a naplóba : «Uram, egész lelkemmel köszönöm neked, hogy ma kijöttem ide . . . és ti anyák, akiknek a gyermekei nélkül holnap reggelre megfagytak volna, imádkozzatok az enyémeikért . . .»

Megint egy végtelenül érdekes eset leírása. Orosz foglyok érkeztek a messzi gyárvárosi pályaudvaron. A nagyasszony néhány hölgyével kiment elébük s késő este megvendégelte őket. A többi hölgy aztán hamarabb távozott, s valami félreértés folytán a nagyasszonyért nem jött vissza autó. Mit csináljon? . . . Oh, őt nem puha fából faragták! . . . Egy kis hadnaggyal nekivágott a havas éjszakának — és a hómezőn eltévedtek. Mily keservesek voltak az ide-odajárás, útkeresés lassan múló félórái, órái . . . Már-már kimerültek . . . Végre egy félig épült házra akadtak, de benne — két horvát katonaszökevény! . . . Ha most ezeknek a kezébe kerülnek! . . . S ekkor — micsoda csodálatos káprázat? . . . az egyik hatalmasan fölfegyverzett horvátban arra a katonára ismert a nagyasszony, akinek betegágyánál a háború kezdetén napokon át ült, s kinek — mikor az meghalt — lefogta megtört szemét . . . A nagyasszony felkiált :

«A Pável! . . .» Igen, ő az! És a Pável — mikor a nagyasszony megszólította — megkapta a nagyasszonyt, két karjára vette, s ki-vitte szépen a hómezőn át az útra, honnét autó túlkölése hangzott . . . A horvát eltűnt . . . Az autó fölvette az éji vándorokat . . . De hát honnét ismerte a nagyasszony a horvátot? . . . Oh, azt a hegyes, szőke szakállú Krisztus-arcot nem lehet elfelejteni! . . . De hiszen — mondja a kísérő hadnagy — *ennek* a horvátnak nem is volt szakállá . . .

.....
Az utolsó háborús nyár . . . A nagyasszony — annyi sok testi-lelki szenvedés, megpróbáltatás, erőfeszítés után kimerült, pihennie kell. Elvonult Marillafüldőre, a fenyők balzsamos levegőjébe, ahol olyan jól el lehet rejtőzni a «vérbefúlt, küzdő, harcoló világ» elől, és ahol olyan jó : «nem gondolni semmire — és nem érezni semmit . . .»

De vajjon olyan magasabbrendű értelem és olyan fogékony szív, mint amilyenek a nagyasszony lényét alkotják — tud-e pihenni, gondolkodás és érzés nélkül? Nem. Ez a lélek, ez a szív most is néz, lát, figyel, érdeklődik, vigasztal és — szenved a kies fürdőhely sok-sok érdekes vendégével, s megkapó, erőteljes vonásokkal rajzol naplójába «vergődő, nehéz asszonyi sorsok»-at, s lehajtott fővel állapítja meg, hogy bármily békésen borul is azokra a szegény női lelkerekre a felhőtlen, csillagos égboltozat, s bármily híven állanak is őrt körülöttük az örökzöld fenyők: a küzdelmet és szenvedést nem lehet kizárni onnét, ahol «emberszívek élnek, dobognak és éreznek!...»

... Az utolsó, szomorú ősz ... A háborút elvesztettük ... S a ránk szakadt keserves «béke» első áldozata, korunk legnagyobb magyarja: ott fekszik vérében, mozdulatlanul a Hermina-úti villában ... A nagyasszony temesvári otthonában hallja a rémhírt — és megállítja a régi családi falióra mutatóját ... «Lezuhant valahová a Végtelenbe és megszűnt létezni az Idő ... Halottat virasztunk ... Egy nemzet halt meg. A mi nemzetünk ...»

... Micsoda keserű lapjai következnek a naplónak! ... A nagyasszony családjának birtokán, Murányban, fellázadt az oláhság, élén az öreg Trajánnal, kinek hajdan a kastély gyermekei narancsot vittek, s aki szelíden dúdoló bodzafa-furulyát faragott nekik ... A szerbek pedig rátörnek Temesvárra — egy marcona katona a nagyasszonyék házára ... A katona kezén seb, azon mocskos rongy ... A nagyasszony kemény szóval leülteti a meglepett szerbet, kimossa sebeit, szépen bekötözi, aztán megkérdi: «Most mondd meg, fiam, mit akartál itt? ...» És a szerb katona a parancsoló tekintet előtt meghunyászkodva, feláll, megfordul s hosszú léptekkel, szó nélkül kimegy ...

Oh, milyen nagyszerű asszony! ...

... És néhány hét múlva a Pályaúdvári Hölgybizottság ott áll a polgármester előtt, hogy búcsúzzék és beszámoljon.

«Ha egyszer — mondja a bizottság élén a nagyasszony — a késő unokák kérdezni fogják Önöket, hol voltak ennek a városnak asszonyai, leányai ama négy év alatt, mely ugyanannyi évszázaddal ért fel? — vezessék el őket a poros, füstös pályaúdvarra ... és térdeltessek le őket, mint a templomban ... És mutassanak nekik képeket ... melyeket én életem végéig, ébren és alva ... mindig látni fogok: virágos, lobogós katonavonásokat, hontalan, bús menekülők tarka csoportjait és a perronon hosszú sorban egymás mellé állított véres hordályakon halódó hősöket ... A *mi* harcterünk ez volt ...»

Sírtak, akik ott voltak a zsúfolt megyegyűlés-teremben? Hát hogyne zokogtak volna szívük mélyéből, mikor mi is, olvasva ezeket,

s visszagondolva a másfél évtizedes távolba : alig győzzük törölgetni meghatott szívünkéből feltörő könnyeinket . . .

. . . És elkövetkezett az a keserves esztendő, amelynek Magyarországon nem volt tavasza . . . A megszálló francia sereg parancsnokával beszél a nagyasszony, és bátor, igaz, őszinte lelke megrázó szavaival vágja szemébe a franciának :

«Maguk azért csinálták a háborút, hogy ne legyen többé háború a világon — és most úgy csinálják a békét, hogy soha többé nem lesz béke a földön . . .»

Oh, egy nemzetet le lehet tiporni — de az igazságot nem lehet megölni soha. S ha megölik is — feltámad.

. . . És most következik a napló utolsó fordulója : a nagyasszony fiának története. A közzétett naplójegyzetek elején a fiú még kis diák, de már buzgó cserkész, s nem közönséges értelmi- és akaraterő hevítő lángja lobog lelkében. Háborúba még nem mehet — nagy megnyugvás ez anyjának, de nagy fájdalom neki magának — ám amikor már az oláh volt úr Temesváron, a 17 éves fiú életfája kora virágba borul : pajtásai közül titokban leventéket toboroz, hogy kiverjék a megszálló galád ellenséget. A kis hazafiak igen komolyan vett összeesküvésének az oláh hatóságok nyomára jönnek, s a fiúk fogságba jutnak.

Közben sok megható jelenet során, a zöldülő mezőn ibolyát kereső kisebb fiúk közül egyik oda szalad az arra menő nagyasszonyhoz : «Ne tessék félni, néni . . . Kiszabadítjuk a börtönből őket . . . Már készen van minden, ötvenen vagyunk, első gimnazisták. Elemistákat nem veszünk be . . .»

Hát vajjon nem érlel-e egy szebb jövő napsugara gyümölcsöt azon a fán, amelynek ilyen szép, ilyen egészséges a virága?! . . .

Az ifjú foglyok pedig haditörvényszék elé kerülnek, megkezdődik a tárgyalás. Az összeesküvés vezére, a kis *Mackó* — ez volt becéző neve — nyugodtan, nemes magatartással lépked a szuronyos őrközt, mintha «önképzőkori szavalásra menne föl a pódiumra . . . Egy egész város remegő, féltő szeretete kíséri . . .» — a nagyasszony pedig ajkára szorítja kezét, hogy föl ne ujjongjon «dacos, büszke önérzettel : Az én fiam, az én gyermekem . . . az én vérem . . . Tudom, hogy így, épen ilyen hátravetett fejjel nézne szembe a puskacsövekkel, ha meg mernétek ölni — de nem meritek! . . .»

Az ügyész halált kért a fiatal leventék kapitányának «kis barna gyermekfejére» — de a haditörvényszék fölmentette.

A kis Mackó a fölmentés után elhagyta otthonát, hogy átszökjék a megcsonkított Magyarországra. Anyjától így búcsúzik — míg «szemében harag és engesztelhetetlen gyűlölet lángol :

— Elvették a hazámat . . . Az első huszár-patrouille-t, amely a városba bevonul, én fogom vezetni. Akkor majd leszámolok velük . . .»

. . . Oh, milyen szívfacsaró az a tudat, hogy a kis Mackó nem fogja azt a huszár-patrouille-t vezetni — mert a kis Mackó azóta itthagytta ezt a földi siralomvölgyet . . . Az egész család felköltözött Budapestre, a fiú ritka fényes tehetségei mindjobban kifejlődtek, a legszebb remények közt indult élete pályája — s egy szomorú reggelen halva feküdt ágyában, álma közben megrepedt fiatal szíve . . .

A napló erről már nem szól — csak az első fehér lapon írt sor utal rá: *Egyetlen fiam emlékének* . . .

Ez az emlék áldott és szent, nem csupán a szülői és testvéri szívek előtt, hanem bizonyára mindenki szemében, aki csak ismerte a kis Mackót, vagy ha csak ebből a remekbe készült könyvből lép is elénk alakja, az élethűség lebilincselő és megrázó erejével. A kedves kis Mackó nem érhetette meg Magyarország feltámadását. De ha ez a feltámadás Isten segítségével el fog következni: abban része lesz annak a szikrának is, amely az ő lelkéből és az ő példájából, és az ő emlékéből szállt ki fiatal szívekbe, hogy lángra gyujtsa őket — olyan lángra, amely nem rombol és nem pusztít, hanem éltet, termékenyít és boldogít.

. . . Olvassa el és köszönje meg mindenki ezt a könyvet a napló-írónak.

SZÁSZ KÁROLY.

SZEMLE.

Pribičević röpirata.¹

Pribičević Svetozar egyike a legismertebb szerb politikusoknak. A világháború előtt és alatt tagja volt a magyar országgyűlésnek is. A horvát-szerb koalíciónak a magyar-horvát unió utolsó éveiben ő volt az igazi vezére. A horvát sabor az ő indítványára határozta el 1918 október 29.-én az elszakadást. Ugyancsak ő volt az, aki, mint a zágrábi Nemzeti Tanács alelnöke, terrorisztikus fellépéssel kieroszakolta a Szerbiával való egyesülés kimondását (1918 nov. 24), aminek aztán logikus következménye volt a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága megalakulásának kikiáltása (1918 dec. 1). Az új államban mint belügyi és mint közoktatásügyi miniszter nagy szerepet játszott. Belgrád eszköze volt a horvátok ellen folytatott harcban. Radić behódolásakor Belgrád elejtette. S ekkor következett be a nagy fordulat Pribičević életében: szembefordult Belgráddal. Radić bukása után a két régi ellenség megbékült és közösen kelt harcra Belgrád ellen. Jött a parlamenti merénylet, Radić halála, és Pribičević kitartott a horvátok mellett. A diktatúra 1929 májusában letartóztatta és minden bírói ítélet nélkül két és egynegyed évig fogságban tartotta. Massaryk közbenjárására a múlt év nyarán megengedték neki, hogy gyógykezeltetés végett Csehszlovákiába utazzék. Azóta Prágában él, de közben megfordult Párizsban is.

Jelen röpirata pár héten belül két kiadást ért. Pribičević nem jelentékeny politikai író, de igen jelentékeny politikus. Röpirata is elég gyenge írásmű, de tartalma igen érdekes, helyenkint egyenesen szenzációs. A multa nézve magyar szempontból fontos nyilatkozatokat tesz, igazolva azt a néhány magyar politikust és publicistát, aki végzetes hibának tartotta a horvát-szerb koalícióval való paktálást.

Pribičević szerint nem azért rombolták le a Monarchiát, hogy elveszítsék azt a szabadságot is, amellyel a Monarchiában bírtak (9. l.). Megállapítja, hogy a délszláv parlamentek egyike sem képviselte

¹ Pribičević Svetozar: *Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njezinu budućnost*. Paris, 1931, 29 l. 8°.

a nemzeti közvéleményt, a diktatúra meg Abdul Hamid módszerei vel dolgozik. Cáfolja a diktatúra azon állítását, hogy a paraszt-demokrata-koalíció (a horvát parasztpárt Maček és az önálló demokrata párt Pribićević elnöklete alatt) a parlamenti merénylet után alkotmányrevíziót követelt volna. Ők ekkor a parlament felosztatását és garantáltan szabad választásokat kívántak. Csak mikor a kormányválságot a paraszt-demokrata-koalíció ellen oldották meg, akkor (1928 aug. 2) vették programjukba annak követelését, hogy a történeti individualitásokat és nemzeti szervezeteket állítsák helyre. 1929 január 4.-én a királyi kihallgatáson Maček is, ő is ugyanezt kívánták. Nem igaz tehát az, hogy az ő túlzott követelései miatt kellett volna kikiáltani a diktatúrát.

Méregbe mártott tollal ír azokról a volt híveiről, akik a diktatúra szolgálatába állottak. Ezek az urak a paraszt-demokrata-koalíció megalakulásától (1927 nov. 11) egész a diktatúráig (1929 jan. 6) résztvettek a nemzeti küzdelemben. Grizogono a parlamenti merénylet után kijelentette, hogy soha többé nem megy Belgrádba. Vlajić demokrata képviselővel nem fogott kezét, csak azért, mert Szerbiából való. Kramer a merényletek háttéréről olyanokat mondott el Pribićevićnek, hogy ez ma sem meri a nyilvánosságra hozni állításait. Kramer különben intím körben nem csinál titkot abból, hogy csak azért vállalt tárcát Živković kormányában, mert különben Korošecék rég megsemmisítették volna kis pártját. Paleček azt írta Pribićević Ádámnak, Svetožar testvéröccsének, hogy csak azért csatlakozott Živkovićékhoz, hogy ily módon kiszabadítsa Svetožart! Demetrović mindenáron hatalomra akart jutni. Ő sürgette legjobban a horvát parasztpárttal való szövetkezést, hogy a diktatúra kikiáltása után azonnal köpenyeget fordítson.

Leírja, hogyan bánt vele a diktatúra internáltsága idején. Feleségén és gyermekein kívül senkit hozzá nem engedtek. Detektívek és csendőrök vették körül. Végre 15 napig tartó éhségstrájkjal vonta magára a kultúr világ figyelmét. Erre elengedték Csehországba. Pedig mi mindent tett ő Jugoszláviáért! Érdemeit felsorolva egyebek közt a következőket is említi: egyike volt a horvát-szerb koalíció vezéreinek s ez a koalíció a nemzeti egységért és a délszlávok egyesüléséért «eposzi» harcot vívott; főszemélye volt a zágrábi nagyszerb hazaárulási és a bécsi Friedjung-pörnek; a szerb kormány 1918 októberében őt kérte meg, hogy hajtsa végre az egyesülést, mert a szövetségesek csak Szerbia helyreállításáról beszélnek és a Monarchia délszlávjainak önrendelkezési jogát emlegetik (11. l.). Mindezt a jutalom az internálás, barátainak (Wilder) üldözése, híveinek bebörtönzése.

A délszláv eszme szolgálatában állott, de a délszláv egyiséget nem akarta erőszakkal felülről rákényszeríteni a nemzetre, mint ezt a diktatúra teszi. A diktatúra délszlávtsága nem őszinte. Srškić, Uzunović, Maksimović és más diktatúra-miniszterek mindig ellenségei voltak a délszláv gondolatnak és most ennek cégere alatt a hegemonia és centralizmus legszemérmetlenebb és legerőszakosabb politikáját folytatják. Az oktrojált új alkotmány vérig sérti a délszlávtságot. Ilyen eljárást — mondja Pribičević — nem túrtunk a Monarchiában és nem fogunk túrni saját államunkban sem.

Sohasem volt centralista (?), hanem az állam unitarisztikus szervezetének híve. De mikor látta, hogy Belgrád hibájából államválság tört ki, megváltoztatta nézeteit, mert nem a nemzet van a rendszerért, hanem a rendszer a nemzetért. Olyan államszervezetet kíván, mely garantálja a horvátok, a szlovének és a kisebbségek jogait is. A háború előtt a horvátoknak mindig azt mondta, hogy a szabadságot csak akkor fogják igazán megismerni, ha egyesülnek Szerbiával. «Az események rémületesen megcáfolták» (15. l.). A háború után Belgrád az erőszak, a reakció és autokrácia olyan központja lett, mely durvaságával és lelketlenségével még a Balkánon is egyedül áll.

Belgrád állítólag azért tért át diktatúrára, mert a horvátok kijelentették, hogy soha többé nem mennek Belgrádba. Ezt ugyan a horvátok, Grizogono kivételével, sohasem mondták, de ha mondták volna is, ez nem indokolná a diktatúrát. A Monarchiában horvát pártok voltak, melyek programjukban kimondották, hogy soha nem mennek Bécsbe és Pestre, és senkinek sem jutott eszébe azért diktatúrát rendelni el. (15. l.).

Barčić képviselő a horvát saborban azt mondta, hogy addig a horvátok nem boldogulnak, amíg Bécs kövezetén a kozákllovak patkója nem visszhangzik. Tuškan képviselő azzal fenyegetődzött, hogy puskával megy Bécs ellen. Vinković képviselő erre azzal lícitált rá, hogy a Monarchia az infámia megtestesülése. Ő maga 1907-ben egy zimonyi népgyűlésen nyíltan hirdette, hogy a Monarchia szerbjeire nézve a belgrádi politika az irányadó. Budisavljević képviselő a karlócai zsinaton megismételte Pribičević állítását. És senkinek semmi baja sem lett (16. l.). Az 1907/8-i zágrábi nagyszerb összeküvési pör idején a vádlottak szabadon fogadhattak látogatásokat még Szerbiából is. A tárgyalás nyilvános volt, idegen újságírók a hatóságok minden lépését ellenőrizték. «Meg kell még fontolni, hogy a vádlottak valóban államellenes propagandát folytattak, hogy szívvel-

lélekkel és néhányan közülök közéleti tevékenységükkel is valóban hazaárulók voltak, hogy Pribičević Milan¹ forradalmi statutuma a szövetséges foederatív délszláv köztársaságról valóban létezett, hogy a vádlottak némelyike tudott e statutumról és ez a statutum volt tevékenységük alapja és hogy mindez az akkori büntetőjog szempontjából valóban felségárulás volt» (16. l.). «Még a háború alatt sem, mikor pedig a Monarchia létéért harcolt és joggal tartott az árulók fejének, nem bánt velem úgy, mint saját hazám kormánya, pedig ez ország megteremtésének szenteltem életem legszebb éveit» (17. l.). Mikor 1903-ban heteken át tüntettek Khuen-Héderváry ellen, senkit a tüntetők közül meg nem vertek, Cuvaj és Skerlec merényletét nem ítélték halálra. Jugoszlávia ellenben több horvát ifjút kivégeztetett, a nélkül, hogy vétkük teljesen be lett volna bizonyítva, míg Radić merényletje, Račić Puniša, három ember gyilkosa, 20 évet kapott és négy-öt év után feltételeesen szabadlábra helyezik. Ez az összehasonlítás — mondja Pribičević — minden horvátban joggal felkelti a gondolatot, hogy a testvériségről, egyenlőségről, egyenjogúságról szóló mesék közönséges hazugságok.

A diktatúra politikája a valóságban kifejezetten délszláv-ellenes. Szerb szeparatizmusa az állam alapjait veszedelemzetteti. Minden tábornok Szerbiából való szerb, a követek 90 %-a az, minden fontos miniszteri tárca az övék, övék minden nagyobb állami hivatal, kulturális, gazdasági és humanitárius intézmény vezetése, a kilenc bán közül hat, a kilenc vicebán közül nyolc a szerb. A bánátusok területi összeállítása kizárólag a rendszer szeparatistikus céljait szolgálja, a földrajzi, történeti és közlekedési szempontok megcsúfolásával. Régi történeti neveket, országokat akarnak eltörölni. A bánátusok valóságos karikatúrák, minden komoly hatáskör nélkül. A diktatúrának ez a nagy decentralizációs reformja a valóságban a centralizmust emelte a tetőpontra.

Ami az új skupštinát illeti, Pribičević rámutat, hogy a kormány eleve lehetetlenné tett minden ellenzéki jelölést. Mikor látta, hogy minden terror ellenére a választóknak csak 15—20 %-a jelenik meg az urnáknál, egyszerűen meghamisította a statisztikai adatokat. A szélső terror alatt álló délszláv sajtóval aztán szörnyű győzelmet jelentettek. A külföldi lapok megírták a valóságot, vagy tíz lap kivételével, amelyekről Pribičević miniszter korából tudja, hogy Belgrád fizeti őket. A választásnak csak egy jó következménye volt:

¹ Svetožar testvére, aki mint aktív osztrák tiszt szökött át Szerbiába és állott be a szerb hadseregbe.

az, hogy valamennyi politikai párt bojkottálta. Ezzel adva van a diktatúra közös erővel való megbuktatásának a lehetősége.

A diktatúra minden nyilatkozata kísértetiesen hasonlít az utolsó Obrenović-kormánynak, a Cincar-Marković-kormánynak nyilatkozataihoz. A világ egyetlen államában sincs olyan tékozlás, panamázás, erőszakoskodás, mint Jugoszláviában. Mikor a kormány azokat, akik a választáson nem vesznek részt, az állam ellenségeinek minősítette, óriási szolgálatot tett Jugoszlávia ellenségeinek, akik most a kormányra hivatkozva állíthatják, hogy az ország lakosságának túlnyomó része ellensége saját hazájának.

Következik Pribičević programja a diktatúra bukása esetére. Meg kell oldani az ország súlyos belső kérdéseit. Nemcsak a horvát kérdésről van szó, hanem az új részek szerbjeinek, a szlovéneknek és a kisebbségeknek kérdéséről is. Az elmúlt 13 év tanulságai szerint kell az államot átszervezni. Visszantásítja azt a vádat, hogy «mi» (kik?) az állam ellenségei volnánk. Mi akarjuk azt az államot, melyben a szerbek, a horvátok és a szlovének teljesen egyenjogúak lesznek és amelyben ezt az egyenjogúságot nem szavak ígéretik, hanem az állam szervezete és intézményei. Óhajtjuk, hogy a bolgárok csatlakozásával az Adriától a Fekete-tengerig megvalósuljon az igazi Jugoszlávia, mely biztosítani tudja a Balkán és Középeurópa békéjét és képes kizárni onnan minden idegen befolyást. Ebben a Jugoszláviában igazi demokrácia lesz, nemcsak politikai, hanem gazdasági tekintetben is. A kapitalizmus túltengésének véget kell vetni. Teljes szabadságnak kell itt lennie, a parasztok, munkások és a szociális érzékű intelligencia közös frontjával. Igazi demokrácia csak akkor virulhat, ha a világ összes államaiban demokrácia van. Ez a világbéke legjobb garanciája. A reakciós uralmának (köztük a magyarnak is) mindenütt el kell tűnniök.

A füzet végszavában utal rá Pribičević, hogy íme neki, a délszláv eszme régi harcosának, 13 évvel az egyesülés után idegenben kell menedéket keresnie. Azt üzeni haza a nemzetnek, különösen az ifjúságnak, hogy minden erőt egyesíteni kell a diktatúra megdöntésére, mert a diktatúra a legszégyenletesebb uralom valamennyi, a délszlávokat kormányzott, rendszer között.

Ez a röpirat Pribičević tisztelőit és ellenfeleit egyaránt meglepte. Minden hevessege és kíméletlen támadása mellett is a röpirat elismeri Jugoszláviát és feltűnően kíméli a király személyét. Sándor király a diktatúra kikiáltásakor nyíltan vállalta a felelősséget az alkotmánysínyért. A Živković-uralom ügyében helyzete ennél fogva más, mint egy, kormánya felelőssége mellett eljáró királyé. Ezt

horvát részről eddig folyton hangsúlyozták és Radić végrendeletére hivatkozva ebből vezették le az önálló Horvátország megalakulásának szükségességét. Maček felségárulási pörében a független horvát állam mellett hitet vallott. A horvát nemzetre nézve csakis vezérének állásfoglalása a mérvadó. Pribičević, mint a horvátországi szerbek vezére, eddig azonosította magát a horvát törekvésekkel. Ez most, úgy látszik, megváltozott. Hogy cseh-francia befolyásra, vagy a nemzeti küzdelem eddigi eredménytelenségének hatása alatt, vagy a régi szerbiai pártok megbízottainak sugalmazására, vagy csak taktikából állott be a változás, nem tudjuk. Mindenesetre Pribičevićnek meg kellene mondania, ki az a «mi», akiknek nevében beszél.

Pribičević kibontakozási programja részben nagyon tág, részben meg egyenesen fedi a nagyszerb körök törekvéseit. Ami Bulgária «csatlakozását» illeti, ez pl. ott szerepel a diktatúrát támogató *Narodna Odbrana* tervei között is, sőt ugyanezen indokolással, mellyel ezt Pribičević alátámasztja: az idegen (értsd: olasz) befolyás kizárása a Balkánról. A szerb-bolgár unió csak valamelyik uralkodóház eltávolításával valósítható meg. Pribičević röpirata eléggé elárulja, hogy magának aktív szerepet szán a diktatúra után következő kormányban. Egy idegen állam ügyeibe való ilyen beavatkozás aligha kelt bizalmat ez eljövendő kormány iránt. Pribičević különben más államokról is oly hangon ír, mintha valahol a Balkán mélyén tartana képviselői programbeszédet.

A demokrácia gyógyír sok sebre, de demokráciával nemzeti ellentéteket megszüntetni nem lehet. Jugoszláviában pedig alapvető nemzeti ellentétek vannak. Pribičević a délszláv nemzetek és a kisebbségek jogait intézményesen akarja biztosítani, de nem határozza meg, hogy ez miben fog állani. Úgy látszik, a paraszt-demokrata-koalíció 1928 augusztus 2.-i határozata szerint a történetileg kialakult individualitások és nemzeti szervezetek helyreállítására gondol, ami jelenthet tartományi autonómiákat, foederatiót, vagy confoederatiót is, de jelenthet kormányzati decentralizációt, sőt törzsi cenzussal összeállított központi parlamentet és kormányt is. Mindez messze van a horvát követelésektől. Pribičević a jelen rendszernek kétségtelenül halálos ellensége. Röpiratával súlyosan kompromittálta Živkovićékat. A röpirat e részét a szabadság eszméjének minden híve örömmel fogadja. De, amit a lerombolt diktatúra helyébe állítani akar, az igen ködösen áll előttünk.

Pribičević saját vallomása szerint egyszer már nagyot tévedett, amikor a horvátoknak a Szerbiával való egyesülésből ígérte az igazi szabadság megismerését. Azt már nem vallja be, hogy a horvátok

üldözésének, elnyomásának Belgrád kezében a legfőbb eszköze épen ő volt. A paraszt-demokrata-koalíció megalakulásától kezdve mind a jelen röpiratig úgy viselte magát, mint aki sorsát végleg Zágrábhoz kötötte. Most aztán egy szétfolyó bizonytalan programmal odaáll a horvát nemzet elé és azt kiáltja: Engem kövess, horvát nemzet, hiszen én már többször is falnak vittelek! E sorok írójának húsz év óta folyton visszatérő problémája Pribičević érdekes egyénisége, a nélkül, hogy a problémát sikerült volna megnyugtatóan megoldania. Sokáig fanatikus nagyszerb világszemléletéből iparkodtam megmagyarázni Pribičević magatartásának sokszor érthetetlen ellenmondásait és fordulatait. Erkölcsi aggályoktól mentes bizánci jellege bizonyos heroikus színezetet kapott e magyarázattal, és a modern politikus mindent legázoló hatalomra törése szinte magasztos jelleget öltött. Ez a magyarázat megtörtött a Radić-csal való szövetekezés napján. Most ott állok megint a kételyek és talányok hídján. Ki ez az ember, aki immár negyedszázada végzetes befolyása alatt tartja a horvát nemzet sorsát? Egyszerű hatalmi törtető-e, ki elvesztve egy játszmát, hidegvérrel kezd egy másikhoz, hiszen minden bolondság, csak a hatalom az érték? Vagy mindez csak taktika, mely egy démoni lény érthetetlen koncepcióit akarja diadalra vinni? Vagy egy bensőleg meghasonlott lélek önkínzásának kétségbeesett vonaglásai tárulnak elénk? Akármelyik eset a találó, nem ez a kéz az, mely a horvát nemzet sorsának irányítására hivatva van!

Bajza József.

IRODALOM.

Két kolozsvári regény.

(Kuncz Aladár: *Felleg a város felett*. 209 l. — Ifj. Grandpierre Emil: *A rosta*. I—II. köt. 182+147 l. Mindkettő az Erdélyi Szépírók Társasága kiadása. Kolozsvár, 1931.)

Két mindenestől, személyi és tárgyi vonatkozásokban egyaránt kolozsvári regényt ismertetünk.

Írója mindkettőnek ha nem is kolozsvári születésű, de kolozsvári nevelkedésű és szellemű. Ott töltötték el gyermeki és ifjúi éveiket s tanulmányaiknak is alapvető, a személyiség kialakulására döntő hatású nagy rétegét Kolozsvárrt szerezték meg. Kolozsvár egyikök számára sem volt csupán tanító és nevelő város, hanem meleg otthon, melynek életét nem kívülről szemlélték, hanem benne éltek, örömeinek, bánatának részesei voltak. Ennek következtében módjukban állott megismerni Kolozsvárnak nemcsak külső képét, hanem a lelkét is, egy város társadalmi életének épen azokat az elemeit, amelyekről függ a helyi élet sajátossága.

A *Felleg a város felett* szerzőjének posthumus műve. Kuncz Aladárt férfikora delelőjén épen azokban a napokban ragadta el a halál, amikor főműve, a *Fekete kolostor* című kétkötetes emlékirata a francia internáltság szomorú öt esztendejéről megjelent. E mű Kuncznak oly nemes emberi és jeles írói tulajdonságairól tanuskodik, hogy koporsójánál méltán és igazán fonódott egybe a meleg elismerésnek és az őszinte fájdalomnak a szava. Noha a körülmények tragikus összetalálkozása tagadhatatlanul auxesiseket is váltott ki, az is bizonyos, hogy a *Fekete kolostor* a maga nemében a világháborúnak egyik legérdekesebb emberi okmánya s mint irodalmi alkotás is figyelemre méltó.

A regényben a légkör Kolozsvárnak a világháborút közvetlenül megelőző csöndes, nyugalmas, sőt mozdulatlan társadalmi élete. Derült, verőfényes nap aranyban fürdet Kolozsvárott mindent és mindenkit. Ebben a napsütéses boldog mozdulatlanságban esemény, felleg a város felett még az is, ha az állami iskola élére új igazgatót neveznek ki, aki kongreganista; ha a kaszinóban követelik, hogy

a kártyázó potentátok szeszélyéért az olvasóterem ajtaja ne legyen bezárva; ha a mágnás kisasszony és a honoratior ifjú egymás iránt szerelemre gyúladnak. A város felett elterpeszkedő ama nagy és vészes felleget azonban, amely a világháború viharjától s a nyomában támadó pusztulás villámától terhes, csak nagyon kevesen látják, s azok is többnyire különcök, exaltáltak, betegek vagy legalább is elégedetlenek, csalódottak. Olyanok, akikre nem szokás, nem érdemes hallgatni.

A regény hőse Szentgyörgyi Tamás, a hitbuzgalmi és felekezeties célokkal kinevezett, nem erdélyi származású fiatal gimnáziumi igazgató. Minden ízében művelt, emelkedett szellemű férfi, akit azonban az őt kinevező államtitkár félreismert, mert a felekezetieskedés egész lényével ellenkezik. E miatt hivatalában találkozik ugyan kellemetlenségekkel, de bölcsesége és emberszeretete úrrá lesz felettük. Kiváló orgonista s játékával elbűvöli, szerelemre gyújtja gróf Abáty Klárát, a messzi földön ismert gőgös főispán lányát. A szerelem kölcsönös, de egyideig nem egyéb platói rajongásnál. Majd személyes ismeretség követi, s Szentgyörgyi Tamás meg is kéri Klárát. Azonban Abáty Árpád, az apa, a mágnás, a kérőt egyszerűen kivezetteti a megyei hajdúval. Ám Abáty Klára kitartó szerelmes, vőlegényének tekintett ideáljáról sem rábeszélésre, sem kényszerítésre nem mond le. Kolostorba küldik. Szentgyörgyi Tamás hasztalan próbál meg mindent, hogy Klárát magáévá tegye. Szerelméről elmélkedve vigasztalódik, megnyugszik. «Az imént még egy sápadt, szépséges leányarc fájdalmas látomása kísértette . . . Most az háta mögé került, s hívón és biztatóan az új élet arca tárult elébe . . .»

A regény elé írt kiadói előszó szerint a *Felleg a város felett* egy tervezett regénytrilógiának első része, de önmagában teljesen befejezett egész. Ha a meg nem írt folytatólagos regényre gondolunk, akkor kénytelenek vagyunk tudomásul venni ezt a befejezést. De mivel a regény így is teljesen befejezett egésznek tekintendő, a Szentgyörgyi Tamás hirtelen megnyugvását, beletörődését a lehetetlenbe sem lélektanilag, sem költőileg elfogadhatónak nem tartjuk. Szentgyörgyi nem cselekvő egyéniség, hanem passzív, tehát okoskodó lélek. Hogy' lehet az, hogy csak mindenek után jut eszébe, hogy lehetetlenséggel állt szemben? És valószínű-é, hogy a késői, de első megfontolásra belenyugszik a változhatatlanba? Ami lélektanilag valószínűtlen, költői érdeklődésünket sem elégíti ki. Az az érzésünk, hogy a szerző csalimesét mondott számunkra. Csakhogy egy egész regény csalimesének mégis hosszú.

Puhán hagyott, lágy részletek a regény épületében már előbb

is és többször előfordulnak. Légies, tehát kellően nem indokolt az ébredező, a felgyúló szerelem rajzolása. A szerkezet tömörségének, a jellemzés és mesevezetés erővel teljes biztosságának hiánya mellett is a *Felleg a város felett* érdekes és kellemes olvasmány. A háború előtti Kolozsvár társadalmi életét tárja fel meleg szeretettel, nemes felfogással, s nem egyszer egészen a mélységéig lehető pillantással.

A másik kolozsvári regény, a kétkötetes *Rosta*, fiatal szerzőjének első műve, a mai, a közhatalom változásától át meg áthatott Kolozsvár társadalmi életének erővel és tehetséggel festett, de önmagában szomorú és sivár képe. Tulajdonképpen egyetlen család négy tagjának a története. Az apa, volt bíró, a maga személyét illetőleg kész is, tud is alkalmazkodni az új viszonyokhoz. Azt is látja, hogy a magyar fajnak is alkalmazkodnia kell, ha élni akar. Alkalmazkodásra való készségét és akaratát azonban családjában nem tudja érvényesíteni. Felesége szörnyűködő szemrehányásokkal illeti azért, mert a szigorú érettségén elbukott fiút, a regény főhősét, ipari pályára, gyárba akarja adni. A fiú is szívesebben marad az «uri» pályán, Pécsre megy joghallgatónak, de nem tanul, hanem szerelmeskedik és tékozolja a pénzt, ami az amúgy is rosszabb napokra jutott egész család anyagi helyzetét tönkreteszi. Az apát a sok izgalom megrendíti lelki egyensúlyában, majd sírba viszi. A fiú most már visszatér Kolozsvárra s vállalja a gyári munkás életsorsát. De egyre lejjebb csúszik a lejtőn mint ember és mint magyar is: kommunistává lesz s átszökik Oroszországba, nyomavész. A család negyedik tagja, egy rendkívül eszes, egész lényében cinikusan modern lány, férjhez megy egy román katonatiszthez. Bár szülei ezért kitagadták, utóbb anyja a kényszerítő körülmények hatása alatt nemcsak tudomásul veszi a történeteket, hanem lányához költözik Bukarestbe s becézgeti unokáját, aki azonban a magyar szót már nem érti.

Ifj. Grandpierre Emil nem szó bonyolult, sok szálú és sok színű mesét, hanem az egyszerű családtörténetet biztos kézzel, céltudatos gondossággal vezeti, szinte filmszerűen pergeti. Regényének menetében sehol semmi lankadás, kitérő vagy zökkenő. Következetesen és valószerűen bontja ki valamennyi hősének élettörténetét, úgy azonban, hogy az ifjú, a főhős mindig a központban marad. Jellemrajza is egészben kifogástalan, egy-egy jelenetben kitűnő. Érthetetlen és bántóan odavetett vonás csak a mindenáron élni akaró leánynak a jellemében fordul elő: gyermeket hord szíve alatt hitese urától, és mégis azon sajnálkozik édes testvére előtt, hogy állapota miatt nem szeretkezhetik szabadon másokkal. Aztán az is durva nyersség, hogy rég nem látott fiútestvérének a találkozás első perceiben kerítőnői szolgálatra vállalkozik, még pedig sikeresen.

A *Rosta* az új viszonyokat, a mai Kolozsvár megváltozott magyar társadalmi életét mindig kellő helyen és hőseinek életrajzán át tünteti fel. Figyelmet érdemlő ifjú tehetségnek érdekes alkotása, de szomorú, sivár, nem kellemes olvasmány. Az egész regényben az akaratnélküliség az a legmagasabb lelki fok, amelyig a személyek még fölérnek. Eddig a magasságig is csak az idősebb nemzedék feje nyúlik föl. Az ifjabb nemzedék már akarni sem tud, teljesen dekadens, romlott teste-lelke, csak ösztöneinek él, azoknak a rabja. Csupán egy proletár munkásleány az, aki eszményért (ha a kommunizmus is az) tud lelkesedni, tenni, túrni, szenvedni. Egyebüttl ha van akarat, mint Mártában, a román tiszthez férjhez menő leányban, az olyan cinikus, sivár és erkölcstelen, hogy az olvasót inkább elriasztja, mint vonzza. És ez a sivárság abból következik, hogy a szerző az élet és a költészet igazságát egyaránt félreismerte.

Elismerem, hogy a regény meséje nem mese, hanem valóság, sőt azt is, hogy a regényben rajzolt családtörténet nem elszigetelt jelenség a mai Kolozsvár társadalmi életében, hanem egy a sok közül: típus. De vajjon csak ilyen akaratnélküli, eszménytelen, romló és romlott, az idő rostájából kihulló családokból áll a mai kolozsvári magyarság? A szerző, ki nagyon jól ismeri a mai Kolozsvárt, jól tudja, hogy az az életigazság, melyet regényében feltüntet, csak féligazság, a valónak árnyékos, sötét profilja. De ha ez volna is maga a teljes valóság az életben, vajjon a költészet, a regény megelégedhetik-e ezzel az igazsággal? Hiszen akkor a regény alig volna több, mint jelentés a nyomortanyákról és sajtóközlemény a rendőrségek hivatali ténykedéseiről. Pedig ha maga az élet is több és jobb igazság, mint a nyomortanyáké és a rendőrségé, akkor a költészet igazsága épen több és magasabbrendű, mint amennyi a *Rostában* található. A szerző koránál fogva is, de regényéből kivehetően is, magát egynek tudja és vallja azzal az ifjú nemzedékkel, amely a mult nemzedékek állítólagos és valóságos hibáitól mentesen több, jobb, igazabb magyar életet hirdet és követel. Első regényében nem azt cselekszi. Óhajtuk, hogy következő alkotásaiban tehetsége a magyar költészet hagyományát és költői igazságát ne feledje.

A két kolozsvári regény Kolozsvár s benne az erdélyi magyarság életét más és más ponton ragadja meg és tárgyalja. Noha mindkettőnek vannak fogyatkozásai, egyik sem értéktelen. Az első egy félbeszakadt írói pályának érdekes hagyatéka, a második egy most megindult pálya reményre jogosító első alkotása.

K. Gy.

A munka bölcselete.

Dr. Kislégghi Nagy Dénes : *Az emberi munka bölcselete*. Budapest, 1930.
(Közgazdasági Könyvtár, X. kötet.) 143 l.

A közgazdaságtan sokat foglalkozott a *munkával*, de rendszerint csak szorosan gazdasági szempontból: mint a termelés vagy a jövedelemelosztás tényezőjével. A munkára vonatkozó monografikus irodalom korántsem olyan gazdag, mint pl. a «tőke» irodalma. Inkább a közgazdasági kézikönyvek tartalmaznak idevonatkozó fejtegetéseket; gyakran ezek is csak a rendszer teljessége kedvéért. Különösen csekély azoknak az íróknak a száma, akik a munkát a hagyományos közgazdasági szempontokon felül: biológiai, pszichológiai, szociológiai, etikai stb. szempontból egyaránt vizsgálat tárgyává teszik. Nagy Dénes munkájában mindezek a szempontok érvényesülnek. A szerzőnek az volt a törekvése, hogy nagyjelentőségű és nagyterjedelmű tárgyát a maga egészében ragadja meg és különböző szempontokból vizsgálja annak eredetét, kibontakozását, az élet különféle területeivel való kapcsolatát, a munka és érték viszonyát. Szemléletének sokoldalúsága és a szerzőnek az a törekvése, hogy a végső okokig hatoljon, a művet valóban az emberi munka bölcselétévé teszi.

Ismerve azokat a nagy nehézségeket, amelyek a munka fogalmi körébe tartozó gazdag tartalomnak egy szűk definícióba foglalását akadályozzák, a szerző nem kívánt a munkáról megtámadhatatlan definíciót adni, hanem inkább a fogalom tartalmának szemléletes kifejezésével és a vele kapcsolatos fogalmak elemzésével igyekszik a munka mibenlétére világosságot deríteni.

A munka az életerőnek nem önmagáért, hanem rajta kívül eső cél érdekében való működtetése. Az élet legfőbb parancsa minden élőlény részére: megőrizni és továbbadni az életet. Ámde az élet fenntartása csak a környezetből való kiegészülés útján lehetséges. Ez indít minden élő a létért való küzdelemre. Az állat küzdelme, munkája ösztönökön alapszik. Az ember cselekvését az *értelmesség* jellemzi. Csak az ember tűz maga elé célokat és keresi a megvalósításukhoz alkalmas eszközöket. Az ember munkáját megkönnyíti a multban végzett munkák emléke (*tapasztalat*), a szervezet alkalmassabbá válása a munka ismételt végzésére (*gyakorlat*) és a mult munkájának külső eredményei, amelyekhez a jelen munkája csatlakozik (*tőke*). Az a tudás és gyakorlat, amely az embert céljainak megvalósítására képesíti, a *technika* alanyi értelemben. A cél megvalósítására alkalmas eszközök, *szerszámok* összesége a technika tárgyi értelemben.

Az emberi munkát — az értelmességen kívül — a szerszámok használata jellemzi (*homo sapiens* — *homo faber*).

Az emberi munka egy sajátos lelki tevékenységgel jár, t. i., hogy az ember szüntelenül mérlegel; a rendelkezésére álló eszközöket szem előtt tartva válogat vágyai és céljai között, tervet készít azok megvalósítására, munkaerejét és eszközeit e tervnek megfelelően osztja be, vagyis *gazdálkodik* (*homo oekonomikus*).

Az állatok tapasztalatai csak szervezetük alkalmazkodása és az átöröklés révén maradhatnak fenn. Az ember haladása főként azzal válik lehetővé, hogy az egyes nemzedékek átveszik a korábbi nemzedékek szellemi, erkölcsi és anyagi értékeit s a maguk munkájának eredményeivel gyarapítva átadják az utódoknak (*nevelés*). Ezt az átszarmaztatást csak a társas élet teszi lehetővé. A társadalom nagy, egyénfeletti értékek hordozója. Ezek irányítása alatt áll s ezeket szolgálja a maga véges erejével az egyén. Másrészt: csakis ezek irányítása alatt és szolgálatában emelkedik fel az ember a magasabb szellemi és erkölcsi lét formáiba és válik részesévé a *kultúrának*.

A társas együttélés révén válik lehetővé a munkának számtalan feladatra és részletre tagolódása: a *munkamegosztás*. Szerző behatóan foglalkozik a munkamegosztás gazdasági és társadalmi hatásaival, a javak cseréjével, a vállalkozás és tőkeképződés kérdéseivel, végül a munka és érték viszonyával. E fejezetekben az olvasó a közgazdasági és szociológiai kutatás idevonatkozó legújabb eredményeit eredeti elgondolásban és világos, könnyen érthető fogalmazásban kapja s nem egy helyen lát értékes kezdeményezést az eddigi eredmények egészséges módosítására és továbbfejlesztésére.

Horn József.

Terescsényi György új regénye.

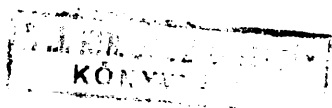
Terescsényi György: *Lesz, ahogy lesz*. Regény. Budapest, Singer és Wolfner R. T. kiadása (a boríték-címlap szerint az Új Idők kiadása), 202 lap.

Terescsényi György, kinek *Hősök* c. regényéről már megemlékeztünk, ez új könyvében a küszködő magyar emberpár, András és Valér életének további történetét meséli el. Ez a kötet sem duzzad a cselekménytől. Janika megbetegszik, kórházba kerül, tűz pusztítja el az annyi bajjal összeeszkábált kis tanyai hajlékot, a búza ára «katakastrophalisan» esik, András kubikosnak szegődik, hogy így törlessze adósságait, míg Valér új reménységgel a szíve alatt a sógoréknál vonul meg a gyerekekkel. Sisyphusi munka ezé a szegény Andrásé,

de élete minden nehéz fordulóján azt mondja, ami a könyv címlapján is olvasható : *Lesz, ahogy lesz*. Ha szabad azt mondanunk, hogy e kötet a magyar törpe birtokú földmunkás kis eposza, akkor ez eposzban refrain van. A sors minden kegyetlen csapása ellenére sem veszti el Tápai András reménységét s élete nagy zökkenőinél egyre ez a megoldása : *Lesz, ahogy lesz*.

Terescsényi ebben a kötetben is szép elbeszélő készségnek adja bizonyosságát. Stílusa mintha most nem volna olyan sima, mint a *Hősök*ben volt (néha mintha Tömörkényi István kis modorosságai tüneznének fel e könyv lapjain: ritka tájszavak, keverve a népnél is előforduló germanismusokkal), viszont ezúttal mintha a szerző életének élményanyagából többet tárna elénk s realisabbat. Pl. a kubikosmunka rajza, a kubikosok élete oly ember tollából került ki, aki ennek az életnek közeli megfigyelője lehetett. És sikerült az a rajz, amely az emberiség nagy gazdasági válságának egy kis földmunkás mikrokosmosában való jelentkezését vázolja. A tőzsdei jelentések tárgyalása a kocsmában, András tárgyalásai a bankvezérrel (ezekből némi antimerkantilista él olvasható ki) kítűnően megírt részletek. Szemmári kubikosgazda élete és halála a könyv kiváló részletei közé tartozik. A földmunkás mai válságos élete van ebben a könyvben megírva, melynek komor világán, sajnos, ritkán ragyog át a humornak egy-egy melengető sugara (pl. a bíró nadrágja, 122. l.), néha pedig mintha a proletárelkeseredés hangjait hallanók (119—120. l.). Ahogy állatait festi (Tündér, a ló, Buksi, a kutya) : arról csak elismeréssel emlékezhethünk meg. S midőn e vergődő emberpár életének a férfi öngyilkossággal akar véget vetni s Valér, az asszony bejelenti, hogy «a szíve alatt már él a másik», midőn tehát Madách halhatatlan optimista gondolata vet világot e két kerges kezű, tiszta szívű ember sötét földi sorsába, úgy érezzük, Terescsényi egy szerencsétlen, de bízó nemzet sorsát tükrözi Tápaiék egyszerű kis életében.

—yi.



BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

650. SZÁM.

1932 JANUÁR



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A PROPAGANDA. — Báró Korányi Frigyesztől	1
II. A KERTEK TERMÉSÉNEK FELDOLGOZÁSA A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN. — Takáts Sándortól	26
III. ARANY JÁNOS BÜNTETÉSEI BÜNTETŐJOGI SZEMPONTBÓL. — Angyal Páltól	55
IV. A MAGYAR JOG- ÉS ALKOTMÁNYTÖRTÉNET ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN. — Nagy Miklóstól	79
V. ALKONYAT. (VIII.) — Regény. — Fáy Ilonától	123
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>A vers halála.</i> — <i>Hej, török testvér!</i> ... — <i>Ezeregy szerelem.</i> — Sajó Sándortól	137
VII. IRODALOM: 1. <i>Régi helyneveink vallomása.</i> — (Melich János: <i>A honfoglaláskori Magyarország.</i>) — Papp Istvántól.	
2. <i>Kisfaludy Sándor kiadatlan munkái.</i> — (Gálos Rezső: <i>Kisfaludy Sándor Hátrahagyott munkái.</i>) — Tolnai Vilmostól.	
3. <i>A múlt század magyar politikai élete.</i> — (Sebess Dénes: <i>Két Magyarország.</i>) — Török Páltól.	
4. <i>Hangjátékok a Rádióban.</i> — Egy vidéki tanártól	140

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

651. SZÁM.

1932 FEBRUÁR



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. HARC A HONVÉDTÜZÉRSÉGÉRT. — Horánszky Lajostól	161
II. TELEKI KEGYENCE. — Szász Károlytól	181
III. A BALKÁNI KONFERENCIA. — Németh Józseftől	195
IV. AZ OLASZ KÖZTERHEK ÉS A FASISZTA ADÓREFORM. (I.) — Takács Györgytől	213
V. SZÉCHENYI ALKONYA. — Dráma. — Oláh Gábortól	237
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>Királyi párba.</i> — <i>Párizsi mozaik.</i> — Szathmáry Istvántól. — <i>Árpád Dévénynél.</i> — <i>Csonkamagyarország.</i> — Fowlds Hilda után, angolból — Kiss Menyhértől	278
VII. SZEMLE: 1. <i>Hat esztendő magyar kritikai irodalma.</i> — Négyesy Lászlótól.	
2. <i>Képzőművészet.</i> — Ybl Ervintől.	
3. <i>«Arany János írói bátorsága».</i> — Voinovich Gézátlól	282
VIII. IRODALOM: 1. <i>Széchenyi Hitele.</i> — (Gróf Széchenyi István: <i>Hitel,</i> <i>a Taglatat és a Hitellel foglalkozó kisebb iratok.</i>) — Török Páltól.	
2. <i>Lőrinczy György újabb kötetei.</i> — (Lőrinczy György: <i>Szobrok</i> <i>az éjszakában.</i> — <i>Tatárok a Szárazvölgyön.</i> — <i>Május király.</i>) — —s.-től.	
3. <i>Falu Tamás új regénye.</i> — (Falu Tamás: <i>A halottak is élnek.</i>) — r. r.-től	309

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

652. SZÁM.

1932 MÁRCIUS



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. ARANY ÉS GOETHE. — Berzeviczy Alberttől	321
II. A LEFEGYVERZÉS PROBLÉMÁJA. — Lukács Györgytől	328
III. GYULAI PÁL KÜLFÖLDI TANULMÁNYAI ÉS ÉLMÉNYEI. — Papp Ferentől	340
IV. SZÉCHENYI SAJTÓPOLITIKAI ESZMÉI A «STÁDIUM»-BAN. — Hlatky Endrétől	367
V. AZ OLASZ KÖZTERHEK ÉS A FASISZTA ADÓREFORM. (II.) — Takács Györgytől	388
VI. A DANCKAI LEÁNY. — Elbeszélés. — Komáromi Jánostól	429
VII. KÖLTEMÉNYEK: <i>Reggeli ima.</i> — <i>A tenger partján.</i> — <i>Csalogánydal.</i> — <i>József nádor platanusai.</i> — <i>Sphinx.</i> — <i>Tárogató a Doberdón.</i> — <i>Szeptember 30-án éjjel.</i> — <i>József királyi hercegtől</i>	438
VIII. SZEMLE: 1. <i>A Bolyaiak.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Lytton Strachey és a regényes életrajz.</i> — Kállay Miklóstól	445
IX. IRODALOM: 1. <i>Lenau Faustjának magyar fordítása.</i> — (Lenau <i>Faustja.</i> Fordította Kozma Andor.) — Radó Antaltól.	
2. <i>Egy csapattiszt háborús naplója.</i> — (Kozma Miklós: <i>Egy csapattiszt naplója 1914—1918.</i>) — P. V.-től.	
3. <i>Nyelvújítás és nyelvjavítás.</i> — (Tolnai Vilmos: <i>A nyelvújítás.</i>) — Papp Istvántól.	
4. <i>Egyháztörténelem.</i> — (Galla Ferenc: <i>A clunyi reform hatása Magyarországon.</i> — Balogh Albin: <i>Pannonia őskereszténysége. I.</i> — Melichár Kálmán: <i>A zsinatok.</i> — J. P. Kirsch: <i>Die Kirche in der antiken griechisch-römischen Kulturwelt.</i>) — Révay Józseftől.	
5. <i>Egy könyvkiadó emlékezései.</i> — (Kner Izidor: <i>Félszázad mesgyéjén.</i>) — —yi.-től.	
6. <i>Új részlet magyarul a Sah-náméból.</i> — (Londesz Elek: <i>Az arany pávák dala.</i>) — —yi.-től.	
7. <i>Rádióműsor — hangjáték — dramatizálás.</i> — Vitéz Somogyváry Gyulától s a Szerk. megjegyzései	460

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Negyedik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Fűzve ára 6 pengő

Kötve ára 8 pengő

TAKÁTS SÁNDOR KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

SZABÓ PÁL E M B E R E K

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmíves első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Fűzve ára 6 pengő

Kötve ára 8 pengő

TAKÁTS SÁNDOR KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

SZABÓ PÁL EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY KÁDÁR ANNA LELKE

Regény

Harmadik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje

Ára 6 pengő

HARSÁNYI ZSOLT ÉLETRE-HALÁLRA – RENÉ

A kitűnő író két kis regénye

Ára 4 pengő 80 fillér

SZABÓ PÁL E M B E R E K

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.
- IV. A késő-gótika építésze.
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.
- X. A klasszicizmus művészete.
- XI. A romantikus művészet.
- XII. A historizmus művészete.
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

653. SZÁM.

1932 ÁPRILIS



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A SCHMERLING-PROVISORIUMOT MEGELŐZŐ UTOLSÓ ALKOTMÁNYOS KÜZDELMEK. — Berzeviczy Alberttől	1
II. NEVELÉSTÖRTÉNET ÉS SZELLEMTÖRTÉNET. — Kornis Gyulától	22
III. GOETHE. — Sebestyén Károlytól	40
IV. A VAROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI JOGÉRT AZ 1825—1848. ÉVI ORSZÁGGYŰLÉSEKEN. (I.) — Takáts Sándortól	66
V. A «VÖRÖS RÉM» FENYEGETÉSE. — Vadnay Tibortól	92
VI. SZEKÉREN. — Csehov után, oroszról — Berényi Lászlótól	109
VII. KÖLTEMÉNYEK: <i>Gyötör a jóság...</i> — <i>A magamé.</i> — Bárd Miklóstól. — <i>Goethe költeményeiből: A bölcsek és a nép.</i> — <i>Átmenet.</i> — <i>Végrendelet.</i> — Goethe után, németből — Szász Bélától	119
VIII. GOETHE ANYJA. — Wildner Ödöntől	126
IX. SZEMLE. — <i>A mult esztendő magyar drámairodalma.</i> — Szász Károlytól	136
X. IRODALOM: 1. <i>Kazinczy pályája.</i> — (Négyesy László: <i>Kazinczy pályája.</i>) — Pap Károlytól.	
2. <i>Magyar kastélyok.</i> — (Rados Jenő: <i>Magyar kastélyok.</i>) — Péter Andrástól.	
3. <i>Egy komoly magyar regény.</i> — (Szitnyai Zoltán: <i>Lángoló hegyek.</i>) — r. r.-től	148

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

654. SZÁM.

1932 MÁJUS



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A HÁBORÚ UTÁNI KOR SZELLEME. — Gróf Klebelsberg Kunótól	161
II. A KORESZMÉK HATÁSA TISZA ISTVÁN FEJLŐDÉSÉRE. — Horánszky Lajostól	173
III. AZ IRODALMI FEJLŐDÉS SZABADSÁGA. — Négyesy Lászlótól	188
IV. A VÁROSI KÖVETEK KÜZDELME A SZEMÉLYES SZAVAZATI JOGÉRT AZ 1825—1848. ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSEKEN. (II.) — Takáts Sándortól	198
V. SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802—1816) FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. — Meszlényi Antaltól	238
VI. A SZÜRKE KORVINA. — Költemény. — Harsányi Kálmántól	249
VII. AZ OROSZ NÉPDRÁMA. — Bonkáló Sándortól	268
VIII. SZEMLE: 1. Vámbéry Ármin emlékezete. — Berzeviczy Alberttől. 2. Goethe, a végtelen keresője. — Pekár Gyulától. 3. Haydn József. — Papp Viktortól	290
IX. IRODALOM: 1. Kazinczy fogságának naplója. — (Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója.) — Vajthó Lászlótól. 2. A történet ritmusa. — (Paul Ligeti: <i>Der Weg aus dem Chaos.</i>) — Nagy Józseftől. 3. MórícZ Zsigmond diákgregénye. — (MórícZ Zsigmond: <i>Forr a bor.</i>) — r. r.-től. 4. A magyar-horvát unió keletkezése. — (Deér József: <i>A magyar- horvát államközösség kezdetei.</i>) — Bajza Józseftől	306

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtár is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

655. SZÁM.

1932 JÚNIUS



BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1932

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. GOETHE ÉLETE ÉS ÉLETE MŰVE. — Berzeviczy Alberttől	321
II. ARANY ÉS AZ UTÓKOR. — Császár Elemértől	330
III. VARGHA GYULA. — Horváth Jánostól	365
IV. A MAGYAR FALU SORSA ERDÉLYBEN. — Radnóti Istvántól	403
V. SEVEROLI BÉCSI NUNCIUS EGYHÁZPOLITIKÁJA (1802—1816) FŐTEKINTETTEL MAGYARORSZÁGRA. (II.) — Meszlényi Antaltól	423
VI. KÖLTEMÉNYEK: <i>Mi cha Él?</i> — <i>Őszi szántás.</i> — Harsányi Lajostól. <i>Két Garibaldi-vers.</i> — (1. Carducci: <i>Giuseppe Garibaldihoz.</i> — 2. D'Annunzio: <i>Két részlet A caprerai éj c. költeményből.</i>) — Olasz- ból, Radó Antaltól	444
VII. NŐK A HÁBORÚBAN. — (Niamessnyné Manaszy Margit könyve: <i>Villámlik messziről...</i>) — Szász Károlytól	458
VIII. SZEMLE. — <i>Pribičević röpirata.</i> — (Pribičević Svetozar: <i>Pogledi na stanje u Jugoslaviji i njezinu budućnost.</i>) — Bajza Józseftől	467
IX. IRODALOM: 1. <i>Két kolozsvári regény.</i> — (Kuncz Aladár: <i>Felleg a város felett.</i> — Ifj. Grandpierre Emil: <i>A rosta.</i>) — K. Gy.-tól. 2. <i>A munka bölcsellete.</i> — (Dr. Kisléghi Nagy Dénes: <i>Az emberi munka bölcselete.</i>) — Horn Józseftől. 3. <i>Terescsényi György új regénye.</i> — (Terescsényi György: <i>Lesz, ahogy lesz.</i>) — -yi-től	474

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

Ilf. HEGEDÜS SÁNDOR

A HALHATATLAN ITÁLIA

Regényes korrajz Michelangelóról és a renaissance-ről

Ára 3 pengő 60 fillér

TAKÁTS SÁNDOR

KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai

Ára 9 pengő

SZABÓ PÁL

EMBEREK

Regény

Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról

A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

BÉKALENCSE

A nagysikerű földmivesíró új pompás regénye a parasztság
mai életéről

Ára 3 pengő

TÖRÖK SÁNDOR

AZ IDEGEN VÁROS

Két kötet

Egy nagytehetségű fiatal író hatalmas regénye a mai magyar
fiatalságról

Ára 7 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

GALSWORTHY

a Pen-Club megalapítójának művei
a Franklin-Társulat kiadásában

A FORSYTE SAGA. Hét kötet.

1. A vagyon ura

2. Bíró előtt

3. Ez a ház kiadó Pengő
a három kötet füzve _ _ _ _ **18.—**
egészvászonkötésben _ _ _ _ **25.50**

4. A fehér majom
füzve 7.—, egészvászonkötésben **9.50**

5. Az ezüst kanál
füzve 7.50, egészvászonkötésben **10.—**

6. Hattyúdál
füzve 7.50, egészvászonkötésben **10.—**

UJDONSÁG: 7. A Forsyte börzén
füzve 5.—, egészvászonkötésben 7.—

★

A SÖTÉT VIRÁG

füzve 4.—, egészvászonkötésben **6.50**

MINDENEN TÚL

füzve 6.—, egészvászonkötésben **8.—**

A SZIGETI KÉPMUTATÓK

füzve 5.50, egészvászonkötésben **8.—**

A SZENT EMBER

füzve 7.50, egészvászonkötésben **9.50**

Kaphatók minden könyvkereskedésben.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR ÍRÓK

FÖLDI MIHÁLY KÁDÁR ANNA LELKE

Regény
Negyedik kiadás

A Pen-Club világdíjának magyar jelöltje
Fűzve ára 6 pengő Kötve ára 8 pengő

Ifj. HEGEDÜS SÁNDOR A HALHATATLAN ITÁLIA

Regényes korrajz Michelangelóról és a renaissance-ről
Ára 3 pengő 60 fillér

TAKÁTS SÁNDOR KÉMVILÁG MAGYARORSZÁGON

Két kötet

A mult század politikájának ismeretlen kulisszatitkai
Ára 9 pengő

SZABÓ PÁL EMBEREK

Regény
Második kiadás

Egy biharmegyei földmives első írása a magyar faluról
A magyar irodalom páratlan eseménye

Ára 5 pengő

TÖRÖK SÁNDOR AZ IDEGEN VÁROS

Két kötet

Egy nagytehetségű fiatal író hatalmas regénye a mai magyar
fiatalságról

Ára 7 pengő

Kaphatók minden könyvkereskedésben

PÉTER ANDRÁS

A MAGYAR MŰVÉSZET TÖRTÉNETE

KÉT KÖTET 200 KÉPPEL

Ez az első könyv, amely anyagához méltó terjedelemben, a művészettörténet modern szempontjaival és kritikai szellemében tárgyalja a magyar festészet, szobrászat és építészet fejlődését, kimagasló alakjait és alkotásait.

Az első kötet tartalma:

- I. A honfoglaló magyarság művészete.**
- II. Magyarország művészete a kereszténység felvételétől a tatárjárásig.**
- III. Az utolsó Árpádok és az Anjouk kora.**
- IV. A késő-gótika építésze.**
- V. A XVI. és XV. század festészete és szobrászata. Magyar szárnyasoltárok.**
- VI. Az udvari művészet a XV. században. A magyarországi renaissance.**

A második kötet tartalma:

- VII. A török hódoltság kora.**
- VIII. A XVIII. század építésze Magyarországon.**
- IX. A XVIII. század szobrászata és festészete.**
- X. A klasszicizmus művészete.**
- XI. A romantikus művészet.**
- XII. A historizmus művészete.**
- XIII. Realista törekvések a magyar festészetben.**
- XIV. A naturalizmus és a legújabb irányok.**

**A két kötet díszes egészvászonkötésben
25 pengő.**

Kapható minden könyvkereskedésben!